

ЗЕДИ СМІТ

ІНІ ЗУБІ

«СМОЛОСКУП»

Zadie Smith

WHITE TEETH

Hamish Hamilton • London

Зеді Сміт
БІЛІ ЗУБИ

Роман

Переклад з англійської
Нани Куликової та Ростислава Семківа

Київ
«СМОЛОСКІП»
2009

Чи думали ще півстоліття тому поважні британські громадяни, традиційно п'ючи вечірній чай об одній і тій самій годині, що невдовзі сусідні з ними будинки заповнять численні емігранти з Індії, Пакистану та Карибських островів? Чи могли вони передбачити, що їхні діти багатимуть на побачення з хлопчиками-мусульманами та темношкірими дівчатками з Ямайки? Різноманіття колоніальних культур заповнило серце колишньої імперії – Лондон змінився раз і назавжди.

Роман «Білі зуби» молодої британської авторки Зеді Сміт саме про цю зміну: нові голоси, звичаї, нові історії вриваються в життя старої столиці. Та попри всю глибину та інтелектуалізм, це просто цікавий і дотепний роман, місцями сповнений гострою іронією та добротним британським гумором. Сучасний Лондон не такий, яким ми знаємо його з підручників англійської мови, – він такий, як у романі Зеді Сміт.

Післямова *Дмитра Мазіна*
Художнє оформлення *Миколи Леоновича*
Літературний редактор *Віра Балдинюк*

*Видання здійснене за фінансової підтримки
Міжнародного фонду «Відродження»*

Видання підтримали Британська Рада

та Міжнародний фонд «Відродження»

 BRITISH COUNCIL
Ukraine

www.britishcouncil.org/ukraine

www.ifur.org.uk

Насолоджуйтесь добрими книжками доброю мовою!

*This edition published by arrangement with
AP Watt Limited and Synopsis Literary Agency*

ISBN 978-966-8499-85-2 (укр.)
ISBN 0-241-13997-x (англ.)

© Zadie Smith, 2000.
© Н. Куликова, Р. Семків, переклад, 2009.
© «Смолоскит», 2009.

*Моїй матері та моєму батькові
А також – Джиммі Рахману*

*«Минуле – це пролог»
Напис у Вашингтонському музеї*

Подяки

Я вдячна Лізі та Джошуа Аппінянезі, що допомогли мені дістати кімнату, коли я найбільше потребувала власного простору. Так само дякую Трістану Г'ю та Івонні Бейлі-Сміт, котрі створили дві щасливі сім'ї для авторки та її книжки. Не меншою мірою я завдячую яскравим думкам та гострим очам таких людей: Полю Гільдеру – моєму другу та популяризатору; Ніколасу Лерду – доброму знайомому та найбільш простодушному читачеві; Донні Поппі, котра педантична у всьому; Сімону Проссеру – найбільш прискіпливому редактору, про якого лише можна мріяти та, звісно ж, моїй агентці Джорджії Гарретт, від якої нічого не приховаєш.

Арчі

1974, 1945

Кожна непомітна дрібниця, з певних причин, сьогодні є насправду вельми важливою; тому коли говорять, що та або інша подія «не має значення», це звучить як богохульство. І ніколи не можна знати напевне — як би це краще пояснити? — котрий з наших вчинків чи котре з наших неробств матимуть якісь наслідки в майбутньому.

«Куди бояться заходити ангели», Е. М. Форстер

І. Дивовижний другий шлюб Арчі Джонса

Ранній ранок, друга половина сторіччя, проспект Кріклвуд. О 6 годині 27 хвилин 1 січня 1975 року Альфред Арчібальд Джонс, запакований у вельветовий костюм, сидів, поклавши голову на кермо, у сповненому чадом передмісті Шевальє Мушкетерів і сподівався, що вирок йому винесуть не надто суворий. Він розпластався хрестом у тихій прострації, рот йому відкрився, а руки звисали з обох боків, неначе крила грішного ангела; в кулаках були затиснуті бойові нагороди (в лівому) та свідоцтво про шлюб (у правому), оскільки він твердо вирішив усі свої помилки забрати з собою. В одній з його зіниць нервово пульсував зелений вогник правого повороту, котрий вже нікому буде зробити. Він змирився. Він приготувався. Він кинув монетку і збирався виконати це рішення. Це було заплановане самогубство — вирок, винесений собі напередодні Нового року.

Проте навіть коли його дихання стало спазматичним, а зір затуманився, Арчі продовжував роздумувати про те, що вибір здійснити свій задум саме на проспекті Кріклвуд був доволі дивним. Дивним таке рішення видалося б і випадковому перехожому, котрий побачив би скоцюрблену фігуру за кермом через вікно авто, і поліцейському, котрий складав би протокол, і місцевому журналісту,

якому б доручили нашкребти п'ятдесят слів про цей випадок, і, врешті, найближчим родичам загиблого, котрі б ту газетну заміточку прочитали. Проспект Кріклвуд, затиснутий між похмурим бетонним кінокомплексом та гігантським перехрестям, на визначену йому роль аж ніяк не підходив. Сюди ніхто не приїжджав помирати. Сюди приїжджали хіба, щоби рухатися далі — вперед по шосе А41. Втім, Арчі Джонс і не хотів би померти у якійсь далекій красивій місцині, скажімо, у лісі чи на краєчку зарослої вересом скелі. Арчі думав собі так: люди з села повинні помирати в селі, а міські мешканці мають робити це в місті. І ніяк інакше. *Він помер так, як жив...*, ну і всі ці штуки. Виглядало логічним, що Арчібальд має померти якраз на такій жахливій міській вулиці, саме там, куди його закинуло життя, у свої сорок сім років, на самоті в однокімнатній квартирі над занедбаною дешевою крамницею. Він не належав до того типу людей, котрі звикли все планувати прискіпливо — залишати передсмертні записки, давати розпорядження щодо власних похоронів — він належав до людей, позбавлених подібних фантазій. Просив би лише про клаптик тиші, щоби хтось сказав «тсс», а він міг би сконцентруватися. Щоби було тихо і спокійно, як буває всередині сповідальниці чи у той момент, коли думка в голові вже згасла, а слово ще не зазвучало. Він волів покінчити з усім ще до того, як відчиняться крамниці.

Згряя місцевих голубів хижо спікірувала з невидимого карниза, цілячись на дах автомобіля Арчі, проте в останній момент птахи зробили елегантну петлю і всі, як один, приземлилися на вивіску кошерної крамниці різника Гусейна-Ішмаеля. Арчі вже був занадто далеко, щоби чути, який вони при цьому зчинили галас, проте він внутрішньо посміхався, спостерігаючи за птахами, які саме загіджували брунатними плямами білу стіну навпроти. Він дивився, як голуби, опустивши голівки, заглядають у рурку водостічної

труби, як запитливо дивляться на кров, котра сочиться з мертвих тіл курчат, ягнят та телят, розвішаних, як шуби на вішаках у крамниці. А він — невдаха. Голуби мали чуття на невдах, тому вони й минули Арчі, полетівши геть. Адже він не знав, що хоча шланг пілососа, прикріплений до вихлопної труби, продовжував нагнітати до салону авто отруйний чад, фортуна від Арчібальда цього ранку не відвернулася. Ледве видима плівка удачі проступала на ньому, немов свіжа роса. Доки він то непритомнів, то повертався до тями, рух планет, музика сфер, непомітне коливання крилець метелика тигрової молі у Центральній Африці, словом, весь огромотого, через що лайно у світі таки трапляється, змовився дати Арчі ще один шанс. Десь, якось, хтось вирішив, що він повинен жити.

*

Власником крамниці Гусейна-Ішмаеля був Мо Гусейн-Ішмаель — величезний бугай, у котрого волосся над лобом стирчало, немов качиний хвіст. Мо вірив, що причиною всіх його страждань є голуби: саме голуби, а не їхній послід на стінах. «Лайно — це не лайно, — бурмотів Мо свою мантру, — голуби — оце справжнє лайно». Тому ранок, коли Арчі майже помер, почався для Гусейна-Ішмаеля звично: Мо випер свій гігантський живіт на підвіконня і заходився розмахувати різницьким ножем, сподіваючись зупинити надокучливий брунатний дощ.

— Ану геть звідси! Забирайтеся, малі засранці! Так! ШІСТЬ ВРЯД!

Останній зворот був явним імігрантським запозиченням з англійської гри в крокет, в якій найкращий удар вражав одразу шість ворітець.

— Верін! — гукнув Мо кудись униз, тріумфально здіймаючи над головою закривавленого ножа, — тепер твоя черга полювати, хлопче. Готовий?!

Внизу на тротуарі стояв Верін — неймовірно оригінальний хлопчик-індус, котрий вчився у школі за рогом, а сюди помилково потрапив на практику; виглядав він, неначе жирна крапка під вигнутим знаком запитання Мо. Тепер Верін мав вилізти по драбині нагору і зібрати кавалки розшматованого голуба у герметичну торбинку, зашнурувати її, а потім викинути рештки у сміттєвий бак на іншому кінці вулиці.

— Давай, ворушись, сосиско! — заволав, з'явившись у дверях, один з помічників Мо, після кожного слова пацаючи Веріна міттю по задниці, ніби розставляючи знаки пунктуації. — Ану-підніми-свій-товстий-індо-ганезький-зад-наверх-слоняро-і-прибери-того-роздовбаного-голуба-геть!

Мо витер піт зі свого чола, форкнув й оглянув вулицю; його погляд зачепився за порожні крісла та зачовгані килимки, котрі були виставлені на вулицю біля забігайлівки для місцевих п'яничок, ігрові автомати поблизу торгового центру, брудні ложки на столиках і таксівки біля тротуару — все було обгиджено птахами. Одного дня, так вірив Мо, мешканці Кріклвуда ще дякуватимуть йому за його щоденне полювання; настане такий час, коли жоден чоловік чи жодна жінка на проспекті вже не муситимуть змішувати одну частину прального порошку з чотирма частинами оцту, щоби відмивати ту гидоту, котру голуби розсівають над світом. «Лайно не є лайном, — задумливо повторив різник, — голуби — ото справжнє лайно». Мо був єдиною людиною у цілому кварталі, котра знала правду. У всій цій справі він справді відчував присутність дзену — він бажав добра всім людям на землі — і саме у той момент трапилося йому побачити машину Арчі.

— Арша-ад!

Хитроокий худющий молодик з підківкою вусів, одягнений у чотири відтінки брунатного, вийшов на цей клич з крамниці, витираючи на ходу покривавлені долоні.

— Аршаде! — Мо ледве стримував себе, тикаючи пальцем у напрямку машини. — Хлопчику мій, я тебе хочу спитати тільки одне.

— Так, абба? — промимрив Аршад, переминаючись з ноги на ногу.

— Що це, до біса, таке? Що ця колимага тут робить? Ошостій тридцять будуть постачальники. Чуеш! О 6.30 під ці двері вивалять п'ятнадцять коров'ячих туш. Мені треба буде їх вивантажити. В мене тут бізнес, ясно?! Сюди привезуть м'ясо. І я не знаю, що я робитиму... — Мо скривив щиру невинну міну, — я ж думав, що тут чітко написано: проїзд не займати!

З цими словами він ткнув пальцем на стару забрьохану дерев'яну вивіску: «ПАРКУВАТИСЯ ЗАБОРОНЕНО В УСІ ДНІ, ДЛЯ ВСІХ ЗАСОБІВ ТРАНСПОРТУ».

— Ну, і що ти скажеш?!

— Не знаю, абба.

— Ти мій син, Аршаде, але я не наймав тебе, щоб ти не знав. Це він може не знати, — з цими словами Мо вихилився з вікна і лягнув по шиї Веріна, котрий саме вмовстився на поручнях і балансував на них, як канатоходець, — той удар мало не звалив хлопця вниз.

— А тобі я плачу гроші, — продовжував Мо, — щоб ти знав. Щоби ти володів інформацією. Щоб ти витягував на світло всі таємниці незбагненого всесвіту нашого творця.

— Абба?

— Дізнайся, що то за машина, і щоб за п'ять хвилин її тут не було!

Мо зник у вікні. За якийсь час Аршад повернувся і знову покликав його:

— Абба!

Роздратований Мо вигулькнув у вікні, як зозулька у віконці швейцарського годинника.

— Батьку, він зібрався отруїтися газом.

— Що?!

Аршад знизав плечима:

— Я постукав йому у вікно і сказав, щоби він забирався геть звідси, а він мені сказав, що збирається тут отруїти себе газом і щоб його лишили в спокої, так і сказав.

— Ніхто не має права труїти себе газом на моїй власності, — Мо гайнув сходами вниз, — я не маю відповідної ліцензії.

Вийшовши на вулицю, Мо наблизився до машини Арчі, висмикнув рушник, котрий затуляв нещільно зачищене вікно, і сильним, напористим рухом опустив шибку на п'ять дюймів.

— Ей, містере, чуєте?! В мене нема дозволу, щоби хтось тут влаштував самогубства. Це кошерне місце, ясно? Якщо ви збираєтеся тут померти, мій друже, то я вам перше влаштую добряче обрізання.

Арчі відірвав голову від керма. І от, за момент до того, як він зміг сфокусувати погляд на спітнілій туші темношкірого прибульця і зрозуміти, що життя знову повернулося, на нього зійшло осяяння. Йому здалося, що оце вперше від часу його народження життя нарешті сказало Арчі Джонсу: «Так!» Не просто так сказало «окей» чи «давай-вже-живи-раз-почав», але отак радісно і зі знаком оклику. Життя справді потребувало Арчі. Воно видерло його з пазурів смерті й повернуло, щоби пригорнути до своїх грудей. Попри те, що він був не найкращим з-поміж тих, котрі жили, Життя хотіло Арчі, й тому Арчі, на превелике своє здивування, захотів жити.

Він гарячково опустив обидва вікна і на всю глибини легенів удихнув кисню. Поміж широкими ковтками повітря, розтираючи сльози, він умудрявся сердечно дякувати Мо, хапаючи того за фартух.

— Та добре вже, добре, — говорив різник, відриваючи руки Арчі від свого фартуха і обтрушуючись, —

їдьте своєю дорогою. А то тут у мене м'ясо. В мене бізнес: я випускаю кров, а не даю поради. Вам потрібна вуличка, де вас ніхто не потурбує. Але ж тут Криклвуд, розумієте.

Проте Арчі, все ще дякуючи, здав назад, з'їхав з бордюру і зробив правий поворот.

*

Арчі Джонс спробував вчинити самогубство, тому що його дружина Офелія, італійка з очима кольору фіалок та невеличкими вусиками над верхньою губою, нещодавно з ним розлучилася. Проте він вирішив провести новорічний ранок, вдихаючи газ, не тому що любив її. Він вирішив так якраз тому, бо усвідомив, що жив з нею так довго і не любив її. Шлюб Арчі був схожий на той випадок, коли купуєш в крамниці пару взуття, а вдома розумієш, що воно тобі не підходить. Але продовжуєш ходити в ньому заради пристойності. І от, одного дня, через тридцять років таких мук, твої черевики самі здіймають бунт і йдуть з дому. Вона покинула його. Майже тридцять років — і все даремно.

Наскільки він пам'ятав, спершу у них, як і в будь-кого іншого, все йшло добре. Весною 1946 року він випірнув з самого епіцентру війни просто до флорентійської кав'ярні, де обслуговувати його підійшла дівчина, напевду подібна до сонця: Офелія Дяжільо була одягнута у все жовте й доки вона передавала йому пінисте капучино, він вловив, як від неї віє теплом та обіцянкою добрячого сексу. І вони ввійшли разом у це сяюче світло, як коні з шорами на очах. Вона не могла знати, що жінки ніколи не були світлом життя Арчі, що десь глибоко всередині він їх не любив, не довіряв їм і міг любити їх, хіба що засліплений німбами довкола їхніх голів. І ніхто, так само, не попередив Арчі, що на родинному дереві Дяжільо гніздяться

дві істеричні тітоньки, вуйко, котрий розмовляє з баклажанами, і ще двоюрідний брат, який вічно носить весь одяг задом наперед. Отож вони одружилися і перебралися до Англії, де вона швидко зрозуміла свою помилку, де він почав зводити її з розуму, а відтак німб довелося віднести на горище, де він почав припадати пилом, як і решта непотребу вкупі з поламаним кухонним начинням, котре Арчі обіцяв якось-колись полагодити. Ото між того непотребу і валявся старий пиросос Арчі.

Вранці на саме Різдво, тобто за шість днів до того, як його авто зупинилося перед кошерною крамницею різника Мо, Арчі у пошуках свого старого пирососа заїхав у Гендон до свого колишнього будиночка, котрий скромно тулився до сусідньої кам'яниці, з якою мав спільну стіну. Це був уже четвертий його візит на горище впродовж останніх кількох днів: він вигрібав звідти уламки свого подружнього життя і перевозив їх на нову квартиру; втім, забрати пиросос, одну із найбільш зламаних та запаску-джених речей, міг хіба божевільний або той, кого вигнали з дому. От що таке розлучення: це коли ти забуваєш речі, які тобі не потрібні, від людей, яких ти більше не любиш.

— А, то ви знов, — зустріла його на порозі прибиральниця-іспанка, котру звали Санта-Марія чи Марія-Санта, чи ще якось, — ме-естер Джонс, що заберете тепер? Кухонну мойку, сі?

— Мій пиросос, — відповів Арчі похмуро, — старий пиросос.

Вона різонула його поглядом і плюнула на килимок перед дверима за дюйм від його черевиків:

— *Ласкаво просимо, сеньйоре!*

Це місце стало притулком для людей, котрі його ненавиділи. Крім прибиральниці, йому довелося зіткнутися тут з численними італійськими родичами Офелії,

медсестрою з психіатричної лікарні, жінкою з опікунської ради і, звісно ж, з самою Офелією, котра в даний момент лежала, скрутившись калачиком на дивані, в самому центрі цієї божевільні й видобувала хтиві звуки з пляшки «Бейлізу». Він витратив годину і ще чверть години, аби тільки пробратися крізь ворожі заслони — і все для чого? Щоби забрати той збоченський пилосос, уже давно винесений на горище через головну і вирішальну його ваду: якщо інші пилососи всмоктували, то цей усе видував назовні.

— Ме-естер Джонс, нащо ж ви приходите сюди, якщо це завдає вам стільки клопоту? Будьте *розсудливі*. Що ви будете з ним робити? — Прибиральниця вперто підіймалася за ним на горище, озброєна ганчіркою і якоюсь рідиною для відмивання плям. — Він же поламаний. Він вам *не потрібен*. Розумієте? Бачите? — вона увімкнула шнур у розетку і поклацала мертвим перемикачем. Арчі витяг шнур і почав спокійно обмотувати його довкола пилососа. Навіть якщо він поламаний, Арчі все одно забере його. Йому хотілося полагодити в цьому домі навіть найдрібніші речі, аби тільки видатися до чогось путнім.

— Та ви ж ні до чого не здатні, — Санта переслідувала його сходами вниз, — ваша жінка через вас стала хвора на голову, і нічого іншого ви зробити не можете.

Арчі обняв пилососа і поніс його у вітальню, де, відчуючи на собі осудливі погляди кількох пар очей, знайшов коробку зі своїми інструментами і почав його лагодити.

— Та ви тільки гляньте на нього, — сказала одна з італійських бабусь Офелії, та, котра виглядала більш вишуканою, в якій були глибокі зморшки та всього кілька родимок на обличчі, — він все забирає, ясно? Забравись їй розум, забравись блендер, забравись стару магнітолу — все забравись, крім дошок з підлоги. Певне що тут звар'ювати можна...

Жіночка з опікунської ради, котра навіть у найсухіші дні нагадувала змоклу до нитки кицьку, енергійно закивала головою на худющій шиї на знак підтвердження:

— Це огидно, можете мені навіть нічого не казати, це просто огидно... а нам, як завжди, доводиться все розгрибати. Це ж треба, таке хуліганство...

Її одразу ж перебила медсестра:

— Офелію не можна залишати тут саму, ну так же... і саме зараз він змивається, бідна жінка... їй потрібна нормальна сім'я, їй потрібно...

«Я тут, — Арчі хотілося закричати, — я ще нікуди не пішов, ясно! Гляньте — ось я! І це був мій блендер!»

Але він, Арчі, скандалити зовсім не вмів. Він лише мовчки слухав усіх їх упродовж наступних п'ятнадцяти хвилин, пробуючи на шматочках газети, чи пиросос всмоктує, а далі на нього зненацька зійшло прозріння: життя — це просто величезний рюкзак, такий нестерпно важкий, що навіть коли боїшся втратити все, таки легше покинути увесь той багаж просто на дорозі й далі порожнем попрощувати у темряву. *Тобі не потрібен блендер, Арчі, мій хлопчику, тобі не потрібен цей старий пиросос. Ці речі вже мертві. Так що кидай рюкзак, Арчі, давай, приєднуйся до вічних небесних мандрівників.* Може, так справді буде правильно? Коли тобі в одне вухо дзюмкає колишня дружина зі всіма своїми родичами, а в друге — гуде пиросос, фінал життя видається неминуче близьким. Нічого особистого проти Бога чи щось таке. Просто здається, що зараз настане кінець світу. Щоби почати новий рік гідно, йому однозначно потрібно було щось більше, ніж звична пляшка віскі, кілька солоних крекерів та пачка цукерок з полуничною начинкою, котрих до ранку все одно не залишиться.

Врешті, він таки полагодив пиросос і пропирососив вітальню, надзвичайно спокійно і методично засовуючи ріжок до найглухіших закапелків. Далі зі священним

трепетом підкинув монетку (решка — життя, герб — смерть) і не відчув нічого особливого, коли побачив на ній стригаючого лева. Тоді, не кажучи нікому жодного слова, він тихо від'єднав від пілососа трубу, склав усе до коробки і вийшов з цього дому востаннє.

Проте, як виявилось, померти не так-то просто. Самогубство не можна вписати у Плани На Сьогодні десь поміж завданнями почистити сковорідку і вирівняти диван, підставивши йому під ніжку шмат цегли. Це, навпаки, рішення, покинути будь-що робити, поцілунок, відісланий у забуття. Що б там хто не казав, але самогубство вимагає моці в дупі. Це вчинок, гідний героїв та мучеників — усіх, хто готовий на безглузду жертву. Але Арчі до таких не належав. Він був собі просто чоловіком, становище якого у Вищому Порядку Речей можна визначити такими рівняннями:

Галька: на березі.

Крапля: в морі.

Голка: в стіжку сіна.

Тому-то упродовж кількох днів він ігнорував вирок монетки і просто їздив на своєму авто у компанії з пілососом. Кілька ночей підряд він вглядався через віконну шибку у страхітливу твердь неба, відчуваючи, яким він сам є насправді — мізерним і непотрібним. Розмірковував, що станеться зі світом, коли він зникне, і доходив до висновку, що світ такої втрати навіть не помітить, знехтує як дрібною похибкою. Збавляв хвилини, думаючи, чи його «Гувер» — це просто назва популярного бренду, як доводили всі навколо, чи так у Британії називають вже всі пілососи. І увесь цей час труба пілососа звисала із заднього сидіння його авто, немов розслаблений член, скалячи зуби на його імпотентну нерішучість, неначе висміюючи його тихий страх, регочучи над тими несміливими кроками, якими він підбирався до часу страти. Тоді, 29 грудня,

він вирішив зустрітися зі своїм старим друзякою Самадом Мія Ікболом. То був не найкращий компаньйон, проте таки найдавніший приятель Арчі — бенгальський мусульманин, з котрим він бився плече до плеча, коли того вимагав час; котрий нагадував йому про війну, ту саму війну, згадка про яку наводить багатьох на думку про смачну пайкову шинку та різнокольорові панчохи повій, але йому зринає у пам'яті хіба звуками пострілів, грою в карти у перервах між боями та різким смаком іноземного алкоголю.

— Арчі, добрий мій друже, — сказав Самад м'яким, задушевним голосом. — Тобі треба забути всі ці бабські клопоти. Знайди собі нову жінку. От що тобі на правду потрібно. І досить про це: підвищую ставку ще на п'ять шилінгів.

Вони сиділи у своєму новому прихистку — кнайпі «Клуб О'Коннела» — і грали покер у три руки: дві належали Арчі, а одна — Самадові: його права рука була сірою та нерухомою, повністю мертвою, незважаючи на кров, котра в ній якимсь чудом продовжувала циркулювати. Кнайпа, в якій вони щовечора сходилися перекусити, була також гральним домом і належала іракській родині, всі члени якої мали нездорову шкіру.

— Бери приклад з мене. Відтоді, як я одружився з Алсаною, мені знову хочеться жити, розумієш? Та вона мені цілий світ відкрила. Така юна, життєрадісна — ніби ковток свіжого повітря. Хочеш від мене пораду? Осьо. Забудь про своє минуле життя — то було не більш як затяжна болячка, Арчібальде. Нічого доброго ти в ньому не мав. Таки ніц доброго.

Самад подивився на нього з великою симпатією, бо ставився до Арчі замалим що не ніжно. Їхня воєнна дружба перетривала тридцять років розлуки на відстані між континентами, аж доки у 1973 Самад приїхав до Англії — середніх літ чоловік у пошуках нового

життя, з молодого двадцятичотирьохрічною нареченою на ім'я Алсана Бегум, невеличкою на зріст, з обличчям, подібним до місяця та жвавими пронизливими очима. У пориві ностальгії, а ще тому що Арчі був єдиною людиною, яку він знав на цьому невеликому острові, Самад знайшов старого друга і навіть поселився у тому ж лондонському передмісті. Повільно, проте неухильно приятелі знову здружилися.

— Ти граєш, як повний йолоп, — сказав Самад, викладаючи переможний квартет із дам. Одним спритним рухом лівої руки він хвацько розклав четвірку на столі.

— Я вже старий, — промимрив Арчі, й собі скидаючи карти, — старий. Хто мене тепер захоче? Воно й перший раз було важко переконувати.

— Повна дурня, Арчібальде. Ти взагалі ще не зустрів потрібну людину. Офелія тобі, Арчі, зовсім не підходила. Якщо я правильно тебе зрозумів, то вона навіть не з нашого часу.

Це він мав на увазі божевільну уяву Офелії, котра більшу частину часу вважала себе коханкою відомого шанувальника мистецтв XV сторіччя Козимо де Медичі.

— Вона народилася і живе просто не у своєму часі! Просто зараз не її день! Може, навіть не її сторіччя. Сучасне життя заскочило її зненацька і міцно дало під зад. Ото весь розум з неї і вилетів. Трах — і геть. А ти? Ти просто вибрав у гардеробі не те життя, а тепер маєш його повернути. До того ж, вона не благословила тебе дітьми... а життя без дітей, Арчі, для чого воно взагалі? Але життя дає другий шанс, так, воно завжди дає другий шанс. Можеш мені вірити, я це знаю. Тобі, — продовжував він, зіпершись на свою мертву руку, — взагалі не слід було з нею одружуватися.

«Ага, — думав Арчі, — знав би, де впаду, — підстелив би соломи».

Врешті, через два дні після цієї розмови, новорічним ранком біль сягнув такої сили, що Арчі вже не міг зважати на Самадову пораду. Натомість, він вирішив умертвити свою плоть, покінчити з життям, звільнити себе від потреби простувати цією дорогою, на якій було зроблено стільки неправильних поворотів і яка, врешті, завела у глибокі хащі та понищила його життєві сили, як птахи скльовують розсипаний по бруківці хліб.

Коли авто почало заповнюватися газом, йому довелося проглянути обов'язковий у таких випадках фільм про своє життя від його початку і дотепер. Він виявився короткою і нечіткою стрічкою низької якості, чимось на кшталт метафізичного відповідника промов королеви. Нудне дитинство, невдалий шлюб, безперспективна робота — класичний тріумвірат — вони промайнули швидко, тихо, без цікавих діалогів, майже так, як і першого разу, коли все відбувалося насправді. Наш Арчі не належав до тих, хто надто вірить в долю, проте, кинувши погляд назад, він усвідомив, що його життя було таки передбачено і заплановано, ніби корпоративний подарунок на Різдво — наперед і всім однаковий.

Звісно, в його біографії була війна; він воював лише впродовж останнього року, бо мав тільки сімнадцять, хоч це й мало тоді важило. Ні, в окопах Арчі, звісно ж, не сидів. Але він сам, Самад, старий Сем та малий Семмі таки могли розповісти кілька цікавих фрагментів про ту війну, а в Арчі навіть було трохи шрапнелі в носі, для тих, хто хотів би її побачити — хоч, насправді, ніхто ніколи й не хотів. Про це більше ніхто не хотів говорити. Як про криві ноги чи потворну родиму пляму. Як про волосся у носі. Люди просто відверталися. Якщо хто-небудь питав у Арчі: «Так що найбільшого ти зробив у житті?» або «Який у тебе є найбільш яскравий спогад?» — не дай Боже йому було згадати про війну, як одразу ж

погляди ковзали поверх його голови, пальці починали нервово барабанити по столу і кожен пропонував йому дармову випивку. Ніхто насправді не хотів про це знати.

Влітку 1955 року, взувши свої найкращі лаковані чевіки, Арчі пішов на Фліт-стріт, щоби пошукати роботи военного кореспондента. Мажорного вигляду хлопчина з тонкими вусиками і таким же тонким голосом запитав:

— Маєте досвід, пане Джонс?

І Арчі почав розказувати. Все, що знав, про Самада. Про їхній танк імені Черчілля. І тоді той бовдур перехилився через стіл, весь такий напахчений, такий чепуренький, і сказав:

— Я мав на увазі дещо інше, не просто участь у війні, пане Джонс. Военний досвід мати зовсім не обов'язково.

І це справді так, хіба не так? Немає жодного сенсу у военному досвіді — ні у 55-му, ні, тим паче, тепер, у 74-му. Те, що він робив *тоді*, не мало сенсу *тепер*. Його знання, кажучи сучасним діловим жаргоном, виявилися незапитаними.

— Хочете щось додати, пане Джонс?

Але ж він, звісно, з біса нічого не хотів додати, адже британська освітня система ще за багато років до того відбила в нього будь-яке бажання висловлюватися. Але ж у Арчі було відчуття форми, відчуття того, якими речі мають бути на вигляд, отак і підвернулася йому робота у «Геройському Моргані», невеликій друкарні на Евстон Роуд, де він просидів двадцять з гаком років, розмічаючи лінії згину для різних штук — конвертів, поштових повідомлень, брошур, підшивок — не таке вже й життєве досягнення, можливо, проте, знаєте, всі ці речі мають якось згинатися, сторінки повинні зчіплюватися одна з одною, інакше життя буде схожим на просту широку афішу: матиме на вітрі над вулицею і тоді перехожі пропускатимуть важливі рядки. Сам Арчі ніколи не зважав на афіші.

Якщо їх не можна до пуття скласти і розкласти, то чому він має морочитися і читати їх (га, хотів би я знати)?

Що ще? Ну, Арчі не завжди згинав папір. У далекі часи доводилося йому бути навіть велогонщиком. Так гарно було намотувати кола уздовж треку. Коло за колом. І кожен раз маєш шанс покращити свій результат, проїхати коло швидше, все зробити *правильно*. От лише Арчі *ніяк не вдавалося* зробити коло швидше, ніж за 62,8 секунди. Непоганий результат, світового рівня навіть. Три роки він проїжджав коло рівно за 62,8 секунди. Інші гонщики навіть спинялися і спостерігали за ним. Прихилили свої велосипеди до стіни і засікали час, слідкуючи за секундними стрілками наручних годинників. 62,8 секунди щоразу. Справді нечасто зустрінеш таку неспроможність покращити результат. Така постійність на правду межує з чудом.

Арчі любив велоспорт, бо постійно показував добрий час; велоспорт подарував йому єдиний за все життя, найкращий спомин. У 1948 році Арчі брав участь у Лондонській олімпіаді, де розділив тринадцяте місце (з результатом у 62,8 секунди) зі шведським гінекологом на ім'я Горст Ібельгафтс. На жаль, його перемога так і не потрапила в олімпійські аннали через неуважність секретарки, котра одного ранку після перерви на каву думала про хто зна що і пропустила його прізвище, переносючи дані з одного листка на інший. Пані Забудькуватість пришила листочок з іменем Арчі на ручку крісла і забула про нього. Єдиним свідченням, що перемога дійсно трапилася у його житті, були хіба листи Ібельгафтса, котрі той час від часу пописував. Наприклад, такі:

17 травня 1957 року

Дорогий Арчібальде,

Вкладаю до конверта фото, на якому я зі своєю дружиною у нашому саду, за яким видно непривабливий

будівельний майданчик. Може, все це й не виглядає, як Аркадія, але саме тут я будую невеликий велодром — нічого спільного з тим, на котрому ми змагалися, але достатній для моїх потреб. Він невеличкий, але ж це дитячий велодром, оскільки ми саме вирішили народити дітей. У своїх снах я так і бачу, як вони крутять педалі, і прокидаюся з блаженною посмішкою на обличчі! Як тільки його буде завершено, наполягаємо, щоби ти прийхав до нас у гості. Хто може бути більш достойним по-благословити трек твого чесного суперника

Горста Ібельгауфтса?

А оця листівка, що лежить на передній панелі авто, надійшла у самий день його Майже Смерті:

28 грудня 1974 року

Дорогий Арчібальде,

Я вчуся грати на арфі. Так би мовити, новорічне рішення. Трохи вже застарий до того, але ж учитися ніколи не пізно, як думаєш? Інструмент важкий, особливо, коли спирається на плече, зате звук чисто ангельський, і моя жінка вважає, що я достатньо чутливий, щоби на ньому грати. На жаль, про мою велосипедну манію вона так не думає. Але ж ми знаємо, що у велоспорті розбираються хіба справжні, биті життям хлопці, як ото ти, Арчі, та, звісно, автор цього листа, твій давній суперник

Горст Ібельгауфтс

Арчі ніколи не бачив Горста після дня змагань, проте не міг не пам'ятати цього здоровенного чоловіка з солом'яного кольору волоссям, брунатними веснянками та різної форми ніздрями, котрий одягався як плейбой міжнародного класу і видавався явно завеликим як на свій велосипед. Після гонки Горст

накачав Арчі алкоголем до півсмерті і викликав звідкись із Сохо двох шльондр, котрі, як здалося, добре його знали («Я багато разів бував у славній столиці твоєї країни у бізнесових справах», — пояснив він). Останнє, що пам'ятає Арчі з того дня — це випадковий погляд у сусідню кімнату в їхньому спільному будиночку в олімпійському селищі, де ритмічно вгору і вниз коливався гігантський рожевий зад Горста. Наступного ранку при виселенні йому передали перший лист їхньої величезної кореспонденції:

Дорогий Арчібальде,

У цій оазі самовдосконалення та змагання жінки так милі і дарують стільки задоволення, погоджуєшся? На жаль, мушу бігти, щоби встигнути на літак, але я ще нагадаю тобі про себе, Арчі:

Не думай запишатися! Тепер ми настільки близькі, наскільки близько фінішували одне від одного! Точно кажу тобі: той, хто придумав, що число 13 нещасливе, був ще більшим дурнем, ніж твій друг

Горст Ібельгауфтс

P. S. Будь-ласка, потурбуйся, щоб Дарія та Мелані щасливо дісталися додому.

Дарія дісталася Арчі. Шалено кістлява, ребра випирали з неї, немов клешні омара, про груди взагалі казати нічого, проте йому сподобалася: поводитися лагідно, цілувала ніжно, хизувалася довгими, по лікті, шовковими рукавичками — певно купила на розпродажу.

— Ти мені *подобаєшся*, — тільки й зумів безсило пролепетати Арчі, коли вона скинула свої рукавички і натягнула панчохи. Вона повернулася до нього, посміхнулася. І хоч дівчина й була професійною повією, йому здалося, що він їй також сподобався. Можливо, варто було залишитися

з нею, втекти куди-небудь за далекі гори. Але у той час таке здавалося неможливим, бо як бути з молодого дружиною, з плодом у її утробі (та прикра історія з істеричною, надуманою, як виявилось, вагітністю — бульбашкою з гарячим повітрям), як бути з його покаліченою ногою, та й гір не було поруч жодних, ні далеких, ні близьких.

Дивно, але Дарія була останнім спогадом у його свідомості, перед тим, як він почав її втрачати. Спогад про шльондру, котру він зустрів двадцять років тому, якраз той спогад про Дарію і навернув йому на очі сльози радості, котрі він так енергійно витирав фартухом різника Мо після свого порятунку. Вона зринула у його думках: красива жінка у фрамусі дверей, погляд котрої кличе іти за нею; і він зрозумів, що шкодує за втраченою можливістю. І якщо б існував хоча б один шанс ще раз відчути на собі такий погляд, то він би хотів його використати, тож йому потрібен був додатковий час. І не лише ще одна-дві секунди, а ще і ще — весь час, котрий залишався у цьому світі.

Пізніше того ж рятівного ранку, коли Арчі намотував уже восьме коло по окружній Свісс Котадж, потік свіжого повітря влетів через напіввідкриту бічну шибу авто і вдарив йому в ніздрі міцним запахом вітру. «Щоб я здох, — подумав Арчі, — от, значить, як воно, коли якийсь मुдак врятує тобі життя. Так, ніби хтось подарував мені цілу купу Невитраченого Часу».

Він вкотре минав свій будинок, минав знайомі дорожні знаки (Гендон — 3,5 милі) і реготав уголос, як несамопитий. Перед черговим світлофором він знову підкинув шестипенсовик і усміхнувся, побачивши, що Доля підтверджує його шанс почати нове життя. Почувався, як пес, котрий зірвався з ланцюга. Жінкам це недоступно, але чоловіки дотримуються тієї давньої традиції — покидають сім'ю і своє минуле разом із нею. Вони наче

просто знімають себе з гачка, ніби скидають фальшиву бороду і пірнають з головою назад у суспільне життя, ці наново народжені чоловіки. Змінені до невпізнання. Саме так готовий був зараз переродитися Арчі. Ми спіймали його у стрибку. Він усе ще у минулому часі, проте вже у майбутньо-завершеному способі. Він у *можливо це*, а *можливо те* способі. Ось він наближається до роздоріжжя, пригальмовує, якусь мить дивиться на нечітке відображення свого обличчя у дзеркалі, а потім цілком несвідомо обирає маршрут, яким раніше ніколи не їздив: тиху вуличку спального району, котра веде до місця, знаного як Квінс Парк. «Давай, їдь просто, хлопче Арчі, їдь! — скомандував він сам собі, — став на кін дві сотні й, ради святого, не озирайся».

Тім Вестлейг (котрого всі довкола кликали Мерлін) врешті усвідомив, що хтось наполегливо дзвонить у вхідні двері. Він примусив себе підвестися з кухонної підлоги, наче корабель крізь океанські хвилі, почав прокладати собі шлях через безладно розкидані, сонні тіла гостей і, відчинивши двері, зіткнувся лице в лице з голови до ніг запакованим у сірий вельвет чоловіком середніх років, котрий тримав на розкритій долоні десятипенсовик. Пізніше, коли йому доводилося згадувати про той випадок, Мерлін наголошував, як вразив його той вельветовий одяг. Такий носять представники житлових контор. І податківці теж. Вчителі історії додають на ліктях шкіряні латки. Якщо така проява звалюється на тебе о 9 ранку першого дня нового року, то недовго і кінці віддати від несподіванки.

— Що продаєш, дядя? — глипнув Мерлін на прибульця, котрий стояв у своєму вельветі під променями вранішнього зимового сонця, — енциклопедії чи Господа?

Арчі помітив, що цей хлопак мав звичку наголошувати окремі слова, широким рухом поводячи головою від

правого плеча до лівого. Описавши таку дугу, він кілька разів кивнув головою.

— Бо якщо йдеться про енциклопедії, то ми їх маємо досить, в сенсі інформації... а щодо Господа, то ви помилилися будинком. У нас тут справжній бордель. Ясно, про що я? — і Мерлін, ще кілька разів кивнувши, зробив рух, аби зачинити двері.

Арчі заперечно похитав головою, усміхнувся і лишився стояти, де був.

— Ее... з вами все окей? — запитав Мерлін, не випускаючи з рук клямки. — Я можу чимось вам допомогти? Ви не обкурились, не?

— Я побачив вашу афішу, — сказав Арчі.

Мерлін потягнув косячок і глянув на гостя здивовано:

— Отуо афішу? — Він навіть визирнув з дверей, щоби простежити, куди подивився Арчі. З вікна верхнього поверху звисало донизу велике біле простирадло. По всій його ширині різнокольоровими буквами було написано: ЛАСКАВО ПРОСИМО НА СВЯТО «КІНЦЯ СВІТУ», 1975.

Мерлін знизав плечима.

— Нда, старий, кажись, кінця світу не вийшло — от невезуха. А може, навпаки, благословення, — додав хлопець приязно, — залежить, як ви на це дивитесь.

— Благословення, — пристрасно запевнив Арчі, — стовідсоткове щасливе благословення.

— Так ви, е, це зайшли сказати? — запитав Мерлін, трошки відступаючи за двері, на випадок, якщо прибулець не тільки шизанутий, а ще й агресивний, — ви по таких питаннях виступаєте? То був просто жарт, розумієте, нічого більше.

— Це, скажемо так, привернуло мою увагу, — сказав Арчі, продовжуючи либитися, як божевільний, — я просто проїжджав вулицею, шукаючи, ну, знаєте, де б оце випити, бо ж Новий рік, собачий настрій і все

таке — а тут ще й ранок був паскудний — і тут я *натрапляю* на вас. Кинув монетку і подумав, а чого б і ні.

Мерліна такий поворот розмови зовсім спантеличив.

— Е, розумієте, дядя, ну, вечірка вже нібито і закінчилася. Крім того, мені здається, що ви тіпа трохи в іншій *віковій категорії*... якщо ви розумієте, що я маю на увазі.

Тут Мерліну стало зовсім незручно; адже під його прикидом ховалося насправді добре серце чемного хлопчика з середнього класу, котрого вчили поважати старших.

— Я мав на увазі, — продовжив він після довгої незручної паузи, — що тут збирається трохи молодша публіка, ніж та, з якою ви звикли спілкуватися. В нас тут щось тіпа комуни.

— *Тоді я значно старшим був*, — вперто пхаючись до дверей, замуликав Арчі трек Ділана десятирічної давності, — *Тепер молодшим став*.

Мерлін витягнув зза вуха ще одну цигарку і поморщився:

— Послухай, дядя, я не можу так просто пускати будького з вулиці, розумієш? Ну, ти ж можеш бути поліцейським, чи маніяком якимсь, чи...

Але щось в обличчі Арчі — великому, невинному, провітленому надією — нагадало Тіму піднесені недільні проповіді доброго вікарія сусідської Снербрукської церкви про християнську добросердність та благочинність.

— Та до біса! Нині ж Новий рік, блін. Заходьте давайте.

Арчі зробив крок повз Мерліна і опинився у довгому коридорі, з якого праворуч і ліворуч відчинені двері вели до кімнат, сходами можна було піднятися на другий поверх, а ще далі виднівся вихід у сад. Підлогу встеляли об'їдки рослинного і тваринного походження та різнокаліберні скалки посуду, по всій довжині коридору на матрацах та іншому постільному причандаллі спали люди — їхні тіла, ніби хвилі Червоного моря, неохоче розсувалися, звільняючи місце, аби він пройшов. У закапелках кімнат можна було спостерігати всі види людської

життєдіяльності: там цілувалися, годували грудьми, займалися сексом, блювали — робили все те, що, як правило, роблять мешканці комун, якщо вірити «Санді Саплмент». Якийсь час його забавляла думка, що й він би міг пірнути між ці тіла (в нього ж тепер було повно часу, тонни часу, котрий стікав між його пальцями), проте далі Арчі вирішив, що спершу варто було б ковтнути чогось міцного. Він пройшов коридор і опинився у прохолоді саду, де на вогкому газоні поснули всі ті, хто втратив надію знайти собі місце у теплому будинку. Мріючи про віскі з тоніком, пробрався до невеличкого столика, на якому, неначе міраж у пустелі порожніх пляшок, маячило щось, що формою нагадувало карафку «Джек Деніелс».

— Не проти, якщо я...?

Двоє чорних хлопців, до пояса гола китаянка та зодягнута в тогу біла жінка сиділи довкола столика на дерев'яних стільцях і грали в дурня. Арчі вже простягнув руку до пляшки, як жінка в тозі вказала йому на недопалок.

— Там попелу повно, дорогенький. Якийсь придурок кинув у таке класне віскі цигарку. Візьми он трохи пері — тут ще повно всякого лайна лишилося.

Арчі посміхнувся на таке застереження і з вдячністю пристав на пропозицію.

Сів і налив собі натомність велику склянку молочного лікеру.

Вже після кількох склянок Арчі здавалося, що він знає Кліва та Лео, Ван Ші та Петронію все життя і дуже близько. Зараз він міг би намалювати кожну бубочку довкола сосків Ван Ші, кожну волосинку в косах, котрі постійно спадали Петронії на обличчя, коли вона щось говорила. До 11 ранку він уже любив їх усіх, як любив би своїх дітей, якби вони у нього були. Навзаєм вони доводили йому, що подібну душевність у людей його

віку годі зустріти. Всі погоджувалися, що довкола Арчі струмує позитивна кармічна енергія, тож не дивно, що її сили вистачило, аби спонукати різника у критичний момент опустити скло його машини. Виявилось, що Арчі перший чоловік старший сорока років, якого допустили в комуну; а ще виявилось, що тут вже якийсь час велися розмови про необхідність присутності старших чоловіків, котрі могли б вдовольняти сексуальні потреби найбільш активних осіб жіночої статі.

— Супер, — сказав Арчі, — фантастично, я б міг цим зайнятися. — Йому було так добре з ними, що він аж засмутився, коли усвідомив, що вже середина дня, в нього похмілля і він втягнув усю компанію у непотрібну суперечку про II світову війну й інші подібні речі.

— Як ми в це влізли? — простогнала Ван Ші, загортаючись у вельветовий піджак Арчі, хоч вони вже вирішили перебраться до будинку, — я не хочу про це говорити. Мені легше з кимсь переспати, ніж про таке говорити.

— Ми вже у це влізли, вже *по вуха* влізли, — просторікував Клів, — у цьому вся проблема його покоління: вони думають, що можуть триндіти про свої воєнні подвиги, як про...

Арчі був дуже вдячний Лео, коли той повернувся до початкового питання суперечки (десь із три чверті години тому Арчі вкинув дурну репліку про необхідність воєнної служби для гартування чоловічого характеру), а потім знову пошкодував, бо йому довелося відбиватися від їхніх численних зауважень. Врешті, коли вони його облишили, Арчі примостився собі на сходах, похиливши голову на коліна, і суперечка продовжувалася вже без нього.

Сором. Звісно, він *хотів* стати частиною комуни. Якби він просто грав з ними у карти замість починати всю цю колотнечу, то, можливо, вже би спробував дрібку вільного кохання, дістав би доступ до голих грудей, котрих так багато у цьому будинку, а може, і право регулярно споживати

молоду свіжу плоть. В якийсь момент (десь близько 2 дня, коли він розповідав Ван Ші про своє дитинство) йому здалося, що його нове життя завжди буде такою казкою, що він завжди говоритиме потрібні речі у потрібний момент, а всі люди довкола, куди б він не пішов, його любитимуть. «В тому нема нічиєї вини, — думав Арчі, дивлячись далі на увесь цей розгардіяш, — нічиєї, лиш моя». Хоча, як він підозрював, могли бути на те, що відбувалося, і вищі причини. А що як і справді є такі, кому призначено говорити потрібні речі у потрібний момент, хто робить крок уперед на сцені історії, немов трагічний актор, а інші, такі, як Арчі, залишаються позаду цього сміливця у масовці. Або ще гірше: такі, яким дано час лише на те, аби продемонструвати власну смерть біля рампи, щоби всі могли це побачити.

Тож можна було б нарешті підвести жирну риску під всіма його пригодами, підсумувати нею увесь цей сповнений відчаю день, якби не сталося чогось, що й завершило трансформацію Арчі Джонса саме у той спосіб, в який за все змінюються чоловіки; і сталося так не завдяки якомусь його зусиллю, а випадково, завдяки авантюрному збігу обставин, коли одна людина зненацька зіштовхується з іншою. Щось випадкове мало трапитися. І цим випадком була Клара Бовден.

Але спершу невеличкий портрет: Клара Бовден була красивою у всіх сенсах, хоча — оскільки була чорною — її краса повністю суперечила класичному ідеалу. Вона була високою, що надавало їй величності, чорною, як ебоніт чи соболина шуба, укладала волосся у вигляді підкови, котра стриміла кінцями догори, коли в її господині в житті все вдавалося, і вниз, коли траплялося навпаки. Саме зараз кінчики підкови дивилися догори. Хоч, може, це й не мало жодного значення.

Ліфчик їй був не потрібен — Клара не залежала ні від кого й ні від чого, навіть від гравітації — на собі мала короткий топ, котрий якраз закривав груди, далі йшов пупець (надзвичайно красивий), а ще нижче — щось ніби жовті облягаючі джинси. Взута була у плетені з ремінчиків сандалі зі світло-коричневої замші на височезних каблучках; Клара ступала вниз сходами, під якими сиділа вся компанія Арчі, і була схожа на марево чи, як видалося Арчі, коли він повернувся і побачив її, на породисту чистокровну кобилицю.

Нараз Арчі зрозумів, як це воно виходить так у фільмах, що всі замовкають, коли хтось справді прекрасний входить до кімнати. В житті він такого ще не бачив. І тут з'явилася Клара Бовден. Вона рухалася сходами вниз повільно, освітлюючи все довкола примарним сяйвом. Була не лише найкрасивішою річчю, яку йому доводилося бачити, а й найбільш жаданою жінкою, котру йому доводилося зустрічати. Її краса не була холодним, цупко запакованим товаром. Вона пахнула чимось старомодним, дуже жіночим, як пахне оберемок твого улюбленого одягу. Попри деяку фізичну непропорційність — руки та ноги Клари говорили трохи іншим діалектом, ніж того хотіла центральна нервова система, — навіть її довготелесість видалася Арчі винятково елегантною. Несла свою сексуальність з легкістю старшої жінки, а не як (подібно до більшості дівчат, котрих Арчі доводилося зустрічати в минулому) незручну сумочку, з якою не знаєш, що вдіяти: повісити на плече чи взагалі викинути подалі.

— Не журись, хвощу, — сказала вона з мелодійним карибським акцентом, котрий одразу ж нагадав Арчі Одного Гравця в Крикет з Ямайки, — це сталося випадково.

— Але ж таки сталося.

Арчі, в котрого з рота щойно випала цигарка (вона якраз повільно догоряла на підлозі), побачивши Клару,

швидко затоптав недопалок. Дівчина широко посміхнулася йому, виказавши тим самим, можливо, єдиний свій недолік. Верхніх передніх зубів не було у неї зовсім.

— Мені їх фибіли... старий, — прошепелявила вона, бачачи його здивування. — Але я шобі думаю, шо й так кінець світу, то Господу фсе одно, чи є ф мене жуби, — і вона м'яко розсміялася.

— Арчі Джонс, — сказав Арчі, простягаючи їй «Мальборо».

— Клара, — просвістила вона недбало, ще раз усміхнувшись і вдихаючи дим. — Арчі Джонс, ти виглядаєш тійсно так, як можна було б тебе уявити. Клів і його дружі пеуно тут насміхалися з тебе? Так, Клів, ви гралися ж цим бідолахою?

Клів пирхнув: він перестав помічати Арчі, бо взявся до вина, хоча той і нагадував про свою присутність хіба продовженням суперечки з Лео, котрий все ще доводив, що різницю між політичною та фізичною самопожертвою розуміють хибно.

— Та ні... нічого серйозного, — зам'явся Арчі, вражений аристократичним виразом її обличчя, — трошки не зійшлися у поглядах, та й все. Клів і я дещо по-різному дивимосся на деякі речі. Думаю, це конфлікт поколінь.

Клара ляпнула його по руці:

— Штули пишок! Ти ше не такий штарий. Я бачила штаріших.

— Та ні, я таки досить старий, — сказав Арчі, а потім додав, зрозумівши, що має настрої розказати про це саме їй. — Не повіриш, я нині мало не помер.

Клара підняла брови.

— Та ну? Ну шо ж, приеднуйся то нас. Тут багато таких жібралося. Дуже дивна вечірка. А жнаеш, — продовжувала, погладжуючи довгою рукою його лисину, — для людини, яка була так близько біля воріт швятого Петра, ти виглятаєш дуже добре. Хочеш пораду?

Арчі енергійно закивав головою. Йому завжди потрібна була порада. Він був просто фанатом слухання чужих думок з різних приводів. Тому він, власне, ніколи не виходив з дому без монети у десять пенсів.

— Вертайшя додому і трохи відпочинь. Кожен ранок швіт народжуєтьшя жнов. А так, бачиш, мужик... життя не таке легке!

«До якого дому?» — подумав Арчі. Він зняв своє старе життя, немов піджак з вішалки, і зараз йшов з ним, сам не знаючи куди.

— Мужик... — повторила Клара, плескаючи його по плечу, — це життя не таке легке!

Вона знову легенько присвиснула й сумно посміхнулася, і Арчі, якщо він лише не втратив глузд, встиг побачити отой погляд *іди за мною*, який колись кинула йому Дарія, сповнений смутку, розчарування погляд, так наче б його господиня не мала більше жодного вибору. Кларі було дев'ятнадцять. Арчібальду — сорок сім.

Через шість тижнів вони одружилися.

2. *Зубні проблеми*

Але Арчі Джонс не висмикнув Клару Бовден із вакууму. Про красивих жінок люди говорять правду лише з часом. Такі жінки не спускаються сходами просто так. Вони не валяться з неба, як то часто вважають, виникнувши з повітря, маючи за собою хіба крила. Ні, Клара була *звідкись*. В неї було *коріння*. Якщо конкретніше, то вона походила з Ламбета (а ще точніше — з Ямайки), а ще — неписана домовленість пов'язувала її з таким собі Раяном Топпсом. Бо перед тим, як стати красивою, Клара була потворною. А перед тим, як з'явилися Клара і Арчі, були Клара і Раян. І не було жодної змоги викреслити Раяна Топпса. Добрий історик може пояснити неповоротке небажання Гітлера вторгнутися у Британію на заході його наполеонівськими амбіціями на сході; так само й нам важливо згадати про Раяна Топпса, щоби зрозуміти, чому, чому ж Клара зробила те, що зробила. Від Раяна нікуди було подітися. Клара і Раян з'явилися поруч одне одного ще за вісім місяців до того, як спільні сходи поєднали Клару та Арчі. І, напевне, Клара б ніколи не кинулась в обійми Арчі Джонса, якби вона не тікала так безоглядно від обіймів Раяна Топпса.

Бідолаха Раян Топпс. Він мав масу фізичних ганджів. Був захудий і зависокий, червонопикий,

плоскостопий, та ще й веснянкуватий так, що самої шкіри на ньому здавалося менше, ніж веснянок. Раян вважав себе справжнім стилягою. Носив завеликі на нього сірі костюми та сорочки поло. А ще черевики «Челсі», і то вже після того, як інші їх носити перестали. У той час, як увесь світ відкривав для себе електронні синтезатори, Раян залишався прихильником малих чоловіків з великими гітарами, як то «Кінкс», «Смол фейсиз», «Зе ху». Раян Топпс їздив на зеленому скутері «Веспа ДжіЕс», якого мив двічі на день дитячим шампунем і тримав на прив'язі у невеликому металевому бункері. На думку Раяна, його «Веспа» була не просто транспортним засобом, а ідеологією, сім'єю, коханкою і другом — все в одному, все поєднано у цьому зразку мопедобудування кінця сорокових.

Як можна було б здогадатися, в Раяна Топпса інших друзів було небагато.

Клара Бовден була незграбним, щербатим підлітком і Свідком Єгови, а у Раяні знайшла споріднену душу. Допитлива тінейджерка зуміла дізнатися про цього Раяна Топпса все, що тільки можна було дізнатися, задовго до того, як вперше з ним заговорила. Вона знала головні речі: та сама школа (комунальна школа св. Джуда у Ламбеті), той самий зріст (6,1 фути); а ще їй було відомо, що він, як і вона, не був ні ірландцем, ні римокатоликом, що робило їх обох подібними до невеликих островів у папістському морі школи св. Джуда, куди вони потрапили випадково, бо мешкали в одному районі, — відтак обоє були мішенню безконечних учительських та учнівських кпинів. Дізналася марку його мопеда, встигла прочитати назви кількох дисків, обкладинки яких визирали з його сумки. Вона знала про нього й такі речі, яких він сам про себе не знав: наприклад, що він є Останнім Чоловіком на Землі. Здається, такий був у кожному навчальному закладі, от і у школі св. Джуда якісь

дівчата знайшли кому причепити цю кличку. Звісно, були й варіанти:

Містер *Не на Мільйон Доларів.*

Містер *Який моїй Мамі Життя не Врятує.*

Містер *Не від Світу Цього.*

Проте загалом дівчата зі школи св. Джуда воліли дотримуватися перевіреної формули. Зі зрозумілих причин, Раян не міг знати зміст приватних розмов населення жіночих роздягалень, а от Клара їх не раз чула. Нашорошувала вуха, коли говорили про об'єкт її зацікавлень, коли розмірковували, на що він здатен, прислухалася до розмов серед запахів поту, шурхоту тренувальних топів, шулячись від випадкового дотику вологого рушника сусідки.

— О, Йсусе, ти мене не почула. Я сказала, що якби він був останнім чоловіком на землі!

— Навіть тоді б я цього не зробила.

— Ой, бре, тоді точно б зробила!

— Уяви собі: на весь цей довбаний світ гахнула бомба, як на Японію, да? І всі мужики-красені, всі *реальні кабани*, як твій пацан Нікі Лейрд, померли. Спеклися, як пацята. І всьо, що лишилося, то тільки Раян Топпс і куча тарганів.

— Капец, да я б тоді краще з тарганами спала.

Тільки одна людина у школі св. Джуда була такою ж непопулярною, як Раян, — Клара. Вранці того дня, коли вона вперше вирушала на навчання, мама пояснила, що їй доведеться потрапити у саме лігво диявола, спакувала в ранець двісті примірників «Вартової вежі» і наказала йти і послужити Господу. Тиждень за тижнем мала блукала школою, опустивши очі до землі, тицяла всім у руки журнали, мимрячи «Тільки Єгова рятує»; у школі, в якій за якусь дрібницю переставали з тобою розмовляти, до чорношкірої місіонерки шести футів зросту в біленьких підколінниках, котра намагалася навернути шістсот

католиків у віру Свідків, могли ставитися лише як до прокаженої.

Так що Раян був червоним, як буряк. А Клара була чорною, як чобіт. Веснянки Раяна могли бути хіба жахом любителя гри у з'єднайкрапки. А Клара могла б почистити яблуко самими передніми зубами раніше, ніж до нього дотягнувся б її язик. Цього їм не могли пробачити навіть католики (а католики пробачають приблизно за тими ж розцінками, за якими політики дають обіцянки, а повії — своє тіло); хіба залишалося звернутися по допомогу до святого Джуда, котрий ще з I сторіччя опікувався безнадійними справами (напевне, так вважали через співзвучність імен Джуд і Юда).

Щодня, о п'ятій, вдумуючись у євангельські послання чи складаючи лист з прокльонами на засудження варварської практики переливання крові, Клара чула, як Раян Топпс дорогою додому проїжджав на своєму скутері повз її вікна. Бовдени жили у напівпідвалі, а на вікнах були жалюзі — тож бачити щось можна було лише частинами. Як правило, Клара бачила ноги, колеса, вихлопи авто, кінчики парасоль, що танцювали тротуаром. Проте й випадково побачене могло багато розповісти: яскрава фантазія видобувала доволі патетичних історій із зіжмаканих мережив, заштопаних шкарпеток, старої потертої валізи, котра бачила кращі часи. Але ніщо не хвилювало її більше за довгий слід вихлопу від Раянового скутера. Не знаючи, як назвати потаємне тремтіння внизу свого живота, котре виникало у таких випадках, Клара вважала його дотиком божественного. Вона почувала обов'язок врятувати цього язичника Раяна Топпса. Клара хотіла б притулити цього хлопчиська до своїх грудей, захистити його від усіх спокус цього світу, підготувати його до дня спасіння. (А десь далеко внизу, аж під її животом — десь так далеко внизу, що аж

страшно про це говорити, — чи не зріла там надія, що одного дня Раян Топпс порятує її саму?).

Якби Гортенз Бовден застала свою дочку, коли та нудгувала біля вікна, прислухаючись до віддаленого звуку мопедового мотора й залишивши вітру перегортати сторінки «Нової Біблії», вона б, напевне, вліпила їй доброго запотиличника й нагадала б, що лише 144 тисячі Свідків Єгови сидітимуть при Господнім Престолі у день Суду. І що між цих Обраних не знайдеться місця цим огидним жевжикам на мотоциклах.

— Але що як ми врятуємо...

— Декого з них? — Гортенз зневажливо пирхнула, — після того, скільки вони нагрішили, їм *надто пізно* п'ялити очі на Єгову. Спасіння потребує відданості та побожності. Адже сказано: «Блаженні чисті серцем, бо вони Бога побачать». Матфея 5:8. Хіба не, Даркус?

Даркус Бовден, Кларин батько, був смердючою, напівмертвою і слинявою подобою чоловіка, стариганом, живцем похованим у глибокому, населеному блощицями кріслі, з якого ніколи не вилазив, навіть — завдяки катетеру — щоби сходити до туалету надворі. Він прибув до Британії чотирнадцять років тому, аби просидіти увесь цей час в кутку вітальні, дивлячись телебачення. Первісний задум передбачав, що Даркус, приїхавши сюди, зуміє заробити достатньо грошей, викличе до себе Гортенз із Кларою і вони заживуть всі разом під одним дахом. Одначе одразу по приїзді на нього звалилася якась таємнича хворість. Незрозуміла болячка, фізичні симптоми котрої не міг визначити жоден лікар, яка, однак, прирекла Даркуса (а він ніколи не був жвавим чоловіком) на неймовірну летаргію, а та спонукала його хіба отримувати поміч з безробіття, запасти у м'яке крісло і нескінченно дивитися британське телебачення. У 1972 році, розлючена чотирнадцятирічним очікуванням,

Гортенз вирішила податися у подорож, розраховуючи лише на власну енергійність. Чого-чого, а енергії їй не бракувало. Через якийсь час, разом з сімнадцятирічною Кларою, вона опинилася на порозі помешкання Даркуса, у нападі гніву зламала двері і — як повідає легенда, знала ще від часів св. Єлизавети — добряче відшмагала свого чоловіка зонайдобрінішою відомою їй лайкою. Одні кажуть, що розправа тривала чотири години, інші наполягають, що Гортенз цитувала напам'ять уривки з усіх книг «Біблії» і тривало це всенький день, і ніч, і ранок. Втім, знаємо напевне, що наприкінці того нападу Даркус ще глибше загруз у своє крісло, скорботно втупився у телевізор, котрий по-справжньому розумів його та співпереживав тому, що сталося, — яка проста, яка невинна взаємна приязнь — і скупа чоловіча сльоза викотилася зі свого сльозового каналу й загубилася у мішку десь під його оком. І сказав він тоді одне-єдине слово:

— Гм.

Оце Гм було все, що коли-небудь казав чи навіть міг коли-небудь сказати Даркус. Ви могли б запитати Даркуса про все, що завгодно, у будь-який час доби, розпочати допитувати його, просто розмовляти з ним, заclinати, виказувати йому свою любов, звинувачувати його чи доводити власну правоту — на все він мав лише одну відповідь.

— Кажу — хіба я не права, не, Даркусе?

— Гм.

— А він не такий! — повернувшись до Клари після схвального рохкання Даркуса, вигукнула Гортенз, — той хлопець, з *душею* якого ти хтіла би себе пов'язати! Скільки тобі говорити — в тебе нема часу на тих лобурів!

Адже у помешканні Бовденів добігали останні дні. Надворі був уже 1974 рік і Гортенз готувалася до Кінця Світу, про котрий навіть зробила помітку кульковою ручкою в господарській книзі — 1 січня 1975 року.

Йй таке рішення аж ніяк не було особистим психозом Бовденів. Разом з нею на цей день чекали ще вісім мільйонів Свідків Єгови. Так що у Гортенз була велика, хоча й доволі ексцентрична компанія. Йй навіть (як секретарю Ламбетської гілки Царственної Громади) надійшов особистий лист з копією підпису Вільяма Дж. Рейнджфорта із найбільшої Царственної Громади у США (Бруклін), в якому зазначену дату було підтверджено. Кінець світу вказали офіційно, вивели позолоченими літерами, так що Гортенз з такої нагоди купила для листа гарнюню рамочку з червоного дерева. Рамка стояла на почесному місці — телевізорі, встеленому серветочкою, між склянню Попелюшкою в бальній сукні та чайним обрусом з вишитими на ньому Десятьма Заповідями. Гортенз запитала Даркуса, чи подобається йому така оздоба, і він прогумкав у відповідь своє підтвердження.

Кінець світу наближався. І це не була жодна помилка — власне, в цьому й запевняли Ламбетську гілку церкви Свідків Єгови — як у 1914 чи 1925 роках. Тоді обіцяли, що нутрощі грішників звисатимуть з дерев, а тепер — нутрощі грішників з крон дерев таки *мусили* звисати. Вони так довго чекали часу, коли ріки крові переповнять водостоки центральних вулиць, і тепер їхня спрага *мала бути* вгамована. Час настав. Час було цього разу визначено точно, а інші дати, котрі хтось там вказував у минулому, були не більш як наслідки дошкульних помилок: десть там забули додати, щось там забули відняти чи винести одиницю за дужки. Але тепер все було точно. Справжня дата — 1 січня 1975 року.

Особисто Гортенз була рада це чути. Першого дня 1925 року вона плакала, як дитина, коли вранці, замість обіцяних граду, сірки з небес та всесвітньої катастрофи, побачила ту саму щоденну рутину і автобуси та потяги, котрі рухалися за графіком. Усе тоді пішло прахом: весь неспокій ночі, повертання з боку на бік, чекання на те, що

...всі ті сусіди, котрі не хотіли слухати ваших застережень, загинуть у немилосердному, жажливо-му вогні, котрий відшматує шкіру від їхніх кісток, розплавить їм очі в очницях, попалить немовлят, котрі ссуть материнські груди... загине так багато ваших сусідів, що якби тіла їхні покласти поруч, то оповили б вони землю три сотні разів, а по їхніх спалених тілах йтимуть Свідки Господа нашого до його чертогів.

«Трубний Глас», випуск 245.

Яким жахливим було тоді її розчарування! Проте рани 1925 року загоїлися, і Гортенз була знову певна, що апокаліпсис, якщо вже про це сказав вірний та святий пан Рейнджфорт, вже стоїть на порозі. До того ж, залишалася обіцянка, дана у 1914 році: «Не перейде цей рід, аж усе оце станеться» (Матфея 24:34). Тобто ті, хто жили у 1914-му, таки мали побачити Армагедон. Так було обіцяно. Гортенз народилася у 1907-му й була вже доволі стара і стомлена, її подруги вмирали, як мухи. Виглядало, що рік 1975-й був її останнім шансом.

Хіба ж дві сотні найкращих інтелектуалів її церкви не провели двадцять літ, досліджуючи «Біблію», й хіба їх рішення про дату не було одноголосним? Хіба не вдалося прочитати їм сказане між рядками Книги Даниїла, вишукати прихований зміст в Одкровенні й точно визначити, що азійські війни (Корея та В'єтнам) вказують на час, про який говорив янгол — «мине час, і часи, і ще половина часу»? Гортенз була певна, що то якраз знак усіх знаків. Настали останні дні. До кінця світу залишалось вісім місяців. Надто мало часу! А треба було ще виготовити транспаранти, написати статті («Чи може Господь помилувати онаніста?»), стукати у двері, бити у дзвони. Ще треба було думати про Даркуса, який навіть до холодильника не міг добратися без сторонньої допомоги, — як же він дійде до Царства Небесного? І у всьому цьому мала допомогти

Клара; ні, не було в неї часу на хлопців, на Раяна Топпса, на байдики і муки юного серця. Адже Клару не можна було рівняти з рештою підлітків. Вона була дитям Господа, чудесною дитиною Гортенз. Коли Гортенз було сорок вісім і вона чистила рибу одного ранку в Монтего Бей у 1955 році, до неї озвався Господь. Тоді вона відклала вбік оселедця, сіла на вулиці на перший тролейбус і невдовзі змусила себе до найменш радісної для неї діяльності: мала зачати дитину, про яку так довго благала. Чому Господь чекав так довго? Тому що Господь хотів явити Гортенз чудо. Адже Гортенз сама була чудесною дитиною, народженою в епіцентрі легендарного Кінгстонського землетрусу 1907 року, коли решта мешканців були зайняті власним помиранням — так що в її сім'ї завжди траплялися чудеса. Так на це Гортенз і дивилася: якщо вона сама змогла випручатися на світ посеред двигтіння землі, коли цілі квартали Монтего Бей пішли під воду, а з гір сипався вогонь, то й ніхто не має права на різні там «ні» та «як». Вона любила повторювати: «Найважче — виносити. А вже як зробив — то нема проблем». Отож тепер, коли вона мала *під рукою* Клару, достатньо дорослу дівчину, аби та могла допомагати їй ходити по хатах, вести справи, писати промови і займатися іншими справами церкви Свідків Єгови, малій краще було не сперечатися. Жодного часу на хлопців. І ця робота була лише початком. Гортенз, котрій довелося народитися, коли Ямайка двигтіла від землетрусу, аж ніяк не вважала, що кінець світу напередодні чийогось дев'ятнадцятиріччя має слугувати вибаченням за лінощі.

Однак, за дивним збігом обставин, хоч може і через знану всім схильність Єгови до непередбачуваності, Кларі випало зустрітися обличчя в обличчя з Раяном Топпсом саме завдяки її службі Господу. Одного недільного ранку молодь Ламбетської Царственої Громади розіслали йти від помешкання до помешкання і роздавати листівки, *відділяти овець від козлищ* (Матфея

25:31-46), проте Клара, котру дратували молоді хлопці з громади, з усіма їхніми заяжоленими краватками та довірливими голосами, вирушила самотою від всіх з власною валізою листівок, аби будити дзвінками заспаних мешканців Крейгтон Роуд. За кількома першими дверима вона побачила звичні кислі міни: милі жіночки якнайввічливіше послали її геть, намагаючись не підпускати малу надто близько, ніби боячись, що релігія перекинеться на них, мов яка зараза. Чим далі вона просувалася до біднішого кінця вулиці, тим агресивніше її зустрічали: гукали забиратися геть з вікон чи з-поза зачинених дверей.

— Якщо це ті паскудні Свідки, то скажи їм, щоб мотали звідси!

Або ще так, з більшою фантазією:

— Сонечко, скажи, ти знаєш, що сьогодні за день? Неділя, ага? З мене ніби *паски дерли*. Я *цілий тиждень* творив землю і море. А на семий день я відпочиваю.

У помешканні № 75 вона провела годину з чотирнадцятирічним вундеркіндом-фізиком на ім'я Колін, котрий будь-що хотів довести дівчині, що Бога немає, водночас заглядаючи їй під спідничку. Далі вона подзвонила в помешкання № 87 і Раян Топпс відповів:

— Хто?

Він стояв там, у всій своїй червоноголовій, полосорочковій красі, закопилівши губи.

— Я... я...

Вона відчайдушно намагалася не думати про те, як одягнута: біла блузка з мереживом під шиєю, по коліна — спідниця в клітинку і ще пояс, на якому гордо писало **МІЙ ГОСПОДЬ БЛИЖЧЕ ДО ТЕБЕ**.

— Шось хочеш? — прорік Раян, жадібно висмоктуючи дим з помираючої цигарки. — Чи когось?

Клара послала йому свою найширшу щербату посмішку і перейшла в стан автопілота:

— Доприранок, сер. Я з Ламбетської Царственної Громади, в якій Свідки Єгови ждуть на пувторний прихід у славі Господа нашого, як він то зробив — хоть і, на жаль, невидимо — ше в 1914 році. Ми вірим, шо коли він то пувторить і явиться нам, з ним прийде вугонь Армагедону, але небагато обраних у той день спасуться. Чи було б вам цікаво...

— Шо?

Клара мало що не заплакала від сорому, але почала знов:

— Чи було б вам цікаво пізнати вчення Єгови?

— Єго... кого?

— Єгови — вчення Господа нашого. Знайте, воно, як сходи, — останнім козирем Клари була мамина метафора про святі сходи. — Я бачу, шо ви йдете вниз, а там якраз бракує схудини. І я вам просто кажу: дивись, де йдеш! Я просто хтіла б з вами пуділитися вічним блаженством. І не хочу, шуб ви злумали ноги.

Раян Топпс сперся на фрамугу дверей і довго дивився на неї крізь мереживо своїх рудих вій. Клара відчула, що вона меншає, складається сама в себе, ніби телескоп. Здавалося, ще кілька секунд і вона остаточно зникне.

— У... мене є шось, шо ви можете пучитати і переконатися самі, — вона потягнулася до валізи, відчинила великим пальцем замок, але не встигла притримати кришку. П'ятдесят примірників «Вартової вежі» миттю розсипалися на ганку.

— У Боже, я нині ніц не можу зрубити добре....

Вона впала на коліна, щоби позбирати журнали і до крові збила собі ліву ногу:

— Ов!

— Тебе звати Клара, — спроквола проказав Раян, — ти з моєї школи, да?

— Ага, — тільки й змогла сказати Клара, страшенно горда від того, шо він пам'ятає її ім'я, — я зі Святого Джуда.

— Я в курсі, яка в нас школа.

Клара зашарілася, як тільки може почервоніти чорношкіра дівчина, і втупилася в підлогу.

— Канешно, яка там святість в тій школі... — протягнув Раян, забобонно виколупуючи щось зі свого носа і витираючи руку об горщик з квітами, — дофіга справжніх ірландців і всьо.

Далі хлопець неспішно окинув поглядом фігурку Клари, довго-довго затримавшись на її великих грудях, соски яких вже почали вимальовуватися крізь білий поліестер.

— Ліпше заходь всередину, — сказав він нарешті, дїставшись очима до закривавленого коліна, — треба щось з тою фігньою робити.

Дещо пізніше того ж самого дня кушетка Раяна стала свідком невмілих обіймів і обмацувань (і хто б міг чекати, що добра дівчинка-християнка може зайти так далеко?!), і дияволу знову пішла карта в грі проти Сил Небесних. Одяг розлітався вусібіч, його стягували, він спадав і врешті, ще до того як дзвінок проголосив закінчення понедількових уроків у школі Святого Джуда, Раян Топпс і Клара Бовден (до колективної огиди решти учнів), так чи сяк, стали одним цілим; як говорили потім в школі, вони почали «водитися» одне з одним. Що ж більшого могла уявити Клара у своїх спітнілих підліткових мареннях?

Ну що ж, «водитися» з Раяном Топпсом означало проводити час, головним чином, у три способи (за зростанням важливості): захоплюватися мопедом Раяна, захоплюватися записами Раяна, захоплюватися самим Раяном. Втім, якщо більшість дівчат драгували б побачення у гаражі, які всуціль обмежувалися Раяновим поранням біля свого мопеда і вихваланням усіх тонкощів та складнощів будови його двигуна, то для Клари у світі не було нічого більш цікавого. Дівчина швидко зрозуміла, що Раян є людиною до болю небагатослівною

і що всі розмови все одно стосуватимуться самого Раяна: його надій, його страхів (пов'язаних, головню, з його мопедом), а ще специфічного переконання, що він зі своїм мопедом довго не протягнуть. З якоїсь причини Раян був певен у правдивості старого гасла п'ятдесятих «Живи швидко, помирай молодим», і хоча його мопед міг розвинути швидкість всього 22 милі за годину, та й то з горба, хлопець часто з похмурим виглядом застерігав Клару, аби вона «не надто западала на нього», бо йому лишилося уже небагато: він збирався «відійти» рано і яскраво. І вона уявляла собі, як тримає його закривавленого на руках, слухає останні слова про їхню вічну любов, а потім бачила себе молодою вдовою у чорній сорочці-поло, котра замовляє, щоби йому на похоронах грали «Над Ватерлоо сонце сідає». Незбагненна відданість Клари Раяну Топпсу не знала меж. Вона виходила поза межі його неохайного вигляду, убогості його особи та нечупарних звичок. Врешті, виходила поза самого Раяна, адже, що б там не казала Гортенз, Клара таки була звичайною дівчиною-підлітком й тому об'єкт її пристрасті існував лише як додаток до самої пристрасті, а довго пригноблювана жага тепер заявляла про себе з вулканічною енергією. За кілька наступних місяців у Клари змінилося мислення, змінилася манера одягатися, змінилася хода і навіть душа її змінилася. Дівчата у всьому світі називали таку зміну Донні Осмонд, або Майкл Джексон, або Бей Сіті Роллерз — Клара вирішила називати її Раян Топпс.

Нормальних побачень у них і не було. Жодних там квітів, ресторанів, походів у кіно чи на вечірки. А коли хотілося чогось світлого та високого, Раян віз Клару у величезний сквот у Північному Лондоні, де восьмушки йшли дешево, а люди були надто обкурені, щоби розрізняти риси твого обличчя, а тому поводитися, неначе твої давні друзі. Там Раян, зазвичай, зручно вмощувався

у гамак і після кількох косяків від своєї звичної моносилабіки регресував до повної кататоніки. Клара не курила, вона сиділа у Раяна в ногах, милувалася ним і намагалася підтримувати розмову, котра точилася довкола. На відміну від інших, від Мерліна, Кліва, Лео, Петронії та Ван Ші, вона не мала власних історій, щоби їх розповідати. Ні про тріпи під ЛСД, ні про марші свободи на Трафальгарську площу, ні про брутальність поліції. Але Клару слухали. Винахідлива дівчина використовувала доступні лише їй засоби, аби задовольнити цю різношерсту публіку: різних гіпів, гопів, фріків та іншу панкуючу молодь всіх рангів екстриму; вона розповідала їм про пекельний вогонь, вічне прокляття, диявольську любов до фекалій та обдирання шкіри живцем, про виколоті очі та обрубані геніталії — про всі омріяні плани Люципера, цього найбільш вишуканого з-поміж повержених янголів, про все те, що трапиться 1 числа, місяця січня, 1975 року.

Втім, ясно, що така забавка, як Раян Топпс, відсунула будь-які згадки про Кінець Світу в найдальший куток Клариної свідомості. Вона пізнала стільки дивних речей, так багато нового! Хоч це й було неможливо, їй здавалося, що її вже коронували на Царство Небесне, прямо тут, у Ламбеті. І чим більш благословенною почувалася вона на землі, тим рідше думки її сягали неба. Врешті, в усій тій епічній історії зі спасінням був один момент, який Клара ніяк не могла зрозуміти. Так мало спасених. Навіть з восьми мільйонів Свідків Єгови лише 144 тисячі благословених могли з'єднатися з Христом у Божому Царстві. Порядні жінки та досить порядні чоловіки мали б успадкувати рай на землі — не так вже й мало, як зважити на те, що чекає всіх інших, — проте й тоді залишалося кілька мільйонів, котрі не зможуть заслужити собі на таку нагороду. А якщо ще додати різних язичників,

евреїв, католиків, мусульман, бідних туземців у джунглях Амазонії, над долею яких Клара плакала, немов дитя, — так мало спасених. Свідки гордилися, що у їхній теології немає пекла: карою за гріхи були тортури, немислимі тортури Судного Дня, а потім на всіх грішників чекала могила. Проте Кларі такий фінал здавався куди гіршим, особливо, якщо згадати про Великий Натовп спасених, котрі мали тішитися земним раєм, маючи під ногами звалище скелетів грішників.

По один бік були всі поглинуті мамоною люди землі, не знайомі з повчаннями «Вартової вежі» (врешті, багато з них не мали власної поштової скриньки); вони не могли сконтактувати з громадою у Ламбеті й отримати потрібні для спасіння матеріали. По інший бік стояла в бігудях Гортенз, повсякчас роздаючи та розсовуючи всім листівки й радісно очікуючи сірку з небес, котра проллється на грішників, і особливо на ту жінку з помешкання № 53. Втім, мати намагалася пояснити дочці:

— Ті, кутрі за житте Госпуда ни знали, тоті будут воскресенні і мугтимуть поправитисе.

Але Клара все одно не розуміла. Баланс явно не сходився. Віри так важко досягти і її так легко втратити. Все рідше і рідше відбитки її колін залишали сліди на килимах Ламбетського молитовного дому. Вона вже не хотіла надягати розшиті закликами пояси, носити транспаранти та роздавати листівки. Більше не розказувала про брак сходинок. Сходи стали їй не потрібні: знайшла допінг, котрий возносив на небеса і без них.

1 жовтня 1974 року. Покарання. Її змусили залишитися на сорок п'ять хвилин після уроків (бо сказала на уроці музики, що Роджер Долтрі кращий композитор, ніж Йоганн Себастьян Бах) й через те вона не зустрілася о четвертій з Раяном на розі Лінан стріт. Доки вийшла зі школи, було вже холодно і починало сутеніти;

побігла через купи згнилого осіннього листя, видивляючись на всю ширину та довжину вулиці, марно шукаючи хоч яку ознаку його присутності. З благоговійним жахом дівчина наближалася до свого дому, в думках пропонуючи Господу сотню угод (*я більше не займатимусь сексом, я більше не куритиму траву, я більше не носитиму спідниць вище колін*), аби сталося так, щоб Раян Топпс не подзвонив до її помешкання, рятуючись від холоду та вітру.

— Клара, заходь, бу зимно!

До таких інтонацій Гортенз вдавалася, коли була в пристойній компанії — наголошувала на всіх приголосних — так зверталася до пасторів та білих жінок.

Клара зачинила за собою вхідні двері й перелякано пішла до кухні через вітальню, де у рамці плакав (але тільки не зараз) голографічний Ісус.

— Боже мій, та вуна, ек намокла кицька, га?

— Умгу, — сказав Раян, котрий сидів по той бік малого кухонного столика, наминаючи оселедці.

Клара затнулася, відчуваючи, як її щербаті зуби до крові впиваються в нижню губу:

— Шо ти *тут* робиш?

— Ха! — майже тріумфально вигукнула Гортенз, — ти думаєш, що все зможеш хувати від мене своїх друзів? Хлопиць змерз і я йуго пустила грітися, і ми тут мали файну рузмову, так, чуловіче?

— Мм, да, місіс Бовден.

— Та не виглядай так перепуджено. Ти шо, думаєш я йуго зім чи шо, не, Раян? — сказала Гортенз, сяючи так, як Клара ще ніколи не бачила.

— Да, точно, — розплився в усмішці Раян. А далі Раян Топпс і її мати зареготали.

Чи може щось більшим чином позбавити любовну пригоду всього її шарму, ніж той випадок, коли коханець стає довіреною особою матері своєї коханки? Ночі ставали коротшими та темнішими, й Кларі було дедалі важче

перестріти Раяна на вулиці перед шкільними воротами, де о третій тридцять після уроків вирував натовп однокласників; тоді посмутніла дівчина самотою пленталася додому і все лиш для того, щоби знову побачити, як її кохання тріскає на маминій кухні всі можливі лагоминки Бовденівського достатку: оселедці, відбивні, курча з рисом та горошком, коржики з цинамоном та кокосове мозиво.

Втім, жваві розмови, котрі Клара чула з порогу, повертаючи ключ у дверях, завжди припинялися, як тільки вона наближалася до кухні. Ніби спіймані на гарячому діти, її мати і Раян одразу ж примовкали, їм ставало незручно, а далі Раян, як правило, вибачався, вставав і йшов геть. А ще вони по-іншому стали на Клару дивитися: з батьківською симпатією, поблажливо; та не лише це — вони почали обговорювати її одяг, бо ж він тепер був більш по-молодіжному яскравий; а Раян — що трапилося з Раяном? — він перестав носити сорочки-поло, уникав Клару в школі, він *купив краватку*.

Звісно ж, подібно до матері наркомана чи сусіда серійного убивці, Клара про все дізналася останньою. Раніше вона знала про Раяна все — часом більше, ніж він знав про себе сам, — вона була *експертом* раянознавства. Тепер їй залишалось хіба чути краєм вуха, як дівчатка з порядних ірландських родин перешіптуються, що ці двоє, Клара Бовден та Раян Топпс, більше не зустрічаються — точно, точно вже не зустрічаються, ні, тепер *вже більше ні*.

Якби Клара зрозуміла, що відбувається, то майже напевне заборонила б собі в це повірити. Якось вона застала Раяна за кухонним столом, на якому були розкладені листівки Свідків, проте Гортенз швиденько схопила їх і сховала у велику кишеню свого фартуха — Клара *змусила себе забути* про цей випадок. Пізніше того ж місяця, коли вона переконала вічно скорботного Раяна піти

з нею у закинутий туалет і трохи порухати стегнами, то кутиком ока встигла не помітити те, що точно *не волила* помічати. Але він був там, під Раяновим джемпером; коли той сперся на іржаву мийку, вона побачила короткий відблиск срібла, майже невидимий у тьмяному світлі — цього не могло бути, але воно *було* — срібний блиск маленького срібного хрестика.

Не могло бути, але було. Саме так люди говорять про чудо. Якимось чином дві протилежності — Гортенз та Раян — зійшлися у своїй пристрасті до болю та смерті інших, зустрілися, як сходяться у перспективі лінії на хворобливому обрії мрій. Несподівано, спасенні й неспасенні дивовижним чином злилися у єдине ціле. Тепер і Гортенз, і Раян заходилися рятувати саму Клару.

— Сідай, підвезу.

Клара щойно ступила у сутінки з порогу школи, як перед нею різко загальмував мопед Раяна.

— Клар, давай сідай.

— Йди спитай мою мамцю, мо' вуна хоче з тубою покататися.

— Ну, будь ласка, — сказав Раян, простягаючи їй мопедний шолом, — є тема. Маю з тобою перетерти. Залишилося мало часу.

— А що таке? — отризулася Клара, розгойдуючись на широких платформах своїх черевичків, — деś їдеш?

— Ти, я, ми всі, — промимрив Раян, — до кращого місця, ніж це. Надіюсь...

— Не.

— Будь ласка, Клар...

— Не.

— *Будь ласка.* То важно. Як життя або смерть.

— Блін... ну ладно. Але туво штуку я вдягати не буду, — вона віддала йому шолом і залізла на мопед, — пупсує мені причоску.

Раян провіз її через увесь Лондон аж до Гемпстедського пустирища на самому верху Праймровзького пагорба і там, споглядаючи згори жовтий флюоресцент міських вогнів, неспішно й занудно, мовою, яка належала не йому, виклав їй, що планував. Висновок зі сказаного був такий: до кінця світу залишився всього місяць.

— Фішка в тому, що і вона, і я — ми лише...

— Ми!?

— Твоя мама... твоя мама і я, — промимрив Раян, — ми дуже хвилюємося. За тебе. Мало буде тих, хто переживе останні дні. А ти, Клар, зараз серед грішників.

— *Пацан*, — сказала Клара, похитуючи головою і облизуючи свої щербаті зуби, — я у то *не вірю*. То були *твої* друзі.

— Ні, ні, вони вже мені не друзі. Вже ні. Грішне сім'я. Всі вони — Ван Ші, Петронія...

— Вони мої друзі!

— То погані дівчата, Кларо. Їм *треба було б* жити у своїх сім'ях, не вдягатися так, як вони вдягаються, і не виробляти такого, що вони виробляють з чоловіками там, в тому будинку. І самій тобі таким займатися більше не можна. І перестань одягатися, як... як... як...

— Як хто?

— Як курва! — це слово вибухнуло з Раяна, ніби він вже давно хотів його позбутися, — як блудна жінка!

— Ой, блін... Тепер я вже *все* пучула... відвези мене додому, чувак.

— Вони своє отримають, — сказав Раян, струснувши головою й окресливши у повітрі рукою коло над Лондоном від Чизвіка до Арчею. — Але ти ще маєш час. З ким ти хочеш бути, Кларо? З ким? З тими 144000, котрі правитимуть в небі з Христом? Чи, може, хочеш бути серед Юрби Обранців, котрі успадкують рай на землі? Це, ясно, тоже добре, але... Ну і ти ж не збираєшся бути серед тих, котрі зазнають на собі тортур і загинуть? Ну? Я ж лише

відділяю овець від козлищ, Клар, овець від козлищ. Це з Матфея. І я думаю, що ти якраз вівця, не?

— Дай мені щось тобі сказати, — почала Клара, йдучи і вмощуючись на задньому сидінні скутера, — я кузлице, я саме натуральне кузлице, і мені *подобається* бути кузлицем. Я хочу бути кузлицем. І я ліпше скунаю під душем із сірки з муїми друзями, ніж сидітиму і нудитимусь на небі з Даркусом, моєю мамою і тубою.

— Клар, краще б ти цього не казала, — відповів зі священним тремтінням в голосі Раян і одяг свого шолома. — Я справді би хотів, щоб ти цього не казала. Раді твого спасіння. Він може нас чути зараз.

— Всьо, я стумилася тебе слухати. Вези мене дудому.

— Але це правда! Він може чути нас, — кричав Раян, обертаючись і силячись перекричати шум вихлопної труби, коли вони з'їжджали вниз із пагорба, — Він може все бачити! Він дивиться на нас!

— Краще дивись, куда їдеш, — вигукнула у відповідь Клара, коли вони мало не налетіли на групу євреїв-хасидів, котрі змушені були тікати від них врзнобіч, — за дурою дивися!

— Тіки деякі спасуться, — вот, як там сказано, — тіки деякі. А всі оці, всі вони — всі дістануть, що їм належить, що вже дуже близько, і тільки деякі...

Проте якраз на середині блискучого біблійного розважання Раяна Топпса його колишній ідол — мопед «Веспа Джі Ес» з розгону хряснув об 400-річний дуб. Природа восторжествувала над пихою технічного прогресу. Дерево вижило, мопед загинув; Раян полетів у один бік, а Клара — в інший.

Принципи християнства майже тотожні «закону бутерброда» (відомого також як «закон Мерфі»): все, що зі мною трапляється, — трапляється мені в науку. Скажімо, якщо випустити бутерброд і він полетить маслом долу, ця випадкова подія мусить бути розцінена як доказ панування

у світі злої долі: бутерброд падає не просто так — він має довести *тобі*, містере Невдахо, що всесвітом керує нещасливий трафунок. Ні, він не має нічого спільного з випадковістю. Бутерброд ніколи не може впасти маслом вгору, тому що «закон бутерброда» не дасть такому шансу відбутися. Тобто отой «закон бутерброда» трапляється у твоєму житті, щоби довести правдивість самого «закону бутерброда». Тим часом, на відміну від сили тяжіння, цей закон не справджується за будь-яких обставин. Щойно канапка приземлиться на *правильний* бік, про «закон бутерброда» вже ніхто не згадує. Отож, оскільки Клара вдарилася і вибила собі зуби, а Раян піднявся із землі без жодної подряпини, то для нього одразу ж стало ясно, чому так: бо його, Раяна, Господь зарахував до спасених, а Клару — до неспасених. І зовсім не тому, що на ньому був шолом, а на ній — ні. А що якби трапилося навпаки? Що якби гравітація захотіла забрати собі в жертву саме Раянові зуби і це вони б котилися вниз із пагорба Праймровз маленькими кульками білої емалі?... Можна закластися, що Господь у ту ж хвилину просто зникнув би з Раянового мозку.

Як і можна було б припустити, Раяну інші знаки були й не потрібні. Напередодні нового року він сидів у вітальні Бовденів разом з Гортенз у колі свічок і пристрасно молився за Кларину душу, поки Даркус тихо пісая у свою баночку і дивився «Гру поколінь» по першому каналу Бі-Бі-Сі. Тим часом Клара одягнула жовті штани кльош і червоний топ, і пішла на вечірку. Це вона придумала тему святкування, намалювала постер і допомагала причепити його на вікно будинку; танцювала і курила з усіма і без зайвої скромності почувалася королевою сквоту. Проте коли північ невідворотно настала і минула без жодних там апокаліптичних вершників, Клара зненацька відчула дивний наплив меланхолії. Бо втрачати віру — це все одно, що випарювати сіль з морської

води: щось набуваєш, але щось і втрачаєш. І хоча друзі — Мерлін, Ван Ші і т. д. — поплескували її по плечах, вітаючи зі звільненням від жахних снів про кару та спокуту, Клара тихцем сумувала про набагато тепліший дотик, про який вона марила впродовж оцих дев'ятнадцяти років: про вселенські затишні обійми Спасителя, Того, хто є Альфою і Омегою, початком і завершенням; це мав бути чоловік, покликаний забрати її від усього цього, від реальності цього життя, від нескінченного переліку справ, що чекали на неї у ламбетській квартирі на першому поверсі. Що тепер робити Кларі? Раян знайде собі іншу забавку; Даркусу треба лише, щоби хтось перемикав канали; Гортенз побачить попереду нову дату Суду, а тому роздаватиме ще більше листівок і, можливо, ще більше віритиме. Але ж Клара — це не Гортенз.

Втім, незначний залишок після випаровування Клариної віри таки залишився. Вона все ще вірила у свого спасителя. Вона бажала знайти чоловіка, який би вихопив її геть звідси, який би обрав її з-поміж інших, щоби вона могла «Ступати з Ним у білому: бо визнано [її] вартісною» (Одкровення 3:4).

Тепер, напевне, простіше пояснити, чому, коли Клара Бовден наступного ранку зустріла внизу сходів Арчі Джонса, то побачила в ньому дещо більше, ніж просто невисокого підтоптаного мужчину середнього віку у погано скроєному костюмі. Клара дивилася на Арчі крізь зелено-сірі очі втрати; її світ щойно зник, віра відійшла, немов вода під час відпливу; Арчі зіграв роль вовка з промовки: він був останнім чоловіком на землі.

3. Дві сім'ї

«Краще бути одруженим, ніж горіти у пеклі», — так сказано у I Посланні до Коринтян, глава 7, вірш 9.

Добра порада. Звісно. Там само, до речі, сказано, що «не слід карати вола, коли він вибирається з жита», — отака от розхожа фігура.

До початку лютого 1975 року Арчібальд Джонс повністю замінив Кларі і церкву, і її біблійну освіту, хоча вона, звісно, й не стала безтурботною атеїсткою, котра ретатиме біля вівтарів чи повністю занедбає повчання св. Павла. Втім, друга цитата якраз проблемою не була, бо Клара жодних волів не мала. А от перша ніяк не давала їй спокою безсонними ночами. Чи справді краще було піти заміж? Навіть якщо чоловік, за якого ти зібралася, язичник? А відповіді ніхто дати не міг: адже тепер вона жила без жодної опори, без *страховки*. Більше ніж Бог непокоїла її мати. Гортенз люто виступала проти всієї цієї історії й не так через вік Арчі, як через колір його шкіри; від часу, коли вона вперше почула про одруження, вона просто перестала помічати дочку.

Проте Клара мала враження, що десь глибоко всередині мати краще схилилася б до її шлюбу з непідходящим чоловіком, ніж змирилася б з тим, що її дочка живе з кимсь на віру в гріху, а тому вона пристала на пропозицію Арчі, попросивши його при тому завезти її якомога далі від

Ламбета; так далеко, наскільки дозволяють його можливості — в Марокко, Бельгію чи Італію. Арчі стиснув її руку, покивав головою і прошепотів на вушко кілька солоденьких дурниць, точно знаючи, що найдалше він може її завезти хіба у щойно куплений ним під здирницьку позику двоповерховий будиночок у Віллесден Гарден. Але ж зараз, думав він, про це не варто згадувати — тільки не зараз, не в цей момент. Нехай вона все зрозуміє поступово.

Три місяці потому Клара поступово все зрозуміла і настав момент переїзду. Арчі, проклинаючи, як завжди, своє життя, всліпу повз сходами вгору, згинаючись під вагою коробок, які Клара носила по дві, по три без жодного зусилля; дівчина час від часу робила перерву, мружачись на яскраве травневе сонце, й намагалася зібрати водно все своє терпіння. Далі вона прилягла на моріжку перед своїм новим будинком, простеливши на траві куцу рожеву курточку. Що це за місце? Жодної певності у неї не було. З переднього сидіння машини служби перевезень вона бачила тільки дорогу крізь огидні та бідні, подібні до Ламбета, передмістя (хоча тут не було ні молитовних будинків, ні єпископських церков); однак зненацька за поворотом дорога розквітла буйною зеленню, обабіч з'явилися могутні дуби, будинки стали вищими, більшими, вже не ліпилися одне до одного, а ще далі траплялися парки і навіть бібліотеки. А далі знову, ніби на звук удару дзвона, дерева зникали, і на їхньому місці поставали обшарпані автобусні зупинки; цьому сигналу корилися і будівлі: тепер це були крихітні помешкання без сходових майданчиків, між якими тулилися зачинені назавжди низки крамниць; серед них можна було бачити різноманітні заклади на кшталт:

покинутого сандвіч-бару, у вікні якого все ще висіло запрошення до сніданку;

слюсарної майстерні, котрій було байдуже до маркетингових нюансів («ТУТ ВИРІЗАЮТЬ КЛЮЧІ»);

чи, наприклад, занедбані перукарні для осіб обох статей, обвішаної купою неймовірних рекламних каламбурів («Знижки на стрижки», або «Гривки і завивки», або «Стрижися вчасно і буде класно»).

Їхати таким шляхом було своєрідною лотереєю: виглядаючи з вікна, вона не знала, де доведеться жити, — серед зелені дерев чи серед лайна. Проте нарешті їхній фургон зупинився перед будинком, *гарним* будинком, довкола якого були і дерева, і лайно, й тому Клара одразу відчула, як її затоплює хвиля вдячності. Будинок був гарним, не настільки гарним, як вона сподівалася, але й не настільки убогим, як вона побоювалась; спереду і ззаду нього були невеликі садочки, перед дверима — килимок, на дверях — дзвінок і туалет був *усередині*... І все це їй коштувало не так вже й багато. Лише її любов. Усього лиш любов. І що б там не було сказано у Коринтян, любов'ю не так уже й важко платити, особливо, якщо ти ніколи не зазнав її по-справжньому. Вона Арчі не любила, але ще тоді на сходах вирішила віддати себе йому, якщо тільки він забере її геть. І він це зробив; нехай це не були ні Марокко, ні Бельгія, ні Італія, але тут було гарно — ні, не земля обітована — просто *гарна* місцина, краща, ніж всі решта, в яких їй доводилося бувати дотепер.

Клара розуміла, що Арчібальд Джонс не є романтичним героєм. Трьох місяців з ним у смердючій кімнатці в Кріклвуді було цілком достатньо, щоби дійти до такого одкровення. О, ну він, звісно, міг бути ніжним й інколи навіть милим, умів кришталево чисто насвистати кілька нот вранці, акуратно і спокійно водив машину, а ще виявився неймовірно добрим кухарем, проте романтика біля нього й близько не лежала, а вже про пристрасть не доводилось й думати. Проте Клара відчувала, що коли пов'язати себе з аж настільки посереднім чоловіком, то він, принаймні, завжди буде вкрай відданим *тобі* — твоїй красі, твоїй юності — бо це ж чи

не *єдине*, що він може тобі дати. З Арчі чомусь так не сталося. Сплив лише місяць після їхнього весілля, а у нього вже з'явився той погляд, котрим чоловіки дивляться крізь тебе. Він знову повернувся у своє холостяцьке життя: пиво з Самадом Ікболом, обіди з Самадом Ікболом, недільні сніданки з Самадом Ікболом — кожен вільну часину він проводив з тим чоловіком у тій паскудній забігайлівці, у тому проклятому «О'Коннелі». Вона намагалася бути розсудливою. Вона запитувала в нього: «Чому ти ніколи не лишишся дома? Чому ти проводиш стільки часу з тим індусом?» Але він лише поплескував її по спині, цілував у щічку, а далі брав маринарку і зникав за дверима; і увесь час одна і та сама стара відповідь: «Я і Сем? Ми просто мандруємо в часі». На це їй нічого було сказати. Вони мандрували у той час, коли її ще не було на світі.

Так, цей Арчібальд Джонс аж ніяк не був лицарем на білому коні. Жодних мрій, жодних сподівань, жодних амбіцій. Чоловік, котрий найбільше у світі любив справжні англійські сніданки та майструвати своїми руками. Нудний чоловік. *Старий* чоловік. Але, попри все... добрий. Він був *добрим* чоловіком. Ця доброта не могла зробити її життя яскравим, але це вже було хоч щось. Вона побачила її в ньому ще тоді, вперше, на сходах, побачила просто, прямо — так, як могла побачити добре манго на Брикстонському ринку, навіть не торкаючись його шкірки.

Отакі були думки Клари, коли вона лежала на траві перед своїм новим будиночком, через три місяці після їхнього одруження, тихо спостерігаючи за своїм чоловіком, за тим, як, наче акордеон, то збігалися, то розбігалися зморшки на його лобі, як вагітно перевалювався через ремінь його живіт, дивилася на білизну його шкіри, на синюшність його вен, на те, як смикалися його «одинадцятки» — ті паси шкіри, котрі нарастають з обох

боків горлянки чоловіка (так кажуть на Ямайці), коли його час добігає кінця.

Клара поморщилася. Одружуючись, вона всієї цієї фізіології не помічала. Чому? Ну, бо вона усміхалася, вона була одягнута у білу сорочку-поло, втім, ні — не те: насправді вона просто *не дошукувалася* усіх цих вад. Більшість свого весільного дня Клара дивилася на власні ноги. То був вельми клопіткий і на диво теплий, як на 14 лютого, день, коли довелося довго чекати, бо увесь світ ринувся одружуватися у маленьку реєстраційну контору на Лудгейт Гіл. Клара пам'ятає, як тихцем скинула свої маленькі коричневі туфельки на каблучках і поставила босі ноги на прохолодну підлогу, намагаючись тримати їх з обох боків темної тріщини на плитці — сама для себе вона вирішила, що від цього залежатиме її майбутнє щастя.

Тим часом Арчі витирав піт довкола губ і кляв спеку, через яку солоні краплі неприємно стікали в нього навіть по ногах. На своє друге весілля він одягнув шерстяний костюм і білу сорочку-поло, а тепер розумів, що обидва рішення були не зовсім правильними. Струмочки поту текли з усіх пор його тіла і, просочуючись крізь трикотаж сорочки та шерсть костюму, залишали ні з чим незрівнянний запах вологої собачої шерсті. Клара, звісно, більше нагадувала кішку. На ній були коричнева шерстяна сукня, куплена у Джефа Бенкса, та бездоганно поставлений новенький зубний протез; сукня була з відкритою спиною, а зуби були білими — вся вона виглядала по-котячому хижо; така собі пантера у вечірній сукні: де закінчувалася спина Клари й починалася сукня, з першого погляду було не зовсім зрозуміло. І на запилженний потік сонячного світла, котрий з високого вікна падав на пари, що очікували своєї черги, вона теж реагувала, наче кішка. Вигинала спину під його дотиками і мало що не *муркотіла*. Навіть реєстратор, котрий бачив уже

на своєму віку всяке, — конеподібних чоловіків, які одружувалися з тхороподібними жінками, й слоноподібних чоловіків із совоподібними жінками — навіть він підняв був брову, здивовано споглядаючи цю найбільш неймовірну та неприродну пару, котра наближалася до його столика. Кіт та собака.

— Доброго дня, отче, — сказав Арчі.

— Він реєстратор, Арчібальде, ти, старий дурню, — встряв його друг Самад Мія Ікбол, котрого разом з його мініатюрною жінкою Алсаною викликали із ув'язнення в глибині кімнати очікування, щоби вони могли посвідчити контракт, — він ніякий тобі не священик.

— А, ну так. Точно. Пробачте. Нервуюся.

Знуджений реєстратор запитав:

— Може, вже почнемо? Вас тут нині стільки зібралося.

Церемонія тривала не надто довго. Арчі дали ручку і він записав своє ім'я (Альфред Арчібальд Джонс), національність (англієць) та вік (47 років). На мить завагавшись перед графою «Професія», далі продовжив «Реклама (складаю тексти оголошень)» і підписався. Клара також написала своє ім'я (Клара Іфігенія Бовден), національність (з Ямайки) та вік (19 років). Не знайшовши графи, яка б цікавилася її професією, вона перейшла прямо до вирішальної фінальної лінійки, черкнула на ній свій підпис і випросталася уже з новим прізвищем — Джонс. Ніби ніхто до неї й не отримував такого прізвища.

Далі вони вийшли на вулицю, де вітер грався зужитими конфетті, кидаючи їх на все нові й нові пари, і Клара, ніби вперше, привітала своїх весільних гостей: індусів — чоловіка та жінку — обоє були одягнуті у рожевий шовк. Самад Ікбол, високий статний чоловік з білосніжною усмішкою та мертвою рукою, знову й знову вітаючи, поплескував її по спині тією рукою, котра в нього все ще залишалася здоровою.

— Це все моя ідея, — повторював він, — це моя ідея з усією тією женячкою. Я знаю цього чолові'ягу від... від-коли?

— З 1945 року, Семе.

— Оце я й намагаюся пояснити твоїй чарівній дружині: від 1945-го! А коли ти знаєш чоловіка так довго, коли ти воював поруч з ним, тоді ти просто мушиш зробити його щасливим, коли він у нещасті. А він якраз був втрапив у халепу! І був у ній, аж доки не з'явилася ти. Бабрався у ямі з лайном — пробачте за мою французьку. На щастя, вона тепер вже далеко. Для божевільних у цьому світі є тільки одне місце і якраз там їх усіх і збирають... — Самад втратив запал рівно на середині речення, бо побачив, що Клара уявлення не має, про що він каже.

— Ну, це нас не спинить... Словом, все це була моя ідея.

Ну і, звісно, його дружина Алсана, тендітна, з міцно стиснутими губами, котра, здавалося, дивилася на Клару згори (хоча сама була заледве на кілька років старша) і говорила хіба «О, так, місіс Джонс» або «О, ні, місіс Джонс», що змусило Клару так рознервуватися і почуватися такою *вівцею*, що вона аж змушена була знову влізти у свої туфельки.

Арчі почувався винним перед Кларою, бо не зміг організувати більш вишуканого прийняття. Але ж і запрошувати було більше нікого. Решта родичів та друзів просто відхилили запрошення: хтось — сухо, хтось — злякано; були й такі, що просто обрали за краще промовчати, а тому цілий останній тиждень забобонно переступали через пошту на килимку і не брали слухавки. Єдиним доброзичливцем залишився Ібельгафтс, котрого і не повідомляли про подію, і не запрошували, проте саме він якимсь дивним чином про все дізнався і телеграфував привітання, яке принесли з вранішньою поштою:

14 лютого, 1975 року

Дорогий Арчібальде,

Коли йдеться про весілля, то в мені часто прокидається справжній мізантроп, проте сьогодні, намагаючись врятувати від вимирання грядку петуній, я зненацька спізнав глибоке і щире зворушення від думки про єднання чоловіка і жінки у спільному союзі довжиною в усе життя. Як дивовижно, що ми, люди, зважуємося на такий неймовірний подвиг, хіба ні? Але буду на момент серйозним: як ти знаєш, моя професія змушує заглядати мене глибоко всередину «Жінки», а як психіатр, я можу судити про її розумове здоров'я чи, навпаки, хворість. Отож, я певен, мій друже (дозволь мені лише продовжити метафору), що ти ретельно підібрав собі пані-дружину-свого-життя, і виявив її здоровою як тілом, так і душою, і не знайшов у неї жодної вади; а коли так, то що я можу передати тобі, як не теплі вітання від твого щирого суперника.

Горста Ібельгауфтса

Які ще спогади того дня могли зробити його унікальним і відрізнити його від решти 364 днів, котрі складали 1975 рік? Клара ще пам'ятає хіба молодого спітнілого чорношкірого хлопця у чорному костюмі, котрий звертався із закличками до своїх братів та сестер з ящика з-під яблук і стару жебрачку, котра викидала всячину зі смітничкового бака, залізши туди мало не з головою. Проте далі все закінчилося: приготовані Кларою бутерброди злиплися і тихо страждали, забуті на дні сумки, небо захмарилося, а коли вони підіймалися схилом до Кінг Луд Пабу, минаючи зубоскальство хлопців з Фліт-Стріт, які допивали ще суботні пінти пива, Арчі побачив квиток зі штрафом на своєму вітровому склі.

Отак і трапилося, що Клара перші три години свого заміжжя провела у Чіпсайдському поліцейському відділку, тримаючи у руках тувельки та спостерігаючи, як її рятівник гаряче сперечається з інспектором, котрий навідріз відмовлявся вникати в глибини Арчібальдової інтерпретації правил недільного паркування.

— Кларо, Кларо, люба моя...

Це був Арчі, котрий пробирався повз неї до входу, несучи перед собою кавовий столик.

— Сьогодні увечері прийдуть Ікболи і тому б я хотів уже трохи навести лад у цьому домі — вважай, бо я тут носитиму речі.

— Тобі треба поміч? — терпляче запитала Клара, все ще не розігнавши чарів свого денного сну, — я можу щось занести нагору, якщо...

— Ні, ні, ні, я все зроблю сам.

Клара встала і взялася за край столика:

— Дай мені хоч...

Арчі заметушився, намагаючись водночас вхопитися і за ніжки стола, і за його масивну скляну поверхню.

— То чоловіча робота, кохана.

— Але ж... — Клара з неймовірною легкістю підняла важке крісло і поставила його перед Арчі, котрий віддихувався на сходах передпокою, — це не проблема. Як тубі треба дупумога, тіко пупроси, — і вона легко провела рукою по його спітнілому чолі.

— Так, так, так, — він знервовано відштовхнув її, неначе відганяючи муху, — я ж і сам можу впоратися, ти знаєш.

— Я знаю.

— То чоловіча робота.

— Так, так. Я знаю... я не мала на увазі...

— Послухай, Кларо, просто не стій у мене на дорозі і я все зроблю, окей?

Клара дивилася, як він закасує рукави й знову береться до столика.

— Якщо ти справді хочеш чимось допомогти, люба, то починай заносити в дім свій одяг. В тебе його стільки, що в ньому можна втопити цілий довбаний крейсер. Я поняття не маю, як ми все те помістимо в такому малому приміщенні.

— Я вже казала, ми можемо пуловину викинути, як то треба.

— Я цього не казав. Не казав же, так? Як там наш комод?

Це був чоловік, ніколи не здатний прийняти рішення, не здатний визначити свою позицію.

— То саме: як тубі він не пудобається, ту хай йуго заберут назад. Я купила йуго, бо мені видавалос', шо він тубі пудобається.

— Слухай, люба, — сказав Арчі, насторожившись, що вона підвищила голос, — то ж все-таки були мої гроші, то було б гарно *запитати* і мою думку.

— Чулувіче! Та то ж тіко кумод! І він червоний! А червоний — то червоний і червоний. Чуго тебе вже нервує червоний?

— Я просто намагаюся, — почав Арчі, понижуючи голос до хрипкого шипіння (улюблена голосова зброя всіх домашніх воєн: *щоб не чули діти/сусіди*), — я лише хочу трошки додати *стильності* цій оселі. Послухай, це ж наше нове життя, добрий район... давай не будемо сваритися. Давай кинемо монетку; отже, якщо випаде королева — цей комод лишається, якщо герб, то...

Справжні коханці можуть хтозна як сваритися, але вже за секунду вони знову кинуться одне одному в обійми; більш досвідчені — перше підуть сходами у кімнату нагорі і вже лише там перестануть сердитися. Якщо відносини на межі повного розриву, то перш ніж виникне спонукка повернутися до своєї половини — бажання допомогти, якийсь спогад про дотик дитячої руки чи

тепле переживання — ображені чоловік чи жінка можуть опинитися за два квартали униз по вулиці, а то й за дві країни на схід від місця сварки. За цією шкалою Ріхтера Клара щойно починала по-справжньому дратуватися. Вона повернулася до воріт, зробила два кроки і зупинилася.

— Королева! — закричав Арчі, здається, навіть без видимого обурення, — коמוד залишається! Бачиш? Не так вже й важко було знайти рішення.

— Я не хтіла сваритися, — вона повернулася до нього обличчям, наново вирішивши пам'ятати про свій борг перед ним, — ти сказав, що Ікболи прийдуть на обід, то я просто думала... якщо вуни схочуть, шуби я гувувала їм каррі — тобто я вмю гувувати каррі — але то *мій* спосіб гувувати каррі.

— Та перестань, вони зовсім не такі індуси, — роздратовано сказав Арчі, котрий і припустити не міг такого повороту справ. — Сем буде їсти будь-яке м'ясо, як і будь-який інший чоловік. Він подає страви в індійському ресторані, так що, гадаю, не захоче бачити їх ще й тут.

— Ну, я просто пудумала...

— Ну, *будь ласка*, Кларо, не треба.

І він ніжно поцілував її у чоло, хоча для цього їй довелося трішки зігнути.

— Я знаю Сема дуже давно, а його дружина, здається, з вельми тихих. Вони ж не королівська родина. Вони зовсім не *такі* індуси, — повторив він і затряс головою, нараз стурбувавшись якоюсь проблемою, якимсь не до кінця зрозумілим відчуттям, від якого не міг повністю звільнитись.

Самад і Алсана, котрі не були аж *такими* індусами (як у свідомості Арчі зовсім не аж *такою* чорношкірою була сама Клара), й котрі, фактично, взагалі індусами

зовні кількаюрідного брата, котрому не вдалося знайти роботу в Британії, а тому чи не міг би він...

— П'ятнадцять пенсів, брате, — сказав Самад, розкриваючи долоню.

— Нічого, мало-помаленьку і збереться жменька, — відказав Ардашір, складаючи свої риб'ячі губи у натягну-ту мертвотну посмішку, — кидай їх у пісяльний горщик.

Пісяльним горщиком називали невелику риночку, примощену біля службових туалетів, у яку скидалися всі чайові, аж поки їх не ділили між усіма вже перед ранком. Для молодих м'язистих, привабливих кельнерів, як-от Шіва, це було значною несправедливістю. Шіва був єдиним хінді серед усього персоналу, проте йому прощали відмінності у релігійних поглядах з огляду на його винятковий дар офіціанта. За вечір Шіва міг заробити на чайових не менш як чотири фунти, особливо якщо в куточку сиділа заплакана, шойно розлучена британка, на котрій він міг випробовувати силу плавних ударів своїх довгих вії. Йому так само вдавалося виманювати гроші з продюсерів та режисерів у сорочках-поло (ресторан розташовувався у самому центрі лондонського театрального світу, а то були все ще часи Верховного Суду, симпатичних хлопчиків та побутових п'ес), котрі робили Шіві компліменти, і, спостерігаючи, як хлопець вправно й провокативно рухає задом, простуючи до бару і назад, клялися, що він міг би отримати будь-яку роль, яку б захотів, якби хтось адаптував до сцени «Дорогу в Індію». Таким чином для Шіви система пісяльного горщика була просто грабунком серед білого дня й відвертим нехтуванням його кельнерськими здібностями. Проте старші чоловіки, як-от Самад у його майже п'ятдесят, або й ще старші, як, наприклад, сивий Мухамед (брат Ардашірового діда) з глибокими зморшками обабіч рота, прорізнаними усмішкою молодих літ, котрому було, щоб не збрехати, вісімдесят, — усі вони аж ніяк

не мали чого нарікати на пісяльний горщик. Звісно ж, їм було вигідніше приєднатися до колективу, ніж привласнити п'ятнадцять центів, ризикуючи бути зловленими (і позбавленими права на тижневий чайовий заробіток).

— Всі ви на моєму горбу сидите! — гарчав Шіва, кидаючи над ранок у горщик свої п'ять фунтів. — Ви всі в мене на шиї! Хто-небудь, поскидайте з мене цих невдах. Це була моя п'ятка, а тепер її треба поділити у шістдесят п'ять мільйонів довбаних способів і роздати цим невдахам. Це що — комунізм?

І всі решта тихли й намагалися уникати його погляду, і вдавали, що займаються іншими речами; й так було до-ти, доки одного вечора, одного п'ятнадцятипенсового вечора, Самад не сказав йому тихо, майже заचाївши ди-хання:

— Заткнися, хлопче.

— Ти! — крутнувся до Самада Шіва, розсипаючи доро-гою гору сої, зготованої назавтра, — ти найгірший з них усіх! Ти найгірший, прибитий мішком офіціант, якого я коли-небудь бачив! Ти не зміг би дістати чайові, навіть якби перекривляв клоунів! Я чув, як ти намагаєшся за-говорити з клієнтами — там про біологію, сям про полі-тику — та просто їсти подавай, ідіот, — ти ж офіціант, дурко нещасне, а не Майкл Паркінсон. *Я чув, ви щось сказали про Делі?* — Шіва накинув на руку свій фар-тух і пішов, жалісливо кривляючись, кухнею, — *я і сам там бував, знаєте, університет, о так, це прекрасно, так — я воював, за Британію, так, так, так, мило, дуже мило*, — Шіва намотував кола кухнею, трусячи головою й роблячи паси руками, подібно до «Урія Хіп», він кланяв-ся та виструнчувався і перед шеф-кухарем, старшим чо-ловіком, котрий неспішно складав шматки м'яса до люд-ського зросту холодильника, і перед хлопчиком-практи-кантом, котрий чистив велику, як усесвіт, духовку.

— Самаде, Самаде... — сказав він зі, здавалося б, нескінченним жалем у голосі, а далі різко урвав, одним рухом скинув фартух з руки і обв'язав його довкола пояса, — та ти просто сумний маленький чоловічок.

Мухамед підняв голову від горщиків, котрі чистив, і сказав, наче ні до кого й не звертаючись:

— Ото вже ця молодь. Як так можна говорити до старших? Як так можна? Де ділася повага? Як так можна?

— І ти тоже йди в дупу, старий, — сказав Шіва, відмахнувшись від нього черпаком, — не вчи мене, ти ж мені не тато.

— Я троюрідний брат дядька твоєї матері, — відповів той.

— Клав я на це, — огризнувся Шіва, — клав і всьо.

Він узяв швабру і потяг її у бік туалетів, але, порівнявшись із Самадом, повернув її і ткнув йому в обличчя.

— Цілуй! — розреготався, а далі, копіюючи сповільнену манеру Ардашіра, додав, — мооже, колиись ти дістанеш підвищення, браатіку!

І так велося в усі вечори: приниження від Шіви та інших кельнерів, пихата зверхність Ардашіра; ніколи не бачити Алсани, ніколи не бачити сонця; ховати в кулаку п'ятнадцять пенсів, а потім віддавати їх... Як же відчайдушно йому хотілося начепити собі на груди плакат, великий білий транспарант, на якому б писалося:

Я НЕ ОФІЦІАНТ. Я БУВ СТУДЕНТОМ, НАУКОВЦЕМ, СОЛДАТОМ. МОЮ ДРУЖИНУ ЗВАТИ АЛСАНА. МИ ЖИВЕМО У СХІДНОМУ ЛОНДОНІ, АЛЕ МРІЄМО ПЕРЕЇХАТИ НА ПІВНІЧ. Я МУСУЛЬМАНИН, АЛЕ АЛЛАХ ПОКИНУВ МЕНЕ АБО Я ПОКИНУВ АЛЛАХА — ЩОДО ЦЬОГО НЕ ПЕВЕН. У МЕНЕ Є ДРУГ — АРЧІ — І ЩЕ КІЛЬКА ІНШИХ. МЕНІ СОРОК ДЕВ'ЯТЬ, АЛЕ ЖІНКИ ЩЕ Й ДОСІ ОБЕРТАЮТЬСЯ МЕНІ ВСЛІД НА ВУЛИЦІ. ПРИНАЙМНІ ІНКОЛИ.

Але такого плаката він не мав, а тому набув звички, пристрасті все всім пояснювати, пояснювати постійно, прискіпливо, немов Старий Моряк, говорити з кожним і про все. Чи це важило? А тоді, одного вечора, настає гірке розчарування: і ти розумієш, що важливо вміти схилити голову, важливо спритно записати замовлення — оце важливо, дуже важливо бути добрим кельнером і слухати, коли хтось каже:

— Молоду баранину з рисом. І чіпси. Дякую.

І тоді п'ятнадцять пенсів брязнуть об порцеляну. «Ой, дякую, сер. Який же я вам вдячний».

У вівторок, за кілька днів після весілля Арчі, Самад почекав, поки всі підуть, склав свої білі кельнерські штани (зроблені з тієї самої блискучої тканини, що й скатертини) у правильний квадрат і пішов сходами нагору до контори Ардашіра, оскільки мав його щось запитати.

— Братіку! — скорчив дружню гримасу Ардашір, вгледівши Самада, котрий нервово тупцяв біля дверей його кімнати. Ардашір знав, що Самад прийшов просити надбавку до платні й хотів продемонструвати свою доброзичливу зацікавленість його становищем, перш ніж остаточно відмовити у проханні.

— Братіку, заходь!

— Доброго вечора, Ардашір Мухул, — сказав Самад, входячи нарешті до кімнати.

— Та сідай, сідай, — з теплом у голосі сказав Ардашір, — не стій, які церемонії між своїми?

Самад був радий такому початку. Все складалося добре. Використав момент, щоби з неодмінним зачудуванням оглянути кімнату: безжальне золото, потрійний килим, меблі усіх відтінків жовтого та зеленого... Тут усі мали захоплюватися Ардашіровим умінням вести справи. Він використав просту ідею індійського ресторану (маленьке приміщення, рожеві скатертини, гучна музика, жахливі шпалери, страви, про які в Індії ніхто й не чув,

купа різних соусів) — і просто збільшив кількість усього цього. Нічого не поліпшував, все залишив по-старому, але збільшив: більша будівля у найбільшій туристичній пастці Лондона — на Лестершир Сквер. Треба було всім цим захоплюватися, а надто — захоплюватися чоловіком, котрий зараз нависав над столом, усміхнений, як милосердна сарана, потопає своїм комашиним тілом у чорному шкіряному кріслі — паразит, замаскований під філантропа.

— Братіку, а що я можу для тебе зробити?

Самад набрав повітря.

— Справа от у чому...

Доки він говорив, очі Ардашіра дедалі більше скляніли, його худючі ноги конвульсивно сіпались під столом, а пальці згинали та розгинали скріпку, аж доки не вигнули її у формі літери А. А — Ардашір. «Справа от у чому...» так, в чому, власне, справа? Ага, справа в будинку. Самад якраз переїжджав зі Східного Лондона (де абсолютно неможливо виховувати дітей, справді — тут Ардашір погодився — там не можна виховувати дітей, якщо тільки не хочеш завдати їм каліцтва), зі Східного Лондона, з його неофашистськими бандами, на Північ, навіть північний захід, де все більш... більш... ліберально.

А тепер що, його черга говорити?

— Братіку... — сказав Ардашір, змінюючись на обличчі, — ... це не моя справа купувати будинки працівникам, брати вони мені чи ні... я даю тобі зарплату, братіку... Так робиться бізнес у цій країні.

Ардашір навіть пересмикнув плечима, коли говорив, неначе вказуючи, що глибоко засуджує «бізнес у цій країні», але мусить йому коритися. Увесь його вигляд казав, що його змушують, це британці змушують його заробляти такі скажені гроші.

— Ти не зрозумів мене, Ардашір. Я взяв позику і купив будинок. Це вже наш будинок і ми вже переїхали...

«Яким же чином йому вдалося це зробити? — думав собі Ардашір, дістаючи ще одну скріпку з нижньої шухлядки столу. — Та він, напевне, змусив по-рабськи працювати свою дружину».

— Мені треба лише маленьку надбавку до зарплати, щоби легше збутися того кредиту. Щоби нам трохи вільніше дихалося на новому місці. Щоби Алсані було легше, бо, ну, вона ж вагітна.

Вагітна. Важко. Тут треба було проявити чудеса дипломатії.

— Не зрозумій мене неправильно, Самаде, ми обоє інтелігентні, щирі люди, тож я можу сказати тобі прямо... Я знаю, що ніякий ти не *довбаний* офіціант, — зашепотів він, аби заповнити чимось паузу, а після того поблажливо посміхнувся, так, ніби сказав щось сороміцьке, щось, що мало б їх зблизити, — я дуже добре розумію твоє становище... Звісно ж, розумію... але й ти повинен зрозуміти моє... Якщо я роздаватиму на дурничку гроші кожному родичу, котрий у мене працює, то скоро ходитиму по світу, як той божевільний містер Ганді. Не матиму горщика, щоб попісяти. Я і так кручуся, як можу. От тобі приклад: якраз оце зараз отой нікчемний Товстий Елвіс, брат моєї дружини Гусейн Ішмаель...

— Різник?

— Ага, різник — він вимагає, щоби я платив більше за його смердюче м'ясо! «Ардашіре, ну ти ж чоловік моєї сестри!» — каже він мені. А я йому кажу: «Але Мухамеде, це ж *роздрібна торгівля...*»

Тепер була Самадова черга завмерти і подивитися перед себе скляними очима. Він подумав про свою дружину Алсану, котра була зовсім не така покірنا, як він думав про неї, коли одружувався, — їй він сьогодні мав принести погані новини; а вона ж, Алсана, часом впадала у справжню лють, та що там казати — то були цілі напади гніву. Дальші та ближчі родичі Самада вважали

це поганим знаком, побоювалися, чи немає в родині Алсани якогось «підозрілої розумової недуги»; вони співчували Самадові, як співчують людині, яка придбала крадену машину з набагато більшим пробігом, ніж можна було собі думати. Самад же у своїй наївності вважав, що жити з такою молодою жінкою буде... просто. Проте Алсана — ні, Алсана простою не була. Напевне, тепер всі молоді жінки такі, думав Самад. Наприклад, наречена Арчі... минулого вівторка він також побачив щось вельми непросте у її очах. З молодими жінками все тепер не так, як раніш.

Ардашір закінчив свою, як він вважав, вельми красномовну тираду, відкинувся на крісло вдоволений і заходився скручувати зі скріпки букву М — Мухул, котра мала спочивати на його коліні поруч з А — Ардашір.

— Ой, дякую, сер, — сказав Самад, — який же я вам вдячний.

Того вечора був жахливий скандал. Алсана пожбурила на підлогу швейну машинку разом з недошитими модними чорними штанами.

— Все це дарма! Скажи мені, Самаде Мія, який толк переїжджати у цей красивий, справді вельми красивий будинок, якщо в нас нема що їсти?.

— Це гарний район, у нас тут друзі.

— А хто вони? — вона грюкнула своїм маленьким кулачком по кухонному столу, від чого сіль і перець підлетіли вгору у красивому піруеті й видовишно розсипались у повітрі, — я їх не знаю! Ти бився на давній забутій війні з якимось британцем, котрий тепер одружився з чорною дівкою! Чиї вони друзі? І серед цих людей мають рости мої діти? Будуть гратися з їхніми чорно-білими дітьми? Але ти мені не сказав, — вигукнула вона, повертаючись до своєї улюбленої теми, — де у цьому домі їжа? — Алсана театральним жестом розчахнула кухонну шафку: — Де їжа?

Може, будемо їсти фарфор? — Дві тарілки полетіли на підлогу й розбилися на друзки. Вона поплескала по своєму животу, наче звертаючись до ще не народженої дитини, і кивнула на порцелянові скалки: — Хочеш їстоньки?

Тоді Самад, котрий теж любив мелодраматичні жести, кинувся до холодильника, розчохнув його і вивалив на підлогу кухні цілу гору м'яса. Його мати, говорив він, ночами не спала, аби приготувати сім'ї попоїсти. Вона не тратила родинні гроші, казав він, як Алсана, купуючи готові страви, йогурти і консервовані спагеті.

Алсана з розмаху лупнула його в пузо.

— Ах, Самад Ікбол — традиціоналіст! Може, мені ще вийти на вулицю і одяг у відрі попрайти? До речі, цікаво, як там мій одяг? Його їсти можна?

Доки Самад переводив дихання, тримаючись за живіт, вона тут же, на кухні, заходилася скидати з себе все до останньої нитки, жбурляючи одяг просто на морожену ягнятину, залишки якої Самад приносив з ресторану. Вона стояла перед ним гола, демонструючи перші ознаки вагітності, а далі накинула довгий брунатний плащ і пішла з будинку.

Однаке й вона, гупнувши за собою дверима, подумала і зрозуміла, що це була правда: гарний район; не могла заперечувати, що, поки йшла зараз до траси, змушена була минати хіба дерева, а не бездомних та купи сміття, як у Вайтчепел. І дитині тут було б добре — цього теж не могла відкинути. Алсана десь глибоко всередині вірила, що життя серед зелені добре впливає на моральність дітей, а тут праворуч від її будинку починався Гладстон Парк, потужний зелений масив, названий на честь ліберального прем'єр-міністра (Алсана походила з поважної й давньої бенгальської сім'ї, а тому читала британську історію; але подивіться на неї тепер! Ото якби хтось із родичів побачив її

зараз!..), а в ліберальній традиції всі парки облаштувались без загорож, не те що елітний Королівський парк (часів королеви Вікторії), з його шпичастим металевим парканом довкола. Віллесден не був аж таким мальовничим, як район Королівського парку, але тут було гарно. Нічого заперечити. Зовсім не схоже на Вайтчепел, де після промови першого-ліпшого божевільного неофашиста доводилося ховатися у підвалі, доки скінгеди розбивали їм вікна своїми кованими сталлю черевиками. Цілі потоки дешевої і безглуздої тупості. А тепер вона вагітна, їй потрібно трохи миру і спокою. Хоча й тут було чимось подібно: от чого вони всі так дивно витріщаються на неї, малу жінку-індуску, котра крокує уздовж траси у довгому макінтоші, а її пишне волосся розвівається у всі боки, як саме бажає? «Кебаби Маліка», «У містера Чонга», «У Раджі», «Пекарня Малковича», — читала вона нові для неї вивіски, доки проходила повз них. Схоплювала все одразу. Вже бачила, як воно тут є насправді. «Ліберальний район? А дзуськи!» Ніхто не є більш ліберальним нині, ніж будь-хто інший. Просто тут, у Віллесдені, не було якихось одних, які б почувалися достатньо сильними, щоби нападати на якихось інших й заганяти їх у підвали, доки розлітаються вщент їхні вікна.

— Сенс виживання у самому виживанні, — сказала Алсана вголос (вона зверталася до своєї дитини — поклала собі передавати їй хоча б одну мудру думку щодня) і зайшла до салону «Дикі капці», сповістивши дзвіночком про свій прихід. Тут працювала її племінниця Ніна. Старомодна швацька майстерня. Ніна прибивала шпильки до жіночих туфель.

— Алсана, ти виглядаєш, як чортішо! — вигукнула Ніна по-бенгальськи, — що за жахливий плащ?

— Не твоя справа, що це, — відповіла Алсана по-англійськи, — я прийшла, щоб забрати черевики свого

чоловіка, а не щоби базікати зі своєю племінницею-соромітницею.

Ніна вже до такого звикла і знала, що з приїздом Алсани у Віллесден нападок тільки побільшає. Раніше речення були довгими, наприклад, *Ти нічо' не здобула, лиш сором...* або *Моя безсоромна племінниця...* Проте зараз у Алсани вже не було ні бажання, ні сил щоразу намагатися викликати шок такими фразами, а тому вона завжди тепер говорила своє «племінниця-соромітниця», використовуючи фразу як загальну мораль до всього, що могло бути сказано і відчуте.

— Бачиш ці підшви? — запитала Ніна, відкидаючи з очей пасмо пофарбованого набіло волосся й подаючи Алсані з полиці Самадові черевики разом з невеликим блакитним талончиком, — вони настільки стерті, тітонько Алсі, що мені довелося реконструювати їх від основи. Від самої основи! Шо він в них робив? Бігав марафон?

— Він працює, — скупю кинула Алсана. — І ще молиться, — додала вона, бо любила виказувати людям свою поважність та й, врешті, була насправді вельми традиційною та релігійною й не потребувала, власне, нічого, окрім дрібки віри. — І не називай мене тітонькою, бо я лише на два роки старша за тебе, — Алсана кинула черевики у пластиковий пакет і наготувалася йти.

— А я думала, люди моляться на колінах, — відповіла Ніна з легким смішком.

— Та по-різному, — кинула Алсана, вже виходячи за двері, від чого знову дзеленькнув дзвінок, — моляться, коли сплять, коли прокидаються, гуляють. Ми завжди перед очима Творця.

— Ей, а як там новий будинок? — крикнула Ніна їй услід.

Але та вже пішла. Ніна струснула головою й зітхнула, спостерігаючи, як її молода тітка зникає вдалині вулиці, неначе маленька брунатна куля. Алсана. «Вона, —

думала собі Ніна, — водночас і молода, і стара. Така чуттєва, така прямолинійна у своєму довгому, також сповненому чуттєвості плащі, але при цьому виникає враження...»

— Хей, міс! Я тут маю мешти, до яких тре глянути, — почувся голос із глибини кімнати.

— Дивись краще за своїми цицьками, — сказала Ніна у відповідь.

На розі біля пошти Алсана пригальмувала, скинула свої незручні сандалі й узула черевики Самада. (Дивовижно, але при своєму малому зрості вона мала величезні ноги. Тому коли дивитися на неї, складалося враження, що їй треба ще трохи підрости). Вона миттю скрутила своє волосся у зручний вузол й щільніше загорнулася в плащ від надокучливого вітру. Далі вона рушила вгору вулицею попри бібліотеку й почала підніматися невеликою зеленою алеєю, котрою ніколи не ходила раніше.

— Виживання — це все, маленький Ікболе, — сказала вона своєму животу, — виживання.

Десь на половині дороги на пагорб вона перетнула вулицю, маючи намір звернути ліворуч і, зробивши коло, повернутися назад на головну дорогу. Проте коли вона наблизилася до великого білого фургона з відкритими задніми дверцятами і заздрісно кинула поглядом на меблі всередині нього, їй довелося також упізнати і їхню господиню — чорношкіру дівчину, котра лежала тут же, на моріжку за огорожею, й задумано дивилася в бік бібліотеки (а сама ж майже гола, ага! Якоюсь рожевою курточкою тільки й прикрита — мало що не в білизні), так ніби у цьому напрямку лежало її майбутнє. Алсана одразу ж спробувала знову перейти на інший бік, але відчула, що її помітили.

— Місіс Ікбол! — гукнула Клара й помахала їй рукою.

— Місіс Джонс.

Обидві жінки миттєво знітилися через свій одяг, проте, ще раз глянувши одна на одну, одразу ж віднайшли певність.

— Хіба ж це не дивно, Арчі? — почала Клара, старанно вимовляючи всі приголосні. Вона поклала собі за мету позбутися акценту й намагалася використати кожену нагоду, щоби повправлятися.

— Що-що? — запитав Арчі, котрий на той час був у холі й роздратовано воював з книжковою шафою.

— Ми ж щойно про вас говорили, — знову повернулася Клара до Алсани, — ви в нас нині обідаєте, так?

«Чорношкірі люди, як правило, вельми доброзичливі», — подумала та, усміхаючись до Клари у відповідь і підсвідомо додавши цей факт до решти «за» у переліку «за» і «проти», котрі стосувалися її нової знайомої. З-поміж особин кожної меншини, котра їй не подобалася, Алсана любила вирізняти когось, хто б слугував винятком для її духовної рівноваги. У Вайтчепел залишилося багато таких спасених. Китайський хіромант містер Ван, столяр-еврей містер Сегал, домініканка Розі, котра постійно вчащала до них, сподіваючись, на превелике задоволення та жаль Алсани, повернути її в лоно адвентистів сьомого дня, — всі ці щасливчики заслуговували на Алсанине золоте всепрощення, ніби бенгальські тигри, магічним чином позбавлені своїх шкур.

— Ага, Самад казав про це, — відповіла Алсана, хоча цього й не було.

Клара розцвіла:

— Добре... добре!

На мить запала мовчанка. Ніхто не знав, що сказати далі. Обидві жінки глянули вниз уздовж вулиці.

— Ваші черевики виглядають вельми зручними, — завважила Клара.

— Так. Так. Бачите, мені доводиться багато ходити. Та ще й з цим... — Алсана поплескала себе по животу.

— Ви вагітні? — здивовано запитала Клара, — ви така ладна, що туго навіть не скажеш.

Клара сказала і вмить зашарілася: коли вона хвилювалася або тішилася, то знову збивалася на свою звичну говірку. Алсана тільки посміхнулася, бо не до кінця зрозуміла, що та мала на увазі.

— По вас важко помітити, — поправилася Клара, де що заспокоївшись.

— Ото вже, — відповіла Алсана з награною веселістю, — невже наші чоловіки нічого одне одному не розказують?

Проте, як тільки вона це вимовила, обом жінкам з неприємністю подумалося якраз протилежне. Що їхні чоловіки насправді розповідають одне одному все. І лише їх вони тримають у пітьмі незнання.

4. Троє на підході

Арчі був на роботі, коли дізнався про новину. Клара була вже на другому з половиною місяці.

— Не може бути, кохана!

— Не може, а є!

— Ти не вагітна!

— Вагітна! І я питала доктора, яким вуно буде, напівовину білим і чорним чи шо, ну і про решту. Я тубі кажу, всьо може бути. Воно навіть може мати гулубі очка! Пудумай тіки!.

Арчі про таке думати не міг. Він не міг собі уявити, як ото якийсь шматок його самого змагатиметься десь у генному басейні зі шматком Клари, а потім ще візьме й *переможе*. Але ж яка можливість! І що це буде за істота?! Він рвонув з офісу на Еустон Роуд, щоби купити коробку сигар. Через двадцять хвилин він увірвався назад в офіс з великим пакунком індійських солодощів й почав кружляти кімнатою.

— Ноель, візьми-но оту карамельку. Вона смачна.

Молодший співробітник контори Ноель з підозрою заглянув усередину масної коробки:

— А на честь чого все це...?

Арчі поплескав його по плечу.

— Хіба не видно, що у мене скоро буде дитина? Блакитнооке немовлятко, віриш? В мене свято!

Проблема тільки в тому, що на Еустон Роуд можна купити чотирнадцять видів індійського плову, але довбаних сигар тобі не продадуть ні за гроші, ні по-любіві. Давай, Ноель. Он та на тебе дивиться!

З цими словами Арчі витяг з пачки напівбілу-напіврожеву цукерку з дивним, не надто приємним ароматом.

— Хм, містере Джонс, це вельми... Але це не зовсім на мій смак... — Ноель зробив рух, наче збираючись повернутися до своїх папок, — я краще ще попрацюю...

— Та перестань, Ноель. В мене ж буде дитина. Уявляєш, мені сорок сім, але *в мене буде немовлятко*. Правда ж ради цього варто влаштувати невеличке свято? Давай... ти ж не знатимеш, яке воно, доки не поспробуєш. Хоча б шматочок.

— Але ця пакистанська їжа, вона завжди така... Словом, я потім погано почуватимусь...

Ноель поплескав себе по животу й набув зовсім нещасного вигляду. Адже, попри те, що він працював у відділі прямої реклами, він не любив, аби до нього зверталися безпосередньо. В конторі «Геройський Морган» він любив виконувати роль посередника. Передавав слухавку телефону, переказував працівникам, що їм просили передати інші працівники, пересилав листи.

— Достобіса, Ноель... та то ж тільки цукерка. Я просто намагаюся трохи відсвяткувати радісні новини. Хіба ти настільки хіпі, що вже не їси солодошів, чи як?

Волосся Ноеля було хіба трохи довшим, ніж волосся будь-кого іншого у конторі, й ще одного разу він купив ароматичну паличку і запалив її у кімнаті відпочинку. Проте оскільки контора, в якій працював Арчі, була вельми малою, то говорити тут не було про що, й ці дві деталі одразу поставили Ноеля на друге місце після Дженіс Джоплін, так само як Арчі називали білим Джесі Овенсом, бо він двадцять два роки тому посів тринадцяте місце на олімпійських іграх. Гері з бухгалтерії звався Моріс Шевальє, бо мав бабцю-француженку і вмів випускати

цигарковий дим крізь носа, а напарник Арчі Елмот заслужив прізвисько Айнштайн, адже міг подолати дві третини кросворду в «Таймс».

Ноель не на жарт стривожився.

— Арчі... Ти отримав ту записку щодо папок, яку передав тобі через мене містер Хіроу?

Арчі зітхнув.

— Ах ти ж, чесне слово... Так, Ноель, я переказав Еліоту, щоби він зайнявся перфорацією.

Ноель пройнявся вдячністю.

— Ну, добре... До речі, вітаю з... А мені треба повертатися до... — і Ноель справді повернувся до свого столу.

Арчі пішов спробувати щастя з секретаркою Морін. Морін мала красиві, як на її вік, ноги, впаковані у панчохи, неначе дві добрі сардельки, — і вона завжди йому трішки симпатизувала.

— Морін, люба. Я скоро стану батьком!

— Справді, любий? О, я така *рада*. Дівчинка чи...

— Ще надто рано говорити. Але *блакитні* очі точно будуть! — сказав Арчі, для якого можливість появи блакитних очей вже перестала бути генетичною випадковістю й перетворилася на певний факт. — Можеш у таке повірити?

— Ти сказав, очі будуть блакитні, так, любий Арчі? — повільно, старанно добираючи слова, мовила Морін, — я не насміхаюся, не подумай, але... хіба твоя жінка не, як би сказати, не *іншого кольору шкіри*?

Арчі схвильовано закивав головою:

— Та я знаю! У нас із нею дитина, гени змішуватимуться, але очі будуть блакитними! Таке собі чудо природи!

— Ага, чудо, — коротко кинула Морін, добираючи, як би все сказати ввічливо.

— Цукерку з'їси?

Морін завагалася. Поплескала по своїх плеканих рожевих стегнах, стягнутих білими панчохами.

— Ой, Арчі, мені *не можна*. Зразу відкладеться отут, хіба ні? А ніхто ж із нас насправді молодшим не стає, правда? Ніхто не може повернути стрілки годинника назад, ага? Ах ота Джоан Ріверз, хотіла б я знати, як вона це робить!

І Морін засміялася, вона довго реготала своїм специфічним сміхом, котрий уже став фірмовим сміхом усього «Геройського Моргана»: сміялася пронизливо і голосно, лише злегка відкривши рот, бо смертельно боялася заробити від сміху зморшки.

Вона скептично колупнула один з цукерків криваво-червоним нігтем:

— Це ж індуси робили?

— Так, — відповів Арчі з ідіотською усмішкою, — вони солодкі й водночас гострі. Трошки нагадують тебе.

— Ой, Арчі, який же ти кумедний, — сказала сумно Морін, бо вона завжди *трішки* симпатизувала Арчі, але не більше ніж трішки, бо ж він постійно викидав дивакуваті штучки: розмовляв з цими пакистанцями та карибцями й не надавав цьому жодного значення, а потім узяв та й одружився з однією із них й нікому навіть не повідомив, якого вона кольору, — Морін мало не поперхнулася тим дурнуватим коктейлем, коли вперше побачила її, чорну, як ніч, на офісній вечірці.

— Арчі, любий, я справді не думаю, що хочу це їсти... — й Морін потягнулася через увесь стіл зняти слухавку телефону.

— Ну, як хочеш. Ти навіть не знаєш, що ти щойно втратила.

Морін слабо посміхнулася і піднесла слухавку до вуха:

— А, так, містере Хіроу, він якраз тут, він щойно дізнався, що скоро стане батьком... і його дитина, судячи з усього, буде мати блакитні очі... я йому те саме казала, думаю, все залежатиме від генів... а, так, добре... я йому скажу, я відішлю його... Ой, дякую, містере Хіроу, ви

дуже *добри*, — Морін прикрила своїми довгими пальцями слухавку і прошепотіла до Арчі: — Арчібальде, любий, містер Хіроу хоче тебе бачити. Каже, що негайно. Ти був нечемним хлопчиком, га?

— Мав би бути, моя солодка, — відказав Арчі й пішов у бік ліфта.

На дверях було написано:

КЕЛЬВІН ХІРОУ
ДИРЕКТОР КОМПАНІЇ
«ГЕРОЙСЬКИЙ МОРГАН»
СПЕЦІАЛІСТ ІЗ ПРЯМОЇ РЕКЛАМИ

Напис був явно покликаний залякати візитерів, тому Арчі спершу постукав у двері надто тихо й обережно, а потім — надто голосно, й врешті мало не впав, коли одягнутий у добротний молескін Кельвін Хіроу рвучко відчинив двері перед самим його носом.

— Арчі, — сказав Кельвін Хіроу, демонструючи два ряди перфектних зубів, вельми схожих на перлини, хоча й не стільки через регулярну чистку, скільки завдяки успіхам дантистів, — Арчі, Арчі, Арчі, Арчі.

— Містере Хіроу, — сказав Арчі.

— Ти мене дивуєш, Арчі, — сказав містер Хіроу.

— Містере Хіроу, — сказав Арчі.

— Сідай-но отут, Арчі, — сказав містер Хіроу.

— От, дякую, містере Хіроу, — сказав Арчі.

Кельвін витер смужку поту, котра проступила під комірцем його сорочки, хвилину погрався своїм срібним «Паркером» і кілька разів глибоко зітхнув.

— Арчі, хм, питання вельми делікатне... знаєш, я ніколи не вважав себе расистом, Арчі...

— Містере Хіроу?

«А щоб тобі, — подумав Кельвін, — ніби *сама совість*. Коли хочеш сказати щось делікатне, то зовсім

не прагнеш, щоби твоя совість отак сиділа й дивилася тобі просто в обличчя». Ці великі очі, ніби в дитини чи в маленького тюленя, — правдива тобі фізіогномія невинності: дивитися на Арчі Джонса, це ніби дивитися на когось, хто чекає, що кожної миті його можуть огріти по голові палицею.

Кельвін спробував пом'якшити становище.

— Давай я скажу по-іншому. Ти ж знаєш, що коли б трапилася подібна делікатна ситуація, я б радився, як її вирішити саме з *тобою*. Ти пам'ятаєш, я завжди знаходив час, щоби порадитися з тобою, Арчі. Адже я тебе *поважаю*. Ти не *вulgарний*, Арчі, ти ніколи не був *вulgарним*, навпаки, ти є....

— Коротше, — перебив Арчі, бо вже знав цю манеру розмови начальника.

Кельвін посміхнувся: неначе глибока рана протяла його обличчя, з'явилася і зникла з рішучістю, з якою товстий чоловік вламується крізь розсувні двері.

— Точно, буду говорити *коротко*. Люди *довіряють* тобі, Арчі. Знаю, знаю, останнім часом ти трохи подався, старі рани дають про себе знати, але за всіх обставин я намагався піклуватися про тебе, Арчі, адже я точно бачив: *люди тобі довіряють*. Саме тому ти втримався у бізнесі безпосереднього рекламування протягом такого тривалого часу. Й оскільки я сам довіряю тобі, Арчі, то, сподіваюся, ти сприймеш те, що я маю сказати, належним чином.

— Містере Хіроу?

Кельвін знизав плечима.

— Я б міг збрехати тобі, Арчі, міг би сказати, що ми щось там наплутали зі списками; я б трохи покопався у своїх гнилих мізках і виловив би там яку-небудь смачну причину того, що маю сказати, — але ти вже *великий хлопчик*, Арчі. Ти б *точно* тоді зателефонував у ресторан і дізнався б, ти ж не бабуїн якийсь, Арчі, у тебе є клепка в голові, ти точно знаєш, скільки буде два на два....

— Чотири.

— Чотири — точно, Арчі. Ти знаєш, що буде чотири. Розумієш, Арчі, що я намагаюся тобі сказати? — про-рік містер Хіроу.

— Неа, містере Хіроу, — відповів Арчі.

Кельвін наготувався припинити бігати надівкола.

— Пригадай ту офісну вечірку минулого місяця, Арчі, — нам було незручно і неприємно. А незабаром ми матимемо ще одну таку ж, тільки разом з працівниками філіалу компанії у Сандерленді — нічого особливого: десь із тридцять осіб, каррі, пиво, трохи бугі... як я вже сказав, Арчі, я не расист...

— Расист...

— Та я плював на цього Еноха Павела... але, знову ж таки, де в чому він має рацію, хіба ні? Надходить певний момент перенасичення, і люди починають почуватися дещо незручно... Бачиш, і от він каже...

— Хто?

— Павел, Арчі, Павел — *намагайся стежити за моєю думкою* — проходив певний час і всього, що він говорив, ставало вже забагато, ні? Я маю на увазі, що це ніби Делі, в яке ти потрапляєш у Евстоні кожного ранку в понеділок. Ото деяким людям тут — бачиш, я себе до них не зараховую — здається, що твое ставлення є дещо *дивним*.

— Дивним?

— Розумієш, дружинам співробітників ця особа не подобається, тому що, скажемо прямо, вона насправду красива — в неї фантастичні ноги, Арчі, я хочу привітати тебе з такими ногами — а чоловіки, хм, чоловікам просто не подобається розуміти, що вони трохи хочуть ще когось, коли вони отак-от разом сидять на офісній вечірці зі своїми законними дружинами, особливо якщо ця особа є... *ну, ти розумієш...* і вони взагалі не знають, що з цим усім робити.

— Хто?

— Що?

— Про що ви говорите, містере Хіроу?

— Дивись, Арчі, — сказав Кельвін (піт тепер стікав по ньому струмками, що було справжньою катастрофою для чоловіка з такими волохатими грудьми), — візьми-но оце, — Кельвін через увесь стіл підсунув до Арчі цілу купу талонів на харчування.

— Це в нас залишилося після останньої лотереї, пам'ятаєш, був розиграш, коли можна було отримати ту нову модель авто.

— А, ні, я ж тоді виграв рукавички для кухні, так що, містере Хіроу, в цьому немає необхідності...

— Бери, бери, Арчі. Тут на загальну суму п'ятдесят фунтів, і їх можна реалізувати в п'яти тисячах ідалень по всій Британії. Візьми. Кілька разів поїси за мій кошт.

Арчі обережно взяв талони, ніби кожен з них сам був купорою в п'ятдесят фунтів. Кельвін на мить замовк, бо побачив в очах Арчі сльози щастя.

— От, я навіть не знаю, що сказати, — почав Арчі, — я майже постійно обідаю в одному й тому самому місці. Якщо вони їх приймають, то я за все життя цього не з'їм. Вельми вдячний.

Кельвін приклав до лоба хусточку.

— Та то пусте, Арчі, не варто і згадувати. Будь ласка.

— Містере Хіроу, — Арчі кивнув на двері, — а можна я... просто хотів зателефонувати кільком людям, знаєте, повідомити їм новини про мою дитину... якщо ми тут вже закінчили.

Кельвін кивнув, заспокоївся. Арчі піднявся з місця. Він вже майже взявся за клямку дверей, коли Кельвін ще раз підкинув свій «Паркер» і сказав:

— Ага, Арчі, ще одне... ну, це про ту офісну вечірку з гостями із Сандерленда... я поговорив з Морін і з'ясував, що ми не можемо запросити туди всіх... словом, ми

кинули записочки з іменами у капелюх і, знаєш, так вишло, що якраз ти не йдеш. Ну, я сподіваюся, ти ж не надто жалкуватимеш? На таких вечірках, як правило, доволі нудно.

— Таки-так, містере Хіроу, — відповів Арчі, літаючи думками деінде (він саме молився Господу, щоби в «О'Коннелі» приймали такі талони); посміхався сам до себе, уявляючи, як полізуть на лоба очі в Самада, коли він вивалить перед ним на стіл купу цих ідіотських талонів аж на п'ятдесят фунтів.

Частково через те, що місіс Джонс завагітніла майже одночасно з місіс Ікбол, а частково через збіг їхнього розпорядку дня (на той час Клара вже працювала погодинно вихователем підліткового клубу в Кілбурні й опікувалася групою з п'ятнадцяти тінейджерів, афросів до мозку кісток, вбраних у спортивні костюми «Адідас», брунатні шийні хустки, кросівки «Велкро» — п'ятнадцять припечених сонцем тіней — а Алсана у тому ж Кілбурні, лише за рогом, відвідувала пренатальні курси для жінок-азіаток), обидві жінки почали бачитися частіше. Такі несміливі на початку стосунки — кілька спільних обідів у місті, десь-якось випадкова кава — починалися як своєрідна партизанська війна проти їхніх чоловіків, але з часом переросли у справжню дружбу. Вони відмовилися стати співучасниками чоловічого замилювання суспільним життям, а відтак мали час насолоджуватися іншими його гранями: прогулюватися, ходити на пікніки, сперечатися і вчитися, а ще дивитися старі французькі фільми, на сеансах яких Алсана скрикувала і закривала руками обличчя, щоразу, коли з'являвся хоч натяк на оголене тіло («Заберіть це! Ми не хочемо дивитися на цю гидоту!»), а Клара, ніби підглядала, як живе інша частина людства, та частина, котрій знайомі романтика почуттів, пристрасть та *життєва насолода*. Та, інша частина людей,

котрі мають секс. Це життя могло б бути і її життям, якби вона одного прекрасного дня не опинилася на вершечку сходів, біля підніжжя яких сидів Арчібальд Джонс.

Пізніше, коли їхні животи вирости надто великими і сидіти у кріслах кінотеатру стало некомфортно, жінки почали зустрічатися в обідню пору в Кілбурнському парку; часом до них долучалася ще племінниця-соромітниця, тож усім трьом доводилося тулитися на одній лавочці, доки Алсана розливала з купленого на розпродажі термоса й тицяла в руки Кларі чай без молока та з лимоном. Далі розгорталися кілька шарів паперу і на світ з'являлись різноманітні лагоминки: смачнючі крученики, крихкі індійські солодоші, котрі випадали з пакунків, наче різнобарвні скельця калейдоскопа, пиріжки з пряною телятиною, салат з цибулі; Алсана говорила Кларі:

— Їж давай! Пхай всьо це в себе, дурочка! Воно там в тобі, товчється тудасюда твоїм пузом і чекає, коли його врешті нагодують. Так шо давай не муч його, жінко. Чи ти хочеш заморити його голодом? — Адже то тільки ззовні видавалося, що на лавочці сидять троє — насправді їх там поміщалося шестеро (троє живих і троє ще не народжених): у Кларі була дівчинка, в Алсани — двоє хлопців.

Алсана тоді казала:

— Та ніхто й не нарікає, якщо подумати. Діти — це благословення і чим їх більше, тим краще. Але я тобі кажу, коли я повернула голову і побачила той самий, ультра бізнес як там його...

— Ультразвук, — поправила Клара, старанно пережовуючи рис.

— Ага, так ото мене там чуть шляк не трафив. Двоє! Тут хоча би одного прогудувати!

Клара засміялася і сказала, що вона уявляє собі Самадове лице, коли він це побачив.

— Ні, дорогенька, — відповіла Алсана з докором, ховаючи свою величезну ногу в складках сарі, — він нічого

не бачив. Його там не було. Я не хочу, щоби він дивився на такі речі. Жінка мусить мати щось приватне — чоловіку не треба втручатися у її тілесні справи, пхатися до жіночих... *частин тіла*.

Племінниця-соромітниця, котра сиділа між ними, пірхнула крізь зуби:

— Шоб мене розірвало, Алсі, ну, він же мав якийсь стосунок до отих твоїх частин тіла чи ти зачала непорочно?

— Як грубо, — сказала Алсана Кларі з істинно британською пихою, — вона вже надто доросла, аби бути такою безкультурною, хоча й замолода, щоби краще розбиратися у таких речах.

Йї тоді Алсана і Клара, неначе віддзеркалюючи одна одну, що трапляється, коли люди переживають однаковий стан, обоє водночас поклали руки собі на животи.

Ніна поспішила виправдатися:

— Да... ну, ладно... А як ви їх назвати думаєте? Є вже якісь ідеї?

— Меена і Малана, якщо народяться дівчатка, — рішуче озвалася Алсана, — а як хлопці, то будуть Маджід і Міллат. М — добра буква, сильна. Махатма, Магомет, отой кумедний містер Моркамб з «Моркамб і Вайз» — це буква, якій можна довіряти.

Однак Клара була більш обережною, бо давати ім'я видавалося їй неабиякою відповідальністю, божественним завданням, котре лягає на плечі простих смертних.

— Якщо це буде дівчинка, то мені, думаю, пудобається *Айрі*. Це на нашій гувірці означає *окей, спукійно, мирно*, розумієте?

Алсана вжахнулася до того, як вона закінчила речення:

— Окей? Це ім'я для дитини? Може, ти ще назвеш її *Нехочетесолічиперцю?* або *Якавнасгарнапогода?*

— ...а Арчі хоче назвати Сарою. Ну, проти Сари нема що усубливо заперечувати, ну але і нема чого тоже

тішитися. Я думаю, що якби з мене була добра жінка для Авраама...

— Ібрагіма, — не стільки з коранічного педантизму, скільки інстинктивно поправила Алсана, — він народжував дітей, навіть коли йому було сто років, бо ж на то була воля Аллаха.

Ніна встряла в розмову, не даючи їй повернути у небажане русло:

— Мені подобається Айрі. Прикольне ім'я, колоритне і ні на що не схоже.

Алсана була в захопленні.

— Та дай собі спокій, думаєш Арчібальду не все одно, чи воно *кологитне* і *ні на що не схоже*? Я б на твою місці, золотко, — сказала вона, поплескавши Клару по коліні, — я б таки назвала Сарою і на тому все. Інколи цим чоловікам треба дозволяти наполягти на своєму. Все за дрібничку — як це сказати англійською? За дрібничку — вона приклала пальця до міцно стулених губ, неначе сторож при воротах, — *ши*.

Але племінниця-соромітниця у відповідь швидко-швидко закліпала своїми пишними віями, накинула університетський шарф на голову, як чадру, і сказала з сильним акцентом:

— О, так, тітонько, так, така собі маленька індійська жінка, *котра тільки й знає підкорятися*. Весь час мовчиш, бо він *до тебе* говорить. І навіть якщо ви кричите і обзиваєте одне одного, він все одно тебе не чує. Врешті-решт його все одно буде зверху, бо він може робити, що йому завгодно і коли завгодно. І більшу половину часу ти навіть не знаєш, де він, чим займається і що *відчуває*. Надворі 1975 рік, Алсі. Ти вже не зможеш керувати стосунками у такий спосіб, як пропонуєш. Це тобі не в Індії. Тут, на Заході, чоловік і жінка мусять спілкуватися, вони повинні слухати одне одного, інакше... — і Ніна подула на долоню, неначе зганяючи з неї примарну хмаринку.

— Ну, як горохом об стіну, — поважно відказала Алсана, закривши очі й похитуючи головою, — це якраз тобі належало б слухати. Аллах свідок, я завжди поводжуся так, як чоловік поводитьсь зі мною. Але можеш бути певна — мені *не все одно* щодо нього. А правда полягає у тому, що аби шлюб не розпався, не потрібні всі ці розмови, розмови і ще, і ще раз розмови — всі ці «я тобі те», «мені подобається це» — всі ці *викриття*, про які пишуть в книжках: особливо коли твій чоловік старий, зморшкуватий і розпадається на частини, ти вже не хочеш *знати*, що там за таємниці ворухаться під ліжком чи торохтять кістками у шафі.

Ніна тільки поморщилася, Клара також не знайшла, що відповісти, й тому пакунок з рисом пішов на наступне коло.

— До того ж, — сказала Алсана після паузи, склавши вкриті гусячою шкірою руки попід грудьми і явно тішачись, що розмова постійно кружляє довкола тем, пов'язаних з цими пишними об'єктами її анатомії, — жінки з сімей, подібних до наших, повинні знати, що *тиша*, тобто все *не сказане*, є *найкращим* рецептом доброго подружнього життя.

Адже всі троє виростили у строгих, релігійних родинах, в яких Господь був незримо присутнім щоразу, коли всі сідали до столу, просочувався у всі дитячі забави й сидів під простирадлами у позі лотоса, щоби, присвічуючи ліхтариком, перевіряти, чи не коїться там бува чого незволеного.

— Тоді давай я скажу прямо, — саркастично підсумувала Ніна, — ти вважаєш, що невелика доза гноблення просто необхідна для доброго шлюбу.

Алсана закипіла, ніби хтось натиснув на ній невидиму кнопку:

— Кажеш, гноблення?! Яке пусте і дурне слово! Я всього лиш маю на увазі здоровий глузд. Ким є

мій чоловік? А ким є твій? — вона кивнула на Клару. — Вони прожили по двадцять п'ять років, коли ми ще навіть *не народилися*. Хто вони? На що вони здатні? Чия кров у них на руках? Який запах, який присмак у їхніх приватних справ? Хто про те знає? — й вона рвучко піднесла вгору руки, засилаючи у несвіже кілбурнське повітря свої питання та, разом із ними, — зграйку переляканих горобців. — От, що ти не розумієш, племіннице-соромітнице, що не розуміє ніхто з вашого покоління...

На це Ніна так поспішала заперечити, що з рота в неї випав шматок цибулі:

— Мого покоління? Та щоб я здохла, Алсі! Ти ж тільки на два роки за мене старша!

Проте Алсана продовжувала, неначе ніж, протинаючи кпини та лайки племінниці-соромітниці:

—... так це те, що люди довкола не мають бажання знати про всі запахи чужої брудної білизни.

— Але ж, тітонько! — Ніна перейшла на вищі тони, бо цей пункт — влаштований за розрахунком шлюб Алсани — становив саму серцевину їхньої постійної суперечки, — як ти можеш жити з кимсь, кого ти не знаєш від діда-прадіда?

У відповідь Алсана злісно підморгнула; вона любила залишатися виключно-спокійною, коли її співрозмовник закипав і мок від власного шалу:

— Можу, *міс Розум-так-і-пре*, бо так набагато легше. Саме тому, що Єва не знала Адама від діда-прадіда, з їхнім шлюбом було все о'кей. Давай поясню. Точно, я пішла за Самада Ікбола того самого вечора того ж дня, коли його вперше побачила. Ясно, що ніяких його дідів-прадідів я не знала. Але він був доволі милим. Ми зустрілися за сніданком в Делі одного паркового дня й він обмахував мене «Таймсом», наче віялом. Я подумала, що в нього симпатичне лице, прийнятний голос і задниця все ще

доволі пружка й округла, як на чоловіка його років. Уже добре. А тепер, коли я дізнаюся про нього щось нове, він подобається мені все менше. Бачиш, краще б нам було йти іншим шляхом.

Від такої спотвореної логіки Ніна аж зірвалася на ноги.

— До того ж, — вела своєї Алсана, — я ніколи не знатиму його на всі сто. Витягнути щось з мого чоловіка — це все одно, що видушити воду з кореня.

Ніна не змогла стримати посмішку:

— Воду з каменя.

— Так-так, ти думаєш, я тупа. Але в чоловіках я таки розбираюся. Скажу тобі, — Алсана наготувалася підсумувати все сказане так, як це робили свого часу молоді, зачесані на залакований проділ, адвокати у Делі, — чоловіки — це найбільша таємниця. Бог простий порівняно з чоловіками. А тепер досить філософії: чебурека хоч? — з цими словами вона зняла накривку з пластикового пуделка й відкинулася на спинку лавки, тлуста, гарненька і вдоволена зробленим висновком.

— Це просто ганьба, що вони в тебе будуть, — послабила хватку Ніна, — хлопці, я маю на увазі. Це ганьба, що в тебе народяться хлопці.

— Що ти маєш на увазі?

Насправді зрозуміти цю фразу мала Клара (тільки тримай це у таємниці від Алсани та Арчі), котра упродовж кількох останніх місяців позичала книжки з її особистої бібліотеки і вже встигла поглинути одна за одною і «Жінку-євнуха» Жермени Грір, і «Страх польоту» Еріки Джонг, і, звісно ж, «Другу статтю» — у той спосіб Ніна приховано намагалася позбавити Клару її «сфальшованої свідомості».

— Я маю на увазі, що чоловіки й так вже натворили багато хаосу в нашому сторіччі. Їх достобіса багато, цих чоловіків. Якби я знала, що в мене має народитися хлопчик, — Ніна зробила паузу, щоби її обидві подруги

приготувалися осмислити нову для їх сфальшованої свідомості ідею, — я б серйозно задумалася, чи не зробити мені аборт.

Алсана скрикнула й затулила однією рукою своє вухо, а іншою — Кларине, через що мало не вдавилася шматком баклажана. Одночасно, з якоїсь причини ця думка видалася Кларі страшенно смішною, відчайдушно смішною, убого смішною; тож за мить племінниця-соромітниця опинилася затиснутою між двох жінок, котрі схопилися за свої яйцеподібні животи, лише одна зі сміху, а інша — охоплена страхом та нападом асфіксії.

— З вами все гаразд, леді?

Над ними стояв Сол Йозефович — підстаркуватий чолові'яга, котрий добровільно взяв на себе місію доглядати за порядком у парку, хоча відповідну посаду міська рада скоротила ще хто зна коли.

— Ми всі будемо горіти у пеклі, містере Йозефович, — спромоглася сказати, прийшовши до тями, Алсана, — оце й усе, що з нами трапилось.

Племінниця-соромітниця закотила очі:

— Говори за себе, тітонько.

Але Алсана із вправністю меткого снайпера вже вистрелила у відповідь:

— Так, так, кожен відповідає за себе — на щастя, Аллах уклав усе саме в такий спосіб.

— Доброго дня, Ніно, доброго дня, місіс Джонс, — сказав Сол, елегантно кланяючись кожній, — місіс Джонс, ви певні, що з вами все гаразд?

Клара не могла спинити сліз, котрі котилися з кутиків її очей. У той момент вона вже не знала, плаче чи сміється.

— Все добре... добре, містере Йозефович, пробачте, що потурбувала вас... ні, справді, все добре.

— Не бачу тут нічого аж такого смішного, — про бурмотіла Алсана, — нищити невинних — хіба це смішно?

— В моєму житті такого не траплялося, місіс Ікбол, — у своїй звичній незворушній манері відповів Сол Йозефович, простягаючи Кларі хустинку. Всіх трьох жінок це вразило — так вражає нас історія, зненацька, без попередження, немов спалах, — яким-таким було оте життя колишнього доглядача парку. Запала тиша.

— Отже, добре, — порушив мовчанку Сол, — якщо з вами, леді, все гаразд, я можу продовжувати свій обхід. — Він ще раз легенько вклонився усім трьом, надягнув капелюха, котрого був зняв, скоряючись давнім звичаям, і, сказавши наостанок, що Клара може залишити хусточку собі, повільно рушив парком, обходячи його проти годинникової стрілки.

Коли Сол відійшов на достатню відстань, щоби їх не чути, Ніна озвалася:

— Ну, добре, тітонько Алсі, пробач... пробач, якого біса ти ще в мене хочеш?

— О, вся ця купа клятих питань, — простогнала Алсана, голос якої враз втратив запал і затремтів, — цілий світ проклятих питань у цих кількох твоїх словах. Я вже нічого не розумію, а я лише при початку, уяви.

Вона зітхнула, не чекаючи на відповідь, не дивлячись на Ніну, лише проводжала поглядом згорблену постать Сола, що поволі віддалявся від них, то з'являючись, то зникаючи поміж тисовими деревами.

— Ти, напевне, маєш рацію у тому, що говорила про Самада... про багато речей. Може, на світі взагалі нема добрих чоловіків, і ці двоє, котрі тут, у мене в животі, такі самі... може, я дійсно мало говорю зі своїм чоловіком, може, я справді одружилася з чужою мені людиною. Напевне, ти бачиш *правду* краще, ніж я. Ну, що я можу знати... босонога дівчинка з села... ніколи не ходила до університету.

— О, Алсі, — сказала зі сльозами в голосі Ніна, тремтячи від слів Алсани, наче шмат тканини на вітрі, — ти ж знаєш, що я це не мала на увазі.

— Але я не можу увесь-всенький час думати про правду. Я переймаюся тільки правдою, з якою мені *доводиться жити*. Одна справа — пити зі струмка, а інша — втратити глузд, ковтнувши води з солоного моря. Моя племінниця-соромітниця вірить, що можнавилікуватися словами? — Алсана сумно посміхнулася. — Що можна говорити, говорити, говорити і все вирішиться само собою? Варто тільки бути чесною, розтяти серце і випустити з нього трохи червоної сукровиці? Але минуле, дорогенька, складається не тільки зі слів. Ми, бач, одружені зі старими чоловіками. Ці діти, — вона поплескала по своєму і Клариному животам, — матимуть не батьків, а двоногих монстрів. Тато кожного з них однією ногою стоятиме у теперішньому, а іншою — в минулому. І жодна розмова цього не змінить. Їхні коріння назавжди лишаться сплутаними. А свої корені треба знати. От, подивися на мій сад: кожного білого дня пташки на коріандрі...

Сол Йозефович якраз дістався дальніх воріт парку і повернувся, щоби помахати жінкам рукою. Всі троє помахали у відповідь. Клара, котра махала над головою його хусточкою, почувала, що її жест є дещо театральним. Так, наче вона провджала когось, хто від'їжджає потягом у далекі краї.

— А як вони зустрілися? — запитала Ніна, намагаючись дещо розвіяти хмару, котра нависла була над їхнім пікніком, — я маю на увазі містера Джонса і Самада Мія.

Алсана відкинула голову назад, наче струшуючи поганий настрій:

— О, це було на війні. Десь там далеко разом убивали якихось нещасних виродків, котрі, ясна річ, аж такого не заслужили. І що вони обоє дістали за свої подвиги? Самад Мія — мертву руку, а містер Джонс — кульгаву ногу. Ну хоч щось, хоч щось — от і все.

— Арчі ранили у *праву* ногу, — тихо сказала Клара, показуючи на власне стегно, — думаю, там у нього засів усколок. Але він мені про то ніц не гуворить.

— Та яка різниця! — вибухнула Алсана. — Я краще віритиму багаторукому злодюжці Вішну, ніж слухатиму, що кажуть ці чоловіки.

Але Клара, котра повсякчас намагалася уявити собі образ молодого солдата Арчі, особливо коли доводилося спати зі старим і зів'ялим Арчі зі служби безпосередньої реклами, заперечила:

— Та перестань... ми ж нічого напевне не знаємо...

Алсана доволі по-простацьки сплюнула на траву.

— Смердючі брехні! Якщо вони герої, то де їхні медалі? Де груди в орденах? У всіх героїв щось таке є. Хоча б якісь орденські планки. І тому кожного героя видно за десять миль. Ну, сама то я не бачила... хіба на фотографіях, — тут вона відригнула і на секунду знітилася, — але ж ні, дорогенька, ми маємо подивитися *правді в очі*. Глянь, що їм залишилося. Самад має одну руку і торочить, що шукає Господа, але насправді Господь уже давно про нього забув і лишив подавати каррі в ресторані, в якому він вже два роки носить жилаву козлятину бідолахам, котрі нічого кращого у своєму житті не бачили; а Арчібальд... ні, ну подивися правді в очі...

Алсана зупинилася і глянула на Клару, щоб побачити, чи можна говорити далі й чи не зробить вона їй цим боляче. Але Клара сиділа із заплученими очима, бо вже дивилася правді в лице; молода дівчина впритул дивилася на старого чоловіка; далі вона розплющила очі й, легко усміхнувшись, закінчила Алсанине речення: «... а Арчібальд перекладає папери, щоби заробити собі на життя, о, Ісусе».

5. Глибинні зв'язки Альфреда Арчібальда Джонса та Самада Мія Ікбола

До речі: видається, що порада Алсани дивитися правді в очі є вельми слушною; зазирнути їй точно в самі зіниці; такий собі сумовитий та чесний погляд, доскіпливий аналіз, котрий крізь проблему прозиратиме у саму її серцевину, а крізь серцевину — в самий її корінь; питання лише, як глибоко ти хочеш зазирнути. І наскільки глибоко *варто* зазирати? Старе американське запитання: то чого ти хочеш, *крові*? Майже напевне захочеш більше, ніж крові: знати сказане подумки, почути взагалі не сказане, побачити медалі та фото, списки та посвідчення, жовті клапти старого паперу, крізь який проступатимуть слабкі брунатні начерки дат. *Назад*, назад, назад. Ну добре, нехай. Повертаємося назад до Арчі, нічим не заплямованого, рожевоощокого, виплеканого Арчі, котрий виглядає у свої сімнадцять достатньо дорослим, щоби одурити членів медичної комісії з їх олівцями та ростомірами. Назад до Самада, котрий на два роки старший, а на вигляд, немов свіжоспечений теплий хліб. Назад аж до того дня, коли вони вперше опинилися один побіч одного, Самад Мія Ікбол (другий ряд, рядовий Ікбол, крок вперед!)

і Альфред Арчібальд Джонс (ліва, ліва, раз, два, три!), у той день, коли Арчі зненацька забув найістотнішу з добрих манер справжнього британця. Увесь час повертався до Ікбола поглядом. Вони стояли плече до плеча на узбіччі очорнілої, випрасуваної російською бронетехнікою, дороги, в однакових маленьких трикутних пілотках, натягнутих на голови, немов паперові кораблики, в однакових кусючих уніформах, а їхні змерзлі на кінчиках пальців ноги однаково спочивали у чорних запилених черевиках. Проте Арчі відвести погляд від сусіда не міг. І Самад здався, перестав звертати на те увагу, чекав, доки минеться, й лише пізніше, коли вони вже битий тиждень тряслися скоцюрблені у танку, в задусі та спеці замкнутого броньованого корпусу, він відповів на той недремний погляд, з яким був уже змирився, якщо тільки такі гарячі голови, як він, здатні були з чимось миритися.

— Друже, що ти там у мені знайшов такого таємничого, що так привертає твою увагу?

— Мою що? — занепокоївся Арчі, котрий зовсім не збирався на війні вести особисті розмови — а, ні, ніхто, тобто ніщо, нічого такого, а що ти маєш на увазі?

Вони майже шепотіли, бо інакше розмова аж ніяк не була б особистою: в кабіні їхнього «Черчілля», котрий саме гуркотів Афінами дорогою до Фесалонік, окрім них, було ще двоє солдатів та капітан. Це було 1 квітня 1945 року. Арчі Джонс був водієм танка, Самад — радистом, Рой Макінтош виконував функції другого водія, далі на своєму сидінні коцюрбився гарматник Віл Джонсон, а ще вище сидів Томас Дікінсон Сміт, котрому, щоправда, низька стеля заважала гордо піднести голову і виявити всю велич свого нещодавно отриманого капітанства. Всі п'ятеро от уже три тижні не бачили нікого, крім як одне одного.

— Я просто маю на увазі, що ми, схоже, промучимось у цій консервній банці ще зо два роки.

Зненацька у навушниках почулися позивні й Самад, котрий не хотів, аби вважали, що він нехтує своїми обов'язками, швидко й ефективно відповів на них.

— Ну і? — запитав Арчі, після того, як Самад повідомив їхні координати.

— Ну і такого довбаного роззирання жодна людина не витримає. Ти що, досліджуєш поведки танкових радистів чи тобі просто подобається моя задниця?..

Їхній капітан Дікінсон Сміт, котрому насправду подобалася задниця Самада (але не тільки вона, а ще його розум, його стрункі м'язисті руки, котрим би краще обіймати коханця, а також його звабливі зелені /карі очі), негайно перервав балачку.

— Ікбол! Джонс! Ану займіться справою. Хто тут ще мені язика чесати буде?

— Я лише зауважив йому, сер. Людині важко сконцентруватися на всіх цих Еффокастрах і Зетзебрах, на всіх цих крапках-тире, коли твій псячий напарник стежить своїми псячими очима за кожним твоїм рухом, сер. У Бенгалії сказали б, що людина з такими очима наповнена...

— Заткнись, султан, гомік ти нещасний, — втрутився Рой, котрий ненавидів Самада і, особливо, ці-його-радістські-штучки.

— Макінтош, — сказав Дікінсон Сміт, — зачекай, не перебивай нашого султана. Хай султан скаже.

Аби уникнути припущень щодо його симпатії до Самада, капітан Дікінсон Сміт завів собі звичку насміхатися над ним, повторюючи ненависне йому прізвисько «султан», але ніяк не потрапляв зробити це достатньо ущипливо; капітан вимовляв те слово надто м'яко, надто близько до розкішної рідної Самаду мови, через що Рой і ще вісімдесят інших Роїв під прямою орудою Дікінсона Сміта ненавиділи капітана, насміхалися над ним і відверто виказували йому свою зневагу; до квітня 1945 року всі вони були сповнені презирством

і по горло ситі цими-його-командирсько-збоченськими-штучками. Арчі, котрий у Першому штурмовому полку був новеньким, про такі речі лише починав здогадуватися.

— Я лише сказав йому заткнутися і він би заткнувся, цей індійський султанячий виродок, якби розумів, що так буде для нього краще. При тому жодної неповаги до вас, сер, звісно, — додав Рой з увічливим жестом.

Дікінсон Сміт знав, що в інших полках, в інших танках не було такого, щоби підлеглі огризалися своїм командирам, та й навіть взагалі говорили. Навіть Ввічливий Жест Роя означав капітанову поразку. У всіх цих інших танках, в численних «Шерманах», «Черчіллях», «Матільдах», котрі металевими тарганами повзли просторами Європи, взагалі не існувало питань поваги чи неповаги. Тільки Послух, Непослух, Покарання.

— Султан... султан..., — медував собі тим часом Самад, — знаєте, містере Макінтош, я зовсім не проти такого прізвиська, але якби воно було хоча б *точним*. Знаєте, воно не є точним з погляду історії. І навіть якщо мати на увазі *географію*, воно також неточне. Я певен, я пояснював вам, що походжу з *Бенгалії*. А слово «султан» стосується володарів *арабських* земель, котрі лежать за сотні миль на захід від бенгальських кордонів. Називати мене султаном, враховуючи цю відстань, так само, знаєте, неточно, як коли б я йменував вас товстозадим нацистським виродком.

— Я назвав тебе султаном і ще раз назву, ясно?

— О, містере *Макінтош*. Як же це складно, як же це безглуздо, що ми з вами застрягли разом у цьому британському танку та ще й найшли спосіб розсваритися — а ми ж обое піддані британської корони.

Віл Джонсон, котрий був трохи простакуватим, одразу ж зняв свою пілотку, як він робив завжди, коли хтось згадував про британську корону.

— А через що вся ця довбана заваруха? — запитав Макінтош, вмощуючи зручніше своє пивне пузо.

— Нічого особливого, — відповів Самад, — боюсь, що взагалі не через «щось»; я просто говорив, говорив, знаєте, як то кажуть, молів язиком, а ще намагався привести до тями сапера Джонса, щоби він перестав на мене вилуплятися своїми вибалушеними очима, ото тільки й всього... і, схоже, я провалив усю справу.

Здавалося, його зачепило за живе, й Арчі зненацька відчув зовсім не типове для солдата бажання притлумити біль. Але то були не той час і не те місце.

— Ну все. Досить вам, — сказав Дікінсон Сміт, — Джонсе, звірся з картою.

І Арчі почав звірятися з картою.

Їхня подорож була довгою і виснажливою, а діяти їм під час неї доводилося вкрай рідко. Танк Арчі був мостобудівною машиною й належав до одного зі спецпідрозділів британської армії, а не до регіональних чи ординарних танкових частин; хлопці обслуговували армію загалом, мандрували від країни до країни, ремонтуючи пошкоджене обладнання, прокладаючи мости, розмінуючи проходи, відновлюючи дороги там, де їх було зруйновано. Їхня робота полягала не у тому, щоби битися, а в тому, щоби війна йшла гладко. До того часу, коли Арчі долучився до боротьби, вже стало ясно, що найбільш жорстокі та криваві рішення прийматимуться в небі й не залежатимуть від 30-сантиметрової різниці між товщиною німецької та британської броні й потужності бронебійних снарядів. Справжня війна, в якій цілі міста ставали на коліна, війна з її смертоносними обрахунками обсягів, детонації, населення відбувалася за багато миль вгорі, в Арчі над головою. Тим часом, їхній важкий, броньований танк-розвідник мав набагато простіше завдання: не втручатися у громадянську війну в горах — війну, котра точилася

всередині війни, — між ЕАМ та ELAS¹; прокладати дорогу крізь осклянілі очі мертвої статистики та тіла «втраченого покоління»; докласти зусиль, щоби дороги та решта комунікацій, які тяглися від одного кінця пекла до іншого, залишалися придатними до використання.

— Розбомблена фабрика спорядження знаходиться у двадцяти милях на південний захід від нас, сер. На нас покладено завдання зібрати, що там ще можна зібрати, сер. О 16.47 рядовий Ікбол передав мені радіоповідомлення, в якому сказано, що територія довкола нас, настільки, наскільки це видно з повітря, не є окупованою, сер, — відрапортував Арчі.

— Це не війна, — тихо сказав Самад.

Два тижні потому, коли Арчі вивіряв по карті їхній маршрут до Софії, Самад, ні до кого не звертаючись, сказав:

— Мене тут не мало бути.

Як завжди, його слова проігнорували; найбільш свідомо і вперто це зробив Арчі, якому кортіло послухати, що той скаже далі.

— Я ж освічений. Мені не бракує підготовки. Я повинен був ширяти зараз небом у складі Королівського Повітряного Флоту, кидаючи з висоти бомби! Я мав би бути офіцером! Я ж не якийсь посильний чи сипай, які мусять протирати штани на важкій службі. Мого прадіда звали Мангал Панде, — він зробив паузу й обвів усіх поглядом, розраховуючи побачити в очах екіпажу визнання, на яке це ім'я заслуговувало, проте побачив лише пісні британські обличчя, а тому продовжив, — мій прадід був великим героєм часів Індійського повстання!

Тиша.

— То був 1857 рік! І він тоді першим зробив постріл змащеною свинячим жиром кулею — послав її у забуття!

¹ Воєнізовані грецькі угруповання (прим. пер.).

Довша, щільніша тиша.

— Якби не ця довбана рука, — Самад, проклинаючи всередині себе англійську історичну забудькуватість, підняв своїх п'ять змертвілих, міцно стиснутих пальців з їх звичного місця у нього на грудях, — якби не ця смердюча рука, якою безглузда індійська армія нагородила мене за мої старання, я б пішов ще далі, ніж прадід. А чому мене скалічено? А тому, що в індійській армії більше знають про лизання задів, ніж про пал та піт битви! Ніколи не їдьте в Індію, сапер Джонс, мій дорогий друже, бо то місце для дурнів і ще гірших, ніж дурні. Там є дурні, хінді, сикхи і пенджабці. А тепер ще всі ці розмови про незалежність — дайте Бенгалії незалежність, Арчі, от що я кажу — лишіть Індію в ліжку з британцями, якщо їй це так подобається.

Його рука гупнула об стегно з мертвою важкістю й заспокоїлася, як заспокоюється старша людина після несподіваного нападу гніву. Самад завжди звертався до Арчі, так ніби вони були у змові проти решти екіпажу. І дарма, що Арчі намагався уникати його, здавалось, ті кілька днів уважного допитливого видивляння протягнули між двома чоловіками невидиму шовкову ниточку, зв'язку, за яку Самад не лінувався смикати, коли тільки мав можливість.

— Бачиш, Джонсе, — не вгавав Самад, — справжньою помилкою віце-короля було дати владу до рук сикхів, розумієш? І все тому, що вони мали певні успіхи у боротьбі з кафрами в Африці, і їм сказали: «Так, містере Такий-то, ти, з твоїм жирним спітнілим обличчям, твоїми фальшивими британськими вусами і пов'язкою паґрі, що сидить у тебе на голові, ніби великий кізяк, ти можеш бути офіцером — ми індіанізуємо армію; йди, йди битися в Італію, майоре Рісалдар Пугрі, Дафадаре Пугрі, бийся разом з моїми старими добрими британськими військами!» І це була помилка! Так само вони

прийшли до мене, героя Дев'ятого північнобенгальського ескадрону кінних стрільців, героя Бенгальського летючого корпусу, і сказали:

— Самаде Мія Ікбол, Самаде, ми хочемо виказати тобі велику честь. Ти битимешся у самій Європі — не голодуватимеш і питимеш власну сечу в Єгипті чи Малайї — будеш знищувати фрїців у їхньому ж кодлі. От, не зійти мені з місця, сапере Джонсе, саме так мені й сказали. Добре! Я пішов. Італія, розмірковував я, це справді місце, де я доведу британській армії, що бенгальські чоловіки-мусульмани можуть геройствувати у боях незгірш за якихось сикхів. Ми кращі! Сильніші! Більш освічені, зі свіжішою кров'ю — це якраз ми зліплені зі справжнього Офіцерського Матеріалу.

— Офіцери-індуси? — перепитав Рой, — це був би чорний день.

— Першого ж дня мого перебування там, — продовжував Самад, — я знищив з повітря нацистський дзот. Я пікірував, як орел.

— От брехло, — сказав Рой.

— Наступного дня я з повітря завдав удару по ворогові, який наближався до Готичної лінії, намагаючись вирватися з оточення в районі Аргенти й зіштовхнути союзників у долину ріки По. Лорд Маунтбатен особисто, власною персоною, мав мене привітати й нагородити за це. Він би потиснув цю руку. Але все змінилося. Хочеш знати, Джонсе, що сталося на третій день? Ти знаєш, як мене поранили? Як зламали мою юність у розквіті моєї слави?

— Ні, — тихо сказав Арчі.

— Це все один виродок-сикх, сапере Джонсе, дурноголовий виродок-сикх. Ми стояли у траншеї, і його рушниця випадково вистрелила у мій бік — відстрелила мені зап'ясток. Але я не дав його ампутувати. Адже кожна частина мого тіла дана мені Аллахом. Значить, я повинен всі їх йому потім повернути.

Таким чином Самад опинився у всіма забутому мосто-будівному підрозділі армії Його Королівської Величності разом з іншими невдахами: такими як Арчі, як Дікінсон Сміт (у його воєнному досьє у графі «Ризики» писало — «гомосексуаліст») або як випадки тотальної лоботомії на кшталт Макінтоша і Джонсона. Покидьки війни. Рой емоційно називав їхню частину — Батальйон Виродків. Втім, найбільшою проблемою Першого штурмового полку був, звісно, капітан Дікінсон Сміт, котрий аж ніяк не надавався на доброго солдата. Добрим командиром він також не був, хоча командирство було в нього в генах. Дікінсона Сміта проти його волі витягнули з коледжу, в якому вчився його батько, запакували у форму, що дісталася йому від батька і, як і його батька, послали битися на Війні. Як і його батько до нього, і батько його батька, і так до нескінченності, молодий Томас здався на милість долі і доєднався до родинної справи (вже четвертий рік поспіль), аби потім його ім'я можна було гордо додати до нескінченного списку Дікінсонів Смітів, викарбуваного на довжелезному надгробку у селі Малі Торфовиська, а його самого покласти у родинний склеп на тіла його родичів, котрі давніше спочили у цій шпотовій могилі — головній окрасі цілого місцевого кладовища.

Родинною рисою Дікінсонів Смітів було ненаситне бажання побачити роду кров Дікінсонів Смітів на чужій землі: і тому їх убивали фріци, воґи, китаЙози, кафрі, жабоїди, шкоти, гішпанці, зулуси, індузи (південні, східні і червоні); зафіксовано навіть випадок, коли представника роду випадково проштрикнули списками на великому полюванні у Найробі. Коли ж з якихось причин не було війни, Дікінсони Сміти займалися вирішенням Ірландського питання — та країна була чимось на кшталт їхнього родового курорту смерті — і цей процес тягнувся від 1600 року без видимих ознак його остаточного

завершення. Але померти — не така вже й проста штука. Попри родову пристрасть кидатися груддю на перші-ліпші види смертоносною зброї, котра керувала діями родини упродовж багатьох сторіч, наш Дікінсон Сміт не міг дати собі з тим ради. Бідного Томаса екзотичні краї вабили зовсім з інших причин. Він хотів знати, вивчати, смакувати, любити їх. Просто не був аматором війни.

Довга історія про те, як Самад від вершини своєї військової кар'єри у Бенгальському корпусі скотився до служби у Батальйоні Виродків, переповідалася Арчі з доповіднями та змінами принаймні раз на день упродовж наступних двох тижнів, незалежно від його бажання і настрою слухати. Попри нудність цього оповідання, воно, все ж, було найкращим з-поміж інших, якими солдати Батальйону Виродків заповнювали довгі военні ночі, щоби підтримувати у собі притаманний їхній частині дух розпачу і зневіри. Затертий канон цих історій складали: Переказ про Трагічну Смерть Нареченої Роя, перукарки, котра посковзнулася на розсипаних бігудях і зламала собі шию, вдарившись об мийку, Історія про Те, Як Арчі Не Вступив до Гімназії, бо його мати не мала грошей на шкільну форму, історії Дікінсона Сміта про його численних замордованих родичів; що ж до Віла Джонсона, то вдень він історій не розповідав, але вночі уві сні хлипав з таким жалісливим виразом обличчя, що ніхто й не зважився б зазирнути у безміри його страждань. Отак якийсь час і тривало життя Батальйону Виродків: маленьке коло невдоволених, котрі безцільно блукають Східною Європою, диваки і дурні, у котрих немає інших слухачів, ніж вони самі. Актори і глядачі по черзі. Нарешті, їхній танк в'їхав у день, котрий Історія не пам'ятатиме. Пам'ять не зробить зусилля, щоби зберегти його. Він, як випадковий камінь, котрий кане у воду. Як штучна щелепа, що тихо опускається на дно склянки з водою. 6 травня 1945 року.

Близько 18.00 дня 6 травня 1945 року в танку щось вибухнуло. Це були не снаряд і не бомба — просто щось трапилося в моторі, після чого танк повільно заглух і зупинився. Вони опинилися на кордоні між Грецією та Туреччиною у болгарському селі, мешканці якого вже стомилися від війни і майже повністю повернулися до рутинного мирного життя.

— Точно, — сказав Рой, оглянувши механізми, — ми роздвбали мотор і порвали гусеницю. Треба викликати по радіо допомогу і потерпіти, поки вона прибуде. Нічого більше ми вдіяти не можемо.

— Ми що, взагалі не спробуємо полагодити самі? — перепитав Самад.

— Ні, — сказав Дікінсон Сміт, — рядовий Макінтош має рацію. Нам не вдасться усунути пошкодження тими інструментами, які ми маємо. Мусимо сидіти й чекати, доки прибуде допомога.

— Як довго це може тривати?

— Думаю, день, — випалив Джонсон, — ми дещо відбилися від решти.

— А це обов'язково, капітане Сміт, щоби ми залишилися всі ці двадцять чотири години у танку? — знову запитав Самад, котрого доводила до розпачу особиста гігієна Роя, а тому пітніти поруч з ним увесь вечір йому дуже не хотілося.

— Що ти собі там надумав? Це тобі що, вихідний? — визвірився Рой.

— Ні-ні... я не бачу причин, чому б вам не пошвендіяти трохи надівкола — нема сенсу нам усім тут сидіти. Спочатку підуть Самад і Джонс, повернуться, відрапортують про обстановку, а далі підуть рядові Макінтош, Джонсон і я.

Таким чином, Самад і Арчі опинилися у маленькій кав'ярні, в якій три години пили самбуку і слухали оповідки власника про мініваторгнення двох нацистів,

котрі вломилися у село, поїли всі його припаси, переспали з двома місцевими шльондрами і застрелили чоловіка, який не зміг достатньо чітко їм пояснити дорогу до наступного містечка.

— Вони були такі нетерплячі, — сказав, сумно похитуючи головою, старий корчмар. Самад оплатив рахунок.

Дорогою назад Арчі спробував зав'язати розмову:

— То їм навіть не треба, щоби їх було багато для гвалту і грабунку.

— Коли зустрічаються один сильний і один слабкий чоловік, сапере Джонсе, то це вже колонія, — відповів Самад.

Коли Арчі та Самад повернулися до свого танка, то знайшли рядових Макінтоша і Джонсона, а також капітана Томаса Дікінсона Сміта, мертвими. Джонсона задушили колючим дротом, Роя застрелили у спину, розтисли йому щелепи і повисмикували срібні коронки; тепер у нього з рота, немов металевий язик, стирчали плоскогубці. Виглядало, що капітан Дікінсон Сміт не став чекати, коли черга дійде до нього, і вистрелив собі в обличчя. Єдиний Дікінсон Сміт, котрий потрапив загинути від британських рук.

У той самий час, коли Арчі та Самад з усіх сил намагалися осмислити те, що сталося, генерал-полковник Йодль сидів у маленькій цегляній школі міста Реймс і трусив свою чорнильну ручку. Раз. Другий. Далі ручка розпочала священний танець уздовж лінії на папері й генерал своїм ім'ям відкрив нову сторінку історії. Кінець війни у Європі. Чоловік з-поза його плеча ввічливо забрав папір і Йодль низько схилив голову, усвідомивши зненацька всю вагу того, що було щойно зроблено. Втім, мине ще не менш як два тижні, перш ніж Арчі чи Самад дізнаються про це.

То були дивні часи, достатньо дивні, щоби зав'язалася дружба між Ікболом та Джонсом. Того дня, коли вся

Європа святкувала, Самад і Арчі стояли поруч на узбіччі болгарської дороги. Здоровою рукою Самад тримав вирваний з м'ясом мідний корпус своєї радіостанції.

— Оголена ганьба мого радіо, — сказав Самад, — нам треба почати з самого початку. Кепські у нас справи, Джонс. Дуже кепські. Ми втратили засоби зв'язку, пересування і захисту. Що гірше — ми втратили командування. Якщо на війні тратиш командира, то твої справи справді кепські.

Арчі відвернувся від Самада і судомно виблював на сусідні куці. Рядовий Макінтош, яким би героєм він не прагнув видаватися, взяв та й обкалявся перед самими ворітьми святого Петра; тепер той запах сягнув легенів Арчі і той виплеснув назовні надлишки своїх нервів, страху та вранішнього сніданку.

Полагодити радіо ніби й належало до компетенції Самада, проте він знав лише теорію, зате Арчі мав пару рук, котрі виявили неабияку спритність у поводженні з дротами, цвяшками та клеєм. Між знаннями одного та практичними навичками іншого точилася кумедна боротьба — вони намагалися приторочити одне до одного шматочки металу, котрі могли б врятувати їх обох.

— Передай мені резистор на три оми, можеш?

Арчі почервонів, бо не був певен, яку саме деталь Самад має на увазі. Його руки невпевнено почали перебирати купу дротиків та всякої всячини. Самад коротко кашлянув, коли мізинець Арчі торкнувся потрібної йому деталі. Якось було обом незручно, що індус пояснює британцю, що до чого, але за якийсь час людськість та спокій спільної роботи взяли верх. Саме тоді Арчі зрозумів усю її могутність, всю привабливість отого «зроби сам», коли молоток і цвяхи поступово замінюють іменники та прикметники і відкривають людям нові можливості для розмови. Цей урок зостався з ним на все життя.

— О, молодця! — сказав Самад Арчі, коли той передав йому електрод, а за мить, зрозумівши, що однієї його руки не вистачить, аби маніпулювати дротами і до ладу вставити їх у панель приймача, передав усе те Арчі, жестами вказуючи, куди що має пасувати.

— Та ми з цим швиденько впораємося, — бадьоро сказав Арчі.

— Бубльгум! *Пліз*, містер!

На четвертий день їхньої роботи довкола танка почали збиратися сільські дітлахи, котрих приваблювали чутки про жахливих трупів, зеленоока краса Самада і американська жуйка, яку роздавав Арчі.

— Містер солдат, — сказав, старанно добираючи англійські слова, хлопчик з горобця зростом зі шкірою, зазмаглою до кольору каштана, — бубльгум *пліз* дякую.

Арчі сьгнув у кишеню і витяг звідти п'ять тонких рожевих пастилок. Хлопчик зверхньо поділив їх між рештою дітей. Далі всі вони почали натужно жувати, аж, здавалося, зараз очі випорснуть їм з орбіт. Коли ж гумки втратили смак, хлопці на якийсь час затихли, шанобливо поглядаючи на свого благодійника. За кілька хвилин того самого худющого хлопчика як Народного Представника було вислано до Арчі знов.

— Містер солдат, — простягнуло хлоп'я руку, — бубльгум *пліз* дякую.

— Нема, — розвів руками, вдаючись до перевіреної мови жестів, Арчі, — більше немає.

— *Пліз*, дякую. *Пліз*, — наче заведений, повторював хлопчик.

— Ой, заради Бога, — перебив його Самад, — ми мусимо полагодити радіо і відремонтувати всю цю машинерію. В нас багато роботи, ясно?

— Бубльгум, містер, містер солдат, бубльгум, — це був майже кант: діти різними голосами і водночас

повторювали всі слова, які знали, переставляючи їх у будь-якому порядку.

— *Пліз?* — хлопчик випростав руку вперед з таким зусиллям, що аж мусив піднятися на пальцях ніг.

Зненацька він розтиснув свій кулачок і кокетливо посміхнувся, готуючись торгуватися. На його розкритій долоні, немов жмут трави, лежали чотири скручені у рурку доларові купюри.

— Долари, містер?

— Де ти це взяв? — запитав Самад, мимоволі сягнувши по гроші. Хлопчик миттю сховав руку. Стояв, хитро переступаючи з ноги на ногу, — шельмуватий танець, вивчений дітьми за час війни. І водночас захисна стійка.

— Спершу бубльгум, містер.

— Скажи мені, де ти це взяв. Тільки не обманюй.

Самад ступив крок до хлопчика і схопив його за рукав сорочки. Той відчайдушно намагався вивільнитися. Малі його друзі почали по одному тікати геть, покидаючи свого колишнього зверхника напризволяще.

— Ти когось убив і відібрав це?

Вена на лобі у Самада пульсувала, аж здавалося, от-от мала випорснути зі шкіри. Він мав намір захистити країну, котра не була його країною, і помститися за смерть чоловіка, котрий би навіть не пізнав його на вулиці за мирних часів. Арчі був вражений. Адже війну веде таки його країна; якимось робом він почував себе її малою частинкою, дрібним опорним хребцем, що оберігав її застиглий спинний мозок, проте нічого подібного до Самадових емоцій Арчі не мав.

— Ні, містере, ні, ні. Це він мені дав. Він.

І хлопчик вільною рукою показав на великий занедбаний будинок, котрий, подібно до гігантської квочки, бовванів на горизонті.

— В тому будинку хтось убивав наших людей, — гарчав далі Самад.

— Що ви кажете, містере? — писнув хлопець.

— Хто там ховається?

— Він доктор. Він там. Але він хворий. Не може ходити. Доктор Каліка.

— Що з ним таке?

Хлопчик, бачачи, що йому вділяють стільки уваги, скривився, ніби збирався заплакати.

— Він англієць? Як ми? Німець? Француз? Болгарин? Грек? — Самад, утомившись від спонтанного спалаху гніву, відпустив хлопця.

— Не, він ніхто. Він доктор Каліка, — сказав щасливий зі свого звільнення хлопець, — бубльгум?

Навіть через кілька днів жодної допомоги не надійшло. Однак у такому приємному селі щоденна напруга війни почала потроху спадати, і Арчі з Самадом поступово дедалі більше втягувались у неквапливе мирне життя. Щовечора вони заходили попоїсти у кав'ярню старого Гозана. Водянистий суп вартував кожному по п'ять цигарок. Будь-яку рибу можна було виміняти на дешеву бронзову медаль. Й оскільки Арчі тепер носив одну із запасних уніформ Дікінсона Сміта, бо його власна давно зітліла на клапті, то в нього була дециця нагород покійного, на які можна було виміняти різні потрібні та приємні дрібнички: каву, мило та шоколад. За порцію свинини Арчі довелося віддати фотографію напівроздягнутої Дороті Ламур, котру він носив у задній кишені форми ще від першого дня служби.

— Пригощайся, Семе, ми використаємо всі ці дрібнички як жетони, як талони на харчування, а потім викупимо, якщо матимемо можливість.

— Я мусульманин, — Самад рішуче відсунув тарілку зі свининою, — і віддам мою Риту Гейворт хіба разом з душею.

— Чого ти не їси? — здивовано перепитав Арчі, жадібно, немов божевільний, пожираючи два шматки м'яса, — як на мене, це дивно.

— Я не їм тому ж, чому ви, англійці, ніколи не можете повністю вдовольнити жінку.

— Це ще чому? — Арчі аж припинив на мить свій бенкет.

— Це через різницю наших культур, друже, — Самад подумав хвилинку, — а, може, відмінність сидить ще глибше, аж у наших кістках.

Після доброї вечері вони часом влаштовували у селі пошуки убивць: нишпорили туди-сюди вулицями, щоразу інспектуючи три занедбані бари і заглядаючи у вікна спалень гарненьких жінок, проте й це обом незабаром набридло, тож вони просто сиділи біля свого танка, курили дешеві сигари й спостерігали малинову барву заходу сонця, а ще — розповідали одне одному про давніші свої реінкарнації як хлопчика-газетяра (Арчі) та студента біології (Самад). Вони обговорювали ідеї, котрі Арчі не до кінця розумів, а Самад виказував прохолодній ночі таємниці, які раніше ніколи не зважувався висловити вголос. Довгі затишні хвили тиші западали між ними, як западають вони між знайомими впродовж багатьох років жінками. Вони дивилися на зорі, котрі світили на незнану їм країну, проте жоден особливо не тужив за домом. Коротше, це була та дружба, яку англієць заводить, поїхавши у відпустку, і яка можлива тільки у відпустці. Дружба, котра долає межі майнових класів та кольорів шкіри, яка має своїм підґрунтям фізичну близькість і яку англієць широ дозволяє, бо знає, що незабаром ця близькість завершиться.

Через півтора тижні після того, як радіо було полагоджено, відповіді на прохання про допомогу їм все ще не надійшло, тож вони збавляли час, блукаючи ефіром

у сподіванні знайти вуха, котрі їх почують. (До того моменту в селі вже знали про завершення війни; проте не мали жодного бажання повідомити цей факт своїм двом гостям, зважаючи на винятково вигідний вплив щоденного бартеру з ними на загальний стан економіки села.) Коли друзі стомлювалися передавати радіосигнали, Арчі піднімав ушкоджений трак на металевому пруті, а Самад намагався докопатися до суті аварії. За тисячі кілометрів одна від одної сім'ї обох солдатів почали вважати їх загиблими.

— А у тебе в Брайтоні є жінка, котра на тебе чекає? — запитав Самад, просунувши голову між лев'ячі щелепи гусениць.

Арчі не був аж таким красенем. Якщо б ви взяли його фото і прикрили великим пальцем рот і ніс, то він міг би навіть видатися симпатичним, але на загал нічим особливим він не вирізнявся. Дівчат могли привабити його великі, сумні і блакитні, як у Сінатри, очі, проте далі їх мали відштовхнути вуха, як у Бінга Кросбі, та ніс, котрий закінчувався правдивою цибулиною, як у В. К. Філдса.

— Є навіть кілька, — байдуже відповів Арчі, — і там, і там. А в тебе?

— О, мені вже підібрали гарненьку молоду особу. Міс Бегам — дочка містера та місіс Бегам. Гарні родичі будуть. Знаєш, вони мають настільки високий статус серед бенгальської аристократії й настільки відмінні від решти цих покидьків, що навіть сам лорд-губернатор переживає, чи приймуть вони його запрошення на обід!

Самад голосно розсміявся, явно чекаючи, що Арчі приєднається до нього, проте той з його мови зрозумів дуже мало, а тому стояв, як завжди, із байдужим виразом на обличчі.

— О, вони шановані люди, — продовжував Самад, злегка розчарований його мовчанкою, — вельми шановані

люди. Дуже шляхетна кров... і ще додатковий плюс: так повелося, що у жінок їхнього роду в усі часи були справді великі цицьки, розумієш то чи не?

Самад руками показав усе необхідне, а далі знову пірнув під танк, намагаючись вставити зазубрини трака у правильні пази.

— Ну і? — запитав Арчі.

— І що?

— Вони справді...? — Арчі повторив жест Самада, але так перебільшив відповідні анатомічні особливості, що, якби така жінка народилася, то просто не могла би стояти прямо.

— Ага, але мені ще треба буде трохи зачекати, — відповів Самад, сумно посміхнувшись, — на жаль, у сімейства Бегум ще немає нащадків жіночої статі.

— Ти маєш на увазі, що твоя жінка ще взагалі не народилася?

— Ну й що з того? — запитав Самад, висмикуючи з верхньої кишені уніформи Арчі цигарку. Він черкнув сірником об броню танка і прикурив. Арчі засмальцьованою рукою витер з обличчя піт.

— Там, звідки я приїхав, — сказав Арчі, — хлопець, як правило, спершу мусить побачити дівчину, а потім уже обіцяє з нею одружитися.

— Там, звідки ти приїхав, овочі, як правило, варять доти, доки вони не порозварюються, — скупко відповів Самад, — але це не означає, що то добра ідея.

Їхня остання ніч у селі була абсолютно темною і тихою. Від вологого повітря навіть не хотілося курити, тому Арчі й Самад мовчки барабанили пальцями по холодному камінні церковних сходів, оскільки більше зайняти руки було нічим. У сутінках Арчі навіть забув про війну, котра насправді вже закінчилася. Така собі ніч у минулому часі майбутнього dokonаного виду.

Саме тоді, коли вони ще наївно не підозрювали про мир, в цю останню ніч їхнього незнання, Самад вирішив скріпити свою дружбу з Арчі. Часто для цього варто лише поділитися якимсь таємним знанням: розповісти про сексуальну пригоду, видати секрет, викрити приховану пристрасть, про яку раніше новому знайомому годі було сказати. Але для Самада не було нічого більш інтимного й більш значущого, ніж його кровне походження. Тому, коли вони обоє отак сиділи на священній землі, він міг говорити лише про те, що видавалося йому найвищою святинєю. А могутній поклик крові, котра струмувала у ньому, та землі, яку кров його роду століттями зрошувала, спонукав його розповісти про свого прадіда. Отак Самад і заходився розказувати Арчі до болі забуту, запліснявілу, столітньої давнини історію про Мангала Панде.

— Отже, це був твій дід? — перепитав вражений Арчі, коли історію було розказано, а місяць визирнув з-за хмар. — Твій рідний дід?

— Не дід, а *прадід*.

— Ага, у цьому *щось* є. Знаєш, я *пам'ятаю* про все це ще зі школи — таки *пам'ятаю* — з історії колоній, котру нам читав містер Джагс. Лисий, лупатий, прикрий стариган — я маю на увазі того містера Джагса, а не твого діда. Ми мусили продовжувати відповідати урок, навіть коли він лупив нас лінійкою по руках... Ти чув, у армії солдати називають одне одного *панде*, якщо тільки хтось із них має хоч якусь схильність до бунту?.. Я ніколи не задумувався, звідки це... Панде був бунтівником, він не любив англійців і першим зробив постріл, з якого почалося повстання. Я пригадую, як про це говорили на уроці, так чітко, ніби чую удар дзвона. І це був твій рідний дід!

— *Прадід*.

— Так-так. В цьому точно *щось* є, хіба ні? — сказав Арчі й, закинувши руки за голову, ліг на спину, щоби бачити зорі. — Це ж сама історія струмує у твоїй крові.

Заохоче тебе діяти — можу собі уявити. Бачиш, а моє прізвище Джонс. Це ніби «Сміт». Ми взагалі ніхто. Мій батько любив повторювати: «Ми прості гречкосії, хлопче, звичайні гречкосії». Ні, ну мене це ніколи особливо не хвилювало. Я, знаєш, все одно пишався своїм родом. Справжні англійці. Але ж у твоїй рідні був справжній герой!

Самад гордо пирхнув:

— Точно, Арчібальде, ти вжив *правильне* слово. Але глянь-но на цих англійських академіків: вони всіяко намагаються обмовити його, бо хіба можна віддати індусу належне? А він був справжнім героєм, і кожен мій вчинок на цій війні неначе надихала його незрима присутність.

— Це правда, — відповів Арчі задумливо, — там, у нас в Англії, про індусів ніхто доброго слова не скаже; ясно, що нікому не сподобається, якщо котрогось із вас назвати героєм... всі будуть хіба підсміюватися.

Зненацька Самад схопив його руку у свої гарячі долоні, що тремтіли, немов у лихоманці. Жоден чоловік до того не хапав Арчі за руку й тому першою його реакцією було висмикнути її або відштовхнути Самада, проте зрештою він заспокоївся: вони ж такі емоційні, ці індуси, хіба ні? Гостра їжа і все таке інше.

— *Будь ласка*, Джонсе, зроби мені цю велику послугу. Якщо ти коли-небудь пізніше у себе вдома — якщо тільки ти, якщо *ми* повернемося до наших дімівок — якщо ти почувеш, що хто-небудь говорить про Схід (тут його голос зламався і став сумовитим), *згадай про ці свої слова*. Якщо тобі скажуть «всі вони такі», або «вони чинять так», або «вони думають так», згадай ці свої слова, доки якісь факти не змінять твою думку. Тому що та земля, яку вони називають Індією, має тисячу імен і населена мільйонами людей, а тому, якщо хтось думає, що серед того огрому можна знайти

двох однакових людей, то це помилка. Прикра гра місячного світла.

З цими словами Самад почав порпатися у кишені й вихопив звідти дрібку білого пороху, котрий там зберігав; далі відправив той порох просто до рота. Після цього також відкинувся на спину і знову забарабанив пальцями по камінню. Вони лежали на порозі крихітної місіонерської церкви, котру з початком воєнних дій було перетворено на госпіталь, але потім, за два місяці, зоставлено, коли гуркіт вибухів почав стрясати підвіконнями. Самад і Арчі ночували в ній, бо тут були матраци і великі вікна, які пропускали багато повітря. Самад також захопився (лише через самотність, заспокоював він себе, лише через меланхолію) порошкоподібним морфієм, котрий можна було то тут, то там знайти у покинутих сховищах, — ще один таємний слід східної пристрасті. Як тільки Арчі йшов відлити чи знову намагався налагодити із кимсь радіозв'язок, Самад починав нишпорити малою, розділеною на палати церквою, як невиправний грішник, котрий мандрує від сповідника до сповідника. Знайшовши чергову порцію гріха, він намагався втерти порошок у ясна або викурював його у своїй невеликій люлечці, а далі простягався на прохолодній теракотовій підлозі й годинами вдивлявся у витончені лінії церковних склепінь. Стіни церкви вкривали написи. Триста років тому їх залишили тут розкольники, котрі не забажали платити поховального податку під час епідемії холери і яких за це жорстокий пан зачинив у церкві померати. Перш ніж померти, ці люди вкрили стіни літерами — посланнями до своїх родин, псальмами, свідченнями вселенського непослуху. Самаду сподобалася ця історія вже тоді, коли він вперше її почув, проте повністю зрозумів її лише з допомогою морфію. У такі хвилини оживав кожен нерв його тіла, і таємниці, всі таємниці світу, всі таємниці з церковних стін ставали йому зрозумілі,

текли крізь нього, як струм через дрiт заземлення. Тоді його голова розкривалася, немов шезлонг. І він вмощувався у ньому й спостерігав, як світ минає перед його очима. В цю ніч, хапнувши порошку трохи більше звичного, Самад розумів усе особливо добре. Його язик наче хто намастив маслом, а світ видавався йому подібним до відшліфованої мармурової кульки. Він почував глибинну рідність до всіх загиблих тут розкольників, адже вони були братами Панде — кожен бунтар, як видавалося Самадові тієї ночі, був тепер йому братом — він поривався поговорити з ними, запитати їх, який карб залишили вони світові? Чи був той карб важливим? Чи вдоволені вони були з того, що зробили, коли прийшла смерть? Чи достатньо слів залишили вони на стінах церкви?

— Я хочу тобі дещо сказати, — мовив Арчі, спостерігаючи, як склепіння церкви відбиваються у Самадових очах, — знаєш, якби мені залишилося всього кілька годин життя, я б не малював на стелі картини.

— Ну, тоді скажи мені, — відізався Самад, роздратований, що йому перервали такі любі роздуми, — що б ти такого значного зробив, якби тобі лишалося жити лише кілька годин? Довів би теорему Ферма? Вивчив би аристотелівську філософію?

— Що? Чию? Ні... я б, знаєш... я б зайнявся коханням — з дамою, — відповів Арчі, засоромившись власної недосвідченості, — розумієш... то було б востаннє.

Самад розреготався:

— Скоріше, вперше.

— Та перестань. Я *серйозно*.

— Ну, добре. А якби під рукою не було отих самих дам?

— Хм, ну можна завжди, — тут Арчі зашарівся, ніби скринька британської пошти, бо то був його власний спосіб скріпити дружбу, — можна, як то кажуть в армії, поганяти шкурку!

— *Поганяти?* — перепитав зневажливо Самад, — *шкурку...* і це все, так? Останнє, що б ти хотів зробити, перед тим, як покинути цю марноту марнот — це «поганяти шкурку»? Дістати оргазм?

Арчі, котрий походив з Брайтона, де ніхто не зважувався вимовляти такі слова, як оргазм, почав корчитися у конвульсіях істеричної сором'язливості.

— З кого смієшся? Є щось смішного? — здивувався Самад, намагаючись перебороти напад роздратування, хоча морфій ніс його думки десь далеко звідси.

— Ні з кого, — почав, затинаячись, Арчі, — ні з чого.

— Хіба ти не розумієш, Джонсе? Не розумієш... — Самад ліг на порозі церкви так, що його ноги опинилися надворі, далі підняв руки догори, до купола, — справа у *намірі*. Вони не ганяли шкурку, не тратили білу речовину, вони прагнули чогось більш *тривкого*.

— Чесно — не бачу різниці, — відповів Арчі, — якщо вже ти мертвий, то мертвий.

— О, *ні*, Арчібальде, *ні*, — меланхолійно шепотів Самад, — краще так не кажи. Треба проживати життя з чіткою певністю, що по тобі щось *залишиться*. Ми є істотами, котрим важать наслідки, Арчібальде, — продовжував він, вказуючи на церковні стіни, — вони це знали. І мій прадід це знав. Одного дня це зрозуміють і наші діти.

— Наші діти?! — Арчі аж підкинуло, так він здивувався. Можливість мати нащадків видавалася йому більш ніж віддаленою.

— Наші діти народжуються з наших вчинків. *Те, що з нами стається, буде їхньою долею*. О, вчинки такі залишаються. Дуже просто дізнатися, що буде, коли на тебе сипатимуть землю, мій друже. Коли заспіває товста жінка. Коли стіни западуться, небо потемніє, а земля втече із-під ніг. У той самий момент наші вчинки постануть перед нами. І не важливо, будуть на тебе дивитися Аллах, Ісус, Будда чи ні. В холодні дні людина може бачити своє

дихання, а у спекотні — не може. Але в обох випадках вона дихає.

— Знаєш що? — сказав Арчі після паузи, — якраз тоді, коли я покидав Фелікстоу, я бачив новий інструмент, на який можна насадити хоч гайковий ключ, хоч молоток, хоч і коркотяг. Дуже корисна штука. Я б достобіса хотів мати таку річ.

Самад секунду дивився на Арчі, а тоді струснув головою:

— Зайдемо всередину. Вся ця болгарська їжа мені просто шлунок вивертає. Треба трохи поспати.

— Ти зблід, — сказав Арчі, допомагаючи йому зайти.

— То все за мої гріхи, Джонсе, за мої гріхи, хоча грішу я так, аби не грішити більше, — Самад хихикнув сам до себе.

— Що ти робиш?

Арчі переніс вагу Самада на інше плече й вони зайшли всередину.

— Я спожив дещо, — відказав Самад, перекривляючи літературну англійську, — ви, певно, не будете мати нагоди мене зрозуміти.

Арчі вельми добре знав, що Самад промишляє морфієм, знаходячи його в покинутих медичних шафках, проте він бачив, що той не хоче, аби він про це довідався, а тому лише сказав:

— Ану, покладімо тебе в ліжко, — і доніс Самада до купи матраців.

— Коли все це скінчиться, — сказав Самад, падаючи на них, — ми ще зустрінемося в Англії, правда?

— Звісно, — відповів Арчі, намагаючись уявити, як вони з Самадом прогулюються уздовж брайтонського пірса.

— Ти незвичайний англієць, сапере Джонс, я вважаю тебе своїм другом.

Арчі не був певен, чи є йому другом Самад, проте на такий вияв почуттів відповів широкою усмішкою.

— Побачиш, я і моя дружина запросимо тебе на обід десь у році так 75-му, коли ми обоє вже будемо пузатими дядьками і сидітимемо на купках грошей. Якось ми точно зустрінемося.

Арчі, котрому завжди не йшла іноземна їжа, лише слабо всміхнувся.

— Ми все життя залишатимемося друзями!

Арчі облишив Самада, витягнув і собі матрац й нагодувався заснути.

— Добраніч, друже, — сказав Самад спокійним, вдоволенним голосом.

Вранці у село приїхав справжній цирк. Прокинувшись від вигуків й реготу, Самад швиденько вскочив в уніформу і схопився здоровою рукою за пістолет. Вийшов на просочене сонцем подвір'я і побачив російських солдатів у їхніх зеленавих гімнастерках; вони грали у чехарду, стріляли по консервних банках на головах одне в одного і кидали ножі у виставлені на паличках картоплини з примальованими до кожної з них вузькими чорними вусами. Виснажений таким відкриттям, Самад рухнув на сходи, зітхнув і, обхопивши коліна руками, підставив обличчя сонячному теплу. За секунду з їхньої схованки вигулькнув напіводягнутий Арчі й, не довго думаючи, вистрелив у повітря, щоби налякати уявного во рога. Проте цирк на подвір'ї й далі тривав — на них ніхто не звернув уваги. Самад посмикав Арчі за холошу штанів і жестом запросив сісти поруч.

— Що тут діється? — вимагав відповіді Арчі, протираючи очі.

— Нічого. Тут абсолютно нічого не відбувається. Фактично, все уже відбулося.

— Але ці люди, вони можуть бути...

— Подивись на картоплини, Джонсе.

Арчі глянув на нього широко вибалушеними очима:

— При чому тут картоплини?

— Це не картоплини, а гітлерівські голови, мій друже. Овочеві диктатори. Ексдиктатори, — він ткнув у одну із проколотих картоплин паличкою, — бачиш ці вузьенькі вуса? Все закінчилося, Джонсе. Хтось усе закінчив замість нас.

Арчі взяв картоплину в руки.

— Це як чекати на автобус, Джонсе. Ми пропустили всю цю довбану війну.

Арчі гукнув до худючого росіянина, котрий саме намірився пронизати гітлерівську картоплину:

— Говорите англійською? Як давно все це закінчилося?

— Війна? — засміявся той, не вірячи своїм вухам, — вже два тижні минуло, товаришу! Якщо маєте бажання ще постріляти, їдьте в Японію!

— Ніби пропустили автобус, — повторював, трясучи головою, Самад. У ньому розросталася велика злість, жовч підступала до горла. Ця війна могла дати йому нагоду. Він сподівався повернутися додому, вкритим славою, в'їхати у Делі тріумфатором. Коли йому ще випаде такий шанс? Всі знали, що війни, такої, як ця, напевне більше й не трапиться. Солдат, котрий говорив з Арчі, прогулювався подвір'ям. На ньому була літня російська форма: тонка матерія, трохи завелика гімнастерка з високим коміром, пілотка; міцний поперек стиснутий ременем, бляха якого виблискувала на сонці й сліпила Арчі зайчиками. Коли засліплення пройшло, Арчі перевів погляд на кругле відкрите обличчя, побачив, що у солдата косує ліве око, а волосся кольору піску стирчить з-під пілотки абияк, навсібіч. Він був майже досконалим втіленням сонячного ранку, говорив англійською вільно, проте з американським акцентом, через що його мова шуміла в Арчі у вухах, немов морський прибій.

— То війна закінчилася от уже два тижні, а ви про це не знали?

— Наша радіостанція... вона не... — Арчі обірвав речення, не договоривши.

Солдат широко усміхнувся і завзято потиснув кожному з них руку:

— Ласкаво просимо в мирний час, джентльмени! А ми думали, що це росіяни про все дізнаються останніми! — і він знову радісно засміявся. Далі повернувся до Самада:

— А де решта екіпажу?

— Більше нікого не лишилося, товаришу. Решта обслуги нашого танка мертві і ми гадки не маємо, де наш батальйон.

— То ви тут не виконуєте жодного завдання?

— Е... ну, ні, — мовив спантеличено Арчі.

— Яке завдання, товаришу? — відказав Самад, котрого справді непокоїв шлунок. — Війну закінчено, і тому в нас більше немає завдань, — він сумно посміхнувся і потиснув руку росіянина своєю здоровою рукою. — Я піду всередину, — додав по хвилі, жмурячись. — Сонце. В баньки мені світить. Радий був вас бачити.

— Та дійсно, — сказав росіянин, стежачи, як Самад зникає у глибині церкви. Далі він повернувся до Арчі.

— Дивний хлопець.

— Гм, — промимрив той, беручи запропоновану росіянином цигарку, — а чого *ви* тут?

З'ясувалось, що його співрозмовник, а з ним ще семеро солдатів рухались у Польщу визволяти в'язнів концетраційних таборів, чутки про які тихцем передавалися з вуст в уста. А тут, на захід від Токату, вони спинилися, щоби власноруч арештувати нациста.

— Але тут нікого немає, друже, — ввічливо сказав Арчі, — нікого, окрім мене, індуса, кількох старих та дітей у селі. Решта *згинули або здиміли*.

— Згинули або здиміли... згинули або здиміли, — повторив, тішачись фразою, росіянин, крутячи сірник між

вказівним та великим пальцями руки. — Цікава фразочка... кумедна. Ні, ну, знаєте, ми так само думали, але нам надійшла дуже надійна інформація — до речі, від ваших спецслужб — що тут саме зараз переховується один високий чин. Отам, у тому будинку, — і він показав на горизонт.

— Доктор? Тут малі пацани нам про нього розказували. Та він уже обкалявся там, напевне, бачачи, що ви за ним прийшли, — сказав Арчі, намагаючись зробити комплімент, — але я пригадую, що вони говорили — він зовсім хворий; називали його доктор Каліка. Ага, так він не британець, ні? Зрадник чи щось таке?

— Га? О, ні. Ні, ні, ні, ні. Доктор Мак П'єр Перре. Молодий француз. Вельми обдарована особа. Блискучий вчений. Він працював у нацистів у лабораторіях від самого початку війни. Займався програмами стерилізації, а потім — питаннями евтаназії. Внутрішня політика. Був дуже лояльним.

— Ні фіга собі, — сказав Арчі, майже нічого не розуміючи, — і що будете робить?

— Його треба зловити і відвезти у Польщу, де ним займуться органи.

— Органи, — вражено, але без значного інтересу повторив Арчі, — ні фіга собі.

Арчі взагалі не міг довго концентрувати на чомусь свою увагу, а тут його ще й збивали очі росіянина, котрі дивилися водночас у двох напрямках.

— Оскільки ми отримали інформацію від ваших спецслужб, а ви тут найстарший у чині, капітане... капітане...

Скляне око. У нього було скляне око, котре не хотіло повертатися, не рухалося.

— Боюсь, я не можу точно визначити ваше звання і не знаю імені, — сказав росіянин, одним оком дивлячись на Арчі, а другим — позираючи десь в зарості плюща, що ріс при вході у церкву.

— Ім'я? Мене звати Джонс, — відповів Арчі, намагаючись простежити траєкторію погляду його здорового ока: дерево — картоплина — Арчі — картоплина.

— Добре, капітане Джонс, ми матимемо за честь, якщо ви очолите нашу вилазку на пагорб.

— Капітан хто? Ні фіга собі, ви все зрозуміли догори дригом, — випалив Арчі, намагаючись уникнути магнетичної сили його ока й зненацька усвідомивши, що на ньому виблискує всіма гудзиками форма Дікінсона Сміта, — я ніякий не довбаний...

— Пан лейтенант і я будемо раді взяти участь в операції, — почувся голос поза його спиною, — ми вже достатньо зазедачили. Тепер якраз можна, як то кажуть, пірнути в саму пащу небезпеки.

Самад ступив на сходи тихо, наче тінь. На ньому була ще одна уніформа Дікінсона Сміта, а з рота, з якого щойно вилетіло це мудре речення, недбало стирчала цигарка.

Він завжди був красенем, й офіцерська форма з блискучими гудзиками лише посилювала це враження; а з'явившись у ніші дверей церкви, освітлений сонцем Самад видавався постаттю, достойною мало не поклоніння.

— Мій друг мав на увазі, — сказав він щонайвишуканішою англо-індійською говіркою, — що не є жодним довбаним капітаном. Це я довбаний капітан. Капітан Самад Ікбол.

— Товариш Ніколай. Нік. Песоцький.

Самад і росіянин від усього серця розсміялися і знову потисли одне одному руки. Самад запалив цигарку.

— А це мій лейтенант Арчібальд Джонс. Пробачте, що раніше я поводився дивно — дещо не поладнав з місцевою їжею. Отже: будемо виступати увечері. Коли стемніє. Так, лейтенанте? — запитав Самад, виразно глянувши на Арчі.

— Єсть, — ляпнув той.

— До речі, товаришу, — повернувся Самад до росіянина, черкнувши сірником об стіну і знову припалюючи

згаслу цигарку, — ви не заперечуєте, якщо я спитаю: це у вас скляне око? Виглядає, наче справжнє.

— Так! Я його купив у Ленінграді. Бо власне втрапив під Берліном. Неймовірна подібність, правда?

Життєрадісний росіянин миттю витяг око з очниці й простягнув на долоні, немов коштовну перлину, щоби Самад і Арчі могли його бачити. «Коли почалася війна, — думав собі Арчі, — ми з вами, хлопці, розглядали на еротичних фото ніжки Бетті Грейбл. А тепер, коли війні кінець, ми зиримо на скляне око якогось нещасного виродка. Ні фіга собі».

Якийсь час росіянин перекидав око долонею, а далі зупинив його в центрі, точно посередині своєї видовженої, чітко окресленої лінії життя. Воно дивилося на лейтенанта Арчі та капітана Самада довгим, уважним поглядом.

Того вечора лейтенант Джонс уперше відчув смак справжньої війни. Під командою Самада Арчі, вісім росіян, старий Гозан та його племінник повантажилися на два військових джипи і рушили вгору пагорбом, щоби спіймати нациста. Росіяни дудлили самбуку, доки вже ніхто з них не міг пригадати навіть перших слів їх національного гімну, Гозан продавав їм за найвищими ставками шматочки смаженої курятини, й лише Самад стояв неохитно на передньому сидінні першого джипу, і поли його капітанського кітеля майоріли на вітрі, наче повітряний змій серед білого пилу; його руки метлялись і, здавалось, краяли ніч направо і наліво, він вигукував команди, але підрозділ був надто п'яний, аби їх слухати, а він сам надто захоплений вилазкою, щоби усвідомлювати, що він наказує.

Арчі вмовстився на задньому сидінні другого джипу, тихий, тверезий, переляканий, і з шанобливим трепетом поглядав на постать свого друга. В родині у Арчі ніколи не було героя: коли йому виповнилося лише п'ять,

Його батько приєднався до вже відомої нам чоловічої компанії і якось забув повернутися додому; а ще Арчі ніколи не був зятим читачем і йому до рук не втрапили всі ті жахливі книги, покликані наповнити свідомість хлопчаків безглуздими у своєму героїзмі постатями — на життєвому шляху Арчі не з'явилися ні лісові розбійники, ні одноокі пірати, ні безстрашні повстанці. Але Самад, котрий оце зараз мчав попереду, а гудзики на його офіцерському кітелі блищали проти місяця, немов монети у казковій криниці, він вразив сімнадцятирічного Арчі як ніхто інший, і, немов отямившись після доброго аперкоту, Арчі сказав собі: о, так, цей чоловік здатен здолати будь-яку життєву дорогу. В одній людині поєднувалися і дивний сновиди з їхнього танка, і його друг, і справжній *герой*, чого Арчі ніколи не міг запідозрити. Втім, коли вони здолали три чверті відстані до вершини пагорба, дорога, котру обрали майже спонтанно, зненацька сильно звузилась, джипи різко загальмували і геройський капітан, перелетівши в ефектному сальтомортале лобове скло, приземлився у пилюку задом до гори.

— Ніхто тут довго не їздив, — обгризаючи курячу кістку, заявив з філософським виглядом племінник Ѓозана. — Не вийде, — він показав на Самада, котрий знову збирався всістися в машину, — далі дороги нема.

Тоді Самад зібрав свій напівпаралізований батальйон і розпочав марш-кидок на вершину пагорба, шукаючи ту війну, про котру одного дня зможе розповісти своїм онукам так, як колись розповідали йому про подвиги його прадіда. Йти було важко, бо обабіч стежки, котрою вони поволі просувалися, рясніла купа вирв від колишніх бомбардувань. Повалені дерева довкола вистромляли у повітря імпотентні, приречені на вмирання корені — щоби пробратися вгору, доводилося розчищати дорогу багнетами російських карабінів.

— Ніби ми в пеклі! — бурчав племінник Ґозана, п'яно дряпаючись на якийсь із повалених стовбурів, — тут усе, ніби в пеклі!

— Пробачте його. Він так емоційно на все реагує, бо ще молодий. Але це правда. Адже ми — як би це сказати — ми *цього не прагнули*, лейтенанте Джонс, — мовив Ґозан, котрому дали на хабар дві пари черевиків, щоби він мовчав про несподіване підвищення обох друзів у чині. — *Що нам з усім цим тепер робити?* — він витирав з обличчя сльози, котрі текли трохи від алкоголю й трохи від розчулення. — Що нам робити? Ми мирні люди. Ми не хотіли воювати! Цей пагорб, знаєте, він колись був *мальовничим*. Квіти, птахи, вони співали, розумієте? Ми люди Сходу. Чого нас мають зачіпати битви Заходу?

Цілком інстинктивно Арчі повернувся до Саада, очікуючи на одну з його промов, проте ще до того, як Ґозан закінчив говорити, новоспечений капітан пришвидшив крок, а далі перейшов на біг, спонукаючи зробити те саме сп'янілих росіян, котрі поволі потрюхикали за ним з багнетами напереваги. А Саад біг з такою швидкістю, що незабаром зник, завернувши за якусь перешкоду, неначе його ковтнула ніч. Арчі ще кілька хвилин вагався, а потім рішуче вивільнився з чіпких обіймів Ґозанового племінника (той саме починав розповідати історію про кубинську повію, з котрою зазізнався в Амстердамі) і побіг у той бік, де востаннє бачив блиск срібного гудзика — якраз там гірська стежка робила черговий примхливий поворот.

— Капітане Ікбол! Зачекайте, капітане Ікбол!

Він біг, повторюючи цю фразу, розмахуючи ліхтарем, котрий вихоплював з п'ятьми ексцентричні антропоморфні тіні: ось чоловік, ось жінка на колінах, ось три собаки виють на місяць. Кілька разів Арчі помилково сприймав їх за справжніх істот.

— Ввімкніть ліхтарика! Ікбол! Капітане Ікбол!

Жодної відповіді.

— Капітане Ікбол!

— Навіщо ти так мене називаєш? — почув він голос десь дуже близько праворуч. — Ти ж знаєш, що я ніякий не капітан?

— Ікбол? — ліхтар Арчі метнувся туди, звідки прозвучав голос, і висвітив Самада, котрий сидів на валуні, схопивши голову у руки.

— Нащо? Я ж знаю, що ти не ідіот, так? Отже, смію припустити, ти маєш знати, що насправді я рядовий Армії Його Величності.

— Ну, так. Але ми ж маємо тримати це в таємниці, ага? Це ж наше прикриття, і все таке.

— Прикриття? Хлопче... — Самад тихо розсміявся сам до себе, однак Арчі цей сміх видався зловісним. Самад підняв голову — його очі були налиті кров'ю і наповнені слізьми: — ... як ти думаєш, що тут відбувається? Ми граємо в піратський абордаж?

— Ні, я лише... з тобою все гаразд, Семе? Ти зле виглядаєш.

Самад ледве чи усвідомлював, що він зле виглядає. Цього вечора він втер трохи білого порошку під кожну повіку. Морфій зробив його розум гострим, як ніж, а далі розтяв і залишив відкритим. Спершу це було високе яскраве відчуття, але коли порошок перестав діяти і звільнені ним думки шубовснули у баюру з алкоголем, Самад перетворився з героя на понурого п'яницю. Він ніби бачив своє відображення цього вечора і воно було потворним. Він розумів, що відбувається: він бере участь у прощальній вечірці в одному з глухих закутків Європи, а йому *страшенно хочеться* на Схід. Подивився на свою мертву руку з п'яти непотрібними пальцями-придатками, на засмаглу до кольору шоколаду шкіру, заглянув у свій мозок, де товклися відлуння непотрібних розмов

та кволі спонуки до смерті, й страшенно захотів стати знову тим чоловіком, яким був колись: ерудитом, красенем, шовкошкірим Самадом Мія, таким гарним, що мати його ховала від сонячного проміння, посилала до найкращих вчителів і двічі на день натирала олією з льону.

— Семе? Семе? Ти паскудно виглядаєш, Семе. Ну, будь ласка... вони будуть тут за хвилину... Семе?

Ненависть до себе, як правило, спонукає перекинути злість на першого зустрічного. Самаду було ще важче, бо над ним стояв Арчі, дивився з увічливим співчуттям, водночас з острахом та гнівом, котрі мішалися на його невиразному, зовсім не пристосованому до таких складних емоцій обличчі.

— Не називай мене Семом, — загарчав він голосом, котрий Арчі не міг упізнати, — я тобі не англійський хлопчик з сусіднього двору. Мене звати Самад Мія Ікбол. Не Сем. Не Семмі. І — ради всього — не Самуель. Я Самад!

На Арчі ніби хто відро води вилив.

— Добре, у будь-якому разі, — Самад раптом заговорив офіційним тоном, бажаючи перервати емоційну сцену, — я радий, що ви опинилися тут, бо я хотів вам сказати, що я ні на що не годжуся, лейтенанте Джонсе. Ви правильно сказали: я эле виглядаю. І я рішуче ні до чого не вдатний.

Він піднявся, але за мить знову повалився на свій валун.

— Вставай, — засичав крізь зуби Арчі, — вставай, та що з тобою трапилось?

— Це правда. З мене нічого путнього не буде, — сказав Самад, беручи у здорову руку пістолет, — але я тут надумав...

— Поклади його.

— Я задовбався жити, лейтенанте Джонс. Я не бащу майбутнього. Може, це вас здивує — кажуть,

найкращий метод — вкласти дуло до рота — але факт залишається. Я бачу попереду тільки...

— Поклади його!

— ...темряву. Я *нещасний каліка*, Джонсе. — Самад хитався з боку на бік, і пістолет весело танцював у його здоровій руці.

— І моя віра так само скалічена, розумієте? Я нікому тепер не потрібен, навіть всесильному у своїй милості Аллаху. Що я робитиму, коли ця війна закінчиться, після війни, яка вже закінчилася, — що я тепер маю робити? Вертатися до Бенгалії? В Делі? Кому там потрібні такі англійці, як я? Їхати у Британію? Кому там потрібні індуси? Вони обіцяють нам у нагороду незалежність? Диявольська угода. Що мені тепер робити? Залишитися тут? Їхати кудись світ за очі? Може, якійсь лабораторії потрібні однорукі? На що я годжуся?

— Послухай, Семе... *ти поводишся, як дурень*.

— *Справді?* І оце ти мені кажеш, друже? — Самад сперся на камінь і знову встав, але не втримався на ногах і навалився на Арчі. — За один день я перетворив тебе із паршивого рядового на лейтенанта Британської армії, й оце така твоя вдячність? Оце так ти мені став у пригоді в годину скрути? Гозане! — гукнув він товстому власнику кав'ярні, котрий, жорстоко пітніючи, підтюпцем поспішав за солдатами, котрі саме вигулькнули з-за рогу скелі, — Гозане, мій мусульманський побратиме, заради Аллаха, скажи — хіба це правильно?

— Заткнись, — шикнув Арчі, — хочеш, щоб тебе всі почули? І опусти його вниз нарешті.

Звідкись із темряви вигулькнула Самадова рука з пістолетом і обвилася довкола шиї Арчі — тепер обидві голови і рука сплелися у єдиних міцних обіймах.

— Для чого я годжуся, Джонсе? Якщо я не натисну цей курок, то що мене чекає далі? Я індус, індус-рenegат на службі у англійців, з пробитою довбаною рукою

і без медалей, які можна показати вдома. — Він відпустив Арчі й схопив себе за лацкани.

— Та, ради всього святого, ось візьми, — сказав Арчі, відриваючи три медалі з власного кітеля і кидаючи їх Самадові, — в мене такого добра повно.

— А як щодо однієї маленької деталі? Ти усвідомлюєш, що ми дезертири? Глянь на нас збоку, друже. Наш командир загинув. А ми одягнули його уніформу і почали командувати офіцерами, котрі вищі за нас рангом. І в який спосіб? За допомогою *обману*. Хіба після цього нас не вважатимуть дезертирами?

— Війна закінчилася! І потім, ми ж намагалися зв'язатися з нашими.

— Намагалися? Ти так думаєш, мій друже Арчі? Справді? А може, ми просто сиділи кожен на своїй задниці і, як дезертири, ховалися у церкві, доки довкола валився світ і люди продовжували гинути на полях битв?

Зав'язалася невелика бійка, бо Арчі намагався вирвати у Самада пістолет — той навіть доволі боляче його копнув. Знизу хтось затягнув «Татуйовану Лідію»: решта осіб з їхнього різношерстого загону вже вигулькнули з-за повороту й наближалися, зливаючись у сутінках в одну сіру масу.

— Так, давай тихо. І заспокойся, — сказав Арчі, відпускаючи Самада.

— Ми самозванці. Ренегати у формах інших людей. Хіба ми виконуємо свій обов'язок, Арчібальде? Виконуємо? Чесно? Я втягнув тебе в усю цю історію, Арчі, — ось через що мені справді шкода. Правда полягає у тому, що це моя доля. Мені віддавна було так на роду написано.

О, Лідія! О, Лідія! Ви бачили Лідію? Татуйоооооовану Лідію!

Самад байдуже вставив пістолет у рот і звів курок.

— Ікбол, послухай мене, — сказав Арчі, — коли ми їхали в нашому танку з капітаном, Роем і всіма решта...

О, Лідія! О, королева тату! На спині твоїй — битва під Ватерлоо!..

— Ти ж завжди намагався стати героєм і все таке, як і твій прадядько, як там його ім'я...

І креслять комети по спині свій шлях...

Самад витяг пістолет із рота.

— Його звали Панде, — сказав він, — то був мій пра-
дід, — і знову засунув пістолет у рот.

— І от, ти маєш шанс, який просто дивиться на тебе. Ти ж не любиш запізнюватися на автобус, і ми не запізнимося, якщо все зробимо правильно. Так що не видурюйся тут.

А зверху наш прапор у всіх кольораааах

Ти можеш навчитись багато від Лідії!

— Товаришу! Та що там, ради всього святого, сталося?!

Не помічений ними раніше життєрадісний росіянин вигулькнув у них із-за спини, з жахом зиркнувши на Самада, котрий тримав пістолет у роті, немов льодяник.

— Продуваю, — затинаючись від несподіванки, сказав Самад і витяг пістолет з рота.

— Це у них такі звичаї перед атакою, — пояснив Арчі, — в Бенгалії.

Війна, котру дванадцятьоро чоловіків очікували знайти у величезному будинку на пагорбі, та війна, котру Самад мріяв привезти зі собою у глечичку й передати пізніше онукам як спогад своєї молодості, вже давно там не почувала. Доктор Каліка повністю виправдовував своє ім'я: тихо сидів собі у м'якому кріслі перед вогнищем. Хворий. Закутаний у плед. Блідий. Худючий. На ньому не було жодної уніформи — тільки біла сорочка без комірця і зношені темні штани. Так, він був молодим, хіба трохи старшим за двадцять п'ять, однак він не протестував і навіть не здригнувся, коли вони всі вломилися у його кімнату зі зброєю наготові. Збоку можна було подумати, що ці люди просто випадково

зайшли в гості на симпатичну малу французьку ферму, хіба що проштрафилися, бо їх ніхто не запрошував, та ще й принесли за обідній стіл рушничі. Кімнату освітлювали тільки газові лампи на підставках у формі жіночих фігурок — світло танцювало на стінах, на яких висіла серія з восьми картин, що зображали різні болгарські пейзажі. На п'ятій з них Самад упізнав їхню церкву, позначену маленьким мазком жовтавої фарби десь аж під обрієм. Картини висіли на рівних проміжках одна від одної і творили єдину панораму. Дев'ята картина, все ще не обрамлений, нудотний начерк у модерному стилі, стояла на мольберті, трохи ближче до каміна, й фарба на ній ще не до кінця висохла. Дванадцять дул націлилися на художника. І коли він повернувся до них, по його обличчю стікало щось схоже на криваві сльози.

Самад ступив наперед. Він потримав у роті пістолет, й це додало йому мужності. Він спожив абсурдно велику дозу морфію, випав у пробиту морфієм діру, але вижив. «Людина ніколи не буває більш сильною, — думав Самад, підступаючи до доктора, — ніж тоді, коли приземлиться по той бік розпачу».

— Ви доктор Перре? — голосно спитав він, аж француз поморщився від його британського акценту й ще більше сліз потекло його щоками. Самад продовжував тримати його під прицілом.

— Так, я це він.

— Що це? Що у вас з очима? — запитав Самад.

— У мене діабетична ретинопатія, мес'є.

— Що? — перепитав Самад, все ще не опускаючи пістолет і вирішивши не дати зіпсувати героїчний момент тривіальними медичними поясненнями.

— Це означає, що як мені не вколоти інсулін, то з мене починає виділятися кров, мій друже. Через очі. Проте це нітрохи не заважає моєму хобі, — і він жестом показав на картини довкола. — Картин має бути десять. Тоді вони

утворять повну 180-градусну панораму. Але, здається, ви прийшли мене потурбувати? — він зітхнув і піднявся. — Ви збираєтеся розстріляти мене, мій друже?

— Я вам не друг.

— Та ні, я так і не думаю. Але ви справді прийшли мене вбити? На вигляд ви надто молоді, щоби мати подібний досвід, — далі він глянув на нашивки Самада. — Боже мій, ви так швидко просунулись у житті, капітане! — Самад незручно переступив з ноги на ногу і краєм ока побачив паніку в очах Арчі. Тоді поставив стопу трохи вперед і став міцніше.

— Не хочу набридати вам одним і тим самим, але... ви справді маєте намір мене вбити?

Самадова рука анітрохи не тремтіла, дуло пістолета не рухалося. Він може його вбити, він холоднокровно може його вбити. Самадові для цього не потрібно ховатися у темряві чи прикриватися законами воєнного часу. Він міг його убити, і обоє це знали. Росіянин, побачивши в очах індуса небезпеку, ступив наперед:

— Пробачте, капітане.

Самад залишався незворушним і дивився на Доктора. Росіянин знову зробив крок.

— Ми не маємо наміру вас убивати, — сказав він, — нам наказано відвезти вас до Польщі.

— А там мене розстріляють?

— Там це вирішуватимуть відповідні органи.

Доктор сміливо підняв голову і його очі звузилися:

— Це всього лиш... це всього лиш річ, яку хоче знати кожна людина. Важливо, щоби їй про це сказали. Врешті, це проста вихованість. Людина хоче знати, загине вона чи її помилують.

— Там це вирішуватимуть відповідні органи, — повторив росіянин.

Самад встав у Доктора за спиною і приставив пістолет до його потилиці.

— Йди, — наказав він.

— Відповідні органи вирішуватимуть... хіба в мирний час цивілізовані закони не діють? — бурмотів доктор Каліка, коли дванадцятеро чоловіків, націливши зброю йому в голову, виводили його з будинку.

Трохи пізніше тієї ж самої ночі всі вони спустилися з пагорба і, прикувавши наручниками доктора Каліку в джипі, почимчикували у кав'ярню.

— Ви в покер граєте? — весело запитав Ніколай у Самада і Арчі, коли вони зайшли до кімнати.

— Я в усе граю, — відповів Арчі.

— Краще було б спитати, — сказав Самад, вмощуючись за столом з кривою усмішкою, — чи добре я в нього граю.

— Так і ви граєте, капітане Ікболе?

— Я справжній майстер, — відповів Самад, — беручи запропоновану йому колоду і спритно тасуючи її однією рукою.

— Ага, — сказав Ніколай, наливаючи всім ще по трохи самбуки, — оскільки наш друг Ікбол такий упевнений у собі, то краще почати з чогось дрібного. Почнемо з цигарок, а там побачимо, куди нас заведе гра.

Гра завела їх від цигарок до медалей, потім до зброї, до радіостанцій, врешті — до джипів. До півночі Самад виграв три джипи, сім карабінів, чотирнадцять медалей, землю довкола хати Гозанової сестри, розписки на чотирьох коней, трьох курчат і качку.

— Мій друже, — сказав Ніколай Песоцький, щиро теплота в голосі якого поступилася місцем схвильованій урочистості, — ти мусиш нам дати шанс відіграти наші речі. Ми не можемо все залишити у твоїх руках.

— Мені потрібен Доктор, — сказав Самад, вперто не дивлячись на Арчібальда Джонса, котрий сидів у своєму кріслі п'яний і з відкритим ротом, — міняю на Доктора всі речі, які виграв.

— Але ж навіщо він вам *здався*? — аж відкинувся на стільці здивований Ніколай. — Що ви з ним робитимете?

— Це вже мої справи. Я хочу забрати його нині вночі і прошу, щоби за мною не стежили і про цей випадок нікому не повідомляли.

Ніколай Песоцький глянув на свої руки, обвів поглядом стіл і глянув на руки знову. Далі сягнув у кишеню і кинув Самадові ключі.

Вийшовши назовні, Самад і Арчі знайшли у джипі доктора Каліку, котрий спав, поклавши голову на передню панель, завели мотор і рушили у темряву. Через тридцять миль доктор Каліка прокинувся і почув стишену розмову, котра стосувалася його майбутнього.

— Але навіщо? — сичав Арчі.

— Тому що, на мій погляд, ми повинні заплямувати руки кров'ю — в цьому вся проблема, розумієш? Це ніби вибавлення від гріхів. Хіба ти не можеш зрозуміти, Джонс? Нас водили за носа всю війну, тебе і мене. Ми не спромоглися стати на бій з великим лихом, а тепер уже надто пізно. Він наша остання можливість. Скажи мені: для чого була вся ця бійня?

— Не говори дурниць, — огризнувся Арчі, замість відповіді.

— Для того, щоби у майбутньому ми були *вільними*. Питання завжди стояло так: в якому світі ти хочеш рости дітей? І ми нічого для цього не зробили. Тільки опинилися на моральному роздоріжжі.

— Послухай, я не розумію, що ти намагаєшся мені вто-вкмачити, і знати про це не хочу, — кинув різко Арчі. — Давай-но залишимо оцього типа, — і він кивнув на ледве притомного Каліку, — у першій же казармі, на яку натрапимо, і підемо кожен своєю дорогою. Це єдине роздоріжжя, про яке я зараз думаю.

— Я нещодавно зрозумів, — провадив далі Самад, доки вони їхали миля за милею все тією ж пустою, —

що покоління насправді промовляють одне до одного, Джонсе. Вони не сліднують одне за одним, бо життя — це не пряма лінія, як твердять хіроманти. Життя — це коло, і тому вони можуть промовляти до нас. Тому ти не можеш прочитати долю на руці, вона має стати твоїм досвідом, — Самад знову відчув, як морфій починає накачувати в нього інформацію — всі знання всесвіту, всі знання, котрі містилися на стінах, поставали перед ним у одному фантастичному прозорінні.

— Ти знаєш, хто цей чоловік, Джонсе? — Самад схопив Доктора за загривок і силоміць повернув його голову до свого заднього сидіння. — Росіяни сказали мені. Він науковець, як і я, але в чому полягає його наука? Вирішувати, хто має народитися, а хто ні — розводити людей, наче курчат, і знищувати їх, якщо зразки вийшли не надто вдалими. Він хотів контролювати, диктувати майбутнє. Він хотів вивести нову расу людей, расу незнищених людей, котрі мали вижити навіть в останні дні цієї планети. Але таке не робиться у лабораторії. Таке треба робити, таке можна зробити лише, коли у тебе є віра! Рятуює лише Аллах! Я не є релігійною людиною — я занадто слабкий для цього — але не настільки дурний, щоби заперечувати правду!

— А, отак, але ж ти казав — це ж ти казав — *що ви цього не прагнули*. Тоді, на пагорбі, ти так говорив, — випалив Арчі, схвильований, що йому вдалося підловити Самада на суперечності, — а тому, тому, тому... тому, що як зроблене цим чолові'ягою — неважливо, чим він займався, — це, як ти сказав тоді, насправді наша проблема, проблема, як ти говорив, *Заходу*?

Залитий кривавими слізьми доктор Каліка, котрого Самад усе ще тримав за волосся, почав щось бубоніти своєю мовою.

— Вважай, бо ти йому голову скрутиш, — сказав Арчі.

— Та й що з того!?! — заволав Самад на всю пустку довкола, — такі люди, як він, вірять, що людські органи

можна проектувати. Вони моляться науці про тіло, а не тому, хто його нам дав! Він нацист. І то найгіршого гатунку.

— Але ж ти говорив, — торочив Арчі, намагаючись довести свою думку, — ти казав, що то не ваша війна. Що ви цього не хотіли. Якщо вже хтось і має у цьому джипі причини, щоби звести порахунки з цим божевільним бошем...

— Французом. Він француз.

— Гаразд, нехай француз. Так от, якщо вже хто і має за що з ним порухатися, то хіба я. Ми ж билися за англійське майбутнє. За Англію. Розумієш? — викрикував Арчі, напружуючи свій мозок, — за демократію там, недільні обіди і... і... прогулянки по пірсу, і сосиски, і вівсянку — за всі речі, які є *нашими*. Не *твоїми*.

— Ти маєш рацію, — сказав Самад.

— Що?

— Саме *ти* і мусиш це зробити, Арчі.

— Я б краще випив какао!

— Джонсе, твоя доля дивиться тобі просто в обличчя, а ти у цей час шкурку ганяєш, — злісно розсміявся Самад, все ще міцно тримаючи Доктора за волосся.

— Обережно! — гукнув Арчі, намагаючись дивитися на дорогу, хоча Самад крутнув шию полоненого, мало її не зламавши. — Послухай, я не кажу, що він не заслугоує смерті.

— Тоді зроби це. *Зроби це*.

— Але чому тобі так достобіса важливо, щоби це зробив я? Знаєш, я ніколи ще не убивав людей — ні у такий спосіб, ні в бою. Людину не можна убивати в машині... я цього не зроблю.

— Джонсе, це просто питання, що ти робитимеш, коли настане *твій час*. І воно дуже мене цікавить. Давай вважатимемо цю ніч перевіркою одного давнього переконання. Експериментом, якщо хочеш.

— Я не знаю, про що ти.

— Я хочу знати, що ти за людина, Джонсе. На що ти здатен. Джонсе, ти боягуз?

Арчі зненацька спинив джип.

— До біса, он як ти ставиш питання?

— Ти ні за що не борешся, Джонсе, — продовжував Самад, — ні за віру, ні за політику. Навіть за свою країну ти не борешся. Як твої кривні підкорили моїх — це якась довбана таємниця. Ти ж нуль без палички, хіба ні?

— Хто?

— І ще й ідіот на додачу. Що ти збираєшся розказати своїм дітям, коли вони запитають тебе, хто ти і що ти? Ти хіба знатимеш? І взагалі, хіба ти коли-небудь це знав?

— А ти хто такий, достобіса?

— Я Мусульманин, і Чоловік, і Син, і Віруючий. Я переживу останні дні.

— Ти довбаний пияцюра і ще... ще ти наркоман. Ти ж на порошок зараз, не?

— Я Мусульманин, і Чоловік, і Син, і Віруючий. Я переживу останні дні, — повторив Самад, наче мантру.

— Та що вся ця довбана фігня значить? — вигукнув Арчі й схопив загривок доктора Каліки. Потягнув його залите кров'ю обличчя до себе так, що їхні носи майже зіткнулися.

— Ти, — прохрипів Арчі, — ти йдеш зі мною.

— Я б зробив це, месє, але... — і Доктор показав на свої прикуті до панелі руки.

Арчі відчинив наручники іржавим ключем, випхав Доктора з машини і повів його у п'ятьму, геть від дороги, мітячи цівкою пістолета Мак П'єру Перре точно в основу черепа.

— *Ти збираєшся вбити мене, хлопче? — запитав доктор Каліка, доки вони йшли.*

— *Схоже на те, не? — сказав Арчі.*

- *А можна попросити пощади?*
- *Якщо тобі так хочеться, — відказав Арчі, штовхаючи його вперед.*

Через п'ять хвилин Самад, який залишився у джипі, почув постріл. Це змусило його зірватися на ноги. Забив комара, котрий кружляв довкола зап'ястка, шукаючи, де б смачніше вкусити. Піднявши голову, побачив, що Арчі повертається весь у крові й накульгуючи, то видимий, то невидимий, освітлений і знов ледве помітний у світлі автомобільних фар. Тепер він виглядав на свій ніжний вік, його біляве волосся, здавалось, палало, а кругле, як місяць, обличчя мало вираз, як у дитини, коли вона вперше бачить світ.

Самад

1984, 1857

Все просто, як у грі в крикет: якій команді ти кричиш «браво»? Ти все ще озирнешся назад чи вже думаєш над тим, де ти є?

Норман Теббіт

6. Спокуси Самада Ікбола

Діти. Самад підчпляв дітей, як підчпляють інфекційні хвороби. Не те щоб все було аж так погано — свої двоє були у нього бажані — наскільки діти взагалі можуть бути бажаними для чоловіка, — але він не підозрював, що так буде. Про це ніхто не попереджає — про те, що доведеться *знатися* на дітях. Років сорок він мандрував собі життєвим автобаном і навіть не підозрював, що, наприклад, між роздובаним устаткуванням придорожніх СТО жили покидьки суспільства — скиглячий і нудотний прошарок; він про них нічого не знав, і взагалі це його не обходило. А потім, десь посередині вісімдесятих, він заразився дітьми; дітьми інших людей, дітьми — друзями його дітей, і друзями друзів його дітей; і дітьми з дитячих програм на дитячому телебаченні. До 1984 року принаймні 30 відсотків його соціального і культурного кола складалося з тих, кому менше дев'яти, — і це, врешті, призвело до його неминучої теперішньої ролі. Самад став батьком-вихователем.

За дивним законом симетрії, батько-вихователю — наче дзеркальне відображення батьківства взагалі. Все починається невинно. Випадково. Ти раптом опиняєшся на щорічному Весняному Ярмарку з торбою бобів, допомагаєш із лотерейними квитками (бо симпатична рудоволоса вчителька музики тебе попросила),

виграєш пляшку віскі (а всі шкільні лотереї підтасовані), і, ще не усвідомивши, куди тебе хилить, вже відвідуєш щотижневі шкільні збори, організовуєш концерти, обговорюєш плани щодо музичної частини, докладаєш власні гроші, щоб оновити воду у шкільному фонтані, — ти вже вплетений у школу, ти весь у ній. Рано чи пізно ти вже не просто висаджуєш свого малого з машини під шкільними воротами — ти входиш в ці ворота разом із ним.

— Опустити руку.

— Я не опускаю руку.

— Опустити її, прошу тебе.

— Відчепись від мене.

— Самад, чому тобі так подобається мучити мене?

Опусти.

— Я маю думку. Я маю право на свою думку. І вже ж я маю право на те, щоб її висловити.

— Маєш. Але навіщо тобі висловлювати її так часто?

Самад та Алсана сичали одне на одного, сидячи на бацьківських зборах у середу, на початку липня вісімдесят четвертого року, і Алсана з усіх сил намагалася примусити чоловіка опустити його вперту ліву руку.

— Відчепися ти, жінко!

Алсана схопила його руку своїми манюнькими долонями і спробувала застосувати китайський прийом:

— Самад Мія, як ти не розумієш, я лише намагаюся врятувати тебе від тебе самого!

Боротьба тривала, і голова зборів Каті Мінівер, кістлява біла розлученка у тісних джинсах із неприродно кучерявим волоссям і блискучими зубами, щосили вдавала, що не помічає Самада. Про себе вона лаяла місіс Генсон, товстуху, котра сиділа за ними і голосно торочила про шкідників у шкільному саду, наче навмисно привертаючи увагу до піднятої руки Самада. Рано чи пізно доведеться надати йому слово. Між двома кивками для місіс Генсон Каті нишком зирнула на протокол, який ліворуч

від неї дряпала місіс Хілнани, секретарка. Їй хотілося вірити, що справа не у хворій уяві, несправедливості чи недемократичності, або — ще гірше — расизмі (вона ж читала «Кольорового Сліпого» — тижневик «Об'єднання Райдуги», і цілком добре впоралася з їхнім тестом) — справа не в расизмі, який в'ївся у підкірку так, що вона не зауважила його. Ні, ні. Вона цілком в порядку. Жоден абзац протоколу не був расистським:

- 13.1. Місіс Джанет Тротт запропонувала поставити другу шведську стінку на спортмайданчику, що відповідало б потребам великої кількості дітей, яким подобається наявна шведська стінка, яка, через великий натовп, становить ризик для дітей. Чоловік місіс Тротт, архітектор Гановер Тротт, виявив бажання спроектувати шведську стінку і керувати її спорудженням на волонтерських засадах.
- 13.2. Голова не зафіксувала заперечень. Пропозицію представлено на голосування.
- 13.3. Містер Ікбол поцікавився, чому західна освітня система надає перевагу тренуванню тіла над розвитком душі.
- 13.4. Голова поцікавилася, у який спосіб це стосується обговорюваної пропозиції.
- 13.5. Містер Ікбол поставив вимогу відкласти голосування до того часу, поки він виступить із доповіддю, де викладе свої основні аргументи і доведе, що його сини, Маджід і Міллат, отримують необхідне їм фізичне навантаження завдяки стійці на голові, яка зміцнює м'язи і змушує кров стимулювати соматичну нервову систему.
- 13.6. Місіс Вульф поцікавилася, чи містер Ікбол хоче, щоб її Сюзанна виконувала примусові стійки на голові.

13.7. Містер Ікбол зауважив, що, беручи до уваги Сюзаніні показники у навчанні і проблеми з вагою тіла, стійки на голові були б корисними.

— Так, містере Ікбол?

Самад із силою відчепив пальчики Алсани від свого лацкана, трохи недоречно встав зі свого місця, пошарудів між паперами на парті, витягнув із купи потрібний йому аркуш і розгорнув його перед собою.

— Так-так. Я маю пропозицію.

Від зборів почувся придушений стогін, що супроводжувався йорзанням, шкрябанням, перекиданням ноги на ногу, шарудінням в сумочках і поправлянням одягу.

— *Ще одна*, містере Ікбол?

— А так, місіс Мінівер.

— Ви один вже висунули дванадцять пропозицій за цей вечір; я думаю, можливо, ще хтось...

— Але ця занадто важлива, щоб її відкладати, місіс Мінівер. Тож, якщо я тільки...

— Міз Мінівер.

— Перепрошую?

— Я маю на увазі... Я — міз Мінівер. Увесь вечір ви... і це, гм... справді — не місіс. Слід казати міз. Міз.

Самад розгублено подивився на Кіті Мінівер, потім у свої папери, так, наче відповідь могла б знайтися між ними, потім знову на обурену голову зборів.

— Пробачте... хіба ви не одружені?

— Розлучена, якщо чесно. Так, розлучена. Я залишила прізвище.

— Ага. Прийміть моє співчуття. Міс Мінівер. Тепер же до справи.

— Перепрошую, — сказала Каті, хапаючись за власні кучері. — Я також і не міс. Перепрошую. Бачите, я була одруженою, тож...

Елен Коркоран і Жанін Ланзерано, дві подружки із

Жіночого Руху, посміхнулися Каті на знак підтримки. Елен потрясла головою, щоб Каті було не заплакала (бо ти ж тримаєшся чудово, справді чудово!); Жанін німо проказала самими губами «Так його!» і підняла великий палець вгору.

— Мені дещо заважає... просто я думаю, питання тут не у громадянському стані — це не для того, щоб збити вас із пантелику, містер Ікбол, я просто почувалася б більш... якби ви... я маю на увазі — МІЗ.

— Міззззз?

— Міз.

— А це що — якийсь лінгвістичний гібрид між словами місіс і міс? — запитав Самад зі щирою цікавістю, не зауважуючи, що нижня губа Каті Мінівер уже тремтить. — Щось, щоб сказати про жінку, яка або втратила чоловіка, або вже не має шансів знайти собі іншого?

Алсана зі стогоном опустила голову в долоні.

Самад подивився у свої записки, обвів там щось ручкою і знову повернувся до зборів.

— Отже, День врожаю.

Йорзання, чухання, закидання ноги на ногу, поправлення одягу.

— Так, містере Ікбол, — сказала Каті Мінівер. — Що ви хотіли сказати з приводу Свята врожаю?

— Я, власне, хочу дізнатися: що собою взагалі являє цей День врожаю? Що воно таке? Нащо це? І чому мої діти мають це святкувати?

Класна керівничка, місіс Овенс, м'яка жінка із гладеньким обличчям, половину якого приховувала драматично підстрижена гривка, прийшла на допомогу Каті Мінівер:

— Містере Ікбол, ми вже обговорювали релігійні свята восени. Я переконана, вам відомо, що наша школа визнає велику кількість різних релігійних і нерелігійних свят, а саме: Різдво, Рамадан, Китайський Новий рік, Дівалі, Йом Кіппур, Ханнуку, День народження Хайле Селассі і смерть Мартіна Лютера Кінга. Свято врожаю є

частиною шкільного курсу на релігійну толерантність, містере Ікбол.

— Розумію. І багато, місіс Овенс, у Манор-Скул язичників?

— Язичників? — боюсь, я вас неправильно зрозу...

— Це дуже просто. Християнський календар має тридцять сім свят. Тридцять сім. Мусульманський — дев'ять. Тільки дев'ять. І вони зовсім витіснені цією неймовірною навалюю християнських свят. Тепер моя проста пропозиція. Якщо ми викинемо всі поганські свята із християнського календаря, звільниться приблизно двадцять днів, — Самад підглянув до свого аркуша, — двадцять днів, коли діти зможуть святкувати Лайла-уль-Кадр у грудні, Ейд-уль-Фітр у січні та Ейд-уль-Адга у квітні, наприклад. І перше поганське свято, яке має вилетіти, це, на мій погляд, і є Свято врожаю.

— Боюсь, — сказала місіс Овенс зі своєю приємною але-твердою посмішкою, — витирати християнські свята з календаря трохи не в моїй компетенції. В іншому випадку я б відмінила Святвечір, щоб звільнити собі купу часу, який щороку витрачаю на готування-прибирання.

Самад проігнорував смішок, що прокотився після її репліки, і наполягав далі:

— Але це те, що я думаю. Свято врожаю ніяке не християнське свято. Де у Біблії сказано: *«Бо повинен будеш красти їстівне із сервантів батьків своїх і нести його до школи, і муситиме матір твоя пекти хлібину у формі риби»?* Це язичництво! Покажіть мені, де це сказано: *«І віднесеш коробку морожених рибних паличок Бабі Язі, що живе у Вемблі»?*

Місіс Овенс, незвикла до сарказму, якщо його використовували не з педагогічною метою, наприклад: *«Чи ми живемо в сараї? Я думаю, що у власному домі ви теж так поводитесь?»* — спохмурніла.

— Містере Ікбол, без сумніву, ідея милосердя — це той аспект, який робить Свято врожаю достойним святом. Дарування їжі літнім людям — звичай, вартий поваги, є для цього пряма вказівка у Письмі чи немає. Звісно, в Біблії не написано, що ми маємо їсти індичку на Різдво, але чомусь ніхто не засуджує цей звичай. По ширості, містере Ікбол, ми розглядаємо такі речі швидше як *громадські*, аніж *релігійні*.

— Бог для людини — її громада, — підвищив голос Самад.

— Та-а-ак. Будемо голосувати за пропозицію?

Місіс Овенс нервово оглянула залу.

— Хто-небудь приєднується до пропозиції?

Самад стиснув руку Алсани. Вона копнула його під столом. Він наступив їй на великий палець. Вона щипнула його в бік. Він заломив їй мізинець, і вона вимушено підняла праву руку, водночас штурхаючи його лівою в живіт.

— Дякую, місіс Ікбол, — сказала місіс Овенс, і Джаніс та Елен глянули на Алсану із засмученими, жалісливими усмішками, з якими зазвичай дивляться на залежних ісламських жінок.

— Всі, хто «за» викреслення Свята врожаю зі шкільного календаря....

— На підставі його язичницького коріння!

— На підставі його певних язичницьких... конотацій. Підніміть руки.

Місіс Овенс оглянула залу. Піднялась одна рука — симпатичної вчительки музики Поппі Барт-Джонс — велика кількість браслетів зіслизнула вниз по передпліччю. Потім Чалфени, Маркус і Джойс, не першої молодості гіппівське подружжя, вбране у псевдоіндійському стилі, підняло руки з викликом. Потім Самад притис поглядом Клару та Арчі, які покійно сиділи з протилежного боку, і над зібранням піднеслося ще дві руки.

— Тепер «проти».

Піднялись решта тридцять шість рук.

— Пропозиція не пройшла.

— Я впевнений, що відьми, гобліни та інші сонцепоклонники Манор-Скул — будуть задоволені, — сказав Самад, сідаючи на своє місце.

Після зборів, коли Самад повертався з туалету, відливши з деякими труднощами у мініатюрний пісуарчик, в коридорі його перестріла симпатична вчителька музики Поппі Барт-Джонс.

— Містере Ікболе.

— Гм-м?

Вона простягнула довгу, білу, всіяну легким ластовинням руку:

— Поппі Барт-Джонс. Я викладаю Маджіду і Міллату в оркестрі та на співах.

Самад замінив свою мертву праву руку, яку вона збиралася потиснути, на живу ліву.

— Ой, пробачте!

— Нічого, нічого. Вона не болять. Просто не рухається.

— А, добре. Добре, що немає, знаєте, *болю*.

Вона виглядала, як кажуть, красивою без зусиль. Мала десь двадцять вісім, від сили тридцять два. Худорлява, але не важка кісткою, із рельєфними, як у дитини, ребрами; довгі пласкі груди з задерикуватими пиптиками; відкрита біла сорочка, якісь доволі зношені джинси і сірі кросівки, купа темно-рудого волосся, зав'язаного у зворушливий хвіст. Солом'яні пасма обрамлюють шию. Ластовиння. Мила, трохи дурненька посмішка — так вона зараз посміхалася Самадові.

— Ви хотіли щось сказати про близнят? Якись проблеми?

— О, ні, ні... так, ви знаєте, з ними все добре. Маджідові складнувато, але з його гарними оцінками, думаю, музика йому не так уже важлива, зате Міллат має просто талант до саксофона. Ні, я просто хотіла вам сказати, що ви мали рацію, — мовила вона, вказуючи через плече на залу. —

На зборах. Я теж завжди думала, що Свято врожаю недоречно. Тобто я маю на увазі, якщо хтось хоче допомогти старим, знаєте, це добре, — хай голосує за інший уряд, і не треба буде посилати їм консерви зі спагеті — вона посміхнулася йому знову і заклала руде пасмо за вухом.

— Дуже шкода, що більшість не погодилася, — сказав Самад, задобрений її другою посмішкою і черв'ячком, що прокидався у його здоровому 57-річному тілі. — Ми були сьогодні в абсолютній меншості.

— А все ж Чалфени були за вас — вони гарні люди, інтелектуальні, — сказала вона пошепки, ніби йшлося про якусь екзотичну заразу із тропіків. — Він вчений, а вона займається чимось, пов'язаним із садівництвом, але обоє дуже переймаються вашим питанням. Я говорила з ними, і вони кажуть — ви маєте наполягати. Знаєте, я тут подумала, може б, ми зібралися якось усі разом і за наступні кілька місяців підготували другу пропозицію — на вересневі збори — ближче до безпосередньої дати, зробили б це більш логічним, може б, надрукували якісь листівки, щось таке. Бо, знаєте, я справді цікавлюся індійською культурою. Я думаю, ці свята, які ви назвали, були б набагато більш... колоритними, і ми б могли це пов'язати з малюнком, музикою. Це б могло бути дуже цікаво, — сказала Поппі Барт-Джонс, чим далі, тим більш зацікавлена сама. — І я думаю, це було б справді корисно для дітей, знаєте.

Самад розумів, що ця жінка не може мати до нього жодного еротичного інтересу. А все ж він озирнувся, чи немає поблизу Алсани, забрязчав ключами у кишені, відчув, як захололо в грудях, і зрозумів, що це страх його Бога.

— Я, бачите, насправді не з Індії, — сказав Самад значно терплячіше, ніж він зазвичай реагував на постійну потребу подібних уточнень, відколи переїхав до Англії.

Поппі Барт-Джонс виглядала здивованою і розчарованою:

- Не з Індії?
- Ні. Я з Бангладеш.
- Бангладеш...
- Перед тим з Пакистану. Перед тим з Бенгалу.
- Ага. В деякому сенсі перекотиполе.
- В деякому.

Запала незручна пауза, під час якої Самад ясно зрозумів, що хоче цю жінку так, як не хотів жодну от уже десять років. Бажання навіть не переконалось, що поруч не було сусідів, бажання просто копнуло двері і зайшло, як до себе додому. Йому заслало очі. І раптом він усвідомив, що його обличчя міниться від виразу збудження до виразу жаху — в гротесковій пародії на те, що відбувалося у нього всередині, поки він зважував усі фізичні і метафізичні наслідки Поппі Барт-Джонс. Він мусив заговорити, поки ще не було пізно.

— Ну... гм, це гарна ідея — заново подати пропозицію, — сказав він супроти власної волі, бо зараз говорило щось набагато сильніше за його волю, — якщо ви маєте на це час.

— Так, можемо домовитися. Я зателефоную вам за кілька тижнів. Чи могли б ми зустрітися після оркестру?

— Це... було б гарно.

— Супер! Отже — вирішено. Знаєте, ваші хлопці, вони просто симпатяги — такі незвичайні. Я говорила це Чалфенам, і Маркус прямо сказав: він сказав, індійські діти, якщо ви дозволите мені так сказати, — вони значно...

— Значно — що?

— Значно *тихіші*. Вони дуже чемні, але дуже, ну, я не знаю, *покірні*.

Самад скрутився всередині, уявивши, що це чує Алсана.

— А Маджід і Міллат такі... такі *жваві*.

Самад спробував усміхнутися.

— Маджід дуже розвинутий інтелектуально як на дитину дев'яти років — це вам усі скажуть. Ви знаєте — його

одразу зауважують. Ви мусите ним ду-уже пишатися. Він як маленький дорослий. Навіть його одяг... Здається, я ніколи не бачила, щоб маленький хлопчик одягався так... строго.

Близнятам дозволяли самим вибирати свій одяг, але якщо Міллат циганив в Алсани яскраво червоні «Найк», «Олд Кош Бегош» і дивацькі джемperi з малюнком ззовні і зсередини, то Маджід за будь-якої погоди носив сірий пуловер, сіру сорочку і чорну краватку під свої чорні лаковані туфлі і окуляри NHS, що стирчали в нього на носі, наче у старого бібліотекаря. Алсана часом говорила йому:

— Гей, малий, а як щодо голубого — так, для Амми, а? — і вела його у дошкільний відділ «Мазекер». — Ну, тільки одну голубу футболку. Для Амми, Маджід. Як може не подобатися блакитне — це ж колір неба!

— Ні, Амма. Небо не голубе — це просто біле світло. Біле світло містить в собі всі кольори веселки, а коли воно розбивається на мільйони молекул у небі, то кольори коротких хвиль — голубий, фіолетовий — оце і є те, що бачить твоє око. Насправді небо не блакитне. Просто так виглядає, розумієш. Це називається розсіяння Рейлі.

Дивна дитина з холодним інтелектом.

— Ви мусите так пишатися, — повторила Поппі з широченною посмішкою. — Я б на вашому місці страшно пишалася.

— На жаль, — зітхнув Самад, в якого від прикрої думки про другого сина вже дві хвилини як зникла ерекція, — на жаль, Міллат взагалі ні на що не здатен.

Поппі образилась:

— Зовсім ні! Ні, я зовсім не мала цього на увазі. Я думаю, він просто трохи заляканий Маджідом, але він теж непересічна особистість! Він просто менш... академічний. Але всі його просто обожнюють — такий

милий хлопчик. Звісно, — підморгнула вона, поплескавши Самада по плечу, — добрі гени.

Добрі гени? Що це вона мала на увазі — добрі гени?

— Прррривіт, — сказав Арчі, виринаючи з-позаду них, і вліпив Самаду штурхана. — Прррривіт! — повторив він, тиснучи руку Поппі з іронічно-вишуканим виразом, якого набував, спілкуючись з освіченими людьми. — Арчі Джонс. Батько Айрі, за всі мої гріхи.

— Поппі Барт-Джонс. Я викладаю Айрі...

— Ну так, музику, я знаю. Триндить про вас увесь час. Вона засмутилася, що ви провалили її по скрипці, але — може, наступного року, е? Отож! — сказав Арчі, розглядаючи то Поппі, то Самада, який стояв трохи збоку, якимось неприродно витягнувшись. — То ви зустріли зануду Ікбола! Слухай, Самаде, а ти таки трохи перебрав на тих зборах! Чи не так? — моргнув він до Поппі.

— О, не зовсім так, — сказала Поппі м'яко. — Я думаю, містер Ікбол в чомусь мав рацію. Багато що з його промови справило на мене враження. Я б не проти сама бути такою обізнаною у деяких питаннях. На жаль, моя освіта трохи однобічна. А ви, я не знаю, ну, щось на зразок професора, містере Ікбол?

— Ні-ні, — заперечив Самад, злий, що через Арчі мусять казати правду; слово «офіціант» застрягло йому в горлі, мов кістка. — Ні, я працюю в ресторані. В молодості я здобував освіту, але війна перервала мої студії і... — Самад весь скорчився до кінця речення, його серце впало, бо ластовиння Поппі Барт-Джонс все злилося в один великий червоний знак питання.

— Війна? — запитала вона так, ніби він назвав радіо, піанолу чи зливний бачок. — Фолкленд?

— Ні, — сказав він прямо. — Друга світова.

— О, містере Ікбол, хто б подумав! Ви, напевне, завжди були такі молоді.

— Там були танки, старші за нас, мила моя, — вишкірився Арчі.

— Оце так несподіванка, містере Ікбол! Але кажуть, темна шкіра не така зморшкувата, правда ж?

— Таке кажуть? — сказав Самад, уявляючи, як її пружна, рожева шкіра збирається у брижі мертвого епідермісу. — А я думав, це малі діти роблять чоловіка молодим.

Поппі засміялася:

— Ну, і діти також! Але, — додала вона, зашарівшись і знітившись, водночас почувуючись впевнено, — ви виглядаєте просто чудово. Я думаю, вас неодноразово вже порівнювали з Омаром Шаріфом, містере Ікбол.

— Ні-ні-ні-ні, — сказав Самад, сяючи від задоволення, — єдине спільне із Шаріфом — це любов до бриджу. Ні-ні-ні... І, до речі, просто Самад, — додав він. — Називайте мене Самад.

— Доведеться називати його Самадом іншим разом, міс, — устряв Арчі, який завжди називав вчительок міс, — бо ми мусимо йти. У машині нас чекають дружини. Спільна вечеря, такі справи.

— Приємно було познайомитися ближче, — сказала Поппі, знову тягнучись не до тієї руки і червоніючи, коли Самад простягнув іншу.

— Навзаєм. До побачення.

— Давай-давай, — сказав Арчі, підганяючи Самада в бік стоянки. — Боже ж ти мій, ти схожий на собаку різника, ого-го. Чудово, ну просто чудово. Щоб мені трясця, от вже ж розпинався. Що це тебе понесло — про спільну любов до бриджу? Я тебе сто років знаю, ніколи не бачив, щоб ти грав у бридж. Хіба в покер.

— Стули пельку, Арчібальде.

— Та не, на Бога, ти був неперевершений. Це на тебе не схоже — то ти був знайшов Бога і все таке — а тут на тобі — принади плоті збили тебе з пантелику!

Самад спихнув руку Арчі зі свого плеча.

— Звідки в тебе ця бридотна вульгарність?

— Та я якраз...

Але Самад не слухав, він намагався відтворити в голові дві англійські фрази, в які прагнув вірити ось уже десять років свого англійського життя — фрази, котрі могли порятувати його від мерзенного полум'я в штанях:

Для чистих душею усе чисте. Для чистих душею усе чисте. Для чистих душею усе чисте.

Щиріше не скажеш. Щиріше не скажеш. Щиріше не скажеш.

Але відмотаємо трохи назад.

1. *Для чистих душею усе чисте.*

Секс, принаймні спокуса сексу, довго була проблемою. Відколи страх Божий закрався в Самадові кістки, десь року 1976, коли він щойно одружився із дрібнорукою, слабосилою і нечутливою Алсаною, він запитав старого аліма в мечеті в Кройдоні, чи дозволено законом Божим, щоб чоловік... рукою, покладеною на...

І заки він дійшов до половини своїх пробних зізнань, старий алім тихо простяг йому буклетик зі стосу на столі і вказав зморщеним пальцем на пункт три.

Дев'ять вчинків, що порочать святий піст:

1. Їжа і пиття.

2. Статевий акт.

3. *Мастурбація (істімна), що означає зловживання своїм тілом, результатом якого є еякуляція.*

4. *Приписування брехливих речей Всемогутньому Аллаху, Його Пророку або послідовникам Святого Пророка.*

5. Ковтання пилу.

6. Повне занурення голови у воду.

7. *Перебування в Янабаті чи Хадсі, чи Ніфасі до Адхану для молільників Фадху.*

8. Клізма з використанням рідин.

9. Блювання.

— Аліме, — перелякано запитав Самад, — а коли чоловік не постить?

Старий мудрець спохмурнів:

— Колись про це спитали Ібн Умара, і він відповів: «Це просто потирання чоловічого члена, аж поки з нього вийде вода. Просто масування нерва».

Самад зібрав уже всю свою мужність, але Алім продовжував:

— Однак в інших записах він відповів так: «Заборонено мати статевий акт із самим собою».

— А котрі записи правильні? Халал чи хараам? Дехто говорить, — ледь наважився сказати Самад, — *для чистих душею усе чисте*. Якщо хтось вірний і твердий у своїй вірі, якщо не чинить нікому зла, ні образи....

Але алім лиш засміявся:

— Ми знаємо, *хто* таке говорить. Хай змилується Аллах над англіканами. Самаде, коли чоловічий член ерегований, дві третини твого розуму не працює, — сказав Алім, хитаючи головою. — І третина твоєї релігії теж. Є гадіт Пророка Мухаммеда — благословенне його ім'я — і в ньому мовиться: «О, Аллах, шукаю рятунку в тобі від спокус слуху свого, і зору свого, і язика свого, і серця свого, і таємних моїх частин».

— Але ж відомо... відомо, що якщо чоловік чистий душею, тоді...

— Покажи мені чистого чоловіка, Самаде! Покажи мені чистий вчинок! О, Самаде Мія... моя тобі порада — тримайся подалі від своєї правої руки.

Звісно, Самад, інакше не був би він Самадом, застосував найкращу частину власного західного прагматизму, і, прийшовши додому, жваво попрацював своєю робочою лівою, повторюючи «*Для чистих душею усе*

чисте. Для чистих душею усе чисте», аж поки досяг оргазму — липкого, сумного, депресивного. І цей ритуал тривав п'ять років, у маленькій спальні нагорі, де він спав один (щоб не будити Алсану) по тому, як приплітався додому з ресторану о третій ранку — кожного Божого ранку — тихо, таємно; бо це його, вірте чи не вірте, мучило — це таємне посмикування, вичавлювання, розляпування, страх, що він нечистий, що те, що він робить — нечисте, що він ніколи вже не буде чистим, і його Бог завжди посилав йому знаки, маленькі попередження, маленькі прокляття: інфекція уретри (1976), сон про кастрацію (1978), брудне простирadlo із засохлою кірочкою, яке потрапило на очі розгубленій тітці Алсани (1979), — аж до переломного 1980 року, коли Аллах проревів просто в його вухо, як море, що шумить у мушлі, і настав час, щоб владнати врешті цю справу.

2. Щиріше не скажеш.

А справа була така: 1 січня 1980 року, наче новорічні дієтички, які відмовляються від сиру за умови, що вони можуть їсти шоколад, Самад відмовився від мастурбації заради випивки. Це була бізнесова угода, яку він уклав з Богом: Самад був частиною однієї сторони, а Бог — його бездіяльним партнером. Відтоді Самад насолоджувався відносним миром у душі і численними гіннесами з Арчібальдом у барі; він навіть виробив звичку допивати склянку, дивлячись у небо, як християни, думаючи: загалом я непоганий чоловік. Я не дрочу ковбаску. Лишіть мене в спокої. Я заслужив чарочку. *Щиріше не скажеш...*

Але, звісно, Самадова релігія не надавалася для компромісів, пактів, угод і слабощів, і *щиріше не скажеш*. Він грав не за ту команду, якщо він бажав співчуття і поступок, якщо прагнув ліберальної екзегези, якщо хотів, щоб йому *дали спокій*. Його Бог зовсім не був схожий на чарівного білобородого стариганчика англікан,

методистів і католиків. Його Бог не займався тим, що видавав людям поблажки. В той момент, коли Самад накинув оком на милу рудоволосу вчительку музики Поппі Барт-Джонс, того липня 1984-го він вже знав це напевне. Він знав, що його Бог мститися, все — гру закінчено, контракт було розірвано, і святої умови, врешті, ніколи не існувало; спокусу було кинуте на його шлях навмисно і загрозово. Коротше — п'еса була зіграна.

Мастурбація знову здолала Самада. Ті два місяці, що він де-не-де бачив милу рудоволосу вчительку музики, були найбільш липкими, смердючими, найбільш сповненими провини днями у Самадовому житті. Де б він не був і що б не робив, його не полишало дивне синестетичне відчуття жінки: він бачив рудизну її волосся в мечеті, вдихав запах її дотику в метро, тішився її посмішкою, поки йшов самодин на роботу; а це, в свою чергу, змушувало його відвідувати всі громадські туалети в Лондоні і мастурбувати так, що навіть для шетланського шмаркача це було б уже занадто. Єдиною втіхою було те, що він, наче Рузвельт, уклав Великий договір: і він мав перемогти — ціною *голодування*. Самад задумав якось очистити себе від форм і запахів Поппі Барт-Джонс, від гріху *істімни*, і хоча це не був сезон посту і на дворі стояли найдовші дні року, між сходом і заходом сонця жодна крихта і жодна крапля не була в роті Самада, не було там, завдяки маленькій срібній плювальниці, навіть його власної слини. А позаяк з одного кінця не надходило їжі, те, що виходило з кінця іншого, було таким мізерним, тонким і прозорим, що Самад майже переконав себе, що його гріх маліє, що одного чудового дня він зможе масувати Одноокого Джека так сильно, як тільки захоче, і з нього нічого не з'явиться на білий світ.

Та незважаючи на виснажливий голод — духовний, фізичний, сексуальний — Самад усе ж мусив працювати

свої дванадцять годин у ресторані. Широ кажучи, його ресторан став єдиним місцем, де він ще міг якось перебувати. Він не міг дивитися на власну сім'ю, і не міг ходити до «О'Коннела», бо не хотів тішити Арчі своїм жалюгідним виглядом. До середини серпня він збільшив свій робочий день до чотирнадцяти годин; щось у самому ритуалі — підібрати кошачок рожевих серветок і йти за Швіним візочком штучних гвоздик, поправляти виделки й ножі, протирати бокали, стирати слід пальця на порцелянових тарілках, — заспокоювало його. Яким би поганим мусульманином не був Самад, ніхто не закине йому, що він неухважний офіціант. Він брав якусь нудну навичку і шліфував її до ідеалу. Бодай тут він міг напучувати інших: як приховати несвіжість цибулі у бгаї, як візуально збільшити кількість коржиків на таці, як пояснити австралійцю, що насправді він не хоче стільки перцю чилі, скільки його замовляє. По той бік дверей «Палацу» він був мастурбатором, поганим чоловіком, байдужим батьком, аморальним, наче англіканин. А тут, всередині, в цих жовто-зелених смугастих стінах, він був одноруким генієм.

— Шіво! Бракує квітки. Отут.

Минуло два тижні відтоді, як Самад уклав свій Пакт, звичайного робочого п'ятничного дня офіціанти готувалися до відкриття.

— Ти пропустив цю вазу, Шіво!

Шіва підійшов, щоб зазирнути у порожню тоненьку, як олівчик, аквамаринову вазу на столику дев'ятнадцять.

— А на столику п'ятнадцять у соусниці плаває шматок лайму у манговому чатні.

— Невже? — сухо сказав Шіва. Бідний Шіва; йому майже тридцять; не такий уже й красень; все ще тут. Йому ніколи не складалося так, як він планував. Він пішов з ресторану, як непевно пам'ятав Самад, на короткий час

в 1979, спробував заснувати страхову фірму, але «ніхто не хотів мати справу з хвальками-пакі», і йому довелося повернутися — трохи менш агресивним, трохи більш зневіреним, наче загнана коняка.

— Так, Шіво — чесно і по правді.

— І це тебе дістає — так?

— Я б не казав «дістає», ні... швидше це мене *хвилює*.

— Бо щось тобі крутить у дупі останнім часом — всі це бачать.

— Всі?

— Всі ми. Хлопці. Вчора це була крупка солі в серветці. Позавчора Ганді на стіні висів нерівно. Минулого тижня ти взагалі наче сказився, — Шіва кивнув у бік Ардашіра. — Наче сказаний. Ти не посміхаєшся. Ти не їси. Ти до всіх чіпляєшся. А якщо головний офіціант не в собі, то всім паскудно. Це як капітан футбольної команди.

— Вбий мене — не маю уявлення, про що ти говориш, — сказав Самад кризь губи, віддаючи йому вазу.

— Вбий *мене* — ти знаєш, про що я, — сказав Шіва, ставлячи вазу на місце.

— Навіть якщо я чимось переймаюся, немає жодних підстав, чому б це мало впливати на мою роботу, — сказав Самад, простягаючи йому вазу і відчуваючи, як в ньому здійсмається паніка. — Я не хочу турбувати інших.

Шіва поставив вазу на місце:

— Значить, тебе щось турбує. Ну ж, Самаде... Я знаю, ми ніколи не були близькими друзями, але ми обидва гибієм у цьому ресторані. Скільки ми пропрацювали разом? Самаде Мія?

Самад зиркнув на Шіву, і Шіва вразився, побачивши, як той пітніє.

— Так, так... є дещо, що мене турбує.

Шіва обійняв Самада за плече:

— То чому ми не пошлем ці гвоздики, і не підемо робити тобі каррі — сонце зайде вже за двадцять хвилин.

Давай, ти можеш розказати Шіві про все це. Не тому, що я особливо переймаюся, але тому, що я тут, блін, працюю, а ти вже дуже мене дістав, старий.

Самад, дивно зворушений цією неелегантною пропозицією камізельки, в яку можна виплакати, відклав своїх рожевих лебедів і пішов за Шівною до кухні.

— Тварини, рослини, мінерали?

Шіва стояв за столом, різав курячу грудку на ідеальні кубики і вмочав їх в кукурудзяну олію.

— Прошу?

— Це тварина, рослина чи мінерал? — нетерпляче повторив Шіва. — Ну, те, що тебе турбує?

— Тварина, можна сказати.

— Жіночого роду?

Самад впав на табуретку й опустив голову.

— Жіночого, — зробив висновок Шіва. — Дружина?

— Сором за це, біль від цього впадуть на її плечі, але ні... не вона причина.

— Ну то яка інша пташка? Я на цьому спеціалізуюсь, — Шіва ніби наїхав вперед камерою, заспівав тему з «Мастермайнд» і клацнув, наче знімаючи. — Шіва Бгаваті, ви маєте тридцять секунд, щоб трахати чужих жінок. Перше питання: чи це добре? Відповідь: залежить. Друге питання: я потраплю в пекло?

Самад перебив, обурений:

— Я не... кохаюся з нею.

— Я почав, то я уже закінчу: я потраплю до пекла? Відповідь...

— Досить. Забудь про це. Будь ласка: я тобі нічого не казав.

— Хочеш до каррі кабачок?

— Ні... Досить зеленого перцю.

— Ну і добренько, — сказав Шіва, підкидаючи в повітря зелену перчину і ловлячи її на краєчок ножа. — Одна куряча бхуна уже готова. То як довго це вже триває?

— Нічому тривати. Я зустрів її лише раз. Я майже не знаю її.

— Ну, то в чому проблема? Помацались? Лизнулись?

— Ми тільки потиснули руки. Вона вчителька мого сина. Шіва скинув цибулю і перці в гарячу олію.

— У тебе були не зовсім правильні думки. То й що? Самад встав.

— Це не просто неправильні думки, Шіва. В мене все тіло бунтує. Воно мене просто не слухається. Ніколи раніше я так не мучився фізичними спокусами. Наприклад, я тепер постійно...

— Та ясно, — сказав Шіва, киваючи на Самадовий пах. — Ми це теж зауважили. Слухай, чому б тобі не потішити свого хряща перед тим, як іти на роботу?

— Я так... Я тішу... але це не допомагає. Крім того, Аллах це забороняє.

— Ой, Самад, не треба перейматися релігією. Це тобі не пасує, — Шіва стер сльозу від цибулі. — Відчуття вини — це нездорово.

— Це не відчуття вини. Це страх. Мені п'ятдесят сім, Шіва. Коли досягаєш мого віку, починаєш задумуватися про віру, починаєш боятися, щоб не стало запізно. Англія мене зіпсувала, я бачу це зараз — мої діти, моя дружина — вони теж зіпсовані. Мабуть, я завів неправильних друзів. Напевно, я був надто нерозважливим. Мабуть, я вирішив, що розум важливіший за віру. І зараз — оця остання спокуса, щоб добити мене. Щоб скарати мене, розумієш? Шіва, ти знаєш жінок. Поможі мені. Як можливе це почуття? Я знаю про її існування всього кілька місяців, я говорив з нею лише раз.

— Ти сам сказав: тобі п'ятдесят сім. Криза середнього віку!

— Середнього віку? Ти про що? — кинув Самад роздратовано. — Чорт, Шіва, я не збираюся жити до ста чотирнадцяти років.

— Просто так кажуть. У журналах пишуть. Це коли чоловік у якийсь момент свого життя починає відчувати, що він уже по той бік вершини... і потім — ти настільки молодий, наскільки ти відчуваєш жінку, якщо ти добрав, про що я.

— Я на моральному роздоріжжі, а ти мені мелеш казна-що.

— Мусиш про це знати, друже, — спокійно, терпляче проказав Шіва. — Жіночий організм, G-точка, рак яечок, менопауза — криза середнього віку теж із цієї опери. Інформація, яку сучасний чоловік повинен мати під руками.

— Але я не хочу мати такої інформації! — закричав Самад, зриваючись на ноги і міряючи кроками кімнату. — От у чому справа! Я не хочу бути сучасним чоловіком! Я хочу жити так, як жив завжди! Я хочу повернутися на Схід.

— А-а, так... та ми всі хочемо — чи не так? — промимрив Шіва, помішуючи перець та цибулю. — Мене вивезли, коли мені було три. Чорт його знає, ця країна мені нічого не дала. Але хто має гроші на квиток назад? І хто хоче жити в хибарі із ще чотирнадцятьма робітниками? Хто мені скаже, ким би був Шіва Бгаваті, якби повернувся назад у Калькутту? Принцом чи жебраком? І хто, — додав Шіва, і потроху його колишня краса поверталася на його обличчя, — хто зможе вичавити із нас Захід, якщо вже він в'ївся в наші кістки.

Самад продовжував ходити кімнатою.

— Не треба було приїжджати сюди — от де корінь всього зла. Ніколи не привозити своїх синів сюди, так далеко від Бога. Віллесден Грін! Телефонні картки у вітринах кіосків, Джуді Блум у школі, презервативи на тротуарах, Свято врожаю, вчительки-спокусниці! — ревів Самад. — Шіво! Зізнаюся тобі — лише між нами — мій найкращий друг Арчібальд Джонс — невірний! І тепер спитай мене: який приклад я даю своїм дітям?

— Ікболе, сядь. Заспокойся. Слухай: ти просто когось хочеш. Люди хочуть людей. Так є від Делі до Депфорда. І це не кінець світу.

— Якби ж то я мав певність, що це так, як ти кажеш.

— Коли ти знову побачиш її?

— Ми будемо обговорювати шкільні справи — першої середі вересня.

— Ага. А вона індуска? Мусульманка? Вона не із сікхів, правда?

— Ще гірше. Це найгірше з усього, — прохрипів Самад. — Вона англійка. Біла. Англійка.

Шіва потрусив головою:

— Я зустрічався з багатьма білими пташками, Самад. З дуже багатьма. Інколи все було, як по маслу, інколи нічого не виходило. Дві милі американочки. З розуму сходив за зіркою-парижанкою. Навіть жив рік із румункою. Але ніколи з англійкою. Без шансів. Жодних шансів.

— Чому? — заволав Самад, кусаючи власний великий палець і чекаючи страшної відповіді, присуду згоди. — Чому, Шіво Бгаваті?

— Забагато історії, — загадково відповів Шіва, сервіруючи страву. — Забагато чортової історії.

*

8:30 ранку, перша середа вересня, 1984. Самад, блукаючи десь у своїх думках, почув, як відчинилися і зачинилися двері його «Остіна Мініметро» — далеко-далеко у реальному світі — повернувся ліворуч і подивився на Міллата, що сів у машину. Чи принаймні на щось схоже на Міллата від шиї і нижче: замість голови у Міллата був Томітронік — міні-комп'ютер, схожий на великий бінокль. Всередині — Самад сам колись спробував це — маленька червона машина, котрою керував його син, мчала

навперегони із жовтою і зеленою машинами вздовж тривимірної дороги, зімітованої світлодіодом.

Міллат припаркував свій маленький зад на коричневе пластикове сидіння.

— Оооо! Яке холодне! Яке ж холодне! Мій зад замерзає!

— Міллате, де Маджід та Айрі?

— Ідуть, ідуть.

— Так швидко, як поїзд, чи так, як слимак?

— Іііік, — гикнув Міллат від віртуального удару, який послав його червону машину у небуття.

— Міллате, будь ласка, зніми це.

— Не можу. Мені треба одне, нуль, два, ще сім, ще три очка.

— Міллате, тобі нарешті час вивчити числа. Повтори: десять тисяч двісті сімдесят три.

— Деця тиця віті сімдеця ри.

— Зніми це, Міллате.

— Не можу. Тоді я помру. Ти що — хочеш, щоб я вмер, Абба?

Самад не слухав. Він мусив бути в школі ще до дев'ятої, якщо хотів, щоб ця поїздка мала бодай якийсь результат. Бо о дев'ятій вона має бути в класі. Дві хвилини по дев'ятій, вона своїми довгими пальцями відкриє журнал, три хвилини по дев'ятій вона цокотітиме своїми нігтиками із високими півмісяцями по дереву стола десь поза його очима.

— Де вони? Вони що — хочуть запізнитися до школи?

— Угу.

— Вони завжди так запізнюються? — запитав Самад, бо це переважно була не його справа, школою займалися Алсана або Клара. Це тільки задля Поппі Барт-Джонс, щоб лише побачити її краєм ока, він узяв на себе цю найбільш бридку батьківську повинність. Він доклав чималих зусиль, щоб переконати Алсану, що нічого не сталося,

що він просто так вирішив узяти участь у транспортуванні своїх та Арчіних нащадків до школи.

— Але Самад, ти ж не приходиш додому раніше третьої ночі — ти що, здурів?

— Я хочу бачити своїх хлопців! Я хочу бачити Айрі! Кожного ранку вони на трохи підрастають — а я ніколи цього не бачу! Міллат виріс на два дюйми.

— Але не о восьмій тридцять ранку. Це що — неймовірно, що вони ростуть увесь час — слава Аллаху! Ну так, це мусить бути якимось чудом. Так чого це ти вибрався так рано, га? — вона ткнула нігтем у складку на його животі. — Якийсь фокус-покус? Я навіть можу це чудо внюхати — наче стухлий козячий язик.

Ах, кулінарний нюх Алсани — нюх на провину, обман, страх — їй в цьому не було рівних на цілу околицю Brenta, і Самад нічого з цим не міг вдіяти. Вона знала? Вона відчула? Самад проводив ночі в страху (якщо не дрович ковбаску), і цей страх він приніс до своєї машини зранку, щоб вивезти його разом з дітьми.

— Де, в чортової матері, вони ходять?

— У чортової матері і ходять!

— Міллате!

— Це ти вилаявся, — сказав Міллат, набираючи чотирнадцять очок і також 500 бонусу за те, що зумів підірвати Жовту Машину. — Ти завжди лаєшся. Як містер Джонс.

— Ну, у нас є спеціальні ліцензії на лайку.

Безголовий Міллат не потребував обличчя, щоб виразити обурення:

— ТАКИХ РЕЧЕЙ, ЯК...

— ДОБРЕ, ДОБРЕ, ДОБРЕ, — здав позиції Самад, розуміючи, що йому не світить встрявати в онтологічну суперечку з дев'ятирічним хлопчачком. — Добре, ти мене впіймав. Немає таких речей, як ліцензії на лайку. Міллате, де твій саксофон? У тебе сьогодні оркестр.

— У багажнику, — сказав Міллат недовірливим і водночас гидливим голосом: той, хто не знав, що саксофон мандрував у багажник в неділю ввечері, був просто *гальмом*. — А чому це *ти* нас підводиш? По понеділках нас везе містер Джонс. Ти ж поняття не маєш, як нас підвозити і як вести до школи.

— Я впевнений, що якимось вже впораюсь, дякую, Міллате. Це не ракети будувати. *ДЕ ці двоє!* — закричав він, сигналячи, казаячись від того, як чітко його дев'ятирічний син вловлює його незвичну поведінку. — І коли ти, врешті, знімеш цю чортову штуку! — Самад схопив Томітронік і стягнув його на Міллатову шию.

— **ТИ ВБИВ МЕНЕ!** — Міллат зазирнув назад у Томітронік із виразом жаху, якраз щоб побачити, як його маленьке червоне альтер-его вривається у бар'єри і зникає у катастрофічному феєрверку жовтих іскор. — **ТИ ВБИВ МЕНЕ, КОЛИ Я ВЖЕ ВИГРАВАВ!**

Самад закрив повіки і закрутив очні яблука так глибоко в череп, як лише міг, бажаючи, щоб його мозок зміг засліпити їх, якби він тільки міг зробити це, як зробив це Едіп, — нещасна жертва західного розкладу. Подумати: я хочу іншу жінку. Подумати: я вбив свого сина. Я лаюся. Я їм свинину. Я регулярно дрючу ковбаску. Я п'ю «Гіннес». Мій кращий друг невірний. Я кажу собі, що якщо я тру вгору-вниз і не використовую руку, то це не рахується. А це — о! — це рахується. Це все рахується на Його великій рахівниці. Що буде, як прийде Махшар? Як я себе виправдаю, коли прийде страшний суд?

...Клац-бац. Клац-бац. Перший Маджід, друга — Айрі. Самад відкрив очі і подивився у заднє дзеркальце. Ззаду сиділи двоє дітлахів, на яких він чекав: обоє у своїх маленьких окулярах, Айрі з купою афрокучерів (несимпатична дитина: гени невдало змішалися, Арчин ніс і Кларині жахливі зуби, як у кролика), Маджід з його чорним прямим волоссям, занудно прилизаним з проділом

посередині. Маджід тримав флейту, Айрі — скрипку. Але, окрім цих простих речей, ще щось було не так. Або він дуже помиляється, або щось зіпсулося в цьому «Мініметро» — вони щось запланували. Обидвоє були з ніг до голови вбрані в чорне. На лівих руках у них були білі пов'язки із абияк намальованими кошиками з овочами. Обое мали великі зошити і ручки на шнурку, перекинутому через шию.

— Хто з вами таке зробив?

Мовчанка.

— Це Амма? І містер Джонс?

Мовчанка.

— Маджіде! Айрі! Що — язика проковтнули?

Ще впертіша мовчанка; дитяча мовчанка, якої так хочуть дорослі і якої вони так лякаються, коли вона врешті западає.

— Міллате, ти знаєш, що тут відбувається?

— Нудота це все, — проскавчав Міллат. — Вони намагаються бути розумними, розумними задаваками, ідіоти, Лорд Магу і Місіс Потвора Пу.

Самад повернувся, щоб бачити двох заколотників:

— Я можу запитати вас, що відбувається?

Маджід схопив свою ручку і своїм акуратним, стерильним письмом надрукував: ЯКЩО БАЖАЄШ, потім віддер шмат паперу і простягнув Самаду.

— Обітниця мовчання. Розумію. Ти теж, Айрі? Я думав, ти достатньо розумна, щоб не бавитися в таке.

Айрі зашкрябала у своєму записнику і простягнула послання Самаду. МИ ПРОСТЕСТУЄМО.

— ПроСтестуємо? Що таке Прос і нащо ви його тестуете? Це твоя мати навчила тебе цього слова?

Здавалось, Айрі зараз прорветься поясненнями, але Маджід зробив рух, ніби застібнув блискавку на її губах, забрав записку і перекреслив перше С.

— Ага. Ви протестуете. Добре.

Маджід і Айрі маніакально захитали головами.

— Ну, це вже по-справжньому цікаво. І я думаю, ваші матері спроектували вам цілий сценарій? Костюми? Записники?

Мовчанка.

— Ви справжні політв'язні. Нічого не кажете. Добре: а можна поцікавитися, проти чого ви протестуєте?

Обидвоє вказали на свої пов'язки.

— Овочі? Ви відстоюєте права овочів?

Айрі закрила рота рукою, щоб не випалити відповідь, а Маджід поспіхом шкрябав у записнику: МИ ПРОТЕСТУЄМО ЗА СВЯТО ВРОЖАЮ.

Самад гаркнув:

— Я ж сказав, я не хочу, щоб ви брали участь у нісенітницях. Нас це не стосується, Маджід. Для чого ти завжди стараєшся бути тим, ким ти не є?

Запала взаємна злісна мовчанка, бо кожне пам'ятало неприємний епізод, на який натякав Самад. Кілька місяців тому, на Маджидовий дев'ятий день народження, кілька дуже пристойних, дуже чемних білих хлопчиків постукали в їхні двері і запитали Марка Сміта.

— Марк? Тут не живе Марк, — сказала Алсана, нахляючись до них із доброзичливою посмішкою. — Тільки родина Ікболів. Ви помилились.

Але не встигла вона сказати це, як Маджід увірвався на поріг, відпихаючи матір подалі.

— Привіт, хлопці.

— Привіт, Марк.

— Я йду грати в шашки, мам.

— Добре, М-М-Марк, — сказала Алсана, мало не заплакавши від образи за коротке «мам» замість «амма». — Не будь довго, добре?

— Я ДАВ ТОБІ СЛАВЕТНЕ ІМ'Я МАДЖІД МАГФУЗ МУРШЕД МУБТАСІМ ІКБОЛ! — закричав Самад вслід Маджиду, коли той повернувся додому і кулею

промчав нагору у свою кімнату. — І ТИ НАЗИВАЄШ СЕБЕ МАРКОМ СМІТОМ!

Але це був тільки симптом — сама ж хвороба ховалася глибше. Маджід справді хотів би народитися в *іншій сім'ї*. Він хотів би мати котенят, а не тарганів, хотів би, щоб його мати грала на віолончелі, а не на швейній машинці; хотів би, щоб перед його будинком росли квіти, а не гори чужого сміття; хотів би, щоб замість зламаних дверцят від машини кузена Куршеда у вітальні стояв рояль; хотів би на свята з'їздити на велосипедах у Францію, а не теліпатися автобусом до тіток у Блекпул; хотів би, щоб підлога в його кімнаті була з блискучого дерева, без потворного старого зелено-помаранчевого килима з ресторану, хотів би мати батька-лікаря, а не одnorукого офіціанта; і цього місяця усі його бажання вилилися в одну мрію — взяти участь у Святі врожаю — так, як це міг би зробити Марк Сміт. Як це зроблять усі.

АЛЕ МИ ХОЧЕМО! ЯКЩО МИ НЕ ПРИЙДЕМО, НАС ЗАЛИШАТЬ ПІСЛЯ УРОКІВ. МІСІС ОВЕНС КАЖЕ, ЩО ЦЕ ТРАДИЦІЯ.

Самад лягнув себе по чолу:

— Чия традиція? — заволав він, поки Маджід, стримуючи сльози, похапцем дряпав нову записку. — Чорт забирай! Ти мусульманин, а не якийсь ельф! Я сказав тобі, Маджіде, я сказав тобі, за яких умов дозволю тобі. Ти ідеш зі мною на хадж. Якщо мені судилося торкнутись того чорного каменя ще за життя, мій старший син має бути зі мною поруч.

Маджідові зламався олівець, і він дописував огризком.

— **ЦЕ НЕ ЧЕСНО! Я НЕ ПОЇДУ НА ХАДЖ. МЕНІ ТРЕБА ХОДИТИ ДО ШКОЛИ. Я НЕ МАЮ ЧАСУ ЇХАТИ В МЕККУ. ЦЕ НЕ СПРАВЕДЛИВО!**

— Ласкаво просимо у двадцяте століття. Це не чесно. Але чесно взагалі не буває.

Маджід видер наступний аркуш із блокнота і сунув його батькові перед очі:

— ТИ СКАЗАВ ЇЇ ТАТОВІ НЕ ПУСКАТИ І ЇЇ ТЕЖ.

Самад не зміг заперечити. Минулого вівторка він просив Арчі на знак солідарності утримати Айрі вдома на тиждень фестивалю. Арчі відмазувався і прирікався, побоюючись Кларинового гніву, але Самад переконав його:

— Дивись на мене, Арчібальде, хто носить штани в моєму домі? Арчі подумав про Алсану, в її таких милих шовкових штанцях із заковченими штанинами, і про Самада, який переважно ходив у довгому шматі сірої бавовни з вишивкою, — лунгі, обгорнутому навколо талії, — для Арчі, як не крути, — спідниця. Але він нічого не сказав на це.

МИ НЕ БУДЕМО БІЛЬШЕ РОЗМОВЛЯТИ, ЯКЩО ТИ НАС НЕ ПУСТИШ. МИ НЕ БУДЕМО РОЗМОВЛЯТИ БІЛЬШЕ НІКОЛИ. НІКОЛИ. НІКОЛИ. КОЛИ МИ ПОМРЕМО, ВСІ СКАЖУТЬ, ЩО ЦЕ ТИ ВИНЕН. ТИ. ТИ .ТИ.

«Чудово! — подумав Самад. — Ще кров і бруд провини на моїй єдиній придатній руці».

*

Самад нічого не знав про диригування, але він знав, що йому подобається. Направду, те, що вона робила, було досить простим, просто три-чотири, просто одновимірний метроном її вказівного пальця у повітрі — але, ох, скільки радості від простого споглядання! Вона стояла спиною до нього, і її боса нога неусвідомлено піднімалася на кожну третю долю зі шльопанця; її задок легко випинався, натягуючи джинси кожного разу, коли вона нахилилася вперед на незграбно виконуване кресендо — скільки втіхи! Яке *видовище!* Лише така думка могла стримати його від того, щоб кинутися на неї і викрасти її звідси; це так лякало його, що він *не міг*

відвести від неї очей. Втім, він мусив залишатися на місці: вона була потрібна для оркестру — бачив Бог, вони ніяк не могли впоратися з адаптацією «Лебединого озера» (більше нагадувало качок на нафтовій плямі) без неї. І все ж яким жажливим марнуванням це було — таке відчуття буває, коли бачиш немовля в автобусі, яке бездумно чіпається до грудей чужої пасажирки поруч — яке марнування, ця краса має обслуговувати цих жовторотих, що гадки навіть не мають, що з нею робити. Він зловив себе на цій думці. *Ох, Самад Мія... як то низько має впасти чоловік, якщо він ревнує до дитини на жіночих грудях, коли він ревнує до молодості, до майбутнього...* А потім, вже не перший раз того дня, коли Поппі Барт-Джонс виїняла ногу зі шльопанця, а качки врешті прийняли невідворотність екологічної катастрофи, він спитав себе: *«Для чого, в ім'я Аллаха, я тут?»* Відповідь повернулася ще раз, нестримна, як поклик до блювання: *«Бо я не можу бути ніде інде».*

Тік, тік, тік. Самад був вдячний паличці на диригентському пульті, яка відволікала його від власних думок, ці думки зводили його з розуму.

— А зараз, діти, ді-ти! Спиніться. Ш-ш-ш, замовкніть. Інструменти від губів, смички вниз. Вниз, Аніто. Отак, так, на підлогу. Дякую. Тепер: ви, мабуть, зауважили, у нас сьогодні гість, — вона повернулася до нього і він відчайдушно спробував сконцентруватися на якійсь одній її частині, на якомусь дюймі, що не розпалював би так його кров. — Це містер Ікбол, тато Міллата і Маджіда.

Самад встав, наче це його закликали до уваги, почепив свій піджак із широкими лацканами на косо повішений гачок і знову сів.

— Привітайтеся із містером Ікболом.

— ДОБРИЙ ДЕНЬ, МІСТЕРЕ ІКБОЛ, — прозвучало хором від усіх юних музикантів, окрім двох.

— Тепер: я думаю, ми маємо грати втричі краще, бо ми маємо слухача — так?

— ТАК, МІС БАРТ-ДЖОНС.

— Містер Ікбол сьогодні не просто слухач, він *особливий* слухач. Це завдяки містеру Ікболу з наступного тижня ми більше ніколи не гратимемо «Лебедине озеро».

Цю заяву зустріли ревом і какофонією труб, барабанів і цимбалів.

— Добре, добре, заспокойтесь. Я не сподівалася на аж *таку* підтримку.

Самад посміхнувся. В неї було почуття гумору. В неї були розум і дотепність — але хіба чим *більше* причин для гріха, тим *менший* гріх? Він знову мислив, як християнин; він переконував Бога, що *щиріше не скажеш*.

— Покладіть інструменти. Так, так, *ти*, Марвіне. Дякую, дуже дякую.

— А що ми робитимемо замість того, міс?

— Ну, — почала Поппі із своєю напівсоромливою, півдражливою посмішкою. — Дещо, що вам дуже сподобається. Наступного тижня я хочу поекспериментувати з індійською музикою.

Цимбаліст одразу засумнівався, чи знайдеться йому робота при такій радикальній зміні жанру, і кинув перший камінь:

— Що? Ви маєте на увазі цю Іііііі ІІІАА аааа ІІіііі АА-Ооооо музика? — перепитав він, вірогідно перекиривляючи струнні з індійського мюзиклу чи з задньої кімнати індійського ресторану і супроводжуючи їх кивками. Клас розреготався так голосно, ніби духовий оркестр, і зайшовся луною: «Іііі Іааааа ООАааа ІіііОООо ииши...» Ці звуки, доповнені пародійним вищанням скрипок, проникли у Самадовий глибокий еротичний півсон і відправили його уяву в сад, сад, обрамлений мармуром, де він бачив себе вдягненим у біле, схованим за деревом, щоб невидимкою спостерігати за Поппі Барт-Джонс, вбрану

у сарі і бінді, вона звабливо блукала серед фонтанів, часом видима, часом схована за бризками води.

— Ей, я не вважаю, — почала Пoppі Барт-Джонс, намагаючись перекричати галас і підвищуючи голос на кілька децибел. — Я НЕ ВВАЖАЮ, ЩО ЦЕ ДОБРЕ... — тут її голос спустився до звичних тонів, бо клас зауважив роздратування і затих. — Не гарно сміятися над чужою культурою.

Діти, не розуміючи, що вони якраз це щойно зробили, але усвідомлюючи, що це найтяжчий злочин відповідно до Правил Манор-Скул, вступилися в підлогу.

— Чи ти так думаєш? Чи ти? Як би ти почувалася, Софі, якби хтось насміхався над гуртом «Квін»?

Софі, трохи відстала дівчинка дванадцяти років, замотана з ніг до голови в рокерське шмаття, виглянула з-за окулярів.

— Мені б це не сподобалось, міс.

— Не сподобалось? Тобі б не сподобалось?

— Ні, міс.

— Тому що Фредді Меркюрі — це частина твоєї культури.

Самад подумав про те, як офіціанти «Палацу» говорили між собою, що імідж Меркюрі насправді взятий від перса Фаруха, якого шеф-повар пам'ятав ще зі своєї школи в Панчгані, біля Бомбея, — ну, може, лише зі світлою шкірою. Але хто хотів удаватися в деталі? Він не хотів переривати милу пасіонарну Барт-Джонс, тому Самад промовчав.

— Інколи чиясь музика видається нам дивною, бо їхня культура відрізняється від нашої, — урочисто сказала міс Барт-Джонс. — Але це не означає, що вона гірша, чи не так?

— НІ, МІС.

— І ми можемо дізнаватися багато нового одне про одне через наші культури, так?

— ТАК, МІС.

— Наприклад, яку музику любиш ти, Міллат?

Міллат задумався на хвилику, повісив свій саксофон на бік і почав грати на ньому пальцями, наче на гітарі.

— Наро-о-оджений для ру-у-у-уху! Да да да дааа! Брюс Спрінгстін, міс! Да да да да даа! Бейбі, ми наро-о-оджені...

— Гмм, може, ще щось? Щось, що ти слухаєш вдома?

Міллат похнюпився, схвилювавшись, що бовкнув щось зайве. Він подивився на батька, який несамовито жестикулював за спиною вчительки, намагаючись передати рухи голови і рук бгарати натьям, танцю, який так любила Алсана, коли її серце ще не обважніло від суму, а руки й ноги ще не зв'язали діти.

— Жахи! — проспівав Міллат на всю горлянку, вирішивши, що зрозумів батькову підказку. — «Ніч жахів»! Майкла Джексона, міс! Майкл Джексон!

Самад вхопився за голову. Міс Барт-Джонс здивовано дивилася на хлопчика, що крутився перед нею і хапався за власні штани.

— Добре, дякую, Міллате. Дякую, що поділився... цим. Міллат вишкірився:

— Та без проблем, міс.

Поки дітлахи стояли в черзі, щоб обміняти двадцять пенсів на два сухих коржикки і чашку несмачного соку, Самад пішов за повітряною Поппі Барт-Джонс, наче хижак, — до кімнати музики, малесенької, без вікон, схожої на пастку, повної інструментів і нот, і аромату, який Самад пов'язував з нею, але тепер бачив, що це запах старої шкіри скрипкових футлярів і струн.

— Це, — запитав Самад, вказуючи на стіл під горою паперів, — Ваше робоче місце?

Поппі почервоніла:

— Крихітне, так? Музичний бюджет урізають кожного року, аж цього року не стало чого урізати. Вже дійшло

до того, що вони запихають столи у комори і називають це кабінетами. Якби не Джі Ел Сі, не було б навіть столів.

— Кімнатка справді крихітна, — сказав Самад, відчайдушно оглядаючи кабінет у пошуках місця, з якого він не міг би торкнутися її рукою. — Можна навіть сказати, клаустрофобна.

— Я знаю, що вона жаклива — але ви сідайте, будь ласка.

Самад пошукав очима крісло, яке вона, певно, мала на увазі.

— А, Господи! Пробачте. Воно *тут*, — однією рукою вона змела папери, книжки і сміття на підлогу, вивільняючи підозрілу табуретку. — Я її сама зробила, але вона надійна, сідайте.

— Ви ще й тесля? — поцікавився Самад, знову шукаючи нового виправдання для гріха. — Майстер та музикант в одній особі?

— Ні, ні, ні — я відвідала кілька уроків на вечірніх курсах — нічого такого. Я зробила спершу стільчик для ніг, але він зламався. Зовсім ні. Знаєте, я навіть не знаю жодного теслі!

— Завжди можна згадати Ісуса!

— Але сказати «я ж не Ісус» якось не звучить. Звичайно, я не Ісус, але це вже з інших причин.

Самад сів на свій хиткий стільчик, коли вона сідала за стіл.

— Маєте на увазі, що ви нехороша людина?

Самад бачив, як ненавмисна урочистість питання схвилювала її; вона поправила гривку, покрутила перламутровий гудзик на блузі, ледь усміхнулася.

— Хотілося б думати, що не так усе погано.

— І вам достатньо просто так думати?

— Ну... я...

— О, міс Барт-Джонс, вибачте мені.... — почав Самад. — Я жартома.

— Ну... скажімо, я не містер Чіппендейл — та й по всьому.

— Звісно, — сказав Самад, думаючи що її ноги набагато кращі, ніж трон королеви Анни. — По всьому.

— То про що ми?

Самад трохи перехилився через стіл, щоб зазирнути їй у вічі:

— А ми про щось говорили, міс Барт-Джонс?

(Він покладався на свої очі; колись люди казали про Самада Мія — хлопчика з Делі, що він мав очі, за які не шкода вмерти.)

— Я шукала... шукала... я шукала свої ноти. Де вони?

Вона почала розкопувати завали на своєму столі, і Самад відкинувся на стільчик знову, відчуваючи певне задоволення від того, що — він же не помилявся? — її пальці злегка тремтіли. То що — мить прийшла? Йому було п'ятдесят сім — добрий десяток років, відколи востане була така мить, — і він не був певен, що тепер зможе розпізнати її. «*Ти, стариганю*, — сказав він собі, поки витирав обличчя хусточкою, — *ти, старий дурню*. Забирайся негайно, поки твій гріх не затопив тебе (а він вже пітнів, наче свиня), забирайся, *поки ще не пізно*». Хіба можливо? Хіба можливо, щоб цей цілий місяць — місяць, коли він вичавлював і розхлюпував, молився і благав, чинив і думав, думав завжди про неї, ніби вона думала про *нього*?

— О! поки я шукаю... Я згадала, що хотіла вас дещо запитати.

«Слухаю!» — сказав антропоморфний голос у Самадовому правому яечку. Що б ти не запитала, відповідь «так-так-так». Так, ми кохатимемося на цьому самому столі, так, ми палатимемо від бажання, і так, міс Барт-Джонс, так, відповідь неодмінно, незмінно буде ТАК. Але якось, з того раціонального світу, де розгорталася їхня розмова, чотирма дюймами вище від його мошонки, прозвучала відповідь:

— Середа.

Поппі розсміялася:

— Та ні, я не мала на увазі, який сьогодні день, я ще не така розсіяна. Я мала на увазі, який це *день*? Тобто — для мусульман. Просто я бачила Маджіда у якомусь спеціальному костюмі, а коли запитала його, навіщо це, він промовчав. Я дуже перелякалася — може, я образила його чимось?

Самад спохмурнів. Дивно, коли тобі нагадують про дітей у той час, коли ти думаєш про форму і твердість соска, що так чітко промальовується крізь бюстгальтер і блузу.

— Маджід? О, прошу вас, не беріть в голову. Ви не могли його образити.

— А, отже, я мала рацію, — переможно сказала Поппі. — Це було щось на зразок, ну, я не знаю, вокального посту?

— Еее... так, так, — додав Самад, не бажаючи вдаватися до подробиць сімейної дилеми. — Це символ з Корану... означає, що день розплати застане нас неготовими. Безголосими, розумієте? Тож, и-и-и, тож найстарший син у сім'ї вбирається в чорне і, гм, замовкає на... деякий час... це як очищення.

Господи милостивий.

— *Розумію. Це просто дивовижно. А Маджід старший?*

— На дві хвилини.

Поппі посміхнулася:

— Ну, майже немає різниці.

— Дві хвилини, — повторив Самад терпляче, бо Поппі зовсім не знала, як насправді важили такі короткі моменти в цілій історії Ікболів, — становлять суттєву різницю.

— А як називається ритуал?

— *Амар дурбол лагче.*

— Що це означає?

Дослівне пояснення: *я зле почувуюся. Це означає, міс Барт-Джонс, що в мене мліє кожна жилка від бажання вас поцілувати.*

— Це означає, — сказав вголос Самад без паузи, — мовчазне служіння Творцю.

— *Амар дурбол лагче. Ух ти!* — подивувалася Поппі Барт-Джонс.

— Це точно, — сказав Самад Мія.

Поппі Барт-Джонс нахилилася до нього:

— Я не знаю... Як на мене, це просто *неймовірне* зусилля *самоконтролю*. У нас на Заході такого не буває — почуття жертвності — я так захоплююся вашою *вистримкою*, вашим *самозреченням*.

На цих словах Самад копнув, наче самогубець із зашморгом на шиї, власний стільчик, і закрив говіркі губи Поппі Барт-Джонс своїми власними, гарячими.

7. Моляри

Гріхи східного батька падають на голови його дітей. Переважно гріхи чекають свого часу, зберігаючись у генах, наче облісіння чи рак яченок, але інколи разять в той же день. Інколи — в ту ж мить. Принаймні так можна пояснити те, що через два тижні, впродовж друїдського Свята врожаю, Самад тихцем спакував єдину свою сорочку, яку ніколи не вдягав до мечеті (*для чистих душею все чисте*), в поліетиленовий мішечок, щоб стрітися з міс Барт-Джонс (16:30, Гарлесден-Клок), не викликаючи підозр... а Маджід і подобрілий Міллат вислизали з хати із чотирма банками сої, термін яких збіг (*щиріше не скажеш*), щоб стрітися з Айрі (16:30, біля кіоску з морозивом) і піти до їхнього старого, якому вони мали віднести свої язичницькі подарунки, якогось містера Джі. Пі. Гамільтона з Кензал Райз.

І, без їхнього відома, під цими двома виправами пролягали невидимі ізоляції — або, кажучи сучасною мовою, це був повторний досвід. Таке вже колись було. Це так, як дивитися телевизор — у Бомбеї, чи Кінгстоні, чи Даці знову передають ті самі нудні британські комедії ситуацій, якими завалювали колонії. Бо іммігранти завжди наражаються на повторення — так уже влаштовані ці переїзди з Заходу на Схід, чи зі Сходу на Захід, чи

з острова на острів. Навіть коли ти вже приїхав, ти все одно продовжуєш рухатися туди-сюди; твої діти не можуть знайти собі місця. Для цього немає слова: первородний гріх — занадто сильно сказано; може, краще першородна травма. Врешті, травма — це те, що повторюється, і в цьому трагедія Ікболів — вони не можуть зупинитися і не перегравати кожного разу наново той відчайдушний стрибок з однієї землі в іншу, з однієї віри — в іншу, з обіймів коричневої матері — до блідих, вкритих ластовинням рук імперіалістичного монарха. І мусить пройти багато репетицій, поки вони зможуть змінити п'єсу. Це те, що відбувається з Алсаною, коли вона голосно строчить на своєму велетенському «Зінгері», обкидаючи безшовні труси, поки її чоловік і діти валандаються будинком, пакують одяг, пакують харчі. Це і є повторення. Це — стрибок між континентами. Це повторний запуск. Та не все одразу, не все одразу...

*

То як молоді мають зустріти старих? Так само, як і старі готуються до зустрічі з молодими: трохи поблажливо; не чекаючи на чийсь правоту; знаючи, що інший не зрозуміє того, що вони йому скажуть, і пропустить це повз вуха (навіть не стільки повз вуха, скільки між ногами); відчуваючи, що вони мають принести щось, чого чекає інший, щось, що підійшло б. Наприклад, бісквіти «Гарібальді».

— Вони таке люблять, — пояснила Айрі свій вибір близнюкам, поки вони їхали до своєї зупинки 52-им автобусом. — Вони люблять, щоб були родзинки. Старі люблять родзинки.

Міллат шморгнув носом з-під Томітроніка:

— Родзинок ніхто не любить. Дохлі виноградини — фу. Ну хто може *таке* їсти?

— Старі люди їдять, — наполягала Айрі, запихаючи бісквіти назад в сумку. — І потім, вони *ніякі* не дохлі, вони *сушені*.

— Ну так, тільки *спочатку* вони здохли.

— Та *заткайся*, Міллате. Маджід, скажи, щоб він *заткався!*

Маджід посунув скельця на самий кінчик носа і дипломатично змінив тему:

— А що в тебе ще є?

Айрі попорпалася в сумці:

— Кокос.

— Кокос!

— Щоб ти знав, — кинула Айрі, забираючи кокос подалі від Міллата, — старі *люблять* кокоси. Вони можуть налити кокосове молоко в чай.

Айрі випльовувала слова Міллатові в обличчя:

— І ще взяла хрусткі французькі хлібці, і трохи сирків, і яблука...

— У нас є яблука, ти, вождяка, — перебив Міллат. «Вождяка» з якихось непояснюваних етимологічних причин сленгу Північного Лондона означало ідіот, гівнюк, дрочилка, найгірший невдаха на світі.

— *Щоб ти знав* — у мене більше яблук, і вони кращі, і ще є кендальський м'ятний пиріг, акі та сушена риба.

— *Нанавиджу* акі та сушену рибу.

— Хто тобі сказав, що *ти* її їстимеш?

— *Я не буду*.

— А тебе ніхто *не просить*.

— Ну і добре, бо я *й не буду*.

— Ну і добре, бо я б тобі не дала, навіть якби ти мене *просив*.

— Ну то й супер, бо я тебе *не просив*. Така дурня, — сказав Міллат, не знімаючи Томітроніка, і показав, яка це дурня, традиційно постукавши Айрі по чолі. — *Дурня в голові*.

— Ну, щоб ти знав, не твоя справа, бо тобі все одно не дістанеться.

— Оооо, стає гаряче, стає гаряче! — зарепетував Маджід, вставляючи своїх п'ять копійок. — Тебе пошили в дурні, друзяко!

— Щоб ти знав, це не мене пошили в дурні, це вас пошили в дурні, бо це для містера Гамільтона...

— Наша зупинка! — вигукнув Маджід, зриваючись на ноги і надто наполегливо тиснучи на кнопку.

— Якби хтось мене послухав, — сказав один обурений пенсіонер іншому, — котились би вони всі назад до їх...

Але ці найдавніші у світі слова раптом загубилися між дзвінком і тупотінням ніг, аж поки не затихли разом із виплюнутою жуйкою під сидінням.

— Дурня, дурня, така фігня, — виспівував Міллат. Трійця скотилася східцями автобуса.

*

А 52-й автобус ходить в обидва боки. Від Віллесденського калейдоскопа ви можете сісти і поїхати на захід, як це зробили діти; через Кензал Райз, до Портобелло, до Кінгсбріджа, спостерігаючи, як кольорові тіні поступово інкрустуються в біле світло міста; а можете поїхати на схід, як це зробив Самад; Віллесден, Долліс Гілл, Гарлесден, із жахом спостерігаючи (якщо ви схожі в цьому на Самада, якщо все, що ви дізналися про місто, зводиться до того, що ви переходите вулицю, якщо бачите на ній кольорового), як біле розчиняється в жовтому, а жовте стає коричневим, а потім ви під'їжджаєте до Гарлесден-клок, подібного до статуї королеви Вікторії в Кінгстоні — висока каменюка, оточена чорним.

Самад дуже здивувався, так, здивувався, коли вона прошепотіла «Гарлесден», поки він стискав її руку після

поцілунку — він все ще відчував той поцілунок на своїх губах — і питав, де б вони могли побачитися, подалі звідси, зовсім далеко звідси («Мої діти, моя жінка», — безпорадно пробелькотів Самад); він чекав почути «Іслінгтон» чи «Західний Гемпстед», або хоч «Шотландські котеджі», натомість вона сказала: «Гарлесден. Я живу в Гарлесдені».

— Район Стоунбрідж? — сполохано перепитав Самад; яким же винахідливим був Аллах, обираючи кару, Самад уже уявляв себе зверху на коханці, зі зрадницьким чотиридюймовим ножом у спині.

— Ні, але недалеко звідти. Ти хочеш зустрітися?

Самадів рот був наче самотній стрілець на порослому травою горбі, який стріляє собі у скроню, і водночас відчуває, як росте його могутність.

— Так. О, чорт забирай! Так.

Тоді Самад поцілував її знову, перетворюючи щось відносно чисте у щось інше, накриваючи її груди своєю лівою долонею, і смакуючи її затриманий від насолоди подих.

А потім вони проговорили короткий діалог, обов'язковий для тих, хто бреше, щоб відчувати себе меншими брехунами.

— Я не мав права...

— Я не знаю, як це...

— Ну, нам треба зустрітися, принаймні, щоб обговорити, що ста...

— Справді, те, що сталося, треба обгово...

— Бо тут таки щось відбулося, але...

— Моя дружина... мої діти...

— Нехай мине деякий час... через два тижні, у середу? 16:30? Гарлесден-клок?

Хоча б пунктуальність у цьому сороміцькому карнавалі Самадові не зрадила: о 16:15 він вийшов з автобуса, і йому залишилось 5 хвилин, щоб заскочити в макдональдсівський туалет (біля якого стояли чорні охо-

ронці, чорні охоронці, щоб не впускати чорних) і перебрatisя з ресторанної форми у темно-синій костюм із V-подібним вирізом та сіру сорочку, в кишені якої був гребінець, щоб привести до ладу густе волосся. Тоді це буде 16:20, п'ять хвилин, щоб забігти до кузена Хакіма і його дружини Зінат, які торгували у місцевій крамниці «1 фунт + 50 пенсів» (із тих, що нібито продають усі товари не вище за цю ціну, але насправді це мінімальна ціна) і які мали б забезпечити йому алібі в разі чого.

— Самад Мія, о! Такий красень сьогодні, це не може бути просто так!

Зінат Махал: рот такий величезний, як Блеквольський тунель, і Самад на нього розраховував.

— Дякую, Зінат, — сказав Самад, роблячи навмисно нещирі гримасу. — А щодо причини... Ну, навіть не знаю, чи казати.

— Самад! Мої уста — могила! Що б ти мені не сказав, це в мені і помре.

Що б ви не сказали Зінат, це неодмінно активувало телефонну лінію, навантажувало антени і запускало радіохвилі і сателітки, аж поки сигнал не приймали далекі-далекі цивілізації з далеких-далеких планет.

— Ну, якщо чесно...

— Заради Аллаха, розкажи! — зойкнула Зінат, мало не лягаючи на прилавок, щоб краще розчути поголоси. — Куди ти вибрався?

— Ну... я маю зустрітисся з одним чоловіком з Парк Роялю з приводу страхування. Я хотів би, щоб Алса-на була добре забезпечена після моєї смерті, але ж! — сказав він, помахуючи пальцем біля носа своєї слухачки, сяючої від цікавості, вкритої прикрасами, занадто нафарбованої. — Я не хочу, щоб вона знала! Думки про смерть дуже засмучують її, Зінат.

— Ти чув, Хакім? Деякі чоловіки хвилюються за майбутнє своїх дружин! Ну, давай же, йди, не маю права

тебе затримувати, братику. І не хвилюйся, — закричала вона йому навздогін, одночасно сягаючи своєю рукою з довжелезними, аж загнутими нігтями, по телефон. — Я й словом не обмовлюся при Алсі.

Алібі забезпечене; залишалось три хвилини, щоб вирішити, що літній чоловік може принести молодій дівчині; щось таке, що літній темношкірий чоловік приніс би білій дівчині на роздоріжжя чотирьох чорних вулиць; щось, що було б до речі...

— Кокос?

Поппі Барт-Джонс взяла волохатий м'ячик у руки і розгублено подивилась на Самада.

— Це така специфічна річ, — нервово почав Самад. — Із соком всередині, але тверде, як горіх, чорне і старе зовні, біле і свіже всередині. Непогане поєднання, я думаю. Інколи, — сказав він, не знаючи що б додати ще, — ми використовуємо його для каррі.

Поппі посміхнулася; ця прекрасна посмішка, що так підкреслювала природну красу її обличчя — у цій посмішці, подумав Самад, було щось таке, у чому не було гріха, щось чистіше і краще, ніж те, що вони чинили.

— Дуже мило, — сказала вона.

*

Вже далеко на вулиці, за п'ять хвилин ходи до адреси, записаної у їх зошитах, Айрі все ще почувалася пошитою в дурні, і їй хотілось відігратися.

— Мое, — сказала вона, показуючи на старезний скутер, спертий коло метро Кензал Райз. — Мое і мое! — вона показала ще на два ВМХ біля першого.

Міллат і Маджід моментально включилися. «Володіння» чимось на чийсь вимогу, наче новоприбулий колонізатор, володіння чужими речами на вулиці було їх улюбленою справою.

— Ну на що мені оце-о гівно, друзяко? — сказав Міллат з ямайським акцентом, який діти всіх національностей вживали, щоб висловити зневагу. — *Осьо* моє, — додав він, показуючи на розкішний, блискучий червоний MG, який уже заїжджав за ріг. — І оце *осьо-о!* — закричав він, тикнувши перед Маджіда в BMW, що пронеслось повз. — Дядьку, оце *моє!* — сказав він Маджіду, хоч той і не суперечив. — *Тільки так.*

Айрі, трохи збита з пантелику таким поворотом подій, відвернулася від дороги і глянула на землю, і її раптом осінило.

— Моє — *оце!*

Маджід і Міллат спинилися і ошелешено подивилися на бездоганно білі «найки», які тепер належали Айрі (один з червоною міткою, другий із синьою; такі красиві, що, як сказав Міллат, хочеться повіситися), неважливо, що невтаємниченому оку здалося б, що «найки» йшли собі до Квінс Парк, мов приклеєні до високого підлітка з акуратними дредами на голові.

Міллат заздрісно хитнув:

— Твоя взяла. Я сам хотів би мати такі-о.

— Моє! — сказав раптом Маджід, вказуючи брудним пальцем кудись вгору, де у вітрині крамниці стояв хімічний набір чотирьох футів завдовжки, із підстаркуватим телевізійним обличчям на упаковці.

Він тикнув пальцем у вітрину:

— Ух ти! Оце моє!

Пауза.

— *Оце?* — недовірливо перепитав Міллат. — *Оце?* Хімічний набір?

Поки Маджід зрозумів, що відбувається, дві долони голосно бацнули його по чолу і почали терти, аби привести до тями. Маджід кинув на Айрі благальний погляд а ля «і ти, Бруте», знаючи, що це марна справа. Ніякої справедливості у майже десятилітніх не існує.

— Дурня! Дурня! Така фігня!

— Але ж містер Гамільтон... — простогнав Маджід з-під ваги дурні. — Ми вже прийшли. Ось його будинок. Це тиха вулиця, не треба так кричати. Він *старий*.

— Якщо він старий, то мусить бути глухий, — сказав Міллат. — А якщо він глухий, то він не чує.

— Так не можна. Старим людям це важко. Нічого ви не розумієте.

— Він, напевне, дуже старий, і не зможе сам вийняти продукти із сумок, — сказала Айрі. — Треба вийняти їх і віднести в руках.

На цьому і погодилися, тож трохи часу пішло на прилаштування їжі на руках та інших можливих згинах і вигинах тіла так, щоб «здивувати» містера Дж. П. Гамільтона щедрістю їхнього добродійства, коли він відчинить двері. Містер Дж. П. Гамільтон на правду здивувався, коли, відкривши двері, побачив перед собою трьох кольорових дітлахів, по самого носа нав'ючених пакетами. Такий же старий, якого вони уявляли собі, але значно вищий і чистіший, він прочинив двері і, тримаючи свою облутану синіми венами руку на ланцюжку, висунув кучеряву голову у щілину. Айрі здалося, він був схожий на благородного, хоч і підстаркуватого орла: пучки сивого волосся, немовби пір'я, стирчали з вух, манжетів і вирізу светра, одне пасмо впало на лоб, пальці міцно тримали ланцюжок, наче кігті, і він був добре вбраний, як на стару англійську птаху в Країні Чудес, — замшева камізька і твідовий піджак, годинник на золотому ланцюжку. Він виблискував, як та сорока, — від голубих вогників оченят, прикритих біло-червоними повіками, до відблиску печатки на пальці, чотирьох срібних медалей просто над серцем і сріблястого ріжка конверта ВМС, що визирав із нагрудної кишені.

— Будьте такі ласкаві, — долинув до них голос чоловіка-птаха, голос, в якому навіть діти вчували належність

до іншого класу, іншої ери. — Мушу попросити вас забиратися з-під моїх дверей. В мене немає грошей чи чого іншого; так що, якщо ви хочете щось украсти або щось продаєте, боюсь, ви будете розчаровані.

Маджід виступив уперед, намагаючись потрапити в поле зору старого, ліве око якого, голубе, наче те розсіяння Рейлі, дивилося кудись повз них, а праве заледве відкривалося під вагою навислої зморщеної шкіри:

— Містере Гамільтон, якщо пам'ятаєте, нас посла-ла школа, а це все...

Старий сказав «до побачення» так, ніби промовляв це до літньої тітоньки, що ступала на підніжку поїзда, потім ще раз повторив, і через дві смуги дешевого непрозорого скла на закритих дверях діти побачили довгу розмиту, наче від спеки, постать містера Гамільтона, що повільно віддалялася коридором, аж поки її коричневі обриси не злилися з такими ж обрисами хатнього начиння, і врешті все зникло.

Міллат стягнув свій Томітронік на плечі і, зсунувши брови, схопив кулачком дверний дзвінок і смикнув його вниз.

— Може, — припустила Айрі, — він не хоче продуктів?

Міллат на мить відпустив дзвінок:

— Він мусить їх хотіти. Він сам просив, — буркнув він, з усіх сил смикаючи за дзвінок. — Господній урожай, чуєте? Містере Гамільтон! Містере Гамільтон!

І тоді процес зникнення повільно повторився у зворотному порядку, старий відділився від атомів сходів та вішалки і, поступово збільшуючись, виріс у дверях.

Міллат нетерпляче тикнув шкільну роздруківку йому в руки:

— Господній урожай.

Але старий похитав головою, наче птах під час купелі:

— Ні, ні, я не бажаю, щоб мене залякували, аби я щось купив, під моїми власними дверима. Я не знаю, що ви

продаєте, — дай Бог, щоб це не були енциклопедії! — в моєму віці людині, навпаки, потрібно якомога менше інформації.

— Але це безкоштовно!

— Так?... бачу... чому?

— Господній урожай! — повторив Маджід.

— Це допомога для місцевої громади. Містере Гамільтон, ви, мабуть, домовлялися з нашою вчителькою, бо вона нас сюди прислала. Може, ви просто забули? — додала Айрі своїм дорослим голосом.

Містер Гамільтон торкнувся скроні, ніби намагаючись пригадати, потім помаленьку відчинив двері навстіж і зробив пташиний крок уперед, під осіннє сонечко:

— Що ж... прошу зайти.

Вони зайшли за містером Гамільтоном у тінистий хол старого будинку, наповненого по самий дах потертим і надщербленим вікторіанством з перебивками більш сучасного життя — поламаними дитячими велосипедами, непотрібним «Читай правильно», чотирма парами гумаків різних сімейних розмірів.

— Що ж, — щиро сказав він, коли вони зайшли до вітальні з красивими вікнами-дверима, крізь які виднівся сад, — покажіть, що ви принесли?

Діти висипали все, що мали, у поїдений міллю шезлонг, Маджід викладав усе, як за списком, поки містер Гамільтон запалював цигарку і досліджував міський пікнік старечими пальцями.

— Яблука... о, Боже, ні... соя... ні, ні, ні, картопляні чіпси...

Так тривало, аж поки всі предмети були перебрані і забраковані, і старий подивився на них майже зі сльозами на очах.

— Я не зможу з'їсти нічого з цього, розумієте.. надто тверде, надто в біса тверде. Найбільше, що я зможу — так

це молоко з кокоса. Однак... ми ж поп'ємо чаю, правда? Ви залишитесь на чай?

Діти безпорадно подивилися на нього.

— Ну ж бо, дорогі мої, сідайте.

Айрі, Маджід і Міллат зайорзали на шезлонгу. Раптом вони почули якесь клацання і побачили зуби містера Гамільтона у нього на язиці, так, наче з першого рота виповз інший рот. Але зуби вмиг сховалися назад.

— Просто я не можу їсти твердого, хіба перемолоти його. Моя власна провина. Багаторічне нехтування. Бачите, чисті зуби не були такою вже чеснотою в армії — він незграбно ляснув себе по грудях тремтячою рукою. — Розумієте, я був військовим. А ви — скільки разів на день ви чистите зуби, молоді люди?

— Тричі! — збрехала Айрі.

— БРЕШЕ! — закричали Маджід і Міллат хором. — ТИМ'Я ПОЧЕШЕ!

— Два з половиною рази.

— О, хай мені грець, а це як? — сказав містер Гамільтон, розгладжуючи штани однією рукою і тримаючи чашку чаю в іншій.

— Раз на день, — покірно сказала Айрі, і щось у її голові казало, що це правда. — Як правило.

— Боюсь, що потім доведеться шкодувати. А ви двоє?

Маджід мало не вихопився з ідеєю фантастичної машинки, що чистила його зуби під час сну, але Міллат сказав прямо:

— Так само. Раз на день. Більш-менш.

Містер Гамільтон задумливо відкинувся у своєму кріслі.

— Інколи ми забуваємо про важливість наших зубів. Ми ж не нижчі тварини, у яких весь час змінюються зуби і все таке, ми, знаєте, ссавці. А ссавці мають лише два шанси із зубами. Ще цукру?

Діти, дбаючи про шанси для своїх зубів, відмовилися.

— Але, як у всьому іншому, тут два боки справи. Чис-

ті білі зуби теж не завжди добре, ось побачите. Наприклад: коли я служив у Конго, єдиною прикметою, щоб вирізнити нігера, були його білі зуби, якщо ви мене розумієте. Жахливо. Чорні як содоміти. Вони через це і гинули, нещасні виродки! А я вижив, щоб по-іншому подивитися на це все, розумієте?

Діти мовчали. Раптом Айрі почала схлипувати.

Містер Гамільтон продовжував:

— Це такі армійські речі, рішення, яке приймаєш на війні, — побачив, як блиснули білі зуби, і — бах туди! Отак було. А то чорні як содомія. Жахливі часи. Всі ці молоді, красиві юнаки лежали мертві просто переді мною, просто під моїми ногами. Розпороті животи, знаєте, їхні кишки просто в мене на чоботах. Наче чортовий кінець світу. Чудові Краутцові хлопці, чорні, як піка; бідолашні ідіоти, вони навіть не знали, навіщо їх туди привезли, за кого вони воюють, в кого вони стріляють. За них вирішувала рушниця. Швидко і брутально, діти. Бісквіту?

— Я хочу додому, — прошепотіла Айрі.

— Мій тато був на війні. Він був за Англію, — вистрілив Міллат, червоний від обурення.

— Маєш на увазі футбольну команду чи армію?

— Британську армію. Він керував танком. «Містером Черчіллем». Разом з її батьком, — пояснив Маджід.

— Боюсь, ти помилився, — сказав містер Гамільтон своїм м'яким голосом. — Наскільки я пам'ятаю, тоді не було чорномазих. Сьогодні так уже не можна говорити, правда? Але не було... не було пакистанців... Їх треба би було годувати. Ні, ні, — бурмотів він, оцінюючи запитання, наче мав нагоду вибірково переписати історію. — Навіть не може бути мови. Це було б занадто. Жодних пакистанців. Пакистанці мали свою Пакистанську, чи як вона там вже називалась, армію. А бідні британці, вони й так несли на своїх плечах достатньо, гідні діти королеви...

Містер Гамільтон тихо засміявся до себе, повернувшись го-

лову і мовчки розглядав гнучкі гілки черешні, що займала цілий кут його саду. Після довгої паузи він повернувся до дітей і на його очах знову виступили сльози — скупі, гострі сльози, наче його вдарили по щоці.

— А ви, молоді люди, не розказуйте байок. Байки псують зуби.

— Це правда, містере Джі Пі Гамільтон, він справді воював, — сказав Маджід, як завжди примирливо, як завжди, шукаючи компромісу. — Його поранили у руку. У нього є медалі. Він був героєм.

— А коли у тебе зіпсуті зуби...

— Але це правда! — заволав Міллат, копаючи тацю, яка стояла між ними на підлозі. — Ви, чортів старий дурень!

— А коли в тебе попсуті зуби, — продовжив містер Гамільтон, дивлячись у стелю, — ааа, їх тоді вже не повернеш. Вони вже не будуть виглядати так гарно, як колись. Кицюні вдруте не подивляться на тебе — ні за кохання, ні за гроші. А поки ти молодий, то гляди свої треті моляри. Їх, здається, називають зубами мудрості. За ними треба дивитися в першу чергу. Це була моя помилка. У вас ще їх, мабуть, нема, але у моїх правнуків вже почали різатися. Проблема із зубами мудрості в тому, що ніколи не знаєш, чи вони помістяться у тебе в роті. Це єдиний орган, для якого ще треба дорости. Мусиш бути достатньо великим, щоб вони вмістилися, розумієте? Бо якщо ні — то, хай мені грець, — вони ростуть, як покручі, або ще гірше, не ростуть взагалі. Вони застрягають у кістці, — це називається, по-моєму, імпація, — і тоді виникають страшні, просто страшні інфекції. Прощуйте їх якомога раніше — ось що я кажу своїй онуці Джоселін для її синів. Ви просто зобов'язані це робити. Це не можна змінити. Якби ж то я це зробив свого часу. Якби ж то я похопився, коли ще не було пізно. Бо це батьківські зуби, я певен, що зуби мудрості передають-

ся по батьківській лінії. Мусиш бути достатньо великим для них. Бачить Бог, я для своїх був замалим... Ото виймайте і чистіть їх тричі на день, якщо моя порада щось для вас важить.

Поки містер Дж. П. Гамільтон похопився глянути, чи важить щось його порада, трое темношкірих гостей уже втекли, прихопивши із собою торбу яблук (яблук, які він збирався попросити Джоселін змолоти в комбайні); ноги в руки і бігцем куди-небудь до клумби, до шматочка міських легень, кудись, де б можна було вільно дихати.

*

Тепер діти знали місто. Вони дізналися, що місто породжує Божевільних. Вони знали містера Біле Обличчя, який розгулював по Вілледені із пофарбованим набіло обличчям і синіми губами, у колготках і гірських черевиках; вони знали містера Газету, високого худющого чоловіка у довгому, до кісточок, плащі, який щодня сидів у бібліотеці Брента, витягав зі свого дипломата свіжі газети і методично дер їх на шматки; знали вони і Божевільну Мері, чорну вуду із червоним обличчям, чия територія простягалася від Кілбурн до Оксфорд-стріт, хоча чаклувала вона із коробки у Західному Гемпстеді; вони знали містера Перуку, в якого не було брів і котрий носив штучне волосся не на голові, як годиться, а на шнурочку на шиї. Але ці люди *декларували* своє божевілля — вони були кращими, не такими жахливими, як містер Дж. П. Гамільтон, — вони виставляли свою недугу на показ, вони були цілком божевільні, а не так — однією ногою там, іншою — тут. Вони були справжніми божевільними, у шекспірівському сенсі, вони говорили осмислено, коли ви цього найменше чекали. У Північному Лондоні, території, яку місцева рада ухвалила колись перейменувати на *Нірвану*, було цілком нормально

почути дикі слова з уст білолицього, синьогубого чи безбрового перехожого. На тому боці вулиці чи на іншому кінці вагона метро вони використовували свій шизофренічний талант, щоб поєднати непоєднуване (розгледіти цілий світ у піщинці, розгорнути оповідь з нічого), щоб загадати вас, заримувати вас, вилаяти вас, як цуценят, щоб сказати вам, ким ви є і куди зараз прямуєте (переважно у напрямку Бейкер-стріт — більшість сучасних провідців їздить лінією «Метрополітан»), і навщо. Але місто не цінує їх. У нас у кістках закладено, що вони прийшли, аби потривожити нас, що вони ганьблять нас, коли хиткою ходюю просуваються по салону автобуса, вирячкуваті, з прищем на носі, вони йдуть, щоб неуниково запитати нас, *чого ми витріщились*. Чого ми, в біса, витріщились? Лондонці розробили щось на зразок захисного механізму — вони навчилися не витріщатися, ніколи не дивитися в очі, за будь-яких умов уникати цих очей із питанням «Чого ти витріщився?» — щоб не казати цього боягузького, жалюгідного, нікому не потрібного «Нічого». Так, якщо є здобич (а ми є здобиччю божевільних, які переслідують нас, палаючи бажанням повідати свою правду нещасному пасажиру), то є і мисливець, і справжні професіонали сьогодні вже відмовляються від старої зачіпки «Чого ти витріщився?» і переходять до більш екзотичних варіантів. Візьміть бодай Божевільну Мері. О, принципи ті самі, впійманий погляд, але вона бере вас на мушку вже із сотні, двохсот, навіть трьохсот ярдів, і хай лиш на мить упіймає ваше око, то вже кричить на всю горлянку, трясучи дредами, пір'ям і шматтям, вимахуючи палицею гуду, і підбігає, щоб плюнути на вас і почати свою прокламацію. Самад знав про це — вони вже зустрічалися, він і червонопика Божевільна Мері; одного разу йому навіть довелося сидіти біля неї в автобусі. Якогось іншого дня Самад би віддячив їй по заслугі. Але сьогодні він чувся винним і вразливим, сьогодні він вів за руку

Поппі, і вже скрадалися сутінки; він не був готовий до Божевільної Мері і злого правдоплюйства, її потворного божевілля — і звісно, саме тому вона підкрадалася до нього, навмисно переслідувала його на Черч-роуд.

— Задля твого ж добра, не дивись, — сказав Самад. — Просто йди, йди прямо. Я не знав, що вона заходить аж так далеко у Гарлесден.

Поппі якомога непомітніше зиркнула на кольорову масу, що стрибала вулицею на уявному коні.

Їй стало смішно:

— Хто це?

Самад пришвидшив крок:

— Це Божевільна Мері. І вона зовсім не смішна. Вона небезпечна.

— Та ну, не сміши мене. Вона просто бездомна і розумово... не зовсім здорова, хіба це означає, що вона хоче комусь зла?

Самад зітхнув:

— По-перше, вона не бездомна. Вона покрала коробки з-під велосипедів з усього Західного Гемпстеда і влаштувала з них неабияку конструкцію у Форчун-Грін. А по-друге, вона не «бідна жінка». Усі бояться її духу, вона отримує безкоштовну їжу у всіх продуктових крамничках Північного Лондона, відколи заклала Рамчандра-плейс і за місяць там повністю зупинився бізнес, — Самадове повнувате тіло вже починало добряче пітніти, бо він змінив передачу у відповідь на прискорення Божевільної Мері на тому боці вулиці.

Захекуючись, він прошепотів:

— І вона не любить білих.

Поппі здивовано подивилася на нього:

— Справді? — сказала вона, наче для неї це була якась дивина, і обернулася, щоб допуститися фатальної помилки — подивитись. В одну мить Мері була вже біля них.

Смачний плювок вціпив Самадові межі очі. Він витер його, притягнув Поппі до себе та спробував обійти Божевільну Мері і пірнути у дворик церкви Святого Андрія, але палиця гуду впала їм під ноги, прокреслюючи в ріні і пилюці лінію, яку не можна було переступити.

Вона заговорила повільно, із такою злою гримасою, що лівий бік її обличчя виглядав спаралізованим:

— Ти... на що-ось... ви... тріщилася?

Поппі встигла верескнута:

— Ні!

Божевільна Мері вдарила Поппі палицею по руці і повернулася до Самада:

— Ти, сер! Ти... на щось ви-и-итріщився?

Самад захитав головою.

Раптом вона почала завивати:

— ЧОРНИЙ! ВОНИ ЛОВЛЯТЬ ТЕБЕ ВСЮДИ, ДЕ ТИ ХОДИШ!

— Прошу вас, — затинаючись з переляку, сказала Поппі. — Ми не хочемо проблем.

— ЧОРНИЙ! — їй подобалося говорити, ритмічно розтягуючи фрази. — ЦЯ СУКА ХТІЛА БИ, ЩОБ ТИ ЗГОРІВ.

— Це наша справа... — почав був Самад, але другий плювок спинив його.

— *В горах і долах тебе упіймають, тебе упіймають, в горах і долах тебе чорт злигає*, — вона проказала це сценічним півшепотом, хитаючись у такт із розставленими руками, задерши палицею гуду підборіддя Поппі Барт-Джонс.

— *Що вони робили з нашими тілами — вони вбивали нас і робили з нас рабів. І як це вирішити?*

Божевільна Мері підняла підборіддя Поппі вище і перепитала:

— ЯК ЦЕ ВИРІШИТИ?

Поппі схлипувала.

— Будь ласка... Я не знаю, що ви від мене хочете...

Мері прицмокнула і знов обернулася до Самада:

— ЯК ЦЕ ВИРІШИТИ?

— Я не знаю.

Мері огріла його палицею по литках:

— ЯК ЦЕ ВИРІШИТИ, ЧОРНИЙ?

Божевільна Мері була жінкою разючої краси: благородне чоло, крупний ніс, невідкладна віку чорна лискуча шкіра і довга шия, про яку мріють королеви. Але Самад бачив лише її страшні очі, що палали злістю на межі повного колапсу, він бачив їх, говорили до нього одного, саме до нього. Поппі тут була ні при чім. Божевільна Мері дивилась і *пізнавала* його. Божевільна Мері побачила *побратима*. Вона вгледіла в ньому божевільного (а це *знак*); він знав, що вона розгледіла злого чоловіка, мастурбатора, заблукалого чоловіка, що покинув своїх дітей, чужинця в чужій землі, затиснутого кордонами... чоловіка, якого треба було сильніше потрусити, і він побачить сенс. Чого б інакше вона вибрала його із цілої вулиці людей? Просто вона розпізнала його. Просто вони були споріднені душі, він і Мері, обидва *далекі від світу свого*.

— Сат'яграха, — сказав Самад, дивуючись власному спокою.

Божевільна Мері, незвикла до того, щоб отримувати на свої питання відповіді, здивовано витріщилась:

— ЯК ЦЕ ВИРІШИТИ?

— Сат'яграха. Це санскритське «правда і твердість». Слово Ганді. Насправді, він не сповідував «пасивного опору» або «громадської непокори».

Божевільна Мері стала хапати повітря, здригатися і клясти, але Самад відчув, що вона слухала, її мозок намагався перетравити чужорідні слова.

— Цих слів йому було замало. Він хотів показати, як те, що ми називаємо слабкістю, має стати силою. Він розу-

мів, що інколи бездіяльність досягає найвищої мети. Він був індусом. Я мусульманин. Моя подруга...

— Римокатоличка, — тремтячи сказала Поппі. — Пропаша.

— А ви? — почав Самад.

Божевільна Мері кілька разів пробурмотіла «хрін, сука, *расклат*» і плюнула на підлогу, з чого Самад зрозумів, що вона пом'якшала.

— Я хочу сказати...

Самад глянув на купку методистів, які, почувши шум, занепокоєно збиралися під Святим Андрієм. Його впевненість росла. В Самаді завжди жив нереалізований проповідник. Все-знаю, ходжу-і-повчаю. Дайте йому маленьку аудиторію і більше свіжого повітря, і він завжди переконував себе, що все знання у всесвіті належить йому.

— Я хочу сказати, що життя — великий храм, так? — він вказав на потворну цегляну будівлю з її тремтячими віруючими. — В ньому широкі проходи, — він обвів рукою море чорних, білих, коричневих, жовтих, які снували туди-сюди центральною вулицею. Показав на альбіноску біля Кеш-енд-Кері, яка продавала ромашки, вирвані з церковної клумби. — Я і моя подруга хотіли б піти далі цими широкими проходами, якщо ти не проти. Повір мені, я розумію те, про що ти говориш, — сказав Самад, надихаючись прикладом іншого великого проповідника Північного Лондона — Кена Лівінгстона. — Мені теж непросто — всім непросто у цій країні, новій і звичній для нас водночас. Ми розщеплені люди, так.

І тут Самад зробив те, чого ніхто не робив із Божевільною Мері ось уже п'ятнадцять років: він торкнувся її. Легенько торкнувся плеча.

— Ми розщеплені люди. Узяти хоча б мене. Одна моя половина сиділа б спокійно, зі схрещеними ногами, дослухаючись, як речі, над якими я не владний, омивають мене. Але інша половина прагне священної війни. Джи-

хаду! Звісно, ми можемо з'ясувати це тут, на вулиці, але врешті, я думаю, твоє минуле — не моє минуле, і твоя правда — не моя правда, і твоє рішення — не моє рішення. Тож я не розумію, що ти цим хочеш мені сказати. Правда і твердість — це моя пропозиція, якщо вона не для тебе — питай інших людей. Моя особиста надія — в останніх днях. Пророк Мухаммед — мир йому! — говорить, що в День Воскресіння у кожного відбереться свідомість. Глухі і німі. Жодних балачок. Без'язикі. *І хай мені чорт* — як це все спростить справу! А тепер — вибач.

Самад рішуче взяв Поппі під руку і твердо рушив уперед, поки Божевільна Мері зацікавилася перед тим, як кинути-ся обплювати методистське зібрання.

Поппі стерла перелякану сльозу і полегшено зітхнула.

Вона подивилася на Самада:

— Такий спокійний у критичній ситуації. Я вражена.

Самадові став перед очима його прадід, який люто розмахував рушницею; він боровся проти нового, він обстоював традицію.

— Це родинне, — сказав Самад.

Трохи згодом Самад і Поппі кружляли Гарлесденом, десь біля Долліс-Гілл; коли вони підійшли до Віллседена надто близько, Самад почекав, поки сонце остаточно заїде, купив пачку липких індійських солодошів і звернувшись до Раундвуд-парку, щоб насолодитися останніми квітами. Він не вмовкав, наче прагнув заговорити своє фізичне бажання, а воно все одно тільки зростало. Він розповідав їй про Делі 1942-го, вона йому про Сан-Албанс 1972-го. Вона нарікала на довгий перелік абсолютно невдалих стосунків, а Самад, не маючи права критикувати Алсану і навіть згадувати її ім'я, говорив про дітей: про свій страх за Міллата, що весь свій час витрачав на дурниці і обожнював галасливе TV-шоу про команду А; про те, як турбується, чи достатньо Маджід буває на свіжому повітрі.

Що ця країна робить з його дітьми, хотів би він знати, що вона робить з його дітьми?

— Ти мені подобаєшся, — врешті сказала вона. — Дуже. Ти кумедний. Ти знаєш, що ти кумедний?

Самад посміхнувся і похитав головою:

— Ніколи не думав про себе як про доброго коміка.

— Та ні — ти кумедний. Ці речі, які ти розказував про верблюдів... — вона засміялася, і її сміх передався йому.

— Що саме?

— Про верблюдів — коли ми гуляли.

— А, ти про це...

— Люди схожі на верблюдів: на сотню знайдеться лише один, кому ти би повністю довірився.

— Точно!

— Це не смішки, це Бакарі, частина восьма, сто-рінка сто тридцята, — сказав Самад. — Це добра порада. Я перевірів на собі.

— Все одно, це кумедно.

Вона присунулася ближче і поцілувала його у вухо:

— Направду, ти мені подобаєшся.

— Я міг би бути тобі батьком. Я одружений. І я мусульманин.

— Так, спільного мало. То й що?

— Що це за фраза «То й що?» Це англійська? Це не англійська. Тільки емігранти розмовляють сьогодні мовою королеви.

Поппі видала смішок:

— А все ж я тобі кажу: «То й...»

Але Самад закрив їй рота долонею і на якусь мить зда-лося, що він замірився вдарити її:

— *То й все. То й все.* В нашій ситуації смішки не до місця. Я не хочу обговорювати з тобою плюси і мінуси. Давай триматися того, для чого ми вже тут, — виплюнув він. — Фізичного — не метафізичного.

Поппі відсунулася на інший бік лавки і нахилилася вперед, спершись ліктями на коліна:

— Я усвідомлюю, що між нами немає нічого, крім цього. Але я не хочу, щоб зі мною так говорили.

— Пробач. Не треба було мені...

— Просто через те, що ти відчуваєш провину, я не мушу...

— Так, пробач. Я не маю...

— Бо ти завжди можеш піти, якщо...

Зліпи половинки своїх думок, і ти отримаєш ще менше, ніж було на початку.

— Я не хочу йти. Я хочу тебе.

Поппі трохи проясніла і посміхнулася своєю півсумною-півзадерикуватою усмішкою.

— Я хочу залишитись на ніч... з тобою.

— Добре, — сказала вона. — Бо я купила тобі ось це, поки ти купував свої цукерки в сусідньому магазині.

— Що це?

Вона захпала руку в сумочку, і за хвилинку, поки вона порпалася між помад, автомобільних ключів і монет, сталися дві речі.

1. Самад закрив очі і почув слова: для чистих душею усе чисте, а потім, майже одразу: щиріше не скажеш.
2. Самад розплющив очі і ясно побачив біля паркової естради своїх двох синів, які вгризалися своїми білими зубками в зелені яблука, посміхались і махали йому руками.

А потім Поппі, тріумфуючи, витягнула із сумочки шматочок червоного пластику.

— Зубна щітка, — оголосила вона.

8. Мітозис

Подорожній, що випадково забрів в «О'Коннелівський більярдний клуб» і сподівається почути там м'які перекати дідівської говірки або прагне ефектно зрикошетити червону кулю від бортика прямо в лузу, буде дуже розчарований, бо не знайде ні ірландськості, ні більярду. Натомість він побачить стіни в гобеленчиках, репродукції кінних перегонів Джорджа Стабба, якісь невідомі східні письмена в рамочках — і все це в безладі. Подорожній озирнеться в пошуках стола для снукера, а натомість побачить негра із жахливими вуграми на обличчі, який стоїть за стійкою і смажить яечню з грибами. Око спиниться на ірландському прапорі, скріпленому з картою Арабських Еміратів і так розвішаному від стіни до стіни, щоб він відгороджував негра від решти відвідувачів. Потім спантеличений подорожній відчує на собі кілька пар очей — одні поблажливі, інші недовірливі; нещасливий незнайомиць побреде геть. Задкуючи, чіпляючись за картонне зображення Віва Річардса* в повний зріст.

«О'Коннел» — це місце, куди приходять сімейні чоловіки, щоб побувати в іншій сім'ї. На відміну від кривих зв'язків, тут свій статус треба заслужити; потрібні роки самозреченого волочіння-просто-так, чорт-зна-що-робіння, об-стінку-опирання, дуття-на-вітер, спостерігання-за-нічим — все це вимагає більше самозречення,

* Всесвітньо відомий індійський крикетист (прим. ред.).

аніж бездумна мить продовження роду. Потрібно знати місце. Наприклад, є цілком певні причини, чому «О'Коннел» став ірландським більярдним клубом без більярдних столів, який, до того ж, належить власникам-арабам. І є причини, чому прищуватий Мікі зготує вам картоплю, яйця і боби, картоплю і боби або боби, яйця, картоплю і гриби, але, за жодних обставин, не картоплю, боби, яйця і шинку. Треба бути старим перцем, щоб знати таке. Пояснення потім. А поки що достатньо сказати, що в «О'Коннелі» був Арчевий та Самадовий другий дім; вже десять років вони приходили сюди між шостою (Арчі закінчував роботу) і восьмою (Самад розпочинав її), щоб побалакати про все, від Об'явлення починаючи і закінчуючи цінами на сантехнічні роботи. І про жінок. Про гіпотетичних жінок. Якщо повз заляпані жовткомвікна «О'Коннела» проходила жінка (від часів царя Гороха всередину не заходила жодна жінка), вони вишкірялися і розводились — залежно від Самадової релігійної налаштованості у той вечір — про те, чи хтось би викинув її з ліжка, якби поспішав, про відносну користь колготок і панчішок, і врешті переходили до великих дебатів: малі груди (зате стоять) versus великі груди (зате звисають). Але ніколи не йшлося про реальну жінку, зі справжньої плоти і крові, вологу і спітнілу жінку. Жодного разу дотепер. Так безпрецедентні події останніх кількох місяців визначили зібрання в «О'Коннелі» раніше, ніж зазвичай. Самад врешті зателефонував Арчі і висповідався у всьому: він збрехав, він брехав; його бачили його діти, і тепер вони в нього перед очима вдень і вночі. Арчі трохи помовчав і сказав:

— Розтуди його за ногу! Тоді зустрічаємося в чотири. Розтуди його...

Отаким він був, Арчі. Спокійний у кризовій ситуації.

Але вже була четверта тридцять, а Арчі і не пахло, з відчаю Самад погриз усі нігті до самої кутикули

і плюхнувся на стійку, носом об скло, за яким зберігались гамбургери, перед самими очима — листівка з вісьмома визначними місцями графства Антрім.

Мікі, шеф, офіціант і власник, який пишався тим, що знав кожного свого відвідувача на ім'я і розумів, коли хтось виходив з ладу, віддер Самадового носа від скла лопаткою для яєчні.

— Обана.

— Привіт, Мікі, як справи?

— Та по-старому, все по-старому. Але що ти про мене? Ти мені скажи, що нафіг з тобою таке? Га? Га? Я ж тебе бачив, щойно ти поріг переступив, Саммі. Писок витягнувся як лайно. Ну, можеш сказати старому Мікі.

Самад застогнав.

— Оба, не. Не те, що ти подумав. Я симпатична сторона сервісу, я сервіс нафіг посмішкою, я б ваще носив червоний галстук і червону шапочку, наче лайнюк з «Містер Бургера», якби мій чортівий казанок не був таким великим.

Це не була метафора. У Мікі була нереально велика голова, наче його прищі потребували більше місця і одержали дозвіл на перепланування.

— В чому справа?

Самад подивився на велику червону пику Мікі.

— Просто я чекаю на Арчібальда, Мікі. Не турбуйся. Зі мною все в порядку.

— Ранувато, не?

— Перепрошую?

Мікі звірився з годинником на задній стіні, годинником з палеолітичними інкрустаціями засохлого яйця на циферблаті:

— Кажу — ранувато, не? Для тебе і для малого Арчі. Ти приходиш в шість. Порцію картоплі, бобів, яєшню і гриби. І один омлет з грибами. Єсно, ще залежить від пори року.

Самад зітхнув:

— Маємо багато про що поговорити.

Мікі закотив очі:

— Сподіваюсь, не про Мангі Панді як-там-його-засранця знову, правда? Хто кого підстрелив, хто кого повісив, мій дід керував пакі чи чим-він-там-засранець-керував, наче кожний нещасний засранець важна птиця. Ви мені розлякуєте клієнтів. Ви створюєте... — Мікі погортав свою нову біблію, «Пожива для Думки: Путівник для менеджерів і працівників харчової промисловості — стратегія орієнтації на клієнта і відносини з покупцями». — Ви створюєте *синдром повторення*, який заважає цим всім пацанам *одержувати смакові враження*.

— Ні, ні, ми не будемо про мого прадіда. Сьогодні інші речі.

— О, *тіпа* дякую. Синдром повторення, от що це таке. — Мікі голосно закрити свою книжку. — Я подаю «Салл», старий. Як на 4,95 — то просто супер. А так, про муллу, — відірвешся сьогодні? — спитав Мікі, підморгуючи вниз.

— Я мусульманин, Мікі, і я більше не приймаю.

— А, ну єсно, що так, ми всі брати і все таке — але ж, старий, чоловіку треба жити. Ну а що, не так?

— Не знаю, Мікі. А що — так?

Мікі ляснув Самада по плечі:

— Єсно що так! Казав я колись своєму братові Абдулі...

— Котрому Абдулі?

У Мікиній великій родині була традиція називати усіх синів Абдулами, щоб привчити їх не прагнути якогось вищого статусу, і все це було дуже добре, от тільки поки вони росли, їх усі плутали. Втім, діти винахідливі, і всі численні Абдули додавали собі ще англійське ім'я-через-дефіс.

— Абдул-Колін.

— Ага.

— Як, ти знаєш, Абдул-Колін трохи вдарився у фундаменталізм — ЯЙЦЯ, БОБИ, КАРТОПЛЯ, ТОСТ — довга, як лайно борода, жодної свинини, ні грама в рот, ні палички в дірочку, сама робота, як лайно, — от куди ти котишся, старий.

Абдул-Мікі посунув миску шкідливих вуглеводів нудному старигану, чії штани були підтягнуті так високо, що, здавалося, от-от проковтнуть свого власника.

— Ну, і де ти думаєш, я побачив Абдула-Коліна минулого тижня? Без варіантів, на Мікі Фінна, вниз по Гарроу-Роуд, і я кажу: «Обана, Абдул-Коліне, оце так сране навернення зі сраних книжок!» — а він мені, ну, знаєш, весь серйозний такий, з уською бородицею, він мені...

— Мікі, слухай, а давай ми цю історію відкладемо на потім... бо це...

— Не, добре-добре. Хтів би знати, чо я нафіг розпатякався.

— Ти б не міг сказати Арчібальду, що я буду під навісом за пінболом, коли він прийде. А! І — як завджи.

— Не проблема, старий.

Хвилин через десять двері скрикнули і Мікі відірвався від Розділу б «А в моєму супі — муха: розв'язання проблем недоброзичливості з приводу гігієни», щоб уздріти Арчібальда Джонса, який рухався до стійки із дешевеньким кейсом у руці.

— Дуже добре, Арч. Як пакувальний бізнес?

— Та, сам знаєш... Комсі-комса. Самад десь є?

— Десь? Десь? Та він вже ошивається тут, як той сморід, цілих, блін, півгодини. Писок, як лайно. Хтось мусить взяти совок і згребти усе його лайно і видрягти його.

Арчі поклав свій кейс на стійку і наморщив носа:

— Що — паскудно йому, так? Між нами, Мікі. Я на правду хвилююся за нього.

— Іди, скажи це грьобаній стіні, — сказав Мікі, злий від

того, що Розділ 6 зобов'язував його полоскати посуд окропом. — Або ж — що те саме — вали під навіс за пінболом.

— Подякував, Мікі. Ага, омлет і...

— Знаю. Гриби.

Арчі поплівся лінолеумом «О'Коннела».

— Привіт, Дензеле, вечір добрий, Кларенсе.

Дензел і Кларенс були двома винятково грубими ямайськими стариганями за вісімдесят, і у них смерділо з рота. Дензел був неможливо товстим, Кларенс — жахливо худим, в обох не було родини, обидва носили м'які капелюхи і сідали за столик у кутку пограти в доміно, адже їм уже недовго лишилось.

— Що сказав цей йолоп?

— Він сказав: «Добрий вечір».

— Він що — не бачить, що ми граємо в доміно?

— Не бачить. В нього задниця замість очей. То як він має бачити?

Арчі пропустив цю репліку і сів навпроти Самада.

— То я не розумію, — сказав він, починаючи з тієї самої фрази, на якій обірвалася їхня телефонна розмова, — ти їх бачив у своїй уяві чи насправді?

— Це насправду дуже просто. Першого разу, найпершого разу вони справді були там. І відтоді, Арчі, усі ці тижні, мої близнята в мене перед очима кожного разу, коли я з нею — зразу перед очима! Навіть коли ми... я їх бачу. Вони стоять і посміхаються.

— То — може ти просто перепрацювався?

— Слухай сюди, Арчі: я їх бачу. Це знак..

— Давай так, Семе, ближче до фактів. Коли вони тоді засікли тебе — що ти зробив?

— А що я міг зробити? Я сказав: «Привіт, діти. Привітайтеся із міс Барт-Джонс».

— А вони що сказали?

— «Привіт».

— А ти що сказав?

— Арчі, я й так тобі розкажу все, що сталося, без цих дурних питань.

— КАРТОПЛЯ, БОБИ, ЯЙЦЕ, ПОМІДОР І ГРИБИ!

— Семе, це тобі.

— Відмовляюся. Це не мені. Я ніколи не замовляю помідорів. Я не люблю ці нещасні помідори без шкірки, їх спершу варять до смерті, потім смажать усмерть.

— Ну, це точно не моє: я замовляв омлет.

— Так і не моє ж. Так от, може, я продовжу?

— Вперед!

— Я подивився на своїх малих, Арчі... Я подивився на своїх чудових малих... і моє серце тріснуло — куди там, ще гірше — воно просто розлетілося на шматки. Воно розлетілося на мільйон скалок, і кожна впилася в мене, наче смертельний кинджал. Я постійно думаю: чого я можу навчити своїх синів, який шлях я можу їм показати, якщо я втратив сам себе?

— Здається, — невпевнено почав Арчі, — проблема в жінці. Якщо ти справді не знаєш, що з нею робити далі, давай кинемо копійку: герб — ти залишаєшся, решка — ти йдеш, принаймні ти виріш...

Самад вгатив кулаком по столу:

— Не буду я кидати ніяку чортову копійку! Тим більше, що уже занадто пізно. Ти що, не розумієш? Що зроблено, те зроблено. Я пропаций, тепер я розумію. Тепер я мушу сконцентруватися на тому, щоб врятувати своїх дітей. Я маю зробити вибір, моральний вибір, — Самад понизив голос, і Арчі вгадав, про що він скаже ще до того, як Самад відкрив рота. — Ти сам зробив важкий вибір, Арчі, тоді давно. Ти про це не говориш, але я знаю, ти не забув, як це. Ти маєш кулю в нозі, щоб не забувати. Ти боровся з ним. Ти переміг. Я пам'ятаю. Я завжди тобою захоплювався через це, Арчібальде.

Арчі втупився в підлогу:

— Я б не хотів...

— Повір мені, від того ніякого кайфу — витягувати на світло твоє старе-забуте, друже. Я просто намагаюся, щоб ти зрозумів мою ситуацію. Тоді, як і тепер, питання те саме: *в якому світі мають рости мої діти?* Тоді ти зробив свій вибір. Тепер — моя черга.

Арчі, зауважуючи про себе, що в мові Самада не більше сенсу, ніж це було сорок років тому, грався зубочисткою.

— Ну... чому ти тоді просто не перестанеш бачитися з нею?

— Я намагаюсь... я намагаюсь...

— Що — аж така?

— Ні, ну, це не зовсім... я би сказав, що з нею добре, так.. це не розпуста... ми цілуємось, обіймаємо одне одного.

— Але не...

— Ні, в прямому сенсі, ні.

— Але хоч якісь...

— Арчібальде, ти думаєш про моїх дітей чи мою сперму?

— Про дітей, — сказав Арчі. — Однозначно про дітей.

— Бо в них уже живе непокора, Арчі. Я бачу це — вона ще мала, але вона росте. Кажу тобі, я не знаю, що діється з моїми дітьми у цій країні. Куди не глянь — все те саме. На минулому тижні Зінат зловила свого малого, коли той кури́в маріхуану. Наче якийсь ямаець!

Брови Арчі в момент злетіли.

— О, я не мав на увазі анікого образити, Арчібальде.

— Я й не образився, старий. Але не треба судити, поки сам не спробував. Шлюб з ямайкою сотворив чудо з моїм артритом. Але це так, між іншим. Кажі далі.

— Тепер, візьми сестер Алсани — з їхніми дітьми самі неприємності. Вони не ходять до мечеті, вони не моляться, вони дивно говорять, дивно вдягаються, вони їдять всяку бридоту, вони злягаються бозна з ким. Ніякої поваги до традицій. Це називають асиміляцією, але це насправді зіпсутість. Зіпсутість!

Арчі спробував виглядати шокованим, потім обуреним, бо не знав, що на це сказати. Йому подобалося, коли люди знаходили спільну мову з цим життям. Він собі думав, що люди мають просто жити разом, чи що, в мирі, чи гармонії, чи як це називається.

— КАРТОПЛЯ, БОБИ, ЯЙЦЕ, ГРИБИ! ОМЛЕТ З ГРИБАМИ!

Самад підняв руку і повернувся до стійки:

— Абдуле-Мікі! — заревів він, легко і смішно перекривляючи кокні. — Сюди, будь ласка, шеф!

Мікі зирнув на Самада, зігнувся до стійки і витер носа об фартух.

— Ти це знаєш вже давно і краще за всіх. Тут самообслуговування, джентльмен. Це вам не чортовий Валдорф-

— Я принесу, — сказав Арчі, сповзаючи зі свого стільця.

— Як він? — тихо спитав Мікі, подаючи Арчі тарілку.

Арчі нахмурився.

— А я що — знаю? Знов завівся про традиції. Бачиш, хвилюється за своїх синів. Тепер у такому віці легко збитись на манівці, сам знаєш. Не знаю я, що йому на це сказати.

— Кому розказуєш, старий, — мовив Мікі, трясучи головою. — Та сама чортова історія. Візьми мого молодшого. Наступного тижня в суді для неповнолітніх, бо зривав чортові значки з фольксвагенів. Я йому кажу, ти що нафіг здурів чи зідіотів? Нафіг тобі взагалі було їх зривати? Було б вже вкрати цілу машину, якщо тобі так припекло. Я маю на увазі — ну нафіг? А він мені: це ідіотство, щоб ходити з Біті-Бойз і рештою пацанів. Ну то що, кажу я йому, хай-но тільки вони мені до рук — вже ж я їм яйця повідриваю. Отак задурно, щоб ти знав. Жодної поваги до традицій, жодної чортової моралі, — це проблема.

Арчі кивнув і взяв серветку, щоб віднести гарячу тарілку.

— Якщо хочеш пораду — а ти хочеш, бо так вже воно є між власником забігайлівки і його клієнтами, — скажи Самаду, що в нього є два виходи. Він може або відіслати їх назад, в Індію...

— У Бангладеш, — виправив Арчі, тягнучи картоплину із Самадової тарілки.

— Однакове лайно. Він може послати їх назад і виховати їх там між бабусями-дідусями, щоб вони навчилися про свою чортову культуру і вирости з гръобаними принципами. Або — хвилинку — КАРТОПЛЯ, БОБИ, МАСЛО І ГРИБИ! ДЛЯ ДВОХ!

Дензел і Кларенс, як завжди повільно, підійшли по гарячі миски.

— Осьо-це масло-якесь *дивне*, — сказав Кларенс.

— Він думає нас отруїти, — сказав Дензел.

— Осьо-ці гриби якись *підозрілі*, — сказав Кларенс.

— Він хоче напхати в чоловіка божого чортову їжу, — сказав Дензел.

Мікі хляпнув своєю лопаткою по Дензелових пальцях:

— Обана, знайшовся тут розумний. Зміни свою лайняну пластинку — окей?

— Або що? — наполягав Арчі.

— Осьо він хоче вбити старого чоловіка, осьо-о, старого, хорого чоловіка, — бурчав Дензел, поки вони брели на свої місця.

— Болячка б їх роз'їла, цих двох. Вони живуть, бо такі скупі, що не заплатять за кремацію.

— Або що?

— Що?

— Що в іншому разі?

— А, ну так. Другий випадок — це ж очевидно, не?

— Очевидно?

— Прийняти це. Йому доведеться прийняти це, не? Тепер ми всі англійці, старий. Хочеш того, чи ні, — терпи, сказав півень підливі. Отак, п'ятдесят на п'ятдесят,

Арчібальде, старий. Золотий вік ланчів за талонами минув.

Золотий вік харчових талонів минув вже десять років тому. Десять років Мікі говорив одне й те саме: «Золотий вік талонів на ланч минув». І це подобалося Арчі в «О'Коннелі». Все запам'ятовувалося, нічого не губилося. Історію ніколи не переглядали і не тлумачили, не пристосовували, не відбілювали. Історія була такою твердою і такою простою, як крапля жовтка, намертво присохла до годинника.

Коли Арчі повернувся до столика номер вісім, Самад був не те, щоб зовсім не в собі, але й не зовсім у собі.

— Арчібальде, ти не там повернув, на Ганзі? Ти не слухав, про що я тобі говорю? Я зіпсований, мої сини скоро будуть зіпсовані, всі ми будемо горіти в пекельному вогні. Це важлива проблема, Арчібальде.

Арчі широко посміхнувся і вкрав ще одну картоплину:

— Проблеми вже нема, старий!

— Як то немає?

— Отак, вирішена. Тобто, як бачу ситуацію я, в тебе є два виходи...

*

Десь на початку цього століття королева Таїланду плула на кораблі, у супроводі численних придворних, слуг, служниць, омивачів ніг і куштувальників їжі, аж раптом стерно наштовхнулося на більшу хвилю і королеву викинуло за борт, у бірюзові води Ніппон-Кай, де, незважаючи на її благання про допомогу, вона потонула, бо ніхто на кораблі не допоміг їй. Неймовірно для зовнішнього світу, пояснення цього було очевидним для тайців: традиція (вона збереглася по сьогодні) вимагала, що жоден чоловік і жодна жінка не мали права торкатися королеви.

Якщо релігія — опіум для народу, то традиція — ще небезпечніший анальгетик, просто тому, що ніхто не бачить небезпеки. Якщо релігія — це жгут, пульсуюча вена і голка, то традиція цілком домашня у приготуванні: макові зернята в чай; солодке кокосове молоко, заправлене кокаїном; такі речі готувала ваша бабуся. Для Самада, як і для тайців, традиція дорівнювала культурі, а культура вела до коренів, і це була правда, це були непорушні принципи. Це не означало, що він міг жити за цими принципами, зв'язаним ними, визначеним ними, але корені є корені, і це благо. Ви нічого не досягнете, якщо будете розказувати йому, що бур'ян теж має клубні, чи що першою стадією парадонтозу є щось зіпсуте, деградоване глибоко у яснах. Корені були порятунком, канатом, який кидають потопаючому, — Врятуйте Наші Душі. І чим далі відносило Самада в море під впливом солодкогосої сирени Поппі Барт-Джонс, тим більше він переконувався, що мусить забезпечити своїм синам корені на березі, глибокі корені, які жоден шторм і жодна буря не зможе зруйнувати. Легко сказати! Він сидів в убогій Поппіній квартирці, думаючи про власні домашні справи, коли йому спало на думку, що в нього більше синів, ніж грошей. Якщо він вирішить відіслати їх назад, йому будуть потрібні два посаги для діда та баби, дві частки на школу, дві частки на одяг. А він заледве міг оплатити авіаквитки. Поппі сказала:

— А як щодо твоєї дружини? Вона з багатой сім'ї, чи не так?

Але Самад ще не повідомив Алсану про свій план. Він закинув щойно пробну вудочку, натякнувши мимохідь про саму лише можливість Кларі, коли та полола свою клумбу. Як би вона відреагувала, якщо хтось, керуючись кращим майбутнім Айрі, забрав дитину кудись у краще життя? Клара випрямилася і занепокоєно вглянулася у його обличчя, а потім розреготалася — довго і голосно.

— Тому, хто таке зробив би, — сказала вона врешті, підносячи раптом величезні садові ножиці до його паху, — *відрубати! Відрубати!*

«Відрубувати, відрубувати», — подумав Самад; він визначився, що йому робити.

— Лише одного?

«О'Коннел» знову, шоста двадцять п'ять. Порцію картоплі, боби, яйце і гриби. І один омлет з грибами і горошком (сезонна модифікація).

— Тільки одного?

— Арчібальде, будь ласка, не кричи.

— Я сказав те, що сказав. Відрубувати. Відрубувати, — він розділив смажене яйце на своїй тарілці. — Іншого виходу немає.

— Але...

Арчі напружував м'язи, як лише міг. Знов те саме. Ну чому люди не можуть просто собі жити, жити собі разом, в мирі, гармонії чи що. Але він нічого такого не сказав. Він сказав тільки:

— Але... — і потім, — але...

І врешті:

— Але котрого?

І це сягло (якщо врахувати переліт, посаг, перший внесок за навчання) трьох тисяч двохсот сорока п'яти фунтів. Відколи грошове питання було вирішене — так, він перезакладе будинок, ризикне своєю ділянкою, що для емігранта найбільша помилка, — тепер залишилося вибрати дитину. Першого тижня він думав про Маджіда, точно про Маджіда. Маджід мав царя в голові, Маджід швидше освоїться, швидше вивчить мову, та й Арчі мав правомірний інтерес залишити Міллата тут, бо малий був найкращим нападником, який будь-коли грав за футбольну команду Віллесден Атлетік (до п'ятнадцяти). Тож Самад почав таємно збирати Маджидовий одяг, організував

окремий паспорт (він вирушить із тітонькою Зінат 4 листопада) і замовив слово в школі (довгі вимушені канікули, чи не можна було б взяти із собою домашню роботу, щоб не відставати, тощо).

Але наступного тижня плани змінилися, і претендентом став Міллат, бо Маджід був усе-таки улюбленцем Самада, він хотів бачити, як той зростатиме, а Міллат більше потребував морального покріплення. Тож тепер Самад тягнув його одяг, організовував його паспорт, шепотів його ім'я у потрібні шкільні вуха.

Наступного тижня до середини це був Маджід, а після середини Міллат, бо Арчі отримав листа від старого друга по листуванню Горста Ібельгауфтса і, вірячи у профетичні якості Горстових послань, приніс конверт Самадові:

14 вересня 1984

Дорогий мій Арчібальде!

Минуло вже чимало часу, відколи я писав Тобі минулого листа, але сьогодні відчуваю поклик написати тобі про дивовижні перетворення в моєму саду, які дуже хвилюють мене ось уже кілька місяців. Щоб зробити мою оповідь трохи цікавішою і коротішою, скажу одразу, що я врешті зважився і викорчував старого дуба з дальнього кутка, і я навіть не знаю, як почати розповідати Тобі про наслідки цього мого діяння! Відтепер слабкі рослини отримують стільки сонця і виглядають такими здоровими, що я навіть беру із них щепи — вперше за все моє життя кожен з моїх дітей тримає вазу з піонами на підвіконні. Всі ці роки я тяжко страждав від незрозуміння людей, що вважали мене недбалим садівником, — тоді як весь цей час винуватцем було старе дерево, що займало півсаду своїм корінням і не давало рости нічому, окрім себе.

Лист продовжувався, але Самад спинився на цьому місці. Роздратований, він спитав Арчі:

— І що я, власне, маю з цього виснувати?

Арчі з мудрим виглядом постукав себе по носі:

— Відрубати, відрубати. Це має бути Міллат. Це знак, старий. Ібельгауфтсу можна довіряти.

А Самад, який переважно не зважав на знаки і постукування по носі, був таким знервованим, що прийняв пораду. Та одразу ж до справи долучилася Поппі (вона була свідома того, що блідне у Самадовій уяві порівняно з проблемою дітей). Вона заявила, що вві сні *буквально відчула* — це має бути Маджід, і знову це був Маджід. Самад у відчаї дозволив Арчі кинути монетку, але рішення було не так просто виконати — більшість з трьох, більшість з п'яти — Самад не міг довіряти монетці. І так, якщо ви зможете в це повірити, Самад грав у лотерею на власних двох синів, метаючи питання між стінами «О'Коннела», кидаючи душі — ану ж випаде лев чи решка.

Але треба сказати дещо й на їхній захист. Жодного разу не йшлося про *викрадення*. Якби речі назвалися раптом такими іменами, Самад би вразився і вжахнувся, він спинився б на повному ході, наче сновида, що ліг спати у гостях і раптом прокинувся і побачив себе у кімнаті господаря із кухонним ножем в руді. Він розумів, що ще не повідомив Алсані. Він розумів, що він забронював політ на 3:00 ранку. Але він абсолютно не розумів, що ці два факти, пов'язані між собою, становлять викрадення. Тож він дуже здивувався, коли побачив о другій ночі 31 жовтня Алсану, що дико завивала, зігнувшись над кухонним столом. Він не подумав: а, вона дізналася, що я маю зробити з Маджідом (врешті і назавжди це став Маджід), бо він не був вусатим злочинцем із вікторіанського роману, та й не бачив він у цьому якогось злочину. Радше, його перша думка була: вона дізналася про Поппі, і через це він інстинктивно повівся, як будь-який чоловік, що скочив у гречку, — він почав із наступу.

— Що — я маю це слухати? — хляп сумкою об стіл для ефекту. — Я цілу ніч працював у тому чортово-

му ресторані, щоб прийти додому і слухати твою мелодраму?

Алсана здригалася від ридань. Самад врешті зауважив булькаючий звук, який піднімався від її привабливого жирку, що вібував у просвіті сарі; вона махнула на нього руками і закрила собі вуха.

— Ну, нащо так? — запитав Самад, намагаючись приховати свій страх (він чекав гніву, а що робити зі слізьми?). — Прощу тебе, Алсано: ти справді перебільшуєш.

Вона ще раз махнула на нього рукою, наче могла стерти його цим жестом, потім припідняла трохи своє тіло, і Самад побачив, що булькання не належало Алсані, що вона лежала на чомусь. Радіо.

— Що, на Бога...

Алсана відкинула радіо від свого тіла на середину стола і махнула, щоб Самад ввімкнув його. Чотири звичні гудки, гудки, що супроводжують англійців у всі завойовані землі, продзвеніли в кухні, і одразу Літературною Мовою прозвучало таке:

— Ви слухаєте Світову Службу Бі-бі-сі, 3 година 00 хвилин. Сьогодні була вбита місіс Індіра Ганді, Прем'єр-міністр Індії. Її застрелили власні охоронці-сікхи в акті відкритого бунту, коли вона прогулювалася в саду свого делійського будинку. Без сумніву, це вбивство було помстою за операцію «Голуба зірка», штурм найвищої святині сікхів у Амрітсарі минулого червня. Громада сікхів, відчуваючи загроженість своєї культури...

— Досить, — сказав Самад, вимикаючи радіо. — З неї все одно не було користі. Чорт! Ні з кого з них немає толку. І яке кому діло, що там в тій Індії, в тій помийній ямі відбувається. Господи Боже... — ще до того, як він сказав це, сам здивувався, навіщо було це казати, чому він був сьогодні таким злісним. — Ти напrawdę патетична. Мені цікаво: де були б ці сльози, якби я вмєр? А ніде — тебе більше обходять якісь корумповані політики, яких

ти ніколи на очі не бачила. Ти знаєш, ти ідеальний приклад байдужості мас, Алсі. Ти це знаєш? — сказав він, наче до дитини, взявши її за підборіддя. — Плачеш за багатими і сильними, які зневажають напісяти на тебе. Думаю, наступного тижня ти ревітимеш, бо принцеса Діана зламає собі нігтя.

Алсана зібрала всю слину, яку тільки міг вмістити її рот, і плюнула на нього.

— *Бганчут!* Я не за нею плачу, ти, *ідіот*, я плачу за своїми друзями. Пролетиться кров на наших вулицях вдома, через цих двох — Індію і Бангладеш. Будуть повстання — ножі, рушниці. Смерть на вулиці, я бачила її. Це буде, як Магшар, Судний День — люди вмиратимуть на вулицях, Самаде. Ти це знаєш, і я знаю. І в Делі буде найгірше, там завжди найгірше. Я маю родину в Делі, маю там друзів, колишніх коханців...

Тут Самад дав їй ляпаса, частково за коханців, частково тому, що вже багато років ніхто не називав його *бганчутом* (у перекладі: той, хто трахає власних сестер).

Алсана схопилася за шоку і сказала спокійно:

— Я плачу від жалю до цих бідних родин, і від *щастя*, що це омине моїх дітей! Батько ігнорує і залякує їх, так, але принаймні, вони не вмиратимуть на вулиці, як щурі.

Це мала бути одна із звичних сварок, ті самі позиції, ті самі сюжети, ті ж взаємні звинувачення, ті ж праві куки. Кулаки. Лунає гонг. Самад виходить зі свого кутка.

— Ні, вони постраждають ще гірше, набагато гірше: будуть сидіти в морально згнилій країні з матір'ю, яка сходить з розуму. Божевільна курка. Ізюм без торта. Подивись на себе, подивись на свій вигляд! Подивись на свій *жир!* — він схопив шматок Алсани і випустив його, наче вона була заразна. — Подивись на свій одяг. Кросівки і сарі? А це що?

То був один із Клариних африканських шарфів, довгий, красивий шмат оранжевої тканини кенті, у який Алсана

замотувала свою жорстку гриву. Самад зірвав тканину і кинув її через кімнату; волосся Алсани різко впало їй на спину.

— Ти навіть не знаєш, хто ти така, де твоє коріння. Ми ніколи не бачимося з родиною — я соромлюся показати тебе комусь. *Нащо було їхати по жінку до Бенгалу?* — ось що вони мене питають. — *Чого ти не поїхав просто в Патні?*

Алсана гірко всміхалася і хитала головою, поки Самад вдавав, що він спокійний, наливаючи воду в металічну каструлю і стукаючи нею по плиті.

— А це на тобі прекрасне лунгі, Самад Мія, — сказала вона гірко, киваючи на його голубий спортивний костюм, увінчаний бейсбольною кепкою Поппі.

Самад заперечив:

— Різниця в тому, що тут, — не дивлячись на неї, тикаючи пальцем себе під ліве ребро. — Ти кажеш, ти щаслива, що ми в Англії, бо тебе вже всю поглинуло. Я тобі скажу, ці хлопці жили б краще вдома, ніж...

— Самаде Мія! Навіть не починай! Це станеться тільки через мій труп, якщо моя родина поїде назад туди, де їхнє життя в небезпеці! Клара розповідає мені про тебе, вона все розповідає. Як ти питав її про дивні речі. Що ти задумуєш, Самаде? Зінат казала про ці страховки... хто збирається вмирати? Що я чую? Я тобі сказала: через мій труп...

— Ти вже труп, Алсі...

— Стули рота! Закрий свого рота! Я ще з глузду не з'їхала. Це ти робиш з мене божевільну! Я дзвонила Ардашіру, Самад. Він сказав, ти пішов з роботи в одинадцять тридцять. *Зараз друга ранку.* Я при своєму розумі!

— Ні, ще гірше. Твій розум хворий. Ти називаєш себе мусульманкою...

Алсана кинулася перед Самада, який намагався сконцентруватися на цівці пари від каструлі.

— Ні, Самаде. Оце вже ні. Оце вже ні. Я себе ніяк не називаю. Я не роблю ніяких заяв. *Ти називаєш себе*

мусульманином. *Ти* маєш справи з Аллахом. *Ти* будеш тим, з ким він говоритиме, як прийде Судний День. *Ти*, Самад Мія. *Ти*, ти, *ти*.

Другий раунд. Самад дав Алсани ляпаса. Алсана всадила йому правий хук у живіт і одразу врзала зліва в щелепу. Потім вона відскочила до задніх дверей, але Самад зловив її за талію, заблокував, звалив на землю і заїхав ліктем у копчик. Алсана, важча за чоловіка, стала на коліна, піднімаючи Самада; вона перекинула його і поволочила в сад, де двічі копнула, поки він лежав на землі, — два коротких, злісних удари по лобі — але гумова підошва завдавала мало шкоди, і вже за мить він був знову на колінах. Вони вчепилися одне одному у волосся, Самад вирішив смикати до крові. Але він не подумав про ліве коліно Алсани, що залишалось вільним, і те коліно опинилося під його ширінкою, відтак він випустив волосся і спробував зацідити в губи, але попав у вухо. Тим часом напівсонні двійнята лишили свої ліжечка і стояли біля довгого кухонного вікна, спостерігаючи сцену, освітлену, наче на спортивному стадіоні, світлом сусідської сигналізації.

— Абба, — сказав Маджід, оцінивши стан речей. — Точно Абба.

— Ша, малий, аж ніяк, — сказав Міллат, кліпаючи від світла. — Сперечаюсь на дві апельсинові цукерки, що Амма все гівно з нього витрусить.

— Оооооооо! — в унісон закричали близнята, наче їм показували феєрверк, і потім: — Аааааааа!

Алсана щойно закінчила бійку з деякою допомогою садових граблів.

— Тепер, може, хоч *хтось* із нас, хто *працює* зранку, зможе *нормально* заснути! *Срані* пакі! — кричав сулід.

Кількома хвилинами пізніше (бо вони завжди обіймали одне одного, після таких бійок, обійми десь між любов'ю

і колапсом) Самад зайшов із саду, все ще трохи оглушений, і сказав:

— Йдіть спати, — перед тим як пройтися пальцями по густому чорному волоссю синів.

Щойно він дійшов до дверей, спинився:

— Ти дякуватимеш мені, — сказав він Маджідові, який несміливо посміхався, думаючи, що Абба задумав подарувати йому врешті-решт хімічний набір. — Ти дякуватимеш мені у кінці. Ця країна нічого доброго не має. Ми відриваємось одне від одного у цій країні.

Потім він пішов нагору і зателефонував Поппі Барт-Джонс, піднімаючи її о третій ночі, щоб сказати, що більше не буде пообідніх поцілунків, не буде винуватих прогулянок, не буде тихих таксі. Кінець пригоді.

Мабуть, всі Ікболи були трохи провидцями, бо чуйка Алсани виявилася правильна, як ніколи. Відрубання голів на вулицях, цілі родини, кремовані уві сні, вішальники на Кашмірських воротах, люди божевільно товчуться, не ймучи віри, що їх позбавили власних частин тіла; частини тіла, відтяті від мусульман сікхами, від сікхів — індусами; ноги, пальці, носи, волосся і зуби, зуби повсюди, посіяні землею, змішані з пилом. 4 листопада, коли Алсана вийшла з ванни, загинула тисяча людей; вона почула, як голос Нашого Кореспондента в Делі казав їй про це з даху карети швидкої допомоги.

Жахливі речі. Але, як це бачив Самад, деякі дозволяють собі розкіш сидіти у ванні і слухати закордонні новини, а деякі мусять заробляти на життя, забувати любовну пригоду і викрадати дитину. Він протиснувся крізь щілину в дверях, перевірів квиток, зателефонував Арчі, що план рухається, і вийшов на роботу.

В метро сиділа молоденька, симпатичненька дівчина, темна, іспанської зовнішності, зі зрослими на переніссі бровами, вона плакала. Сиділа якраз навпроти нього,

у великих рожевих гольфах, і не приховувала того, що плакала. Ніхто нічого їй не казав. Ніхто нічого не робив. Всі сподівалися, що вона вийде на Кілберні. Але вона сиділа і плакала; Вест-Гемпстед, Фінчлі-Роуд, Свісс Коттедж, Сейнт-Джонс Вуд. Врешті, на Бонд Стріт вона витягла з рюкзака фото малоприємного молодика і показала Самаду та іншим пасажирам.

— Чому він кинув мене? Він розбив мені серце... Нейл, його звать Нейл. *Нейл*.

На Чарінг-Крос, кінцевій, Самад побачив, як вона сіла у зворотний потяг, назад на Віллесден-Грін. Романтическая, можна сказати. Те, як вона казала «Нейл», ніби відривало по шву колишню любов, з утратою. Те особливе текуче, фемінне страждання. Він думав, що у Поппі, напевне, щось схоже; він підняв слухавку, чекаючи м'якого, ритмічного плачу, а пізніше листів, можливо, розмитих і напарфумлених. І *він* би виріс в її горі, як, мабуть, виріс Нейл; її горе буде епіфанією, яка на крок наблизить його до власної спокути. Але натомість він почув:

— Та пішов ти, сраний *гівнюк*.

— Я тобі казав, — наполягав Шіва, хитаючи головою і простягаючи Самаду кошачок з жовтими серветками, щоб той виклав їх пірамідою. — Я тобі казав не гребтися з цим, шо — не казав? Забагато історії, старий. Бачиш: вона зла не лише на тебе, так?

Самад здвигнув плечима і взявся за пірамідку.

— Не, дядьку, історія, історія. Це кольоровий чоловік кинув білу жінку, це старий Неру каже па-па, леді Великобританіє. — Шіва для саморозвитку вступив до Відкритого Університету. — Це все заплутане, заплутане лайно, це все про гордість. Даю десять фунтів, вона хотіла тебе, як хлопчика на побігеньках, як слугу для чищення грейпфрутів.

— Ні, — заперечив Самад. — Так не було. Це тобі не Середньовіччя, Шіва. 1984 рік надворі.

— Ти ще й нічого не бачив. З того, що ти мені розказував, вона просто старий класичний випадок.

— Добре, в мене зараз інші справи, — промимрив Самад (про себе підраховуючи, що зараз його діти вже мирно сплять, закутані в ковдру «Джонсес», і що ще лишається дві години до того, як Арчі муситиме збудити Маджіда, не зачепивши Міллата). — Родинні справи.

— Нема часу! — закричав Ардашір, підкравшись ззаду, як завжди не помічений, щоб перевірити Самадові пірамідки. — Нема часу на родинні справи, братику. У всіх такі справи, всі намагаються дати раду своїм сім'ям — я сам зі шкіри пнусь, і все через квиток для моєї зажерливої сестри — а все ж я маю ходити на роботу, працювати. Сьогодні важка нічка, братику, — підсумував Ардашір, виходячи з кухні, щоб пройтися рестораном у чорному смокінгу. — Дивись, не підведи мене.

Це була найбільш завантажена ніч за тиждень, субота, ніч, коли в ресторані просто натовп: до театру, після театру, після пабу, після клубу; одні — ввічливі і говірки, інші — наспівують мелодії із шоу, треті ласі поскандальити, четверті із розширеними зіницями й хамством. Офіціанти, зрозуміло, любили театральні натовпи; театрали бували в хорошому настрої і давали добрі чайові, вони навіть цікавилися географією страв — їх східним походженням, їх історією — все це благополучно вигадували молодші офіціанти (чиєю найдальшою експедицією на схід був їхній щоденний шлях з роботи — назад до Вайтчеппел, Смітфілдс, Айл-оф-Догс), або було написане чорною гелевою ручкою на звороті рожевих серветок.

«Закладаюся, вона така є!» йшла у Національному театрі вже кілька місяців — переробка мюзиклу п'ятдесятих, а дія відбувається в тридцятих. Йшлося про багату дівчину, яка втікає від батьків і зустрічає в дорозі бідного хлопця, котрий їде на війну в Іспанію. Вони закохуються одне в одного. Навіть Самад, якому слон на вухо наступив,

підібрав так багато залишених програмок і чув, як цілий столик вибухає пісенькою, так часто, що знав майже всі мелодії мюзиклу напам'ять; вони йому подобались, бо відволікали від рутини (навіть краще — сьогодні вони полегшували хвилювання за те, чи вдасться Арчі доправити Маджіда перед «Палац» о першій, як домовлено); він мурмотів пісеньки разом з усіма на кухні задля робочого ритму, поки кухарі нарізали і маринували, кришили і мололи.

Я бачив оперу в Парижі і східні чудеса.

— Самаде Мія, я шукаю гірчичні зернята райя.

Улітку мандрував Нілом, а взимку літав на лижах.

— Гірчичні зернята... Здається, я бачив, як їх брав Мухаммед.

Я мав діаманти, рубіни, хутра і оксамити.

— Чого ти вчепився? Не бачив я твоєї гірчиці.

І Говард Г'юз чистив мені грейпфрут.

— Сорі, Шіво, якщо зернят нема у старого, то я не знаю, де вони.

Але чим є це все без кохання?

— А це, по-твоєму, що? — Шіва відійшов від свого місця поряд із шефом і взяв пакетик гірчичних зернят під Самадовим правим ліктем. — Ну-у, Самаде, зберися. Ти зовсім не з нами сьогодні.

— Пробач... стільки всього в голові.

— Твоя подружка, е?

— Та не кричи ти, Шіво!

— Мені кажуть, що я зіпсута, багата шльондра, яка приносить нещастя, — проспівав Шіва з дивовижним трансатлантично-зіндієним акцентом. — Ой-ой, мій хор. Але за кожну крупину кохання я плачу сторицею.

Шіва вхопив маленьку темно-синю вазочку і проспівав свій гучний фінал у її горло:

— *Танематакихгрошей, які зробили бмого милогомоїм...*

Добра порада, Самаде Мія, — сказав Шіва, впевнений,

що Самад перезаклав будинок для своєї інтрижки, — дуже добра порада.

Кількома годинами пізніше Ардашір знову ввійшов через вертушку, щоб обірвати колективне мугикання і знову надихнути всіх на роботу:

— Добродії! Добродії! Доста! Слухайте сюди: вже десята тридцять. Вони вже подивилися своє шоу. Вони голодні. Вони перехопили лише жалюгідний стаканчик морозива в антракті, і ми почнемо з некепської кількості бомбейського джину, який, як ви знаєте, навіює бажання каррі. Два столики з п'ятнадцяти осіб вже сидять он там. Тепер: якщо вони попросять води — що робите ви? Що ти робиш, Равінде?

Равінд був зовсім ще новачок, племінник шефа, шістнадцяти років, весь перестрашений.

— Треба сказати їм...

— Та ні ж, Равінде, навіть перед тим, як щось казати, що треба зробити?

Равінд кусає себе за губу:

— Я не знаю, Ардашіре.

— Ти хитаєш головою, — сказав Ардашір, хитаючи головою. — При цьому ти дивишся на них, занепокоєний і стурбований за їхнє благополуччя. — Ардашір виразно продемонстрував погляд. — А потім що ти кажеш?

— Вода не втамує вашої спраги, сер.

— А щовтамує його спрагу, Равінд? Що допоможе джентльмену пригасити палаючі почуття, які його зараз охоплюють?

— Рис, Ардашіре.

— І ще? Ще?

Равінд тупо подивився на Ардашіра і почав пітніти. Самад, який бував у такому приниженому становищі надто часто, щоб тішитися з іншої жертви Ардашіра, прогнувся,

аби підказати правильну відповідь у холодне і мокре вухо Равінда.

Мордочка хлопця засвітилася від вдячності:

— Ще наанський хліб, Ардашіре.

— Точно, бо він вбирає чілі, і — що важливіше — вода безкоштовна, а наанський хліб фунт двадцять. Тепер, скажи, братику, — запитав Ардашір, повертаючись до Самада і сварячись на нього пальцем, — як має навчитися малий? Наступного разу жодних підказок. У тебе своє завдання: дві леді за столиком дванадцять просять старшого офіціанта, вони хочуть, щоб їх обслуговував лише він, так що...

— Просьте мене? Але я думав, що зможу сьогодні залишатися на кухні. Тим більше, мене не можна замовляти, наче особистого лакея, це вже занадто — так не чинять, братику.

Тут Самад відчув паніку. Надто сконцентрований на викраденні о першій ночі, на тому, що має розлучити своїх двійнят, він не довіряв самому собі із гарячими тарелями і киплячими горщиками даля, із тріскучим жиром курчат, приготованих у глиняній печі, із усіма небезпеками, що чигають на однорукого офіціанта. Його голова була сповнена його синами. Він наче снів цього вечора. Він знову згриз усі нігті до самої кутикули.

Він каже, він чує, і чує себе:

— Ардашіре, я маю мільйон справ тут, на кухні. І чому так треба...

І у відповідь:

— Бо старший офіціант — найкращий офіціант, і, звісно, вони дали мені чайові — нам чайові — за таку привілею. Не сперечайся, будь ласка, братику. Столик дванадцять, Самаде Мія.

І, злегка видихаючи, перекидаючи білий рушник через ліву руку, Самад починає про себе співати заключну мелодію шоу і штовхає двері в зал.

Чого б не дістав чоловік для гарної дівчини? Який солодкий аромат, яку найбільшу перлину?

Довга дорога до дванадцятого столика. Не за відстанню, за відстанню це лише двадцять метрів, але довга дорога крізь густі запахи і крикливі голоси і вигуки; крізь галас англійців; повз столик два, де вже повна попільничка і її треба накрити чистою, зручно підняти і поміняти на чисту, наче вона там і була; зупинка біля столика чотири, де виявлено страву, яку не замовляли; суперечка зі столиком п'ять, який хоче об'єднатися зі столиком шість, і до чого тут незручності; столик сім, що бажає яйце і смажений рис, китайська це страва чи не китайська; столик вісім ходить ходором і ще вина! Ще пива! Це довга дорога, якщо доводиться домовлятися із джунглями; слухаючи нескінченні вимоги і непотрібні кінцівки фраз, бажання, вигуки розпашілих облич, усе це дивує сьогодні Самада, наче б він побачив людей у шоломах, що вискочили з ногами на столи, з пістолетами у руках; поки дами сьорбають свій чай, під дбайливими віялами коричневих хлопчиків, які махають павичевим пір'ям...

Які лиш дороги він підкорив, на аукціонах суперників побив.

В ім'я Аллаха, який він вдячний (*так, мадам, буде зроблено, мадам*), який втішений він був думкою, що Маджід, хоча б Маджід, буде — і це питання чотирьох годин — летіти на схід від цього місця і його вимог, від його постійних бажань, від цього місця, де немає ні терпіння, ні милосердя, де люди хочуть речі *вже*, просто тепер (*ми вже двадцять хвилин чекаємо на овочі*), хочуть, щоб їхні коханці, діти, друзі і навіть боги прибували дешево і швидко, так як столик десять хоче *своє тандорі*...

На аукціоні її вибору, скільки Рембрандів, Клімтів, Де Кунінгів?

Це люди, які проміняють всю віру на секс, і весь секс — на владу, які заміняють страх господній на

самовпевненість, знання — на іронію, а покриту, шановану голову на довгий, засохлий жмут рудих патлів...

Це Поппі за столиком дванадцять. Це Поппі Барт-Джонс. І одного імені вже достатньо (бо він уже на межі, Самад; він ось-ось має розділити своїх синів, як той знервований хірург-невропатолог, що суворо тримає скривавлений скальпель над зрислою шкірою сіамських близнюків), одного імені було достатньо, щоб йому зірвало дах. Саме ім'я було торпедою, що летіла на вуглий рибальський човник, вибухом викидаючи його думки з води. Але це було не тільки ім'я, не відлуння імені, промовленого якимось ідіотом чи прочитане в кінці старого листа, це була Поппі Барт-Джонс у власній плоті, вкритій ластовинням. Холодна і рішуча, вона сиділа за столиком із сестрою, котра, як всі брати-сестри того, кого ми кохаємо, видавалася гіршою, із недотриманими кольорами і пропорціями, копією.

— Чого мовчиш, а? — різко питає Поппі, граючись пачкою «Мальборо». — Більше нема кмітливих зауважень? Може, яка бздурка про верблюдів і кокоси? Нічого сказати?

Самаду нічого сказати. Він просто перестає музикати свою мелодію, нахиляє голову на абсолютно коректний кут і торкається пером ручки офіціантського записника. Все наче уві сні.

— Що ж, — їдко каже Поппі, змірюючи Самада поглядом і припалюючи цигарку. — Що ж, нехай буде по-твоєму. Добре. Для початку ми будемо самоса з ягняти і йогогуртове як-воно-в-чорта-там-називається.

— А на основну страву, — каже куцувата, руда, кирпата сестра, — оцю ... кофту з каррі* і рис із фруктами, *будьте такі ласкаві*, офіціанте.

* Героїня перекручує назву індійської страви «кофта каррі» (прим. ред.).

*

Хоча б Арчі вчасно; точний рік, точна дата, точна година; 1984, 5 листопада, перша ночі. Він був під рестораном, у довгому пальті, стоячи перед своїм Воксголом, однією рукою пестячи нові розкішні шини від Піреллі, а іншою тримаючи цигарку, яку смалив так, наче був Богартом або водієм водія Богарта. Самад виходить, тисне руку Арчі і відчуває холод його пальців, відчуває великий борг, що належиться з нього Арчі. Ненавмисно він випускає пару видиху просто Арчі в обличчя.

— Я цього не забуду, Арчібальд, — каже він. — Я ніколи не забуду того, що ти зробив для мене сьогодні, мій друже.

Арчі незручно озирається:

— Сем, перед тим, як ти... я мушу тобі дещо сказати...

Але Самад вже відчиняє двері, і Самадове пояснення супроводжує картину трьох дітей, які тремтять на задньому сидінні, наче остання фраза дотепної історії.

— Вони прокинулися, Сем. Вони всі спали в одній кімнаті — покотом, знаєш. Я нічого не міг зробити. Я просто вдягнув на них пальта поверх піжам — не міг же ризикнути, що почує Клара — я мусив привезти їх.

Айрі спала; вона скрутилася клубочком, поклавши голову на попільничку, а ноги витягнувши на коробку передач, але Маджід і Міллат радісно висунулись до Самада, вони скубали його за штани і плескали по підборіддю.

— Ей, Абба! Куди ми їдемо, Абба? На секретну дискотеку? Справді?

Самад люто дивиться на Арчі, Арчі стенає плечима.

— Ми їдемо в аеропорт. В Гітроу.

— Вау!

— І коли ми туди приїдемо, Маджід... Маджід...

Це наче сон. Самад не встигає впоратися зі слізьми; він хапає свого старшого-на-дві-хвилини сина і притискає

його до грудей так міцно, що тріскають його окуляри:

— А потім Маджід летить із тіткою Зінат.

— Він повернеться? — це Міллат. От кльово було б, якби він там і лишився!

Маджід вивільняється із батькових обіймів:

— Це далеко? Я повернусь до понеділка — я мушу побачити, чи науково спрацював мій фотосинтез — я взяв дві рослини: одну поставив у шафу, а іншу на сонце — і я мушу бачити, Абба, я мушу побачити, яка з них...

Через роки, та навіть через кілька годин по тому, як злетить літак, це вже буде історія, яку Самад намагається не згадувати. Яку його пам'ять не намагається зберегти. Кинутий камінь тоне в воді. Штучні зуби повільно опускаються на дно склянки.

— Я повернусь до школи, Абба?

— Рухайтесь, — тихо каже Арчі із переднього сидіння. — Ми мусимо добряче гнати, якщо хочемо встигнути.

— Ти будеш у школі в понеділок, Маджід. Я обіцяю. А тепер сідай в машину, давай. Для Абби, будь ласка.

Самад закриває дверцята і згинається, щоб бачити, як його двійнята-сини хукають на скло. Він торкається рукою там, де з іншого боку торкаються їхні губи, такі рожеві проти скла, де їхня слина змішується з дорожнім брудом.

9. Бунт!

Як на Алсану, то справжню різницю між людьми прокладав не колір. І не гендер, не віра, не їхні відносні здібності до танцю під синкопований ритм або пригорщі, повні золота. Справжня різниця пролягала набагато глибше. В землі. В небі. Можна поділити ціле людство на два далекі одне від одного табори, наскільки вона собі це уявляла, просто поставивши кожному кілька простих питань, на зразок тих, що були у суботньому номері «Жіночої суті»:

А. Чи небо, під яким ви спите, може відкрити свої шлюзи і не закривати їх тижнями?

Б. Чи земля, по якій ви ходите, може затреміти і розколотися?

В. Чи може (і, будь ласка, позначте цю клітинку, навіть якщо шанс дуже малий) статися так, що грізна гора, яка в полудень кидає тінь у ваш двір, одного дня вивергне лаву без жодної на те причини?

І якщо відповідь— «так» на всі чи бодай на одне із цих запитань, тоді ваше життя є опівнічним, завжди на волосинці від вальпургієвої ночі; воно нетривке, як зношений одяг; воно недбале у повному розумінні цього слова; воно легке і щомиті його можна втратити, як кільце від ключів чи гумку для волосся. Таке життя — летаргія: чому б не просидіти весь ранок, весь день, весь рік під тим

самим кипарисом, малюючи на піску знак, одну й ту саму вісімку? Більше за те, це катастрофа, це хаос: чому б не скинути уряд через те, що гедзь вкусив, чому б не виколоти очі своєму ворогу, чому б не з'їхати з глузду, чому б не ходити по місту і бурмотіти казна-що, наче юродивий, махаючи руками і видаючи собі волосся? Ніщо не спинить тебе — або ж тебе може спинити будь-що, кожної миті, щомиті. *Отаке* відчуття. Отака справжня різниця. Люди, які живуть на твердій землі, під безпечним небом, не думають про таке; вони наче англійські ДіПі у Дрездені, які продовжували наливати чай і перевдягатися до обіду, навіть якщо ревіли сирени і місто починало нагадувати вогняний стовп. Народжені на зеленій і милій землі, по-блажливій землі, англійці мають вроджену неспроможність відчувати нещастя наперед, навіть якщо це нещастя спричинила людина.

Цього не можна сказати про мешканців Бангладешу — в минулому Східного Пакистану, в минулому Індії, в минулому Бенгалу. Вони живуть під невидимим перстом непередбачуваної катастрофи, повені чи циклону, урагану, оповзню. Половину часу більша частина їхньої землі лежить під водою; цілі покоління регулярно стираються з її поверхні; виживають оптимістичні 52 відсотки, і вони знають, що коли говорять про апокаліпсис, про випадкову масову смерть — це найперше стосується їх, вони загинуть першими, вони перші осядуть, як Атлантида, на морському дні, коли непевні полярні льодовики зрушаться і почнуть танути. Це найкумедніша країна у світі, Бангладеш. Це Божа ідея справжньої хохми, його репліка в чорній комедії. Цей опитувальник не мусить потрапляти до бенгальців. Катастрофа — все їхнє життя. Між щасливим шістнадцятим днем народження Алсани (1971) та днем, коли вона перестала розмовляти зі своїм чоловіком (1985), в Бангладеші загинуло більше людей — зникло у вітрах і воді, ніж в Хіросімі, Нагасакі і Дрездені *разом*

узятих. Мільйони людей втратили своє життя, яке вони навіть навчилися не вважати цінністю.

І це Алсана ставила Самаду в провину найбільше, якщо вже хочете по правді, більше, ніж зраду, ніж брехню, навіть більше, ніж саме викрадення, — те, що Маджід *привчатиметься не цінувати своє життя*. Навіть враховуючи те, що Маджід був у відносній безпеці там, у горах Чіттагонгу, найвищій місцевості у цій пласкій, низько розташованій країні, вона не могла стерпіти думки, що Маджід опиниться в ситуації, в якій колись була вона: цінуватиме життя не більше, ніж монетку пайза, бездумно переходячи вбрід бурхливі потоки, тремтячи під вагою чорного неба...

Природно, вона стала істеричною. Ясно, що вона пробувала повернути його. Звернулася до влади. Владні органи відповідали щось на зразок: «Сказати чесно, дорога, ми більше хвилюємося, коли вони їдуть *сюди*» або «Знаєте, якщо це організував ваш чоловік, що можемо зробити ми...», і вона клала слухавку. Через кілька місяців вона припинила телефонувати. Вона їздила в розпачі до Вемблі і у Вайтчепел і сиділа в будинках родичів цілі епічні вікенди, схлипуючи, поглинаючи каррі і вислуховуючи співчуття. Але вона відчувала нутром, що, хоч каррі було свіжим, співчуття щирим не було. Бо були й такі, які тішилися з того, що Алсана Ікбол, з її великим будинком, і чорно-білими друзями, і чоловіком, схожим на Омара Шаріфа, і сином, який говорив, наче Принц Вельський, тепер жила у боргах і непевності, і, як всі вони, привчалася носити своє горе, наче старі родинні шовки. В цьому було певне *задоволення*, навіть коли Зінат (яка ніколи не зізналася у своїй участі у цій справі), перегибалася через поручень м'якого крісла і брала долоню Алсани у свої співчутливі пазурі.

— О, Алсі, я постійно думаю, як це прикро, що він вибрав кращого! Він був таким розумним і таким *чудово*

чемним! З ним ти не мусила хвилюватися про наркотики і венеричних шльондр. Тільки про ціну окулярів та усіх його книжок.

Так, в цьому була певна *насолода*. Не треба переоцінювати людей, вони отримують насолоду від спостерегання чужого болю, від оголошення поганих звісток, від споглядання вибухів бомб по телевізору, від слухання придушених ридань у телефонній трубці. Біль сам по собі є просто Біль. Але біль + відстань може = розвага, вуайеризм, людська цікавість, *cinéma vérité*, тихе хихотіння, співчутлива посмішка, піднята брова, прихована зневага. Алсана відчула все це і навіть більше, коли 28 травня 1985 року телефон розривався від повідомлень про останній циклон — і заодно від пропозицій *поспівчувати*.

— Алсі, я мусила подзонити. Кажуть, у Бенгальській бухті плаває стільки тіл...

— Я щойно слухала останні новини — десять тисяч!

— А ті, що вижили, плавають на дахах власних будинків, а акули і крокодили кусають їх за п'яти.

— Це просто жахливо, Алсі, не знати, не бути впевненою...

Шість днів і шість ночей Алсана не знала і не була впевненою. Весь цей час вона читала бенгальського поета Рабіндраната Тагора і з усіх сил намагалася повірити його завірянням (*Нічна темрява — це торба, що ввірветься від ваги золота світанку*), але, в глибині душі, вона була практичною жінкою, і поезія не могла її заспокоїти. Всі ці шість днів її життя було опівнічним, на волосинку від вальпургієвої ночі. Але на сьомий день провітліло: прийшли новини, що з Маджідом все добре, у нього лише був зламанний ніс — вазою, що небезпечно стояла на високій полиці в мечеті, і її здув перший порив вітру (і не забудьте про цю вазу, бо вона пізніше приведе Маджіда за ніс до його покликання). Лише слуги, які, прихопивши джин, запакувалися в старенький сімейний автобусик і вирушили

у вихідну поїздку, плавали тепер горічерева в річці Джамуна, і риби зі срібними плавцями і булькатими очами здивовано витріщалися на них.

Самад тріумфував:

— Бачиш! Його не зачепило в Чіттагонзі! Навіть краще: він був у мечеті. Краще зламати носа в мечеті, ніж у бійці на Кілборні! Все так, як я й сподівався. Він опановує традиції. Хіба він не опановує традиції?

Алсана задумалась на мить. Потім вона сказала:

— Може, Самаде Мія.

— Що ти маєш на увазі — «може»?

— Може, Самад Мія, а може, ні.

Алсана вирішила припинити пряме спілкування з чоловіком. Наступні вісім років вона не скаже йому ні «так», ні «ні», але змусить його жити так, як жила вона, — ніколи не знаючи, ніколи не будучи *впевненим*, зводячи Самадовий здоровий глузд до випадковостей, аж поки їй не відплатиться словна поверненням її первістка, старшого-надві-хвилини-сина, аж поки вона знову не проведе своєю пухкою рукою по його густому волоссю. Це була її обіцянка, її прокляття Самадові, і це була її *витончена* помста. Деколи це доводило його до краю, до стадії кухонного ножа, до медичного кабінету. Але Самад був надто впертим, щоб накласти на себе руки, якщо вже це дасть комусь задоволення. Він впирався. Алсана, перевертаючись уві сні, бурмотіла:

— Просто привези його назад, містере Ідіот... якщо в тебе їде дах, просто привези назад моє дитя.

Але на те, щоб повернути Маджіда, не було грошей, навіть якби Самад був схильний вивісити білий дготі. Він навчився жити з цим. Дійшло до того, що якщо хтось говорив Самадові «так» або «ні» на вулиці чи в ресторані, він вже й не знав, як реагувати, він забував, на що вказують ці два маленькі витончені означники. Він ніколи не чув їх з уст Алсани. Яке б питання не прозвучало в домі Ікболів,

відповідь ніколи не була прямою:

— Алсана, ти бачила мої тапочки?

— Можливо, Самаде Мія.

— Котра година?

— Може бути третя, Самаде Мія, але, Аллах знає, може бути так само четверта.

— Алсана, куди ти поклала пульт?

— Він так само може бути у шухляді, Самаде Мія, як може бути і за софою.

І так воно йшло. І так воно собі тривало.

За якийсь час по травневому циклоні Ікболи отримали лист від свого двома-хвилинами-старшого сина, написаний на папері із зошита акуратною рукою, складений навколо свіжої фотокартки. Це був уже не перший лист, але Самад побачив у ньому дещо відмінне від попередніх, щось, що захопило його і виправдало його непопулярне рішення; певна зміна тону, натяки на зрілість, паростки східної мудрості; і, прочитавши листа спершу в саду, Самад не відмовив собі у задоволенні принести його до будинку і вголос прочитати Кларі та Алсані, які пили м'ятний чай.

— Слухайте, що він пише: «Вчора дідо відлупив Таміма (це наш служка) поясом так, що в того попа стала червоніша за томат. Він сказав, що Тамім украв свічки (це правда, я сам бачив!), і за це він його б'є. Дідо сказав, що часом Аллах карає сам, а часом це мусить робити чоловік, і лише мудрий чоловік розуміє, коли це Аллахова справа, а коли — його. Я сподіваюся, що одного дня я теж стану мудрим чоловіком».

— Чули? Він хоче стати мудрим чоловіком. Скільки дітей у відомій вам школі хочуть стати мудрими?

— Може, жодне, Самад Мія. А може — всі.

Самад люто зирнув на Алсану і продовжив:

— А тут, тут, де він пише про свого носа: «Думаю, що ваза не повинна стояти на такому нерозумному місці, де вона може впасти і зламати хлопцеві носа. Це була чиясь провина, і хтось мусить бути покараний (але не паском по дупі, хіба що це була якась дитина, а не дорослий. Хіба якщо йому було менше, ніж дванадцять). Коли я виросту, думаю, буду перевіряти, щоб вази не стояли в таких дурних місцях, де вони можуть бути небезпечними, і буду також скаржитися на інші небезпечні речі (до речі, з моїм носом уже все добре!)» Бачиш?

Клара звела брови:

— Що — бачиш?

— Вочевидь він засуджує іконографію у мечеті, він незлюбив усі поганські, непотрібні, небезпечні прикраси! Такому хлопчині судилося стати великим, чи не так?

— Може, Самаде Мія, а може — ні.

— Може, він подасться в уряд, може, стане правником, — запропонувала Клара.

— Дурниці! Мій син — для Бога, не для людей. Він не лякається свого призначення. Він не боїться бути справжнім бенгальцем, щирим мусульманином. Тут він пише, що козел на фотокартці мертвий. «Я помагав забивати козла, Абба, — пише він. — Він ще рухався деякий час, коли ми вже розрубали його на дві частини». Такий хлопчик не злякається!

Хтось очевидно мусив сказати «ні», і Клара без особливого ентузіазму це сказала і взяла у Самада фотографію. На ній був Маджід, вдягнутий, як завжди, в сіре, він стояв біля мертвого козла на тлі старого будинку.

— Ой! Гляньте на його ніс! Гляньте на перелом. Тепер у нього римський ніс. Він став схожий на маленького аристократа, на маленького англійця. Глянь, Міллате, — Клара тицьнула картку під менший, плоскіший Міллатовий ніс. — Більше не скажеш, що ви близнята.

— Він схожий, — сказав Міллат, глипнувши на фото, — на *вождя*.

Самад, ніколи не маючи справи із виллесденським сленгом, суворо хитнув і скуйовдив Міллатове волосся.

— Добре, що ти побачив різницю між вами, Міллате. Краще зараз, ніж потім. — Самад уважно подивився на Алсану, бо вона покрутила пальцем коло скроні і постукала себе долонею по голові: *божевільний, дах поїхав*. — Інші можуть собі насміхатися, але ти і я знаємо, що твій брат виведе людей з дикості. Він буде лідером племен. Він справжній вождь.

На це Міллат розреготався так голосно, так нахабно, так нестримно, що згубив капця, послизнувся на ганчірці для підлоги і перебив собі носа об рукомийник.

*

Два сини. Один невидимий та ідеальний, завмерлий у милому віці дев'яти років, статичний у рамці на телевізорі, який під цією рамкою спльовував усе лайно вісімдесятих — ірландські бомби, англійські заворушення, трансатлантичні операції, і над усім цим безладом вивищувалася недоторкана і незаплямована, зведена до статусу вічно усміненого Будди дитина, натхненна східним спогляданням; здатна на всі добрі діла, народжена для справжнього лідерства, для справжнього ісламу, справжнього вождівства — коротше, нічого, крім видимості. Примарний дагеротип, народжений із плинної батькової уяви, законсервований солоним розчином материнських сліз. Їхній син стояв тихо, на віддалі, і вважався щасливим, наче один із колоніальних островів Її Величності, застиглий у вічному стані первісної наївності, безстрокового передпубертату. Цього сина Самад бачити не міг. А Самад був твердо навчений обожнювати те, чого не міг побачити.

Що ж до сина, котрого він міг бачити, того сина, який був під рукою з реальної плоти й кістки, то тут краще не розводити Самада на цю тему, тему Міллатової *Проблеми*, але воно було так: він, другий син із запізненням, як автобус, як дешева доставка, як повільна електричка, дитина, що вічно наздоганяє, яка програла перше змагання вниз по родовому каналу, і тепер, за таємним задумом Аллаха, завжди не-перша через генетичну визначеність, яка програла дві життєво важливі хвилини, котрі вже ніколи не наздожене, ні в цих всезнаючих параболічних дзеркалах, ні в скляних кулях божества, ні в очах власного батька.

Відтак дитина більш схильна до меланхолії, ніж Міллат, більш глибокодумна дитина могла б витратити решту свого життя на гонитву за двома хвилинами і чулася б вкрай нещасною, наздоганяючи мету, що лежала, врешті, біля батькових ніг. Але те, що говорив його батько, мало обходило Міллата: він знав, що він не лузер, не вождь, не дровичник, не стукач, не гівно — хай там його таточко хоч що собі каже. Мовою вулиці Міллат був справжній пацан, поганий хлопець, завжди попереду, змінюючи імідж, як шкарпетки; завжди веселий, завжди в порядку, метикуватий, він вів дітлахів за собою на пагорб грати у футбол, вниз до гральних автоматів, вів геть зі школи і до відео-крамниці. У Рокі Відео, Міллатовому улюбленому місці, яке належало безсовісному дилеру коки, видавали порно, якщо тобі виповнилося щойно п'ятнадцять, «від 18-ти», коли тобі було хоча б одинадцять, та інші перчені фільми з під прилавка за п'ять папірців. Саме тут Міллат склав своє уявлення про те, що таке батько. Хресні батьки, брати по крові, пачіно-деніро, красені в чорному, які говорили твердо і швидко, ніколи не чекали на (той чортовий) столик, вправно користувалися обома руками, по пістолету в кожній. Там він навчився, що не обов'язково жити під загрозою повені або циклонів, щоб гратися з небезпекою і бути

неабияким чоловіком. Цього шукають. Коли йому сповнилося дванадцять, Міллат теж подався на пошуки, і, хоча Віллесден-Грін не Бронкс і не Південний Центр, все ж він дещо знайшов, і цього було досить. Він мав міцні яйця, він умів метати абсолютно вбивчі погляди — і все це вже до тринадцяти — того часу, коли з кумира прищуватих хлопчаків він став кумиром жінок. П'єр-Сопілкар Віллесдена, за ним тягнулись черги по вуха закоханих дівчат — висолоплені язики, нахабні груди, розбиті серця... І все тому, що він був **НАЙБІЛЬШИЙ** і **НАЙГІРШИЙ**, і проживав своє молоде життя тільки з великої літери: він найпершим почав курити, найпершим вихилив сто грамів, він навіть втратив **ІІ** — **ІІІ**! — у тринадцять з половиною. **ОКЕЙ**, він тоді нічого **ТАКОГО НЕ ВІДЧУВ**, навіть нічого **ТАКОГО НЕ ПОМАЦАВ**, це виявилось **МОКРИМ** і **НЕЗРОЗУМІЛИМ**, він втратив **ІІ**, навіть не второпавши, куди **ВОНА** поділася, а все ж він **ІІ** втратив, бо не могло бути сумніву — **ЖОДНОГО** — що він був найкращим серед них, за будь-якими мірками ювенільних поганих вчинків, яскрава зірка підліткової спільноти, **КОРЕШ**, **ПАЦАН**, **СОБАЧІ ЯЙЦЯ**, крутий хлопець, лідер натовпу. Насправді єдиною проблемою з Міллатом було те, що він *кохався* у проблемах. Вони йому прекрасно *вдавались*. Щоб усі знали. Він був *непервершений*.

Все ж, усі вирішували, що робити — вдома, у школі, на численних кухнях широкого клану Ікболів /Бегамів — що ж робити з проблемою Міллата, тринадцятирічного бунтаря Міллата, який пукав у мечеті, волочився за білявками і смердів тютюном. Та й не лише Міллат, а всі діти: Муджіб (чотирнадцять, кримінальна справа за крадіжку машини), Хандакар (шістнадцять, біла дівчина, яка вечорами ще й малюється), Діпеш (п'ятнадцять, маріхуана), Куршед (сімнадцять, секс до заміжжя із китайським хлопчиною), Халеда (дев'ятнадцять, пише диплом із драми); що не так із усіма цими дітьми, що відбувається із першими

нащадками тих, хто перетнув океан в рамках великого експерименту? Чи в них не було всього, що тільки можна забажати? Чи вони не мали великої зеленої зони, порядного харчування, чистого одягу від Маркс-енд-Спаркс, першокласної освіти? Чи їхні батьки не зробили все, що могли? Чи всі вони приїхали на цей острів без конкретної мети? Заради безпеки. Чи не були вони в безпеці?

— *Надто* в безпеці, — пояснював Самад, терпляче втішаючи того чи іншого тата чи маму, розлюченого чи в сльозах, розгубленого і постарілого татуня чи мамуню, — вони занадто в безпеці у цій країні, не? Вони живуть у великих пластикових кулях нашого власного виробництва, їхнє життя вже спроектоване для них. Особисто я, знаєте, хотів би піти плюнути на Святого Павла, але потрібна мудрість, Аллах вимагає мудрості: *відмовся від дитинних діянь*. Як наші хлопці можуть стати чоловіками, якщо життя їх до цього не спонукає? Га? Жодних сумнівів, після певних роздумів, я правильно зробив, коли відправив Маджіда звідси. Всім раджу.

У такі моменти зграя схлипувальників і стогнальників похмуро дивилася на леліану фотокартку Маджіда і козла. Вони сиділи, заворожені, як індус, який чекає, коли заплаче кам'яна корова, аж поки їм не починало здаватися, що від фото відділяється видима аура: доброта і відвага серед бід, вогню і води; справжній мусульманський хлопчик; дитина, про яку вони могли тільки мріяти. Попри всю патетику, Алсані це не надто подобалося, всі сидять за столом, і ніхто не плаче за нею, всі плачуть за себе і своїх дітей, над тим, що жахливі вісімдесяті роблять з ними усіма. Ці зібрання нагадували відчайдушні політичні збори, наче знервовані збори влади і церкви за зачиненими дверима, під якими розлючений натовп реве і б'є вікна. Всюди встановлювалася відстань, не лише між *батьками-синами, старими-молодими, народженими-там-народженими-тут*, але між тими, хто був усередині, і хто ревів знадвору.

— Надто безпечно, надто легко, — повторював Самад, поки бабуся-в-других Бібі любовно протирає Маджіда серветочкою. — Місяць вдома, і у них всередині все б уладналося.

Але справа була така, що Міллат не збирався їхати додому: він мав шизофренічну свідомість — однією ногою в Бенгалі, однією у Вілледені. В душі він був однаковою мірою і там, і тут. Йому не треба було паспорта, щоб жити одночасно у двох місцях, не треба було візи, щоб проживати і братове, і своє власне життя водночас (врешті, він був близнюк). Алсана перша зрозуміла це. Вона повідала це Кларі: «Господи, вони, як дві половини яблука, з'єднані, як туди-сюди, потягни за один кінець, вискочить інший, що бачив Міллат, те знає Маджід і навпаки!» І Алсана бачила тільки те, що лежало зверху: однакові хвороби, одночасні нещасні випадки, чи те, що домашні тварини на різних континентах гинули в один день. Вона не знала, що поки Маджід дивився, як циклон 1985-го збиває речі з висоти, на якій вони лежать, Міллат випробовував долю, дряпаючись угору по відвісній стіні кладовища на Форчун-Грін; що 10 лютого 1988, поки Маджід продирався через оскаженілий натовп у Даці, відбиваючи випадкові удари тих, хто вирішував вибори ножами і кулаками, Міллат робив те саме між трьома п'яними, розлюченими, гарячими ірландцями під сумнозвісним Кілбурнським публічним будинком Бідді Малліган. А, ви ще не переконані збігами обставин? Ви хочете фактів, фактів, фактів? Ще сутичок із Тіткою в капюшоні і з косою? Окей: 28 квітня 1989 торнадо зірвав чіттагонзьку кухню в повітря — разом з усім, крім Маджіда, який дивом лишився на підлозі, скручений у клубочок. Тепер гляньмо на Міллата, п'ять тисяч миль звідти, який входив у легендарну шестикласницю Наталью Кавендіш (чиє тіло приготувало їй недобрый сюрприз); презервативи, нерозпаковані, лежать собі в пачці в кишені; але якимось

дивом він не підхопить цього; хоча зараз він ритмічно рухається, вгору-всередину, глибше і з боку в бік, заграючи зі смертю.

*

Три дні:

15 жовтня 1987

Навіть коли зникло світло і вітер мало не розбивав подвійні шиби у вікнах, Алсана, яка непохитно вірила в оракула на ймення Бі-бі-сі, сиділа у нічній сорочці на софі і відмовлялася піти.

— Якщо містер Фіш каже, що все добре, чорт, значить, все добре. На Бога, він все-таки з Бі-бі-сі!

Самад давно відмовився від ідеї (це було неможливо — змінити віру Алсани у незмінну надійність її улюблених англійських інституцій, серед них: Принцеса Анна, Блю-Тек, Чілдрен Роял Верайеті Перформанс, Ерік Моркамб, Жіночий Час). Він узяв з кухонної шухляди ліхтарик і пішов нагору, до Міллата.

— Міллате? Міллате! Ти тут?

— Може, Абба. А може, і ні.

Самад пішов на голос із ванни, і побачив Міллата, по підборіддя у брудній рожевій мильній піні, він читав «Віз».

— А, таточко. Злючий. З ліхтариком. Посвіти мені сюди, а то темно читати.

— Забудь про це, — Самад вирвав комікси з рук сина. — Чорт забирай, на вулиці ураган, а твоя божевільна матір сидить там, щоб на неї дах упав. Вилазь з ванни. Я хочу, щоб ти пішов у сарай і приніс дерева і гвіздків, щоб ми могли...

— Але Абба, у мене гола задниця!

— Давай не патякай мені тут — це надзвичайний випадок. Я хочу, щоб ти...

Знадвору долинув жакливий рипучий звук, наче там вирвали щось з корінням і жбурнули об стіну.

Через дві хвилини сім'я Ікболів, в різному стані неодягненості, стояла рядочком, виглядаючи з вікна кухні на місце, де колись стояв сарай. Міллат тричі притупнув і замуликав з бакалійним акцентом:

— О мі, о май. Мій солодкий дім, мій любий дім.

— *Добре*, жінко. *Тепер* ти йдеш?

— Можливо, Самаде Мія, можливо.

— *Твою дивізію!* Зараз не час для референдуму. Ми їдемо до Арчібальда. Може, у них ще є світло. Один в полі не воїн, так що ви обое — зараз — вдягаєтесь, берете необхідні речі, *питання життя і смерті*, і сідаєте в машину!

Змагаючись із вітром, який виривав йому з рук дашок багажника, Самад спочатку дивувався, а потім засмучувався з речей, які його дружина й син вважали необхідними у питанні життя і смерті:

Міллат

«Народжений для швидкості» (альбом) — Спрінгстін.
Плакат з Де Ніро в сцені «Ти мовиш до мене» із «Таксиста».

Касету «Кривавого дощу» (роковий фільм).

Облягаючі «Левіси-501» (ред-таб).

Пара чорних бейсбольних кросівок.

«Механічний апельсин» (книжка).

Алсана

Швейна машинка.

Три баночки тигрового бальзаму.

Ягняча ніжка (заморожена).

Ванночка для ніг.

«Зодіак від Ланди Гудмен» (книжка).

Гігантська пачка дамських сигарет.

Діваргіт Сінгх у «Місячному с'яйві над Кералою» (мюзикл).

Самад прикрив багажник.

— Жодного ножа, жодних продуктів, жодного ліхтаря. Чудово, твою дивізію. Призовий фонд за вгадування ветерана війни поміж Ікболів відміняється. Ніхто навіть не подумав взяти Коран. Основну річ у критичній ситуації: духовну підтримку. Я йду назад, у дім. Ви — сидіть у машині, і щоб мені поворухнутися не сміли.

У кухні Самад крутив ліхтариком: каструля, конфорка, чашка, фіранка, і потім сюрреалістичний вигляд їхнього сарайчика, що сидів, наче розбійницьке гніздо, на сусідському каштані. Він знайшов армійський швейцарський ніжик, який поклав був під рукомийник, взяв у вітальні свій оздоблений позолотою і оксамитовими китицями Коран і вже зібрався йти, коли його посіла спокуса відчути-таки бурю, подивитися на нестримне руйнування. Він почекав, поки вітер трохи стихить і відчинив двері в сад, де відсвіт блискавки явив йому картину передміського апокаліпсису: дуби, кедри, платани, явори падали в садах, а літні меблі розліталися на друзки. І лише в його садку, який так часто висміювали за гофрований залізний парканище, відсутність дерев і незчисленні клумбочки рослин із приторним запахом, ураган відносно не вчинив шкоди.

Він видихнув і якраз почав вигадувати алегорію про гнучку східну тростину і впертий західний дуб, коли знову рвонув вітер, збив його з ніг і ввірвався до кухні, легко вибиваючи шиби і розносячи все всередині. Повз пролетів друшляк, боляче вдаривши Самада, і той, притиснувши книжку до грудей, поспішив до машини.

— Що ти робиш за кермом?

Алсана лише стиснула руки на кермі і сказала Міллатові, дивлячись у бокове дзеркальце:

— Може хто-небудь, будь ласка, сказати моєму чоловіку, що машину поведу я? Я виросла біля Бенгальської бухти. Я дивилася, як моя мати веде машину крізь подібні вітри тоді, коли мій чоловік ще вимахувався по вулицях Делі із мажорчиками з коледжу. Тож я пропоную своєму чоловікові сідати назад і не сміти перднути, поки я йому цього не дозволю.

Алсана їхала три милі на годину порожньою, абсолютно темною трасою, а вітри 110 м/год безперестану билися об найвищі будівлі.

— Англія, от що це таке! Я переїхала до Англії для того, щоб не мати такого. Ніколи більше я не повірю тому містеру Крабу.

— Амма, він містер Фіш.

— Від цього моменту він для мене містер Краб, — відрубала Алсана з лютим поглядом. — Бі-бі-сі чи не Бі-бі-сі.

В Арчі теж вибило світло, але дім Джонсів був готовий до будь-яких катастроф, від цунамі до ядерного вибуху; поки Ікболи туди добралися, будинок був освітлений десятками газових ламп, садових свічок і ліхтарів, вхідні двері і вікна терміново укріпили віконницями, а садовим деревам позв'язували гілки.

— Вся справа у вчасних приготуваннях, — проголосив Арчі, відчиняючи переляканим Ікболам з оберемками пожитків, наче король «зроби все сам», що відчиняє убогим. — Я кажу, треба забезпечити свою сім'ю, що — не? Не те, щоб ти тут не дав собі ради — ти знаєш, що я маю на увазі — просто це так, як я його бачу: я проти вітру. Я вже тобі раз казав, Ікболе, та я тобі мільйон разів уже казав: *перевір опорні стіни*. Якщо вони не в найліпшому стані, підеш з торбами, друзяко. Підеш. І мушиш мати в хаті пневматичний ключ. Це необхідно.

— Я вражений, Арчібальде. Можна увійти?

Арчі відступив, щоб звільнити прохід:

— Єсно. Чесно — то я тебе сподівався. Ти свердла від долота не відрізниш, Ікболе. Теоретик нещасний, ніколи не давав собі ради з практикою. Ну, давайте, йдіть нагору, он подивись на нічники — класна ідея, не? Привіт, Алсі, ти чарівна, як завжди; привітик, Міллбойд, засранець. Ну, Семе, тепер скажи: шо пропало?

Самад безпорадно перерахував збитки на момент від'їзду.

— А, тепер бачиш — це не твої шиби — з ними як-раз все окей, це я їх ставив, — це все *рами*. Просто вилетіли з тої облупленої стіни, хай мені шо.

Самад без особливої охоти погодився.

— Найгірше ще попереду, згадаєш мої слова. Але — що зроблено, то зроблено. Клара і Айрі на кухні. Там у нас банвенівський примус і з хвилини на хвилину буде хавка. Але який шторм, а? Справжнє лайно. Телефон не працює. Світла фіг вам. Ніколи такого лайна не бачив.

На кухні панував штучний спокій. Клара помішувала боби, мугикаючи мелодію із «Солдата з Баффало». Айрі зігнулася над зошитом, маніакально пишучи свій щоденник, як усі тринадцятилітки:

8:30. «Щойно забрів Міллат. Він таааакий класний, але він дістає! Тісні джинси, як завжди. На мене не дивиться (теж як завжди, хіба що ЯК ДРУГ). Я закохана в ідіота (ну і дурепа!). Якби тільки у нього була голова, як у його брата... ну так, говорили-балакали. У мене любов, як у малявки, і жирок, як у малявки, — ааааа! Буря все ще казиться. Мушу закінчувати. Напишу пізніше».

— Кльово, — привітався Міллат.

— Кльово, — відповіла Айрі.

— Капец, скажи?

— Ага, офігіти — не встати.

— У тата припадок. Наш будинок порвало нафіг.

— Це ти мені кажеш? Тут всюди дурдом.

— Хотів би я знати, що б ти робила без мене, панночко, — сказав Арчі, забиваючи у віконниці додатковий цвяшок. — Найкраще захищений будинок на весь Віллесден — наш. В середині навіть не видно, чи навіс-ніє ще там буря.

— Ага, — сказав Міллат, кидаючи останній жадіб-ний погляд на апоплектичні дерева за вікном, перед тим, як Арчі остаточно забив це вікно дошками і цвяхами. — В цьому і проблема.

Самад вщипнув Міллата за вухо:

— Так, давай приберемо тон неповаги. Я знаю, куди ти хилиш. Ти забув, що Арчібальд і я маємо досвід, як поводитися в естремальних ситуаціях. Якщо колись тобі доводилось ремонтувати танк просто посеред поля бою, ризикуючи життям на кожному кроці, під кулями, які свистять біля самого твого дорогоцінного задку, а ти водночас ще й даєш ворогові понюхати смалене, то я тобі скажу, ураган — це вже самі мухи. Можеш натворити багато чого гіршого, ніж — так-так, дуже цікаво, — пробурмотів Самад, бо діти і жінки вдавали нарколептиків. — Хто хоче бобів? Я на роздачі.

— Хто-небудь розкажіть що-небудь, — запропонувала Алсана. — А то ми тут повмираєм із нудьги, якщо вони знов на цілий вечір сядуть на свою военну шкапу.

— Ану, Сем, — підморгнув Арчі. — Давай про Мангала Панде. Це завжди кумедія.

— Ой, ніііііі! — запротестувала компанія, давлячись і кашляючи.

— Історія Мангала Панде, — заперечив Самад, — це тобі не для смішків. Він те, що не дає спокою, те, що робить нас такими, як ми є, творець сучасної Індії, великий перець в історії.

Алсана гмикнула:

— Велика жирна дурня. Всі знають, що головний перець — це Ганді. Неру. Може, ще Акбар, але він був сутулим і носатим. Мені він ніколи не подобався.

— Чорт! Не мели язиком, жінко. Що ти про все це знаєш? Насправді це все суто економічна справа, публічність, копірайт на фільми. Питається: чи ці красунчики із великими білими зубами зможуть виграти тебе, і таке інше. Ганді і містер Кінгслі — болячка йому в ребро — а хто поставить на Панде, га? Панде не такий уже красунчик, правда? Надто індійська зовнішність — носяра, брови кущами. І тому я завжди вставляю краплю-другу про Панде. Бо хто, якщо не я.

— Слухай, — сказав Міллат. — Давай я коротко перекажу. Прадід...

— Тобі *прапрадід*, дурню, — виправила Алсана.

— Яка різниця. Вирішує трахнути англійців...

— Міллат!

— *Повстати* проти англійців, весь накачаний своїм зіллям, пробує застрелити свого капітана, промазує, пробує сам застрелитися, промазує і його карають на шию...

— На горло, — автоматично виправила Клара, думаючи про своє.

— На шию чи на горло? Гляну в словнику, — сказав Арчі, відкладаючи набік молоток і виповзаючи з-за кухонних меблів.

— Яка різниця. Кінець історії. *Нудо-ота*.

І в цей момент гігантське дерево — які зазвичай ростуть у Північному Лондоні, ті, що спершу випускають три паростки на стовбурах, і тільки потім вибухають буйною зеленню і стають гуртожитком для цілої колонії сорок — таке дерево вилізло з бетону і собачого лайна, трясучись, ступило крок вперед, витягнулося в корчах і повалилося; крізь водостік, крізь подвійне скло, крізь дерев'яні віконниці, воно збило газову лампу і приземлилося у порожнє

місце, яке все ще зберігало форму Арчі, бо він щойно звідти вийшов.

Арчі зреагував першим, накинувши рушник на вогник, що поповз по корку кухонної оббивки, поки всі інші ще тремтіли, схлипували і обмацували одне одного — чи немає поранень. Потому Арчі, очевидно, вражений цим ударом по його господарчому авторитету, спробував знову взяти контроль над розрізненими елементами, він підв'язав кілька гілок чим попало під руку і наказав Міллату з Айрі пройтися домом і погасити газові лампи.

— Ми ж не збираємось тут згоріти живцем — правда? Піду-но я пошукаю чорної пластмаси і прабабчину друкарку. Спробуємо щось зробити.

Самад вирячив очі:

— *Спробуєм щось зробити, Арчібальд?* Щось я не второпаю, як стара друкарка може нам допомогти, якщо тут півдерева на кухні.

— Старий, я боюсь, — заїкнулась Клара, порушивши мовчанку, коли буря на мить вщухла. — Затишшя завжди поганий знак. Моя баба — земля їй пухом — завше так казала. Затишшя — це значить Бог просто перехоплює подих, перед тим, як крикнути на весь голос. Давайте підемо в іншу кімнату.

— З цього боку це було єдине дерево. Так що краще вже тут. Найгірше, що могло тут статися, вже сталося. І крім того, — додав Арчі, любовно торкаючись Клариного передпліччя, — Бовдени ще не таке бачили на своєму віку. На Бога, твоя мати народилася під час землетрусу. 1907 рік, Кінгстон розлітається на шматки, а Гортенз вискакує на світ. Її такий слабенький шторм навіть не злякав би. З таких людей цвяхи б робити — такі тверді.

— Та не твердість, — тихо сказала Клара, встаючи, щоб глянути крізь розбите вікно на хаос на вулиці. — Просто удача. Удача і віра.

— Давайте помолимося, — запропонував Самад, витягнувши свій новенький Коран. — Я пропоную визнати могутність творця, який цього вечора показав, що він може зробити.

Самад погортав книгу, знайшов, що хотів, і, наче неофіт, тицьнув її під ніс своїй дружині, але Алсана гучно закрила Коран і вирячилась на нього. Безбожна Алсана, яка, втім, дуже влучно використовувала Боже слово, коли це їй було потрібно (добра школа, поважні батьки, так, так — їй нічого не бракувало, крім віри) — наготувалася зробити те, що вона робила тільки в критичних ситуаціях — процитувати:

— Я не служу твоїм богам, ні ти не служиш моїм. Я не служитиму твоїм богам, ні ти не служитимеш моїм. У тебе твоя релігія, а в мене — моя. Сура 109, переклад Н. Дж. Давуд. А тепер нагадайте, будь ласка, хто-небудь моему чоловікові, — сказала Алсана дивлячись на Клару, — що він не містер Манілов, і в нього нема пісень, які б змусили цілий світ співати. Хай собі співає своє, а я співатиму своє.

Самад зневажливо відвернувся від дружини і твердо поклав руки на свою книгу:

— Хто молитиметься зі мною?

— Сорі, Сем, — почувся глухий голос (Арчі саме запхав голову у шафу в пошуках сміттєвих мішків). — Не моя тарілка так само. Ніколи не ходив до церкви. Не ображайся.

Минуло ще п'ять безвітряних хвилин. Потім слабенький порив, і Бог крикнув — якраз так, як Амброзія Бовден казала про це своїй внучці. Грім покотився домом, наче плювок умираючого, потім блискавка, наче прокляття, і Самад закрив очі.

— Айрі! Міллат! — покликала Клара, потім Алсана. Відповіді не було. Випростовуючись у шафі та гатячи головою об полицю, Арчі сказав:

— Збігло вже десять хвилин. Хай мене пофарбують, де діти?

*

Одна дитина перебувала в Чіттагонгу, і дружок підбурював її зняти лунгі і пройти через славнозвісне болото з крокодилами; інші двоє вислизнули з дому, щоб вповні насолодитися бурею, і брели у вітрі, наче у глибокій воді. Вони добралися до вілленсенського скверика і стали ділитися враженнями:

— Офігенно!

— Ага! Здуріти просто!

— От ти й здуріла.

— Ти про що? Я в порядку.

— Та не, ні в якому ти не в порядку. Ти весь час дивишся на мене. І потім — що ти там писала? Ти наче якась тупиця. Вічно тільки й робиш, що пишеш.

— Нічо. Просто так. Ну, щоденник.

— Не чую! Голосніше!

— БЗДУРА! НЕ ТРЕБА БРЕХАТИ! ТИ МЕНЕ ЧУВ.

— А от і не чув. Ти егоїстка.

— Бачив мою задницю?

— Не будь ідіоткою. І потім, нічо кльового в твоїй задниці нема. Вона завелика. Я не люблю великі дупи. Так що відчепись від мене.

— Та нащо ти мені треба, містер Егоїст.

— Крім того, подумай тільки, як би виглядали наші діти.

— Я думаю, вони були б гарними.

— Чорно-коричневі. Коричнево-чорні. Афро, плаский ніс, кролячі зуби і ластовиння. Бррр!

— Хто б говорив. Я бачила фотку твого прадіда...

— ПРАПРАДІДА.

— Здоровенний носяра, жакливі брови.

— Це враження художника, ти, вождяка.

— І вони будуть божевільні — він був божевільним — ціла твоя родина божевільна. Це в генах.

— Ага, ага. Поговори мені.

— І щоб ти знав. Я про тебе не думаю. У тебе кривий ніс. І ти сама проблема. А кому треба проблеми?

— Ей, обережно, — сказав Міллат, нахилиючись вперед і вдаряючись об заячі зуби, миттю захопив язик дівчини і так само миттєво відхилився назад. — А то всі проблеми стануть твоїми.

15 січня 1989

Міллат витягнув ноги, як Елвіс, і хляпнув гаманець на касу:

— Один на Бредфорд, чи шо?

Касир приклав до скла втомленого носа:

— Ви мене питаєте, молодий чоловіче, чи кажете мені?

— А я маю казати, чи як? Один на Бредфорд, кароче? В тебе проблема, чи шо? Англійську розумієш? Це Кінгз Крос, га? Один на Бредфорд!

Міллатова команда (Раджік, Раніл, Діпеш і Гіфан) шаркала і хихотіла позаду, відлунюючи його «чи шо», наче підспівуючи своєму фронтмену.

— Перепрошую?

— Перепрошуєш *шо*? Один на Бредфорд, ок? Видаси мені? Один на Бредфорд. *Вождь*.

— Туди й назад? Дитячий?

— Ну так, старий. Мені п'ятнадцять, чи шо? Ясно, шо мені тре туди й назад, я маю барі, щоб, як всі, вертатися додому.

— Це вийде сімдесят п'ять фунтів, прошу.

Це не сподобалося Міллатові і його компанії.

— Шо? Гониш! Сімдесят — бллллліііііі, старий. Це якесь лайно. Я не буду платити сімдесят п'ять фунтів!

— Що ж, боюсь, така ціна. Може, наступного разу ви пограбуєте якусь бабусю, — сказав касир, оглядаючи грубе золото, що звисало з Міллатових вух, рук, пальців і шиї. — Можна було зайти сюди *перед* ювелірним супер-маркетом.

— Та він собі гонить! — заволав Гіфан.

— Він на тебе їде, чи шо? — перепитав Раніл.

— Ей, та ти йому скажи! — попередив Раджік.

Міллат вичекав хвилину. Час, час усе вирішував. Тоді він повернувся, наставив у повітря зад і довго й голосно перднув у бік касира.

І банда дружно вигукнула:

— *Сомоками!*

— Як ви мене назвали? Ей, ви — що ви сказали? Ви, малі засранці! Що — по-англійськи сказати не можете? Можете тільки говорити вашою мовою пакі?

Міллат вдарив кулаком об віконце касира так сильно, що відгукнулися шиби у касира навпроти, який продав квитки до Мілтон Кейніс.

— По-перше: я не пакі, ти, тупа дупа. І по-друге: не треба тобі перекладача, кароче. Я тобі сам перекладу. Ти гръобаний педераст, в'їхав? Гомік гръобаний, петух, голубий, хрін-у-сраці.

Нічим Міллатова команда так не пишалася, як кількістю евфемізмів на позначення гомосексуальності.

— Сракобандюга, фантастичний трахтор, туалетний купец.

— Мусиш подякувати Богу, що між нами скло, юначе.

— Ага, ага, ага. Я дякую Аллаху, тіпа. Кароче, сподіваюся, він тебе трахне, грішника. Ми, кароче їдемо в Бредфорд, щоб розбиратися з такими, як ти. *Вождь!*

На півдорозі до 12 платформи, де вони збирались сідати на потяг, на який не мали квитків, охоронець Кінгз Крос спинив Міллатову команду і спитав:

— А ви, хлопці, здається, шукаєте собі проблем.

Питання було вмотивоване. Міллатова банда виглядала, як сама проблема. В ті часи групу, яка виглядала такою проблемою, називали *Раггастані*.

Це була нова порода, що недавно поповнила ряди інших вуличних збіговиськ: бекс, бі-бойз, інді кідз, вайд-бойз, райвери, брутальні хлопці, ейсідгедз, шаронс, трейсіз, кевз, нейшн брозерз, раггаз і пакіз; вона заявила про себе як про різновид трьох останніх. Раггастані говорили дивною сумішшю ямайського патуа, бенгалі, гуяараті й англійської. Їхній етос, їхній маніфест, якщо це можна так назвати, був так само гібридним: Аллаха *визнавали*, але більше як колективного старшого брата, ніж вищу істоту, як міцного-шо-трах *мудака*, який в разі чого буде битися за їхню вулицю; кунг фу і мистецтво Брюса Лі також були центром філософії; додати до цього зелене уявлення про Чорну Силу (для них втілену в альбомі «Страх чорної планети» групи «Паблік Енемі»); але основною їх місією було повернути Нездоланних до індійців, Тверді яйця до бенгальців, Жахливих до пакистанців. Із Раджіком посралися, ще коли він грав у шашки і носив футболки з трикутним вирізом. Раніла витурили, ще коли він сидів на задній парті і уважно копіював до свого зошита все, що диктував учитель. Діпеша та Гіфана — коли вони приходили гратися на майданчик у традиційному вбранні. Навіть з Міллатом посралися через його вузькі джинси і білу футболку. Але тепер з ними вже ніхто не смів зачіпатися, бо вони виглядали, як проблема. Вони виглядали, як проблема в квадраті. Природно, в них була своя форма. Вони обвішалися золотом і носили бандани або навколо чола, або зав'язаними на ліктях чи ногах. Штани були широченними, просто безрозмірними, і ліву штанину обов'язково заковували по коліно; кросівки також заслуговували на увагу: їхні язички були такими довгими, що закривали кісточки; плюс неодмінні бейсбольні кепки, насаджені так тісно, що їх було важко зняти, — і все,

все, все це було Nike™; куди б вони не заявлялися, вони справляли враження гігантського біл-борда, єдиної велетенської корпоративної мітки. Крім того, вони ходили у відмінний спосіб, ліва половина їхнього тіла теліпалася, наче паралізована; рух нагадував уславнене, тремтливе кульгання повільного, дикого тисячолітнього звіра Єйтса. Поки безтурботні кислотні голови танцювали собі по Літу Кохання, десятьма роками молодші Міллатові хлопці тупали на Бредфорд.

— Не, нема кароче проблем, — сказав Міллат охоронцю.

— Просто собі їдем... — почав Гіфан.

— У Бредфорд, — уточнив Раджік.

— Типу по справах, — пояснив Діпеш.

— Бувай! Бідайо! — вигукнув Гіфан, вони стрибнули у потяг і наставили звідти середні пальці і дупи.

— Моє крісло під вікном, чи шо? Суперово. Мені просто капець як приспичило там покурити, кароче Я, блін, весь накручений, нахрін. Ця вся фігня, старий. Цей сраний го-мік, старий! Він всраний кокос — трахнув би його, чи шо?

— А він там буде?

Всі серйозні питання завжди адресувалися Міллатові, і Міллат завжди відповідав групі загалом:

— Ніяк. Він там не буде. Будуть його братани. Це, блін, протест, ти, вождь, чо нахрін він буде протестувати проти себе самого?

— Я просто спитав, — сказав Раніл ображено. — Та я б його трахнув, блін. Якби він там був. Чортів трахнутий книжник.

— Це, нахрін, образа! — вигукнув Міллат, випльовуючи жуйку у вікно. — Ми надто довго терпимо у цій країні. А тепер ми їм покажем, старий. Расклат! Він трахнутий бадор, собачара білих.

— Мій дядько казав, він навіть говорити нормально не може, — злісно докинув Гіфан, найбільш релігійний з усіх. — І він ще сміє говорити про Аллаха!

— Аллах його трахне, чи шо? — закричав Раджік, найдурніший з усіх. Він уявляв собі Бога якоюсь мішанкою Манкі-Меджік і Брюса Вілліса. — Він йому яйця відірве. Чортів книжник.

— Ти читав його? — спитав Раніл, поки за вікном пронісся Фінзбурі-Парк.

Запала мовчанка.

Міллат відповів:

— Я не зовсім його читав, але я знаю все, що треба, про це лайно.

Сказати точніше, Міллат взагалі не читав книжок. Міллат нічого не знав про автора і нічого про книжку; він не пізнав би її між інших книжок; не визначив би імені автора між імен інших авторів (неодмінно, ціла черга нечестивців: Сократ, Протагор, Овідій і Ювенал, Радкліфф Голл, Борис Пастернак, Д. Г. Лоуренс, Солженіцин, Набоков, усі з нумерними табличками для кримінальної фотографії, блимають очима на спалах фотокамери). Але він знав інші речі. Він знав, що він, Міллат, був пакі, звідки б він не приїхав; що він смердів каррі; що в нього не було сексуальної ідентичності; що він забирав у інших їхню роботу; або не мав роботи і обтяжував державу; або віддавав усю роботу власним родичам; що він міг стати дантистом, власником крамнички чи продавцем каррі, але не футболістом чи режисером; що він мусив звалювати у свою країну; або залишатися тут і заробляти собі на хавку; що він молиться слонам і носить тюрбани; що ніхто з тих, хто виглядає, як Міллат, говорить, як Міллат, чи відчуває, як Міллат, не потрапить до новин — хіба що як щойно вбитий. Якщо коротко, то він знав, що у цій країні у нього немає обличчя, немає голосу, аж поки два тижні тому такі люди, як Міллат, потрапили на кожен канал, на кожную радіостанцію і в кожную газету, і вони були розлючені, і Міллат пізнав лють, і лють пізнала його, і він схопив її обома руками.

- То... ти не читав її? — нервово спитав Раніл.
- Слухай: ти ж не думаєш, що я купуватиму таке лайно, старий? Ніяк, пацан.
- Я теж не буду, — підтримав Гіфан.
- Оце пацан, — похвалив Раджік.
- Грьобане лайно, — заперечив Раніл.
- Дванадцять дев'яносто п'ять, — додав Діпеш.
- А потім, — сказав Міллат завершальним тоном, незважаючи на те, що його голос підвищувався, — не обов'язково читати лайно, щоб знати, що це наїзд на нас, ясно?

*

А у Віллесдені Самад Ікбол виражав ті самі емоції, репетуючи під час вечірніх новин:

— Мені *не потрібно* читати це. Достатньо ксерокопії окремих уривків.

— Хто-небудь скажіть моему чоловікові, — просила Алсана, звертаючись до диктора в телевізорі, — що він навіть не знає, про що ця чортова книжка, бо останнє, що він читав, був клятий зміст.

— Ще раз прошу тебе стулити рота, щоб я міг подивитися новини.

— Я чую, як хтось верещить, але це не схоже на мій голос.

— Ти що — не розумієш, жінко? Це найважливіша річ, яка з нами трапилася в цій країні — за весь час! Це критична точка. Це іскра в сіні. Це велика мить, — Самад кілька разів поклацав кнопку звуку. — Ця жінка, Мойра як там її далі — в неї наче горіхи в роті. Нащо вони її поставили на новини, якщо вона не може нормально говорити?

Мойра, яку увімкнули на півреченні, сказала:

— ...автор заперече богохульство і стверджує,

що у книжці розкрито конфлікт між релігійним та секуляризованим баченням світу.

Самад крикнув:

— Який конфлікт! Не бачу ніякого конфлікту. Я спокійно поєдную. Сіра речовина в доброму стані. Ніяких проблем з емоціями.

Алсана гірко засміялася:

— Мій чоловік воює в Третій світовій — кожного клятого дня у своїй власній голові, і так кожне...

— Ні, ні, ні, жодного конфлікту. Про що він, га? Не треба викручуватися своєю раціональністю. Раціональність! Найбільш перехвалена чеснота Заходу! О, ні. Насправді він просто ображає — він образив...

— Слухай, — перебила Алсана. — Коли збирається моє маленьке коло — якщо ми з чимось не погоджуємося, ми це вирішуємо. Наприклад: Могона Госсейн ненавидить Діваргіта Сінгха. Терпіти не може всі його фільми. Ненавидить його пристрасно. Вона любить того ідіота з довгими, як у дівчини, віями! Але ми знайшли компроміс. З тих пір ні я, ні вона не нищимо відеокасети одна одної.

— Це зовсім не те, місіс Ікбол, це глечик не з тією малиною.

— О, так-так, пристрасті вирують у Жіночому Комітеті — це все, що знає Самад Ікбол. Але я не така, як Самад Ікбол. Я стримую себе. Я живу. І я даю жити іншим.

— Проблема не в тому, щоб дати іншим жити. Проблема в тому, щоб захистити свою культуру, затулити свою релігію від зловживань. Ти про це взагалі нічого знати не хочеш. Завжди надто перейнята своїм індійським попкорном, щоб думати про власну культуру!

— Мою власну культуру? А що це таке, скажи мені?

— Ти — бенгалка. І поведься так, як бенгалка.

— А що таке бенгалка, скажи мені, чоловіче мій?

— Менше дивись телевизор і більше дивись сама — то побачиш.

Алсана взяла третій том їхньої 24-книжної енциклопедії «Дайджест рідерз» і прочитала з відповідної статті:

Переважна більшість мешканців Бангладеш є бенгальцями, які походять від індо-арійських племен, що мігрували на ці території тисячоліття тому з місцевими різнорасовими племенами. Етнічні меншини включають: хакма і мог, монголоїдні народи, які населяють Чіттагонг Гіл Трактс Дистрикт; санталів, в основному нащадків мігрантів із території нинішньої Індії; і бігарі, небенгальських мусульман, які перебралися з Індії після відокремлення.

— Ой, містере! Індо-арійці... Віглядає, що я західнянка, після всього! Може, мені треба слухати Тіну Тернер і носити короткі шкіряні спіднички, ага. Просто показую тобі, — сказала Алсана, показуючи йому свого англійського язика. — Ти вертаєшся назад, і ще назад, і ще глибше назад, і вже легше знайти сумісний мішечок для пирососа, ніж одну чисту людину, одну чисту віру на цій землі. Ти думаєш, можна знайти англійця? Справжнього англійця? Байки!

— Ти сама не знаєш, про що говориш. Ти з'їжджаєш з глузду.

Алсана потрясла енциклопедією:

— О! Самаде Мія! Ти хочеш спалити і це також?

— Слухай: я не маю часу гратися в іграшки. Я намагаюся слухати дуже важливий інформаційний випуск. У Бредфордї відбуваються серйозні речі. Тож, якщо ти не проти...

— О Господи Боже! — заволала Алсана, падаючи на коліна перед телевізором; посмішка сповзла з її лица, вона вказувала пальцем на палаючу книгу на тлі обличчя, яке вона пізнала, яке посміхалося до неї крізь освітлення прожекторів — обличчя її здурілого другого сина під обрамленою фотографією першого. — Та що він робить? Він що — здурів? За кого він себе має? Що, на Бога, він

там робить? Він мав бути в школі! Невже настав день, коли діти палять книги, *невже?* Очам своїм не вірю!

— Я тут ні при чому. Іскра в сіні, місіс Ікбол, — холодно процідив Самад, відхилившись у крісло. — Іскра в сіні.

Коли Міллат повернувся додому того вечора, в саду за будинком горіло велике вогнище. Весь його мотлох — всі ті круті штуки, які назбиралися за чотири раггастанських роки, кожен альбом, кожен плакат, футболки на замовлення, клубні флаєри за цілих два роки, неперевершені кро-сівки Ейр Макс, випуски журналу «2000 AD» від 20-го по 75-й, фото з автографом Чака Д., неймовірно рідкісний запис Слік Ріка Hey Young World, «Ловець у житті», його гітара, «Хрещений батько-1» і «2», «Мін-стрітс», «Рамблфіш», «Собачий полудень» і «Африканський спис» — усе це горіло на погребальному вогнищі, помалу перетворювалося на тліючу купу попелу, що смерділа плавленим пластиком, горілим папером і наповнювала очі Міллата сльозами.

— Кожен мусить отримати свій урок, — сказала Алсана, з важким серцем запалюючи першого сірника кількома годинами раніше. — Або святим є все, або нічого. І, якщо вже він почав палити речі інших людей, то мусить втратити також щось із свого святого. Це торкається всіх. Рано чи пізно.

10 листопада 1989

Стіну зруйновано. Треба було щось робити з історією. Це був історичний момент. Ніхто не знав, з кого це почалося і хто поклав врешті цьому край, навіть не знали було, чи це добре, чи зле; ніхто не знав, наскільки високою була стіна, наскільки довгою, і чому люди йшли на смерть, намагаючись подолати її, і чи буде так у майбутньому, але все одно це був урок; як причина для об'єднання. Це сталося у четвер ввечері, Алсана і Клара готували, і всі разом дивилися історію по телевізору.

— Кому ще рису?

Міллат і Айрі наввипередки простягнули свої тарілки.

— Що там? — спитала Клара, поспішаючи на своє місце із тарілкою ямайських смажених кльоцків, три з яких вдалося вихопити Айрі.

— Те саме, старі, — огризнувся Міллат. — Те саме. Те саме. Те саме. Танцюють на стіні і роздовбують її молотком. Нудота. Хочу дивитися щось інше, чи шо?

Алсана схопила пульт і втиснулася між Кларою та Арчі:

— Тільки спробуй, містере.

— Це *повчально*, — сказала Клара навмисне, тримаючи на колінах записник і ручку і чекаючи нагоди вставити своїх п'ять копійок в освітній процес. — Це з тих речей, які всім треба бачити.

Алсана кивнула і почекала трохи, поки два дивного вигляду бгаї пройдуть її стравоходом.

— Це те, що я намагаюсь втовкмачити малому. Великі справи. Тіп-топ історичний момент. Коли твої власні малі Ікболи триматимуться за твої штани і спитають тебе, де ти був, коли...

— Я скажу, що я нафіг весь знудився, дивлячись це лайно по телеку.

Міллат схопив поза вуха — раз за «лайно» і ще другий — за нахабність. Айрі, схожа на натовп на стіні у своєму щоденному вбранні — значках CND, штанах, вкритих принтами, і з афрокосичками, похитала головою із підозрою. Такий вже був її *вік*. Що б вона не сказала, це, як геній, западало у вікову мовчанку. Чого б вона не торкалася, це був наче перший тактильний досвід. У що б вона не вірила, це походило не з віри, а з візерунків досвіду. Про що б вона не думала, це було перше, що спадало їй на гадку.

— Це *винятково* твоя проблема, Мілле. Що тобі не цікавий навколишній світ. А я думаю, це чудово. Вони всі вільні! Бо після років у темряві східного комунізму

вони виходять на світло західної демократії і об'єднуються, — сказала вона, наївно цитуючи «Ньюзнайт». — Я думаю, демократія — *найбільший* винахід людства.

Алсана, яка відчувала, що Кларине дитя стає останнім часом неможливо помпезним, на знак протесту підчепила за голову ямайську смажену рибу.

— Ні, любя. Не повторюй цієї помилки. Ніж для чищення картоплі — ось *найбільший* винахід людства. Ну, може ще...

— Чого їм хочеться, — сказав Міллат, — так це припинити всю цю херню з оцими-о молотками і просто дістати собі який сентекс і насрати на оце-осьо, якщо воно їм не хавається, ясно тобі? Воруши мізками, чи шо?

— Для чого ти так говориш? — обрубала Айрі, поглинаючи кльоцок. — Це не твої слова. І це звучить смішно.

— А ти б хотіла, щоб там на стіні були кльоцки, — сказав Міллат, плескаючи себе по животу. — Великі і смачні.

— Ай, відчепись.

— А знаєш, — промурмотів Арчі, вгризаючись у куряче крильце, — я шось не впевнений, що це гарна ідея. Я маю на увазі, ти знаєш, що *ми* — я і Самад, *там були*. І повір, воно мало підстави, щоб розділити їх. Розділяй і владарюй, панночко.

— Господи *Ісусе*, тато. Тобі що — хтось за це платить?

— Ніхто йому не платить, — суворо сказав Самад. — Ви, жовтороті, забуваєте, чому робляться деякі речі, забуваєте про їхню значимість. Ми там були. Не всі думають так про об'єднану Німеччину. Тоді були інші часи, панночко.

— А що не так, якщо група людей дає знати про свою потребу свободи? Ви гляньте на них. Гляньте, які вони *щасливі*.

Самад глянув на щасливих людей, що витанцьовували на стіні, і відчув зневагу, і за зневагою шось ще більш драгівливе — можливо, заздрощі.

— Не те, щоб я заперечував сам акт повстання як такий. Просто, якщо вже ви зібрались скидати старий порядок, мусите бути певні, що у вас є щось вагоме, щоб замінити його; якби ж то Німеччина це розуміла. Наприклад, візьмемо мого прадіда, Мангала Панде.

Айрі скорчила таку виразну міну, яку тільки могла:

— Ой, тільки не про це — щоразу те саме.

— Айрі! — прикрикнула Клара, бо відчувала, що мусить це зробити.

Айрі фукнула. І видихнула.

— А що! Він говорить так, наче про все знає. Все завжди пов'язане з ним — а я намагаюсь говорити про тепер, *сьогодні*, Німеччину. Закладемося, — сказала вона, повертаючись до Самада, — що я про це знаю більше, ніж ви. Давайте. Перевірте мене. Я вчила це цілу чверть. Ага, і ше: вас там *не було*. Ви з татом виїхали 1945-го. А стіну побудували в 1961-му.

— Холодна війна, — сказав Самад кисло, ігноруючи її. — Більше не можна говорити про власне війну. Таку, на якій вбивали людей. А саме там я пізнав, що таке Європа. Такого в книжках не знайдеш.

— Ой-ой, — сказав Арчі, намагаючись спинити сварку, що назривала. — Ви в курсі, що за десять хвилин починається «Туга за літнім вином»? Бі-бі-сі.

— Давайте, — наполягала Айрі, підводячись і повертаючись так, щоб стати до Самада обличчям. — Перевірте мене.

— Води між книжками і досвідом, — урочистим тоном наголосив Самад, — це самотній океан.

— Так воно і є. Ви обидвоє наговорили стільки всякого ла...

Але Клара випередила її ляпасом:

— Айрі!

Айрі сіла назад, не стільки переможена, скільки роздратована, і зробила звук телевізора гучнішим.

— 28-мильний шрам, найпотворніший шрам розділеного на Схід і Захід світу, уже не має значення. Лише купка очевидців, серед яких і наш кореспондент, були присутні при цій історичній події, але минулої ночі, рівно опівночі, тисячі людей підійшли під стіну, голосно вигукнули, прорвалися повз пункти контролю і почали дертися на стіну.

— Дурня. Тепер будуть великі проблеми з емігрантами, — сказав Самад телевізору, відкусуючи кльоцок з кетчупом. — Не можна просто так впускати мільйон людей у багату країну. Це шлях до катастрофи.

— Та за кого він себе має? Містер Черчіль? — зневажливо засміялася Алсана. — Оригінальний біліскелідувра пудинг, вівсянка, слизький вугор, королівська різноманітність, британський бульдог, хех?

— Шрам, — повторила Клара, записуючи це слово у зошит. — Точне слово, правда?

— Господи *Ісусе*. Ви що — не розумієте, які великі справи там відбуваються? Це останні дні режиму. Політичний апокаліпсис, весняний паводок. Це гісторичний момент.

— Так всі кажуть, — сказав Арчі, переключаючи Ті-ві Таймс. — Давайте глянемо «Криптон Фактор», Ай-ті-ві. Дуже добрий канал, не? Ану-ану.

— І перестань казати гісторичний, — вставив Міллат, роздратований дешевою політичною балачкою. — Ти що, не можеш просто казати «і», як всі, стара? Чо ти вічно так вимагуєшся?

— Та блін, закрий рота! — вона була в нього закохана, але він був просто *нестерпний*. — Яка нахрін різниця, як це казати?

Самад різко встав зі свого крісла:

— Айрі! Це мій дім, а ти у ньому все ще гість. Я не хочу чути тут такої мови!

— Добре! Я заберу її на вулицю, до решти пролетаріату.

— Ця мала, — вигукнула Алсана, коли Айрі хряпнула за собою дверима, — ковтнула енциклопедію разом із помийним відром.

Міллат вишкірився до матері:

— Та не починай хоч *ти*, стара. Що не так з «генциклопедією»? Якого хріна всі в цій хаті так пруться зі шкіри?

Самад вказав на двері:

— Добре, містере. Ти не будеш так говорити до своєї матері. Давай забирайся теж.

— Я думаю, — тихо сказала Клара, коли Міллат вилетів сходами у свою кімнату, — що не варто знеохочувати дітей мати власну думку. Це навіть краще, що вони вільнодумці.

Самад глузливо посміхнувся:

— А ти — що ти про це знаєш? Ти несеш знамено вільнодумства? Цілий день вдома, перед телевізором?

— *Перепрошую?*

— З усією повагою: світ складний, Клара. Якщо і є щось, що ці діти повинні засвоїти, так це те, що потрібно дотримуватись *правил*, щоб у цьому світі виживати, — *правил*, а не *забаганок*.

— Має рацію, думаю, — чесно сказав Арчі, гасячи недопалок у порожню банку з-під каррі. — Якщо емоційні штуки — тоді вже так, твоя парафія...

— О так, жіноча парафія! — завищала Алсана через каррі, якого набрала повен рот. — Я *така* тобі вдячна, Арчібальде.

Арчі одразу не здався:

— Але ж ти не будеш сперечатися з досвідом, правда? Я маю на увазі, ви двоє — ви ж іще досить молоді жінки, так би мовити, тоді як *ми*, я маю на увазі, ми такі собі *криниці з досвідом*, з яких можуть черпати наші діти, коли відчують потребу. Ми як енциклопедії. Ви просто не можете їм запропонувати того, що можемо ми. При всій повазі.

Алсана поклала долоню на чоло Арчі і злегка постукала:

— Ти, дурню. Ніби ти не знаєш, що ти відстав, як карета з кіньми, як свічки у ліхтарях? Ти не знаєш, що для них ти старий і засмерділий, як вчорашня обгортка смаженої риби? Я швидше згодилась би з твоєю малою щодо важливих речей, — Алсана підвелася, наслідуючи приклад Клари, яка у відповідь на ці образи зі сльозами на очах пішла геть з кухні. — А ви собі, панове, і далі говоріть про свої великі справи, про які знаєте лише ви.

Залишені на самоті, Арчі і Самад відзначили дезертирство власних сімей спільним закочуванням очей і кривими посмішками. Якийсь час вони сиділи мовчки, Арчин палець досвідчено проклацував гісторичний випадок, костюмовану драму в Нью-Джерсі, двох чоловіків, що намагаються зв'язати пліт за тридцять секунд, студійні дебати про аборт і знову гісторичний момент.

Клац.

Клац.

— По домах? Паб? «О'Коннел»?

Арчі мало було не потягнувся в кишеню за монеткою, але відчув, що й без монетки все ясно.

— «О'Коннел»? — запитав Арчі.

— «О'Коннел», — відповів Самад.

10. Коріння Мангала Панде

Отже, «О'Коннел». Як його обійдеш? «О'Коннел». Лише тому, що ви можете бути в «О'Коннелі» без сім'ї, без майна і статусу, без слави чи великих сподівань — можете просто зайти у його двері без нічого і бути точнісінько таким, як і решта відвідувачів. Надворі може бути 1989-й, а може, і 1999-й чи 2009-й, а ви собі сидите в тій же сорочці, у якій були на власному весіллі в 1975-му, 1945-му, 1935-му. Тут нічого не змінюється, речі тільки переказуються, пригадуються. Тому там подобається літнім чоловікам.

Це так завдяки часу. Не просто його застиглоті, а його чистій бронзі. Кількість має перевагу над якістю. Це важко пояснити. Хіба якби скласти якесь рівняння... щось на зразок:

*(час, який я провів тут, час, який я міг з користю провести деінде) * втіха * мазохізм = причина, чому я завжди тут.*

Щось потрібно раціоналізувати, щось пояснити, чому ви повертаєтесь, наче Фрейдів онук із його грою «Форт/Да» до найжалюгіднішого сценарію. Але все одно йдеться лише про час. Раз ви уже витратили його стільки, вклали його в це місце, ваш кредит вибухає, і ви почуваетесь так, наче зірвали часовий банк. Ви відчуваєте, що мусите залишатися в цьому місці, аж доки воно не відплатить вам сповна за весь той час, який ви йому присвятили — навіть якщо воно ніколи не відплатить.

А з присвяченим часом приходять знання, приходять історія. Саме в «О'Коннелі» Самад запропонував Арчі, щоб той знову одружився в 1974-му. Під столиком номер 6, у калюжі власного блювотиння, Арчі відсвяткував народження Айрі. На ребрі пінбольного автомата є пляма, що нагадує, як Самад уперше пролив цивільну кров, потужним правим хуком під око п'яному расисту, 1980-го. Арчі стояв під сходами 1977-го і спостерігав, як його п'ятдесятий день народження пливе у випарах віскі йому назустріч, наче корабель-фантом. Сюди ж вони прийшли удвох у новорічний вечір 1989-го (ні Ікболи, ні Джонси не виявили бажання входити в 90-ті разом з головами своїх родин), і їм було приємно насолоджуватися Мікіними спеціальними новорічними цінами: 2,85 за три яйця, боби, два тости, гриби і щедрий шмат традиційної індички.

Індичка була бонусом. Для Арчі і Самада це було так, наче вони стали свідками, *експертами*. Вони прийшли сюди, бо вони *знали* місце. Вони знали його вздовж і впоперек. А якщо ви не можете пояснити своїм дітям, чому скло розбивається від одних ударів і не розбивається від інших, якщо ви не розумієте, як можуть уживатися демократична секулярність і релігійна віра в одній і тій самій державі, або не пам'ятаєте, за яких обставин розділили Німеччину, тоді вам приємно — та ні, вам просто *необхідно* — знати принаймні, що є одне особливе місце, один особливий період з вашого власного досвіду, бачений на власні очі; бути авторитетом, бути володарем часу, хоч на мить, хоч на єдину мить. Не було кращих істориків, кращих експертів *на цілому світі*, ніж Арчі й Самад, коли йшлося про *Поствоєнну Відбудову і Піднесення «О Коннелового Більярдного Дому»*.

1952 Алі (батько Мікі) та його три брати приїхали в Дувр із тридцятьма старими

- фунтами в кишені і батьківським золотим годинником. Усі вони страждають через колір своєї шкіри.
- 1953—1954 Укладаються шлюби; перепробувані найдивніші професії; народжуються Абдул-Мікі, п'ятеро інших Абдулів та їхні кузени.
- 1968 Після трьох років роботи хлопцями-куди-пошлють в югославській хімчистці, Алі та його брати на невелику, але круглу суму засновують таксомоторний бізнес, який називають «Кеб сервіс Алі».
- 1971 Таксистський бізнес дає великі прибутки. Але Алі розчарований. Він вирішує: те, що він насправді хоче робити в житті, — це подавати страви, дарувати людям задоволення і постійно спілкуватися наживо. Він купує закінутий ірландський більярдний клубик біля закінутої станції Фінчліської залізниці і починає відбудовувати його.
- 1972 На Фінчліському шляху гроші дають лише ірландські заклади. Тому, незважаючи на своє східне походження і на те, що відкривається кав'ярня, а не більярд, Алі вирішує зберегти стару ірландську назву. Він розмальовує все всередині помаранчевим і зеленим, вішає фотографії кінних перегонів і реєструє свій бізнес як «Ендрю О'Коннел Юсуф». За всієї поваги брати переконують його повісити на стіні фрагменти з Корану, щоб

- за гібридним бізнесом наглядало «ми-
лостиве око».
- 13 травня 1973 «О'Коннел» відкрито для відвідувачів.
- 2 листопада 1974 Самад й Арчі натрапляють на «О'Кон-
нел» на своєму шляху додому і захо-
дять поїсти.
- 1975 Алі вирішує завішати стіни килимом,
щоб замаскувати плями від їжі.
- Травень 1977 Самад виграє п'ятнадцять поплав-
ків у фруктовому автоматі.
- 1979 Алі зазнав смертельного серцево-
го нападу через холестерин, що від-
клався навколо серця. Невтіш-
на сім'я Алі вирішує, що його смерть
сталася через нечестиве вживан-
ня свинини. Свинина викреслюєть-
ся з меню.
- 1980 Переломний рік. Абдул-Мікі успадко-
вує «О'Коннел». Засновує підвальну
залу гральних автоматів, щоб відби-
вати гроші, втрачені на сосисках. За-
пускає в роботу два великих столи,
що залишилися від більярдної, — стіл
«Смерть» і стіл «Життя». Всі ті, хто
грають на гроші, грають на «Смерті».
Ті, кому таке не підходить з релігійних
міркувань або з фінансових причин,
грають на безпечному столі «Життя».
Схема стає дуже успішною. Самад
і Арчі грають на столі «Смерть».
- Грудень 1980 Арчі виграє у пінбол з найвищим будь-
коли зафіксованим рахунком — 51998
очок.
- 1981 Арчі потрапляє до рук непотрібне
зображення Віва Річардса на підлозі

- крамнички самообслуговування, і він бере його з собою до «О'Коннела». Самад просить дозволу повісити портрет свого прадіда Мангала Панде на стіні. Мікі відмовляє, мотивуючи це тим, що «його очі надто близько посаджені».
- 1982 Самад припиняє грати на столі «Смерть» через релігійні міркування. Самад продовжує добиватися, щоб портрет висів на стіні.
- 31 жовтня 1984 Арчі виграє 268 фунтів 72 пенси на столі «Смерть». Купує пречудові шини від Піреллі для своєї славнозвісної машини.
- Новорічний вечір 1989,
22:30 Самад врешті переконує Мікі повісити портрет. Хоча Мікі і зараз вважає, що портрет своїм виглядом псує людям апетит.

— Я все одно думаю, що він відбиває людям апетит. Та ше й в новорічну ніч. Пробач, братан. Без об'язку. Бо моя думка — не довбана думка Бога, як він її там собі думає, але все одно — це моя думка.

Мікі причепив дрiт з іншого боку рами, нашвидкуруч протер скло своїм фартухом і неохоче повісив портрет на гачок над плитою.

— Просто він ну так вже *хріново* виглядає. Ці вуса. Він ніби спеціально *хріново* намальований. І нафіг ця сережка у вусі? Він же не педераст який, чи педераст?

— Ні, ні, ні. У ті часи було цілком нормально, коли чоловіки носили прикраси.

Мікі не повірив і подивився на Самада тим поглядом, яким дивився на клієнтів, котрі стверджували, що автотомат з'їв їхні п'ятдесят пенсів просто так, і вони хочуть

відшкодування. Він виліз з-за плити і глянув на портрет з іншого ракурсу:

— А ти що думаєш, Арчі?

— Та нічо, — солідно сказав Арчі. — Я думаю, що він дуже навіть *нічо*.

— Будь ласка. Я вважатиму це великою послугою, якщо ти залишиш його там.

Мікі нахилив голову на один бік, потім на інший:

— Я вже сказав, без образ або що, я просто думаю, що він виглядає як *браток*. Мо, в тебе є який інший його портрет чи що?

— Зберігся тільки цей. Я буду вважати це за велику послугу, Мікі, за величезну.

— Ну... — роздумував Мікі, перевертаючи яечню. — Ти постійний клієнт, і вже давно, і тобі так залежить на цій хріновині, думаю, треба залишити. Мо, соцопитування? Як тобі, Дензел? Кларенс?

Дензел і Кларенс сиділи у кутку, як завжди, хіба що з приводу новорічного вечора із Дензелового капелюха звисав жмут облізлих блискіток, і в Кларенсовому роті суміщалися цигарка з казу.

— Що це воно?

— Я кажу, що ви думаєте про цього пацана, якого Самад хоче повісити? Це його дід.

— Прадід, — виправив Самад.

— Ти шо, не бачиш — я граю доміно? Ти шо — хочеш забрати в старого його єдине задоволення? Який такий портрет? — Дензел неохоче повернувся і глянув на Панде. — Оцей-ось? Гмммм. Він мені не подобається. Він виглядає, як із самого пекла.

— Він шо — тобі родич? — пропищав Кларенс Самадові своїм жіночим голоском. — Зіпсує клієнтам апетит — ото, шо б я сказав з першого прицілу.

— Скажи мені, що думка цих двох на твоє рішення не впливає.

— Ну, не знаю... — Мікі крутнувся і повернувся до свого варива; тяжка розумова праця завжди задіявала ще і його тіло. — Я тебе поважаю і все таке, ти був корешом мого старого, але — ну, не в образі сказано, — ти вже мене нахрін дістав, як хорий зуб, Самаде, старий, молодші клієнти можуть не...

— Які молодші клієнти? — спитав Самад, показуючи на Дензела і Кларенса.

— Ага, так воно і є... але клієнт завжди має рацію, ти ж мене розумієш.

Самад був насправду вражений:

— Я твій клієнт. Я — твій клієнт. Я ходжу до твоєї забігайлівки п'ятнадцять років, Мікі. Дуже багато часу, як не крути.

— Ага, але вирішує більшість, не? Всі решта фініки твоєї. Пацани називають тебе «професор», і, хай мене пофарбують, не просто так. Я поважаю твою думку — шість днів на тиждень. Але фігня така: якщо ти капітан, а вся решта команди вирішує збунтуватись, то... вважай, тебе трахнули, старий.

Мікі поблажливо продемонстрував мудрість сказаного на прикладі пательні, показавши, як дванадцять грибів можуть витіснити одного за бортик і змусити його безпорадно ляпнутись на підлогу.

Гиготіння Дензела і Кларенса все ще звучало у вухах Самада, і потік обурення ринув вгору його горлянкою так стрімко, що він не встиг спинити його.

— Віддай портрет! — Самад кинувся за стійку, де висів, меланхолійно нахилившись, Мангал Панде. — Нащо я тільки вирішив попросити тебе... це було б неповагою, це б споганило ганьбою пам'ять Мангала Панде — повісити його в такому, в такому безбожному місці гріха!

— Ти чо?

— Віддай портрет!

— Слухай... чекай хвилинку...

Мікі і Арчі спробували спинити його, але Смад, замучений і прибитий знущаннями за ціле десятиліття, розлючено борюся з Мікіною потужною блокадою. Вони зчепилися, але за якийсь час Смадове тіло обм'якло і, вкрившись дрібним потом, він здався.

— Слухай, Смаде, — тут Мікі торкнув Смадове плече з такою ніжністю, що Смад мало не заплакав. — Я ж не думав, що це аж так до хріна тобі важливо. Давай заново. Ми лишимо його висіти на тиждень і подивимося, як воно піде, давай?

— Дякую, друже, — Смад витягнув хусточку і поклав собі на лоба. — Я ціную. Я ціную.

Мікі заспокійливо плеснув його по лопатці:

— Хрін знає, я вже начувся про нього за всі ці роки. З таким же успіхом можна його повісити. Мені взагалі один хрін, напевне. Комсі-комса, як кажуть жабоїди. Чорт його матері в задницю, чорт розтуди-туди. Крім того, бонусна індичка влетіла мені в копійку, Арчібальде, старий. Золоті дні талонів минулися. Бідний я, бідний, скільки *тягомотини* за таку-то фігню...

Смад пильно подивився в очі свого прадіда. Вони вже давно вели цей бій разом, Смад і Панде, бій за репутацію останнього. Обидва знали, що оцінювали Мангала Панде нині по-різному:

невизнаний герой:

Смад Ікбол
А. С. Мізра

тягомотина за таку фігню:

Мікі
Маджід і Міллат
Алсана
Арчі
Айрі

Кларенс і Дензел
Британське стипендійне товариство від 1857 р. і доте-
пер

Знов і знов він сварився з Арчі за це питання. Роками вони засідали в «О'Коннелі» й сперечалися про те саме, інколи Самад висновував зі своїх неперервних студій над питанням нові докази — але відколи Арчі, десь біля 1953, дізнався, як воно було насправді з Панде його думка не змінювалася: єдиною заслугою Панде, Арчі дуже старався це довести, була етимологічна спорідненість його прізвища з англійським словом «Pandy», під яким у «Словнику староанглійської мови» цікавий читач міг знайти таке визначення:

Pandy/'pandi/n. 2. colloq. Also — dee. M19 <первісно прізвище першого повстанця серед висококастових сипаїв у бенгальській армії>. 1. Сипай, який брав участь в Індійському повстанні 1857—1959. 2. Бунтівник, зрадник. 3. Дурень або боягуз у військовому стані.

— Це просто, як твоя пика, друже, — тут Арчі можливо ляпав книжкою. — Навіть словника не треба, щоб здогадатися. Ні мені, ні тобі. Це ясно як білий день. І коли ми з тобою були в армії — так само. Ти мене хтів переконати, але правда завжди вилізе, старий. «Панді» завжди означало одне й те саме. Я б на твоєму місці трохи помовчав про власні родинні зв'язки, ніж так морочити всім задницю двадцять чотири години на добу.

— Арчібальде, навіть якщо є таке слово, це зовсім не означає, що воно правильно відображає характер Мангала Панде. Перше визначення добре: мій прадід Мангал Панде був повстанцем, і я цим пишаюсь. Я визнаю, що все пішло не зовсім так, як було заплановано.

Але зрадник? Боягуз? Словник, який ти мені покажеш, застарів — ці визначення не відповідають реальності. Панде не був ні зрадником, ані боягузом.

— Аххх, сам знаєш, ми про це вже сто разів говорили, до того ж, я думаю, *немає диму без вогню*, — казав Арчі, сам вражений глибокодумністю власних висновків. — Розумієш? — Це був найсильніший аналітичний засіб Арчі, якщо йшлося про свіжі розповіді, історичні події чи заплутаний щоденний процес відмежування факту від вигадки. *Немає диму без вогню*. Арчі говорив це так зворушливо щиро, що Самад жодного разу так і не зважився заперечити це його переконання. Нащо казати старому чоловіку, що дим буває і без вогню, — так само, як інколи бувають глибокі рани без крові?

— Звісно, я розумію твою точку зору, Арчі, розумію. Але моя думка така — і завжди була такою, відколи ми тільки почали обговорювати це — моя думка така: це не *все*. Так, я знаю, що ми кілька разів доскіпливо досліджували це питання, але факт залишається: історії, в яких розказано все, зустрічаються так рідко, як чесність, вони такі цінні, як діаманти. Якщо тобі поталанило знайти одну, повна історія свинцем засяде в тебе в голові. Повні історії складні. Вони тягучі. Вони епічні. Вони — як історії самого Бога: повні нестерпно конкретної інформації. Ти їх *не знайдеш* у словниках.

— Ну добре, добре, професоре. Розкажуй свою версію.

Часто доводиться бачити літніх чоловіків у темних закутках пабів, вони сперечаються, жестикулюють і використовують свої пивні кухлі і сільнички, щоб оживити давно померлих персонажів своїх історій, які відбувалися далеко звідси. У ці моменти вони стають такими жвавими, якими вже давно не бувають у своєму реальному житті. Вони світяться. Розпаковується ціла історія — це виделка-Черчілль, там серветка-

Чехословаччина, тут угруповання німецьких військ у вигляді холодного вже горошку — історія оживає. Але коли Арчі із Самадом дебатували за пабовим столом у вісімдесятих, виделок і ножів виявлялося замало. Ці два кустарні історики напускали в «О'Коннел» все туманне індійське літо 1857-го, цілий рік не зовсім усвідомлених ними повстань і вбивств. Територія від музичної скриньки до фруктового автомата ставала Делі; Вів Річардз починав виконувати обов'язки начальника Мангала Панде капітана Гірсея; Кларенс і Дензел грали в доміно, не підозрюючи, що вони представляють невтомну банду сипаїв у Британській армії. Кожен вносив свої аргументи, викладав їх й унаочнював, щоб інший те побачив. Влаштувалися сцени. Відстежувалися траєкторії куль. Жодних компромісних рішень.

За легендою, навесні 1857-го на фабриці Дум-Дум запустили у виробництво новий тип британської кулі. Спроектовані для британських рушниць індійських солдатів, ці кулі мали оболонку, яку треба було відкусити перед тим, як заправляти їх в дуло. Нічого особливого в цих кулях не було, аж раптом один доскіпливий робітник роздивився, що кулі були вкриті лоєм — свинячим лоєм, таким жахливим для мусульман, і лоєм з корів, священних для індусів. Це була цілком невинна помилка — наскільки помилки можуть бути невинними на вкраденій землі — нещасна британська помилка. Але яка буря здійнялася, коли люди вперше почули цю новину! Прикриваючись видимістю зброї, англійці хочуть зруйнувати їхню касту, честь, становище в очах Господа і людей — все, що, загалом кажучи, робить їхнє життя гідним. Такі ремствування не могли минути безслідно; вони поширилися, наче степова пожежа в Індії того літа, спочатку по виробничому конвеєрі, потім по вулицях, міських будинках і сільських халупах, від бараку до бараку, аж поки вся країна розгорілася спрагою бунту. Врешті ремствування потрапили у потворно великі

вуха Мангала Панде, нікому не відомого сипая в маленькому містечку Баракпор, який марширував на плацу 29 березня 1857, — і він виокремився з натовпу, щоб сотворити дещо історичне.

— Або щоб сотворити із себе дурня, що більш схоже на правду, — вставляв Арчі (бо тепер він не приймав панделогію на віру так легко, як колись).

— Ти зовсім не зрозумів жертвності його жесту, — казав Самад.

— Якої жертвності? Він навіть не спромігся себе вбити, як слід! Твоя проблема, Самаде, в тому, що ти не бачиш очевидного. Я про все це читав. Правда є правдою, і не важить, якою несмачною вона видається особисто тобі.

— Справді? Тоді, будь ласка, друже, якщо вже ти експерт із моїх родинних історій, прошу тебе, просвіти й мене. Розкажи свою версію.

Сьогодні посередній школяр знає все про складні сили, рухи і глибокі течії, які готують війни і запалюють революції. Але коли Арчі був школярем, світ був набагато відкритішим для міфологізацій. Тоді до історії ставилися по-іншому: її викладали у вигляді напіврозповіді-напівдрами, і не важило, наскільки невірогідною чи хронологічно неадекватною вона виходила. Відтак російська революція почалася через те, що всі зненавиділи Распутіна. Римська імперія розпалася тому, що Антоній узяв собі відгул із Клеопатрою. Генріх П'ятий здобув перемогу під Азенкуром, бо франки надто переймалися своїм зовнішнім виглядом. І Велике індійське повстання почалося тому, що п'яний дурень Мангал Панде пустив кулю. Попри всі Самадові протести, кожного разу Арчі зачитував уривок, який йому самому здавався абсолютно переконливим:

Місце дії: Баракпор, час: 29 березня 1857. Неділя, полудень; на запиленому плацу розігрується

драма, що нагадує якесь свято. Натовп сипаїв голосно розмовляє, жестикулює, ходить туди-сюди; дехто з них озброєний, дехто — ні; але всі явно збуджені. Зо тридцять ярдів перед лінією ходить вперед-назад сипай на ім'я Мангал Панде. Він напівп'яний від бгангу і зовсім п'яний від релігійного фанатизму. Задране вгору підборіддя, заряджена рушниця у руках, він набундючено крокує туди-сюди, наче танцює, і пронизливо й монотонно кричить:

— Виходьте, ви, підлота! Вилазьте всі! Англійці нас зрадили. Відкушуючи ці капсули, ми всі станемо нечистими!

Чоловік, власне, в такому стані від мішанки бгангу і нервів, він близький до шаманського трансу, і кожен викрик, що злітає з його вуст, іскрою проходить мізками і нервами сипаїв, які зібралися на плацу, і натовп збільшується, і напруження зростає. Людський порох готовий вибухнути.

І він вибухнув. Панде вистрілив у свого лейтенанта і схибив. Потім він витягнув важкий меч, тюльвар, і підступно націлився йому в спину, але поціли в плече. Якийсь сипай кинувся йому навперейми, але Панде прорвався. З'явилася підмога: якийсь капітан на прізвище Гірсей теж кинувся напереріз, а з ним і його син — обидва озброєні і повні гідності і відваги вмерти за свою країну (Гірсей вловлює саму суть! Побрехенька. Обман!) Тут Панде побачив, що гра зіграна, тицьнув свій велетенський мушкет собі в голову і натиснув на гачок лівою ногою. Він схибив. Через кілька днів його судили і визнали винним. На іншому кінці країни, в шезлонзі в Делі, такий собі генерал Генрі Гейвлок підписав наказ про його страту (Самада страшенно дратувало, що пам'ятник цьому генералу стояв просто навпроти ресторану «Палац», праворуч від Нельсона на

* Гірсей (Hearsay) — дослівно: чув-чутку.

Трафальгарській площі), а до наказу про страту генерал приписав інструкцію — мовляв, він дуже сподівається, що це покладе край будь-яким подальшим балачкам про повстання. Але було запізно. Поки Панде висів на сонці над нашвидкуруч збитим помостом, його розформовані товариші із 34-го прямували до Делі, твердо вирішивши приєднатися до повстання, якому судилося стати найкривавішим повстанням, що коли-небудь придушували в цьому чи будь-якому іншому столітті.

Цієї версії подій — викладеної сучасним істориком на ім'я Фітчет — було достатньо для того, щоб Самадові зірвало дах. Якщо людина не має нічого, чим може пишатися, окрім своєї крові, то кожна крапля цієї крові важить, важить як правда; її треба ревно пильнувати. Її треба захищати від ворогів і наклепників. За неї треба боротися. Але як у зламаному телефоні, Фітчетовий п'яний, дурний Панде пішов далі до цілої вервиці істориків, і правда зазнала мутацій, перегинів, скорочень. Ніхто не брав до уваги, що бганг, настійка коноплі, яка вживалася з медичною метою в мізерних дозах, зовсім не могла викликати сп'яніння, або що Панде, правдивий індус, навряд чи й брав її до рота. Не важило й те, що Самад так і не зміг знайти ані найменшого натяку на підтвердження того, що Панде того ранку пив бганг. Історія прилипла потворним непорозумінням до репутації Ікболів, така ж тверда і на позір незаперечна, як загальне переконання, що Гамлет приятелював з Йориком.

— Досить! Скільки б ти разів не читав мені одне й те саме, це нічого не змінює, Арчібальде. — Арчі переважно приходив на такі дебати з кульком, напактованим книжками із Brent-лайбрері, ціла антипандівська пропаганда, море неправдивих доказів. — Це як зграйка дітей, яких упіймали на гарячому біля діжки з медом: вони всі будуть казати одну й ту саму неправду. Мене ці наклепи не цікавлять. Мене не цікавить ляльковий театр чи трагіфарс.

Мене цікавить справа, мій друже, — тут Самад уявно замикав собі рота і демонстративно викидав такий же уявний ключ. — справа. Не слова. Кажу тобі, Арчібальде, Мангал Панде віддав своє життя за справедливість в рідній Індії, а не тому, що був п'яний чи божевільний. Подай мені кетчуп.

В «О'Коннелі» саме готувалися зустріти Новий рік, 1989-й, і дебати були в повному розпалі.

— Це правда, — він не був героєм у тому сенсі, в якому ви тут на Заході розумієте геройство — він не досяг мети, якщо не брати до уваги його почесну смерть. Але уяви собі: он він сидить, — Самад показав на Дензела, що саме вигравав уже партію доміно. — На суді, знаючи, що над ним вже нависла смерть, він все ж відмовляється вказати імена своїх товаришів...

— Слухай, все це, — втрутився Арчі, викладаючи всю свою гору скепсису у вигляді Майкла Едвардса, П. Дж. О. Тейлора, Сійда Мойнула Гака і решти, — це залежить від того, що ти читаєш.

— Ні, Арчі. Це поширена помилка. Правда не залежить від того, що ти читаєш. Давай не будемо зараз розводитися про природу правди. Тоді тобі не доведеться малювати моїм сиром, а мені їсти твою крейду.

— Добре, повернімося тоді до Панде. Чого він досягнув? Нічого! Все, що він зробив — це підняв повстання, — надто рано, зауваж, далеко до встановленої дати, — і ти вже пробач мою французьку, але це блін була просто катастрофа у військовому розумінні. Потрібно *планувати*, а не йти просто за інстинктом. Він нарався на непередбачувані наслідки. Для англійців і для індійців *теж*.

— За всієї поваги, я в це не вірю.

— Ну, тоді ти помиляєшся.

— За всієї поваги, я таки маю рацію.

— Давай так, Семе: уяви собі, що це, — він зібрав купу брудного посуду, який Мікі саме збирався покласти

в посудомийну машину, — це всі ті люди, які писали про твого Панде за останні сто з гаком років. Тепер: оце ті, що погоджуються зі мною, — він поклав десять тарілок на своєму боці столу і простягнув одну Самадові. — А оце той божевільний, який на твоєму боці.

— А. С. Мізра. Поважаний індійський держслужбовець. *Ніякий не божевільний.*

— Добре. Тоді тобі все одно треба ще сто з чимось років, щоб назбирати стільки тарілок, скільки в мене, навіть якщо ти збираєшся все це написати сам, а справа така, що поки ти назбираєш всі ці тарілки, ніхто вже не захоче з них їсти. Кажучи метафорично. Добрав, що я кажу?

Отже, залишався тільки А. С. Мізра. Один із небожів Самада, Райну, якось написав зі свого Кембриджського коледжу і згадав у листі книжку, що могла б зацікавити дядька. В ній, писав Райну, можна прочитати красномовне виправдання їхнього спільного предка, Мангала Панде. Єдиний вцілілий примірник зберігався в бібліотеці коледжу, автора звали Мізра. Чи чув він про таку книжку? Якщо ні, то чи не могла б вона стати можливим приводом (додав Райну у делікатному постскрипті) для нього побачити свого дядечка ще раз?

Самад приїхав потягом того ж дня і стояв на платформі під шаленим дощем, щиро вітаючи свого м'якоязикового небожа, стискаючи його долоню і старомодно завіряючи того у своїй радості.

— Великий день, — знов і знов повторював він, аж поки обидва не вимокли до нитки. — Великий день для нашої родини, Райну, великий день для *правди*.

Мокрих людей у бібліотеку не пускають, і вони провели ранок, сохнучи в людній кав'ярні нагорі, де правильні леді пили свій правильний чай. Райну, завжди уважний слухач, терпляче чекав, поки його дядько збуджено белькотів. О, важливість відкриття. О, як довго він чекав на цю мить — хитаючи головою в потрібних

місцях і мило посміхаючись, коли Самад витирає сльози з кутиків очей.

— Це велика книга, так, Райну? — молив Самад, поки його небіж давав щедрі чайові кислотиці офіціантці, якій явно не подобались перезбуджені індієці, що більше трьох годин сидять за однією чашечкою чаю і всюди залишать по собі вологі відбитки. — Вона відома, так?

Райну для себе знав, що книжка була непомітною, неважливою, забутою науковою писаниною, але він любив свого дядька, тому посміхнувся, кивнув і знову подавав йому бадьюру посмішку.

У бібліотеці Самада попросили заповнити книгу відвідувачів:

Ім'я: Самад Мія Ікбол

Коледж: Небританська освіта (Делі)

Дослідницький проект: Правда

Райну, підсміхнувшись з останнього, узяв ручку і написав:

— ...і Трагедія.

— Правда і Трагедія, — повторив лисий, як коліно, бібліотекар. — Якийсь конкретний вид?

— Не турбуйтеся, — сказав Самад щиро. — Ми знайдемо.

Щоб дістати книжку, потрібна була терплячість, але воно було того варте. Коли Райну простягнув дядькові книжку, Самадові пальці затремтіли, він дивився на обкладинку, форму і колір, і розумів, що це була його мрія. Книжка була важка, товста, у жовтій шкіряній обкладинці, вкрита тонким шаром пилу — вона була чимось неймовірно цінним, таким цінним, що його рідко торкалися.

— Я лишив у ній закладку. Там багато читати, але я відзначив те, що, на мою думку, ви б хотіли прочитати най-

перше, — сказав Райну і поклав книжку на стіл. Важка обкладинка вдарилася об столівницю і Самад побачив закладену сторінку. Це вивершило всі його очікування.

— Це лише авторське враження, але подібність між...

— Не кажи нічого, — сказав Самад, проводячи пальцем по рядках. — Це наша кров, Райну. Я ніколи не сподівався, що побачу... Які брови! Який ніс! Я маю такий самий ніс!

— У вас його обличчя, дядьку. Більш живе, звісно.

— І що — що написано внизу. Чорт! Де мої окуляри для читання... прочитай мені, Райну, надто дрібний шрифт.

— Коментар?

Мангалові Панде належала перша куля повстання 1857 року. Його самопожертва спонукала націю підняти зброю проти чужоземного правителя, що призвело до такого масового повстання, якого ще не знала світова історія. Хоча спроба провалилася і не дала негайних наслідків, вона заклала основу для здобуття незалежності 1947 року. За свій патріотизм він заплатив життям. Але до свого останнього подиху він так і не виказав імен тих, хто готував і піднімав повстання.

Самад сів на нижню сходинку ступанки і схлипнув.

— Добре. Я скажу тобі прямо. Ти мені кажеш, що без Панде не було б Ганді. Що без твого здурилого діда не було б чортової Незалежності...

— Прадіда.

— Не, дай вже я договорю, Семе. Це те, у чому ти хочеш нас, — Арчі хляпнув знуджених Кларенса і Дензела по плечах, — переконати? Ти в це віриш? — спитав він Кларенса.

— Щоб оце я в оце-осього вірив? — сказав Кларенс, гадки не маючи, про що йдеться.

Дензел вишмаркався в хустинку:

— Відчепись, я в принципі ні в що не вірю. Не слухаю про заразу, не бачу заразу і не говорю про заразу. Це мій принцип, щоб ти знав.

— Він просто був іскрою в копиці сіна, Арчібальде. Це дуже просто. І я в це вірю.

На певний час усі замовкли. Арчібальд дивився, як три грудки цукру танули у нього в чашці.

— В мене своя теорія, ти знаєш. Не залежна від книжок тобто.

Самад хитнув:

— То, будь ласка, просвіти нас.

— Не злись, ну... Просто подумай хвилюк. Нащо такий релігійний хлопець, як Панде, п'є бганг? Направду, я знаю, ти на це реагуєш. Але нащо він п'є?

— Ти знаєш, що я про це думаю. Він не п'є. Він не пив. Це англійська пропаганда.

— Але він був добрим стрільком...

— Жодних сумнівів. А. С. Мізра надає копію звіту, де вказується, що Панде цілий рік тренували на спеціального охоронця, тренували саме на мушкетах.

— Ну так. Тоді чому він схиблює? Чому?

— Особисто я думаю, що єдиним поясненням тут може бути несправність рушниці.

— Так... може бути. Але можливо, було ще щось. Може, його друзі підбурювали його вийти і зчинити сварку, знаєш, як то можуть когось підбурити. А він, може, і не хтів першим нікого вбивати, сам знаєш. То він прикинувся п'яним, щоб його друзі з бараку подумали, що він схибив.

— Це найідіотськіша теорія, яку я будь-коли чув, — зітхнув Самад; тим часом секундна стрілка заляпаного жовтком годинника Мікі почала відрахунок останніх тридцяти секунд до нового року. — Тільки ти міг таке вигадати. Це абсурд.

— Чому?

— Чому? Арчібальде, ці англійці, ці капітани гірсеї, гейвлоки і решта, — та кожен індієць вважав їх своїми смертельними ворогами. Чому б він мав рятувати життя тим, кого ненавидів?

— Може, він просто не міг вбити. Може, він був не такою людиною.

— Ти справді віриш, що бувають такі люди, які вбивають, а бувають такі, які не вбивають?

— Можливо, Семе, можливо, ні.

— Ти говориш, як моя дружина, — застогнав Самад, вимокуючи хлібом залишки жовтка. — Я тобі щось скажу, Арчібальде. Людина є людина. Якщо його родина під загрозою, якщо його життя зруйноване, якщо його світ розвалюється на очах — кожен уб'є. Не схибить. Не дасть без боротьби новому порядку проїхатися по своєму життю. Знайдуться люди, яких він вбиватиме.

— І знайдуться люди, яких він рятуватиме, — сказав Арчі Джонс із такою загадковою посмішкою, яку Самад ніколи не уявив би собі на цьому пухкому, прив'ялому обличчі. — Можеш мені повірити.

— П'ять! Чотири! Три! Два! Один! Ямайка Айрі! — вигукнули Дензел і Кларенс, підняли гарячу ірландську каву і відсалютували нею одне одному; по тому вони одразу ж повернулися до своєї дев'ятої партії в доміно.

— ЩАСЛИВОГО НАХРІН НОВОГО РОКУ! — заволав Мікі з-за стійки.

Айрі

1990, 1907

У цьому світі, викуваному із залізних причин і наслідків — чи могло таємне хвилювання, до якого я їх змусив, не вплинути на їхні долі?

«Лоліта», В. Набоков

II. Неправильне виховання Айрі Джонс

В Айриних снах почав з'являтися ліхтар, що стояв десь посередині дороги від будинку Джонсів до школи Іленард Оак Компрегенсів. Навіть не сам стовп, а маленьке друковане оголошення, приклеєне до того стовпа:

Схудніть і заробіть на цьому
тел. 08155 6752

А Айрі Джонс у свої шістнадцять була чималенькою. Європейські пропорції Клари вирішили пропустити Айрине покоління, і мала успадкувала натомість бабин потужний ямайський кістяк, щедро вгодований ананасами, манго і гуавами; вона була масивною: великі цицьки, велика дупа, великі стегна, великі зуби. Вона мала тринадцять стоунів^{*} у тілі і тринадцять фунтів про запас. Заледве рухаючись у бік школи, з ротом, напханим булочкою, і з запасною шиною в руках, Айрі знала на всі сто відсотків, що ця рекламка промовляє саме до неї. *Промовляє до неї. ЗНИЖУЙТЕ ВАГУ* (написано в оголошенні) *І ЗАРОБІТЬ НА ЦЬОМУ*. Ви, ви, ви, міс Джонс, із вашою особливою манерою тримати руки і з вашим кардиганом, звуженим на задниці (вічна загадка: як приховати ці неймовірні

^{*} Стоун — міра ваги, що дорівнює 14 фунтам, або ж 6,34 кг.

розміри ямайської дупи?), з вашими трусами для втягнення живота і ліфчиком для зменшення грудей, з вашим прискіпливо підібраним лайкровим корсетом — похвальною відповіддю дев'яностих на застарілий китовий вус — із усіма вашими еластичними втяжками. Вона відчувала: реклама зверталася до неї. Але вона не зовсім розуміла, що малося на увазі. Про що ми тут говорили? Про спонсорство заради стрункості? Про рівень зарплати струнких людей? Чи щось ще більш яacobінське, бридкий виплід якогось віллесденського Шейлока, фунт плоті за фунт золота: *м'ясо за гроші?*

Швидкий погляд. Навскоси. Колись вона пройдецься шкільним подвір'ям із загадковими літерами оголошення, написаними крейдою на коричневих виступах її тіла, у його впадинах (простір для книжок, чашок чаю, кошків або, більш доцільно, дітей, сумок із фруктами, відер води), впадинах, спроектованих іноземною генетикою, іноземним кліматом. А потім вона здійснюватиме мрію спонсорського схуднення: буде стукати в кожні двері, озброєна дощечкою для писання, вся залита сонцем, вона намагатиметься переконати старих дядьків скинути-дуюм-отримати-фунт. А що у гіршому випадку? Віддирати м'яку, побілілу плоть і пакувати її у ці фігурні старі пляшки з-під коли; вона носитиме їх у крамничку на розі і кластиме на прилавок; а Міллат буде власником крамнички у бандані і футболці з трикутним вирізом, він забиратиме пляшки, неохоче відкриваючи касу скривавленими руками і видаючи їй гроші. *Трохи карибської плоті за англійські копійки.*

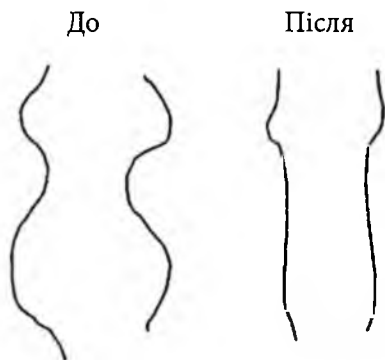
Айрі Джонс просто божеволіла за схудненням. Якось її мати, стурбована тим, що з нею відбувається, впіймала її біля дверей, поклала руку на незліченні корсетні вироби Айрі і спитала:

— Та що сталося з тобою? Що це ти, на Бога, натягуєш на себе? Як ти в цьому можеш дихати? Айрі, дівчинко

моя, ти гарна — просто ти збудована, як всі чесні Бовдени — невже ти не бачиш, що ти гарна?

Але Айрі не бачила, що вона гарна. Перед нею була Англія — гігантське дзеркало, і в цьому дзеркалі її, Айрі, відображення не було. Чужа в чужій землі.

Жахіття і сни наяву, в автобусі, у ванні, в класі. До. Після. До. Після. До. Після. Мантра залежного наркомана, це засмокувало Айрі; вона не хотіла коритися генетиці; натомість чекала на трансформацію із ямайської клепсидри, повної важкого піску Водоспадів Данна, в англійську троянду — о, ви її легко впізнаєте — це тоненька, делікатна істота, не створена для гарячого сонця, дошка для серфінгу з манюсінким виступом:

Місіс Олів Руді, вчителька англійської, яка внюхувала дурниці на відстані двадцяти ярдів, схилилася над Айриною партою і видерла аркуш з її зошита. Якийсь час вона розглядала його. Потім спитала зі своїм мелодійним шотландським акцентом:

- До і після чого?
- Е-е... що?
- До і після чого?
- А! Нічого, міс.

— Нічого? Та що ви кажете, міз Джонс. Не будьте такою скромною. Це ж, певно, цікавіше, ніж сто двадцять сьомий сонет.

— Нічого. Це нічого не означає.

— Впевнена? Не хочеш сказати всьому класу? Бо тут деяким треба слухати — і, гм, їм навіть трошечки цікаво — те, що я розповідаю. Тож якщо ти можеш відірватися на хвилику від цієї дурниці...

Ніхто, ніхто на світі не вмів так вимовляти слово «дурниця», як Олів Руді.

— ...і приеднатися до всіх нас, то я продовжу. Можеш?

— Можу що?

— Відірватися на хвилику?

— Так.

— Дуже добре. Це мене тішить. Сонет 127, будь ласка.

— Вважали чорне злом старі часи, — продовжив Френсіс Стоун гугнявим голосом, яким учні читають елизаветинські вірші. — Вродливим зватися не могло смагляве.

Айрі поклала праву долоню на живіт, втягнула його і спробувала впіймати Міллатовий погляд. Але Міллат був зайнятий тим, що показував симпатюльці Нікі Тайлер, як він вмє рухати язиком у тоненькій трубочці — паперовій флейті. Нікі Тайлер у відповідь демонструвала, як подушечки її вух акуратно пристають до голови, і зовсім не стирчать. Флірт будувався на залишках попереднього уроку біології («Спадкові ознаки. Частина перша (А). Вуха, які стирчать. Вуха, що пристають до голови. Пласкі вуха. Голубі очі. Чорні очі. До. Після»).

— Тому моя кохана носить жаль / В очах блискучих, ніби кручі крила... / Її очей до сонця не рівняли, / Корал ніжніший за її уста, / Не білосніжні пліч її овали...

Статева зрілість, справжній розквіт статевої зрілості (не якийсь там натяк на груди чи легенький пушок) — ось що розділило старих друзів Айрі Джонс і Міллата Ікбола. Тепер вони були по різні боки шкільного

паркану. Айрі знала — природа зіграла з нею нечесно: круті величезні форми, заячі зуби з вічною металічною пластинкою, неможливі афрокучері і на довершення всього — короткозорі оченята, які потребували грубих окулярів з рожевуватим відблиском. (Навіть її блакитні очі — очі, якими так захоплювався Арчі — природа дала їй лише на два тижні. Так, вона народилася з голубими очима, але одного дня Клара заглянула в колиску і побачила, що звідти на неї дивляться карі оченята, — так пуп'янок змінюється на квітку, і неозброєним оком момент переходу не зауважити.) Впевненість у власній потворності, у власній *невідповідності* пригнічувала її; вона не вставляла більше своїх п'ять копійок у розмови, і тримала праву долоню на животі. Вона вся була *невідповідна*.

Натомність Міллат був викапаний ностальгічний образ юнака старих часів, його краса пародіювала саму себе: зламаний римський ніс, високий зріст, струнке тіло; легкі прожилки, гладкі м'язи; шоколадні очі із зеленими іскорками, наче зблиски місячного сяйва на темній поверхні океану; посмішка, перед якою ніхто не встоїть, красиві білі зуби. В Гленард Оак Компрегенсів чорні, пакистанці, греки та ірландці змагалися між собою. Але привабливі сексуально обганяли інших. Вони могли бути самі по собі.

— Мов з дроту чорного, коса густа...

Звісно, вона була у нього закохана. Але він постійно казав їй:

— Слухай, люди покладаються на мене. Їм потрібно, щоб я був Міллатом. Старим добрим Міллатом. Вредним Міллатом. Незмінним, солодким Міллатом. Їм треба, щоб я був класним. Це, *на практиці*, відповідальність.

На практиці це й була відповідальність. Якось Рінго Старр сказав про Бітлів, що вони ніколи не були такими величними, як у Ліверпулі 1962 року. Просто потім вони

розширили свою географію. І так було з Міллатом. Він був таким неперевершеним в Кріклвуді, у Віллесдені, у Західному Гемпстеді влітку 1990-го, що ніщо з того, що він робитиме у своєму подальшому житті, уже не вивищить його більше. Після своєї першої зграї раггастані він поширив і позасновував нові зграї у своїй школі і в північному Лондоні. Він був завеликим, щоб залишатися просто об'єктом Айриної любові, ватажком раггастані і сином Самада та Алсани Ікбол. Він мусив подобатися усім людям усіх часів і народів. Для всюдисущих кокні у білих джінсах і кольорових сорочках він був джокером, ризиковим хлопцем, постійною причиною дівчачих сліз. Для чорних підлітків він був другом по травичці і добрим покупцем. Для азійських хлопчаків — героєм і ватажком. Суспільний хамелен. А підґрунтям усього цього були вічна озлобленість і біль, відчуття приналежності до нічого, яке властиве людям, що належать усьому. За цю ахіллесову п'яту його обожнювали Айрі і милі дівчатка із середнього класу, які грали на гобоях і вдягали подовжені спіднички, вони просто носилися з ним, ці любительки фуг, що кокетливо відкидають акуратні пасма волосся; він був їхнім чорним принцом, випадковим коханцем або божевільним коханням, предметом солодких фантазій і пристрасних снів...

І він також був їхнім *проект*ом: що вони можуть зробити з Міллата? Він просто *мусить* покинути курити траву. Ми маємо докласти зусиль і відучити його прогулювати школу. Вони хвилювалися з приводу його ставлення до здорового способу життя і обговорювали в гіпотезах його освіту зі своїми батьками («я просто кажу, там цей індійський хлопчик, ага, який вічно вляпується...»), вони навіть писали вірші з приводу. Дівчата або хотіли його, або хотіли його виправити, але більшість із них хотіли і того, й іншого. Вони хотіли виправляти його так,

щоб він відповідав рівню їхнього бажання. Їхня невеличка проблема — Міллат Ікбол.

— Але ти не така, — казав Міллат мучениці Айрі Джонс, — ти *не така*. За нами минуле. Ми маємо історію. Ти *справжній* друг. А вони для мене нічого *не означають*.

Айрі хотіла в це вірити. Вірити в те, що вони мали спільну історію, і в те, що вона була не такою у позитивному сенсі.

— Твого обличчя темная краса / Сяйливіша за сонце полуденне...

Місіс Руді перервала Френсіса піднятим вгору пальцем:

— Отже, що має на увазі автор у цьому місці? Анналез?

Анналез Герш, яка цілий урок зосереджувалася на тому, що влітала у свої кіски червону і жовту нитки, розгублено закліпала очима.

— Ну хоч щось, Анналез, люба моя. Хоч якесь припущення. Хоч найменша думка. Не важить, яка мізерна.

Анналез закусила губку. Зазирнула в книжку. Подивилася на місіс Руді. Знову глянула в книжку.

— Що чорне... Це... Гарно?

— Так... ну, я думаю, ми можемо записати це у найбілші досягнення нашого класу за останній тиждень: Гамлет... Це... Божевільний? Що ви думаєте з цього приводу, діти? «Тепер малюються обляччя — глянь! — позичена ясна личина в моді». Що це може означати — цікаво?

Джошуа Чалфен, єдина дитина в класі, яка добровільно відповідала на вчительські запитання, підняв руку.

— Так, Джошуа?

— Макіяж.

— Так, — сказала місіс Руді, з таким обличчям, ніби от-от упіймає оргазм. — Так, Джошуа, саме так. Що з макіяжем?

— Вона смаглява і намагається це приховати за допомогою макіяжу, штучно. В елизаветинські часи жінки просто божеволіли від блідої шкіри.

— То ти б їм сподобався, — вставив Міллат. Джошуа мав бліде припухле обличчя, анемічний вигляд, кучерики і друге підборіддя. — Ти б у них був лайнюком Томом Крузом.

Регіт. Не тому, що дотеп був смішним, але тому, що це Міллат вставляв ідіота назад на його ідіотське місце.

— Ще одне слово, містере Ікбол, і я тебе виставлю!

— Шекспір. Кохана. Лайно. Вже третя. Не хвилюйтесь, я і сам піду.

Це була одна з Міллатових фірмових штучок. Двері хряпнули. Гарненькі дівчатка переглянулися у той самий спосіб (він *такий* неконтрольований, *такий* нервовий... він *насправді* потребує нашої допомоги, *близької особистої* допомоги від *близького особистого друга*...). Хлопці розсміялися басками. Вчителька запитала, чи має сприймати це за бунт. Айрі поклала праву долоню на живіт.

— Чудово! Це так по-дорослому! Я думаю, Міллат Ікбол заслужив, щоб його назвали героєм, — місіс Руді заглянула в тупі обличчя п'ятого «В» і вперше зрозуміла, що для них це так і було.

— Хтось ще має щось сказати про ці сонети? Міз Джонс! Будь ласка, припиніть скорботно дивитися на двері! Він уже пішов, чи не так? Чи ви хочете приєднатися до нього?

— Ні, місіс Руді.

— Добре. То ви маєте що сказати про сонети?

— Так.

— Що?

— Вона була чорна?

— Хто був чорний?

— Темношкіра леді.

— Ні, люба, вона була смаглява. Не темношкіра у сучасному розумінні. Тоді не було ніяких... ну, афро-каррібій-янців в Англії, у ті часи, люба. Це сучасний феномен,

як, я впевнена, ви й самі знаєте. А це відбувалося в 1600-х роках. Я маю на увазі, я не можу бути певна на всі сто, але це надто неймовірно, хіба б вона була якась рабиня, бо ж не міг він спершу написати цикл сонетів до лорда, а потім до рабині, правда?

Айрі спалахнула. Їй здалося, вона майже побачила відображення у дзеркалі, але воно раптом зникло; тож вона відповіла:

— Я не знаю, міс.

— Крім того, він каже це дуже ясно: «Ні в чому ти не чорна, лиш в ділах...» Та ні, люба, вона просто була смаглява, смаглява, як я, наприклад.

Айрі подивилася на місіс Руді. Колір її шкіри нагадував полуничне пюре.

— Бачиш, Джошуа цілком має рацію: тоді перевагу надавали надзвичайно блідим жінкам. У сонеті йдеться про суперечність її природної краси та косметики, яка є даниною моді.

— Я тільки подумала... наприклад, коли він каже: «Поклявся б я, що врода чорна зроду...» І потім, кучеряве волосся, як чорний дріт...

Клас загіготів, і Айрі замовкла, стенивши плечима.

— Ні, люба, ти читаєш із сучасного погляду. Ніколи не треба читати старі речі із сучасного погляду. До речі, це буде нашим сьогоднішнім висновком з уроку. Давайте всі запишемо це.

П'ятий «В» записав. І відображення, що було промайнуло перед Айрі, знову потонуло у попередній п'їтмі. Коли Айрі виходила з класу, Анналез Герш передала їй записку, смикнувши плечима при цьому, мовляв, це написано не мною, я просто передаю тобі. На шматку паперу було написано:

— Вільям Шекспір. ОДА ДО ЛЕТИЦІЇ І ВСІХ МОЇХ КУЧЕРЯВИХ ТОВСТОЗАДИХ ШЛЬОНДР.

*

Крамничка із загадковою назвою «Пі Кей'з Афро Волосся: дизайн і укладка» тулилася між похоронним бюро «Ясна погода» та «Зубним кабінетом Ракшана». Така зручна близькість, очевидно, натякала на те, що нерідко труп африканського походження проходив усі три заклади на своєму шляху до ями. Тож коли ви телефонували, щоб записатися до перукаря, Андреа, Деніз або Джекі призначали вас на третю тридцять за ямайським часом, це, звісно, означало, що вас просто чекають із запізненням, але зовсім не виключено, що перед вами там не побуває холодна-як-камінь леді, яка прямує до церкви і бажає зійти в могилу з довжелезними накладними нігтями і завивкою. Як би дивно це не звучало, мало хто хоче постати перед Богом з афроволоссям на голові.

Айрі не надала цьому всьому значення і з'явилася в перукарню рівно о третій тридцять, сповнена рішучості змінитися, посперечатися з генами; шаль ховала сорочине гніздо її волосся, права рука була акуратно покладена на живіт.

— Ти шось тут хотіла, мала?

Пряме волосся. Пряме-прямісіньке, довге, чорне, блискуче, живе, легке, рухливе, приємне на дотик волосся, в яке можна просунути пальці і яке розвівав би вітер. І гривку.

— Третя тридцять, — це, на жаль, було все, що Айрі змогла вербалізувати. — До Андреа.

— Андреа у сусідів, — відповіла жінка, витягуючи жуйку з рота і киваючи в бік «Ясної погоди». Розважається з почилим у мирі. Ти давай сідай і не діставай мене. Я ж не знаю, скільки вона ще там буде.

Айрі розгублено стояла посеред кімнати, стиснувши зуби. Жінка раптом пом'якшала, проковтнула свою гумку і оглянула Айрі з голови до ніг; вона навіть відчула

співчуття до дівчини, коли зауважила її шкіру кольору какао і світлі очі.

— Джекі.

— Айрі.

— Бліденька, прошу пана! Веснянки і таке інше. Ти мексиканка?

— Ні.

— Арабка?

— Напів'ямайка-напіванглійка.

— Полукровка, — терпляче виправила Джекі. — Біла мама?

— Тато.

Джекі зморщила носа:

— А так воно завжди інако. Наскільки воно кучеряве? Ану дай-но я гляну, — вона простягнула руку по Айрину шаль. Айрі перелякалася, що її секрет побачить багато людей, схопилася за шаль раніше.

Джекі прицмокнула:

— А як, ти думаєш, ми маєм шось з цим робить, як ми навіть того не виділи?

Айрі підняла плечі. Джекі здивовано похитала головою.

— Ти тут перший раз?

— Зовсім уперше.

— Так шо ти хочеш робити?

— Пряме, — сказала Айрі твердо, думаючи про Нікі Тайлер. — Пряме і темно-червоне.

— Оце так! Давно мила голову?

— Вчора, — сказала Айрі, ображена таким запитанням. Джекі постукала себе по голові.

— Нашо було мити? Хочеш пряме — не треба мити! Тобі коли-небудь мазали голову аміаком? Це так, якби чорти танцювали в тебе на скальпі. Ти шо — здуріла? Ото не мий голову два тижні і тоді приходь.

Але в Айрі не було двох тижнів. Вона все спланувала; вона зібралася зайти до Міллата вже сьогодні

ввечері зі своєю новою шевелюрою, зав'язаною вузлом, і вона спланувала, як зніме окуляри і розтрусить своє волосся, і він скаже: «Ооо, міс Джонс, я б ніколи не подумав... ооо, міс Джонс, ви...»

— Мені треба це сьогодні. Моя сестра сьогодні виходить заміж.

— Ну, раз так, коли повернеться Андреа, вона випасть все лайно з твого волосся, але дивись, щоб ти звідси не вийшла лисою, як коліно. Але то вже буде твоя проблема. Отут-о, — сказала вона, пожбурюючи Айрі купу журналів. — Отам-о, — додала вона, вказуючи на крісло.

«Пі Кей'з» була поділена на дві половини — чоловічу і жіночу. У чоловічому залі, коли безжальний Раґга став заїждженим стереотипом підліткової моди, молоденькі перукарі, чародії електричних машинок, вистригали на потилиці таких же молоденьких клієнтів стильні слова. АДІДАС. БАДМУТА. МАРТІН. Чоловічий зал був повен сміху, гамору, гри; звідти йшла така легкість, яку не знайдеш у жодному чоловічому салоні, де стрижка коштує більше 6 пенсів чи триває більше 15 хвилин. Тут відбувався досить простий обмін, і це приносило радість: коло твого вуха дзижчить бритва, тепла рука, не вдаючись до особливої ніжності, дере гребінцем твою гриву, а перед тобою висить дзеркало, щоб насолоджуватися змінами. Ти приходив сюди з проблемною шевелюрою, нерівною і грубою, схованою під бейсбольною кепкою, а за кілька хвилин ішов звідси новою людиною, пахнув кокосовою олійкою і був обпатраний так чітко і ясно, як справжній пацан.

На відміну від цього, жіночий зал був похмурий, як кладовище. Тут пристрасне бажання прямої і рухливості щодня боролася із впертим характером африканського волосся; тут аміак, розпечені гребінці, булавки і просито вогонь були засобами військових дій, і робили свої страшні справи, щоб скорити кожен завій.

— Воно пряме? — тільки й чулося з-під рушників, щойно голови, пульсуючи від болю, з'являлися із сушилок. — Воно пряме, Деніз? Скажи мені, воно пряме, Джекі?

На що Джекі чи Деніз, не визнаючи жодних зобов'язань білих перукарів, жодного вам чаю чи поцілунків у зад, лестоців чи просто підтримування розмови (бо це ж не були клієнти, з ким вони працювали, — це були забиті відчаєм *пацієнти*), гмикали і витирали руки об блювотно-зелений фартух:

— Прямішого вже не буде!

А зараз навпроти Айрі сиділи чотири жінки, вони кусали губи, втупившись у довге брудне дзеркало і чекаючи, поки їхнє пряміше ество не проявиться. Поки Айрі нервово гортала журнал «Волосся афроамериканців», чотири жінки корчилились від болю. Час від часу одна казала іншій:

— Скільки вже?

На це інша гордо відповідала:

— П'ятнадцять хвилин. А у вас?

— Двадцять дві. Це лайно у мене на голові вже двадцять дві хвилини. *Краще* б воно було прямим.

Це було наче змагання з агонії. Так багаті леді в розкішних ресторанах замовляють порції салату, одну меншу від іншої.

Врешті розносився вереск або «Все! Чорт, я не можу зняти його!», і одна з голів мчала до рукомийника, де вода текла надто повільно (не можна швидко вимивати аміак з голови), і починалося тихе схлипування. На цій стадії пробуджувалася злість; чиєсь волосся було більш кучерявим, аніж в інших, деякі кренделики боролися до останнього, і деякі таки виживали. Тоді злість переносилася із сусідки по муках на перукаря, причину цього болю, бо ж було цілком природно запідозрити Джекі чи Деніз у садизмі: їхні пальці були надто повільними, коли

вони вимивали речовину, замість потужного струменя вода лише капала, а тим часом чорт сидів у них у волосі і випалював звідти все, що лише можна було.

— Воно пряме? Джекі, воно пряме?

Хлопці виставили голови з-за перегородки, Айрі визирнула з-за журналу. Сказати було нічого. У всіх воно було пряме або відносно пряме. Але воно було мертво. Посічене. Застигле. Весна минулася. Наче волосся трупа, з якого вже вийшла вся волога.

Джекі чи Деніз, добре знаючи, що кучеряве африканське волосся врешті все одно піде своїм генетичним шляхом, додала філософського забарвлення до поганого результату:

— Прямішого не буде. Якщо тобі пощастить, то буде таке три тижні.

Незважаючи на очевидний провал операції, кожна жінка з черги думала, що в її випадку все буде інакше, і коли вона розгорне свій рушник, то побачить прямі-прямі, блискучі, відокремлені пасма свого рідного волосся. Айрі, така ж упевнена у цьому, повернулася до журналу.

Маліка, яскрава молода зірка хітового комедійного серіалу «Життя Маліки», ділиться секретом свого гладкого і сяючого волосся:

— Я роблю своєму волоссю гаряче обгортання, ретельно намазуючи кінці «Африканським Королівським Афробліском ТМ», а потім щоранку я кладу гребінець на плиту, приблизно...

Повернулася Андреа. Журнал був уміть вирваний з Айриних рук, шаль — безцеремонно знята, швидше, ніж Айрі встигла за неї схопитися, і п'ять довгих впевнених пальців рішуче взялися обмацувати її скальп.

— Ооооо, — промурмотіла Андреа.

Цей знак схвалення був рідкісною нагодою для решти мешканців перукарні зібратися навколо, щоб подивитися і собі.

— Оооо, — сказала Деніз, запихаючи свої пальці до пальців Андреа. — Такі легкі.

Старша леді, яка здригалася від болю під своєю сушкою, захоплено кивнула.

— Такий легкий завиток, — затуркотіла Джекі, забуваючи про свою обпечену клієнтку, щоб і собі помацати Айрине волосся.

— Це тобі волосся полукровки. Хтіла б я, щоб моє таким було. Це розпуститься без проблем.

Айрі зробила міну:

— Я ненавиджу його.

— Вона ненавидить його! — сказала Деніз глядачам. — Та воно майже тобі каштанове в деяких місцях!

— Я цілий ранок промучилася з трупом. Кльово ж запхати руки у шось м'яке, — сказала Андреа, струшуючи свою задуму. — Хочеш його випрямити, любя?

— Так, пряме. Пряме і руде.

Андреа зав'язала Айрі зелену накидку навколо шиї і опустила її на механічному кріслі.

— Не знаю щодо рудого, мала. Не можна випрямляти і фарбувати за один раз. Вб'єш волосся намертво. Але я можу тобі його випрямити, нема проблем. Має вийти просто супер, любя моя.

Позаяк перукарки «Пі Кей'з» спілкувалися між собою мало, ніхто не сказав Андреа, що Айрі мила голову. Через дві хвилини, відколи густу білу аміачну масу намастили їй на голову, приємне відчуття прохолоди змінилося відчуттям пекельного вогню. На голові не було шкірного сала, яке мало захистити шкіру, і Айрі почала верещати.

— Та я шойно наклала його. Ти ж хочеш пряме, не? Давай припини репетувати!

— Але ж болить!

— Життя саме по собі болить, — сказала Андреа трагічно. — Краса болить.

Айрі закусила язика на наступних тридцять секунд, аж тут із-за правого вуха виступила кров. Бідолашна знепритомніла.

Вона прийшла до тям з головою в рукомийнику, повному її волосся, що вилазило жмутками і сповзало в каналізацію.

— Треба було мені сказати, — бурчала Андреа. — Треба було мені сказати, що ти його помила. Треба було спочатку набратися бруду. А тепер дивись.

Тепер дивись. Волосся, що колись сягало їй попереку, тепер стирчало з голови від сили на кілька дюймів.

— Ну і дивись, що ти наробила, — вела своє Андреа, поки Айрі вголос плакала. — Хтіла б я знати, що на це скаже містер Пол Кінг. Певне, я подзвоню йому просто зараз, і ми подивимось, може, ми зможемо тобі допомогти безплатно.

Містер Пол Кінг, власне Пі Кей, був власником перукарні. Це був великий білий чоловік, десь за п'ятдесят, колишній ділок у сфері будівництва, який збанкрутував Чорної Середи, коли дружина остаточно перевищила кредит на його рахунку, і з його бізнесу залишилось хіба кілька цеглин і ступа. У пошуках свіжої ідеї він проглядав за сніданком свою ранкову газету, і в рубриці «Стиль життя» вичитав, що чорні жінки витрачають у п'ять разів більше грошей, ніж білі, на свою красу, і в дев'ять разів — на волосся. Уявивши, що типова біла жінка витрачає стільки, скільки його дружина Шейла, Пол Кінг просто схибнувся від ідеї. Трохи більше копнувши на цю тему у районній бібліотеці, він виявив цілу мультимільйонну індустрію. Тоді Пол Кінг купив занедбану крамничку різника на Віллесден Хай Роуд, перекупив у Гарлесденського Салона кваліфіковану перукарку Андреа і розпочав свій чорний волосяний бізнес. Прибутки пішли миттєво. Він здивувався, як жінки з низьким доходом були готові витратити сотні фунтів за місяць на своє

волосся, і ще більше — на нігті та аксесуари. Він взагалі здивувався, коли Андреа пояснила йому, що фізичний біль є складовою всього процесу. І найкраще відкриття полягало у повній відсутності судових позовів — вони були згодні на опіки. Ідеальний бізнес.

— Добре, Андреа, кохана моя, можеш зробити це їй безоплатно, — прокричав Пол Кінг у свій квадратний мобільник, перекрикуючи гул ремонту у своєму новому салоні, що мав от-от відкритися у Вемблі. — Тільки не роби з цього правило.

Андреа повернулася до Айрі з добрими новинами:

— Усьо в порядку, люба. Цей раз наша взяла.

— Але що... — Айрі глянула у дзеркало на себе-післяхіросіми. — Що тепер можна...

— Одягай свою шаль, виходь з перукарні, повертай вліво і йди по дорозі, аж поки не побачиш крамницю «Роші. Догляд за Волоссям». На тобі цю картку і скажи — тебе послали з «Пі Кей'з». Візьми у них вісім пачок типу №5 — чорне волосся з червоним відблиском, і давай вертай бігом назад.

— Волосся? — перепитала Айрі крізь шмарки і сльози. — Штучне волосся?

— Ото дурна. Воно не штучне. Воно справжнє. А коли воно буде в тебе на голові — це вже буде твоє справжнє волосся. Біжи!

Ридаючи, як дитя, Айрі вислизнула з «Пі Кей'з» і побігла дорогою, намагаючись не дивитися на своє відображення у вітринах. Добігши до «Роші», вона зібралась, поклала праву руку на живіт і штовхнула двері.

У «Роші» було темно і запах був такий, як в «Пі Кей'з» — аміак з кокосовою олією, біль із насолодою. У тьмяному відблиску миготливої смужки світла Айрі розгледіла, що полиць у «Роші» не було, натомість волосся лежало височенними купами просто на підлозі, а супутні товари (гребінці, стрічки, лак для нігтів) були разом із

цінниками приколоті до стін. Єдина річ, яка трохи нагадувала вітрину, висіла під самою стелею по периметру кімнати, і товар на ній можна було сприйняти за колекцію ритуальних скальпів або трофеїв полювання. Волосся. Довгі пасма, приколоті на відстані кількох дюймів одне від одного. Під кожним — велика картка з переліченими властивостями:

2 метри. Натуральне тайське. Пряме. Каштанове.

1 метр. Натуральне пакистанське. Пряме з хвилюю. Чорне.

5 метрів. Натуральне китайське. Пряме. Чорне.

3 метри. Синтетичне волосся. Кручене. Рожеве.

Айрі сіла до прилавка. Неймовірно товста жінка в сарі підійшла до каси і передала двадцять п'ять фунтів індійській дівчині з нерівно вистриженим при самій голові волоссям.

— І не дивись на мене так, будь ласка. Двадцять п'ять — нормальна ціна. Я кажу тобі, що з цими посіченими кінцями нічого не зробиш.

Дівчина заперечила якоюсь іншою мовою, підхопила з прилавка мішечок з волоссям і вдала, що йде, але жінка вихопила його.

— Перепрошую, далі вже не твоя справа. Ми обидві бачили кінці. Двадцять п'ять — це все, що я можу дати за це. Більше ти ніде не отримаєш. А тепер, будь ласка, — сказала вона, вказуючи поглядом на Айрі, — у мене є інші клієнти.

Айрі побачила, як гарячі сльози, такі ж, як її власні, виступили у дівчини на очах. Вона завмерла на хвилину, здригаючись від обурення; потім хряснула кулачком по прилавку, схопила своїх двадцять п'ять фунтів і вийшла геть.

Товстунка презирливо потрусила своїми підборіддями їй услід:

— От невдячна.

Потім вона віддерла наліпку зі смужки коричневого паперу і приліпила її на пакет із волоссям. Там було написано:

«6 метрів. Індійське. Пряме. Чорне/руде».

— Так, люба. Чим можу тобі допомогти?

Айрі повторила інструкцію Андреа і передала їй картку.

— Вісім пачок? Це близько шести метрів, не?

— Я не знаю.

— Так, так воно і є. Хочеш пряме чи з хвилькою?

— Пряме. Намертво пряме.

Товстунка підрахувала про себе і взяла мішечок з волоссям, яке щойно залишила дівчина:

— Те, що тобі треба. Я ще не встигла його запакувати, сама розумієш. Але воно абсолютно чисте. Береш?

Айрі зирнула на пакет без особливої впевненості.

— Не зважай на те, що я їй казала. Жодних посічених кінців. Просто дурепа хотіла більше, ніж була того варту. Деякі люди не розуміють простої економіки... Їй шкода було врізати своє волосся, то вона думає, що воно вартує мільйон фунтів чи шо. Чудове волосся. Коли я була молода — о, моє було теж гарне, не? Товстунка зареготала, аж їй затрусилися вуса над верхньою губою. Сміх стих.

— Скажи Андреа, що їй це буде тридцять сім п'ятдесят. Ми, індійські жінки, маємо гарне волосся, скажи? Кожна хотіла б таке!

За Айрі вже стояла чорношкіра жінка з двійнятами у возику, вона тримала у руці пачку шпильок для волосся.

— Деякі думають, що вони такі великі цяці, — промурмотіла вона собі під ніс. — А ми цілком задоволені своїм африканським волоссям, дуже дякую. Я не буду купувати волосся якоїсь індійської бідачки. І я прошу Бога, щоб продукти для чорного волосся продавали нарешті чорні. Як ми маємо жити в цій країні, якщо ми не робимо власний бізнес?

Шкіра навколо рота товстунки натягнулася. Вона заторохкотіла, запихаючи Айрине волосся в мішечок і виписуючи чек, адресуючи свою відповідь жінці через Айрі і намагаючись ігнорувати вставки чорношкірої:

— Не подобається купувати тут, то й не купи тут, що — хтось над тобою з палкою стоїть? Не, скажи мені, що — стоїть хтось над тобою з палкою? Не, ну це капець: люди добрі, така грубість, я не расистка, але я того не розумію, я надаю послуги — оце все, що я роблю. Мені не треба тут наїздів, просто клади свої гроші на прилавок, але якщо тут наїзди, я таких не обслуговую.

— Та хто на вас наїжджає, Ісусе Христе!

— Не я винна, що вони хочуть пряме волосся — і деякі білішу шкіру на додачу, а Майкл Джексон — теж моя провина чи що? Перше вони забороняють мені продавати відбілювач доктора Пікока — у місцевій газеті, господи ти, який менінгіт! — а потім вони йдуть і купують його — занеси цей рахунок Андреа, будь ласка. Добре, люба моя? Я просто намагаюсь заробити на харчі у цій країні, як і всі решта, що тут живуть. Тримай, люба моя, ось твоє волосся.

Чорна жінка обійшла Айрі і люто хряснула монетами об прилавок:

— Чорт, та що тут за обслуговування!

— Шо я тут можу зробити, якщо вони самі цього хочуть — пропозиція, попит. А всякі наїзди — я цього не терпітиму! Проста економіка — обережно, поріг, люба, а ви, не, прошу більше сюди не приходити, будь ласка, інакше я викличу поліцію, мене не залякаєш, поліція — я її викличу.

— Ага, ага, ага.

Айрі притримала двері для візочка близнюків, і взялася за одну ручку, щоб допомогти перенести його через поріг. Надворі чорношкіра жінка запхала шпильки в кишеню. Вона виглядала виснаженою.

— Ненавиджу це місце, — сказала вона. — Але мені треба були шпильки.

— А мені треба волосся.

Жінка похитала головою:

— У тебе ж є волосся.

П'ятьма з половиною годинами пізніше, після складної операції вплітання чужого волосся по малесенькому пасмочку і закріплення кожного пасма клеєм, Айрі Джонс мала цілу голову довгого, прямого, чорного з червоним відблиском волосся.

— Воно пряме? — перепитала вона, не вірячи власним очам.

— Пряме, як чорт, — сказала Андреа, милуючись своїм творінням. — Але, сонечко, його треба нормально вплести, якщо хочеш, щоб воно трималось. Чого ти не даєш мені його вплести? Воно не буде так триматися.

— Буде, — сказала Айрі, заворожена власним відображенням. — Мусить.

Він — Міллат — тільки раз це побачить, врешті-решт, тільки раз. Аби волосся не втратило свого вигляду, Айрі йшла до самого будинку Ікболів, тримаючись за голову руками, щоби, боронь боже, вітер не роздмухав його.

Двері відчинила Алсана:

— О, привіт. Ні, його ще немає. Пішов. Не питай мене, куди, він мені нічого не каже. Я більше знаю, де Маджід.

Айрі зайшла у вітальню і крадькома глянула на себе в дзеркало. Все ще на голові так, як має бути.

— Можна, я тут почекаю?

— Звісно. Ти якось змінилася, кохане. Схудла чи що?

Айрі засвітилася:

— Нова зачіска.

— А... так... ти схожа на теледикторку. Дуже мило. Заходь у вітальню, будь ласка. Там вже є моя племінниця-соромітниця і її бридка подружка, але ти не бери

собі до голови. Я працюю на кухні, а Самад поле грядки, так що дуже не кричїть.

Айрі пройшла до кімнати. Вона була пряма і зовсім не кучерява. Красуня.

— Бліїн, ти виглядаєш, як нарік якийсь! Максін, кобіто, ти ж глянь на це. Господи милосердний, Айрі. Шо ти хотїла з ним зробити?

Хїба це не було очевидним? Пряме. Прямота. Блискучість.

— Я питаю, що мало вийти згідно із задумом? Негро Мерїл Стрїп? — Ніна склалася вдвоє, наче ковдра, і тупо розреготалася.

— Ти, племіннице-соромїтнице! — крикнула Алсана з кухні. — Шиття потребує зосередження. Заткайся, будь ласка, ти, міс-Велика пащека!

Нїнина «бридка» подружка, вона ж Нїнина дївчина, сексапїльна струнка моделька на ім'я Максін, з красивим порцеляновим обличчям, темним волоссям і купою каштанових кучерів, ще додала до всього:

— Що ти зробила? У тебе було *красиве волосся*, стара. Все кучеряве і таке дике. Воно було просто розкішним.

Айрі на мить відїбрало мову. Вона навіть у думках не припускала, що може видатися комусь страшною.

— Я просто постриглася. В чому взагалї справа?

— Але ж це не твоє волосся, чорт забирай, це волосся якоїсь пакистанської бїдачки, якїй треба були гроші, щоб прогостувати своїх дїтлахів, — сказала Нїна, потягнувши за пасмо, яке миттєво опинилося в її руці. — ОЙ, БЛІН!

Нїна і Максін знов істерично затїпалися.

— Ей, ви, заберїть руки! — Айрі позадкувала до фотелю і всїлася в ньому, поклавши підборїддя на колїна. Намагаючись виглядати невимушено, вона запитала: — То... гм... а де Міллат?

— А-а! То ти це все зробила із собою заради нього? — здивовано запитала Ніна. — Заради мого дурноверхого двоюрідного братика?

— Ні. Йди ти...

— Добре, добре. Його тут нема. Він собі завів нову ціпу. Якусь гімнастку із Совітського Союзу із животом, пласким, що пральна дошка. Не те щоб неприваблива, циці такі нічо, але ж дупи взагалі нема. Як її звать?..

— Стася, — відповіла Максін, на секунду виглядаючи з-за свого номеру «Публічних людей». — Або якесь лайно в цьому стилі.

Айрі втиснулася глибше у руїни улюбленого Самадого фотелю.

— Айрі, хоч пораду? Скільки я тебе пам'ятаю, ти ходиш за цим пацаном, як загублена собака. За цей час він перемацав усіх — усіх, крім тебе. Він навіть зі мною цілувався, а я його двоюрідна сестра, хай йому чорт.

— І зі мною, — сказала Максін, — що я взагалі не тої орієнтації.

— Ти ніколи не думала, що він тебе навіть не мацає?

— Бо я потвора. Товста. З афроволоссям.

— Не, дурня це все, — того, що ти те, що йому *потрібно*. Ти йому *потрібна*. Ви обидвоє маєте спільну історію. Ти його напrawdę *знаєш*. Ти ж глянь, який він розгублений. То він Аллах те-то, Аллах це-то. Наступного дня це вже цицькати блондинки, російські гімнастки і маріхуана. Та він, блін, сам не знає, де в нього задниця, а де лікоть. Як його таточко. Він не знає, хто він такий. Але *ти* знаєш, принаймні хоч щось, ти знаєш всі його сторони. І саме це йому треба. Ти інакша.

Айрі закотила очі. Часом справді хочеться бути інакшою. Але інколи навіть жертвують волоссям на власній голові, щоб стати такою, як усі.

— Слухай: ти ж розумаха, Айрі. Просто тебе навчили всякого лайна. Тобі треба перевчитися. Усвідом свою

цінність, перестань принижуватись, і побачиш, яке кльове життя, Айрі. Заведи собі дівчину, заведи хлопця, але живи!

— Ти сексі, Айрі, — м'яко додала Максін.

— Ага. Так і є.

— Можеш їй вірити, вона справжня лесбійка, — сказала Ніна, любовно скуйовджуючи волосся Максін і цілуючи її. — Але правда така, що стрижка а ля Барбра Стрейзанд нічо хорошого тобі не дала. Афро було прикольне, стара. Воно було хуліганське. Воно було *твоє*.

Раптово у дверях з'явилася Алсана з гігантською тацею тістечок і підозрливим поглядом. Максін послала їй повітряний поцілунок.

— Хочеш тістечко, Айрі? Ходи сюди і з'їж кілька. Зі мною. На кухні.

Ніна застогнала.

— Не панікуй, тіточко. Ми її не вписуємо в список сапфіанок.

— Мене *не обходить*, що ви там робите. Я *не цікавлюся*, чим ви зайняті. І *не хочу* цікавитися такими речами.

— Ми дивимося *телевізор*.

В телевізорі була Мадонна, вона гладила долонями по двох конічних грудях.

— От і гарно, — відрубала Алсана, оглянувши Максін. — Тістечко, Айрі?

— Мені б хотілося тістечка, — промуркотіла Максін, примруживши свої екстравагантні вії.

— Не сумніваюся, — сказала Алсана чітко і помалу, щоб до Максін дійшов код. — У мене немає таких тістечок, які подобаються *тобі*.

Ніна і Максін знову скорчилися від сміху.

— Айрі? — повторила Алсана, гримасою вказуючи на кухню. Айрі вийшла за нею.

— Я така ж ліберальна, як і всі, — поскаржилася Алсана, коли вони причинили за собою двері. — Але навіщо

весь час сміятися і з усього робити балаган? Ну не вірю я, що гомосексуальність — це суцільне свято. Гомосексуальність такою не є.

— А я не хочу більше чути того слова у своєму домі, — відрубав Самад обурено, заходячи із саду і скидаючи свої садові рукавиці.

— Котрого?

— Обидвох. Я з ніг збиваюся, щоб цей дім мав у собі Бога.

Самад зауважив постать за своїм кухонним столом, примружився, усвідомив, що це справді Айрі Джонс і почав їхню звичну пісеньку:

— Привіт, міс Джонс. І як ся має твій шановний таточко?

Айрі стенула плечима:

— Ви його бачите частіше, ніж я. А як ся має Бог?

— Пречудово, дякую. Чи не бачила ти останнім часом мого нідочогонепридатного синка?

— Не останнім часом.

— А мого доброго сина?

— Вже роками не бачила.

— Ти б не могла сказати моему нідочогонепридатному, що він нідочогонепридатний, як його побачиш?

— Я докладу усіх зусиль, містере Ікболе.

— Хай Аллах благословить тебе.

— Здоровенькі були.

— А тепер, даруй мені, — Самад дістав свій молитовний килимок, який лежав на холодильнику, і вийшов з кухні.

— Що з ним не так? — запитала Айрі, позаяк Самад виголосив свою роль зовсім без ентузіазму. — Якийсь він такий, я не знаю, сумний.

Алсана зітхнула:

— Та він сумний. Він чується так, ніби все перепартачив. Звісно, якраз він усе й перепартачив, але, врешті, хто

кине перший камінь, і все таке. Він тільки те й робить, що молиться. Замість того, щоб розплющити очі і побачити, що відбувається: Міллат волочиться бог знає з ким, вічно з білими діваками, а Маджід...

Айрі пригадалося їй перше кохання в туманному ореолі досконалості — ілюзія, породжена розчаруваннями, які роками дарував їй Міллат.

— А що таке? Щось не так із Маджідом?

Алсана спохмурніла і потягнулася до верхньої полицки, дістала звідти тоненький конверт і простягнула його Айрі. Та витягнула листа і фотографію.

На фото був Маджід, тепер високий, красивий молодий чоловік. Він мав таке ж чорне волосся, як і його брат, але не зачісував його наперед. Воно було розділене проділом зліва і вільно спадало за праве вухо. Він був одягнений у твідовий костюм і щось на зразок — не можна сказати напевне, бо якість фотокартки була досить поганою, — краватки. В одній руці він тримав капелюха від сонця. В іншій затиснув долоню індійського письменника сера Р. В. Сарасваті. Сарасваті був одягнений у все біле, зі своїм широким капелюхом на голові і дорогим ціпком у вільній руці. Обидва стояли, пишаючись собою, широко посміхаючись і дивлячись так, ніби от-от поплескають один одного по спині або щойно так зробили. Полудняве сонце яскраво світило, і численні зайчики відскакували від мармурових сходів Університету Даки, що слугував тлом для фотографії.

Алсана тицьнула пальцем у розмите зображення:

— Ти знаєш цього Сарасваті?

Айрі кивнула. Книжка з обов'язкового читання в школі:

— «Защитий час» Р. В. Сарасваті. Гіркувато-солодка-ва історійка з останніх днів імперії.

— Самад ненавидить Сарасваті, розумієш. Каже, що це відсталий колоніал, англійський дуполиз.

Айрі навмання вибрала абзац із листа і прочитала його вголос:

Як ви можете бачити, мені поталанило зустрітись з найкращим письменником Індії одного сонячного ранку в березні. Вигравши конкурс есеїв (мій есей мав назву «Бангладеш — куди йде ця країна?»), я поїхав до Даки, щоб одержати свою нагороду (сертифікат і невеликий грошовий приз) з рук цього великого чоловіка під час церемонії в університеті. Маю честь повідомити вам, що я йому сподобався, і ми чарівно провели час популярні разом; спочатку довга, довірлива розмова за чаєм, а потім прогулянка найпривабливішими проспектами Даки. Впродовж нашої довгої розмови сер Сарасваті похвалив мої думки і навіть пішов далі і сказав (тут я цитуватиму), що я «першорядний юнак» — похвала, яку я пам'ятатиму усе життя! Він припустив, що моє майбутнє — це право, університет, а можливо, і його професія — письменницьке перо! Я сказав йому, що перше покликання найближче моєму серцю, і що вже давно моєю мрією було зробити азійські країни землями раціональності, де б верховним був закон, і до катастроф люди були підготовані, і молодим хлопчикам не загрожували вази, які стоять не на своєму місці (!). Потрібні нові закони, нові умови (сказав я йому), щоб боротися із нашою нещасливою долею, природною катастрофою. Але тут він виправив мене:

— Не в долі справа, — сказав він. — Надто часто ми, індійці, бенгальці, пакістанці, піднімаємо в розпачі руки і кричимо: «Доля!» в обличчя історії. Але багато хто з нас неосвічений, і просто не розуміє, що діється у світі. Ми мусимо бути схожими на англійців. Англійці борються з долею на смерть. Вони не слухають історію, аж поки вона не починає говорити їм те, що вони хочуть почути. Ми кажемо: «Так мусило статися!» Так не мусило статися. Нічого нам ніхто не мусить.

За один полудень я навчився у цього великого чоловіка більше, ніж...

— Він навчився нісенітниць!

Самад влетів у кухню, як оса, і пожбурих каструлю на плиту.

— Він навчився нісенітниць від чоловіка, який тільки й знає, що нісенітници! Де його борода? Де його хаміз? Де його покірність? Якщо Аллах накликав бурю, то буде буря. Якщо сказав «землетрус», значить, землетрус. Так мусить бути! Я ж для того і послав його туди — щоб він зрозумів, що ми первозданно слабкі, і нічого ми не контролюємо. Що значить іслам? Що значить слово, саме слово? *Я віддаюся на твою волю.* Я віддаюся на волю Божу. Віддаюся на Його волю. Це не моє життя. Це його життя. Це життя, яке я називаю своїм, є насправді його життя, і він може зробити з ним все, що хоче. Я можу хоч розсістися, щоб хвилі не грали, але вони будуть грати! Будуть! Природа сама мусульмунка, бо вона кориться законам, які їй дав її Творець.

— Ти давай перестань тут проповідувати, Самаде Мія! Для цього є спеціально відведені місця. Йди до мечеті, але не роби цього на кухні, люди тут мають їсти...

— Але ми — ми не коримося, як потрібно. Ми хитрі, ми хитрі байстрюки, люди. Зло всередині нас — наша власна воля. Ми мусимо *навчитися* коритися. Для цього я послав туди малого Маджіда Магфуза Маршеда Мубтасіма Ікбола. Скажи мені, я що — послав його туди, щоб йому отруювали мізки всім цим правом, королевою, Британією, як лизати зади?

— Може, так, Самаде Мія, а може, й ні.

— Алсі, я тебе попереджав...

— А, давай, ти, стара каструля! — Алсана зібралась, як боксер перед рингом. — Вічно ти кажеш, що ми нічого не контролюємо, а сам зі шкіри вилазиш, аби все контролювати! *Попустись*, Самаде Мія. Відпусти малого. Він уже наступне покоління — він народився тут —

тож природно, він бачить речі вже інакше. Ти не можеш все запланувати. Врешті, що такого страшного — він не вчиться на аліма, але він освічений і чистий!

— І це все, чого ти хочеш від свого сина? Щоб він мився?

— Може, так, Самаде Мія, може...

— І не кажи мені про наступне покоління! Єдине покоління! Нероздільне! Вічне!

Десь посередині цієї суперечки Айрі вислизнула з кухні і почимчикувала до дверей. Мимохідь вона глянула на своє відображення у заплямованому і обдряпаному дзеркалі в холі. Вона виглядала, як дитя любові Дайани Росс і Енгельберта Гумпердінка.

— *Ти мусиш дозволити їм робити власні помилки...* — долинув голос Алсани з епіцентру бою, пробившись крізь блаженські кухонні двері в коридор, де стояла Айрі, розглядаючи своє відображення, голіруч видираючи зі своєї голови чуже волосся.

*

Як будь-яка школа, Гленард Оук мала складну географію. Не те, щоб вона була справжнім лабіринтом. Її спорудили за два рази: спочатку, у 1886-му, це був робітний будинок (в результаті виріс величезний червоний монстр, вікторіанський притулок), а потім його реконструювали у 1963-му, коли тут відкрилася школа (в результаті добудували сірий моноліт, будинок чудового нового уряду). Згодом, 1974 року, обидвох монстрів з'єднали величезним трубоподібним скляним мостом. Але моста було не досить, щоб зробити два будинки одним, або вплинути на одвічне бажання учнів ділитися і об'єднуватися в групки. Школі довелося переконатися на власному прикладі, що неможливо об'єднати тисячу дітей під одним латинським слоганом (девіз школи: *Laborare est Orare* — Працювати означає молитися); діти — як коти,

що розписуються сечею, або як кроти, котрі накопують кротовини, позначаючи свою територію, і кожна групка має свої правила, своїх ідолів і закони приналежності. Незважаючи на всі спроби придушення цих рухів, школа ділилася і підтримувала поділ на клапти, виходи, спірні території, державки-сателіти, державки з оголошеним надзвичайним станом, гетто, анклав, островки. Не було ніяких карт для орієнтування, але здоровий глузд підказував вам не заїдатися з територією між смітниками і майстернею для уроків праці. Інакше міг трапитися нещасний випадок, як з отим жалюгідним педиком Кейсом, якому запхали голову у лещата; краще було не заїдатися з сухорлявими, м'язистими пацанами, які контролювали цю територію, — вони були синками товстих чоловіків із порнографічними журналами, що стирчали з кишені, наче зброя, товстих чоловіків, котрі вірили в сувору справедливість — *життя за життя, і повішати їх — це замало*.

На тому боці подвір'я — лавочки, три лавки в ряд. Тут тихцем приторговували маленькими порціями трави. За 2,50 можна було купити трошечки маріхуани, так трошки, що, якщо схвати її в пеналі, вона могла загубитися між стружкою з гумки. Або ж дешевої трави, яка насправді хіба стишувала біль від місячних. Легковірним могли спихнути натомість найрізноманітніші побутові речовини — жасминовий чай, садову траву, аспірин, лакричник — усе це видавалося за найкращі інтоксиканти, які можна палити чи ковтати у закапелку, за класом драми. Ця заглибина допомагала сховатися від вчительського ока курцям, котрі ще не доросли до майданчика курців (асфальтованого майданчика для тих, кому вже виповнилося шістнадцять і кому дозволялося палити за власною глупотою — де ви ще знайдете таку школу?). У закуток драми краще не ходити. Там збиралися тяжкі випадки; ці малявки на все насрали. Вони на правду на все

наклали — на ваше здоров'я, на своє здоров'я, на вчителів, батьків, поліцію — на все. Паління було їх відповіддю цьому світові, їхньою фішкою, їхнім *raison d'être*. Вони просто вмирили за цигаркою. Вони не розумілися на них, їх не цікавили марки, просто цигарку, дайте цигарку. Вони смоктали цигарки, як немовлята цицю, і коли цигарка врешті згоряла до пальців, вони затоптували її зі слізьми на очах. Вони нахрін закохувалися в цигарку. Цигарки, цигарки, цигарки. Поза цигарками їх цікавила хіба що політика, або ж, точніше, цей вихрінок, прем'єр-міністр, який тільки те й робив, що підвищував ціни на цигарки. Бо грошей ніколи не вистачало, отже, не вистачало і цигарок. І вони ставали просто професійними стрілками, випрошувачами, виклянчувачами і навіть злодіями цигарок. Улюбленою справою було витратити кишенькові гроші, видані на тиждень, на двадцять цигарок і роздавати їх усім і кожному, а потім цілий місяць нагадувати кожному, у кого з рота стирчить цигарка, що колись ти його пригостив. Але в такій справі була велика частка ризику. Краще мати непримітне обличчя, так, щоб, стрільнувши цигарку, можна було би повернутися за п'ять хвилин і стрільнути ще одну — і щоб при цьому тебе не пригадали. Краще щоразу непомітно змінюватися, бути безприкметним Мартом, Джульсом, Яном. Інакше доводилося сподіватися на милосердя і *поділену* цигарку. Цигаркою можна було поділитися у мільйон способів. Наприклад: хтось один (той, хто купив пачку) припалює. Інший викрикує: половина! На половині цигарку передають далі. Як тільки вона потрапляє до рота наступного курця, хтось кричить: «Трьошка!» Далі: «Шістьора!» (означає половина від третини), далі «Хвіст!», далі, якщо день видався холодним, а мрія про затяжку непереборною: душок! Але душок — це вже для тих, хто на межі. Це вже за смужкою, за назвою тютюнового бренду, за тим, що ще можна назвати недопалком. Душок — це пожовтілий кінчик фільтра, в якому вже

й тютюну не знайдеш, натомість залишилось те, що збирається у легенях, як бомба сповільненої дії, руйнує імунну систему і спричиняє постійний, шмаркатий грип. Те, від чого жовтіють зуби.

У Гленард Оак вчилися всі; наче будівники вавилонської вежі — усіх мислимих кольорів і класів, вони розмовляли своїми мовами і посилали своїми ротами, немовби кадилами, обіцяний тютюновий дим своїм різноликим богам (звіт Brent Skul за 1990 рік: 67 різних віросповідувань, 123 різні мови).

Laborare est Orare:

Ідіоти — над озерцем, досліджують секс у жаб.

Порядні дівчатка — у музичному класі, виводять французьке рондо, розмовляють ламаною латиною, сидять на грейпфрутових дієтах і придушують лесбійські інстинкти.

Хлопчики-товстунчики — у роздягальнях, дрочать.

Нервові дівчата — біля мовного кабінету, читають кримінальну хроніку в подробицях.

Індійські дітлахи — на футбольному полі, грають у крикет тенісними ракетками.

Айрі Джонс — на порозі, виглядає Міллата Ікбола.

Скотт Бріз і Ліза Рейнбов — у туалеті, трахаються.

Джошуа Чалфен, Гоблін, Мудрець і Гном — за природним кабінетом, грають у «Гоблінів і Горгон».

І всі, всі смалять цигарки, цигарки, цигарки, тяжко працюють, випрошуючи цигарки, запалюючи їх, вдихаючи їхній дим, підбираючи бички і трусячи з них рештки тютюну для нової цигарки, насолоджуючись силою цигарки об'єднувати людей із різних культур і віросповідань, а загалом — просто смалячи їх — поділіться цигаркою, дайте нам цигарку, — пахкаючи ними, як маленькі димарі, аж поки дим не ставав таким густим, що ті, хто бачив дим із димаря робітного будинку 1886 року, не відчули б різниці.

А через димову завісу Айрі виглядала Міллата. Вона зазирнула на майданчик для баскетболу, на курильний майданчик, до музичного класу, в кав'ярню, в туалети — як у чоловічий, так і в жіночий, і навіть на кладовище за шкільним парканом. Вона мусила його попередити. Готувався рейд на неповнолітніх курців тютюну і трави, спільний захід школи і місцевої поліції. Грізний гуркіт землетрусу, що насувався, долинув від Арчі, Ангела Апокаліпсису. Вона підслухала, як він говорив по телефону з кимось із батьківсько-учительського комітету; тепер на Айрі лежав тягар ще важчий, ніж лежить на сейсмологу, тягар, який носять пророки, бо вона знала день і час трусу (сьогодні, о другій тридцять), знала його силу (можливо, виганятимуть зі школи), і вона знала, хто, вірогідно, поляже жертвою цього трусу. Стискаючи тремтячі щелепи, пітніючи через три дюйми афроволосся, вона летіла майданчиками, вигукуючи його ім'я, розпитуючи зустрічних, заглядаючи у вірогідні закутки, але його не було ні серед замурзаних кокні, ні серед порядних дівчаток, ні в індійській компанії, ні між чорними. Врешті вона попленталася за природничий кабінет, розташований у частині, яка колись була робітним будинком, а тепер слугувала заслінкою для дітлахів, бо за її східною стіною було якихось тридцять цінних ярдів трави, не помітних із жодного ракурсу. Був гарний, ясний осінній день, і за східною стіною яблуку ніде було впасти; Айрі довелося протиснутися між учасників чемпіонату з мацання одне одного, переступити «Гоблінів і Горгон» Джошуа Чалфена («Ей, дивись під ноги! Не роздуши Печеру Мертвих!»), аж поки вона змогла прослизнути між тісними рядами курців і дістатися Міллата, як завжди, в епіцентрі всього, із конічної форми косячком у роті, він слухав високого пацана із солідною бородою.

— Мілле!

— Не зараз, Джонс!

— Але, Мілле!

— Будь така добра, Джонс. Це Гіфан. Мій старий ко-реш. І я тут пробую його слухати.

Високий пацан, Гіфан, не зважаючи, говорив собі далі. У нього був глибокий, м'який голос, наче потік води, невідворотний і постійний, спинити який могла лише сила, набагато більша від появи Айрі, більша, може, ніж гравітація. На ньому був чорний костюм, біла сорочка і зелений метелик. На грудній кишені вишита маленька емблема, дві долоні навколо вогника, і ще щось під ними, надто маленьке, щоб Айрі могла розгледіти. Він не був старший за Міллата, але його зарослість просто вражала, і солідна борода надавала йому значно старшого вигляду.

— ... тож маріхуана послаблює наші можливості, нашу силу, у цій країні вона відбирає у нас найкращих наших чоловіків: таких чоловіків, як ти, Міллате, що мають вроджені лідерські якості, силу брати людей за руку і вести їх до світла. Єгадіт із Бухарі, частина п'ята, сторінка друга: «Найкращі люди моєї спільноти — ровесники мої і опора моя». Ти мій ровесник, Міллате, я молюсь, щоб ти також став моєю опорою; це ж війна, Міллате. Війна.

Він продовжував у такому ж дусі, одне слово за інше, жодних знаків пунктуації чи вдихів, і з такою ж солодковою подачею — складалося враження, що в його речення можна пірнути, скрутитися в них калачиком і так заснути.

— Мілле. *Мілле*. Це важливо!

Міллат позіхав, чи то вважаючи промову маячною, чи то просто не розуміючи, про що веде Гіфан. Він потрусив Айрі за рукав і спробував розрулити ситуацію:

— Айрі, Гіфан. Колись ми з ним були разом. Гіфан...

Гіфан підійшов і став коло Айрі, як дзвіниця:

— Приємно познайомитися, сестро. Мене звати Гіфан.

— Супер. Міллат.

— Айрі, стара, блін. Ну що ти не можеш хоч секунду помовчати? — він простягнув їй косячок. — Я пробую вкурити, що він тут базарить, чи що? Гіфан — пахан. Ти глянь на костюмчик... як у гангстера! — Міллат провів пальцем по Гіфановому лацкану, і Гіфан, супроти своїх нових правил, засвітився від задоволення. — Правда, Гіфане, братан, ти виглядаєш супер. Те що треба.

— А йди!

— Ліпше, ніж ти ходив, ще коли ми разом зависали, скажи? В часи Кілбурна. Прикидуєш, коли ми пішли на Бредфорд і...

Гіфан пам'ятав. Він одразу набув свого попереднього вигляду набожної самопошвяти:

— Боюсь, я не пам'ятаю кілбурнських днів, брате. Я не відав, що чинив тоді. То була інша людина.

— Ну да, — дурнувато кліпнувши, сказав Міллат. — Єсно, що інша.

Міллат добродушно щипнув Гіфана за плече, Гіфан натомість продовжував стояти незворушно, як стовп на вортах.

— Ну, то йде гробана духовна війна — от уже дурдом нафіг! А щодо часу — то ми мусимо в цій чортовій країні залишити слід. Як там твою тусню називають?

— Я з Кілбурнської гілки Хранителів Вічного Ісламу, — гордо сказав Гіфан.

Айрі набрала повітря.

— *Хранителі Вічного Ісламу*, — повторив Міллат, вражений. — Оце так назвочка. Звучить як офігенне кунгфу копс-в-зад.

Айрі зсунула брови:

— ХВІ?

— Ми усвідомлюємо, — урочисто сказав Гіфан, вказуючи на абрєвіатуру, дрібно вишиту під вогником, — що з акронімом у нас проблеми.

— Дещо є.

— Але назва ця належить Аллаху, і не нам її змінювати... Та повернемося до того, що я казав: Міллате, друже, ти б міг очолити Кріклвудську гілку...

— Мілл.

— Ти б міг бути тим, ким є я, замість того, щоб перебувати в такому жадливому сум'ятті, замість бути залежним від наркотиків, які уряд спеціально імпортує, щоб підкорювати чорну й азійську спільноти, щоб применшувати нашу силу.

— Ага, — посумнів Міллат, затаючись. — Я й справді не такий. А напевне, мав би бути таким.

— Мілл.

— Джонс, *попустися*. Я нафіг сперечаюся. Гіфан, старий, в яку ти зара школу ходиш?

Гіфан усміхнувся і похитав головою:

— Я вже вийшов із системи англійської освіти. Але моя освіта на цьому не закінчилася. Якщо дозволиш процитувати тобі Табрізі, гадіг номер 220: «Той, хто шукає знання, служить Господу, і коли той його покличе...»

— Мілл, — прошепотіла Айрі, оминаючи медвяний потік Гіфанової мови. — Мілл.

— Та бляха. Шо? Сорі, Гіфан, старий, хвилинку.

Айрі смачно затагнулася косячком і здала новину. Міллат зітхнув:

— Айрі, вони заходять з одного боку, а ми виходимо з іншого. Нічо такого не відбувається. Це нормальна справа. Всьо? А тепер іди собі пограйся із дітками. Тут серйозні справи.

— Приємно було познайомитися, Айрі, — сказав Гіфан, простягаючи руку і оглядаючи її з ніг до голови. — Якщо можна так сказати, це незвично — бачити жінку, що вдягається скромно і стрижеється коротко. ХВІ вважає, що жінка не повинна підкорятися вимогам західної сексуальності.

— Е-е, ага. Дякую.

Переповнена жалю до себе, майже скам'яніла, Айрі верталася назад крізь завісу диму і знову вступила в «Гоблінів і Горгон» Джошуа.

— Ей, ми тут граємося!

Айрі розвернулася, повна обурення:

— Ну і?

Друзі Джошуа — товстун, плямистий і хлопчик із нормально великою головою — подалися з переляку назад. Але Джошуа не відступив. У шкільному оркестрі він грав на гобої і сидів одразу за Айриною другою скрипкою, тож він регулярно спостерігав її дивне волосся і широку спину, і вважав, що на цьому фронті йому, можливо, й не загрожує поразка. Вона була розумною, і не те щоб зовсім не симпатичною, і було в ній щось таке, що нагадувало дітлахів з його компанії, навіть незважаючи на хлопця, з яким вона ходила. Індійця. Вона обвивалася навколо нього, але вона була не з тих, що він. Джошуа Чалфен підозрював, що вона одна з його породи. Щось таке у ній було, і він відчував, що зможе витягнути те щось назовні. Вона була емігранткою із країни товстих, некрасивих і непоборно розумних. Вона перейшла гори Калдора, переплила річку Левіатракс і подолала ущелину Дюільвен у своєму божевільному пориві втекти від своїх земляків до іншої країни.

— Я просто сказав. Ти зараз наступиш на землі Голтон. Хочеш з нами погратися?

— Ні, не хочу я гратися з тобою, ти, бичачий член. Я тебе навіть не знаю.

— Джошуа Чалфен. Я був у початковій Манор. І ми слухали англійську разом. І ще ми разом граємо в оркестрі.

— Ні, ми разом — ні. Я граю в оркестрі. Ти граєш в оркестрі. І це зовсім не означає, що ми там граємо разом.

Гоблін, Мудрець і Гном, які оцінили гру словами, загіготіли. Але образи не чіплялися до Джошуа. Джошуа,

наче Сірано де Бержерак, звик до образ. Образи сипалися на нього з усіх боків («любовні» образи, Чалфен-Товстунчик, Шикарний Джош, Джош-єврейчик-навпаки, і зовсім не любовні, Виплодок гіпі, Кучерявий Смоктун, Гавноїд), все його тяжке дитинство на нього сипалися образи, і нічого йому від того не сталося, хіба що він став ще більш манірним. Образи були бруківкою на його дорозі, вони просто означали інтелектуальну неповноцінність того, хто кинув їх. Він продовжував, не звертаючи уваги.

— Мені подобається твоя нова зачіска.

— Ти що — знущаєшся?

— Ні, мені подобається, коли дівчата носять коротке волосся. Це виглядає андрогінно, і мені подобається. Серйозно.

— А яка тобі з того нахрін проблема?

Джошуа стеноу плечима:

— Та нічого. Навіть поверхове знайомство з Фройдовою теорію покаже, що це в тебе проблема. Звідки вся твоя агресивність? Я думаю, ти куриш, щоб заспокоїтися. Можна затягнутися?

Айрі забула, що тримала запалену цигарку.

— А, так, справді. Невже ми куримо?

— Покурюю.

Гном, Мудрець і Гоблін хрюкнули.

— Та без проблем, — зітхнула Айрі і простягнула йому цигарку. — Роби, що хочеш.

— Айрі!

Це був Міллат. Він забув забрати в Айрі свій косячок, і тепер наздогнав її, щоб повернути його. Айрі, яка от от передала б косячок Джошуа, розвернулася з півруху і побачила Міллата, що наближався до неї, аж земля двигтіла, а залізну гоблінську армію Джошуа як кіт злизав.

— Що?.. — сказав Міллат.

Це був рейд. Прислухавшись до поради колишнього військового Арчібальда Джонса, який знався на засідках, вони вирішили зайти з *обох* боків (чого ніколи раніше не робили), їхня стократ більша сила використала елемент несподіванки і не подала жодного знаку про своє наближення; вони затиснули малих засранців у кліщі і не дали їм жодного шансу втекти, впіймавши таких, як Міллат Ікбол, Айрі Джонс та Джошуа Чалфен у самому процесі куріння маріхуани.

*

Директор Гленард Оак перебував у стані постійної імплозії. Лінія його волосся нагадувала приплив-відплив, очі глибоко запали, губи втягнуті до рота, у нього не було тіла, точніше, було щось манюсіньке, загорнуте у маленьку, покручену упаковку, заклеєну парою схрещених ручок і схрещених ніжок. Наче всупереч його особистому, внутрішньому колапсу, перед столом стояло широке коло крісел, створене для того, щоб, як він сподівався, кожен міг вільно говорити і бачити один одного, щоб кожен міг *висловити свою думку і бути почутим*, так щоб працювати *разом над вирішенням питань*, а не просто *карати проступки*. Декому з батьків не подобалася така сльозлива м'якосердість директора. Якщо ви запитаете Тіну, його секретарку (тільки ж не подумайте, що хто-небудь її щось питає, та ні, хіба щось на зразок: *Ну?*), з цього завжди були потоки сліз.

— Ну, — сказав Тіні директор із болісною посмішкою, — і до чого ж догралися ці розбишаки?

Змученим голосом Тіна зачитала звинувачення у зберіганні «марі-Жу-а-ни». Айрі підняла була руку, щоб протестувати, але директор спинив її м'якою посмішкою.

— Розумію. Цього досить, Тіно. Якби ви тільки залишили двері прочиненими, коли виходитимете, так, так,

отак... добре — не хочу, щоб хтось відчув себе замкненим, так би мовити. Окей. Тепер до справи. Я думаю, найбільш шляхетним способом це вирішити, — сказав директор, кладучи руки на коліна долоньями вгору, щоб продемонструвати, що не ховає зброї, — щоб у нас не сталося так, що хтось когось перебиватиме, зробимо так, що перше скажу я, потім скаже кожен із вас, починаючи з тебе, Міллате, і закінчуючи Джошуа, потім ми ще раз переглянемо все, що було сказано, я скажу своє завершальне слово, і все. Відносно безболісно. Так? Так.

— Дайте мені затягнутися, — попросив Міллат.

Директор заворушився. Він зняв праву ногу з лівої, і натомість заклав худючу ліву на праву, підвів вказівні пальці до вуст у формі церковного шпилью, втягнув голову, як черепаха.

— Міллате, *прошу тебе*.

— Тут є попільничка?

— Немає, чекай, Міллате, спинись...

— То я просто піду курити надвір, як такі діла.

У такий спосіб ціла школа тримала директора в заручниках. Він не міг дозволити, щоб тисяча дітей запруджувала вулиці Криклвуду із цигарками в ротах і так задавала тон школі. Адже це епоха звітності. І довгоносі батьки прискіпливо читають освітянський додаток до «Таймс», оцінюючи школи за цифрами і звітами інспекторів. Директор був вимушений відмикати пожежну сигналізацію впродовж семестрів, щоб хоч якось приховати тисячу затятих курців.

— Гм... слухай, тоді просто присунь своє крісло ближче до вікна. Давай, давай, не роби з мухи слона. Отак. Добре? «Ламберт і Батлер» вже стирчав з Міллатового рота.

— А прикурити?

Директор поширудів у кишені, де тютюн і запальничка були поховані в купі паперових хустинок і кулькових ручок.

— Прошу. — Міллат припав і пахнув димом на директора. Директор кашлянув, як стара бабуся. — Окей, Міллате, ти починаєш. Я від тебе цього сподіваюся, принаймні. Вперед.

Міллат сказав:

— Я собі балакав там, за природничим, про питання духовного росту.

Директор нахилився вперед і кілька разів постукав вказівними собі по губах.

— Мені треба знати трохи більше подробиць, Міллате. Якщо тут справа пов'язана із релігією, то це лише може стати тобі в пригоді, але я мушу знати докладніше.

Міллат виявив бажання співпрацювати.

— Я говорив із своїм другом. З Гіфаном.

Директор покрутив головою:

— Я не зовсім розумію, про що ти, Міллате.

— Він духовний лідер. Я в нього питався поради.

— Духовний лідер? Гіфан? Він вчиться у нашій школі? Тут ідеться про віросповідання, Міллате? Я мушу знати, якщо йдеться про віросповідання.

— Не, не йдеться тут ні про яке гробане віросповідання, — гавкнула Айрі роздратовано. — Можна якось швидше? В мене скрипка через десять хвилин.

— Зараз говорить Міллат, Айрі. І ми слухаємо Міллата. І я сподіваюся, коли ми дійдемо до тебе, Міллат виявить до тебе більше поваги, ніж ти зараз до нього. Окей? Ми мусимо шукати порозуміння. Окей, Міллате, продовжуй. Який саме духовний лідер?

— Мусульманський. Він мені допомагав у питаннях віри, чи шо. Він очолює кріклвудську гілку Хранителів Вічного Ісламу.

Директор зсунув брови.

— ХВІ?

— Вони усвідомлюють, що в них проблеми з акронімом, — вставила п'ять копійок Айрі.

— Добре, — продовжував директор, — то цей хлопець із ХВІ. Це він приніс маріхуану?

— Не, — сказав Міллат, гасячи цигарку об підвіконня за вікном. — Це була моя маріхуана. Він мені розказував, а я курив.

— Послухайте, — Айрі не витримала ще кількох хвилин цього ходіння навкруг. — Насправді все дуже просто. Трава була Міллатова. Я курила її, якось не подумавши, потім я дала її Джошуа потримати, поки зав'яжу шнурок черевика, так що він до того взагалі ніякого стосунку не має. Окей? Можна йти?

— Але я маю!

Айрі повернулася до Джошуа.

— *Шо?*

— Вона намагається мене виправдати. Але то була моя маріхуана. Я розповсюджував маріхуану. А потім лягаві мене заскочили.

— Ісусе Христе. Чалфен, ти здурів.

Може, й так. Але за минулих два дні Джошуа почали поважати, плескати по плечу і носитися з ним так, як з ним ніколи не носилися раніше. Часточка Міллатового блиску наче перейшла до Джошуа, а щодо Айрі — ну, він дозволив своїй «незначній зацікавленості» розвинутися за два дні до повнометражної божевільної закоханості. Отак. Він страшенно закохався в них обох. У них було щось таке, що зачаровувало — вони були не такі, як Елджін-гном чи Молох-чародій. Йому імпонувало мати до них стосунок, хай який ефемерний. Вони його за пчих витягнули з категорії шкільних ідіотів, дякуючи випадку перетворили його з посередності на центр уваги. І він так просто цю позицію не здасть.

— Це правда, Джошуа?

— Так... гммм, це все так невинно починалося, але тепер, я думаю, у мене справжні проблеми. Я *не хочу* торгувати наркотиками, на правду не хочу, але це як *примус*...

— О, Джошуа, на Бога...

— Айрі, треба дати Джошуа сказати. Його слово таке ж важливе, як і твоє.

Міллат заліз директору у кишеню і витяг його важке-нький пакет тютюну. Він висипав тютюн на столик.

— Ой. Чалфен. Хлопчик-з-гетто. Ану, відміряй восьмушку.

Джошуа подивився на смердючу брунатну купку.

— Європейську восьмушку чи англійську?

— Ти б не міг просто зробити так, як каже Міллат? — сказав директор, роздратовано нахилиючись, щоб бачити тютюн. — Щоб ми вирішили це питання.

Тремтячими пальцями Джошуа відділив частину тютюну, поклав на долоню і зважив. Директор підвів долоню Джошуа Міллату під ніс для оцінки.

— Ледве тягне на п'ять фунтів, — зневажливо резюмував Міллат. — Я у тебе ні хріна не купив би.

— Окей, Джошуа, — зазначив директор, запихаючи тютюн назад у мішечок. — Я думаю, ми можемо сказати — на цьому все. Навіть я знаю, що на восьмушку це було й близько не схоже. Але мене турбують причини, через які ти сказав неправду, і нам треба виділити якийсь час, щоб про це поговорити.

— Так, сер.

— А поза тим, я поговорив із вашими батьками і, згідно із політикою школи, ми переходимо від дисциплінарних покарань до конструктивного поведінкового виховання, ваші батьки запропонували двомісячну програму.

— Програму?

— Кожного вівторка і четверга ти, Міллате, і ти, Айрі, будете ходити додому до Джошуа і там дві години вчити із ним математику і біологію — ваші слабкі, а його сильні предмети.

Айрі хрюкнула:

— Ви серйозно?

— Ти знаєш: я серйозно. Я думаю, це справді добра ідея. Таким чином сильні сторони Джошуа передадуться і вам, і ви двоє потрапите у *сприятливі обставини*, до того ж, менше часу проведитимете на вулиці. Я поговорив із вашими батьками, і вони задоволені таким, знаєте, *вирішенням питання*. І що справді прекрасно, то це те, що тато Джошуа — видатний вчений, а його мама професійна садівниця, тож, я вірю, ви для себе багато почерпнете. У вас обох немалий потенціал, але мені здається, ви встрягли в речі, які цей потенціал руйнують — чи то ваші сімейні обставини, чи особисті-труднощі, я не знаю, — але це справді гарна нагода виправити становище. Я сподіваюсь, ви переконаєтеся, що це не просто покарання. Це конструктив. Так люди допомагають людям. Я справді маю надію, що ви сприймете це цілком щиросердно, знаєте. Такі речі закорінені в історії, в душі, в цілому *етосі* Гленард Оак, ще від часів самого сера Гленарда.

*

Історія, дух і етос Гленард Оак, як знав кожен гленардіанець, походили ще з часів сера Едмунда Флекера Гленарда (1842—1907), якого шкільна влада вирішила вважати засновником школи. Офіційна версія була такою, що Гленард переказав кошти на цей будинок винятково для того, щоб полегшити життя знедоленим. Буклет це називав *робітним будинком*, а описував як «притулок, місце працевлаштування і освітній заклад» для тогочасних англійців та вихідців із Карибів. Згідно з буклетом, засновник Гленард Оак був філантропом від освіти. Тоді, стверджував буклет, замість «залишати після уроків» вживали вислів «надавати додатковий час для роздумів».

Якщо ж попорпатися трохи глибше в архівах місцевої Гранж Лайбрері, то з'ясувалося, що сер Едмунд Флекер

Гленард був успішним колонізатором, що незле нажився, вирощуючи тютюн, точніше — наглядаючи за величезними територіями, на яких вирощували тютюн. Через двадцять років такого вирощування, коли він накопичив стільки грошей, що вже не знав, де їх подіти, сер Едмунд відкинувся у своєму шкіряному кріслі і запитав себе: може б, йому щось *зробити*? Щось, що скрасило б його старечий маразм відчуттям добродієства і значущості. Щось для людей. Отих, яких він бачив із вікна. На своїх полях.

Кілька місяців сер Едмунд гальмував. Потім, однієї неділі, коли гуляв собі по обіді Кінгстоном, він почув знайомий звук, який його чомусь вразив. Благочестивий спів. Плескання долонь. Схлипування і ридання. Гамір і спекотня, екстатичний рух із численних церков, що плили в густому ямайському повітрі, наче невидимий хор. О, це *щось*, подумав сер Едмунд. Бо, на відміну від своїх іменитих співвітчизників, що зневажали «котячий хор» як прояви язичництва, сер Едмунд завжди розчулювався, коли бачив пристрасну побожність ямайців. Йому імпонувала ідея веселої церкви, де можна було пчихати і кашляти, або навіть підскочити, і вікарій при цьому не адресує тобі погляд, повний суворого докору. Сер Едмунд точно знав, що Бог у своїй мудрості не міг створити церкву застиглим нудним збором, яким вона була в Танбрідж Веллс, — ні, швидше веселою, зі співами і танцями, тупотінням і плесканням в долоні. Ямайці це розуміли. Інколи йому здавалося, що тільки це вони й розуміли. Зупинившись на хвилику біля однієї з найбільш гучних церков, сер Едмунд задумався над загадкою: яка різниця між абсолютною самопосвятою ямайця Богові і повною відсутністю самопосвяти своєму панові? Це було питання, над яким йому не раз доводилося ламати голову. Лише за цей місяць, поки він сидів у своєму кабінеті, намагаючись сконцентруватися над власним питанням, його охоронці приходили до нього

зі звістками про три страйки, сплячих або сп'янілих у розпал робочого дня і цілий натовп жінок-матерів (Бовдени між ними), що відмовлялися працювати, нарікаючи на низьку платню. А тепер, бачите, ось де воно, вирішення. Можна змусити ямайця молитися о будь-якій порі дня чи ночі, вони виберуться до церкви за першої-ліпшої релігійної нагоди, навіть найнезначнішої — але якщо ви хоч на хвилинку не доглянете за ними на тютюновій плантації, робота миттю зупиниться. На службах вони були сповнені енергії, стрибали, як боби у ситі, але на роботі врні були похмурі й відсторонені. Питання переймало його настільки, що він навіть написав листа до «Глінера», з проханням надсилати йому відповіді, але жодної хоч трохи розумної так і не отримав. Чим більше сер Едмунд думав над цим, тим очевидніше йому ставало, що в Англії стан справ — із точністю до навпаки. У Ямайці можна дивуватися вірі, але плакати над роботою, етикою, освітою. І навпаки: в Англії можна дивуватися роботі, етиці та освіті, але плакати над збіднілою вірою. А тепер, коли сер Едмунд повертався до свого маєтку, він усвідомив раптом, що його становище давало йому змогу впливати на ситуацію — гей, навіть більше, ніж просто впливати — змінити її! Сер Едмунд, який був міцної статури, настільки міцної, що здавалось, він ховає в собі ще одну людину, підстрибував усю дорогу додому.

Наступного дня він написав дразливого листа в «Таймс» і офірував сорок тисяч фунтів місіонерській групі з тією умовою, що вона займеться великими справами в Лондоні. Тут ямайці могли би працювати поруч з англійцями, пакуюючи тютюн сера Едмунда і вечорами слухаючи вказівки англійців. Як додаток до фабрики передбачалося збудувати маленьку капличку. А по неділях, продовжував сер Едмунд, ямайці брали б англійців до церкви і показували б їм, якою має бути служба.

Сказано — зроблено. Пообіцявши золоті гори, сер Едмунд відправив три сотні ямайців у Північний Лондон. Через два тижні, з іншого кінця світу, ямайці надіслали Гленарду телеграму про своє прибуття, і Гленард відіслав у відповідь латинський девіз, який мав бути видрукуваний на дощечці з його ім'ям. Laborare est Orare. Якийсь час все і справді йшло чудово. У ямайців був чималий оптимізм щодо Англії. Вони намагалися не звертати увагу на полярний холод і грілися ентузіазмом сера Едмунда щодо забезпечення їхнього добробуту. Але з ентузіазмом та зацікавленістю у сера Едмунда завжди були проблеми. Його мізки були маленькою посудиною з великими дірками, крізь які висипалися його вподобання, тож *віра ямайців* скоро змінилася у цьому ситі на інші вподобання: Пристрасть Військових Гінду; неподатливість англійської дівчини; вплив спеки на сексуальні можливості тринідадців. Наступні п'ятнадцять років, окрім чеків, які регулярно надсилав клерк сера Едмунда, у Гленард Оак про нього нічого більше не чули. Потім, у 1907 році, під час Кінгстонського землетрусу, Гленарда роздушила мармурова мадонна на очах у Айриної бабусі. (Це старі таємниці. Вони з'ясовуються, наче проростають зуби мурості, — тоді, коли настає їхній час). День був нещасливим. Того місяця він якраз вибирався до Англії подивитися, що сталося із його занедбаним експериментом. Лист із розробленим планом подорожі прийшов до Гленард Оак якраз тоді, коли трупний хробак, здійснивши свою дводенну подорож мізками сера Едмунда, виліз із його лівого вуха. І хоч він став поживою для червів, проте не зазнав гіркого розчарування, адже експеримент до того часу провалився. Витрати на транспортування в Англію вологого, важкого тютюну від початку нарощували його собівартість; тож коли субсидії сера Едмунда розтанули, бізнес почав чахнути, місіонерська група непомітно розсмокталася, а англійці

подалися на пошуки іншої роботи. Ямайці, яким ніхто не запропонував жодної роботи, залишилися, рахуючи дні, на які ще вистачить харчових запасів. До цього часу вони вивчили дієприкметники й дієприслівники, таблицю усіх дев'яти часів англійської мови, життєпис Вільгельма Завойовника і природу рівнобічного трикутника, але залишалися голодними. Деякі померли з голоду, деякі потрапили до в'язниці за крадіжки продуктів, багато хто крадькома перемістився в Східний Лондон і розчинився там серед пролетарів. Дехто через сімнадцять років опинився на Виставці Британської імперії (1924): одягнуті в ямайські костюми у ямайському відділі вони розігрували жахливий симулякр свого колишнього життя — барабани, корали на шиї — бо ж відтепер, за правом свого розчарування, були більшими англійцями, ніж самі англійці. Так чи інакше, врешті, директор помилявся: Гленард не освітив ніякого шляху для наступних поколінь. Спадкоємність — це не те, що ми випадково передаємо або отримуємо, і у непевній справі успадкування немає чітких законів. Як би це не розчарувало, вплив Гленарда відчувався на особистісному рівні, а зовсім не на професійному чи освітньому: він всотався у кров цих людей, у кров їхніх родин; досвід струмів у жилах трьох поколінь емігрантів, які чули себе покинутими і голодними навіть у колі родини під час свят; і він струменів у Айрі Джонс із клану ямайських Бовденів, хоч вона цього й не знала (колись хтось скаже їй почитати про себе в історії Гленарда; Ямайка — маленька, її можна пройти за день, і всі, хто там так чи інак жив, знають одне про одного).

*

— У нас насправді є вибір? — запитала Айрі.

— Ви були зі мною чесні, — відповів директор, кусаючи свої безбарвні губи. — І я хочу бути чесним з вами.

— У нас немає вибору.

— Чесно — ні. Або це, або два місяці залишатися після уроків як покарання. На жаль, ми мусимо подобатися людям, Айрі. І якщо ми не можемо подобатися всім людям увесь час, то можемо хоча б...

— Ага, кльово.

— Батьки Джошуа справді цікаві люди, Айрі. Я думаю, цей досвід піде вам на користь. Правда, Джошуа?

Джошуа аж засвітився:

— О, так, сер. Ваша правда!

— І знаєте, що справді чудово — це може бути перша ластівка у цілій серії подібних програм, — сказав директор, роздумуючи вголос. — Залучення дітей із меншими можливостями та з меншин у середовище дітей, які мають що запропонувати. І, врешті, це ж обмін. Діти вчать дітей футболу, баскетболу тощо. Ми так зможемо підвищити рівень фінансування.

На магічному слові «фінансування» запалі очі директора зникли під ожилими повіками.

— Мура це, старий, — підсумував Міллат, хитаючи головою на знак невіри. — Хочу цигарку.

— Половина моя! — вигукнула Айрі, виходячи за ним.

— До вівторка! — сказав Джошуа.

12. Ікла: найгостріші зуби

Якщо можна собі дозволити таке порівняння, сексуальна і культурна революція, які ми пережили за останні два десятиліття, дуже схожі на рослинну революцію на газонах і клумбах. Там, де ми колись задовільнялися дворічними бліденькими квіточками, що ледь стирчали із землі і завітали кілька разів на рік (якщо поталанить), тепер 365 днів на рік бує екзотика. Там, де садівники зарікалися в незмінності самозапилюваних рослин, в яких пилок переносився із тичинок на маточку тієї самої квітки (автогамія), тепер ми вдаємося в авантюру, використовуємо позитивні наслідки перехресного запилення, при якому пилок переноситься від однієї квітки до іншої на тій самій рослині (гейтоногамія) або до квітки іншої рослини того ж виду (ксеногамія). Птахи і бджоли — густі хмари пилку створені, щоб вас приваблювати! Так, самозапилення надійніше і простіше, особливо для тих численних видів, які формують колонії, ідеально повторюючи батьківські властивості. Але такі нащадки-клони ризикують не пережити найменшої еволюційної зміни. В саду, як на суспільній та політичній арені, єдиною незмінною одиницею мають бути зміни. Наші батькі, як і їхні квіти в горщиках, засвоїли цей тяжкий урок. Марш історії не має сентиментальних нот, він крокує генераціями людей та їхніх кімнатних рослин і не має жалю.

А правда полягає в тому, що перехресне запилення дає більше різноманітних нащадків, які краще

приспосовуються до змін у середовищі. Вважають, що перехресне запилення також дає якісніше насіння. Якщо можна взяти за приклад мого річного сина (плід схрещення колишньої католички, тепер феміністки, та єврея-інтелектуала!), то я можу потвердити це правило. Сестри, якщо ми збираємося і надалі вплітати квіти у свої коси, то тільки витривалі і вічноквітнучі, такі, які може плекати лише справді турботлива рука садівника. Якщо ми хочемо забезпечити щасливі пісочниці для своїх дітей і затишні кабінети для своїх чоловіків, мусимо навчитися розбивати цікаві і різноманітні сади. Мати Земля щедрa і велика, але навіть вона потребує час від часу помічної руки!

(Джойс Чалфен
«Нова сила квітів»
1976, Кейтерпілар прес)

Джойс Чалфен написала «Нову силу квітів», сидячи в убогій мансарді з виглядом на її власний недоглянутий садок неймовірно спекотного літа 1976 року. Згаданий щойно абзац був винахідливим вступом до дивної маленької книжечки — більше про стосунки, аніж про квіти — яка в сімдесятих досить непогано, впевнено продавалася (не те, щоб настільна книга, звісно, але одна з улюблених книжок бебі-буму, поміж таких самих запилених улюбленців доктора Спока, Шірлі Конран, пошарпаного примірника Аліс Вокер «Трете життя Гранж Копленд», виданого «Жіночою пресою»). Популярність «Нової сили квітів» нікого так не здивувала, як саму Джойс. Воно, власне, написалося само по собі, лише за три місяці, які вона просиділа в манюсінській футболці і шортах, змагаючись зі спекою, у перервах годуючи грудьми Джошуа, майже не думаючи і зауважуючи про себе, між легкими до написання рядками, що це, власне, і є життя, якого вона прагнула. Це і було майбутнє, яке

вона відважилася собі уявити, коли вперше побачила розумні оченята Маркуса, що оглядали її довгі білі ноги, поки вона, в міні-спідничці, перетинала плац в Оксбриджському університеті сімома роками раніше. Вона була з тих жінок, які знають одразу, з першого погляду, навіть до того ще, як їхній майбутній чоловік відкріє рота, щоб сказати перше перелякане «привіт».

Дуже щасливий шлюб. Того літа 1976-го, повного спеки, мух і нескінченних мелодій візочків з морозивом, все відбувалося, наче в тумані, — інколи Джойс доводилося щипати себе, щоб переконатися, що все це насправді. Маркусовий кабінет був внизу праворуч; двічі на день вона пливла коридором, із Джошуа на міцному стегні, штовхала двері іншим стегном, просто щоб перевірити, що він був там, що він насправді існує, і, хтиво схилившись над його столом, вона крала поцілунок у свого коханого генія, заглибленого в роботу зі своїми слимаками, своїми буквами і цифрами. Їй подобалося відривати його від усього цього і показувати йому великі речі, які Джошуа навчився робити останнім часом: видавати звуки, впізнавати літери, координувати рухи, імітувати щось; просто, як ти, казала вона Маркусу, добрі гени, казав він їй, пестячи її спину і розкішні стегна, зважаючи її груди у своїх долонях, пестячи її маленький живіт, обожнюючи свою Англійську Грушу, свою земляну богиню... аж тоді вона, задоволена, м'яко кралася до свого кабінету, наче велика кішка із котеням у зубах, вкрита легкими краплями щасливого поту. В безцільно щасливому розслабленні, вона наспівувала дорослу версію дитячих написів у шкільному туалеті: Джойс і Маркус, Маркус і Джойс.

Маркус теж писав книжку того літа 1976-го. Не стільки книжку (в розумінні Джойс), скільки дослідження. Воно називалося «Химерна миша: оцінка і практична перевірка дослідження Брінстера щодо ембріонного

зрощення мишей на восьмиклітинній стадії розвитку». Джайс читала біологію в коледжі, а проте вона не наважувалася торкнутися товстого рукопису, що, наче кротовина, виростав на підлозі чоловікового кабінету. Джайс знала свої межі. Тому вона не горіла бажанням читати Маркусові книжки. Їй вистачало просто знати, що вони пишуться. Вистачало знати, що чоловік, за якого вона виїшла заміж, ці книжки пише. Її чоловік не просто заробляв гроші, не просто виробляв товари чи продавав те, що виробляли інші, він творив істот. Він перетнув кордони Божої уяви і створив мишу, про яку Ягве навіть подумати не міг: мишу з кролячими генами, перетинчастими лапами (принаймні так вона уявляла, Джайс не уточнювала), мишу, що рік за роком втілювала найсміливіші Маркусові задуми: від селективної роботи методом тикю — до хімічного зрощення ембріонів, і аж до швидкого розвитку, що був уже поза спроможностями уяви Джайс і в Маркусовому майбутньому — мікроін'єкцій ДНК, ретровірусної трансгенези (за яку він мало-мало не отримав Нобеля у 1987), ембріонної пересадки генів за допомогою стовбурових клітин — процесів, якими Маркус маніпулював яйцем, регулював гени, вживлював інструкції та накази в зародок, щоб змінити потім фізичні характеристики. Він створював мишей, чие тіло поводитися так, як Маркус йому наказував. І завжди на думці у нього було людство — ліки від раку, церебрального паралічу, хвороби Паркінсона — завжди із твердою вірою у вдосконалення життя, у можливість зробити його більш ефективним, більш логічним (адже хвороби, вірив Маркус, — це ніщо інше, як нелогічність геному, так, як капіталізм — нелогічність соціальної тварини), більш результативним, більш чалфеністським у напрямі свого розвитку. Він зневажав як маніяків — захисників тварин, жахливих людей, яких Джайс доводилося відганяти від власних дверей із літньою шторкою, відколи

вони дізналися про Маркусові експерименти над мишами, так і гіпі, і натуристів, усіх, хто не бажав визнати, що науковий і соціальний прогреси — два боки однієї монети. Чалфени так робили з покоління в покоління; у всіх них була вроджена неспроможність терпіти дурнів — з посмішкою чи без. Якщо ви сперечалися із Чалфеном, наводячи як доказ цих дивних французів, які думають, що істина — функція мови, або історія є інтерпретацією, а наука — метафорою, Чалфен здійме брову, мовчки вислухає вас, потім безнадійно махне рукою, не відчуваючи жодної потреби заперечувати ваші нісенітници. Для Чалфенів істина була істиною. А геніальність — геніальністю. Маркус творив істот. А Джойс була його дружиною, і творила зменшені копії Маркуса.

Через п'ятнадцять років Джойс із незмінною впевненістю могла стверджувати, що такого щасливого шлюбу, як її — піти пошукати. Після Джошуа народилося ще троє дітей: Бенджамен (чотирнадцять), Джек (дванадцять) і Оскар (шість), жваві, кучеряві хлопчентя, всі розумні і веселі. «Внутрішнє життя кімнатних рослин» (1984) і Маркусова посада в коледжі провели їх крізь кризові вісімдесяті, уможливили додаткову ванну, теплицю та інші життєві вигоди: старий сир, добре вино, зими у Флоренції. Тепер же готувалися ще дві праці: «Тамні пристрасті в'юнкої троянди» і «Трансгенна миша: дослідження успадкованих обмежень мікроін'єкцій ДНК (Гордон і Раддл, 1981) у порівнянні з ембріонним стовбуровим генним перенесенням за допомогою клітин (Глосслер та ін., 1986)». Маркус працював також над науково-популярною книжкою, усупереч своїм переконанням, у співавторстві з романістом: він сподівався, що це дасть змогу оплатити університет його старшим двом синам. Джошуа зірки хапав у математиці, Бенджамін хотів стати генетиком, як його батько, Джек мріяв про психіатрію, а Оскар, коли грав із батьком у шахи, міг прорахувати дії

його короля на п'ятнадцять ходів уперед. І це, незважаючи на те, що Чалфени послали своїх чад в Гленард Оак, приймаючи ідеологічну гру, неприйнятну для їхніх предків, нервових лібералів, які стенали плечима і винувато викладали свої грошенята на приватну освіту. А їхні діти були не просто яскравими, вони були щасливими, без примусів. Єдиним позашкільним заняттям (спорт у цій сім'ї зневажали) були походи на індивідуальну психотерапію п'ять разів на тиждень, до старозавітної фрейдистики Марджорі, яка, крім того, доглядала Маркуса та Джойс по вихідних. Це може видатися дивним для не-Чалфена, але Маркус був вихований у глибокій повазі до терапії (в його сім'ї терапія давно витурила юдаїзм), і результат виправдовував себе. Кожен Чалфен вважав себе психічно здоровим і емоційно стійким. Дітям виправляли їхній едіпів комплекс ще змалку, вони виростили абсолютними гетеросексуалами, обожнювали свою матір і захоплювалися своїм батьком, і, що незвично, з віком ці їхні почуття тільки міцніли. Чалфени рідко сперечалися, та й то грайливо і все з політичних чи інтелектуальних питань (важливість анархізму, потреба у вищих податках, проблема Південної Африки, дихотомія тіла-душі), і врешті всі досягали згоди.

У Чалфенів не було друзів. Вони спілкувалися головним чином зі своїми родичами (добрі гени, які так часто пригадувалися: два вчених-природничники, один математик, три психіатри і молодий кузен, що працював у лейбористській партії). В ім'я терпіння і на державні свята вони також відвідували довго ігноровану родину Джойс, клан Коннорів, пожиттєвих дописувачів до «Дейлі Мейл», які і зараз не могли приховати своєї огиди до обранця Джойс. Висновок: Чалфенам не потрібні були інші люди. Вони говорили про себе іменниками, дієсловами і зрідка прикметниками: «Це чалфенівський спосіб», «і тут він висловив справжній чалфенізм», «він

знову чалфенує», «мусимо думати про це трохи більш почалфеністськи». Джойс пропонувала всім і кожному вказати на щасливішу сім'ю, більш чалфеністську сім'ю, ніж їхня.

І все ж, і все ж... Джойс уже тужила за золотим віком, коли вона була опорою сім'ї Чалфенів. Коли вони не могли без неї їсти. Коли не могли одягнутися без її допомоги. Тепер навіть Оскар міг приготувати собі сніданок. Інколи здавалося, що вже немає чого вдосконалювати, нічого культивувати; нещодавно, обрізаючи засохлі гілки із в'юнкої троянди, вона впіймала себе на думці, що хотіла б знайти у Джошуа хоч якийсь гріх, вартий уваги, хоч якусь таємну травму у Джека чи Бенджамена, якесь збочення в Оскара. Але вони всі були ідеальними. Інколи, коли Чалфени сиділи за столом і обдирали курку, аж поки залишалися самі обтріпані ребра, ковтаючи мовчки, розмовляючи лише коли треба було передати сіль чи перець, — нудьгу можна було взяти в руки і помацати. Сторіччя добігало кінця, і Чалфени нудьгували. Наче клони одне одного, за обіднім столом вони змагалися у віддзеркаленні ідеальності, чалфенізм та всі його принципи помножувалися до безкінечності, відбиваючись від Оскара до Джойс, від Джойс до Джошуа, від Джошуа до Маркуса, від Маркуса до Бенджамена, від Бенджамена до Джека і ширяли над м'ясом та овочами. Вони були такою ж визначною сім'єю, як і завжди. Але відколи вони відрубали свою оксбриджську гілку — суддів, телевізійних редакторів, рекламних агентів, юристів, акторів та представників інших фривольних професій, які чалфенізм зневажав, — не залишилось нікого, хто б захоплювався самим чалфенізмом. Його величною логикою, його участю у прогресі, його інтелектом. Вони були наче схиблені пасажири «Мейфлавер», що вдивляються у горизонт і не бачать очікуваного берега. Вони страждали від нудьги, найбільше Джойс.

Щоб якось наповнити самотні дні вдома (Маркус дожджав на роботу), Джойс часто з нудьги гортала чалфенівський неймовірний запас часописів («Нью марксизм», «Лівінг марксизм», «Нью сайєнтист», «Оксфам ріпорт», «Серд ворлд екшн», «Анаркіст джорнал»), відчуваючи ностальгічну тугу за лисими римлянами і товстобокими ефіопами — так, вона розуміла, що це жахливо, але так воно було — діти з глянцевиx сторінок плакали за нею, потребували її. Їй необхідно бути потрібною. Вона перша визнала це. Вона страждала від цього, наприклад, коли одне за одним її діти, банькаті любителі грудного молока, врешті відмовлялися від грудей. Їй вдавалося розтягнути це на два чи три роки, а у випадку Джошуа — на чотири, але, хоч пропозиція ніколи не вичерпувалася, попит зникав. Вона жила у невимовленому страху перед тим моментом, коли вони перейдуть із м'яких наркотиків на сильні, від кальцію до солодоців Рібени. Коли вона закінчила годувати Оскара, вона з головою знову поринула у садівництво — назад у теплий перегній, де манюсінські рослини потребували її.

А тоді одного дня Міллат Ікбол та Айрі Джонс проти своєї волі потрапили в її життя. Вона якраз була в саду, зі сльозами на очах розглядаючи свій живокіст «гартер найт» (геліотроп і кобальтово-синій, із чорною-пречорною серцевиною, наче дірка від кулі в голубому небі) на предмет тлі — гидкого паразита, що вічно мотлошив їй боконію. У двері подзвонили. Підвівши голову, Джойс дочекалася, поки почула шаркання Маркусових пантофлів униз сходами із його кабінету і тоді, впевнившись, що він відчинить, продовжила розкопки. З піднятою бровою вона вивчала лупаті двоцвіти на восьмифутових стеблах живокосту. Тля, сказала вона собі вголос, відзначаючи зміни у кожній квітці; тля, повторила вона, не без задоволення, бо воно було досить цікавим, і могло,

врешті, стати предметом книжки або хоча б розділу. Про тлю Джойс знала небагато:

Тля, загальна назва маленьких комах, що паразитують на широкому колі рослин, особливо в теплому кліматі на кімнатних та екзотичних рослинах. Більшість видів не перевищують 1,5 мм (0,06 фута) завдовжки у дорослому віці; деякі безкрилі, але більшість мають по дві пари коротких крилець, вкритих ворсинками. Як дорослі особини, так і личинки мають щелепи, пристосовані до проколювання тканин рослин та висисання соку. Хоча тля запилює деякі рослини, а також поїдає деяких паразитів, для сучасного садівника вона і плюс, і мінус, і здебільшого її розглядають як паразита, що підлягає знищенню, наприклад, «Ліндлексом». Наукова класифікація: тля входить до підкласу тисаноптерів.

*(Джойс Чалфен
«Внутрішнє життя кімнатних рослин,
індекс шкідників і паразитів»)*

Так. У тлі був хороший інстинкт: за своєю природою вона є благодотворним, продуктивним організмом, що сприяє розвитку рослини. Тля створена для добра, але вона заходить надто далеко, далі за поїдання шкідників і запилення рослин; тля починає поїдати саму рослину, при тому поїдати її зсередини. Тля, якщо ви їй дозволите, заразить цілі покоління вашого живокосту. І що можна зробити з тлею, якщо, як у випадку Джойс, «Ліндлекс» не спрацьовує? Що, крім обрізання, безжального обрізання гілок по саму ріпицю? Джойс глибоко вдихнула. Вона зробить це для свого живокосту. Вона зробить це, бо без неї живокіст не матиме шансів. Джойс витягнула величезні садові ножиці із кишені свого робочого фартуха, міцно взялася за отруйно-помаранчеві ручки і помістила беззахисне горло голубої квітки між двох сріблястих лез. Тверда любов.

— Джойс! Джо-ойс! Прийшов Джошуа і його друзі — любителі маріхуани.

Краса. Римське *pulcher*. Це було перше слово, що спало на думку Джойс, коли Міллат переступив поріг її теплиці, підсміхаючись із Маркусових жартиків, прикриваючи свої темно-сині очі від зимового сонця. Краса: не лише концепт, а й ціле тілесне слово виникло перед її очима, наче хтось надрукував його на її сітківці — P U L C H E R — краса там, де ви найменше її сподівалися, схована в іноземному слові, що звучить, як відрижка або шкірна інфекція. Краса високого смаглявого юнака, який би мав, для Джойс, нічим не відрізнятись від тих, у кого вона щодня купувала молоко й хліб, хто видавав їй рахунки для перевірки чи віддавав її чекову книжку з-поза товстого скла банківського віконця.

— Міл-ят Ік-бол, — сказав Маркус, смішно вимовляючи іноземні склади, — а також Айрі Джонс, як бачиш. Друзі Джошуа. Я вже сказав Джошуа, що це найсимпатичніші його друзі, яких я бачив! Переважно вони всі маленькі і худючі, такі короткозорі, що аж далекозорі, і всі клишоногі. І геть усі хлопці. Гм! — жваво продовжував Маркус, не звертаючи уваги на переляканий погляд Джошуа. — Це добре, що стан справ змінився. Ми якраз підшукували наречену старому Джошуа...

Маркус стояв на садових східцях, безсоромно розглядаючи Айрині груди (хоча, якщо сказати правду, Айрі була на добру голову з лишком вища за нього). «Він доброї породи, розумаха, хіба з дробами йому ведеться трохи зле, але ми його все одно любимо. Ну...»

Маркус помовчав, поки Джойс піднялася із саду, зняла свої рукавиці, потиснула руку Міллатові і провела їх до кухні:

— Ти *справді* велика дівчина.

— Еее... дякую.

— У нас таких люблять — здорових їдців. Усі Чалфени — здорові їдці. Я не наполягаю, але Джойс — так. В доречні моменти, звісно. Ви ж залишитесь на обід?

Айрі стояла мовчки, надто знервована, щоб говорити. Вона не ідентифікувала цих батьків за жодним їй відомим типом.

— О, не звертайте на Маркуса уваги, — сказав Джошуа, весело підморгнувши. — Він старий підколювач. Це стара чалфенівська мулька. Вони бомбардують вас, як тільки ви переступаєте наш поріг. Перевіряють вас на дотепність. Чалфени не вважають, що ввічливе сюсюкання — потрібна штука. Джойс, це Айрі і Міллат. Двоє з природничого класу.

Джойс, частково прийшовши до себе від образу Міллата Ікбола, зібралася, щоб зіграти призначену їй роль Мама Чалфенів.

— Отже, ви — ті двоє, котрі псували мого старшого сина. Я Джойс. Будете пити чай? Значить, ви Джошева *погана компанія*. Я якраз обрізала живокіст. Це Бенджамен, Джек, а там у коридорі — Оскар. Просто чорний чи з манго та полуницею?

— Мені просто чорний, дякую, Джойс, — мовив Джошуа.

— Мені так само, дякую, — додала Айрі.

— Ага, — підтримав Міллат.

— Три звичайних і один манго, будь ласка, Маркусе, коханий, *будь такий ласкавий*.

Маркус, який якраз набив собі люльку і збирався вийти, повернувся із втомленою посмішкою:

— Я тут на побігеньках у цієї жінки, — сказав він, обнімаючи її за талію, наче гравець у казино, що згрібає свій виграш. — Але якби я таким не був, вона могла б утекти з першим-ліпшим молодиком, що навідався би до цієї хати. Не хотів би я пасти жертвою дарвінізму цього тижня.

Ці обійми, відверті, наскільки відвертими можуть бути обійми, були публічними, очевидно, — для Міллата, щоб той оцінив. Джойс не спускала з нього своїх молочного-голубих очей.

— Це те, що тобі треба, Айрі, — прошепотіла їй Джойс по-родинному, наче вони знали вже п'ять років, а не п'ять хвилин. — Такий чоловік, як Маркус, надовго. Всі ці юнаки-зальотники класні, щоб розважитися, але які з них потім батьки?

Джошуа почервонів:

— Джойс, вона щойно прийшла до нас! Дай їй попиту чаю!

Джойс набула здивованого вигляду:

— Я ж не спантеличила тебе, правда? Пробач Мамі Чалфен, у мене, що в голові, те й на язиці.

Але Айрі спантеличеною не була; вона була захопленою, просто закоханою за ці п'ять хвилин. Ніхто в домі Джонсів не жартував про Дарвіна і не казав «у мене, що в голові, те й на язиці», не пропонував чай на вибір і не дозволяв розмовам вільно циркулювати як між дорослими, так і між дітьми, ніби комунікаційні шляхи між цими двома племенами ніколи не були перервані, заблоковані історією, а були *вільними*.

— Ну, — завважила Джойс, коли Маркус її відпустив, і вона могла вмотитися за круглим столом, запрошуючи їх зробити те саме. — Ви виглядаєте дуже екзотично. Звідки ви, якщо можу таке спитати?

— З Віллседна, — відповіли Айрі і Міллат хором.

— Так, так, звісно, але?

— О, — відповів Міллат, застосовуючи те, що він називав *бад-бад-дін-дін-акцентом*. — Ви маєте на увазі, звідки я за походженням?

Джойс розгубилася:

— Так, за походженням.

— Вайтчепел, — сказав Міллат, витягуючи сигарку. — Там, де Роял Лондон Госпітал і 207 автобус.

Всі Чалфени, які товклися по кухні, — Маркус, Джошуа, Бенджамен, Джек, — вибухнули сміхом. Джойс покірно зробила те саме.

— Та заспокойтеся ви, — підозріло сказав Міллат. — Це не було так уже смішно.

Але Чалфени не заспокоїлися. Вони рідко жартували, хіба що жарти були криві або стосувалися чисел: що сказав нуль вісімці? *Гарний у тебе пасочок.*

— Ти збираєшся це курити? — спитала раптом Джойс з ноткою паніки в голосі, коли регіт стих. — Тут? Однак ми не любимо запаху. Ми любимо запах лише німецького тютюну. І якщо вже ми палимо його, то в Маркусовій кімнаті, бо інакше це не подобається Оскарові, так, Оскаре?

— Не так, — відповів Оскар, найменший, схожий на рожевощогокого янгола хлопчик, який збирав свій замок «Лего», — мені все одно.

— Це засмучує Оскара, — повторила Джойс театральним шепотом. — Він не терпить цього.

— Тоді... я... вийду... з цим... в... садок, — повільно проказав Міллат голосом, яким говорять до ненормальних або іноземців. — Повернусь... за... хвилину.

Щойно Міллат відійшов так далеко, що вже не міг чути, а Маркус повернувся з чаєм, роки впали з Джойс, як стара шкіра, і вона перегнулася через стіл, як школярка:

— Господи, він розкішний, правда? Як Омар Шаріф тридцять років тому. Кумедний римський ніс. А ви з ним?..

— Та лиши ти дівчину, Джойс, — докірливо кинув Маркус. — Так уже вона тобі все розповість, правда?

— Ні, — відповіла Айрі, подумавши, що цим людям вона б розповіла все. — Ми не пара.

— Ага. Напевне, його батьки вже щось влаштували для нього? Директор казав мені, що він мусульманський хлопчик. Думаю, йому пощастило, що він не дівчинка, правда? Це просто неймовірно, що вони роблять з дівчатками. Пам'ятаеш ту статтю в «Таймз», Маркусе?

Маркус якраз шукав у холодильнику холодну миску вчорашньої картоплі.

— Гмм. Неймовірно.

— Але знаєш, з того, що я вже побачила, — він не схожий на мусульманських дітей. Маю на увазі, звісно, власний досвід, я була у багатьох школах із мою ботанікою і працювала з дуже різними дітьми. Вони переважно такі тихі, знаєш, жакливо несміливі — а він такий... пристрасний! Але такі, як він, вибирають собі високих блондинок, ні? Я маю на увазі, так зазвичай буває, якщо вони такі вродливі. Я знаю, як то бути на твоєму місці... У твоєму віці я теж закохувалася в серцеїдів, але з часом мудрієш, правда. Небезпека не така вже сексуальна насправді, повір мені. Тобі буде набагато краще із кимось таким, як Джошуа.

— Ма!

— Він про тебе говорить, не замовкаючи, цілий тиждень.

— Ма!

Джойс відповіла на цей докір із посмішкою:

— Що ж, можливо, я надто відверта з молоддю. Не знаю... в мій час треба було бути дуже цілеспрямованою, насправді *треба* було, якщо ти хотіла впіймати доброго чоловіка. В університеті двісті дівчат і дві тисячі чоловіків! Вони просто билися за дівчат, але, якщо ти мала клепку, то вміла *вибирати*.

— Сонце, ти насправду вміла вибирати, — сказав Маркус, обіймаючи її ззаду і цілуючи у вушко. — А ще ж ти мала такий добрий *смак*.

Джойс прийняла поцілунки, як школярка, що не хоче образити меншого братика своєї кращої подруги.

— Але твоя мати так не думала, правда ж? Вона думала, що я надто інтелектуальна, що я не захочу дітей.

— Але ти її переконала. Ці стегна переконують кого завгодно!

— Так, врешті-решт... але вона недооцінювала мене, чи не так? Вона не вірила, що я із чалфенівської породи.

— Вона просто не знала тебе тоді.

— Гм, і ми здивували її, чи не так?

— Так. Довелось ох як попрацювати в ліжку, щоб задовільнити її!

— В результаті чотири онуки!

Поки вони обмінювалися репліками, Айрі намагалася сконцентруватися на Оскарі, який робив уроборуса із рожевого слона у такий спосіб, що запахав слоновий хобот у його власний задній міст. Вона ніколи не була так близько до цієї загадкової і красивої штуки — середнього класу, і тому трохи розгубилася, заінтригована, захоплена. Це було і незвично, і дивовижно. Вона відчувала себе католицькою дівчинкою, що йде нудистським пляжем, розглядаючи пісок. Вона була, як Колумб, котрий зустрічає наївних аборигенів і не знає, куди подіти очі.

— Ти вже пробач моїх старих, — зауважив Джошуа. — Вони не можуть хвилини витримати, щоб не помацати одне одного.

Але навіть це було сказано з гордістю, бо чалфенівські діти знали, що їхні батьки були унікальним творінням — *щасливим подружжям* — яких від сили набереться десяток на весь Гленард Оак. Айрі подумала про своїх батьків, що торкалися одне одного тепер хіба віртуально — через посередництво предметів, на яких залишалися сліди їхніх пальців: пульт телевізора, кришка від бісквітниці, вимикачі на стінах.

Вона сказала:

— Напевне, це дуже кльово, якщо вони так-о через двадцять років.

Джойс закрутилася, як більярдна кулька:

— Це чудово! Це неймовірно! Ти просинаєшся одного ранку, і раптом розумієш, що моногамія — не зв'язує тебе,

а навпаки, звільняє! І там треба ростити дітей — не знаю, чи тобі це знайоме — всі багато пишуть про те, що афро-карибці не налагоджують довготривалих стосунків. Це так сумно, правда? Я у своєму «Внутрішньому житті рослин» пишу про одну жінку з Домініканської республіки, яка переносила горщик зі своєю азалією з дому в дім аж шістьох чоловіків; спочатку азалія жила в неї на підвіконні, потім — в темному кутку, потім — у спальні з вікнами на південь, і так далі. Так не можна поводитися з рослинами.

Це була класична тирада Джойс, і Маркус із Джошуа пасіонарно закотили очі.

Міллат, докуривши свою цигарку, пришльопав назад в кухню.

— То ми тут будемо вчитися, не? Це все дуже кльово, але я б хотів сьогодні ввечері раніше піти.

Поки Айрі купалася у своїх мріях, повних романтичних антропологів Чалфенів, Міллат скручував собі косячок у саду. Там, де Айрі бачила культуру, вишуканість, клас, інтелект, Міллат бачив гроші, ліниві гроші, гроші, що висіли, як груші, навколо цієї сім'ї, яка нічого, власне, й не робила, гроші, що потребували піти у справу, і чому б цією справою не стати йому, Міллату.

— Отже, — сказала Джойс, плеснувши долонями, намагаючись затримати дітей якомога довше, відкласти — наскільки це можливо — прихід звичної чалфенівської мовчанки, — ви всі будете вчитися тут разом! Що ж, вам з Айрі тут завжди раді. Я вже казала вашому директору, — правда, Маркусе? — що це не має бути якимось покаранням. Ви не вчинили жодного бридкого злочину. Між нами: колись я ще й як вирощувала маріхуану...

— Просто отут, — сказав Міллат.

Культивування, подумала Джойс. Треба бути терплячим, регулярно підливати і не втрачати спокою, коли обрізаєш.

— ... І ваш директор пояснив нам, що ваші обставини вдома не зовсім... гм... я думаю, вам легше буде працювати тут. Це ж такий важливий рік — рік ваших іспитів. І це просто очевидно, що ви обоє дуже розумні — це скаже кожен, хто подивиться уважніше у ваші очі. Правда, Маркусе?

— Джоше, твоя мати питає мене, чи IQ виражається у вторинних фізичних характеристиках, таких, як колір і форма очей, тощо. Можна дати якусь розумну відповідь на це запитання?

Джойс наполягала. Миші і люди, гени і зародки — це була Маркусова парафія. Саджанці, доступ світла, ріст, живлення, внутрішнє життя — парафія Джойс. Як на кожному місіонерському кораблі, завдання були розподілені. Маркус стояв на носі, пильнував бурі. Джойс — під палубою, перевіряла в каютах простирадла.

— Ваш директор знає, як я ненавиджу, коли потенціал пускають на вітер, і тому він спрямував вас до нас.

— І ще тому, що він знає, що Чалфени розумніші за нього в чотириста разів! — додав Джек, перекидаючись через голову. Він був ще малий, і тому не вмів висловлювати гордість за свою сім'ю у більш соціально прийнятний спосіб. — Навіть Оскар!

— Не, Оскар не, — заперечив Оскар, копаючи леґо-ґараж, який щойно збудував. — Я найдурніший на світі.

— Оскар має IQ 178, — прошепотіла Джойс. — Це якось лякає, навіть якщо ти його мама.

— Вау, — здивувалася Айрі, повертаючись разом з усіма, щоб оцінити Оскара, який саме намагався заковтнути голову пластмасової жирафи. — Оце так.

— Так, так, але у нього було все, культивування — ось що робить дітей такими, правда? Я справді в це вірю. Нам поталанило, і ми могли дати йому все, з таким татусем, як Маркус — це якби він мав яскраве сонячне світло двадцять чотири години на добу, правда, мій коханий? Йому так

поталанило. Їм усім поталанило. Ти можеш подумати, що це трохи дивно, але це завжди було моєю метою — одружитися з чоловіком, розумнішим за мене. — Джойс вперлася руками в стегна і дала Айрі можливість подумати над цією дивною заявою. — Ні, я всерйоз. Я — переконана феміністка, хай скаже Маркус.

— Вона — переконана феміністка, — долинув голос Маркуса десь із нижньої полиці холодильника.

— Навряд чи ви тепер зрозумієте це — ваше покоління має інші уявлення про життя — але я знала, що це буде свобода. І я знала, що він — той чоловік, який має стати батьком моїх дітей. Тепер це для вас звучить дивно, правда? Ви вже мені даруйте, що так вас вантажу. Але якщо ви тут збираєтеся бувати щотижня, то краще вам одразу отримати дозу чалфенізму.

Всі Чалфени, які це чули, посміхнулися і ствердно закивали.

Джойс витримала паузу і подивилася на Айрі та Міллата так, як дивилася на свій живокист «гартер найт». Вона вміла з першого погляду розрізнити хворобу, а тут не все було нормально. Тут був прихований біль у першому випадку (*айрінус негрессіум маркусіліа*), мабуть, відсутність фігури батька, невикористаний інтелект, низька самооцінка; у другому ж (*міллатуреа брентолідіа джойсолатус*) було глибоке розчарування, жахлива втрата, відкрита рана. Діра, що потребувала чогось більшого за освіту чи гроші. Бо потребувала любові. Джойс так сильно захотілося торкнутися хворого місця своїми чалфенівськими зцілюючими руками, загоїти рану, захити шкіру.

— Можна запитати? А твій батько? Чим він?..

(Джойс цікавило, чим займалися батьки, що вони такого робили. Коли їй траплявся мутований пагін, вона намагалася зрозуміти, де відбулися зміни. Хибна здогадка. Справа була не в батьках. Навіть не в цілому поколінні. Зміни сталися в цілому столітті. Не пагін, але кущ.)

— Подавач каррі, — відповів Міллат. — Хлопчик на побігеньках. Офіціант.

— Паперо... — почала Айрі. — Ну, загортає... і ще робить такі ніби дірки... таке, як реклама поштою, але не те, щоб зовсім реклама, прийнятні там не йдеться про ідеї... ну, загортає, — вона запнулася. — Важко пояснити.

— О, звісно. Звісно, звісно. Коли бракує чоловічої моделі, розумієш... тоді справи дійсно починають йти криво, з мого досвіду. Нещодавно я написала статтю у «Вумен'с ерс». Я описала там школу, де працювала, в якій дала всім дітям вазонки з «зайнятою Ліззі», і сказала, щоб вони тиждень доглядали за ними, як тато і мама доглядають за своєю дитиною. Кожен учень вибрав, котрого з батьків він гратиме. Цей милий ямайський хлопчик, Вінстон, обрав свого тата. Наступного тижня його мама зателефонувала мені і запитала, чому я сказала Вінстону поливати рослинку колою і ставити її перед телевізором. Це просто *жахливо*, правда? Але я думаю, більшість батьків просто недооцінюють своїх дітей. Частково — справа в культурі, чи не так? Це мене так дратує. Єдина програма, яку я дозволяю дивитися Оскару, — це півгодини «Ньюзраунд». І це більш ніж достатньо.

— Повезло ж Оскару, — сказав Міллат.

— Як би там не було, я дуже втішена з того, що ви тут, бо Чалфени, я маю на увазі — ну, це може звучати дещо дивно, але я справді хотіла переконати вашого директора, що це найкраще рішення, і тепер, оскільки ви тут і я більш ніж певна, що... бо Чалфени...

— Знають, як проявити в людях правильні штуки, — закінчив Джошуа. — Вони таке зробили зі мною.

— Так, — підтвердила Джойс, вся аж сяючи від гордості. — *Точно*.

Джошуа відштовхнув свій стільчик від стола і встав.

— Ну, пора би нам уже піти вниз вчитися. Маркус, можеш потім до нас заглянути і допомогти нам з біологією?

Я справді нічого не тямлю в цих штуках з репродукцією, не можу я перевести дані в байти.

— Домовились. Однак зараз я працюю над Мишою Майбутнього. — Це була жартівлива родинна назва для Маркусового проекту, і молодші Чалфени наспівували за батьком «Миша Майбутнього!», уявляючи собі антропоморфного гризуна в червоних шортах. — І потім мені треба ще пограти з Джеком на піаніно. Скотт Джоуплін. Джек — ліва рука, я — права. Не зовсім Арт Татум, — сказав він, куйовдячи Джеку волосся, — але вже якось є.

Айрі з усіх сил напружила уяву, щоб побачити містера Ікбола, що грає праву руку Скотта Джоупліна своїми мертвими сірими пальцями. Або містера Джонса, який переводить щось у байти. Її щоки почервоніли від тепла цього чалфенівського відкриття. Отже, є на світі батьки, які живуть у сучасності, не витягують увесь час струхлявілу історію. Є чоловіки, не затягнуті по шию в болото минулого.

— Ви ж залишитеся на вечерю, правда? — благала Джойс. — Оскар дуже хоче, щоб ви залишилися. Оскарові так подобається, коли в нас вдома є чужі люди, це його стимулює. Особливо він любить коричневих гостей! Правда, Оскар?

— Неправда, — признався Оскар і плюнув Айрі у вухо. — Я ненавиджу коричневих зайд.

— Коричневі гості його стимулюють, — прошепотіла Джойс.

*

Це взагалі було століття зайд — коричневих, жовтих і білих. Це було століття великого емігрантського експерименту. Тепер уже можна побачити на дитячому майданчику Ісаака Ленга, що грається з рибками,

Денні Рахмана із футбольним м'ячем, Кванга О'Рурка біля баскетбольного кошика, Айрі Джонс, яка наспівує щось собі під ніс. Діти, у яких імена не вживаються з прізвищами. Імена, які приховують велелюдний вихід, авіата суднокатастрофи, холодні прийоми, санітарні перевірки. Це тільки тепер і, можливо, тільки у Віллседні можуть потоваришувати Сіта і Шарон, яких всі, до речі, плутають, бо Сіта біла (просто її матері сподобалося ім'я), а Шарон пакистанка (її матір вирішила, що так буде менше проблем). Так, і незважаючи на все це змішування, незважаючи на те, що гості і господарі врешті влаштувалися у житті одне одного з повним комфортом (як чоловік влаштовується у ліжку своєї коханки після вечірньої прогулянки), все одно не можна сказати, що найанглійськіший англієць — це індієць, а найіндусіший індус — з Англії. Все одно є *психовані* молоді люди, яких це дратує; які пізно ввечері виходять на темні вулиці із ножем у стиснутому кулаці.

Але емігранти сміються над страхами націоналістів, які бояться інфекції, проникнення, змішаних шлюбів, бо це ж піщинка в морі, квіточки порівняно з емігрантськими страхами — розчиненням, *зникненням*. Навіть незворушна Алсана Ікбол інколи прокидалася серед ночі в калюжі власного поту, бо їй снилося, як Міллат (генетично ББ, де «Б» означає бенгальськість) одружується із якоюсь Сарою («аа» — де «а» означає арійськість), і в них народжується дитина на ім'я Майкл (Ба), і він, у свою чергу, одружується із якоюсь Люсі (аа), і Алсана отримує в нащадки праправнуків, які вже ні на кого зовсім не схожі (Аааааааа!), їхня бенгальськість цілковито стерта, генотип надійно замаскований фенотипом. Це найбільш ірраціональне і водночас найбільш природне відчуття на світі. В Ямайці це навіть видно з граматики: там немає вибору особових займенників, немає поділу на «я», «ти» чи «вони», є тільки первісне,

гомогенне «я». Коли Гортенз Бовден, сама напівбіла, почувала про майбутнє Кларине весілля, вона повернулася додому, стала на порозі й сказала:

— Слухай мене уважно: я і ти більше не розмовляємо одна з одною, — повернулася на п'ятках і надалі дотримувала свого слова. Чи не доклала Гортенз зусиль, щоб вийти заміж за чорного, щоб витягнути свої гени з-над прірви? То чому її дочка не може теж народити *достатньо забарвлених дітей?*

Так само у сім'ї Ікболів була встановлена лінія фронту. Коли Міллат приводив додому Емілі або Люсі, Алсана хлипала в кулачок на кухні, а Самад нападався на коріандр у садку. Наступного ранку всі гралися в очікування, з усіх сил кусали язика, аж поки Емілі чи Люсі йшла, і можна було пускати в хід слова. У *Клари та Айрі справу не обговорювали*, бо Клара знала, що, з огляду на власний вибір, не має права проповідувати. Втім, вона не робила жодних спроб приховати своє розчарування чи болісний сум. Від Айриної кімнати, обліпленої голівудськими ідолами, до натовпу білих друзів, які постійно ходили туди-сюди по хаті, Клара всюди бачила океан рожевої шкіри навколо своєї дочки, і боялася, що в цьому океані скоро з'явиться хтось, хто забере її дочку.

Частково з цієї причини Айрі не згадувала Чалфенів при своїх батьках. Вона, звісно, не збиралася *одружуватися* з Чалфенами... але інстинкт був той самий. Вона відчувала неясну п'ятнадцятилітню пристрасть до них, що змушувала її хвилюватися, а втім, насправді самого свого об'єкта мало стосувалася. Вона просто хотіла, *гм, злитися* з ними. Вона прагнула їхньої англійськості. Їхньої чалфенськості. Їхньої чистоти. Вона навіть не здогадувалася, що Чалфени були, як багато хто, теж емігранти (в третьому поколінні, через посередництво Німеччини та Польщі, вроджені Чалфеновські), або що вони потребували її так само, як і вона їх. Для Айрі Чалфени були

більше англійцями, ніж самі англійці. Переступивши поріг чалфенівського дому, Айрі відчула заборонене хвилювання, як єврей, що надкушує ковбаску, чи араб, який простягає руку за бігмаком. Вона перетинала кордони, проникала в Англію; це давало неймовірне відчуття бунту, наче вона вбралася в чужу уніформу або натягла чужу шкіру.

Вона сказала лише, що по вівторках має волейбол, і більше нічого не додала.

*

У домі Чалфенів жваво текла розмова. Айрі здавалося, тут ніхто не ховав свої почуття в коробку для інструментів і ніхто не пестив тихцем вицвілі фотографії, думаючи про те, а що було б, якби життя склалося інакше. У Чалфенів сенсом життя було спілкування.

— Привіт, Айрі! Заходь, заходь, Джошуа на кухню з Джойс, а ти гарно виглядаєш. Міллат не прийшов з тобою?

— Він прийде пізніше. У нього *побачення*.

— А, так. Ну, якщо на екзамені йому трапиться питання про оральне спілкування, він складе блискуче. Джойс! Айрі прийшла! Як твоє навчання? Скільки то вже? Вже чотири місяці? Видно вже вплив чалфенівського генія?

— Ага, не зле, не зле. Ніколи я не думала, що маю наукову жилку... але, здається, вона спрацювала. Але я не знаю. Інколи в мене мізки болять.

— Це просто права півкуля твоїх мізків прокидається після довгої сплячки і починає знову мізкувати. А насправді я вражений; я казав тобі, що можна із нещасного гуманітарія швидко і якісно зробити студента-науковця — ага, і що в мене вже є фотографії Миші Майбутнього. Нагадай мені потім, ти ж хотіла їх побачити, ні? Джойс, прийшла велика чорна богиня!

— Маркусе, та заспокойтеся, старий... Привіт, Джойс. Привіт, Джош. Ей, Джек. Оооо, при-віт, Оскарє, ти, кусючка.

— Привіт, Айрі! Ходи сюди і поцілуй мене. Оскарє, дивись, Айрі прийшла! О, ти ж глянь на його писочок... він хоче запитати, а де Міллат? Правда, Оскарє?

— Не. Неправда.

— Та ні, люба, він таки хоче... глянь на його писочок... він так засмучується, коли Міллат не приходить. Скажи Айрі, як звати твою нову мавпочку, Оскарє, ту, що тобі подарував татко.

— Не знаю. Мені не цікаво, як її звати.

— Оскар страшенно засмучується, коли не приходить Міллат.

— Він скоро прийде. Він на побаченні.

— А коли він не на побаченні?! Все йому ці грудасті дівки! Ми можемо його приревнувати, правда, Оскарє? Він проводить з ними більше часу, ніж з нами. Але без жартів. Я думаю, тобі від цього нелегко.

— Але всі люблять Міллата, правда, Оскарє! Це ж важко — не любити його, правда, Оскарє? Ми його теж любимо, правда, Оскарє?

— Я його терпіти не можу.

— Ой, Оскарє, не кажи дурниць.

— А давайте не будемо про Міллата, *будь ласка*.

— Добре, Джошуа, окей. Чуєш, як він ревнує? Я намагалася пояснити йому, що Міллат потребує трохи більше уваги, розумієш. Він походить із дуже складного середовища. Це так, як я приділяю більше уваги своїм піонам, ніж ромашкам, ромашки будуть рости де завгодно... знаєш, ти інколи дуже егоїстичний, Джоші.

— Окей, мам, окей. Як щодо вечері — до уроків чи після?

— До, я думаю, так, Джойс? Мені треба буде попрацювати над Мишею Майбутнього цілу ніч.

— Миша Майбутнього!

— Шша, Оскаре, я слухаю татка.

— Я завтра читаю доповідь, тож краще повечеряти наперед. Якщо ти не проти, Айрі, я знаю, як ти любиш попоїсти.

— Без проблем.

— Маркусе, не кажи таких речей, любий, ти ж знаєш, як Айрі переживає з приводу своєї ваги.

— Та ні, я насправді не...

— Переживає? За свою вагу? Але велика дівчина — це гарно, правда? Мені подобаються великі дівчата.

— Вечір всім. Там двері навстіж, ну то я зайшов. Колись хтось так зайде сюди і перестріляє вас всіх нахрін.

— Міллате! Оскаре, глянь, Міллат прийшов! Оскаре, ти дуже радий бачити Міллата, правда, любий?

Оскар зморщив носа, вдавав, наче він блює, і запустив свого дерев'яного молотка Міллату по колінах.

— Оскар *так* тішиться, коли тебе бачить. Що ж. Ти саме на вечерю. Курча із цвітною капустою і сиром. Сідай. Джош, можеш повісити кудись Міллатову курточку? Отже. Як справи?

Міллат *люто і жорстко* плюхнувся за стіл з такими очима, наче щойно *надивився на сльози*. Він узяв собі щипку тютюну і витягнув мішечок з травою.

— Жахливо, нахрін.

— Жахливо як? — перепитав Маркус неуважно, бо якраз відрізав собі шматок сиру Стільтон. — Не пустила тебе в трусики? Не залізла в трусики тобі? Не носить трусиків взагалі? Так, між іншим, а які в неї були тру...

— *Тату!* Та *облиш*, — застогнав Джошуа.

— Ну, якщо ти колись доберешся *таки* до чийось трусиків, Джош, — сказав Маркус, впритул дивлячись на Айрі. — Я буду так підшпилювати тебе, але поки що...

— Шша, ви, обое, — відрубала Джойс. — Через вас мені Міллата не чути.

Вона повернулася до Міллата, торкнулася його обличчя, проводячи пальцем по солоному сліду засохлої сльози.

— Тож що сталося?

Міллат помалу скручував собі цигарку. Він любив примусити їх чекати. Якщо змусити Чалфенів чекати, з них можна витягнути більше.

— Ох, Міллате, не кури ти цієї гидоти. За ці дні ми жодного разу не бачили тебе без косячка. Це так засмучує Оскара. Він не такий вже маленький і розуміє більше, ніж ти думаєш. Він знає, що таке маріхуана.

— Хто така Марі Уана? — спитав Оскар.

— Ти знаєш, що це, Оскар. Це те, що робить Міллата жакливим, про що ми власне сьогодні й говоримо, і це те, що вбиває маленькі клітини його мозку.

— Відчепись від моєї задниці, Джойс.

— Я просто намагаюсь... — Джойс мелодраматично зітхнула і провела пальцями по корінцям свого волосся. — Міллате, в чому справа? Тобі треба гроші?

— Так, треба, так вже трапляється.

— Навіщо? Що трапилося? *Міллате*, скажи мені. Знову родина?

Міллат відліпив картонку і заслинив шов свого косячка.

— Тато, карочі, вигнав мене з дому.

— О, Боже, — сказала Джойс зі сльозами на очах, присунула свій стільчик ближче, взяла його за руку, — якби я була твоєю матір'ю, я б, гм, втім, я не твоя мати, я не... але вона така безпорадна... це мене так... просто, навіть не можна собі уявити, щоб жінка дозволила чоловіку забрати одну свою дитину і робити бозна-що з іншою, я просто...

— Не кажи про мою маму. Ти ніколи її не бачила. Я тобі про неї навіть *нічого* не казав.

— Але вона відмовляється зустрітися зі мною, чи не так? Так, наче ми конкурентки.

— Та заткайся нафіг, Джойс.

— Що ж, все одно немає сенсу, правда? Вдаватися в... це так тебе засмучує... я бачу це ясно — це надто боляче... Маркус, зроби чаю, йому треба випити чаю.

— Нахріна! Не треба мені ніякого грьобаного чаю. Ви нічого більше не робите, тільки п'єте чай! Ви всі певне сцяєте чистим чаєм.

— Міллат, я просто намагаюсь...

— То не намагайся.

Конопляна насінинка випала з Міллатової цигарки і прилипла йому до губи. Він підчепив її і вкинув собі до рота:

— Я б, між іншим, випив трохи бренді, якщо таке є.

Джойс повернулася до Айрі з виразом *ну що тут поробиш* на обличчі і двома пальцями показала їй маленьку кількість тридцятирічного бренді «Наполеон», яке слід було накрапати. Айрі вилізла на перекинуте відро, щоб дістати пляшку з полицки.

— Окей, давай заспокоїмося. Окей? Окей. *Тож*. Що трапилося цього разу?

— Я обізвав його членом. Він і є стара залупа, — Міллат ляпнув по пальцях Оскару, який шукав собі іграшку і збирався потягти Міллатові сірники. — Мені треба тепер десь пожити троха.

— Ну, це навіть не питання, ти можеш пожити у нас, звичайно.

Айрі зайшла між ними, Джойс і Міллатом, щоб поставити на столик склянку для бренді із широким денцем.

— Окей, Айрі, дай йому трохи місця врешті, я так собі думаю.

— Та я ж...

— Так, окей, Айрі, йому зараз не потрібен тут на товп...

— Та він чортів брехун, стара, — перебив Міллат з гиркотом, дивлячись кудись перед себе і звертаючись до

теплиці так само, як і до присутніх, — він молиться п'ять разів на день, а проте п'є, і в нього немає жодних друзів-мусульман, а потім він на мене гонить нахрін за білу дівчину. І потім він обламався з Маджідом. А на мене виливає все це лайно. І ще хоче, щоб я не тусував із ХВІ. Та я більше нахрін мусульманин, ніж він. Вихрінок!

— Хочеш про це поговорити при всіх чи тільки між нами?

— Джойс, — сказав Міллат, одним ковтком випиваючи своє віскі, — насрати мені на це.

Джойс зрозуміла це як «між нами» і поглядом випроводила усіх з кімнати.

Айрі самій хотілось піти. За чотири місяці, що вони з Міллатом ходили до Чалфенів, продиралися крізь хащі Науки Спарювання і їли спеціально приготовану їжу, склалася дивна ситуація. Чим більших успіхів досягала Айрі — в навчанні, у своїх спробах культурно говорити, у своїй імітації чалфенізму, — тим менше уваги виявляла до неї Джойс. І чим більше Міллат вилазив на голову — приходив без запрошення у неділю, п'яний, з дівками, курив маріхуану по всьому домі, тихцем пив їхній Дом Періньйон 1964 року, пісая у трояндовому саду, збирав ХВІ у їхній вітальні, наговорював 300 фунтів за дзвінок до Бангладешу, називав Маркуса психом, погрожував каструвати Джошуа, обзивав Оскара маленьким смердючим гівнюком, а Джойс — маніячкою — тим сильніше Джойс його обожнювала. За чотири місяці він вже був винен їй три сотні фунтів, нову пухову ковдру і велосипедну запаску.

— Ти йдеш нагору? — спитав Маркус, коли зачинив двері до Міллата і Джойс, відхилившись, як тростина, щоб пропустити своїх дітей, які неслися з кухні. — Можу показати тобі ті фотографії, що ти хотіла.

Айрі вдячно посміхнулася Маркусові. Маркус якраз був за неї. Маркус допомагав їй усі ці чотири місяці, поки її

розум перетворювався із каші на тверду і чітку субстанцію, поки вона повільно переймала чалфенівський спосіб мислення. Вона сприймала це як велику жертву такого зайнятого чоловіка, але нещодавно почала підозрювати, що Маркус робив це не без певного задоволення. Так, наче дивився на сліпця, який навпомацки складає собі уявлення про обриси нового предмета. Або лабораторну мишу, що знаходить вихід з лабіринту. У будь-якому разі, взамін за його уважність, спочатку стратегічно, а потім цілком щиро, Айрі почала виявляти цікавість до його Миші Майбутнього. Як наслідок, запрошення до Маркусового кабінету на горищі — найулюбленішого місця Айрі в цілому будинку — почастишали.

— Ну, не стій там і не дивись, як баран на нові ворота, — йдемо нагору.

Маркусова кімната не була схожою на жодну кімнату, які раніше бачила Айрі. Сюди не ходив ніхто, і вона не мала жодного іншого призначення, окрім бути Маркусовим кабінетом; тут не зберігалися іграшки, непотрібний мотлох, зламані речі, дошки для прасування; тут ніхто не їв, не спав і не займався сексом. Це не було схоже на Кларине горище — звалища лайна, що дбайливо зберігалося в підписаних коробках, так, наче вона збиралася емігрувати. Маркусова кімната не була схожою на вільні кімнати в будинках емігрантів — по стелю запаковані всім, що колись їм належало, хай уже поїджене мілью і поламане, з горами дрібничок і дурничок — просто для того, щоб доводити: вони тепер мають речі, хоч раніше нічого не мали. Маркусова кімната була цілковито відведена для Маркуса та його роботи. Кабінет. Як у романах Остін, у серіалі «Нагорі, внизу» або в «Шерлоці Холмсі». Поза цим Айрі ніколи не бачила кабінету в реальному житті.

Кімната була маленька, неправильної форми, з похилою підлогою, дерев'яними плінтусами, так що в одній

її частині можна було стати на повний зріст, а в іншій — ні; вікно було на стелі і пропускало світло смугами і плямами, в яких танцював пил. У Маркуса було чотири прес-пап'є — мордаті звірюки, з пашек яких вивалювався папір; папір купами лежав по всій кімнаті — на підлозі, на полицях, довкола крісел. На рівні людського обличчя висів густий запах добротного німецького тютюну, який забарвлював сторінки відкритих книжок у жовте, а на додатковому столику стояв набір для курців — мундштуки, різноманітні люльки від стандартних гнутих до більш екзотичних форм, коробки з нюхальним тютюном, колекція йоршиків, дбайливо викладених на шкіряну підставку, оздоблену оксамитом, — наче лікарські інструменти. На стінах і згори на каміні — фотографії клану Чалфенів, включно з чудовими портретами Джойс у її гіпівську юність — задерикуваті пиптики грудей і кирпатий ніс, що стирчить із розкішного волосся. Між тим висіли більші шедеври в рамцях. Карта родоводу Чалфенів. Фізія явно задоволеного собою Менделя. Великий плакат з Айнштайном в американському баченні — шевелюра ненормального професора, «здивований» погляд і велетенська люлька, а внизу цитата: «Бог не грає в кості на світ». І нарешті, Маркусове величне дубове крісло під портретами втомлених, але тріумфуючих Кріка і Ватсона на тлі моделі дезоксирибонуклеїнової кислоти — спіральних сходів із металевих деталей, які вели від порогу їхньої лабораторії в Кембриджі кудись за межі об'єктива.

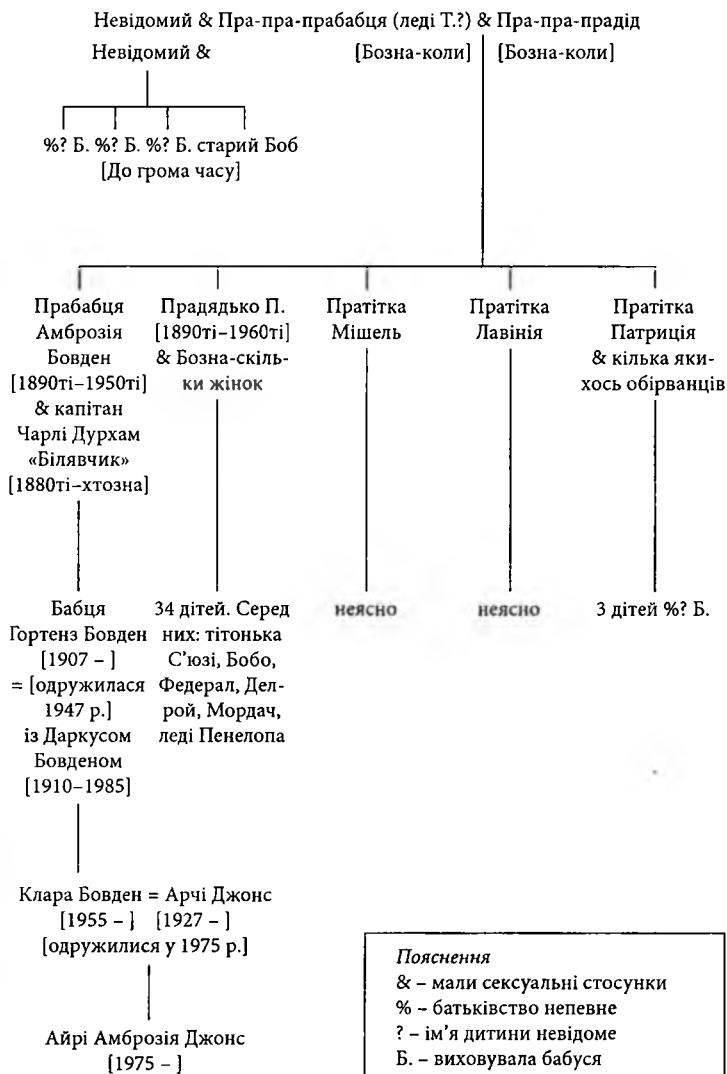
— Але де Вілкінс? — питав Маркус, згинаючись під низькою стелею і пацаючи олівцем по фотографії. — 1962 року Вілкінс виграв Нобеля разом із Кріком та Ватсоном. Але на фотографіях його ніде немає. Тільки Крик і Ватсон. Історія любить геніїв-самітників і толерує пари геніїв. Але в ній немає місця для трійки, — Маркус задумався над порівнянням. — Хіба що вони комедіанти чи джазмени.

— То, значить, ви маєте бути самотнім генієм, — сказала Айрі підбадьорливо, повертаючись до нього від фотографії, сидючи на шведському стільчику без спинки.

— Ах, але в мене є ментор, розумієш? — він вказав на плакатного розміру фотографію на іншій стіні. — А ментори зліплені не з того тіста. Великий французький старий, джентльмен і науковець. Він навчив мене практично усьому, що я знаю. Йому за сімдесят, але розум в нього такий гострий, що дай, Боже, кожному. Але бачиш, менторам не треба довіряти безумовно. Це, може, найкраще в них. Та де ж це курче фото...

Поки Маркус копався у своїх каталогах, Айрі уважно розглядала одну гілку великого чалфенівського родовідного дерева, яке корінням сягало 1600-х, а листям шелестіло в сьогодні. Різниця між Чалфенами і Джонс/Бовденами була очевидною. Взяти хоча б те, що в Чалфенів у всіх була нормальна кількість дітей. Точніше, всі знали, хто чия дитина. Чоловіки жили довше, ніж жінки. Одруження відбувалися один раз і були довготривалими. Дати народження і смерті визначені. І Чалфени, крім того, знали, ким вони були в 1675-му. Арчі Джонс знав про свій рід лише починаючи з випадкової появи на світ його власного тата в задній комірці публічного будинку Брумлея між 1895 і 1896 р., а може, 1897, залежно від версії тієї дев'яностолітньої повії, з якою ви про це в даний момент говорили. Клара Бовден майже нічого не знала про свою бабу, і напіввірила-напівневірила в історію про відомого своєю плодовитістю дядька П., який нібито мав тридцять чотири дитини, і з впевненістю могла сказати лише те, що її власна мати народилася о другій сорок п'ять 14 січня 1907, в католицькій церкві, якраз під час землетрусу. А решта були лише чутки, перекази і міфи.

— Ви такі древні пацани, — сказала Айрі, і Маркус підійшов ближче подивитися, що там такого цікавого. —

Це неймовірно. Я навіть не можу уявити, як такі люди мають почуватися.

— Абсурд. Ми всі маємо далекі корені — однаково. Просто Чалфени завжди все записували, — задумливо сказав Маркус, напихаючи свою люльку свіжим тютюном. — Це дуже корисно, якщо хочеш, щоб тебе запам'ятали нащадки.

— Я думаю, в моїй сім'ї більше усної традиції, — зауважила Айрі, стелючи плечима. — Але, старий, ти б спитав про це Міллата. Він нащадок...

— Великого революціонера. Так принаймні я чув. На твоєму місці я б не сприймав цього так серйозно. Один кілограм правди на три кілограми вигадок у тій сім'ї, я думаю. Хтось значний для історії у твоєму роду, ні? — запитав Маркус, і, втративши в цей же момент інтерес до свого запитання, почав колупатися в іншому каталозі.

— Ні... нікого... *значного*. Але моя бабуся народилася у січні 1907, під час Кінгстонського...

— А! *От* вони!

Маркус тріумфуючи виглянув із металевої шухляди, вимахуючи тонкою папкою.

— Фотографії. Спеціально для тебе. Якби це побачили борці за права тварин, була б мені морока на решту життя. Одна по одній. Не хапай.

Маркус передав Айрі першу фотографію. На ній була миша догори лапками. Її животик всіяний грибоподібними наростами, бурими і набряклими. Морда неприродньо закинута назад в конвульсивній агонії. Наче несправжня агонія, подумала Айрі, якась театральна. Наче ця миша переграє. Фальшивий актор ця миша. Грає на публіку. Було у цьому щось саркастичне.

— Бачиш, ембріональні клітини дуже підходять, вони допомагають нам зрозуміти генетичні чинники, що можуть спричинити рак, але те, що справді — як пухлина

прогресує в живій тканині — цього не прорахуєш на культурі. Тому треба вводити канцерогени в орган-мішень, але...

Айрі напівслухала, поглинута фотографіями, які він їй дав. На наступній була та сама миша, наскільки могла сказати Айрі, але вже спинкою, де пухлини були ще більшими. Пухлина на шиї — завбільшки з вухо. Але миша виглядала задоволеною з цього приводу. Наче це навмисно вирошений слухальний апарат, щоб краще чути, що Маркус говорить про неї. Айрі усвідомлювала, що так думати про лабораторну мишу просто нерозумно. Але, знову ж, мишача морда була по-мишачому неправдива. В її мишачих очах був мишачий сарказм. Мишача самовдоволення усмішка грала на мишачих губах. Кінцева стадія *хвороби*? (казала миша Айрі) *Якої хвороби?*

— ... повільно і невиразно. Але якщо перепрограмувати справжній геном так, що певний вид раку проростає у певній тканині у визначений час мишиного розвитку, то ми вже не маємо справи з випадковістю. Випадкову поведінку мутагена виключено. Тепер можна говорити про генетичну програму миші, силу, що запускає онкогени всередині клітин. Тепер дивись, миша, яку ти бачиш, — це молодий самець...

Тепер Мишу Майбутнього тримали за передні лапки два гігантські рожеві пальці, змушуючи стояти вертикально, як у мультфільмах, і тримати голову прямо. Здавалося, миша навмисне показувала язика фотографу, а тепер й Айрі. Із шиї звисали пухлини, наче велетенські краплі брудного дощу.

— ... йому занесено Н-онкогени у певні клітини шкіри, які спричинили численні доброякісні папіломи. Тепер — що цікаво — у молодих самок папіломи *не* розвиваються, що означає...

Одне око заплющене, друге відкрите. Наче моргає. Хитро, по-мишачому моргає.

— ... і чому? Через боротьбу між самцями — бійки спричиняють пошкодження. Причини не біологічні, а соціальні. Генетичні причини діють за таким самим принципом. Розумієш? Такі речі можна виявити лише за допомогою трансгенної миші, через експерименти із геномом — лише це дає змогу зрозуміти відмінності. А ця миша, на яку ти дивишся, Айрі, — це унікальна миша. Я заніс рак, і рак проявився саме там, де я його прогнозував. П'ятнадцять тижнів. Його генетичний код тепер *новий*. Нововиведений. Не може бути кращого аргументу для патента. Або принаймні для гонорару — 80 відсотків Богові, 20 — мені. Або навпаки, залежить від спритності мого юриста. Ці нещасні засранці з Гарварда досі оспорюють. Особисто мене не так уже й цікавить патент. Я зацікавлений у *науці*.

— Вау, — сказала Айрі, неохоче віддаючи фотографії. — Це треба перетравити. Я зрозуміла половину з того, що ти казав, а половини не зрозуміла. Це просто кльово.

— Ну, — резюмував Маркус з удаваною скромністю. — На це пішло досить багато часу.

— Щоб отак виключити випадковість...

— Виключивши випадковість, ми стаємо володарями світу. Чому обмежуватися онкогенами? Можна програмувати розвиток всього організму: репродукцію, харчові звички, тривалість життя, — голос автомата, витягнуті, як у зомбі, руки, закочені очі, — ПА-НУ-ВАН-НЯ НАД СВІТОМ.

— Я вже бачу заголовки газет, — сказала Айрі.

— Серйозно кажучи, — продовжував Маркус, перекладаючи свої фотографії у папку і закладаючи її в каталог, — вивчення окремих видів трансгенних тварин дає неймовірні можливості для розуміння випадковості. Ти слухаєш? Одна миша, принесена в жертву 5,3 мільйонам людей. Це не мишачий апокаліпсис. Нема про що навіть говорити.

— Нема, звичайно, нема.

— Чорт! Ця штука мене так дістала!

Маркус тричі намагався закрити нижню шухляду свого секретеру, і врешті, втрапивши терпець, зафундолив ногою в його металеву стінку. — От хрінovina!

Айрі заглянула у відкриту шухляду.

— Тобі треба більше перегородок, — рішуче заявила вона. — І більшість паперу у тебе — А3, А2 і нестандартний. Тобі треба навести якийсь паперовий порядок; бо зараз ти просто валиш їх туди на купу.

Маркус закинув голову і розреготався.

— Паперовий порядок! Ну, я думаю, ти знаєш приказку: яблуко від яблуні недалеко падає.

Він зігнувся над шухлядою і знову спробував заштовхати її на місце.

— Я серйозно. Я не знаю, як ти можеш так працювати. Мої шкільні причандали — і ті краще поскладані, а я не займаюся Світовим Пануванням.

Маркус подивився на неї з підлоги. Вона виглядала, як гірський хребет з такого кута зору; м'яка і пухнаста версія Анд.

— Слухай, як тобі така ідея: я плачу тобі 15 фунтів на тиждень, якщо ти за цей тиждень двічі приходиш і даєш раду цій паперовій катастрофі. Ти собі повчишся, а я одержу те, що вже давно мав зробити. Га? Як тобі це?

Як їй це? Джойс уже платила Міллату тридцять п'ять фунтів на тиждень за такі дрібниці, як догляд за Оскаром, миття машини, прополювання грядок, миття вікон і викидання непотрібних паперів. За що вона насправді платила, — це, звісно, за присутність Міллата. За енергію навколо себе. І за надію.

Айрі розуміла, у що вона вплуталася. Вона приймала рішення не п'яною, сторопілою, з відчаю чи розпачу, як Міллат. Більше того, їй самій цього хотілося; їй хотілося злитися з Чалфенами, бути з ними однієї плоті; відділитися від хаотичної, випадкової плоті власної сім'ї

і трансгенно злитися з чужою родиною. Унікальна тварина. Новий вид.

Маркус спохмурнів:

— Ну, чого так довго думати? Я хотів отримати відповідь ще в цьому тисячолітті, якщо ти не проти. То як тобі ідея?

Айрі ствердно кивнула і посміхнулася:

— Кльово. Коли починати?

Алсані і Клари це все не надто подобалося. Але їм знадобилося трохи часу, поки накопичилися докази і зібралось невдоволення. Клара тричі на тиждень відвідувала вечірні курси (предмети: Британський імперіалізм від 1765 року до сьогодні; Середньовічна література Вельсу; Чорний фемінізм), Алсана ж сиділа за швейною машинкою весь світловий день, подарований Аллахом, а навколо неї гриміла сімейна війна. Вони говорили по телефону досить рідко, а бачилися — ще рідше. Але обидві, незалежно одна від одної, відчували неприязнь до Чалфенів, про яких їм доводилося чути дедалі частіше. Після кількох місяців таємного спостереження Алсана впевнилася, що це саме до Чалфенів ходив Міллат, коли регулярно зникав з дому. Що ж до Клари, то вона вже давно бурчала на Айрині волейбольні відмазки. Цілі місяці тільки й звучало, що Чалфени те, Чалфени се; Джойс сказала таку чудову річ, Маркус такий жахливо розумний. Але Клара була не з тих, хто одразу здійсмає скандал; вона пристрасно бажала Айрі *добра*; і вона завжди була переконана, що готовність жертвувати становить дев'ять десятих доброго батьківства. Вона навіть запропонувала влаштувати зустріч із Чалфенами, але або Клара мала параною, або Айрі старанно уникала цього. І чекати допомоги від Арчібальда було марно. Він бачив Айрі поспіхом, коли вона забігала додому

прийняти душ, переодягнутися або перекусити, і його не надто турбувало, що вона без кінця торочить про дітей Чалфенів (*Звучить гарно, люба*), чи про те, що каже Джойс (*Так і сказала? Дуже розумно, люба*), чи про те, що каже Маркус (*Звучить, наче це сказав Айнштайн у його віці, ге, люба? Ну, і добре для тебе. Мушу бігти. Ми зустрічаємося із Семмі о восьмій в «О'Коннела»*). Арчі був товстошкірим, як крокодил. Батьківство у його розумінні — це була така надійна позиція (найнадійніша позиція в Арчиному житті), що йому й до голови не могло прийти, що хтось може зняти цю корону йому з чола. Тож Кларі залишалося кусати губи на самоті, сподіваючись, що вона не втрачає своєї єдиної дочки, і мовчки скотувати кров.

Але Алсана врешті-решт виришила, що раз пішла тотальна війна, то їй потрібен союзник. Наприкінці січня 1991-го, коли Різдво та Рамадан були вже щасливо позаду, вона взялася за телефонну трубку.

— Так ти знаєш про цих Чаффінів?

— *Чалфенів*. Здається, правильно Чалфен. Так, вони батьки друзів Айрі, так мені здається, — сказала Клара нещиро, сподіваючись перше почути те, що знала Алсана. — Джошуа Чалфен. Вони виглядають на гарну сім'ю.

Алсана чмихнула:

— Я буду називати їх Чаффінсами — брудні пташки-англікашки, що вічно намагаються склювати найкраще насіння! Їхні птахи обскубують мені куці, а ці Чалфени роблять те саме з моїм хлопчиком. Але вони *ще гірші*; вони як зубаті птахи, як птахи із гострими іклами — вони не просто крадуть, вони роздирають на шматки! Що ти про них знаєш?

— Ну... загалом, нічого. Вони ніби допомагають Айрі і Міллату з уроками, це те, що вона мені сказала. Я впевнена, там нема нічого поганого, Алсі. І Айрі тепер добре встигає в школі. Вона рідко буває вдома, але тут

я не можу втручатися.

Клара почула, як Алсана люто хряпнула долонькою по поручню:

— Ти їх бачила? Бо я їх не бачила, однак вони дозволяють собі давати моему синові гроші і притулок, так ніби він їх не мав, — і наговорюють на мене, це точно. *Тільки Аллах знає*, що він там їм говорить про мене! Хто вони такі? Я про них нічого ніколи не знаю! Міллат стирчить там весь час, а я не бачу зовсім, щоб його оцінки ставали кращими, і курить він, як чоботар, і спить з дівками. Я пробувала говорити Самаду, але він собі на своїй хвилі — просто не слухає. Тільки репетує на Міллата, а до мене навіть не говорить. Ми намагаємося дістати гроші, щоб повернути Маджіда і послати його до хорошої школи. Я зі шкіри пнуса, щоб ця сім'я трималася купи, а ці Чаффінси її роздирають на шматки.

Клара закусила губу і мовчки хитнула головою.

— Ти ще там, жінко?

— Так, — сказала Клара. — Так. Бачиш, Айрі, ну... вона просто обожнює їх. Мене це спочатку засмучувало, але потім я подумала, що я просто накручую себе. Арчі каже, що я себе накручую.

— Якщо ти цій ватній голові скажеш, що на місяці немає гравітації, він подумає, що ти верзеш дурниці. Ми без його думки обходимося вже п'ятнадцять років, обійдемося і зараз. Claro, — схвильовано продовжувала Алсана, і їй важке дихання почулося в самій слухавці, її голос звучав утомлено. — Ми завжди приходили *на допомогу одна одній*... Ти мені зараз *потрібна*.

— Так... Просто я думаю...

— Прошу тебе. Не думай. Я взяла квитки в кіно, старе і французьке, таке, яке тобі подобається — о другій тридцять сьогодні. Зустрінемося біля кінотетру «Трісайкл». Племінниця-соромітниця теж прийде. Поп'ємо чаю. Поговоримо.

Йшов «A Bout de Souffle». 16 мм, чорно-білий. Старі фoordи і бульвари. Манжети і носові хустинки. Поцілунки і цигарки. Клара обожнювала такі фільми (Красень Бельмондо! Красунчик Себерг! Розкішний Париж!), Ніна вважала, що вони надто французькі, а Алсана взагалі не розуміла, ну що в цих *дідьчих* фільмах такого:

— Двоє молодих людей носяться Парижем і мелють якусь дурню, стріляють поліцаїв, крадуть машини, і ще у цих фільмах ніколи не носять ліфчиків. Якщо це європейське кіно, то я вибираю Голівуд. Добре, жінки, нумо до справ.

Ніна сходила за чаєм і бряцнула чашки на стіл.

— Ну, що за конспірація з приводу цих Чаффінів? Наче Гічкок якийсь.

Алсана коротко описала справи.

Ніна полізла в сумочку за своїми «Консулами», припала одну цигарку і видихнула ментоловий димок.

— Тіточко, вони виглядають на абсолютно симпатичну сім'ю із середнього класу, яка просто допомагає Міллату з його уроками. І заради цього ти вискубнула мене з роботи? На трагічний детектив це не тягне, чи не так?

— Ні, — обережно заперечила Клара, — звичайно ні, але про що говорить твоя тітка, — то це про те, що Міллат і Айрі проводять там стільки часу, що ми б хотіли знати більше про цю сім'ю. Це природно, чи не так?

Алсана заперечила.

— Я говорю *не* про це. Я говорю про те, що ці люди забирають у мене сина! Зубаті птахи! Вони його в кінець обангліять! Вони навмисне відбивають його від рідної культури, сім'ї, релігії...

— А відколи тобі свербить у задниці за релігію?

— *Ти*, племіннице-соромітнице, *ти* не знаєш, як мені серце кров'ю стікає за мого хлопчика, *ти* про це *нічого* не знаєш!..

— Добре, якщо я нічого ні про що не знаю, якого хріна ти мене сюди покликкала? В мене нахрін купа справ, сама знаєш, — Ніна взялася за сумочку і вдала, що встає. — Вибач нас, Кларо. Я не знаю, чому воно завжди так виходить. Побачимось...

— Сядь, — засиччала Алсана, схопивши її за руку. — Сядь, все окей, *записано*, Міс Лесбійська Розумаха. Слухай, ти нам треба, окей? Сядь, вибач, вибач. Окей? Так краще.

— Добре, — сказала Ніна, злісно гасячи недопалок об серветку. — Але я буду говорити, що я думаю, так що стули пащеку, коли говорю я. Окей? Окей. Так. Ти кажеш, що Айрі тепер в перших рядах у школі, і, якщо з Міллатом так не сталося, то це не дивина, він взагалі не знає, що таке *працювати*. Принаймні хоч хтось намагається йому допомогти. А якщо він бачиться із цими людьми надто часто, то це, очевидно, його вибір, а не їхній. У твоєму домі зараз не Райський Сад, правда? Він втікає від себе самого і шукає щось таке далеко від Ікболів, наскільки це лише можливо.

— Та вже! Вони живуть через дві вулиці! — триумфально вигукнула Алсана.

— Ні, тіточко. *Концептуально* далеко від вас. Бути Ікболем час від часу дещо задушливо, знаєш? І він використовує цю іншу сім'ю як прихисток. Вони, мабуть, добре впливають, абощо.

— Абощо, — сказала Алсана із загрозою.

— Чого ти боїшся, Алсі? Він інше покоління — ти сама завжди кажеш: мусиш відпустити його шукати свій власний шлях. Так, і подивись на мене, говори-говори — для тебе я, може, і племінниця-соромітниця, Алсі, але я непогано заробляю собі на своєму взутті. — Алсана із сумнівом покосилася на високі чорні черевики, які Ніна змодельовала, пошила і сама носила. — І я непогано живу — сама знаєш, у мене є життєві принципи.

Просто для прикладу. А він уже воює з дядьком Самадом. Не треба йому починати війну ще й з тобою.

Алсана тільки буркнула у свій чорничний чай.

— Якщо вже хочеш чимось перейматися, то переймайся цими з ХВІ, з якими він ошивається. Вони *не в собі*. І їх до хріна багато. Стільки, що ти навіть і не здогадуєшся. Мо, ти знаєш, різник — так, ти знаєш, — із Гусейнів-Ішмаєлів — з Ардашірової гілки родини. Так от, він один із них. І чортів Шіва, з ресторану, — його вже завербували!

— На його щастя, — в'їдливо вставила Алсана.

— Але це не має стосунку до ісламу, Алсі. Вони пхаються в політику. В певні сфери політики. Один засранець сказав мені і Максін, що ми горітимемо у пекельному вогні. Що ми найнижча форма існування — гірше, як слимаки. Я йому за то добряче по яйцях врубала. *Оце з приводу кого ти маєш перейматися.*

Алсана похитала головою і відмахнулася від Ніни.

— Ти що — не розумієш? Я переймаюся тим, що мого сина від мене забирають! Я вже одного втратила. Шість років я не бачила Маджіда. Шість років. І тепер ці люди, ці Чаффінси — і вони проводять більше часу з Міллатом, ніж я. Ти це розумієш хоча б?

Ніна зітхнула, покрутила гудзиком на кофточці, і тоді, побачивши сльози на тітчиних очах, поступилася і мовчки хитнула.

— Міллат і Айрі часто навіть вечеряють там, — тихо сказала Клара. — І Алсана, тобто, твоя тітка і я, ми просто подумали... якби ти разок сходила з ними... ти виглядаєш молодою, і ти наче молода, і ти б могла піти і...

— Доповісти вам, — закінчила Ніна, закотивши очі. — Просочитися у стан ворога. Та нещасна сім'я — вони просто не знають, з ким мають справу, чи не так? За ними спостерігають, а вони навіть про це не здогадуються. Це як чортові «Тридцять дев'ять років».

— Соромітнице: так чи ні?

Ніна застогнала.

— Так, тіточко. Так, якщо вже так треба.

— Дуже вдячна, — сказала Алсана, допиваючи чай.

*

Не те, щоб Джойс ненавиділа гомосексуалістів. Їй подобалися геї. І вона їм подобалася. Вона навіть мимоволі збрала навколо себе маленький гурток геїв, групу чоловіків, що сприймали її як гібрид Барбари Стрейзанд, Бетт Дейвім і Джоан Баез, і раз на місяць збирались, щоб зготувати їй вечерю і позахоплюватись її смаком одягатися. Тож Джойс не могла бути гомофобною. Але гомосексуальні жінки... якось Джойс невпевнено почувалася щодо лесбійок. Не те, щоб вона їх недолюблювала. Вона їх просто *не розуміла*. Джойс розуміла, як чоловіки могли любити чоловіків; вона сама присвятила своє життя любові до чоловіка, тож вона знала, як це. Але ідея жіночої любові до жінки була така далека її когнітивному сприйняттю світу, що вона цього просто не могла *перетравити*. Саму ідею. Вона її *не вловлювала*. Бачить Бог, вона намагалась. У сімдесятих вона сумлінно читала «Добро Самотності» і «Наше тіло таке, як воно є» (де був особливий розділ); нещодавно вона прочитала і подивилася «Не лише помаранчі — фрукти», але ніщо з того не допомогло. Це її не ображало. Просто вона не бачила в цьому *сенсу*. Тож коли Ніна заявила на обід за руку з Максін, Джойс просто сиділа і заціпеніло витріщалася на них двох, поки вони їли першу страву (хліб з бобовою підливою). Вона сиділа як вкопана, і мовчала цілих двадцять хвилин, поки Чалфени торочили свою одвічну балачку, крім частини, за яку відповідала Джойс. Це було так, ніби її загіпнотизували або закутали у густу хмару, і крізь туман вона чула шматки розмови, що велася без неї.

— Тож, перше чалфенівське питання, як завжди: чим ви займаєтеся?

— Черевики. Я шию черевики.

— А. Гммм. Не те, щоб предмет для дотепної розмови, боюсь. А ви, чарівна панно?

— Я чарівна панна від лайдакування. Я ношу черевики, які вона робить.

— Ага. Значить, ви не вчитеся?

— Ні, я не переймалася універсом. Це окей?

Ніна теж стала в оборону:

— І — щоб ви не напружувалися питати — я так само.

— Що ви, я й не думав вас засмутити...

— І не засмутили.

— Бо це не так уже мене й здивувало... Я знаю, що ви не найбільш академічна родина у світі.

Джойс бачила, що розмова пішла криво, але не могла заговорити, щоб хоч якось згладити її. У її горлянці сиділи чортики, і вона боялася відкрити рота хоч трішки, бо крізь щілину одразу вискочив би один із них. Маркус, який ніколи не помічав, що ображає когось, просяяв.

— Ви обидві — просто неймовірна спокуса для чоловіка.

— Так?

— О, лесбі завжди спокуса. І я певен, деякий пан мав би собі трохи надії, хоча ви, мабуть, надаєте перевагу красі над інтелектом, тож мені й сподіватися не варто.

— Ви виглядаєте аж надто впевненим щодо свого інтелекту, містере Чалфен.

— А хіба я не маю підстав? Я жахливо розумний, знаєте.

Джойс тільки продовжувала дивитися на них, думаючи: «Котра залежить від котрої? Котра привчила іншу? Котра ростить іншу? Котра запилує і котра вигодовує?»

— Ну, чудово мати за столом нових Ікболів, правда, Джозш?

— Я Беґам, а не Ікбол, — сказала Ніна.

— Я ніяк не можу позбутися думки, — сказав Маркус, пропустивши її слова повз вуха, — що чоловік-Чалфен і жінка-Ікбол були б просто вибуховою сумішшю. Наче Фред і Джинджер. Ви б нам давали секс, а ми б вам розум чи щось. Га? Ви б тримали Чалфена в тонусі — ви ж такі гарячі, як Ікболи. Індійська пристрасть. Кумедна штука у вашій сім'ї: перше покоління — божевільних вар'ятів, а у другого вже є голова на плечах.

— Гмм. Слухай: ніхто не називає мою сім'ю вар'ятами, окей? Навіть, якщо вони вар'яти. *Тільки я* називатиму їх вар'ятами.

— Слухай, спробуй застосовувати мову доречно. Ти можеш сказати «ніхто не називає мою сім'ю вар'ятами», але це не зовсім правильно. Бо люди називають і будуть називати. В будь-якому випадку треба казати: «Я не хочу, щоб люди...» тощо. Це деталь, але ми розумітимемо одне одного краще, якщо не будемо надуживати термінами і сталими фразами.

А тоді, якраз коли Маркус поліз у духовку, щоб витягнути звідти страву на вечерю (курча в горщиках), рот Джойс відкрився сам по собі і, з абсолютно непояснюваних причин, з нього вийшло таке:

— Ви спите одна в одній на грудях замість подушок?

Нінина виделка, на півшляху до рота, завмерла просто навпроти кінчика її носа. Міллат вдавився огірком. Айрі боролася з нижньою щелепою, щоб повернути її в альянс із верхньою. Максін загиготіла.

Але Джойс і не збиралася червоніти. Вона походила від тих кровожерливих жінок, які продовжували йти крізь африканські болота, навіть коли чорношкірі носії кидали їхній багаж на землю і йшли геть, навіть коли білі чоловіки спиралися на свої рушніці і хитали головами. Вона була викувана з того заліза, що й жінки фронтиру, які, озброєні лише біблією, рушницею і москітною

сіткою, холоднокровно змушували чорношкірих чоловіків йти в прерії до горизонту. Джойс не знала слова «відступати». Вона завжди стояла на своєму.

— Просто дуже часто в індійській поезії трапляється образ грудей, на яких сплять, м'яких грудей, грудей-подушок. Мені просто, просто цікаво, чи біла спить на чорній, чи, як можна подумати, чорна на білій? Застосовуючи метафору по-подушки, розумієте, я просто цікавилась... як...

Мовчанка запала довга, густа і хвороблива. Ніна обурено замотала головою і кинула виделку на тарілку. Максін нервово вистукувала «Вільгельма Теля» по скатертині. Джош виглядав так, наче він зараз заплаче.

Врешті, Маркус відкинув голову, плеснув у долоні і видав розгонистий чалфенівський регіт:

— Я цілий вечір хотів запитати це. Молодець, Мама Чалфен!

*

Отож, перший раз за все своє життя Ніні довелося визнати, що її тітонька мала цілковиту рацію.

— Ти хотіла, щоб я тобі доповіла, то я тобі доповідаю: божевільні, ідіоти, капелюхи без голови, гумові чоботи в сонячний день, верескливі торби. Всі як один.

Алсана хитнула з відкритим ротом і попросила Ніну втретє переказати уривок, коли за десертом Джойс, подаючи якусь дурницю, спитала, як мусульманські жінки примудряються випікати пироги у своїх довгих чорних простирадлах — хіба рукави не вимазуються в тісто? Так же ж можна запалити себе від газової конфорки!

— І така маячня увесь час, — підсумувала Ніна.

Але, як буває, коли хтось отримує підтвердження стану речей, з'ясувалося, що ніхто насправді не має жодної ідеї, що з цим робити. Айрі та Міллату виповнилося по шістнадцять, і вони безперестанку нагадували своїм

шановним матерям, що вони тепер мають повне право робити що захочуть і коли захочуть. Алсана з Кларою не могли заґратувати вікна і зачинити двері на замок, а відтак вони були просто безсилі. Що б вони не зробили, стало б тільки гірше. Айрі ще більше часу відводила на своє «занурення в чалфенізм». Клара бачила, як Айрі морщиться, коли говорить її батько, і зводить брову, коли Клара вкладається в ліжку із улюбленим таблоїдом. Міллат тижнями не з'являвся вдома, інколи повертаючись із несвоїми грішми в кишнях і акцентом, що коливався від м'якої вимови Чалфенів до вуличної балачки ХВІ. Самад просто казався. Ні, не просто. Він мав причину божеволіти. Міллат був ні те ні се, ні риба ні м'ясо, ні мусульманин ні християнин, ні англієць ні бенгалець; він існував десь посередині, існував на території свого середнього імені, *Зульфікар*, у дзвоні двох мечів:

— Скільки разів, — волав Самад, спостерігаючи, як його син купував автобіографію Малкольма Ікс, — скільки разів треба сказати «дякую» під час однієї-єдиної дії? Дякую, коли передаєш книжку, дякую, коли вона її бере в руки, дякую, коли вона тобі каже ціну, дякую, коли бере гроші! Це називається англійська ввічливість — але просто нахабство. Єдина істота, яка достойна стількох подяк, є сам Аллах!

І Алсана, знову між ними, як між двох вогнів, відчайдушно намагалася знайти середній шлях:

— Якби тут був Маджід, він би дав вам обом раду. З його розумом юриста він би розплутав цей клубок.

Але Маджіда тут не було, Маджід був там, і щоб виправити ситуацію, не було грошей.

А тоді настало літо, і принесло шкільні іспити. Айрі була друга за Чалфеном Товстунчиком, і Міллат впорався краще, аніж всі, із ним включно, сподівалися. Це міг бути лише чалфенівський вплив, і Клара, між іншим, почувалася трохи винною. Алсана тільки сказала:

— Ікболівський розум. Врешті-решт він узяв гору, — і вирішила відсвяткувати подію спільним із Джонсами барбекю на Самадовому газоні.

Ніна, Максін, Ардашір, Шіва, Джошуа, тітоньки, кузени, друзі Айрі, друзі Міллата, друзі з ХВІ і класний керівник, всі вони прийшли і трохи впилися (за винятком ХВІ, які сиділи собі окремо) дешевим іспанським шампанським із пластикових склянок.

Все йшло добре, поки Самад не помітив коло із складеними на грудях руками і зеленими краватками-метеликами.

— А що вони тут роблять? Хто впустив невірних?

— Слухай, ти сам тут трохи..., чи не так? — відрізала Алсана, вказуючи поглядом на три пляшки з-під «Гіннеса», які Самад уже встиг спорожнити, закусуючи хот-догом з соусом, що стікав Самадовим підборіддям. — Хто кине перший камінь на нашому барбекю?

Самад люто глянув на неї і поплівся з Арчі помилуватися сараєм, який вони вдвох відремонтували. Клара скористалася нагодою відвести Алсану вбік і поставити їй запитання.

Алсана наступила ногою на власний коріандр:

— Ні! Ніколи в житті. За що я маю їй дякувати? Якщо він добре склав іспити, то це завдяки його власному розуму. Ікболівському розуму. Жодного, жодного разу навіть ці довгоносі Чаффінси не удостоїли мене телефонним дзвінком. Через мій труп, дорога моя.

— Але... я просто подумала, це було б гарно — піти і подякувати їй за той час, який вони присвятили дітям... Може, ми не зовсім правильно думали про неї...

— Заради Бога, йди, пані Джонс, йди, якщо хочеш, — скрушно сказала Алсана. — Але щоб я — тільки через мій труп.

*

— А це — доктор Соломон Чалфен, Маркусовий дід. Він був серед небагатьох, хто прислухався до Фройда, коли весь Відень вважав його сексуальним збоченцем. Чудове обличчя, правда? У ньому стільки мудрості. Перший раз, коли Маркус показав мені це фото, я зрозуміла, що хочу за нього заміж. Я подумала: якщо Маркус так виглядатиме у вісімдесят, мені просто поталанило!

Клара посміхнулася і задивилась на дагеротип. Вона вже помилювалася вісьмома такими ж фото, вилаштуваними вздовж каміну (Айрі похмуро її супроводжувала), і попереду було ще стільки ж.

— Це грандіозна стара родина, і, даруйте мені таку самовпевненість, Клара, — можна називати вас Кларою?

— Клара в порядку, місіс Чалфен.

Айрі чекала, що Джойс попросить Клару називати її Джойс.

— Як я казала, це грандіозна стара родина, і, якщо ваша ласка, мені подобається думати про Айрі як свого роду додаток до неї. Вона така хороша дівчинка. І нам так подобається мати її поряд.

— Їй подобається бути поряд, я думаю. І вона вам справді багато завдячує. Ми всі завдячуємо.

— О ні, ні, ні. Я вірю у Відповідальність Інтелектуалів... а поза цим, це було в задоволення. Справді. Я сподіваюся, ми її бачитимемо й надалі, незважаючи на те, що іспити вже позаду. Попереду ще кваліфікаційні А-екзамени, якщо вже немає інших підстав!

— О, я певна, вона ще прийде, в будь-якому разі. Вона про вас весь час говорить. Чалфени те, Чалфени се...

Джойс накрила Кларину руку своєю:

— О, Кларо, мені так приємно. І мені приємно, що ми нарешті зустрілися. О так, я ще не закінчила. Де ми зупинилися... а, так, це Чарльз і Анна — дід і баба в других — давно

вже померли, на жаль. Він був психіатром — так, ще один, а вона була біологом — дуже симпатична мені жінка.

Джойс відступила на хвильку, наче мистецький критик в галереї, і поклала долоні собі на стегна.

— Я маю на увазі, що тепер ви могли уже розуміти, що це в генах, правда? Цей розум. Я маю на увазі, саме виховання такого не дасть. Чи не так?

— О так, — погодилася Клара. — Я думаю, не дасть.

— Слухайте, просто з цікавості — я маю на увазі, мені просто цікаво знати — звідки іде розум в Айрі, від ямайок чи від англійців?

Клара окинула оком довгу чергу білих мерців у накрохмалених комірцях, деякі з моноклем, деякі у формі, деякі серед родини, і всі застигли перед повільною камерою. Вони всі їй когось нагадували. Нагадували їй власного діда, франтуватого капітана Чарлі Дурхама, на одній його фотографії, що збереглася: застібнутий і блідий, він з викликом дивився в камеру, не стільки віддаючись об'єктиву, скільки витравлюючи власний образ в ацетаті. Тип, який називають м'язистим християнином. Бовдени називали його Білявчиком. «Чортовий ідіот, він мав усьо, що хтів».

— По моїй лінії, — несміливо сказала Клара. — Я думаю, від англійців з мого боку. Мій дід був англійцем, досить багатим, як мені казали. Його дитина, моя матір, народилася під час Кінгстонського землетрусу, у 1907-му. Я думаю, той трас розтряс бовденівські мізки по полицях, бо відтоді ми досить незле справуємось!

Джойс бачила, що Клара сподівалася на сміх, тож швидко спромоглася на хихотіння.

— Але якщо серйозно, то це був капітан Чарлі Дурхам. Він навчив мою бабцю всього, що вона знала. Добротна англійська освіта. Бачить Господь, я не знаю, звідки ще це могло б узятися.

— Гм, як захопливо! Це те, що я кажу Маркусу, — це справді гени, хай там що не кажуть. Він каже, я спрощую,

але він надто вже вірить теорії. Врешті я завжди виявляюся права!

Коли парадні двері зачинилися за нею, Клара ще раз прикусила губу, цього разу від фрустрації і злості. Чому вона сказала «капітан Чарлі Дурхам»? Це ж була чистої води брехня. Фальшивка, як її власні білі зуби. Клара була розумніша, ніж капітан Чарлі Дурхам. Гортенз була розумніша, ніж капітан Чарлі Дурхам. Мабуть, навіть бабця Амброзія була розумніша за капітана Чарлі Дурхама. Капітан Чарлі Дурхам розумним не був. Він думав, що був, але це не так. Він пожертвував тисячею людей, бо хотів врятувати одну жінку, якої, до того ж, не знав. Капітан Чарлі Дурхам був дурноверхий чортівий ідіот.

13. Корені Гортенз Бовден

Дешиця англійської освіти може бути дуже небезпечною. Улюбленим прикладом Алсани була історія лорда Еленберга, який, відділивши провінцію Сінд від Індії, надіслав у Делі телеграму із одним-єдиним словом: *рессаві*, відмінюваним латинським дієсловом, що означає «я згрішив». «Англійці — єдиний народ, — казала вона з відразою, — який хоче вас повчати і при цьому у вас же красти». Недовіра Алсани до Чалфенів саме з цього і походила.

Клара погоджувалася, але з інших, більш особистих причин: фамільної пам'яті; незмивного сліду поганої крові у Бовденах. Її матір, поки ще була всередині своєї власної матері (бо якщо вже розповідати цю історію, то їх треба складати одна в одну, як матрьошок, — Айрі назад в Клару, Клару — назад в Гортенз, Гортенз — в Амброзію), була мовчазним свідком того, що трапляється, коли англійці ані сіло ні впадо вирішують, що тобі потрібна освіта. Бо капітану Чарлі Дурхаму — нещодавно посланому в Ямайку — виявилося недостатньо запліднити дорослу дочку своєї хазяйки однієї п'яної ночі в коморі Бовденів, у травні 1906 р. Його не задовільнив сам факт позбавлення її цноти. Йому треба було ще й навчити її чогось на додачу.

— Мене? Він хутів вчити мене? — Амброзія покляла руку на невелике пузо, в якому вже була Гортенз,

і прибрала щонайневиннішого вигляду, на який лише була здатна. — Чуго це він надумався мене вчити?

— Три рази в тиждень, — сказала її матір. — І не питайся мене нашо. Але Бог йуго знає, може, ти чугось і навчишся. Дякуй за таку доброту. Не треба всяких чого і нашо, якщо такий симпатичний, справжній англієць, як містер Дурхам, робить тубі ласку.

Навіть Амброзія Бовден, довгонога сільська капризуля, яка за свої чотирнадцять років шкільної лави в очі не бачила, розуміла помилковість цієї поради. Якщо англієць вирішив зробити тобі ласку, першим кроком має бути питання «чому?», бо для цього завжди є причина.

— Ти ше тут, зубата? Він тебе хоче бачити. Не чекай, шоб я плюнула тудо на підлогу і заставила тебе дубігти до нього, поки вуно висохне!

Тож Амброзія Бовден, із Гортенз всередині, поспішила в кімнату до капітана і стала ходити туди тричі на тиждень по наставляння. Літери, числа, Біблія, історія Англії, тригонометрія — а коли матір Амброзії йшла собі з хати, ще анатомія, що виявлялася значно довшим уроком і викладалася згори на студентці, поки вона лежала на спині і гиготіла. Капітан Дурхам сказав їй не хвилюватися за дитя, мовляв, він йому шкоди не зробить. Він також сказав, що їхня таємна дитина буде найрозумнішим негринятком на всю Ямайку.

Поки спливав час, Амброзія перейняла від нього багато чудових речей. Він навчив її, як читати випробування Йова і перестороги Об'явлення, як розмахувати ключкою для крикета і читати напам'ять «Єрусалим». Як додавати у стовпчик. Як відмінювати латинський іменник. Як цілувати вухо чоловіка, аж поки він не почне схлипувати, наче дитина. Але, основне, він навчив її, що вона більше не служниця, що освіта піднесла її, що в глибині душі вона леді, хоча її рутинна робота залишалася незмінною. Тут, тут, любив показувати він кудись

під її грудиною, точно на те місце, яким вона спиралася на мітлу для пилу. Більше не кімнатна дівчина, Амброзія, більше не дівчина, казав Дурхам, насолоджуючись каламбуром.

І врешті одного дня, коли Гортенз залишалося до народження п'ять місяців, Амброзія вибігла по сходах у дуже вільній, хитрій лляній сукні і постукала у двері однією рукою, іншою ховаючи за спиною букет англійських нагідок. Вона хотіла зробити приємне своєму коханому, подарувавши квіти, що нагадують йому про дім. Вона стукала і стукала, і кликала, кликала. Але на той час він уже поїхав.

— Не питай мене, чуго, — сказала мати Амброзії, підозріло споглядаючи її живіт. — Він просто підірвався і пуїхав, ні сіло ні впало. Але він лишив писульку, що хоче, щоб про тебе пудбали. Він хоче, щоб ти чимшвидше пуїхала до маєтку і спитала там містера Гленарда, доброго християнина і джентльмена. Бог знає, може, ти там чугось і навчишся. І не чекай, поки я плюну на підлогу...

Але Амброзія не дочекалася, поки останні слова впали на землю, і вискочила з кімнати.

Виглядало на те, що Дурхам поїхав залагоджувати конфлікт у Кінгстонській друкарні, де молодик на ім'я Гарвей підняв страйк друкарів за підвищення платні. А потім він затримався ще на три місяці тренувати солдатів Його Величності Короля Тринідаду, показувати їм, що є що. Англійці чудово знають, як уникати однієї відповідальності коштом іншої. Але вони також люблять вважати себе відповідальними, тож Дурхам просто тимчасово довірив перервану освіту Амброзії Бовден своєму добродругу серу Едмунду Флекеру Гленарду, який, як і Дурхам, вважав, що місцеві потребують напучування, християнської віри і моральної опіки. Гленард був зачарований нею — хто б не був? — тримати біля себе

симпатичну, слухняну дівчинку, яка ще й із задоволенням поралася по господарству. Але за два тижні її перебування вагітність стала очевидною. Люди почали говорити. Так тривати не могло.

— І не питай мене, чуго, — сказала матір Амброзії, вихоплюючи листа з Гленардовими вибаченнями з рук заплаканої дочки. — Може, ти чугось навчишся. Може, він не хоче гріха у себе в хаті. Ти вже тут! І нічо вже не поробиш! — Але в листі, як виявилось, була втішальна пропозиція. — Вони пишуть, він би хотів, щоб ти пуїхала і спитала християнську леді місіс Брентон. Він каже, ти можеш з нею лишитися.

Отже, Дурхам лишив указівки, що Амброзія має бути представлена англійській Англіканській церкві, Гленард пропонував ямайську Методистську, але місіс Брентон, яскраво-руда шотландська стара діва, що спеціалізувалася на втрачених душах, мала з цього приводу власні ідеї.

— Ми йдемо до Істини, — рішуче сказала вона, коли настала неділя, бо їй не подобалося слово «церква». — Ти, я і невинне дитя, — додала вона, плескаючи Амброзію по животу, якраз над голівкою Гортенз, — будемо слухати слова Єгови.

(Це місіс Брентон познайомила Бовденів зі Свідками, Расселітами, «Вартовою вежею» — в ті часи у них було багато назв. Місіс Брентон зустрічалася із самим Чарльзом Тейзом Расселом у Піттсбурзі на початку минулого століття, і була вражена його обізнаністю, його натхненністю і солідною бородою. Під його впливом вона навернулася з протестантизму, і, як в усіх новонавернених, найбільшою втіхою місіс Брентон було навернення інших. А тут вона знайшла двох простих, охочих суб'єктів — Амброзію та дитину в її животі, оскільки їх не було з чого навертати.)

Істина прийшла до Бовденів тієї зими 1906 року із кров'ю перетекла від Амброзії до Гортенз. Гортенз вірила, що вона, хоч і була ще в матці, цілком свідомо навернулася

в той момент, коли її матір пізнала Єгову. Пізніше вона ладна була присягнути на Біблії, що, поки була в маминому животі, кожне слово «Тисячолітнього світанку» містера Рассела, який Амброзії читали ніч за ніччю, наче осмосом, потрапляло просто в душу Гортенз. Тільки цим можна пояснити відчуття дежавю, коли вона читала шість томів роками пізніше, вже в дорослому віці; чому вона могла читати з пам'яті, прикриваючи сторінки долонею, якщо раніше цього тексту не бачила? Тільки тому, що всі її корені вели до самого початку, бо вона була там присутня; вона пам'ятає; ті події 14 січня 1907 року, в день жажливого ямайського землетрусу, не сховані від неї, але яскраві і ясні, як день.

— *У швидкому часі шукатиму тебе... Душа моя спрагла тебе, тіло моє прагне тебе у цій пустелі, де немає жодної краплі води...*

Так співала Амброзія, коли настав час її пологів, і вона котилася зі своїм величезним пузом по Кінг-стріт, благаючи про друге пришествя Христа чи друге пришествя Чарлі Дурхама — двох чоловіків, що могли її порятувати, таких подібних в її уяві, що вона їх майже плутала. Вона вже дійшла до середини третього вірша, принаймні так розповідає Гортенз, коли ця буйна стара бочка рому, сер Едмунд Флекер Гленард, по вінця заповнений спиртним після Ямайського клубу, заступив їй дорогу.

— Ах ти, шльондро капітана Дурхама! — згадує Гортенз слова, які він вигукнув замість привітання, і Амброзія тільки глипнула на нього:

— Гарний деньок, як на таку справу, не?

Амброзія спробувала обійти його, але його туша знову опинилася їй на шляху.

— То ти тепер чемна дівчинка, люба? Мені сорока на хвості принесла, що місіс Брентон привела тебе у свою церкву. Вони цікаві, ці свідки. Але ще цікавіше, чи вони готові до мулата як своєї нової пастви?

Гортенз добре пам'ятає відчуття його жирної руки, що хтиво торкнулася її матері, пам'ятає, як та з усіх сил відкинула цю руку.

— О, не хвилюйся, дитино. Капітан розповів мені твій маленький секрет. Але, звісно, секрети мають свою ціну, Амбросіє. Точно так само, як ямс, і стручковий перець, і мій тютюн щось коштують. Тож — ти бачила стару іспанську церкву, церкву Святої Антонії? Ти всередині була? Вона тут близько. Це просто чудо всередині, швидше з естетичних, ніж з релігійних міркувань. Це лише на хвилю, люба моя. Врешті, ніколи не слід відмовлятися, якщо тобі випала нагода повчитися.

Все, що відбувається, відбувається двічі — ззовні і всередині, і це вже дві різні історії. Ззовні Амбросії був білий мармур, не було людей, стояв позолочений вітвар, тьмяно світили задимлені свічки, і високо на постаменті схилила голову велика мармурова Мадонна. Все було неприродно тихо, коли сер Гленард почав її мацати. Але всередині несамовито билосся серце, тисяча маленьких м'язів скорочувались у марному намаганні відкинути Гленардову спробу виховання, жирні пальці, які вона відчувала навіть тепер, як вони вкрадаються під тонку бавовну і щипають соски, уже обважнілі від молока — молока, не призначеного для такого грубого рота. Але ззовні Амбросія наче перетворилася на крижану фігуру. Приросла до землі, така ж жіночно кам'яна, як Мадонна.

І раптом світ затрусився. Всередині Амбросії прорвалися води. Ззовні Амбросії тріснула підлога. Розвалилася зовнішня стіна, розлетілися на друзки вітражі, і Мадонна, наче вигнаний ангел, впала зі своєї висоти. Амбросія пошкандибала геть, і встигла дійти лише до сповідальень, коли підлога тріснула — широка тріщина! — і впала, недалеко від Гленарда, що лежав роздушений власним ангелом — зуби розсипалися по підлозі, штани спущені до кісточок.

А земля продовжувала вібрувати. Підлога тріснула вдру-ге. Втретє. Колони впали, півдаху зруйнувалось. Будь-яко-го іншого ямайського полудня крики Амброзії на кожну перейму, з якою Гортенз прокладала собі шлях, привернули б чиюсь увагу і хтось би прийшов їй на допомогу. Але того полудня у Кінгстоні настав кінець світу. Кричали всі.

Якби це була чарівна казка, то зараз саме час капітану Дурхаму стати героєм. Йому не бракувало якостей. Він був і красенем, і високим, і дужим, і був не від того, щоб їй допомогти, і кохав її (о, він кохав її; просто любив так, як англійці люблять Індію, чи Африку, чи Ірландію; проблема в самій любові, люди взагалі погано ставляться до своїх коханих) — все це так і було. Але, мабуть, сам сценарій має гандж. Мабуть, жодна історія, що відбувається на краденій землі, не може мати гепі-енду.

Бо коли Дурхам повернувся днем опісля землетрусу, він застав острів зруйнованим, дві тисячі людей загинулими, пагорби у вогні, половину Кінгстона в морі, голод, страх, цілі вулиці поглинуті землею — але ніщо так не перелякало його, як усвідомлення, що він може більше її не побачити. Тепер він зрозумів, що означає любити. Він стояв на плаці, самотній і збожеволілий від горя, оточений тисячею чорних облич, яких не пізнавав; єдиною білою фігурою була статуя Вікторії, яку останні поштовхи розвернули спиною до глядачів. І це не було далеким від правди. На серйозну допомогу спромоглися американці, а не британці, це вони відправили з берегів Куби три кораблі, по вінця завантажені провізією. Це був вдалий хід американців, як би це не драгувало англійський уряд, і Дурхам, як багато його співвітчизників, почувався враженим у своїй гордості. Він досі думав про цю землю, як про свою — свою, щоб ранили, і свою, щоб лікувати, навіть тепер, коли вона довела, що має власну логіку. У ньому досі було вдосталь англійського

виховання, щоб сприйняти як виклик те, що два американські солдати висадилися без його дозволу (всі висадки мали проходити через нього, або його начальників), і він побачив їх під консульством, зі зверхнім виглядом і повним ротом тютюну. Дивне відчуття: втрачати владу; відчуття, що існує країна, краще облаштована для того, щоб надати допомогу цьому маленькому острівцю, аніж Англія. Дивне відчуття: отак стояти у морі чорної шкіри — і не могли знайти ту, котру кохаєш, хто, як ти думаєш, тобі належить. Бо ж Дурхам вважав за обов'язок стояти тут і вигукувати імена жменьки слуг, лакеїв і покоївок, кількох вибраних, яких англійці брали із собою до Куби, поки вигасять пожежі. Якби він знав її прізвище, бачить Бог, він би його вигукнув. Але — за всю науку він так і не вивчив його. Він ніколи не запитав її прізвища.

Та навіть не за це капітан Дурхам, великий освітній діяч, був записаний в анналах Бовденів як чортівий ідіот. Він досить швидко знайшов її; він побачив у натовпі маленьку кузину Марлен і відіслав її з запискою до церкви, де вона востаннє бачила Амброзію, що співала зі свідками, дякуючи Господу за Судний День. Поки Марлен бігла так швидко, як тільки могли бігти її попелясті ніжки, Дурхам поволі йшов собі до Кінгз Гауз, резиденції сера Джеймса Светтенгема, губернатора Ямайки, думаючи, що зробив усе, що міг. У сера Джеймса він попросив зробити виняток для Амброзії батьківни, «освіченої негритьянки», з якою він збирався одружитися. Вона була не така, як інші. Їй потрібно було знайти місце поряд з ним на наступному кораблі.

Але якщо ти мусиш керувати землею, яка тобі не належить, ти звикаєш ігнорувати винятки; Светтенгем сказав йому відверто, що на його човнах немає місць для чорних шльондр та іншої скотини. Дурхам, спалахнувши і прагнучи помсти, випалив, що Светтенгем не має тут влади, доказом чого є поява американських кораблів, і потім,

на останок, повідомив про двох американських солдат, яких він бачив на англійській землі без дозволу, нахабні вискочні на землі, яка їм не належить. «Дивіться не вилийте дитини разом з водою», — крикнув Дурхам, червоний, як британська поштова скринька, шукаючи підкріплення в релігії власності, яка є його природженим правом, хіба це вже не наша країна? Хіба наша влада так просто скидається кількома слабенькими поштовхами землі?

Те, що сталося потім, — страшні речі: історія. Поки Светтенгем наказував американським кораблям їхати назад до Куби, Марлен повернулася з відповіддю від Амброзії. Одне речення з Йова: «Я черпатиму знання своє з неба». (Гортенз зберігала Біблію, з якої Амброзія написала цю фразу, і любила повторювати, що відтоді і надалі жодна жінка з Бовденів не брала уроків ні в кого, окрім Господа.) Марлен вручила Дурхаму його вирок і, спокійна, як слон, побігла назад у натовп шукати своїх батьків, які були поранені і слабі, і з останніх сил залишались на березі, чекаючи на рятувні човни, як тисячі інших. Їй хотілось передати їм добрі новини, почуті від Амброзії:

— Скоро прийде, скоро прийде.

— Корабель? — спитала Марлен, і Амброзія кивнула, хоч вона була надто поглинута екстазом молитви, щоб почути питання.

— Скоро прийде, скоро прийде, — сказала вона, повторюючи слова, які запам'ятала з Об'явлення; які її навчили Дурхам, потім Гленард, а потім місіс Брентон — кожен з них на свій лад; ці слова підтверджувало і полум'я, і тріщини в землі, і грім.

— Скоро прийде, — сказала вона Марлен, яка вірила її словам, як Євангелію. Дещиця британської освіти може бути дуже небезпечною річчю.

14. *Англійськіші за англійців*

В кращих традиціях англійського виховання, Маркус і Маджід стали друзями по листуванню. Історія початку їхньої дружби спричинила гарячі дебати (Алсана звинувачувала Міллата, Міллат стверджував, що адресу йому надіслала Айрі, Айрі сказала, що Джойс підглянула адресу в її записнику — і це була правда), але як би там не було, від березня 1991-го і надалі листи літали між ними так часто, як лише дозволяла нерегулярна бенгальська пошта. Сукупна продуктивність їхнього листування була неймовірною. За два місяці вони видали том завтовшки з Кітса, і за чотири уже наближалися до таких майстрів, як Святий Павло, Кларісса, Обурений з «Танбрідж Веллс»*. Оскільки Маркус знімав копії з усіх своїх листів, то Айрі довелося переформувувати його каталоги, щоб виділити окрему шухляду під їхнє листування. Вона розділила каталоги на дві частини, спочатку сортуючи за автором, а вже потім за хронологією, не задовільнившись простим датуванням. Бо це ж усе

* В газеті «Танбрідж Веллс едвертайзер» якимось стався курйоз. Редактор, стурбований відсутністю листів від читачів, доручив персоналу газети написати кілька емоційних підставних послань. Один із працівників підписався: «Обурений з «Танбрідж Веллс»».

стосувалося людей. Людей, які встановили зв'язок через континенти, через моря. Вона вигадала дві наклейки, щоб розділити купки матеріалу. На першій було написано: Маркус — до Маджіда. На другій: Маджід — до Маркуса.

Недобра суміш ревнощів і недобррозичливості змусили Айрі надужити своєю роллю секретарки. Вона вибрала невелику купку особливо важливих листів, принесла їх додому, витягнула з конвертів, і потім, після такого уважного читання, що побило б самого Ф. Р. Лівіса, акуратно повернула їх на місце. Те, що вона знайшла у цих конвертах із строкатими авіамарками, не принесло їй радості. Її ментор знайшов собі нового протеже. Маркус і Маджід. Маджід і Маркус. Так навіть звучало краще. Так само, як Ватсон і Крік звучало краще, ніж Ватсон, Крік і Вілкінс.

Джон Донн казав: «Більш, ніж поцілунки, листи єднують душі», і так воно є; Айрі насторожило таке єднання, таке успішне злиття двох людей в чорнилі і на папері, незважаючи на відстань між ними. Жодні любовні листи не бувають такими палкими. Жодна пристрасть не знаходить такої повної відповіді, та ще й від самого початку. Перші кілька листів були пронизані живою радістю від порозуміння: нудною для підлих хлопчиків-поштарів з Даки, обурливою для Айрі, захопливою для обох дописувачів:

«Так, ніби я завжди знав Вас; якби я був індуїстом, я б подумав, що ми були знайомі в попередньому житті». — Маджід.

«Ти думаєш, як я. Ти акуратний у висловлюваннях. Я ціную таких». — Маркус.

«Ви так гарно про це пишете, ви висловлюєте мої думки краще за мене самого. В моєму бажанні вивчати право, в моєму прагненні поліпшити долю моєї знедоленої країни, що стає жертвою кожної господньої напасті, кожного

урагану і повені — в цих моїх намірах що є основою? Який корінь, яка мрія в'яже їх всіх до купи? Надати цьому світові сенсу. Вилучити з нього випадковість». — Маджід.

А потім пішло взаємне захоплення, яке тривало кілька тижнів.

«Те, над чим Ви працюєте, Маркусе, — ці незвичайні миші — є ні більше ні менше, ніж революція. Коли Ви заглиблюєтесь у таємниці спадкових характеристик, Ви однозначно досліджуєте саме серце людського буття — так само напружено і глибоко, як добрий поет, але Ви маєте на озброєнні щось більше, ніж поет: у Ваших руках істина. Я тремчу перед видом мрій, що стають життям. Я схиляюсь перед такими людьми, як Маркус Чалфен. І вважаю за честь називатися Вашим другом. І я від щирого серця дякую Вам за Вашу неоціненну і славну участь у благоденстві моєї родини.» — Маджід.

«Я не можу зрозуміти, якого дідька вони так носять-ся з цією ідеєю клонування. Клонування, коли воно врешті стане можливим (і я скажу тобі, цього не так уже довго чекати) — це ніщо інше, як просто відтерміноване близнюцтво, і ніколи в своєму житті я не зустрічав пару близнят, які б так яскраво заперечували генетичний детермінізм, як Міллат і ти. Де йому чогось бракує, там ти в перших — і мені б хотілося, щоб можна було сказати також навпаки, — але тяжка правда полягає в тому, що він ніде не є першим, хіба що в заклинанні гумки на трусиках моєї дружини.» — Маркус.

І врешті, вони почали будувати плани на майбутнє, сліпо і швидко, мов закохані, мов той ідіот-англієць, який одружився з фригідною мормонкою з Міннесоти, бо в чаті вона патякала про сексуальні речі:

«Ти мусиш повертатися в Англію так швидко, як лише можеш, найпізніше на початку 1993-го. Якщо треба, я вишлю гроші. Потім ми тебе влаштуємо тут у школу,

і коли ти здаси і забудеш всі іспити, ми тебе пошлемо до найблискучішого коледжа, до якого лише захочеш (хоча, звісно, тільки один вартий того), поки ти будеш там, тобі доведеться поквартитися з дорослішанням, взяти планку і стати юристом, який захищатиме наші інтереси. Моя Миша Майбутнього потребує вірного захисника. Поспішай, старий! У мене немає століття в запасі». — Маркус.

Останній лист — не останній, який вони написали, але останній, який Айрі змогла перетравити, — містив цей заключний абзац від Маркуса:

«Що ж, у мене справи йдуть так само, за винятком того, що мої каталоги тепер акуратно впорядковані — дякуючи Айрі. Ти схожий на неї: вона яскрава дівчина, і має такі розкішні груди... На жаль, я не надто покладаю надії на її захоплення «строгою наукою», точніше, моєю власною біотехнологією, якою вона, як здається, захопилася... Вона по-своєму розумна, але вона створена для слугування, для важкої роботи — може, з неї вийде лаборантка, але в неї немає ні крихти концептуального мислення, жодної крихти. Вона могла б спробувати медицину, я припускаю, але навіть там треба більше сміливості, ніж вона має... Тож може б, стоматологія і підійшла нашій Айрі (принаймні, їй не зле було б поремонтувати власні зуби), достойна професія, жодних сумнівів, але ти маєш таких професій уникати...»

Врешті, Айрі не відчула себе ображеною. Вона трохи похлюпала носом, але це швидко минуло. Вона була, як її матір, як її батько — великий винахідник самої себе, великий зроби-себе-сам. Не можеш бути військовим спецкором? Стань велосипедистом. Не можеш бути велосипедистом? Стань пакувальником. Не можеш сидіти по праву руку із Христом та 144 тисячами праведних? Приєднуйся до Великого Натовпу. Терпіти не можеш Натовпу? Виходь заміж за Арчі. Айрі не так уже й засмутилася.

Вона просто подумала: так, стоматологія. Я стану стоматологом. Стоматологія. Так.

*

А внизу Джойс намагалася вирішити Міллатові проблеми з білими жінками. А їх було багато. Жінки всіх мастей — від палючих брюнеток до альбіносок — були Міллатові. Вони давали йому телефони, робили йому феляцію в громадських місцях, вони пробивалися переповненими барами, щоб купити йому випивку, ловили йому таксі і супроводжували його додому. Що б це не було — римський ніс, очі кольору потемнілого моря, шоколадна шкіра, волосся, наче чорний шовк, а може, простий запах його поту — але працювало воно безвідмовно. Ревнощі тут не мали жодного сенсу. Завжди існували й існуватимуть люди, що просто випромінюють секс (дихають сексом, пітніють сексом). Кілька прикладів на першу гадку: молодий Брандо, Мадонна, Клеопатра, Пам Іріє, Валентіно, дівчина на ім'я Тамара, яка живе навпроти лондонського іподрому, як грім серед ясного неба, Імра Хан, Давид Мікеланджело. І неможливо боротися з цією чудовою невпорядкованою силою, бо це не завжди симетрія чи краса, що її породжують (ніс Тамари трохи загнутий), і цього ніяк не можна навчитися. Тут працює стара американська приказка, правдива щодо справ економічних, політичних чи романтичних: *ти або маєш, або ні*. Міллат мав. Ще й як мав. Він міг вибирати кого завгодно, будь-яку сексапільну жінку від восьмого до двадцять восьмого розміру, тайку чи тонганку, із Занзібару чи Цюріха, цілі черги доступних і вже вологих коханок, черги аж по саме видноколо. Очевидно, що чоловік із таким природним даром мусив би занурюватися в жіноче море і експериментувати направо й наліво. І все ж Міллат вічно підчпляв майже найбільших розмірів, від 15 до 28,

що проживали безпосередньо близько від Вест Гемпстеду.

Спочатку це не турбувало Міллата і навіть не видавалось йому дивним. Його школа постачала йому достатньо дівчат, що відповідали його смаку. Позаяк він був єдиним пацаном, з яким варто було потрахатися в Гленард Оак, він, звісно, збирався перетрахати більшість з них. З Каріною Кейн, теперішньою коханкою, все було дуже приємно. Він їй зраджував лише із трьома жінками (Александрою Андруїзер, Поллі Гугтон, Розі Дью), і це вже було досягненням. Але Каріна Кейн була не така, як інші. І з нею це не був тільки секс. Вона йому подобалася, і він їй теж, вона мала чудове почуття гумору, просто диво якесь, і вона підтримувала його, коли йому було зле, і він теж підтримував її, у свій спосіб, приносячи їй квіти та інші речі. Це був і закон вірогідності, і трохи незвичайної удачі, що зробило його щасливішим, ніж він був зазвичай. Так вже воно сталося.

Хоча у ХВІ так не думали. Одного вечора, якраз коли Каріна висадила його з материного «Рено» під будинком ХВІ, брат Гіфан і брат Тірон вийшли в хол, наче два чоловіки-гори, повні рішучості піти до Мухамеда. Вони виглядали гігантами.

— Ей, Гіфан, кореш, Тірон, старий, що так поскисали?

Але брати Гіфан і Тірон не відповіли, чому скисли. Натомість вони передали йому листівку: «Хто справді вільний: сестри з ХВІ чи сестри із Сохо?» Міллат щиро подякував. Потім запхав листівку на саме дно сумки.

— Ну як? — запитали вони його за тиждень. — Це було корисне читання, брате Міллат?

Правда полягала в тому, що братові Міллату руки до листівки не дійшли (та й по правді сказати, він надавав перевагу листівкам на кшталт: «Великий американський диявол: як американська мафія керує світом»,

або «Наука проти Творця: суперечностей немає»), але він бачив, що брат Гіфан і брат Тірон переймаються цією листівкою, тож він збрехав, що прочитав. Вони виглядали задоволеними і дали йому ще одну. Ця називалася «Лайк-крово звільнення: згвалтування і західний світ».

— Чи з'явилося світло в темряві твоїй, брате Міллат? — жваво поцікавився брат Тірон на наступному зібранні в середу. — Чи вже краще розумієш речі?

«Краще розумієш» — не зовсім передавало те, що зараз відбувалося в душі Міллата. На тижні він виділив трохи часу і дістав обидві листівки. Відтоді він почувався дивно. За три коротких дні Каріна Кейн, золото, а не дівчина, справді доброго замісу, яка ніколи не дратувала його (навпаки, дарувала йому щастя! радість!), тепер дратувала його більше, ніж це вдавалося їй за весь рік, що вони трахалися. І не просто дратувала. Дратувала невимовно і невиліковно, як, буває, чухається кінцівка, яку давно відрізали. І він не міг зрозуміти, чому.

— Так, Тірон, друган, — сказав Міллат, ствердно хитнувши і широко вишкірившись. — Прекрасно розумію.

Брат Тірон хитнув йому у відповідь. Міллат був задоволений, що той виглядав задоволеним. Він відчув себе справжнім мафіозі або ж Бондом у кіно. Вони двоє, вбрані у чорно-білі костюми, мовчки промовляли: *я бачу, ми зрозуміли один одного*.

— Це сестра Аїша, — сказав брат Гіфан, розгладжуючи зелену краватку Міллата і підштовхуючи його до маленької, вродливої чорної дівчини з мигдалевими очима і високими вилицями. — Вона африканська богиня.

— Та ну? — подивувався Міллат. — А звідки ти?

— Північний Клафам, — відповіла сестра Аїша, скромно посміхнувшись.

Міллат заплескав у долоні і затулав ногами:

— О, стара, то ти маєш знати кафе «РедБлек»?

Сестра Аїша, африканська богиня, припалила:

— Ага, старий, це мое місце, вже не пам'ятаю відколи! Ти туди ходиш?

— Весь час. Прикольне місце! Ну, то, може, якось там побачимось. Приємно було познайомитися, сестро. Брате Тірон, я пішов, старий, моя тьолка чекає.

Брат Тірон виглядав розчарованим. Перед тим, як Міллат прослизнув повз нього, він тицьнув йому в руку нову листівку і затримав її так довго, аж вона стала вологою від поту обох долонь.

— Ти можеш стати великим вождем, Міллат, — сказав брат Тірон (і чому йому всі про це торочать?), подивившись спершу на нього, потім на Каріну Кейн, що сигналіла Міллату, і на її повні груди, видні над дверцятами машини. — Але зараз ти лише півчоловіка. А нам потрібен цілий чоловік.

— Ага, кльово, подякував, брат, — сказав Міллат, мимохідь зиркаючи на листівку і пхаючи двері. — Потім.

— Що це? — запитала Каріна Кейн, перегнувшись, щоб відчинити пасажирські двері, і зауваживши вологий папірець у його руці.

Міллат інстинктивно запхав листівку до кишені, що, звісно, викликало підозру. Зазвичай він показував Каріні все. Тепер він дратувався навіть, коли вона запитувала. І що вона одягла? Той же топ із голим пупом, що й завжди. Хіба що — чи не став він ще коротшим? Чи пипки не стали нахабніше пробиватися з-під тонкої тканини?

Він відповів сварливо:

— Нічого.

Але це не було нічим. Це була заключна листівка хвістської серії про західних жінок: «Право оголюватися: оголена правда про західну сексуальність».

Отож, якщо ми вже говоримо про оголеність, Каріна Кейн мала красиве мініатюрне тіло. Солодке і ніжне. І на вік-енд вона любила вдягнути щось таке, щоб цього не приховувати. Першого разу Міллат зауважив її на якійсь місцевій

вечірці — зблиснули срібні штанці, срібний ліфчик і голий, трохи випуклий животик між ними із шматочком срібла у пупку Карінін животик мовби запрошував. Вона його ненавиділа, зате Міллат його любив. І йому подобалося, коли вона носила речі, які оголюють живіт. Але тепер, після листівок, він почав розуміти речі *краще*. Він зауважив зв'язок між тим, що вона одягала, і тим, як інші чоловіки на неї дивились. А коли він їй про це сказав, вона відповіла:

— О, *терпіти* цього не можу. Всі ці підозрілі старигани.

Але Міллату здавалося, що вона, навпаки, їх підбадьорює; що вона хоче, аби чоловіки дивилися на неї, що вона — як писалося в «Праві оголюватися» — продається чоловічим поглядам. У тому числі, поглядам білих чоловіків. Бо так вже воно є між західними жінками і західними чоловіками, хіба ні? Вони люблять займатися цим на людях. І що більше він про це думав, тим більше опущеним себе відчував. Вона що — не може прикритися? Кого вона хоче вразити? Африканські богині з Північного Клафама себе поважають, чому не може Каріна Кейн? «Я не можу тебе поважати, — обережно пояснював Міллат, намаючись слово в слово повторювати текст листівок, — поки ти не поважаєш сама себе». Каріна відповіла, що вона себе поважає, але Міллат не повірив їй. Що було нетиповим, бо він знав: Каріна Кейн ніколи не бреше, не така вона людина.

Коли вони вибралися піти кудись удвох, він казав:

— Ти вдягаєшся не для мене, ти вдягаєшся для всіх!

Каріна відповіла, що вона не вдягається ні для нього, ні для всіх, вона вдягається для себе. Коли вона заспівала «Секс зцілює» в караоке-пабі, він сказав:

— Секс — це приватна штука, між тобою і мною, це не для всіх!

Каріна відповіла, що вона *співала*, а не займалася коханням на очах у відвідувачів «Щура і Морквини». Коли вони кохалися, він роздратовано зауважив:

— Не роби цього, не пропонуйся мені, як шльондра. Ти що, не чула про неприродні акти? Крім того, я візьму сам, якщо захочу — і чому ти не можеш поводитися, як леді, не репетуй ти так!

Каріна Кейн вліпила йому ляпаса і почала кричати. Вона сказала, що не знає, що з ним діється. Міллат хряпнув дверима. Після сварки вони якийсь час не розмовляли.

Десь за два тижні, коли він підпрацьовував у «Палаці», щоб розжитися на кишенькові гроші, він поділився проблемою із Шівою, новонаверненим до ХВІ, молодою зіркою в організації. «Ой, не кажи мені про білих жінок, — застогнав Шіва, думаючи про те, скільком поколінням Ікболів йому доведеться давати ті самі поради. — На Заході вже дійшли до того, що жінки стали чоловіками! Я маю на увазі, вони тепер мають ті самі бажання і потреби, що й чоловіки — вони нафіг хочуть весь час. І вони вдягаються, щоб усі знали, що вони хочуть. Вгадав? Так?»

Але перед тим, як Міллат відповів, у подвійні двері зайшов Самад у пошуках мангового чатні, і Міллат знову почав нарізати овочі.

Того вечора, після роботи, Міллат побачив з вікна пікадільської кав'ярні місяцелику, скромно вбрану індію, яка профілем була дещо схожа на його матір замолоду. Вбрана в чорний гольфік, довгі чорні штани, її очі були напівзатінені довгим чорним волоссям, а єдиною прикрасою були червоні візерунки менді на долонях. Вона сиділа сама.

Так само бездумно, як він заговорював голови блондиночкам-барбі на дискотеках, з рішучістю людини, що не соромиться знайомитися на вулиці, Міллат підійшов до неї і почав викладати те, що вичитав на звороті «Права оголюватися» майже дослівно, сподіваючись, що вона зрозуміє. Все про рідність душ, про самоповагу, про жінок, які бажають дарувати зорові насолоди тільки чоловікам, які їх кохають. Він пояснив:

— Покривало звільнює, правда? Дивись, як тут сказано: «Вільна від пут чоловічих поглядів і стандартів привабливості, жінка стає вільною бути такою, якою вона є всередині, охоронена від змалювання як секс-об'єкт і від хтивих домагань, котрі намагаються урівняти її зі шматком м'яса на полиці магазину, який можна брати і розглядати». Ми так думаємо, — сказав він, не зовсім впевнений, що він саме так і думає. — Це наша точка зору, — додав він, не певний, що це саме його точка зору. — Бачиш, як з цієї групи...

Леді поморщилась і делікатно приклала пальчика до губ:

— Ой, милий, — сумно промурмотіла вона, захоплюючись його красою. — Якщо я дам тобі грошей, ти підеш геть?

А тоді з'явився її бойфренд, незвично високий китаець у шкіряній куртці.

В повному ступорі, Міллат вирішив пройтися додому пішки — вісім миль починаючи від Сохо, витріщаючись на довгоногих повій у безшовних трусиках і боа з пір'я. Поки він дійшов до Мармурової Арки, він так розізлився, що зателефонував Каріні Кейн з першої-ліпшої телефонної будки, заклеєної цицьками і дупами (шльондри, шльондри, шльондри), і безцеремонно заявив, що кидає її. Його не обходили інші дівчата, з якими він трахався (Александра Андруїзер, Поллі Гугтон, Розі Дью), бо вони були йому нічим більшим за недопалки. Але Каріна Кейн — вона була його *коханням*, а його кохання має бути його коханням, і нічим більше. Захищена, як жінка Ліотти в «Бравих хлопцях» чи сестра Пачіно в «Людині із шрамом». Обожнювана, як принцеса. Вихована, як принцеса. У вежі. Замурована.

Міллат повільно брів додому, шаркаючи ногами. Вдома його ніхто не чекав, аж в Едвардському дворіку його перестріли, старі грубі хлопаки гукнули його («Ти ба, глянь, це ж Міллат, Міллатик, дамський лизун! Міллат-

полижи-мені-клітор! Уже виріс для травички, га?»). Міллат, сумно посміхнувшись, подався назад. Кальяни, арабські смажені курчата і нелегально завезений абсент споживалися навколо на непевних столиках; жінки, повністю замотані в паранджі, поспішали кудись, наче стурбовані чорні привиди вийшли на полювання за своїми заблудлими чоловіками. Міллат любив дивитися, як вони проходили: жива розмова, витончені зблиски збуджених розмовою очей, вибухи сміху з невидимих губ. Він згадав дещо, що його батько відповів йому, коли вони ще розмовляли між собою. Ти не знатимеш, що означає еротика, Міллате, не знатимеш, що означає бажання, мій другий сину, аж поки не сядеш на шляху Еджгар із киплячим кальяном, напружуючи всю силу своєї уяви, щоб побачити те, що обіцяють чотири дюйми шкіри, відкритої хаджібом, те, що сховане за чорними шатами.

Приблизно за шість годин Міллат з'явився на кухні Чалфенів, дуже, дуже п'яний, засопляний і злий. Він розметав Оскарову пожежну станцію Лего і пожбуривав кавоварку через усю кухню. А потім зробив те, чого Джойс чекала всі ці дванадцять місяців, — він попросив її поради.

Джойс здавалося, що вони сиділи за цим столом одне навпроти іншого уже більше місяця, вона з кухні вигнала усіх домашніх і скрупульозно розбирала те, про що читала раніше, пункт за пунктом, нервово мнучи власні долоні; запах пюре змішувався із паром нескінченних чашок полуничного чаю. Джойс справді любила його і хотіла йому допомогти, але її порада була довга й заплутана. Вона начиталася з цієї теми. Виглядало на те, що Міллат гидив і ненавидів себе і таких, як сам; що він, можливо, мав рабську свідомість, а може, ще й кольоровий комплекс, спрямований на матір (він був значно темніший, ніж вона), або бажання самознищення шляхом повного розчинення в середовищі білих генів, або неспроможність примирити між собою дві культури... і, виявляється,

60 відсотків азійських чоловіків *так* поводитися... і 90 відсотків мусульманських чоловіків *так* відчували... це доведений факт, що азійські сім'ї часто... і гормонально хлопчики більш вірогідно... і терапевт, якого вона йому знайшла, справді дуже добрий, тричі на тиждень, і йому не треба хвилюватися про гроші... і не треба звертати увагу на Джошуа — він просто дується...

Між тим і іншим, одурілий від старих, як світ, фактів і балачок, Міллат згадав дівчину на ім'я Каріна, яка йому подобалася. І він їй теж подобався. І вона мала прекрасне почуття гумору, просто диво якесь, і вона піклувалася про нього, коли йому було погано, і він піклувався про неї теж, на свій лад, приносячи їй квіти і всякі такі штуки. Тепер вона така далека, як печені каштани і дитинство. І в цьому й була справа.

*

У Джонсів сталася пертурбація. Айрі збиралася стати першою Бовден і першою Джонс (мабуть, можливо, цілком із власного бажання, дякувати Господу, тьху-тьху-тьху), яка вступить до університету. Вона здає вже хімію, біологію і релігієзнавство. Вона збиралася вивчати стоматологічну справу (білий комірець, від двохсот фунтів на тиждень!), з чого всі були невимовно раді, але вона також вирішила взяти рік канікул на суб-континенті та в Африці (Малярія! Жебрацтво! Глисти!), що призвело до трьох місяців відкритої війни між нею та Кларою. Одна сторона хотіла фінансування і дозволу, інша затялася не дати ні того, ні іншого. Конфлікт був затяжний і гострий, і всі посередники поверталися додому, не з'ївши каші (*Вона як вирішила, то жодними аргументами жінку не переконаєш* — Самад), або ще й самі вплутувалися у словесну війну (*Чого б їй не поїха-*

ти в Бангладеш, якщо її так приперло? Ти що думаєш, моя країна не достатньо добра для твоєї дочки? — Алсана).

Переговори так зайшли в мертву точку, аж довелося ділити територію; Айрі забрала свою кімнату і горіще, Арчі, сумлінно все заперечуючи, попросив лише про кімнату для гостей, телевізор і сателітку, а Клара забрала все решту, причому ванна залишалася спільною територією. Двері гучно захряпнулися. Час переговорів збіг.

25 жовтня 1991, о першій ночі Айрі пішла в нічну атаку. З досвіду вона знала, що мати стає більш сентиментальною, коли вже лежить у ліжку; пізно ввечері вона говорила м'яко, як дитина, сюсюкаючи від втоми; якраз тоді можна було отримати від неї те, що весь день безрезультатно намагалася отримати: кишенькові гроші, новий велосипед, можливість лягти спати пізніше. Це була така заїжджена тактика, що досі Айрі не вважала її вартою уваги у цій найзапеклішій і найдовшій суперечці із матір'ю. Але кращих ідей у неї не було.

— Айрі? Шо? Отак шеред ночі... іди нажад у ліжко.

Айрі прочинила двері ширше, впустивши ще більше світла з коридору.

Арчі тицьнув голову в подушку:

— Розтуди його мать, ну любя, перша година ночі! Декому завтра йти на роботу.

— Мені треба поговорити з ма, — твердо сказала Айрі і підійшла до ліжка. — Вона зі мною вдень не говорить, то що ж мені робити?

— Айрі, будь лашка... я така вишнажена... я просто штараюся трохи пошпати.

— Я не просто хочу рік канікул, мені це вкрай *потрібно*. Це ж просто — я молода, я хочу набути досвіду. Хочу поїхати і подивитися на людей у світі... Так робить Джошуа, і його батьки йому допомагають!

— Ну, ми нахрін не можемо цього собі дозволити, — пробурчав Арчі, вилазячи з-під ковдри. — В нас ніхто не має шикарної роботи в науковому інституті, не?

— Мені *не треба* ваших грошей — я собі знайду роботу і так-сяк переб'юся. Мені треба ваш дозвіл! Вас обох. Я не хочу сидіти шість місяців десь далеко, думаючи, що ви тут злоститесь.

— Ну, це не до мене, люба, правда? Це до твоєї матері, насправді я...

— Так, тату. Дякую, що перевідкрив чортовий велосипед.

— Ну і добре, — роздратувався Арчі, повертаючись до стінки. — Ото й не питай мене більше, раз так...

— Ой, тату, я ж не мала на увазі... Мам? Ти не могла, будь ласка, сісти і говорити розбірливо? Я до тебе говорю? А виглядає, що говорю сама до себе? — сказала Айрі з абсурдними інтонаціями, бо цього року мильні опери по телебаченню привчили покоління англійських дітей оформлювати все, що вони кажуть, у питальні інтонації. — Слухай, мені треба твій дозвіл, чуєш?

Навіть у темряві Айрі побачила, як Клара спохмурніла:

— Дожвіл на шо? Пошльондрати і штроїти вочка десь там якимось неграм? Ти шо — доктор Лівінгстон, чи шо? Че те, шо ти навчилася в Чалфенів? Бо те, шо ти кажеш, ти можеш робити і тут. Шиди собі і дивиш на мене вші шішт місяців!

— Це зовсім не те! Я хочу побачити, як живуть інші люди!

— І в процеші жнайти собі шмерть! Чо б тобі не шходити до шушідів — там теж живуть інші люди. Іді собі подивиш, як вони живуть!

Розлючена, Айрі схопилася за бильце і рішуче перемарширувала на Кларин бік ліжка.

— Чого б тобі не сісти як слід і не говорити зі мною як слід, облич ти той голосочок маленької дівчин...

У темряві Айрі перечепилася за склянку і засичала, бо холодна вода облила їй пальці і зробила калюжку на килимі. Врешті, коли останні краплі стекли, Айрі раптом із подивом і жахом відчула, що її хтось кусає.

— ООЙ!

— Блін, заради Бога, — сказав Арчі, тягнучись до бра і вмикаючи світло. — Що вже тепер?

Айрі подивилася вниз, туди, де боліло. Як би не велася війна, але це був уже зовсім нечесний удар. Якись штучні зуби, у яких не було рота, вгризалися в її праву ногу.

— Ну ні хріна собі! Що це нахрін таке?

Але питання було зайвим; навіть коли слова ще формувалися в її роті, Айрі вже додала два до двох. Нічний голос. Ідеальна форма і білизна удень.

Клара поспіхом підхопилася і вихопила свої зуби з-під Айриної ноги, позаяк тепер уже не було сенсу маскуватися, поклала їх просто на нічний столик.

— Жадоволена? — стомлено запитала Клара. (Не те щоб вона навмисно це приховувала від Айрі, просто якось не було нагоди сказати.)

Але Айрі було шістнадцять, і в такому віці все здається навмисним. Для неї це було черговим номером із довгого переліку батьківських замовчувань і недомовок, черговий приклад бовденівського/джонсівського дару на таємничі історії, яких вам ніколи не розкажуть, минулого, про яке ви ніколи не дізнаєтесь, чутки, які ніколи не будуть підтверджені чи спростовані, і було б добре прожити хоч один день без натяків і припущень; шрапнель у носі Арчі... фотокартка дивного білого діда Дурхама... ім'я «Офелія» і слово «божевільня»... мотоциклетний шолом і старий фартух із мотоциклетного колеса... запах смаженого з «О'Коннела»... тьмяний спогад нічної поїздки на машині, коли хтось махав рукою хлопцеві на літаку... листи із шведськими марками і прізвищем Горст Ібельгауфтс або взагалі повернені шведською поштою відправників...

Ох, яку заплутану павутину ми плетемо. Міллат мав рацію: ці батьки якісь неправильні, безрукі, беззубі. Ці батьки мали море інформації, такої потрібної тобі, але були надто перелякані, щоб тебе почути. Але вона більше так не хотіла, вона втомилася від цього. Її вже нудило від того, що вона ніколи не могла вибити з них повної правди. Тож вона поверталася до відправника.

— Ну, не треба так лякатися, люба, — приязно сказав Арчі. — Це просто зуби. Тепер ти знаєш. І кінець світу з цього приводу не настав.

Але він настав, на свій кшталт. Їй уже було задовольно. Айрі повернулася до себе в кімнату, спакувала шкільне приладдя і необхідний одяг у великий рюкзак і вдягла важке пальто поверх нічної сорочки. На якусь мить їй подумалося про Чалфенів, але тепер вона вже знала, що там відповідей теж немає, є лише ще більше пустих місць. Крім того, у Чалфенів була лише одна вільна кімната, і її вже займав Міллат. У глибині серця Айрі знала, куди їй піти, в таку пору туди ходив тільки 17-й, у ньому треба сидіти на другому поверсі на сидінні, розмальованому блювотиною, і відтарабанити сорок сім зупинок, аж поки він доїде до кінцевої. Але вона таки дісталася.

— Славайсу, — пробурмотіла Гортенз, у незмінних залізних бігудях, стоячи в проході з тьмяним поглядом. — Айрі Амброзія Джонс, то невже це ти?

15. Чалфенізм *versus* бовденізм

Так, це була Айрі Джонс як є. На шість років старша, ніж Гортенз бачила її востаннє. Вища, ширша, з грудьми і без волосся, і в тапочках, що дивацько стирчали з-під бобрикового пальта. А це була Гортенз Бовден. На шість років старша, нижча, ширша, з грудьми на животі і без волосся (хоча вона запровадила дивацький ритуал накручувати свою перуку на бігуді), і в тапочках, що ледь проглядали з-під довгого, рожевого, як у барбі, ватного халата. Єдиною різницею було те, що Гортенз було вісімдесят чотири. Не маленька-чепурненька бабуся, у жодному випадку; кругла, велика, так туго напхана жиром, що шкіра так і не пішла зморшками. Втім, вісімдесят чотири — це вам не сімдесят сім чи шістдесят три; у вісімдесят чотири попереду вже немає нічого, окрім смерті, нудної у своїй наполегливості. Раніше Айрі у ній цього не бачила, а тепер це з'явилося на її обличчі. Чекування, і страх, і свята полегша.

І все ж, незважаючи на відмінність, спускаючись сходами у підвальну квартиру Гортенз, Айрі була вражена якоюсь сталістю. Все було, як тоді, коли вона ще часто гостювала в домі бабці: це були крадькуваті виправи з Арчі, поки її матір була в коледжі, тоді вона завжди поверталася із якимсь незвичайним гостинцем, з маринованою риб'ячою головою, кльцоцками з чилі, словами

неканонічного, дивовижного псалма. Потім, після похорону Даркуса в 1985-му, Айрі не втримала язика про ці походи, і Клара одним махом поклала їм край. Вони час від часу телефонували одна одній, якщо траплявся якийсь привід. І дотепер Айрі одержувала короткі листи на аркушах із зошита, із примірником «Вартової вежі» всередині. Інколи Айрі дивилася на матір і бачила бабцю: ці величні вилиці і котячі очі. Але отак, очі в очі, вони не бачилися вже шість років.

Наче минуло тільки шість секунд. Так само темно, так само волого, так само під землею. Так само сотні статуєток («Попелюшка по дорозі на бал», «Білосніжка йде з гномами на прогулянку»), всі із окремих ляльок, що весело сміялися між собою над дивачкою, яка заплатила сто п'ятдесят фунтів у цілих п'ятнадцять внесків за такі нікчемні шматочки порцеляни і скла, як вони. Величезний, поділений на три частини гобелен, який Айрі пам'ятала ще в роботі, тепер висів на стіні над каміном, демонструючи, на першій своїй частині, Вибраних, що сиділи з Ісусом на небі у судний день. Вибрані були всі біляві і блакитноокі і виглядали такими ясними, як лише могла дозволити дешева шерсть Гортенз, і дивилися вниз на Великий Натовп, який теж виглядав досить щасливо, але не так задоволено, як Вибрані, що бавились собі у вічному раю на землі. Великий натовп, у свою чергу, поблажливо споглядав на язичників (їх було набагато більше), котрі лежали мертві у своїх могилах, запаковані одне на одного, як сардини.

Єдине, чого тепер бракувало, — то це Даркуса (якого Айрі слабо пам'ятала як суміш текстури і запаху; нафталін і відсиріла вовна); був його величезний фотель, досі смердючий, і був його телевизор, досі ввімкнений.

— Айрі, ти ж пудивись на себе! Відасько навіть шмати якої на собі уто не має — та ж дитя замерзло! Трусисься уно, як мексиканський біб. Ану дай-но чоло. Гарячка, так і є! Ти шо мені гарячку до хати приносиш?

Це було принципово — у присутності Гортенз ніколи не натякати на хвороби. Бо лікування, як у більшості ямайських родин, було болючішим за хворобу.

— Я в порядку. Зі мною нічого не...

— Попатякай мені! — Гортенз поклала долоню Айрі їй же на лоба. — Це гарячка так очевидно, як гарячка є гарячка. Чуеш її?

Айрі відчувала її, їй було гаряче, як у пеклі.

— Худи-но сюди, — Гортенз стягнула плед з фотеля Даркуса і загорнула його на плечах Айрі. — Тепер ходи на кухню і не трусись. Бігати в таку ніч голою по місту! Зараз швидко мені випила чаю з медом і в ліжку — рухом, бо біда буде!

Айрі не відмовилася від смердючого коца і пройшла за Гортенз у крихітну кухоньку, де вони посідали.

— Дай-но я ся на тебе подивлю.

Гортенз сперлася на плиту, руки в боки.

— Ти виглядаєш, як сама смерть, твоя нова колежанка. Як ти сюда дісталася?

І знову треба бути дуже обережною з відповіддю. Зневага Гортенз до міського транспорту Лондона була справжньою втіхою в її самотній старості. Вона могла взяти одне слово «потяг» і зробити з нього мелодію (Північна лінія), яка розширювалася в арію (Підземка) і розквітала в тему (Наземний транспорт), а потім мистецьки розросталася в оперету (Зло і сваволя Британської залізниці).

— Е-е-е... 17-м автобусом. На другому поверсі було зимно. Може, я трохи застудилася.

— В таких справах не буває ніяких «може», паняночко. І вже напевне я не знаю, нашо ти їхала автобусом, коли його ще тре чекати три гудини, отак, на зимно, і потім всі вікна в ньому пувідкривані і ти мусиш замерзати до півсмерті.

Гортенз налила прозору рідину із пластикової баночки собі в долоню:

— Ходи-но сюда!

— Для чого? — запитала Айрі, одразу насторожившись. — Що це?

— Нічо, ходи сюда, кажу. Зніми свої окуляри.

— Тільки не в очі! З моїми очима все гаразд!

— Не кричи мені тут. Я нічо тобі в очі не сиплю.

— Просто скажи мені, що це, — заблагала Айрі, намагаючись зрозуміти, куди Гортенз хоче влити цю гидоту, і одразу заверещала, коли долоня досягла її обличчя і розляпала рідину від підборіддя до чола.

— Аааай, пече!

— Най пече! — сказала Гортенз, наче нічого не відбулося. — Випікає гарячку. Не, не змивай. Просто лиши йуго, поки воно зробить свою справу.

Айрі скреготала зубами, поки тортури тисяч голочок стихли до п'ятисот, тоді до двадцяти п'яти, і, врешті, до відчуття тепла, яке залишається після слабого ляпаса.

— Ну! — сказала Гортенз, повністю прокинувшись і прибравши тріумфального вигляду. — Накінець, ти втікла від тої безбожної жінки, як бачу. І підхопила грипу, поки втікала! Добре... не тре тебе за це ганити, не, не тре... Ніхто не знає так, як я, чуго варта ота жінка. Ніколи не сидить вдома, зубрить свої ізми і схізми в університеті, лишає чуловіка і ціп'ятко вдома, гулодних і таке інше. Господи Єгово! Це ж єсно, як білий день, що ти втікла! Добре... — Вона зітхнула і поставила мідний баняк на плиту. — Так у Письмі: «І втікати ви будете в долину моїх гір, бо долина гірська сягатиме по Ацал. І втікати ви будете, як утікали перед землетрусом за днів Уззії, царя Юдиного. І прийде Господь, Бог мій, і з Ним усі святі». Захарія 14:5. Насамкінець, добрі повтікають від злих. Н-но, Айрі Амброзія... Я знала, що ти врешті прийдеш. Усі діти божі врешті пувертаються.

— Ба, я не прийшла, щоб знайти Бога. Я просто хочу повчитися тут у спокої, і навести порядок у власній голові.

Мені треба пожити в тебе кілька місяців — хоча б до Нового року. О.. у... шось мене нудить. Можна мені апельсинку?

— Та, усі вони вертаються врешті до Бога, — правила своє Гортензія, кладучи гіркий корінь у каструлю. — Пумаранча пластмасова. Квітки теж пластмасові. Не думаю, що Господь виділив мені мої гроші на гусподарство, щоб я купувала фрукти, які ще й швидко псуються. З'їж ліпше фініків.

Айрі покрутила носом на зморщені фрукти, які Гортенз пацнула перед нею.

— Значить, ти лишила Арчібальда з цьою кубітою... бідака. Я все любила Арчібальда, — сумно сказала Гортенз, відтираючи двома намиленими пальцями коричневу чайну шкірку з чашки. — До нього самого я нічого не маю. Він все був недурний хлопака. Господи, благослови мирні душі. Він все був для мене мирною душею. Але ж справа в принципі, не? З чорного і білого вкупі ніколи не виходить добра. Господь наш Ісус ніколи не хутів, щоб ми це змішували. Саме тому він і сотворив всю цю бідосю тим нещасникам на Вавилонській вежі. Він хутів, щоб всі субі були нарізно. «І тому то названо ймення йому: Вавилон, бо там помішав Господь мову всієї землі. І розпоросив їх звідти Господь по поверхні всієї землі». Буття 11:9. Коли ти все мішаєш до купи, дубра з того не буде. Бог цього не хутів. Але то не про тебе, — додала вона ніби між іншим. — Ти, певне, єдине добро, яке з того всього вийшло... Ціп'ятко, я дивлюсь на тебе, наче в дзеркало, — сказала вона, задираючи підборіддя Айрі своїми зморщеними пальцями. — В тебе таке саме тіло, велике, бачиш! Стегна, і дупа, і циці. Моя мати були такою. Ти навіть називаєшся на честь моєї матері.

— Айрі? — перепитала Айрі, намагаючись вловити нитку її думок, але гублячи її в тумані гарячки, що знову поверталася.

— Ні, ціп'ятко, *Амброзія*. Такі штуки не вмирають. Ну, — сказала вона, плескаючи в долоні, наче ловлячи Айрине наступне запитання, — ти спиш у вітальні. Я тобі даю ковдру і пудушки, і договоримо вранці. Я стаю о шестій, бо маю справи зі Свідками, а ти, я думаю, не спиш довше, як восьма. Ціп'ятко, ти мене чуєш?

— Ммм. Але є ще стара мамина кімната? Може, я би спала там?

Гортенз взяла на своє плече півваги Айрі і майже винесла її у вітальню.

— Не, так не мож. Там дехто вже є, — сказала вона загадково. — Не можу пуяснити, поки не встане сонце. «Але не лякайтеся їх. Немає нічого захованого, що воно не відкриється, ані потаємного, що не виявиться». Це Матвій, 10:26.

*

У цій підвальній квартирі можна було так-сяк перебувати хіба що осіннього ранку. Між шостою і сьомою годинами, коли сонце було ще низько, світло потрапляло у вікно вітальні і заливало її жовтими плямами по всій довжині (7 футів на 3) і надавало помідорам здорового вигляду. Можна було навіть подумати, о шостій ранку, що ви знаходилися у континентальному котеджнику, або принаймні на першому поверсі будинку у Торквей, але не в підвальній квартирці в Ламбеті. Світло було таким яскравим, що неможливо було розгледіти залізницю, де закінчувалася смуга трави, ані заклопотаних буденних ніг на рівні вікна, які через ґрати запорозували скло пилюкою. О шостій ранку було лише біле світло і хитрі тіні. Тримаючи в обіймах чашку вранішнього чаю і скося поглядаючи на траву за вікном, Айрі уявляла виноградники; їй бачилися флорентійські пейзажі замість сірого безладу ламбетівських дахів; м'язистий красень-

італієць зривав наліті ягоди і топтав їх ногами. А потім весь пейзаж, пронизаний сонячними променями, раптом зник під ненажерливою хмарою. Залишилася лише купка півзруйнованих едвардіанських будинків. Залізниця, названа на честь необережної дитини. Довга, тонка смуга, відведена під засів, на якій майже нічого не могло вирости. І вицвілий кривоногий рудий чоловік із жахливою поставою і брудними черевиками, що топтався у перегної, намагаючись відшкрябати гнилу томатну шкірку з підошви свого взуття.

— То містер Топпс, — сказала Гортенз, швидко заходячи в кухню в темно-малиновій сукні, без макіяжу і манікюру, зате із капелюшком і з пластиковими квітами, щоби прикрасити його, в руках. — Він так багато дупоміг мені, відколи помер Даркус. Він пум'якшує мої хвилювання і заспукоює душу.

Вона помахала йому, і він випрямився і помахав у відповідь. Айрі дивилася, як він підняв із землі два кульки помідорів і попрямував своєю дивною голуб'ячою ходою в садок, де був чорний вхід.

— І він єдиний, хто тут хоч щось виростив. Такий урожай туматів, який не часто пубачиш! Айрі Амброзія, перестань витріщатися і ходи сюди, заціпни цю сукню. Рухом, поки твої баньки з орбіт не пувилазили.

— Він що — тут живе? — здивовано прошепотіла Айрі, з усіх сил намагаючись з'єднати два крила сукні Гортенз на її широченній спині. — Що — тут з тобою?

— Не так, як ти оце пудумала, — буркнула Гортенз. — Він просто велика поміч мені в муїй старості. Він був зо мною всі ці шість років, благослови його, Господь, і прийми його душу. Тепер подай-но мені шпильку.

Айрі простягнула їй довгу шпильку для капелюшків, що лежала в мисочці з маслом. Гортенз причепила пластикові гвоздики до капелюшка і люто проколола фетр, потім витягнула шпильку знов нагору, лишивши

на видноті два дюйми сріблястого металу, від чого капелюшок став схожий на німецьку гостроверху каску.

— Ну, не дивись на мене так. Це дуже вигідна співпраця. Кубіті путрібен хлоп у хаті, бо треба давати раду. Містер Топпс і я — ми старі вояки в Господній армії. В якийсь момент він навернувся до Свідків, і його зростання відтоді швидке і впевнене. Я п'ятдесят років чекала на якусь іншу роботу в Залі Царства, окрім як прибирання, — сумно сказала Гортенз, — але вони не хочуть пускати кубіт до серйозних церковних справ. Але містер Топпс має багато серйозних справ, і деколи він дозволяє йому пумагати. Він дуже добрий чоловік. Але його сім'я просто гидотна, — прошепотіла вона довірливо. — Тато просто жахливий — гравець і сутенер... Тож за якийсь час, я запросила його жити у мене, бо кімната була пуста, і Даркуса вже не було. Він культурний хлоп. Але ніколи не мав жінки. Він одружився із церквою, ага, отак! І він називає мене місіс Бовден всі ці шість років, жодного разу ніяк інакше, — Гортенз зітхнула легенько, як ніколи. — Він не знає, що значить бути безчесним. Єдина річ, чого він хоче, — так це стати одним із Вибраних. Я його просто убожнюю. Він так вдосконалився. Він так ладно гуворить зараз, знаєш! І він так гарно грає на трубі і сушить родзинки. Як твоя гарячка?

— Так собі... Ще трошки, і вже минеться.

Гортенз граціозно подріботіла в коридор, щоб відкрити двері Раяну.

— Але ба... чому він живе...

— Ну, мусиш нині зранку добре наїстися — годуй гарячку, тримай гулодним холод. Тоті тумати зара підсмажи-мо з пореем і вчорашньою рибю. Я підсмажу їх, а потім закинемо в мікрохвильовку.

— Я думала — кажуть, тримай голодною гаря...

— Ранок, містер Топпс.

— Доброго ронку, міссус Бовден, — сказав містер Топпс, знімаючи захисну кошулю, під якою виявився дешевий синій костюмчик з мікроскопічним золотим хрестиком на відвороті. — Я вірю вам, що все уже готове. Ми можемо бути в Золі рівно о сьомій.

Як на цей час, Раян ще не зауважив Айрі. Він, зігнувшись, з усією своєю увагою вчищав черевики від бота. І робив це неймовірно повільно, точно так, як говорив, і його півпрозорі повіки тремтіли, наче він впав у кому. Звідти, де вона стояла, Айрі було погано його видно: руда гривка, зігнуте коліно і відворот сорочки на одному рукаві.

Але голос — голос сам творив повну картину: виправлений кокні, голос, над яким довго-тяжко працювали і в якому, як наслідок, були відсутні одні приголосні і додані інші — якраз там, де вони й не мали бути, і все це йшло через ніс, майже не задіюючи рота.

— Горний ронок, місіс Бе, горний ронок. Требо подякувати Богу.

Гортенз видимо нервувалася, що він зараз підніме голову, зауважить дівчинку біля плити. Вона то приманювала Айрі вийти, то заганяла її назад, не впевнена, що вони мають зустрітися взагалі.

— А так-так, містер Топпс, так і є, я вже гутова, як хлопці-розбишаки. Я трохи мала клопоту з капелюшком, але врешті знайшла шпильку, і...

— Але Гусподь не дбоє про мізерну плоуть, чи не ток, місіс Бе? — сказав Раян, повільно і добросовісно розтягуючи кожне слово, все ще навпочіпках знімаючи лівий черевик. — Єгоуві потрібно воша *душа*.

— О, та, та, так і є, свята правда, — занепокоєно сказала Гортенз, мнучи свої пластикові квіти в руках. — Але, в той же час, єсно, що паня-свідок Єгови не має виглядати в Божому домі, як нечупара.

Раян спохмурнів:

— Мою думку тока, що ви не поувинні інтерпретоувоти Писоння соума, місіс Боувден. Но мойбутне, ви моете обгоуворювати його зі мною і моїми коулегами. Зоупитайте нос: гоурне вброуння — це зодумка Гоусподня? І я то мої коулеги з Виброних подивимоуся потрібний розділ і вірш...

Раянова фраза перейшла в загальне бу-бу-бу, як у нього завжди й ставалося. Бу-бу-бу починалося десь в його ніздрях і передавалося слабким, видовженим і безформним кінцівкам, наче останнє тремтіння повішеного.

— Я й сама не знаю, нашо я це роблю, містер Топпс, — сказала Гортенз, хитаючи головою. — Часом я думаю, що мугла би бути з пастирями, знаєте? Незважаючи на те, що я кубіта... Я чую, як Господь гуворить до мене... Це погана звичка... але дупіру так багато змінилося у нашій церкві, часом тежко за всім встежити...

Раян підняв оченята з-за товстих скелець. Його обличчя скривилося від болю.

— Нічоуго не змінюється у слоуві Господньому, місіс Бе. Тільки люуди поумильоується. Нойбільше, щоу ви моужете зроубити, ток це моулитися, щоб Бруклінсько Зала поушвидше ном поувідомила остонню дату. Бу-бу-бу...

— А так-так, містер Топпс. Я так і роблю денно і ношно.

Раян плеснув у долоні, слабо імітуючи ентузіазм:

— Туож, чи проувильно я поучув, що но снідонок у нос порей, місіс Бе?

— А так-так, містер Топпс, із туматами, які ви принесли, якцо ваша ласка, то передайте їх кухарю, прошу пана.

Гортенз сподівалася, що так він нарешті зауважить Айрі.

— Прошу глянути, то моя онука Айрі Амброзія Джонс. А то містер Раян Топпс. Привітайся, ціп'ятко.

Айрі привіталась, нервово підійшовши і простягнувши йому свою руку. Але від нього не надійшла жодна

відповідь, і нерівність тільки збільшилася, коли він нарешті побачив її; в його очах зблиснуло впізнавання, тоді як Айрі не могла розпізнати навіть *типу*, навіть *роду* таких облич; його потворність була цілком унікальною — рудіший за усіх рудих, вкритий ластовинням, де тільки можна і не можна, переплетений синіми венами, як кальмар.

— То... то... Кларина дочка, — сказала Гортенз на пробу. — Містер Топпс знав твою маму довший час. Але все добре, містере Топпс, вона буде тепер жити з нами.

— Тільки короткий час, — поспішно виправила Айрі, зауваживши перестрашений вираз обличчя містера Топпса. — Тільки кілька місяців, можливо, зиму, поки я ще вчуся. У мене іспити в червні.

Містер Топпс не поворухнувся. Більше того, в ньому нічого не поворухнулося. Наче порцелянова армія, готова в бій, але не здатна вирушити.

— *Донька Клари*, — повторила Гортенз зі сльозами в голосі. — *Вона мугла б бути вашою.*

Айрі навіть не здивувалася на це закінчення, додане пошепки; вона просто додала це в список: Амброзія Бовден народжувала під час землетрусу... капітан Чарлі Дурхам був чортів ідіот... фальшиві зуби у склянці... *вона могла би бути вашою...*

Зовсім без надії в голосі Айрі перепитала:

— Що?

— Ой, та нічо, Айрі, ціп'ятко. Нічо, нічо. Пусти, я йду підсмажу тумати. Я вже чую, як бурчать ваші животи. Ви ж не забули Клару, так, містер Топпс?

Вже дві хвилини Раян не кліпаючи дивився на Айрі, з абсолютною прямою спиною і відкритим ротом. На це питання він, нарешті, зібрався, закрив рота і сів біля ненакритого столу.

— Кларина дочка, так? Бу-бу-бу-бу... — він витягнув з кишені схожий на поліцейський записник блокнотик

і націлився в нього олівцем, так ніби це мало змусити його пам'ять запрацювати.

— Бочите, багато подій і людей з мого попереднього життя, токого, як воно було, були відтяти всемогутнім мечем Господа Єгови, послоним просвітити мене Істиною, і, позаяк Він вибров мене на нову роуль, я повинен був, як мудро радить Повло у посланні до Коринтян, забути про дитячі речі, і доузволити великому туману повити мої попередні образи, серед яких, — сказав Раян Топпс, схопивши тільки один маленький ковток повітря і свою виделку, яку йому дала Гортенз, — твоюя мотір, і все, що з нею було поув'язане. Бу-бу-бу...

— Вона про вас теж ніколи не згадувала, — сказала Айрі.

— Ну, це все було вже так давно, — зауважила Гортенз удавано радісно. — Але ви зрубили з нею все, що могли, містере Топпс. Вона була моїм чудом, Клара. Мені було тоді сорок вісім! Я так сподівалася, що вона Господня дитина. Але Клара була вибрана для зла... Вона ніколи не була Божою дитиною, і пізніше я вже не могла нічого зрубити.

— Він зішле свою помсту, місіс Бе, — сказав Раян з такою щирою жвавистю, якої Айрі від нього ніяк не чекала. — Він пошле жохливі строждання тим, хто цього зослужив. Мені три пляцки, будь ласка.

Гортенз поклала всі три тарілки на стіл, і Айрі, раптом усвідомивши, що вона не їла ще від вчорашнього ранку, нагребла собі цілу гору пляцків.

— А-а! Гаряче!

— Ліпше гаряче, ніж зимне, — сказала Гортенз похмуро, недвозначно здригнувшись. — Отак, амінь.

— Амінь, — відгукнувся луною Раян, хоробро підвишуючи на виделку гарячий, як вогонь, пляцок. — Амінь. Тож, що саме ти вивчаєш? — запитав він, так зосереджено дивлячись кудись поза Айрі, що вона не відразу навіть зрозуміла, що він звертається до неї.

— Хімію, біологію і релігієзнавство, — Айрі подмухала на гарячий шматочок. — Я хочу бути стоматологом.

Раян пожвався:

— Релігієзнавство? А вуони розповідали вам про єдину істинну Церкву?

Айрі засовалася на своєму стільці:

— Еее... Я думаю, краще сказати — про три великі релігії. Іудеї, християни, мусульмани. Ми місяць сиділи на католицизмі.

Раян зморщився:

— Моуже, в тебе є ще йоукись інтереси?

Айрі замислилась.

— Музика. Я люблю музику. Концерти, клуби, такі речі.

— Так, бу-бу-бу. Я теж токим цікавився свого часу. А тоді Родісна Новина сягнула мене. Великі зіброння моулоуді, такі як чості поупульорні коунцерти, готують ґрунт для диявоула. Дівчина з твоїми фізичними... принодами може бути спокушеною і потропити в хтиві руки сексиста, — сказав Раян, підводячись з-за столу і дивлячись на годинник. — Ну, що я думою, так це те, що ти схожа на свою мотір. Токі ж... вилиці.

Раян стер краплину поту із власної вилиці. Запала мовчанка, Гортенз нервово сіпала крайчик шмати для посуду, а Айрі довелося піти на інший бік кухоньки за склянкою води, аби уникнути важкого погляду містера Топпса.

— Ну. Вже дводцять хвилин з хвостиком, місіс Бе. Я мушу йти, так?

— А так-так, містер Топпс, — радісно сказала Гортенз. Але за хвилю, коли містер Топпс вийшов, її радість змінилася на похмурий настрій.

— Ти нашо розвела ці рузмови? Хоч, шоб він пудумав, що ти якась безбожна язичницька дівка? Ти не могла сказати «збираю марки» чи шо? Давай, мені треба пумити посуду, їдж мені рухом, рухом.

Айрі подивилася на гору їжі на своїй тарілці і винувало поплескала себе по животі.

— А так! Он що я бачу. Твої очі бачать більше, ніж ти можеш з'їсти! Дай-но сюди.

Гортенз сперлася на рукомийник і почала вкидати шматочки пляцка собі до рота.

— Тепер так, ти мені містеру Топпсу сім мішків вовни не плети, пока ти тут. Ти собі вчись, і він теж має важливу роботу, — сказала Гортенз пошепки. — Він веде *консультації* з одним паном із Брукліна... з *приводу судного дня*; цей раз вони не пумиляться. Ти ж глянь, що робиться на світі — зразу видно, що вже близько.

— Я тобі не зроблю проблеми, — сказала Айрі і виявила добру волю, прямуючи до рукомийника, повного посуду. — Просто він трохи... дивний.

— Вибрані Богом завжди здаються дивними для язичників. Містера Топпса просто неправильно сприймають. Він для мене багато важить. Раніше у мене нікого не було. Твоя мама не любить про це розказувати, відколи стала така вся розумна-не-підходить, але Бовденам було тежко ще здавна. Я врудилася в землетрус. Майже мертва. Потім, коли я стала дуросолю кубітою, моя дочка втікла від мене. Я не бачила своєї маленької онучки. У мене був тільки Господь всі ці роки. Містер Топпс єдиний чуловік, який пудивився на мене і пуш-кодував мене. Дурна твоя мама, що відпустила йуго, бігме!

Айрі спробувала останній раз.

— Що? Що ти маєш на увазі?

— А так, нічо, нічо, Господи Єгово... Ляпаю нині язичком весь Божий день... А так, *от* і ви, містер Топпс. Ми не спізнюємось, правда?

Містер Топпс, який щойно знову зайшов до квартири, був одягнений в шкіру з голови до ніг і нап'явив гігантський мотоциклетний шолом; до лівої халяви був

причеплений маленький червоний світловідбивач, такий же, тільки білий, був на правій. Він підняв затемнене скло.

— Ні, ми встигаємо, дьокувати Богу. Де ваш шолом, місіс Бе?

— А так, я його тепер тримаю в п'єці. Теплий і смачний хулодними ранками. Айрі Амброзія, ану-но почепи його мені, будь ласка.

Справді, на середньому деці, попередньо підігрітий до другої позначки, лежав шолом Гортенз. Айрі витягла його і обережно почепила поверх пластикових гвоздик.

— Ви їдете на мотоциклі, — сказала Айрі, щоб якось підтримувати розмову.

Але містер Топпс став у позу:

— Джи Ес Веспа. Нічоуго токого. Я йокусь думов спродати його. Він ногодує про життя, йоуке я б кроще zobув, йокщо ти розумеш, про що я. Моутоцикл — це сексуольний мognіт, і, Гоусподь простить мені, я йоуго колись ток і викоуристовувов. Я хоутів спродати його. Але потім місіс Бе переконола мене, шо, з моїми публічними промовоми, мені треба но чомусь добиротися. І місіс Бе не хоче мучитися в автобусах і електричкох у її віці, провда, місіс Бе?

— А так. Він роздобув для мене цю кишенью...

— Коляску, — виправив Раян з образою в голосі. — Це нозивоється коляска. Мінетто Мотосайкл Комбінейшн, модель 1973 року.

— А так, так, звичайно, *каляска*, така зручна, як коц. Ми всюди їздимо на ньому — містер Топпс і я.

Гортенз зняла своє пальто з гачка на дверях і витягнула з кишень два світловідбивачі для рукавів.

— Отже, Айрі, у мене нині справ повний ятір, так шо тобі доведеться готувати собі самій, бо я не знаю, коли повернусь. Але не хвилюйся, я скоро буду.

— Нема проблем.

Гортенз зацокала язиком:

— Нема проблем. Це то, що значить її ім'я на патоа: Айрі — нема проблем. Ну, і як так можна назвати...

Містер Топпс не відповів. Він був уже на тротуарі і заводив «Веспу».

*

— Спочатку мені треба витягувати її від Чалфенів, — гарчить Клара в телефонну трубку, і її голос відбиває тремоло злості і страху. — А тепер ви, народ, знову.

На іншому кінці її мати виймає посуд з посудомийки і, мовчки слухаючи переносну трубку, затиснуту між вухом і плечем, вичікує час.

— Гортенз, я не хочу, щоб ти забивала їй голову всім цим безглуздям. Ти мене чуєш? Твоя мати носилася з цим лайном, ти носилася з цим лайном, але на мені це закінчилося, і далі не піде. Якщо Айрі прийде додому і видасть мені хоч щось із цих дурниць, можеш забути про Друге Пришестя, бо, коли воно прийде, тебе вже не буде.

Сильні слова. Але який крихкий Кларин атеїзм! Він схожий на одного з цих малюсінських скляних голубів, яких Гортенз виставила у серванті — хукни сильніше, і вони падають. Якщо казати по правді, то Клара досі пришвидшує крок, коли проходить повз церкву, наче підліток-вегетаріанець біля м'ясного прилавка; вона обминає десятою дорогою Кілбурн по неділях, бо боїться перестрітися із вуличними проповідниками, які сидять на перекинутих ящиках з-під яблук. Гортенз відчуває Кларин страх. Холоднокровно розбиваючи яйця і відміряючи їх економним жіночим оком, вона рішуча і коротка у відповіді:

— Не хвилюйся за Айрі Амброзію. Вона тепер у добрій хаті. Най сама тобі скаже.

Так ніби вона зійшла на небеса із Святим Духом, а не поховала себе живою в підвалі, на околиці Ламбета, разом з Раяном Топпсом.

Клара чує, як її дочка піднімає паралельну трубку; спочатку потріскування, потім голос — ясний, як дзвін:

— Слухай, я не вертаюсь додому, окей, так що не турбуйся. Я повернусь коли повернусь, просто не хвилюйся за мене.

І справді, не треба хвилюватися, немає за що хвилюватися, хіба що, може, за тріскучий мороз за шибамми, навіть собаче гівно замерзло грудкою, і вітрове скло на машинах теж покритися кригою, а Клара колись жила в тому підвальчику взимку. Вона знає, що це означає. О, незрівнянно ясно о шостій ранку, так, чудове світло на годинку. Але чим коротші дні, тим довші ночі, темніший будинок, і тим легше, легше, легше сплутати тінь із письменом на стіні, звук ніг, що шаркають на рівні з вікном, із відлунням далекого грому, і північний передзвін годинника, який відбиває Новий рік, із дзвоном, що сповіщає про кінець світу.

*

Але Кларі не треба було хвилюватися. Атеїзм Айрі був міцніший. Її атеїзм був чалфеністським за своєю природою, і Айрі дивилася на релігійні штучки Гортенз, як на прикольну розвагу. Її заінтригувало життя по-бовденівськи. Квартира Гортенз була місцем гри в кінець і післячас, суд і вироки; тут не можна було відкладати на завтра, і кожна служба — від молочниці до електрика — оплачувалася без винятків щодня, і жодних витрат на речі, які не треба тут і тепер, бо Господь може вершити свою кару вже завтра. Бовденізм надав цілком іншого значення вислову «з печі до столу». Це означало жити у вічність миті, безупинно гойдаючись над проваллям повного забуття; деякі люди приймають гори наркотиків, щоб хоч на короткий час відчутися щось схоже на те, що восьмидесятичотирирічна Гортенз Бовден

переживала кожного дня. Ви хочете сказати, що бачили гномів, які розпорювали собі черева і показували вам нутроші, ви бачили, як телевизор вимикається сам по собі, ви відчували світ як єдину свідомість Крішни, вільну від окремих его, відпущену дрейфувати нескінченним космосом душі? Розкажіть комусь іншому. Це така ж фігня, як подорож Івана Богослова, якому Христос кинув на голову 22 розділи Об'явлення. Це мусів бути офігенний шок для апостола (після всіх цих байок, Нового Заповіту, всіх цих солодких слів і величних почуттів) раптом відкрити для себе, що ось за рогом на нього чигає Старий Заповіт із усією його мстивістю. *Тих, кого я люблю, я караю.* Мусив відкрити нарешті очі.

Об'явлення — це те, чим закінчують божевільні. Це остання зупинка потяга-що-з'їхав-з-глузду. І бовденізм, що складався зі Свідків Єгови плюс Об'явлення та ще кількох речей, був по ліву руку, коли божевільні сходили із свого потяга. Наприклад: Гортенз Бовден інтерпретувала Об'явлення 3:15: «Я знаю діла твої, що ти не холодний, ані гарячий. Якби то холодний чи гарячий ти був! А що ти літеплий, і ні гарячий, ані холодний, то виплюну тебе зі Своїх уст» — як буквальный наказ. Вона розуміла слово «літеплий» як диявольську якість у всіх її проявах. Вона завжди мала мікрохвильовку у своєму розпорядженні (її єдина поступка новітнім технологіям — довгий час Гортенз розривалася між догодженням Господу і розумінням американської програми управління через високочастотні радіохвилі), щоб розігрівати страви до неможливих температур; вона мала цілі відра льоду, щоб тримати склянку води «холоднішою за сам холод». Вона носила дві пари трусів нараз, наче маніакальна потенційна жертва автокатастрофи; коли Айрі запитала її, навіщо це, вона розгублено відповіла, що, коли чує перший клич Бога (грім, що наближається, волаючий голос, звуки Вагнера), то зриває

з себе ті, що ближче до тіла і замінює їх на ті, що були далі, щоб Ісус застав її свіжою і без запахів, готовою для неба. Вона тримала в коридорі тюбик чорної фарби, щоб, коли настане час, позначити сусідні двері знаком Звіра і цим полегшити Богові працю з відсіювання негативних персонажів і розподілу на овечок та козлищ. І не можна було сказати жодного речення зі словами на кшталт «кінець», «закінчувати», «завершувати» тощо, щоб не спустити гачок садо-мазохістських задовольень Гортенз і Раяна:

Айрі: *Я скінчила мити посуд.*

Раян Топпс (урочисто трясучи головою над правдою її слів): *Одного дня ми всі скінчимо, Айрі, люба моя; тому будь щирою і покайся.*

Або:

Айрі: *Це був такий класний фільм! Кінець був просто супер!*

Гортенз Бовден (із слізьми на очах): *І ті, що думають, що кінець світу буде таким, будуть гірко розчаровані, бо Він прийде, сіючи жах і Закон, і покоління, яке бачило події 1914-го, побачить, як загине третина дерев, і третина моря стане кров'ю, і третина...*

І ще був жах Гортенз перед прогнозом погоди. Хто б його не читав, який би миловидий не був диктор, яким би солодким голосом не вимовляв слова, і як би пристойно не був вбраний, вона їх гірко проклинала всі п'ять хвилин програми, а потім, що було виявом неймовірної впертості, робила абсолютно навпаки до порад, які вони давали (легка курточка і без парасолі на дощ, повна екіпіровка і капелюх від дощу на сонце). Спливло кілька тижнів, поки Айрі допетрала, що диктори погоди були світською антитезою до справи життя Гортенз, яка, звісно, була чимось на зразок суперкосмічного прогнозу Господніх дій за допомогою всемогутньої біблійної екзегези

погодних умов. У такій перспективі диктори погоди були просто нахабними вискочнями. *І завтра зі сходу треба чекати вогню, що огорне всю область полум'ям, від якого не буде світла, але тільки страшна темрява... тоді як, боюсь, жителям північних територій потрібно буде витягати найтепліші шарфи і закутуватися від зуболомного морозу, і дуже ймовірно, що прибережна зона постраждає від шторму, і смерчів, і жакливого граду, який навіть на землі не буде танути...* Майкл Фіш і йому подібні були злодюгами, що передавали маячню з Офісу метеопрогнозів і знущалися над точною наукою, есхатологією, над виченням якої Гортенз просиділа п'ятдесят років.

— Є нувини, містер Топпс? (Це питання без варіантів ставилося за кожним Божим сніданком; по-дівчачому, затамувавши подих, наче дитина, що питає про Санта-Клауса.)

— Жоудних, місіс Бе. Ми все ще проудовжуємо вивчати прикмети. Ви мусите дозволити мені та моїм колегам добре все обдумати. В цьому житті є ті, хто вчителі, і ті, хто учні. Вісім мільйонів Свідків Єгови чекають на наше рішення, чекають на Судний День. Але ви мусите новчитися золишоти токі речі для тих, хтоу моє прьомий звйзозк.

*

Після кількох тижнів перерви Айрі повернулась до школи. Але школа здавалася такою далекою; навіть сама подорож з півдня на північ кожного ранку була як грандіозний похід на північний полюс, навіть гірше — як один з таких походів, що обірвався недалеко від своєї мети в ні теплому, ні холодному місці, анти-подія порівняно з киплячим казаном бовденівської хати. *А що ти літеплий, і ні гарячий, ані холодний, то виплюну тебе зі Своїх уст.* Коли так звикаєш до екстремі, раптом ніщо інше тебе більше не задовольняє.

Вона часто бачилася з Міллатом, але їхні розмови були короткі. Він тепер носив зелений метелик, і був задіяний в інших справах. Вона досі розбирала Маркусові папери двічі на тиждень, але решти сім'ї уникала. Часом вона мимохідь бачила Джошуа. Він, здавалося, уникав Чалфенів так само старанно, як вона. Батьків вона бачила по вік-ендах, прохолодні моменти, в які всі називають всіх на ім'я. (Айрі, ти б не могла передати сіль Арчі? Клара, Арчі питає, де ножиці), і всі учасники після того почувалися спустошеними. Вона відчувала, що про неї тут шепочуться так, як лондонці роблять, коли підозрюють когось на релігію, цю заразну хворобу. Тож вона поспішала назад у будинок номер 28 по Ламбет стріт, назад у темряву, в якій так приємно було відчувати себе ведмедем у сплячці, чи метеликом у коконі, а їй було так само цікаво, як і всім, якою буде нова Айрі, що з'явиться з цього кокона. Це зовсім не було схоже на в'язницю. Навпаки, ця хата була суцільною пригодою. В комодах, і закинутих шухлядах, і в засмальцованих рамках тут зберігалися секрети — так довго, що вони виходили б з моди, якби секрети могли застарівати. Вона знайшла фотографії своєї прабаби Амбросії, кістлявої, красивої фігурки з величезними мигдалевими очима, і капітана «білявчика» Дурхама, що стояв на купі каменів на тлі сепійного моря. Вона знайшла Біблію із однією вирізаною фразою. Вона знайшла світлини Клари, у шкільній формі, із маніакальною посмішкою, що відкривала справжній жах її зубів. Вона читала то із «Зубної анатомії» Джаральда М. Каті, то з «Біблії Доброї Звістки», і жадібно копірсалася у маленькій і еkleктичній бібліотеці Гортенз, здуваючи з обкладинок рудий пил ямайської школи і часто користуючись ножем, щоб розрізати ніколи не читані сторінки. На лютий список виглядав так:

Гео Дж. III. Саттон Мокслі. Опис Вест-Індійського санаторію. — Лондон: Сампсон, Ло, Марстон і Ко°, 1886.

(Існувала обернена залежність між довжиною імені автора і поганою якістю його книжки.)

Майкл Скотт. Маєток Тома Крінгла. — Едінбург, 1875.

Еден Філлпоттс. В країні цукрової тростини. — Лондон: МакКлюр і К°, 1893.

Його Честь Г. Гескет Бел, Військовий Суддя. Домінікани: підказки і замітки для тих, хто планує там оселитися. — Лондон: А.& С. Блек, 1906.

Чим більше вона читала, тим більше фігура бравого капітана Дурхама викликала її цікавість: меланхолійний красень, що розглядає цеглини півзбудованої церкви і видається досвідченим попри свій молодий вік, абсолютним англійцем, виглядає так, наче може усім щось повідати. Навіть Айрі. Якщо вона триматиме його під подушкою. І відтепер ранками за вікном більше не було італійських виноградників, і була цукрова тростина, тростина, тростина, і сусідські двері перетворювалися ні на що інше, як на тютюн, і вона мріяла, що запах кльоцків Гортенз відсилає її кудись далеко в минуле, досить нереальне, адже вона там ніколи не була. У землі, які Колумб назвав Сант Яго, але араваки вперто продовжували називати їх Ксаймака — іменем, що протривало довше, ніж самі араваки. *Землі із густими лісами і щедрою водою.* Тепер Айрі вже знала про цих м'яких за характером, кругленьких жертв м'якості свого характеру. Це були *інші* ямайці, яких історія обминула увагою. Вона надіслала свою претензію минулому — своїй версії минулого — так агресивно, наче відкликала лист, надісланий не туди. Отже, саме *звідси* вона походила. Це їй належало за правом народження, наче пара сережок із перлами чи поштова закладна. Якщо позначити відправну точку «Х», то Айрі позначала іксом усе, що тут знаходила, збираючи шматочки й уламки (метрики, мапи, військові квитки, газетні новини) і зберігаючи їх під диванчиком, наче,

поки вона спатиме, всі ці речі мали злитися в одне і за-
своїтися її організмом.

*

Коли навесні проклюнулися бруньки, Айрі, як будь-
кого невикоріненого, почали відвідувати. Спершу голо-
си. Перекрикуючи хрипоту старого радіо Гортенз, Джойс
Чалфен виступала в «Часі питань садівника»:

Ведучий: Здається, ще одне питання від наших слуха-
чів. Місіс Саллі Вайтейкер з Бурнемота, здається, має за-
питання до нашої гості. Місіс Вайтейкер?

Місіс Вайтейкер: Дякую, Браян. Ну, я зовсім почат-
ківець у садівництві, і це мій перший мороз, і за два ко-
ротких місяці із справжнього вибуху барв сад перет-
ворився на жалюгідну річ, справді... Друзі порадили
невеликі квіти, але крихітні аврікули і манюсінькі мар-
гаритки — вони виглядають гупо у такому велико-
му саду. Я б хотіла завести щось більш вражаюче, десь
такої висоти, як живокіст, але тоді його буде тріпати ві-
тер, та й люди будуть бачити з-за своїх парканів і хитати
головами: «Люба, ой люба» (*співчутливий смішок із сту-
дії*). Тож моє питання до гості студії: як ви підтримуєте
вигляд саду у сувору зиму?

Джойс Чалфен: Ну, насамперед я мушу сказати,
що ваші сусіди пхають носа, куди не слід. На вашому
місці я б порадила їм пильнувати свого горщика (*смій
із студії*). Але, якщо серйозно, то ця мода на квіти цілий
рік є справді нездорова для саду, і для садівника, і, *особли-
во*, для ґрунту, справді... Я вважаю, що зима має бути ча-
сом для *відпочинку*, неяскравих кольорів, знаєте — і коли
врешті приходить пізня весна, ваші сусіди в повному
шоці! Бум! От де він до місця, цей чудовий порив росту.
Я думаю, глибока зима — це справді час для догляду за
ґрунтом, перекопування, треба дозволити йому відпочити

і запланувати його майбутнє так, щоб справді здивувати довгоносих сусідів. Я завжди розглядала садовий ґрунт як тіло жінки — воно розвивається циклами, і плідне в одні моменти, а в інші неплідне, і це справді абсолютно природно. Але якщо ви таки дуже хочете, тоді Лентернові троянди — *helleborus corsicus* — дуже добре почувуються на холоді, у завапненому ґрунті, навіть, якщо вони в...

Айрі вимкнула Джойс. Це було досить терапевтично — вимкнути Джойс. Не те, щоб цілком особисто. Просто раптом це здалось втомливим і нудним, оця боротьба за нещасну рослинку, вирощену на вапняковому англійському ґрунті. Нащо було перейматися, якщо вона знайшла собі цілком інше місце? (Бо Ямайка постала перед Айрі, як наново відкрита. Наче сам Колумб, відкривши Ямайку, Айрі змусила її існувати.) Цю заліснену і щедру на воду місцевість. Де рослини буяли без жодного догляду і контролю, і молодий білий капітан без жодних умовностей міг зустріти молоду чорну дівчину, і обоє вони були молоді і чисті, без минулого чи обтяжливого майбутнього — місцевість, де речі просто відбувались. Жодних вигадок, жодних міфів і жодної брехні, жодних заплутаних вузлів — ось як Айрі уявляла свою батьківщину. Бо *батьківщина* — це одне з магічно-фантастичних слів, як *одноріг*, чи *душа*, чи *нескінченність*, які тепер прокралися в мову. І особлива магія *батьківщини*, її чарівний вплив на Айрі полягав у тому, що це звучало, як початки. Початок початків. Наче перший ранок в Едемі і перший день після апокаліпсису. Чиста сторінка.

Але кожного разу, коли Айрі здавалося, що вона ось уже наближається до початків, до ідеальної чистоти минулого, щось із теперішнього дзонило у двері Бовденів і втручалось. Четвертий тиждень посту приніс на поріг Джошуа, розлученого, кілограмів на десять легшого і набагато

бруднішого, ніж звичайно. Не встигла Айрі висловити своє здивування чи шок, як він увірвався в квартиру, і хряпнув дверима.

— Я ситий цим лайном! Ситий по самі вуха!

Вібрація від захряснутих дверей збила капітана Дурхама з Айриноного підвіконня, і Айрі дбайливо поставила його назад.

— Ага, і мені теж приємно тебе бачити, старий. Чому б тобі не сісти і не вистигнути трохи? Ситий чим?

— *Ними*. Вони мене замахали. Вони розбазарюються про права і свободи і з'їдають по п'ятдесят курчат кожного сраного тижня! Брехуни!

Айрі не одразу добрала, в чому зв'язок. Вона набила собі косячок, готуючись до довгої історії. На її здивування, Джошуа теж набив косячок, і вони скрутились на підвіконні, видмухуючи дим через ґратки на вулицю.

— Ти знаєш, як живуть курчата на птахофермах?

Айрі не знала. Джошуа пояснив. Закриті на все своє куряче життя в повній курячій темряві, напаковані, як курячі сардини, у своє куряче лайно і напхані найгіршим курячим зерном.

І це, для Джошуа, було ще квіточками порівняно із життям свиней, і корів, і овець.

— Це на хрін *злочин*. Але спробуй скажи це Маркусу. Спробуй переконай його відмовитися від своєї недільної шинки. Він же ні хріна про це не знає. Ти колись це зауважувала? Він знає купу речей з одного-єдиного питання, але ще є цілий світ навколо, який... О, поки я не забув, візьми листівку.

Айрі ніколи не думала, що настане день, коли Джошуа Чалфен тикне їй в руку листівку. Але от вона була, в її долоні: «М'ясо — це вбивство: факти і домисли, публікація БЖПТ».

— «Боротьба із жорстоким поводженням з тваринами». Це як активісти Грінпісу чи шо. Прочитай — вони

не просто дурнуваті гіпі, вони всі із солідним науковим і академічним багажем, і вони працюють з анархістської перспективи. Я відчуваю, що знайшов свою нішу, розумієш? Це справді неймовірна група. Вони реально працюють. Заступник голови — випускник Оксфорда.

— Ааааа. Як там Міллат?

Джошуа відмахнувся від питання:

— Ой, та я не знаю. Ненормальний. Він зовсім з'їжджає з глузду. І Джойс досі улягає всім його забаганкам. Не питай мене. Мене від них нудить. Все помінялося, — Джош нервово пропустив пальці через своє волосся, що тепер сягало плечей. У Віллесдені таких любовно називали Рибка-Єврей. — Навіть не можу пояснити тобі, наскільки все змінилося. Мені просто... *просвітліло*.

Айрі кивнула. Вона мала співчуття до просвітлінь. Її сімнадцятий рік був по зав'язку напакований ними. І її не здивувала метаморфоза Джошуа. Чотири місяці у житті шістнадцятилітніх — це час різких поворотів і метання між протилежностями; фанати «Стоунз» стають фанатами «Бітлз», торі перетворюються на ліберальних демократів і назад у торі, вінілові наркомани — в гіпі. Ніколи більше в житті людина не здатна на такі тотальні метаморфози.

— Я *знав*, ти зрозумієш. Якби я міг поговорити з тобою раніше, але я просто не можу бути в тому домі тепер, коли я тебе нарешті бачу, Міллат вічно переходить нам дорогу. Так *приємно* тебе бачити.

— Тебе теж. Ти змінився.

Джош недбалим жестом вказав на свій одяг, який був значно менш ідіотським, ніж завжди.

— Мабуть, не можна носити піджак свого папані вічно.

— Мабуть.

Джош плеснув у долоні:

— Ну, я замовив квиток до Гластонбері, я можу вже не повернутися. Я зустрівся з людьми з БЖПТ, і я їду з ними.

— Зараз березень. До літа ти ж не поїдеш.

— Джолі і Кріспін — люди, яких я зустрів, — кажуть, ми можемо виїжджати вже зараз. Трохи пожити в таборі.

— А школа?

— Якщо ти можеш прогулювати, то й я можу прогулювати... це не те, що я її зовсім кидаю. В мене на плечах все ще чалфенівська голова, я повернувся на екзамени і потім знов пошлю все на хрін. Айрі, ти мусиш зустрітися з цими людьми. Вони просто... неймовірні. Він — дадаїст. А вона — анархістка. Справжня. Не така, як Маркус. Я їй розказав про Маркуса і про його гръбану Мишу Майбутнього. Вона думає, що він небезпечна особа. Дуже може бути, що він психопат.

Айрі подумала хвилинку:

— Ну, я б здивувалася.

Не гасячи цигарки, він викинув її у вікно:

— Я відмовляюся від м'яса. Наразі я їм тільки рибу, але цього не достатньо. Все, я на хрін стаю вегетаріанцем.

Айрі стенула плечима, не зовсім розуміючи, що вона має на це відповіді.

— Я маю багато чого сказати про старе гасло, розумієш?

— Старе гасло?

— Випалюй вогонь вогнем. Тільки справді, блін, екстремальною поведінкою можна достукатися до таких, як Маркус. Він навіть не розуміє, що він ні на що не здатний. До нього не можна достукатися раціонально, бо він думає, що раціональність йому *належить*. Як ти будеш з таким говорити? Ага, і я відмовляюся від шкіряного одягу — і решти продуктів тваринного походження, желатину там і такого іншого.

Задивившись на якийсь час на ноги, що проходили на рівні їхніх облич — у шкіряних туплях, кросівках, на шпильках, — Айрі відповіла:

— Так, це їм покаже.

Першого квітня, на День дурнів, на порозі в Айрі з'явився Самад. Він зайшов дорогою до ресторану, в білому костюмі, що наче в корови в роті побував, і нагадував розчарованого святого. Він виглядав так, наче ось-ось заплаче. Айрі впустила його.

— Привіт, міс Джонс, — легенько кивнув їй. — Як поживає твій батько?

Айрі впізнала гру:

— Ви його бачите частіше за нас. А як поживає ваш Бог?

— Дуже добре, дякую. Ти бачилась з моїм нікудишнім сином останнім часом?

Не встигла Айрі сказати свою наступну репліку, як Самад розридався, і його довелося проводити в кімнату, саджати в Даркусове крісло і відпоювати чаєм, щоб він міг говорити.

— Містере Ікбол, що не так?

— А що так?

— Щось трапилося з моїм татом?

— О ні, ні... Арчібалд в порядку. Він — як ходяча реклама пральної машинки. Крутиться, крутиться і зовсім не зношується.

— Тоді що сталось?

— Міллат. Він пропав ось уже три тижні.

— Боже. А ви телефонували Чалфенам?

— Він не в них. Я знаю, де він є. Він з вогню скочив у полум'я. Він сидить із цими сновидами в зелених краватках. У спортцентрі у Честері.

— Ні хріна собі.

Айрі сіла на підлогу, схрестивши ноги, і вийняла цигарку.

— Я його не бачила у школі, але я щось не задумувалась, скільки його вже не було. Але якщо ви знаєте, де він...

— Я не поїхав туди шукати його, я прийшов спитати твоєї поради, Айрі. Що мені робити? Ти його знаєш — як я маю достукатися до нього?

Айрі закусила губу — стара звичка її матері:

— Ну, я не знаю... Ми вже не такі близькі, як колись... але я завжди думала, що справа в Маджіді... йому його не вистачає... ну, він цього ніколи не визнавав... але Маджід — його двійняшка і може, якби він був тут...

— Ні, ні. Ні, ні, ні. Я б хотів, щоб усе було так просто. Тільки Аллах знає, як я покладав усі свої сподівання на Маджіда. А тепер він каже, що повертається вивчати англійське право — і за нього платить ця сімейка Чалфенів. Він хоче займатися правом людей замість права Господа. Він нічого не навчився з того, що казав нам пророк Мухаммед — мир Йому! Звісно, його мати задоволена по вуха. Але для мене він — саме розчарування. Він більш англієць, ніж самі англійці. Повір мені, з Маджіда Міллатові добра не буде. Як і Маджидові з Міллата. Вони обидва збилися на манівці. Відхилилися безмірно від життя, яке я їм накреслив. Вони сто відсотків поодружуються на білих жінках на ім'я Шейла і зведуть мене в могилу замолоду. Все, чого я хотів, — це два добрих мусульманських хлопчики. Ой, Айрі... — Самад узяв її за вільну руку і погладив із сумною теплотою. — Я просто не можу зрозуміти, де я помилився. Ти вчиш їх, але вони не слухають, бо у них в навушниках гримить «Паблік енемі». Ти їм показуєш широку дорогу правди, а вони вишукують криву стежечку облуди. Ти їх ведеш, а вони тікають у тебе з-під руки до спортцентру у Честері. Ти намагаєшся все спланувати, і ніщо не трапляється так, як ти собі уявляв...

«Але якби ви могли почати спочатку, — подумала Айрі, — якби ви могли відвести їх до витоків річки, до батьківщини...» Але вона цього не сказала вголос, бо він відчував це так, як і вона, і обоє знали, що це допоможе хіба так, як тому, хто ловить свою тінь. Натомість вона витягнула свою руку з-під його і поклала її повернувши — ласка за ласку:

— О, містере Ікбол. Я навіть не знаю, що сказати...

— Нема таких слів. Син, котрого я послав додому, вертається чистокровним англійцем у білому костюмі, юристом в ідіотській перуці. А син, якого я тримав при собі, став тут продажним фундаменталістом-терористом у зеленій краватці. Інколи я сам дивуюся, чому це мене має хвилювати, — гірко підсумував Самад, виказуючи слід свого двадцятирічного перебування в Англії. — Справді так думаю. Сьогодні я вже думаю, що в момент, коли ти перетинаєш кордон цієї країни, ти підписуєш угоду з дияволом. Ти даєш свій паспорт на митниці, тобі ставлять штамп, ти хочеш трохи заробити, почати свою справу... але ти плануєш повернутися! Хто хоче залишитись? Холодно, мокро, жалюгідно; жахлива їжа, потворні газети — хто хоче жити в такому місці? В місці, де тобі ніколи не раді, де тебе тільки терплять. Тільки терплять. Наче ти тварина, хоч і домашня. Хто хоче залишатися? Але ти підписався у диявола... тебе втягує, і раптом ти вже не здатний на те, щоб повернутися, твоїх дітей уже не можна впізнати, і ти ніде вже не маєш дому.

— О, це не так, я впевнена.

— А потім ти починаєш втрачати саму *ідею* дому. Одно-го дня ця штука, цей *дім*, все це здається старою брудною брехнею... і я тепер і справді починаю думати, що місце твого народження — це випадок, все — *випадок*. Але, якщо ти так думаєш, — то куди ти ідеш? Що ти робиш? Що тобі має значення?

Поки Самад описував свою антиутопію із виразом жаху на обличчі, Айрі було соромно признатися, що для неї край випадковостей звучав як синонім *раю*. Як синонім свободи.

— Ти розумієш, дитино? Я знаю, ти розумієш.

Насправді він питав: чи ми говоримо однією мовою? Чи ми походимо з одного місця? Чи ми подібні?

Айрі стисла його руку і жваво захитала, намагаючись попередити його сльози. Що вона могла сказати йому окрім того, що він хотів почути?

— Так, — погоджувалася вона. — Так, так, так.

Коли Гортенз і Раян повернулися пізно ввечері після нічного молитовного зібрання, обоє були в піднесеному настрої. Оце був вечір так вечір. Виливши на Гортенз ціле море вказівок щодо шрифту і верстки своєї статті у «Вартову вежу», Раян пішов у коридор, щоб зателефонувати у Бруклін по новини.

— Але я думала, що він радиться разом з ними.

— А так, так, так і є... Але остаточне путвердження має дати сам пан Чарльз Вінтрі з Брукліна, — сказала Гортенз пошепки. — Шо за день! Який день! Пуможити мені принести мою стару друкарку... Вона мені тре на столі.

Айрі зробила, що їй казали, — взяла гігантську стару ремінгтонку і віднесла її на кухню Гортенз. Гортенз простягнула Айрі купку паперу, дрібно списаного Раяновим почерком.

— Читай мені то, Айрі Амброзія, пуволі, пувільно... А я друкуватиму.

Айрі читала цілих півгодини, здригаючись від Раянкової жахливої прози, подаючи коректор, коли було потрібно, і скрегочучи зубами, коли автор кожні десять хвилин заскакував до кухні, щоб поправити свій синтаксис чи перекласти абзац.

— Містер Топпс, ви уже зателефонували?

— Ще ні, місіс Бе, ще ні. Дуже зойньотий, містер Чорльз Вінтрі. Я зороз ще роз спробую.

Фраза, Самадова фраза билася в голові Айрі. «Інколи я сам дивуюся, чому мене це хвилює». Дочекавшись моменту, коли Раян не стояв на заваді, Айрі, оформивши своє питання як слід, спитала-таки Гортенз.

Гортенз відкинулася у своєму кріслі і поклала руки собі на коліна.

— Я це рубила багато-багато років, Айрі Амброзія. Я чекала на цей день, ще відколи бігала отаким смаркачем у довгих шкарпетках.

— Але ж нема жодної причини...

— Що ти знаєш про причини? Нічо. Свідки Єгови — там, де мое коріння. Вони були до мене добрими, як ніхто ніколи не був. То було дубро, яке перейшло мені від моєї матері, і тепер, кули ми так близько до кінця, я це буду леліяти.

— Але, ба, так не є... ти ж не можеш вічно...

— Дай-но я тобі шось скажу. Я не така, як Свідки, які бояться пумерти. Просто бояться. Вони хочуть, щоб всі пумирали, крім них самих. Це не причина, щоб присвячувати своє життя Ісусу Христу. Моя мета геть інша. Я все ще спудіваюсь стати однією з Вибраних, хоч я й кубіта. Я хутила цього все своє життя. Я хутила сидіти там із Господом, і творити суд, і приймати рішення, — Гортенз прицмокнула, довго і зі смаком. — Я так змучилася від церкви, яка весь час турочить, що я кубіта і що мені бракує освіти. Весь час тебе пувчають — то тим, то іншим... Це завжди була проблема у кубіт нашої родини. Завжди приносило кугось, хто брався їх учити чугось, і прикидався, що це навчання, а це була битва їх бажань. Але якщо я стану одною зі ста сорока чутирьох, ніхто вже не зможе пувчати мене. Це буде моя робота! Я буду сама писати закони, і мене не буде цікавити думка кугось там ще. У моєї мами була сила волі, і у мене вона теж є. Бачить Бог, твоя мама така сама. І ти така сама.

— Розкажи мені про Амброзію, — попросила Айрі, знайшовши щілінку в залізному обладунку Гортенз, через яку можна було протиснутися. — Будь ласка.

Але Гортенз не здала позицій:

— Ти сама досить знаєш. Минулого не наздогнати. Ніхто ще нічого не навчився на своєму минулому. Давай звєрха п'ятої стурінки, здається, ми там скінчили.

В ту хвилину до кімнати зайшов Раян із обличчям ще червонішим, ніж завжди.

— Шо, містер Топпс? Вже? Ви знаєте?

— Господь змиловився над язичниками, місіс Бе, бо день уже спровді на підході! Все так, як Бог виклов у своїй книзі Об'явлення. Він ніколи не плонував третього тисячоліття. Тепер мені треба ця стаття набраною, і наступну я диктуватиму вам сходу — вам треба перетелефонувати усім ламбетівським членам, і листівкою...

— А так, містер Топпс — але дайте мені моментик... Це не може бути ніяка інша дата, правда ж, містєре Топпс? Я казала вам, я це відчувала хребтом.

— Я не знаю, наскільки ваш хребет має з цим до справи, місіс Бе. Звісно, краще довіряти скрупульозному текстовому аналізу, виконаному мною і моїми колегами...

— І, мабуть, Богом, — сказала Айрі, метнувши на нього лютий погляд і обнімаючи Гортенз, яка тряслась від ридань. Гортенз поцілувала Айрі в обидві щоки, і Айрі посміхнулася їй теплим сльозам.

— Так-так, Айрі Амброзія. Я така рада, що ти зараз поряд. Я пружила ціле сторіччя — я вруодилася на самому його пучатку в землетрус і я пубачу, як у його кінці другий землетрус зітре навіть слід гріха і зла. Славайсу! Все так, як він, врешті-решт, обіцяв. Я знала, я дочекаюсь. Мені лишилось тільки сім років чекати. Дев'яносто два! — Гортенз недбало прицмокнула. — Шо! Моя баба жила сто три роки, і ше мугла би жити, якби вчасно переступила того шнурка, об який зашпорталась, і впала, і забилась. Я доживу. Я буду жити, скільки треба. Моя мати прийняла муки, щоб я пубачила цей світ — але вона знала справжню церкву, і вона випихнула-таки

мене на цей світ у найскладніших обставинах, щоб я могла пубачити цей святий день.

— Амінь!

— А так, амінь, містере Топпс. Вдягайтесь у Господні обладунки. Ну, Айрі Амброзія, будь мені свідком, когди я це кажу: я буду там. І я поїду в Ямайку, щоб пубачити це там. Того Божого року я поїду додому. І ти можеш туди поїхати, якщо ти навчилась у мене і слухала мене. Ти їдеш в Ямайку у двохтисячному році?

Айрі скрикнула і підскочила до бабці, щоб її обняти.

Гортенз обтерла сльози фартухом.

— Славайсу, я прожила ціле сторіччя! Правдою і дубром я жила все це сторіччя з його кривдами і неправдами. І дякую тобі, Господи, що я пучую грім в обох кінцях.

Маджид, Міллат і Маркус

1992, 1999

Фундаментальний — прикм.,

1. Такий, що дотримується основ своєї роботи; що докопується до причин.
2. Такий, що слугує засадою або засновком; необхідний або обов'язковий. Також — первинний, оригінальний; такий, від якого походить інше.
3. Такий, що стосується фундаменту будівлі.
4. Про пласт: такий, що лежить у самому низу.

Фундаменталізм — ім., (прикм. + -ізм). Суворе дотримання ортодоксальних релігійних доктрин або поглядів; основним чином — віра в абсолютну непомильність релігійних текстів.

*«Новий короткий оксфордський словник
англійської мови»*

Собі запам'ятай: кохання — лиш кохання,
Зітхання — лиш зітхання,
А справжнє виникає,
Як час спливає

*«Як час спливає» (пісня 1931 р.), Герман Хапфельд**

* Композитор фільму «Касабланка».

16. Повернення Маджіда Магфуза Муршеда Мубтасіма Ікбола

— Пробачте, ви ж не будете це палити, чи не так?

Маркус заплющив очі. Йому зовсім не подобалася ця конструкція. Він завжди ледь стримувався, щоб не відповісти таким же мовним збоченням: так, я не збираюся палити це. Ні, я збираюся палити це.

— Пробачте, я сказала, ви ж...

— Так, я чув, що ви сказали, — м'яко відповів Маркус, повертаючись праворуч, щоб подивитися на свою співрозмовницю, з якою ділив поруччя, спільне для їхніх пластикових крісел. — А що — є якась причина, чому б я цього не зробив?

Роздратування вмить розвіялося, коли він побачив тоненьку, ніжну азіаточку з милою щербинкою між передніми зубами, у військових штанях і з довгим хвостом чорного волосся, яка тримала на колінах (з усіх можливих речей!) примірник його дослідження з минулої весни (у співавторстві з романістом Сюрреєм Т. Бенксом) — «Час, коли тіло вибухне: пригоди у нашому генетичному майбутньому».

— Так, є причина, туди його так. У цій залі Хітроу палити заборонено. Саме у цій залі. Тим більше не будете

ж ви палити чортову люльку! І ці стільчики стоять один біля одного, а в мене астма. Достатньо причин?

Маркус приязно стенув плечима:

— Так, більш ніж достатньо. Добра книжка?

Такого досвіду у Маркуса ще не було. Зустріч з одним із його читачів. Зустріч з одним зі своїх читачів у чекальній залі аеропорту. Він усе своє життя писав академічні тексти, тексти, аудиторія яких була маленькою і обраною, і його читачі майже всі були йому знайомі. Він ніколи не випускав своїх книжок у зовнішній світ, наче той атракціоніст, що випускає своїх голубів і не знає, в який бік вони полетять.

— Перепрошую?

— Не хвилюйтесь, я не палитиму, якщо вам це заважає. Я просто цікавився, чи це хороша книжка.

Дівчина зморщила личко, яке зовсім не було таким милим, як Маркусові здалось на перший погляд: лінія щелеп була надто крутою. Вона закрила книжку, половину якої вже прочитала, і подивилася на обкладинку так, наче забула, про яку книжку йдеться.

— А, та нічого так. Трохи нафіг дивакувата. Трохи компостує мізки.

Маркус спохмурнів. Ідея книжки належала його агенту — читиво для обох культурних рівнів — високого/низького. Спочатку Маркус писав «серйозний науковий» розділ — дослідження з генетики, а потім до справи брався романіст і розвивав Маркусові ідеї з погляду белетристики, вигадки, що-якби, і так дублювалися всі вісім розділів. Маркус мусив подбати про університет для своїх дітей, та ще й про правничу освіту Маджіда, і він погодився на цей проект з фінансових причин. Тому книжка не була тим, на що люди довго чекають чи чого справді потребують, і Маркус думав про неї, як про провал. Трохи дивакувата? Компостування мізків?

— Мммм, а чому саме дивакувата?

Дівчина підозріло глянула на нього:

— Це що — допит?

Маркус здав трохи назад. Його чалфеністська впененість завжди маліла, коли він опинявся далеко від своєї сім'ї. Він був прямим чоловіком і не вмів ставити інших запитань, окрім прямих, але за останні роки він зрозумів, що його прямота не завжди вела до таких же прямих відповідей від незнайомих, як відповіді у його маленькому колі. У зовнішньому світі, поза його сім'єю і коледжем, свою мову треба було якось оформлювати. Особливо людям із незвичним, як у нього, виглядом, міркував Маркус; немолодим, з ексцентричними кучеряшками і в окулярах без нижніх скелець. Такі люди мусять оформлювати свою мову, щоб вона була легшою до споживання. Приємні дурнички, безсенсовні фрази, будь ласки і дякуї.

— Та ні, не допит. Бачите, я просто збирався почитати її сам. Знаєте, я чув, вона варта уваги. І мені стало цікаво, чому ви вважаєте її дивацькою.

Дівчина, яка на той час уже зрозуміла, що Маркус не був ані серійним вбивцею, ані сексуальним маніяком, трохи розпружилася і знову сперлася на спинку:

— Ну, я не знаю. Не стільки дивацька, скільки страшна.

— Як це — страшна?

— Ну, це страшно — хіба ні? Все це генетичне програмування.

— Хіба?

— Ага, втручатися в тіло. Вони вважають, що існує ген розуму, сексуальності — практично всього, розумієте? Рекомбінаційні технології ДНК, — сказала дівчина, обережно пробуючи ґрунт Маркусової обізнаності. Маркус і бровою не повів, тому вона продовжувала вже сміливіше: — Якщо ти знайшов обмежувальний ензим для певної, ну, частинки ДНК, то ти вже можеш вмикати-вимикати все, наче якийсь нещасний відеоплеєр. Це

те, що вони роблять зі своїми бідолашними мишами. Це просто фіг знає, як страшно. Я вже не кажу про, ну, патогенез тощо, *вирощування хвороби*, всі ці організми, які вони розводять у чашках Петрі. Я думаю, я вивчаю політологію, ага, і я собі думаю: та що вони таке творять? І кого вони хочуть стерти з лиця землі? Мусите бути всерйоз наївним, якщо вірите, що Захід це не використовує на Сході — на арабах, наприклад. Так вони швидко впораються з ісламським фундаменталізмом — ні, серйозно вам кажу, — відповіла вона на підняту Маркусову брову, — пахне смаленим. Я думаю, читаючи це лайно, бачиш, як близько наука стоїть до наукової фантастики.

Наскільки це бачив Маркус, наука і наукова фантастика нагадували швидше два кораблі, що вночі, та ще й у тумані, розминалися один з одним. Робот наукової фантастики, наприклад, — та й навіть робот, як його уявляв Маркусовий син Оскар, — на тисячі років випереджував можливості роботів чи штучного інтелекту, які мала наразі наука. Тоді як роботи в Оскаровій уяві співали, танцювали і розділяли з ним його радощі й прикраси, далеко в Массачусетському технічному університеті якийсь нещасний мудак довго й нудно бився над створенням машини, яка бодай приблизно могла б відтворити рухи одного-єдиного пальця людської руки. З іншого боку, найпростіші біологічні факти, взяти хоча б будову тваринних клітин, залишались великою таємницею для всіх, крім школярів дев'ятого класу і таких вчених, як Маркус; перші малювали її в класі, другий заносив у цю структуру чужорідні ДНК. Між цими двома берегами, або принаймні так воно бачилось Маркусу, хлюпав безнадійний океан ідіотів, конспіративістів, релігійних сновид, упереджених романістів, активістів Грінпісу, студентів політології та інших видів фундаменталістів, які не мали чого робити, як воювати зі справою його життя. За кілька останніх місяців, відколи його Миша Майбутнього

здобула трохи розголосу, Маркусу довелося *повірити* в існування цих людей, повірити, що вони справді існували у такій кількості, і це було для нього так важко, наче його завели в сад і сказали повірити, що тут живуть феї.

— Ну, вони тут розводяться про прогрес, — вискливо сказала дівчина, входячи в раж. — Вони говорять про стрибки і гальма в медицині ля-ля-тапаля, але під всім цим, читай, якщо хтось знатиме, як вилучити «небажані» якості в людях, то влада цим, ясна справа, скористається. Я про те — а що є небажаним? Щось у цьому є фашистське. Як на мене, це добра книжка, але врешті ти думаєш: ну і куди ми з вами так прийдем? Забацаєм мільйон блондинів з голубими очима? Організуємо службу «Діти — поштою»? Я вам кажу, якщо ви індійка, як, наприклад, я, то це вже привід насторожитися, не? А потім, вони вживлюють рак цим нещасним тваринам; з тої опери, що хто ви такий, щоб втручатися в той мишачий організм? Врешті, творити тваринку на те, щоб вона померла, це так, як замахнутися на місце Бога! Особисто я індуїстка, так що це не те щоб релігійна штука чи що, але я поважаю святість життя, не? А ці люди, ну, вони *програмують* мишу, визначають кожен її рух, ага, коли вона буде мати мишенят, коли їй помирати. Це *неприродно!*

Маркус хитнув і спробував приховати своє виснаження. Його виснажила сама необхідність дослухати її до кінця. Ніде у своїй книжці він навіть не торкнувся людської евгеніки, це була не його парафія, і він цим взагалі не цікавився. І тим не менше ця дівчина примудрилася прочитати книжку, майже повністю присвячену найпрозаїчнішому розвитку рекомбінаційних технологій ДНК — генній терапії, протеїнам, що поглинають кров'яні тільця, клонуванню інсуліну, — і виколупати з неї купу таблоїдних неофашистських ідей — бездумне клонування людей, генетичне програмування статей і расових ознак, мутовані хвороби тощо. Тільки

розділ про цю мишу міг спровокувати таку істеричну реакцію. Сама назва книжки (ідея його агента) відсилала до цієї миші, і на цю ж мишу нападалася преса. Маркус зараз ясно бачив те, про що підозрював раніше: якби не миша, книжка б узагалі не була нікому цікавою. Жодна інша справа, якою він займався, не притягувала громадську увагу так, як миша. Запрограмувати мишаче майбутнє — це викликало жвавий інтерес. Люди бачили це у такий спосіб: то не було програмування розвитку раку чи репродуктивного циклу, то було програмування майбутнього цілої миші. Люди зосереджувалися на миші, як і завжди, і це його не дивувало. Здавалося, вони не здатні подумати про тваринку як про простір, біологічний простір для експериментів зі спадковості, хвороб, смертності. Мишачість миші виглядала чимось, за чим вони вже нічого не могли помислити. Фотографія трансгенної миші з Маркусової лабораторії, разом зі статтею про боротьбу за пацієнта, з'явилася в «Таймс». І він, і газета одержали тонни ненависницьких листів від таких кардинально несхожих організацій, як Консервативна жіноча асоціація, лоббі проти вівісекції, Нація ісламу, ректор Церкви святої Агнеси, Беркшир, і редакторська колегія радикально лівих «Шн'юз». Ніна Бегам потелефонувала йому, щоб повідомити, що він реінкарнується у таргана. Гленард Оак, яка завжди хилилася за вітром преси, відкликала своє запрошення прочитати лекцію на Тижні науки. Його власний син, його Джошуа, досі відмовляється з ним розмовляти. Це все божевілля сильно *струсило* його. Воно мимоволі пробудило його страхи. А все тому, що громадськість була на три кроки попереду нього, як Оскаровий робот. Вони вже розіграли свої смертельні ігри, вже зрозуміли, що буде результатом його роботи — дещо, що він навіть не міг собі уявити! — їх видиво було повне клонів, зомбі, спроектованих дітей, штучних генів. Звісно, він розумів: робота, яку він провадив,

передбачала певну залежність від гри на полі моралі; так, врешті, було з усіма науковцями. Ти працюєш частково в темряві, непевний, що з того постане, непевний, чи не буде твоє ім'я очорнене як ім'я ворога, і чи на твоєму порозі не складатимуть чиїхось тіл. Ніхто з тих, хто працює над новою сферою і виконує насправді візюнерську роботу, не може бути певним, що пройде цим чи наступним століттям, не заплямувавши кров'ю руки. Але припинити роботу? Заткати Айнштайна? Зв'язати руки Гайзенбергу? Що ви хочете досягти?

— Але ж ви не будете сперечатися, — почав Маркус, більш схвильованим тоном, ніж він від себе чекав, — що це не аргумент. Всі тварини в тому чи іншому сенсі запрограмовані на смерть. Це абсолютно природно. Якщо це й виглядає на випадковість, то, бачите, тільки тому, що ми просто не зовсім розуміємо механізми. Ми не знаємо напевне, чому деякі люди мають підвищений ризик раку. Ми донині не знаємо, чому від природних причин дехто вмирає у шістдесят три, а дехто — в дев'яносто сім. І звісно, воно було б цікаво дізнатися хоч трошки більше про ці речі. І звісно, сенс таких речей, як онкомиша, в тому, що це шанс побачити життя і смерть під мікро...

— Ага, ну... — сказала дівчина, запихаючи книжку в сумку. — Як би там не було. Мені пора до воріт номер 52. Приємно було поспілкуватися. Але так і є, почитайте її. Я просто фанатію від Сюррея Т. Бенкса... його мура бере за душу.

Маркус провів поглядом дівчину з її рухливим хвостиком, поки вона не злилася з натовпом таких же чорноволосих дівчат і не загубилася між ними. Одразу він відчув полегшення і з насолодою подумав про свою зустріч біля воріт номер 32 з Маджідом Ікболлом, хлопцем із цілком іншого тіста, чи то іншого замісу, як там каже приказка. Маючи ще п'ятнадцять хвилин, він лишив свою каву, яка одразу вистигла від окропу до помийок, і почав

прогулюватися біля 50-х воріт. У його голові пульсувала фраза «зустріч інтелектів». Він розумів, що так думати про сімнадцятилітнього хлопчика було цілком абсурдно, а все ж він так думав, він так відчував: певне піднесення, яке, мабуть, відчував його власний ментор, коли сімнадцятилітній Маркус Чалфен входив до його убогого кабінету. Певна сатисфакція. Маркус був знайомий із взаємно корисним самозаспокоєнням, що струмує від ментора до протеже і назад (ох, але ж ви неперевершені і достоїли мене тим, що витрачаєте на мене час! Ох, але я неперевершений, і тому ви звернули на мене увагу поміж усіх інших учнів!). Так він знаходив собі віддушину. І він був радий зустрічати Маджіда першим, тим більше — зустрічати сам, хоч, хотів він вірити, — це не його провина. Просто ряд щасливих збігів. Машина Ікболів поламалася, а Маркусовий хетчбек був маленький. Він переконав Самада і Алсану, що багаж Маджіда не поміститься, якщо вони поїдуть з ним. Міллат був у Честері з ХВІ і, переповідали, він сказав у манері героїв мафіозних фільмів: «У мене немає брата». Айрі вранці мала екзамен. Джошуа відмовився сідати у машину, в якій вже сидів Маркус; та й він, власне, тепер уникав машин, обираючи екологічно етичний двоколісний спосіб пересування. Оскільки Джошуа зайшов у своєму виборі далеко, Маркус поставився до цього, як до всіх людських рішень такого типу. Він не міг з ними ані погодитися, ані заперечити їх як *ідеї*. Немає жодного сенсу у стількох справах, які люди вважають важливими. І в цьому теперішньому відчуженні з Джошуа він почувався ще більш безсилим. Йому боліло, що навіть його рідний син не був настільки чалфеністом, як би йому хотілося. І за кілька останніх місяців він набудував собі сподівань, пов'язаних із Маджідом (він ходив дедалі швидше, ворота 28, ворота 29, ворота 30); мабуть, він відпрацював свою надію, почав вірити, що

Маджід стане провідною зіркою для чалфенізму, навіть, якщо той уже загинув серед цієї маячні. Вони *порятовують* один одного. *Це ж не банальна віра, Маркусе?* Так він запитував себе, поки бігав сюди-туди. Це питання нервувало його. Потім воно зникло і з'явилася відповідь. Ні, не віра, ні, Маркусе, принаймні не сліпа. Дещо сильніше, твердіше. *Інтелектуальна віра.*

Отже, ворота номер 32. Їх буде тільки двоє, врешті, вони сьогодні зустрінуться, сміливо подолавши прірву між двома континентами; вчитель та його натхненний учень, і відбудеться перше, історичне рукостискання. Маркус навіть на секунду не припускав, що зустріч може піти криво. Він не ладнав з історією (а наука навчила його, що минуле — це місце, де люди діяли наосліп, натемно, тоді як майбутнє неодмінно було осяяне світлом: місце, де люди робитимуть речі правильно, принаймні, більш правильно). Він не чув страхітливих історій про те, як зустрічаються чорний та білий чоловіки — обоє повні важких очікувань, але тільки один із владою. Він навіть не приніс із собою табличку, клаптик паперу з ім'ям на ньому, так, як решта людей, які чекали разом із ним у залі, і коли він нарешті озирнувся навколо, це його стурбувало. Як вони впізнають одне одного? Потім він згадав, що зустрічає одного із близнюків, і це змусило його голосно розсміятися. Це було неймовірно і велично, навіть для Маркуса, що хлопчики вийшли із того самого тунелю із абсолютно однаковим набором генів, і все ж були у всьому такі різні. Він побачить його, а проте не бачитиме. Він впізнає його, і все ж впізнавання буде неправдивим. І перш ніж йому випало подумати, що це означає, якщо це взагалі щось означало, вони вже почали виходити йому назустріч — пасажери рейсу номер 261; балакучий натовп, що вилився на нього, як потік, і лише в останню мить вивертався в інші напрями, від чого Маркус відчув себе наче на краю водоспаду. *Nomoskār... sālām ā lekum...*

katon āchō? — ці слова лунали між ними і їхніми друзями по той бік бар'єра; одні жінки в чадрах, інші — в сарі, чоловіки у дивній суміші тканини, шкіри, твіду, вовни і нейлону, з маленькими шапочками на голові, які нагадали Маркусові Джавахарлала Неру; діти в тайванських джемперах і з яскраво-червоними чи жовтогарячими рюкзачками; вони виходили з дверей і йшли до конкурсу воріт 32; вони зустрічалися з тітками, водіями, дітьми, представниками місцевої влади, засмаглими і білозубими працівниками авіакомпаній...

— Ви — містер Чалфен.

Розум зустрічає розум. Маркус підняв голову, щоб глянути на високого юнака, що стояв перед ним. Це було обличчя Міллата, без сумніву, але ясніше і якимось молодше на вигляд. Очі були не такими волошковими, чи, принаймні, не такими жорстоко волошковими. Волосся було збитим відповідно до вимог англійських шкіл і зачесане наперед. Маджід мав м'язисте і здорове тіло. Маркус зле розумівся на одязі, але йому впало в око, що одяг був повністю білий, з доброї тканини, гарно пошитий, м'який на дотик. І він був вродливим, навіть Маркус мусив це визнати. Якщо йому бракувало байронічної харизми його брата, то він компенсував це елегантністю, твердішим підборіддям і благородними вилицями. Але це були такі дрібниці — відмінності помічалися лише тому, що схожість так сильно вражала. Вони були близнюками від зламаних носів до гігантських, незграбних ніг. Маркус упіймав себе на ледь відчутному розчаруванні. Але геть оманливе враження від зовнішності! Маркус знав на кого насправді схожий цей хлопчик Маджід. Хіба Маджід не зауважив Маркуса серед багатьох йому подібних? Хіба вони не впізнали один одного зараз — на значно глибшому рівні? Близнюки не як результат випадково розполовиненої яйцеклітини, але близнюки як два боки рівняння: логічно, природно,

неухильно. Як це буває з раціоналістами, Маркус на хвилину відклав свій раціоналізм перед чистим дивом явища. Ця інстинктивна зустріч біля воріт номер 32 (Маджід пішов просто йому назустріч), те, що вони знайшлися в такому натовпі, — там зібралося принаймні п'ятсот людей: якими були шанси? Це виглядало таким же неймовірним, як героїчний шлях сперматозоїда до яйцеклітини. Таким магічним, як поділ яйцеклітини на дві. Маджід і Маркус. Маркус і Маджід.

— Так, Маджіде! Нарешті ми зустрілися! Я чуюся так, ніби знаю тебе давно — ну, так воно і є, але, тим не менше, я не розумію — чорт забирай, та як же ти мене впізнав?

Маджідове обличчя освітілося однобокою посмішкою, не позбавленою, втім, ангельського шарму:

— Ну, Маркусе, дорогий мій, ви єдиний білий чоловік біля воріт 32.

*

Повернення Маджіда Магфуза Муршеда Мубтасіма Ікбола перевернуло з ніг на голову дома Ікболів, Джонсів і Чалфенів. «Я його не впізнаю, — поділилася Алсана з Кларою через п'ять днів. — Він якийсь дивний. Коли я йому сказала, що Міллат в Честері, він не відповів ні слова. Просто закопивив верхню губу. Він не бачив брата *вісім років*. Але ні вигуку, ні півслова. Самад каже, що він схожий на клона, що він не Ікбол взагалі. До нього неприємно доторкнутися. Його зуби — він чистить їх шість разів на день. Його спідня білизна — він її прасує. Це так, якби снідати у компанії Девіда Найвона».

Джойс та Айрі поставилися до його повернення однаково підозріло. Вони любили одного брата так глибоко і доскіпливо ось уже стільки років, а тут на тобі — нове, а все ж таке знайоме обличчя; наче вмикаєш улюблену мильну оперу, а твого обожнюваного актора замінили

на іншого, з подібною стрижкою. Кілька перших тижнів вони не знали, що з ним робити. Щодо Самада, то була б його воля — він сховав би хлопця назавжди, зачинив би його в коморі або відіслав у Гренландію. Він панічно боявся невідворотних візитів численних родичів (яким він був похвалявся, всім цим сектантам, що молилися на фотокартку в рамочці) — одного разу вони таки придуть і побачать Ікбола-молодшого з його краватками-метеликами, і Адамом Смітом, і його І. М. Чортовим Форстером, і його атеїзмом! Єдиною втіхою були зміни в Алсані. Від А до Я. Так, Самаде Мія, воно у верхній правій шухляді, так, воно там, так. Вперше, коли вона це сказала, він мало не вискочив із власної шкіри. Прокляття було зняте. Більше не буде «може, Самаде Мія», більше не буде «мабуть, Самаде Мія». Так, так, так. Ні, ні, ні. Основа речей. Це була свята полегша, але цього було мало. Його сини підвели його, і йому страшенно боліло. Він ходив по ресторану, опустивши очі. Якщо телефонували тітки чи дядьки, він з'їжджав з питань або просто брехав. Міллат? Він у Бірмінгемі, працює у мечеті, так, відновлює власну віру. Маджід? Так, він скоро одружується, так, дуже хороший молодий чоловік, шукає милу бенгальську дівчину, так, із традиційної родини.

Такі справи. Спочатку було, як у мюзиклі — всі перейшли з правого боку сцени на лівий. Міллат повернувся на початку жовтня. Схудлий, зарослий по самі вуха і з твердим рішенням не перетинатися із своїм двійником з політичних, релігійних і особистих міркувань. «Якщо Маджід залишається, — сказав Міллат (цього разу Де Ніро), — я йду». І позаяк Міллат виглядав худим, втомленим і мав якийсь дикий погляд, Самад сказав, що він може залишатися, результатом чого, звісно, стало те, що Маджід поселився у Чалфенів (Алсана засмутилася), допоки ситуацію можна буде якось розв'язати. Джошуа, розлючений,

що черговий Ікбол відібрав у нього батьківську увагу, переїхав до Джонсів, а Айрі, хоч і повернулася про людське око додому (коли завершився її «рік канікул»), весь час стирчала у Чалфенів, організовуючи справи для Маркуса, щоб наповнити свої два банківські рахунки (*Амазонські джунгли, літо 1993 і Ямайка, 2000*), часто працюючи до ночі і ночуючи на кушетці.

— Діти залишили нас, вони не тут, — сказав Самад Арчі по телефону — та так меланхолійно, що Арчі подумав, він цитував якийсь вірш. — Вони чужі в чужій землі.

— Вони звалили нафіг, — похмуро буркнув Арчі. — Я тобі кажу, якби мені давали пенні за кожен раз, коли бачу Айрі ці кілька місяців...

Він би назбирав, певне, десять пенсів. Її ніколи не було вдома. Айрі втрапила між вогнем і полум'ям, як Ірландія, як Ізраїль, як Індія. Безвиграшна ситуація. Якщо вона залишалася вдома — там був Джошуа, який довбав її за співпрацю з Маркусом над його мишею. Аргументи, на які у неї не було відповідей і не було терпцю: *хіба живі істоти можна патентувати? Хіба можна вживлювати патологічні тканини живим істотам?* Айрі не знала, тож, інстинктивно наслідуючи свого тата, стуляла губи і мовчала. Але якщо вона була в Чалфенів, працюючи на своїй, повноцінній тепер, літній роботі, їй доводилося мати справу з Маджідом. І тут ситуація теж була нестерпною. Кількість роботи для Маркуса, що почалася дев'ять місяців тому з легких завдань, тепер зросла на порядок; їй доводилося постійно відповідати на телефонні дзвінки від преси, відписувати на цілі мішки листів і організовувати зустрічі; її зарплата зросла до секретарської. Але це не тішило: Айрі була *секретаркою*, тоді як Маджід був *товаришем, учнем і послідовником*, він супроводжував Маркуса у поїздках і асистував йому в лабораторії. Золоте дитя. *Обраний*. Він був не тільки неймовірно розумним,

він був ще й надзвичайно милим у спілкуванні. Він був не тільки милим, а й щедрим. Для Маркуса Маджід став даром за його молитви. Це був юнак, який плів найхитромудріший моральний захист з професійністю, не притаманною його юному вікові, який формулював пояснення, на які Маркусові не вистачило терпцю. Це Маджід надихав Маркуса виходити з лабораторії, брав його за руку і виводив на сонячне світло, до людей, які чекали на нього. Люди хотіли Маркуса і його мишу, а Маджід знав, як правильно їх подати. Якщо «Нью стейтсмен» просила дві тисячі слів з приводу дебатів щодо патенту, Маджід записував те, що говорив Маркус, і викладав це елегантною англійською, перетворюючи голі аргументи науковця, ніяк не зацікавленого моральним боком дебатів, у блискучі філософські міркування. Якщо «4-й канал» хотів інтерв'ю для новин, Маджід пояснював Маркусу, як сидіти, як рухати руками, як схилити голову. І все це робив хлопчик, який більшу частину свого життя провів у Читтагонзі, без телебачення і газет. Маркусові — хоча він ніколи не вживав цього слова, він ненавидів його ще з тих часів, коли його батько вщипнув його, трирічного, через це слово за вухо — хотілося назвати Маджіда *дивом*. Або принаймні винятковою удачею. Хлопець змінював його життя, і змінював його в бік удачі. Перший раз у своєму житті Маркус виявився готовим визнати в собі помилки — маленькі, незначні — але все ж... *помилки*. Він був занадто різким, згода. Він виявляв агресію до суспільного зацікавлення його роботою, було таке. Маркус побачив можливість змінюватися. І рушійною силою, двигуном було вміння Маджіда ні на мить не дати Маркусові подумати, що чалфенізм намагаються звести до компромісу. Він виявляв безмежну любов і зацікавленість чалфенізмом — кожного дня. Все, що Маджід хотів зробити, пояснював він Маркусові, то це донести чалфенізм до людей. А людям треба давати те, що вони хочуть,

у формі, яку вони здатні зрозуміти. В цій формулі було щось таке величне, таке заспокійливе, таке правдиве, що Маркус, який плюнув би в обличчя таким аргументам ще шість місяців тому, тепер здався без бою.

— У цьому столітті є місце ще для одного великого хлопця, — сказав йому Маджід (геній лестоців), — Фройд, Айнштайн, Крік і Ватсон... І тут порожнє місце, Маркусе. Автобус ще не повний. Дінь, дінь! *Місце для ще одного пасажирка...*

І від цього не можна було відмовитися. Цьому не можна було протистояти. Маркус і Маджід. Маджід і Маркус. Все інше не важливо. Обидва не задумувалися, як вони засмучують Айрі, як їхня дружба перекидає все догори ногами і плющить усталені стосунки людей навколо. Маркус відійшов, як Мунтбаттен від Індії, або пересичений сексом підліток від своєї чергової дівчини. Він забив на відповідальність, за все і за всіх — Чалфенів, Ікболів, Джонсів — ніщо не важило, крім Маджіда і мишей. Всі решта називались фанатиками. І Айрі кусала губу, і Маджід був добрим, і Маджід був хорошим, і Маджід ходив по хаті в білому. Але як усі маніфестанти Другого Пришестя, всі святі, спасителі і гуру, Маджід Ікбол був такою ж, як сказонула Ніна, першокласною, сто відсотковою, зуб-даю, абсолютною і остаточною *колючкою в задниці*. Типова розмова:

— Айрі, я розгублений.

— Не зараз, Маджіде, я розмовляю по телефону.

— Мені не хочеться відривати тебе від твоєї розмови, але це нагальна справа. Я розгубився.

— Маджіде, ти б не міг...

— Розумієш. Джойс ласкаво купила мені ці джинси. Вони називаються «Левіс».

— Будьте добрі, я вам передзвоню, добре? Так... окей... До побачення! *Що, Маджіде? Це був важливий дзвінок. Що сталося?*

— Тож дивись, у мене є ці красиві американські джинси «Левіс», білі джинси, які сестра Джойс привезла з канікул з Чикаго, його ще називають Вітряним містом, хоч я сумніваюся, що клімат Чикаго такий уже незвичний, з огляду на його близькість до Канади. Мої чиказькі джинси. Який продуманий подарунок! Я був такий схвилюваний, коли мені їх подарували. Але потім я розгубився, бо побачив оцю наліпку всередині, яка каже, що ці джинси «всядуться по фігурі». Я спитав себе, що це може означати: «всядуться по фігурі»?

— Вони всідаються, аж поки не всядуться по фігурі, Маджіде. Я так думаю.

— Але Джойс була така уважна, що купила їх якраз потрібного розміру — ось, бачиш? 32-й, 34-й.

— Добре, Маджіде. Не треба мені показувати твої джинси, я тобі на слово вірю. Значить, не пери їх у гарячій воді.

— Я теж спочатку зробив такий висновок. Але, виглядає, немає якоїсь окремої процедури всідання. Якщо ти їх попереш, то вони всядуться.

— Неймовірно.

— А ти розумієш, що в якусь мить джинси потрібно буде попрати?

— До чого ти хилиш, Маджіде?

— Отож, чи вони всідаються з якогось певного розрахунку, і, якщо так, то на скільки відсотків? Якщо розрахунок неправильний, то буде ціла біда, ні? Це погано — якщо вони всядуться по фігурі, але виявиться, що це не моя фігура. Є інший варіант, як запропонував Джек, що вони всядуться по контурах мого тіла. Але — як такі речі можливі?

— Блін, чому ти нахрін не залізеши у ванну в джинсах і не подивишся, що з ними нахрін станеться?

Але збити Маджіда словами було неможливо. Він підставляв другу щоку. Інколи по сто разів на день, як

солодка дівчинка, що перебрала екстазі. У нього був свій посіб посміхатися вам, не вражений і не злий, він схилив голову (точно так, як це робив його батько, коли приймав замовлення на кльоцки з каррі) жестом всепрощення. У нього було співчуття до всіх, у Маджіда. І це була нестерпна колючка в задниці.

— Умммм, я не хотіла... Ой, блін. Пробач. Слухай... Я не знаю... ти просто такий... ти чув щось від Міллата?

— Мій брат уникає мене, — казав Маджід, вираз всепрощення на його обличчі ніяк не змінювався, — він вважає мене Каїном за те, що я не вірую. Принаймні в його Бога чи інших подібних. Через це він не хоче бачитися зі мною і навіть відмовляється говорити по телефону.

— О, та знаєш, він заспокоїться. Він завжди був впертим засранцем.

— Звісно, ти любиш його, — продовжував Маджід, не залишаючи Айрі часу на заперечення. — Тому ти знаєш його звички і поведінку. І ти зрозумієш, як люто він відкидає моє навернення. Я навернувся до Життя. Там, де він бачить свого Бога, я бачу мільйонний знак «пі», аргументи з Платонового «Федра», ідеальний парадокс. Але для Міллата цього не достатньо.

Айрі зирнула йому в обличчя. Там було щось, що вона не могла зрозуміти ось уже чотири місяці, бо воно ховалося за його юністю, його поглядом, його чистим одягом і гігієною. Тепер вона роздивилася. Він був із тих, що й Божевільна Мері, індіанка з білим обличчям, синіми губами і старою перукою на шнурочку. Такий же, як ті, хто, йдучи Віллсденськими вулицями, не мріють про пиво «Блек Лейбл», допомогу по безробіттю, чужий плеер або темну алейку, де можна безоплатно попсіяти. У таких, як він, була своя справа. *Пророцтво*. І вони просто світилися з обличчя Маджіда. Він жадав безперервно проповідувати вам.

— Міллат вимагає, щоб йому повністю корилися.

— Нічого нового в цьому не почула.

— Він хоче, щоб я долучився до ХВ-ХВ...

— Так, ХВІ, я знаю. Значить, ти *говорив* із ним.

— Мені не треба говорити з ним, щоб знати, що він думає. Він мій близнюк. Я не потребую його бачити. Не хочу. Ти розумієш природу близнюцтва? Ти розумієш значення слова «розділитися»? Чи, швидше, подвійний сенс...

— Маджіде. Не ображайся, але мені треба працювати. Маджід злегка кивнув.

— Звісно. Прошу мені вибачити, я йду і поставлю над своїми чиказькими джинсами експеримент, як ти мені порадила.

Айрі скреготнула зубами, взяла слухавку і переняла номер. Це був журналіст (тепер це весь час були журналісти), і їй треба було йому дещо надиктувати. Вона пройшла екстремний курс паблік рілейшнз, відколи склала свої іспити, і спілкування з ними навчило її не звертати уваги на кожного окремо. Подати якусь унікальну точку зору спочатку «ФТ», потім «Міррор», а згодом ще й «Дейлі мейл» було неможливим. Це вже їхня робота — віднайти привабливий кут і написати свою книгу величезної медійної біблії. Кожен — свою. Репортери були тенденційними, фанатичними, вони маніакально захищали свій кут зору, наполягаючи на одному і тому самому з дня у день. І так було завжди. Хто б міг подумати, що Лука та Іоанн оберуть такі різні бачення основної події століття — смерті Ісуса? Просто цим хлопцям не можна довіряти. Робота Айрі, таким чином, полягала в тому, щоб кожного дня подавати інформацію такою, як вона є, зачитуючи з аркуша, надрукованого Маркусом і Маджідом і приколотого до стіни.

— Добре, — сказав журналюга. — Диктофон пішов.

І тут Айрі перечепилася об першу сходинку піару: об

віру в те, що ти продаєш. Не те, щоб їй бракувало моральної віри. Проблема була значно глибшою. Вона не вірила в те, про що говорила, як у *фізичний факт*. Вона не вірила, що це існує. Миша Майбутнього© на той момент стала величезною яскравою мильною бульбашкою (в кожній газеті її з ентузіазмом обсмоктували журналюги — *Чи можна це патентувати?* Надміру хвалили наймані писакки — *Найбільше досягнення століття*), аж можна було подумати, що чортова миша зараз сама стане на дві лапи і почне промовляти. Айрі глибоко вдихнула. Хоча вона повторювала ці слова безліч разів, вони все ж здавалися неймовірними, абсурдними — вигадкою чиеїсь фантазії — наче її обробив Сюррей Т. Бенкс.

ПРЕС РЕЛІЗ: 15 ЖОВТНЯ 1992

Тема: Презентація Миші Майбутнього©

Професор Маркус Чалфен, письменник, відомий науковець і ключова фігура групи дослідників генетики із коледжу святого Юди, має намір презентувати свою останню розробку широкому загалу; мета презентації — поглибити розуміння трансгенетики та звернути увагу на необхідність подальших інвестицій у цю галузь. Розробка продемонструє складну роботу, виконану з маніпульованими генами, і демістифікує цю незаслужено нелюбу суспільству галузь біологічних досліджень. Саму розробку доповнять експозиція, лекція, мультимедійна презентація та інтерактивні ігри для дітей. Спонсорами є державна наукова комісія «Мілленіум», а також представники бізнесу та виробництва.

Двотижнева Миша Майбутнього© буде виставлена на огляд в Інституті Перре в Лондоні 31 грудня 1992 року. Там вона залишатиметься для ознайомлення публіки до 31 грудня 1999 року. Миша генетично нормальна, за винятком окремої групи генів, що були штучно

додані до геному. Клонована ДНК цих генів була введена у запліднену яйцеклітину миші і таким чином приєднана до хромосомної ДНК в зиготі, що призвело до успадкування таких генів ембріонами, які розвивалися із зиготи. Для введення ці гени розроблені таким чином, що їх стало можливо «включити» лише у певній тканині організму і у визначений час. Миша стане плацдармом для експерименту зі старінням клітин, прогресуванням раку в клітинах і з деякими іншими речами, які наразі залишаються не оголошеними і будуть сюрпризом для публіки!

Журналіст загіготів:

— Господи. Про що ця маячня?

— Не знаю, — сказала Айрі. — Про сюрпризи, я собі думаю.

Вона продовжила:

Миша проживе сім років (увесь час на очах у публіки), що становить приблизно два нормальних життя звичайної миші. Розвиток цієї миші, таким чином, вдвічі сповільнено. До кінця першого року онкоген sv40 T, який введено в інсулінопродукуючі клітини печінки, проявить себе в печінкових карциномах, які будуть розвиватися впродовж мишачого життя у сповільненому темпі. До кінця другого року онкоген H-ras у клітинах шкіри почне виявлятися в доброякісних папіломах, які за три місяці можна буде побачити неозброєним оком. На четвертий рік експерименту організм миші втратить здатність самостійно продукувати меланін через повільне, запрограмоване пригнічення ферменту тирозинази. На цей момент миша втратить всю пігментацію і стане альбіносом — білою мишею. За відсутності непредбачуваних зовнішніх впливів миша проживе до 31 грудня 1999 року і помре протягом місяця після цієї дати. Миша Майбутнього© дає широкій громадськості унікальну можливість спостерігати життя і смерть у всіх подробицях. Можливість

бути свідками технологій, які здатні уповільнити перебіг хвороби, контролювати старіння і зменшувати генетичні дефекти. Миша Майбутнього© дає нам спокусливу обіцянку нової фази в людській історії, коли ми більше не будемо жертвами випадковості, але режисерами і суддями своєї долі.

— Ну нафіг, — сказав журналюга. — Мрачна хрень...

— Ага, так і є, — розсіяно відповідала Айрі (її ще чекало десять дзвінків цього ранку). — Хочете, щоб я надіслала вам фотографії?

— Так, надішліть. Врятуйте мене від перекопування архівів. Бувайте.

Айрі щойно поклала слухавку, як до кімнати ввірвалась Джойс, як хіпарська комета, в чорній оксамитовій курточці із торочками і численними різнокольоровими шаликами на шиї.

— Не займай телефон! Я ж тобі вже казала. Нам потрібен вільний телефон. Може подзвонити Міллат!

Чотирма днями раніше Міллат прогуляв свою аудієнцію у психіатра, влаштовану Джойс. Після того його ніхто не бачив. Всі знали, що він із ХВІ, і всі знали, що він не мав жодного наміру дзвонити Джойс. Всі, крім Джойс.

— Це просто необхідно, щоб я поговорила з ним, якщо він зателефонує. Ми так близько до прориву. Марджорі майже певна, що це гіперактивний розлад через недостачу уваги.

— А як ти про все це знаєш? Я думала, Марджорі лікар. Що нафіг сталося із правом пацієнта на анонімність?

— Ой, Айрі, не мели дурниць. Вона також і подруга. Вона просто тримає мене в курсі.

— Клановість середнього класу — ось на що це більше схоже.

— Та невже? Не будь істеричкою. Ти стаєш все істе-

ричнішою кожного дня. Слухай, мені треба, щоб ти злізла з телефону.

— Я знаю. Ти вже казала.

— Бо якщо Марджорі має рацію, і це ГРНУ, йому терміново треба до лікаря і приймати метилфенідат. Це дуже виснажливий стан.

— Джойс, він не хворий. Він просто мусульманин. Мусульман на світі цілий більйон. Просто не може бути, щоб у них у всіх був цей твій ГРНУ.

Джойс на хвильку спинилася, щоб вхопити трохи повітря.

— Мені здається, що надто ти вже жорстока. Те, що кажеш ти, йому *точно* не допоможе.

Випрямившись, вона підійшла до хлібниці і, з повним горлом сліз, втяла собі шмат сиру.

— Слухай. Смертельно важливо, щоб я зараз змогла звести їх обох очі в очі. Настав час.

Айрі сумнівно похитала головою.

— З чого ти взяла, що час?

Джойс закинула шматочок сиру в рот:

— Час, бо вони потребують один одного.

— Але якщо вони не хочуть, значить, вони не хочуть.

— Інколи люди самі не знають, чого вони хочуть. Просто не знають, чого потребують. Хлопці потребують один одного, як... — Джойс задумалась на хвильку. Метафоричне мислення не було її сильною якістю. В саду ніколи не садять щось одне у грядку, призначену для чогось зовсім іншого. — Вони потребують один одного, як Лорел потребував Гарді, як Крік потребував Ватсона...

— Як Східний Пакистан потребує Західний Пакистан.

— Мені це смішним не здається, Айрі.

— А я й не сміюсь, Джойс.

Джойс відбатувала ще один шматок сиру, віддерла два шматки хліба і зліпила все це у сандвіч.

— Факт полягає в тому, що обидва хлопці мають пси-

хологічні проблеми, і те, що Міллат не хоче бачити Маджіда, цьому не зарадить. Це тільки засмучує його. Вони розділені своїми релігіями, своїми культурами. Ти собі хоч можеш уявити *травму*?

Айрі пошкодувала, що не прислухалася уважніше до пророцтв Маджіда, Айрі дуже захотілось, щоб Маджід говорив до неї, говорив до неї. Тепер би вона мала, принаймні, чим боротися із Джойс. Бо якщо ви уважно слухаєте пророків, то одержуєте зброю. Природа близнюків. Мільйонний знак числа пі (чи нескінченні числа мають початок?). І найбільше — подвійне значення слова «розділитися». Може, Маджід знав, що було більш травматичним — розділити чи звести докупи?

— Джойс, а чому б тобі не хвилюватися про власну сім'ю — для початку? Просто для зміни теми. Наприклад — Джош. Коли ти останній раз бачила Джоша?

Верхня губа Джойс завмерла.

— Джош у Гластонбері.

— Ага. Гластонбері — це я вже два місяці чую.

— Він трохи подорожує. Він так сказав.

— А з ким він? Ти про цих людей взагалі нічого не знаєш. Чому б тобі про *це* не турбуватися і перестати вставляти свого *хріна* у чужі справи?

Джойс навіть не почухалася. Важко уявити, як часто їй доводилося мати справу із підлітковою грубістю останнім часом; вона так часто наражалася на це — з боку своїх дітей чи чужих, що лайливе слово чи жорстоке зауваження вже не могли її дістати. Вона просто їх відмітала.

— Причина, з якої я не хвилююся про Джоша, і ти це чудово знаєш, — сказала Джойс, широко посміхаючись і застосовуючи чалфенівські зверхньо-повчальні інтонації, — в тому, що він просто потребує трохи більше уваги. Так, як, наприклад, ти оце зараз. — Це абсолютно природно для добре освічених дітей середнього класу так поводитися у цьому віці. — На відміну від багатьох

людей, які тепер намагалися уникати беззастережного вживання словосполучення «середній клас», Джойс не бачила в цьому проблеми. В чалфенівському лексиконі середній клас означав спадкоємців Просвітництва, будівничих держави добробуту, інтелектуальну еліту і джерело культури. Де вони вишпортали цю ідею, сказати важко. — Але ці підлітки швидко повертаються до норми. Я абсолютно спокійна за Джошуа. Він просто повстає проти свого батька, і це минеться. Але в Маджіда справжні проблеми. Я дослідила це, Айрі. І знайшла багато ознак. Можу тобі прочитати.

— Ну, ти могла прочитати їх не так, — парировала Айрі, бо битва уже починалася, Айрі це відчувала. — Маджід в порядку. Я щойно з ним говорила. Він просто майстер дзену. Він офігезно спокійна людина, скажу тобі. Він собі працює з Маркусом — і від цього його пре, і він цілком собі *щасливий*. Давай краще будемо всі практикувати політику невтручання в справі одне одного? Таке собі *Laissez-fair*? З Маджідом все *добре*.

— Айрі, любя, — сказала Джойс, відсуваючи її і присуваючись ближче до телефона. — Чого тобі ніколи не зрозуміти, то це того, що люди не є нормальними. Було б чудово, якби всі були такими, як твій батько, який навіть тоді не почухається, якщо йому стеля впаде на голову. Але більшість людей так не можуть. Маджід і Міллат мають межову поведінку. Це все добре, сказати «лессе-фер» і робити з цього приводу розумну міну, але в результаті Міллат рухається до катастрофічної проблеми через цих фундаменталістів. Катастрофічної проблеми. Я вже спати не можу, так за нього хвилююсь. Ти ж читала про ці натовпи в газетах... І це також призводить до величезного психічного напруження у Маджіда. А тепер — ти що, хочеш, щоб я сиділа, склавши руки і дивилась, як вони відриваються одне від одного, тому що їхні батьки — ні, я вже це скажу, бо це правда, — бо їхнім

батькам це все по барабану? Я просто всім серцем бажаю цим хлопцям добра, і ти, як ніхто на світі, знаєш про це. Вони потребують допомоги. Я щойно проходила повз ванну, і там сидить Маджід — в джинсах! Ага. Це нормально? Тож, — резюмувала Джойс спокійно, наче корова, яка жує жуйку, — я вже можу відрізнити травмовану дитину від здорової.

17. Критичні розмови і тактики одинадцяти годин

— Місіс Ікбол? Це Джойс Чалфен. Місіс Ікбол? Я вас ясно бачу. Це Джойс. Нам справді треба поговорити. Можете... ммм... відчинити?

Так, вона могла. *Теоретично* вона могла. Але в цій атмосфері екстремі, в якій її сини воювали, і життя розсипалося на несумісні клапті, Алсана мусила була вибрати власну тактику. Вона затялася мовчати, бойкотувати слова і налягати на їжу (голодування-навпаки: треба ставати більшим, щоб залякати ворога), і тепер вона додала до цього сидячий протест.

— Місіс Ікбол... тільки п'ять хвилин вашого часу. Маджід дуже засмучений з цього всього. Він хвилюється за Міллата, і я також. Тільки п'ять хвилин, місіс Ікбол, прошу вас.

Алсана не підвелася з місця. Вона продовжувала шити, пильнуючи чорну нитку, як та рухалася туди-сюди, натискаючи педаль «Зінгера» так люто, ніби давала шенкеля коневі, якого хотіла змусити галопувати, поки ще не сіло сонце.

— Ну, ти б могла принаймні її впустити, — втомлено сказав Самад, вийшовши з вітальні, де наполегливість Джойс завадила йому додивитися «Старі шляхи». (Окрім

«Справедливості», із старим чесним арбітром Едвардом Вудвардом, це була його улюблена передача. Він п'ятнадцять років провів перед телевизором, чекаючи на мить, коли якась домогосподарка з лондонських кокні витягне з кишені брелок з Мангалом Панде. О, місіс Вінтерботтом, це справді просто неймовірно. Ми з вами маємо обріз рушниці, яка належала... Він сидів з телефонною слухавкою у руці на випадок того, що колись так і станеться, і він одразу зателефонує у Бі-бі-сі і попросить адресу цієї Вінтерботтом і питає про ціну. Наразі зустрічалися тільки медалі часів Повстання і кишеньковий годинник, який належав Гейвлоку, але Самад не втрачав надії).

Він зирнув униз у коридор, де крізь затемнене скло дверей промальовувалася тінь Джойс, і засмучено почував собі яйця. Він був вдягнутий, як завжди, коли засідав дивитися телевизор: кричущий светер, розтягнений на животі так, ніби під ним кипів повний чайник, і круті боксерські шорти, з яких стирчала пара худючих ніг — спадок молодості. В телевізійному настрої діяльність залишала Самада. Ящик у кутку кімнати (про який він любив думати як про твір старовинного мистецтва, захований у дерево і поставлений на чотири ніжки, наче вікторіанський робот) засмоктавав його і випивав усю його енергію.

— Ну, чому ти нічого не зробиш, містере Ікбол? Нажени її. Замість того, щоб стояти тут, розпустивши своє пузо, з неприкритим своїм крииіихітним хазяйством.

Самад застогнав і запахв причину своїх проблем, два величезних волохатих м'ячики і заниканого вигляду кульгавого патичка назад у ширінку шортів.

— Вона не піде, — промурмотів він. — А якщо й піде, то повернеться з підмогою.

— А нашо? Вона що — наробила ше не достатньо проблем? — сказала Алсана голосно, достатньо голосно,

щоб почула Джойс. — В неї є своя сім'я, не? Чо би їй не піти і не поскубати їх? В неї є хлопці — чотири штуки? Скільки їй ще треба? Скільки, мать твою за ногу?

Самад стенив плечима, пішов на кухню і витягнув із шухляди навушники, які можна було тицьнути в телевізор і так відключитися від зовнішнього світу. Він, як і Маркус, вийшов із гри. *Лишити їх*, думав він. *Лишити їх*, хай собі воюють.

— О, дякую, — сказала Алсана в'їдливо вслід чоловіку, що пішов до свого телевізора, баняків і пістолетів. — Дякую, Самаде Мія, за твій такий цінний вклад. Це те, що роблять чоловіки. Вони перевернуть все з ніг на голову, замутять кінець світу і лишать жінок вигрібати це все лайно. Дякую тобі, мій чоловіче!

Вона пришвидшила своє шитво, виробляючи шов, дошиваючи ліву штанину, поки Сфінкс зі щілинки для листів продовжував загадувати свої загадки, на які не було відповіді.

— Місіс Ікбол? *Будь ласка*. Що це вам дає?

Алсана заспівала голосніше.

— Мушу вам сказати, — наполягала Джойс, різко, як завжди, незважаючи на три дерев'яні панелі і подвійне скло, — я тут не заради своєї користі. Подобається вам, що я в це *втручаюся* чи не подобається, але я в це вже *втрутилася*, чуєте? Я вже *встряла*.

Втрутилася. Принаймні, хоч правильно сказала, подумала Алсана, коли зняла ногу з педалі і дала колесу вільно прокрутитися кілька разів перед тим, як воно зі скрипом зупиниться. Інколи, особливо в Англії, на зупинках автобуса і в мильних операх, що йдуть вдень, люди кажуть одне одному: «*Ми вляпалися по вуха*». Так, наче це найкращий стан, який люди самі собі обирають і яким насолоджуються. Алсана ніколи так не думала. Якщо ти *встряг*, то це надовго, і тебе засмокче, як у трясовині. *Вляпалися* — це те, що сталося з місяцеликою Алсаною Беґам і красенем

Самадом Мія за тиждень після того, як вони влетіли у їдальню в Делі і оголосили всім, що вони вирішили побратися. *Встряти* — це те, що сталося, коли Клара Бовден зустріла Арчі Джонса на сумнозвісних сходах. Оте *встряти* заковтнуло дівчину на ім'я Амброзія і юнака на ім'я Чарлі (так, Клара розповіла їй цю сумну історію) в ту мить, коли вони поцілувалися в коморі хатинки для гостей. Вляпатися — це ні добре, ні погано. Це просто наслідок життя, наслідок окупації та еміграції, імперій та експансій, життя з чужих кишень... ти встряєш, і спливе чимало часу, поки ти зможеш виборсатися. І ця жінка мала рацію: люди встряють не задля своєї *користі*. Ніщо в цьому столітті не чиниться для користі. Алсана не дала Сучасному Стану задурити собі голову. Вона дивилася ток-шоу, цілий день дивилася ток-шоу — *Моя дружина переспала з моїм братом, Моя мати весь час втручається у життя мого хлопця* — і ведучий, чи то був Засмаглий Юнак із Білозубою Посмішкою, чи Скромна Пара, завжди ставив одне й те саме дурнувате запитання: *Але чому ви хочете?..* Не так! Алсана намагалася пояснити їм через скло екрана. Ти, тупоголовий. Вони не *хочуть* цього, вони не *потребують* цього — вони просто вляпалися, розумієш? Вони *заходять* і потрапляють у пастку автоматичних дверей, що крутяться. *Встряли*. Минають роки, і безладу стає так багато, що його вже не розбереш по полицях. Твій брат спить із троюрідним братом племінниці твоєї колишньої дружини. *Вляпалися*. Просто затертий, неунікний факт. Щось у голосі Джойс — втомленому і трохи скислому — підказало Алсані, що це слово для неї означало те саме. Величезні сіті, які ти плетеш, щоб упіймати себе самого.

— Окей, окей, жінко. П'ять хвилин. Мені треба закінчити три комбінезони — хай там хоч кінець світу.

Алсана відчинила двері, і Джойс увійшла в коридор; якусь мить вони змірювали одна одну поглядами, якими змірюють один одного боксери перед контрольним

зважуванням. Вони були однозначно в одній ваговій категорії. Чого Джойс бракувало в грудях, компенсував її зад. Там, де Алсана була слабкою в делікатних рисах — тонкий милий носик, світлі брови — вона надолужувала в міцних, складених на грудях руках — втіленні материнської могутності. Бо, врешті-решт, вона тут була матір'ю. Матір'ю хлопців, про яких тут мало йтися. Вона тримала козирну карту на випадок, якщо її змусять нею скористатися.

— Окі-докі, ну, — поманила Джойс Алсана, втискаючись у вузькі кухонні двері.

— Чай чи хай буде кава?

— Чай, — твердо сказала Джойс. — Фруктовий, якщо можна.

— Фруктовий не можна. Навіть з бергамотом не можна. Я приїхала з країни чаїв у цю діру і тут навіть не можу дозволити собі чашки чаю. П. Ж. Тіпс можна, і нічого більше.

Джойс пересмикнулася:

— П. Ж. Тіпс у такому разі. Будь ласка.

— Як забажаєте.

Чашка чаю була поставлена перед Джойс за кілька хвилин — сіра, з обідком піни і тисячею мікробів, які плавали зверху, така маленька, що хто б міг подумати. Алсана дала Джойс хвилику насолодитись видовищем.

— Просто дайте йому трохи вистигнути, — весело пояснила вона. — Мій чоловік зачепив трубу, коли копав грядку під цибулю. З того часу наша вода трохи кумедна. В ній можуть плавати всякі хриновинки, але їх може і не бути. Ви почекайте трохи, і воно осідає. Бачите? — Алсана непереконливо помішала ложечкою, і ще більші хмари хриновинок закружляли на поверхні. — Бачите? Можна пригостити самого Шаха Джахана!

Джойс підозріло сьорбнула і відставила чашку.

— Місіс Ікбол, я знаю, нам не дуже вдавалося спілкуватися в минулому, але...

— Місіс Чалфен, — сказала Алсана, піднявши свій довгий вказівний палець, щоб зупинити Джойс. — Є два правила, які знають усі — від Грінвіча до Японії. Перше — не можна дозволити, щоб твоя країна стала факторією. Дуже важливо. Якби мої предки дотримувалися цього правила, я б зараз була в іншій ситуації, але таке вже життя. А друге правило — ніколи не втручайся в особисті справи іншої сім'ї. Молока?

— Ні, ні, дякую. Ложечку цукру...

Алсана вкинула величезну ложку з гіркою до чашки Джойс.

— Ви думаєте, я втручаюся?

— Я думаю, ви вже втрутилися.

— Але всього лиш хочу, щоб близнюки бачилися між собою.

— Ви — причина того, що вони не бачаться.

— Але Маджід живе у нас тільки тому, що Міллат не хоче жити з ним тут. І Маджід каже, що ваш чоловік насилу терпить його присутність.

Алсана, не здатна довго витримувати тиск, вибухнула:

— І чому він його не може терпіти? Бо *ви*, ви і ваш чоловік втягнули Маджіда у щось настільки не притаманне нашій культурі, нашим віруванням, що ми його насилу пізнаємо! Ви це зробили! Тепер він не мирить зі своїм братом. Неможливий конфлікт! Ці чортові засранці із зеленими метеликами: Міллат тепер весь час із ними. Зовсім встряв. Він мені не говорить, але я все чую. Вони називають себе послідовниками ісламу, але вони просто зарізяки, бандюки, які вештаються Кілбурном, як сотні інших божевільних. А тепер вони ще й розсилають — як воно називається — складані папірчики людям на голову.

— Листівки?

— *Листівки*. Листівки про вашого чоловіка і його богомерзенну мишу. Заварюють проблему, так, сер. Я їх знайшла цілі пачки в нього під ліжком, — Алсана підвелася,

витагнула з кишені фартуха ключ і відкрила шухляду, по вінця напхану зеленими листівками, які тут же випали на підлогу. — Він знову зник. Вже три дні. Мені треба покласти їх назад ще до того, як він помітить, що їх хтось брав. Візьміть трохи, давайте, візьміть, жінко, візьміть їх і покажіть Маджиду. Покажіть йому, що ви нароби́ли. Два хлопці, розтягнуті на два полюси. Ви вчинили війну між моїми хлопчиками. Ви їх розділили!

Хвилиною раніше Міллат тихо повернув ключ у вхідних дверях. Відтоді він стояв у холі і смалив косячок. Це було круто! Це було так, як слухати наживо двох італійських матріархів з ворогуючих кланів. Міллат хрінів від кланів. Він і до ХВІ вступив, бо він любив клани (і вбрання, і зелені метелики), і він любив, коли клани воювали. Марджорі, психоаналітик, вважала, що ця тяга Міллата належати кланові походила від його близнюцтва. Вона також вважала, що релігійне навернення Міллата більш імовірно бралось із потреби тотожності всередині групи, аніж від інтелектуально сформульованої віри у всемогутнього творця. Можливо. Як би там не було, у його розумінні можна аналізувати цю всю херню до самого світання, а все одно нема нічого крутішого, як вдягатися в чорне, смалити цигарку і слухати, як дві мами воюють за тебе в оперному стилі.

— Ви кажете, що хочете допомогти моїм дітям, але ви не зробили нічого, окрім як звели між ними мур. А тепер надто пізно. Я втратила свою сім'ю. Чому ви не підете до своєї і не лишите нас у спокої?

— А ви думаєте, в мене вдома рай? Моя сім'я розділася через це теж. Джошуа не говорить з Маркусом. Ви про це знаєте? А вони були такі близькі... — у Джойс очі стали на мокрому місці, і Алсана мусила подати їй кухонний рушничок. — Я намагаюсь допомогти всім нам. І найкращий спосіб — зробити так, щоб Маджід і Міллат розмовляли, поки це не стало чимось ще гіршим. Я думаю, тут ви погодитесь зі мною. Якби ми могли подумати про

якесь нейтральне місце, якийсь плацдарм, де б вони не відчували зовнішнього тиску...

— Але немає більше нейтральних місць! Я теж хочу, щоб вони зустрілися, але де і як? Ви і ваш чоловік зробили це неможливим.

— Місіс Ікбол, з усією повагою, але проблеми у вашій сім'ї почалися задовго до того, як мій чоловік чи я втрутилися.

— Може, може, місіс Чалфен, але ви, як сіль на рані, так? Ви зайва порція перцю чилі у без того гострому соусі.

Міллат почув, як Джойс голосно вдихнула.

— Знову ж таки, за всієї поваги, я в це не вірю. Я думаю, це вже довго триває. Міллат розповів мені, як кілька років тому ви спалили всі його речі. Я маю на увазі, це лише приклад, але я думаю, ви навіть не розумієте, яка це травма для Міллата. Він дуже травмований.

— Ага, ми будемо грати в хто кого. Так-таак. І «кого» — це маю бути я. Це не ваша справа, але я спалила його речі, щоб дати йому урок — щоб навчити його поважати інших людей.

— Дивний спосіб вчити поваги, якщо ви не проти, щоб я висловила свою думку.

— Я проти! Я проти! Що ви про це знаєте?

— Тільки те, що бачу. І я бачу, що Міллат має багато душевних шрамів. Ви, може, не знаєте, але я оплачую Міллатові сесії з моїм аналітиком. І я вам скажу, Міллатове душевне життя, його карма, я думаю, ви так це називаєте по-бенгальськи, — цілий світ його підсвідомого виказує серйозну хворобу.

Справді, проблема з Міллатовим підсвідомим (і йому не треба було Марджорі, щоб сказати це) полягала в тому, що воно було розщепленим. З одного боку, він зі шкіри ліз, щоб жити, як Гіфан і йому подібні. Для цього йому потрібно було дотримуватися чотирьох принципів:

Бути аскетичним у своїх звичках (врізати випивку, наркотику, дівок).

Завжди пам'ятати про славу Мухаммедову (мир Йому!) і про всемогутність нашого Творця.

Повністю усвідомлювати принципи ХВІ та Корану.

Очистити себе від спокусу Заходу.

Він знав, що він найбільший за масштабом експеримент ХВІ, і йому хотілось не втратити обличчя. Три перших пункти йому давались. Він час від часу відмовлявся від цигарки, інколи відставляв гальбу «Гіннеса» (*щиріше не скажеш*), але що йому справді йшло, так це відмова від чортової травки і спокус плоті. Він більше не бачився ані з Александрою Андрузер, ані з Поллі Гугтон чи Розі Дью (хоч інколи засакакував під ковдру до Тані Чапмен, маленької рудулі, яка розуміла глибину його делікатної дилеми і робила йому мінет без того, щоб він до неї торкався. Це, втім, все ж було взаємовигідним співробітництвом: Таня була дочкою судді і діставала неабияке задоволення від того, що тримала старого козла в страху, а Міллатові потрібна була еякуляція без жодної видимої його участі. З духовного боку він вважав Мухаммеда (мир Йому!) крутим чуваком, справжнім пацаном, і він перебував у страху господньому, в прямому розумінні слова: жах, страх, трепет, мало не вкакатися — і Гіфан казав, що так і має бути. Міллат усвідомлював, що його релігія не засновувалася на вірі — не так, як у християн, євреїв і всіх решти — його релігія була такою, яку можна було довести, і для цього потрібні були кращі голови. Він усвідомлював *ідею*. Але, на жаль, сам Міллат до кращих голів не належав, не належав він навіть до голів зі здоровим глуздом; інтелектуальні докази і спростування йому не давались. Однак він розумів, що покладатися на сліпу віру, так, як це робив його батько, не можна. І ніхто не міг закинути йому, що він не докладав до справи усіх зусиль. ХВІ цього було достатньо.

Вони були цілком задоволені його сильним боком — подачею речей. Презентацією. Наприклад, якщо у Віллесдєнській бібліотеці до стелажа ХВІ підходила нервова на вигляд жінка і запитувала про віру, Міллат перегинався через стіл, брав її за руку і казав: «Не віра, Сестро. Тут йдеться не про віру. Подаруй п'ять хвилин свого часу братові Ракешу, і він раціонально доведе тобі існування Творця. Коран — це науковий документ, свідчення думки. Подаруй п'ять хвилин свого часу, Сестро, якщо тобі не байдуже твоє майбутнє». І на додачу до цього він зазвичай продавав їй двійку касет («Війна ідеологій» та «Хай стережуться мудреці»), по два фунти кожна. А в окремих випадках навіть дещо з їхньої літератури, якщо він був того дня у повній формі. Це справляло неабияке враження на ХВІ. Так недовго, і вже так потужно. І, як на найменш ортодоксальну програму прямої дії у ХВІ, Міллат був дуже до місця, він був їхнім цінним надбанням, завжди на передовій, перший, хто кинеється у священну бійку, спокійний, як чорт, у критичний момент, чоловік-дія, як Брандо, як Пачіно, як Ліотта. Але поки Міллат думав про це, стоячи в коридорі маминого будинку, його серце опустилося. Бо тут якраз і була проблема. Номер чотири. Очистити себе від Заходу.

Звісно, він знав, знав, що найяскравішим прикладом занепадницької, декадентської, дегенеративної, пересиченої сексом і жорстокістю західної капіталістичної Культури, яка не бачить нічого, окрім особистих свобод (листівка «Геть від Заходу»), був саме Голівуд. І він знав (скільки разів казав йому Гіфан!), що гангстерські фільми, картини про мафію — найгірші з найгірших. І втім, позбутися цього було найважче. Він би віддав усі цигарки, які коли-небудь тільки тримав у губах, і всіх жінок, яких трахав хоч раз у житті, щоб тільки повернути фільми, які спалила була його мати, або хоч ті кілька, що він недавно купив, котрі

конфіскував Гіфан. Міллат порвав членський квиток Рокі Відео і викинув ікболівський відеомагнітофон, аби триматися подалі від спокуси, але хіба він був винен, що того сезону Четвертий канал показував самого Де Ніро? Хіба він міг втриматися, коли з вітрини крамниці просто йому в душу випливали «Шмотки для багатих» Тоні Беннета? Це був його найінтимніший секрет — коли він відчиняв двері — двері машини, багажника, зали, де збиралися ХВІ, або двері власного дому — «Круті Хлопці» пробігали через його мозок, і в його, як він думав, підсвідомому, крутилася фраза:

**Скільки себе пам'ятаю,
я завжди хотів бути гангстером.**

Він навіть бачив це написаним, таким самим шрифтом, наче на рекламному плакаті. Міллат відчайдушно намагався задушити ці думки, але його мозок нагадував кашу, і найчастіше вся боротьба закінчувалася тим, що Міллат штовхав двері, голова закинута, плечі вперед, як Ліотта, і думав:

**Скільки себе пам'ятаю,
я завжди хотів бути мусульманином.**

Він знав, що це ще *гірше*, але не міг нічого з цим зробити. З його кишені завжди виглядав кінчик білої хустинки, і він завжди носив із собою гральні кості, хоча гадки не мав, як у них грають, він любив довгі верблюжі жакети і міг приготувати просто кілерський салат з дарів моря, хоча бараняче карі було поза його розумінням і вмінням. Це все було хараам, він знав.

Але найгірше — це була злість всередині нього. Не праведний гнів божого чоловіка, але бурхлива, жорстока лють гангстера, підліткового злочинця, готового за будь-яку ціну проявити себе, заснувати клан і побити

всіх інших. І якщо гра називалася «Господь» і боротися треба було проти Заходу, проти зарозумілості західного сцієнтизму, проти його брата і Маркуса Чалфена, то він збирався цю гру виграти. Міллат затушив недопалок об поручні. Його заламувало те, що це були не побожні думки. Але вони були про те, що треба — не? він схопив саму суть — не? чисте життя, молитва (п'ять разів на день, без жодного пропуску), піст, праця на користь справи, поширення звістки? І цього достатньо — не? Можливо. Як би там не було, дороги назад він не бачив. Ага, він стрінеться з Маджідом, він із ним стрінеться... очі в очі, і він з цього вийде переможцем; він матиме право назвати свого брата тарганом і вийде з цього тета-тет ще рішучішим щодо свого призначення. Міллат поправив свого зеленого метелика і трохи схилився вперед, як Ліотта (весь загроза і шарм), штовхнув кухонні двері (відколи я пам'ятаю...), даючи час двом парам очей, як двом камерам Скорсезе, впіймати його обличчя і сфокусуватися на ньому.

— Міллате!

— Амма.

— Міллат!

— Джойс.

(Ну, любі мої, тепер ми знаємо одне одного, сказав всередині Міллата Пол Сорвіно, тепер перейдемо до справи).

*

— Ну, панове, нема чого піднімати галас. Це просто мій син. Маджід, Мікі. Мікі, Маджід.

Знову «О'Коннел». Бо Алсана визнала правоту Джойс, але не захотіла мастити рук. Натомість вона попросила Самада витягти Маджіда «кудись» і витратити вечір на те, щоб переконати його зустрітись із Міллатом. Але

єдине «кудись» — для Самада це був «О'Коннел», і перспектива витягувати туди свого сина йому зовсім не подобалась. Він та його дружина нормально поборолися в садку, поки вирішили питання. Самад майже до кінця думав, що перемога за ним, аж поки Алсана не піддурила його, підступно піддавшись, а потім, заламавши йому руку, звалила на коліна і тицьнула носом в грядку. В результаті ось він — в «О'Коннелі», й це була погана ідея, як він і підозрював. Як тільки вони з Арчі і Маджідом попід стіночку, щоб не привертати зайвої уваги, зайшли до пабу, персонал і всі клієнти одразу вирячилились. Останній незнайомиць, що заходив разом з Арчі і Самадом, був Самадовий бухгалтер, маленький щуролиций дядечко, що до всіх приставав з настановами, як робити заощадження (наче відвідувачі «О'Коннел» мали якісь заощадження!), і запитав не раз, а двічі, кров'янку, хоча йому і пояснили, що свинину тут не подають. Ця знаменна подія сталася 1987 року, і вона нікому не сподобалась. І тепер ось що! Не збігло і п'ятнадцять років, як в «О'Коннел» приходиться ще один, цього разу весь у білому, — неподобство, який чистенький, як на п'ятницю вечір, — і неясно як молодший за мовчазну вікову планку (тридцять шість). Що це Самад таке чинить?

— Що це ти таке отут-осьо робиш, Семмі? — спитав Джонні, похмурий довготелесий пацан, що колупав у своїй мисці, аж пищало і здіймалися бульки. — Хочеш, щоб тут місця вільного не було де плюнути, чи що?

— Це-осьо-о хто-осьо такий? — поцікавився Дензел, усе ще живий.

— Твій ненормальний пацанчик? — спитав Кларенс, який, дякувати Богу, теж іще ошивався тут.

— Спокійно, панове. Нема чого чинити галас. Це просто мій син. Маджід, Мікі. Мікі, Маджід.

Мікі трохи не впав від такого, і просто стояв якийсь час, а з його пательні звисали яечні шмарклі.

— Маджід Магфуз Муршед Мубтасім Ікбол, — урочисто сказав Маджід. — Маю приємність познайомитися з вами, Майкле. Я так багато чув про вас.

Це було дивним, бо Самад ніколи нічого не розповідав про Мікі.

Мікі продовжував витріщатися повз Маджіда — на Самада, за потвердженням.

— Твій, шо? Це шо — той, котрого ти посилав додому? Це шо — Маджід?

— Так, так, це Маджід, — швидко відповів Самад, почувачись незручно з такої уваги до свого сина. — Ну, тепер ми з Арчібальдом замовимо те, що завжди, а...

— Маджід Ікбол, — повільно повторив Мікі. — Ну, я б нахер ніколи. Ти знаєш, ніхто б нахер не сказав, що ти Ікбол. В тебе лице, яке викликає довіру, *симпатію*, чи шо, якщо ти добираєш, про шо я.

— Але я є Ікбол, Майкле, — сказав Маджід, покладаючи на нього і на решту байстрюків навколо стійки свій співчутливий погляд. — Хоча мене й не було досить довго.

— Ану скажи *це* ще раз. Ну, це просто як в книжці. Я почепив твого... чекай, ану дай я подумаю, як це сказати... твого пра-прадіда он тамо — бач?

— Я зауважив його, щойно я сюди зайшов, і я можу запевнити вас, Майкле, моя душа вдячна вам за це, — сказав Маджід, розцвівши, як янгол. — Я почувачюсь тут, як у себе вдома, і оскільки це місце дороге моему батькові і його другу Арчібальду Джонсу, то, я впевнений, — воно стане дорогим і мені теж. Вони привели мене сюди, я думаю, для того, щоб поговорити про важливі речі, і я думаю, не можна було вигадати кращого місця для них, незважаючи на поганий стан вашої шкіри.

Мікі просто офігів від цього всього і, не приховуючи свого задоволення, відповів не стільки Маджіду, скільки всім в «О'Коннелі».

— Дофіга солодко заливає, не? Звучить, як нахрін Олів'є якийсь. Королівська нахрін англійська і жодного тобі ляпсуса. Ну й пацан. Ти бажаний клієнт тут, от що я тобі скажу, Маджіде. Культурний, можна сказати. І не бери собі до голови мою шкіру, вона ніде не торкається до їжі, і мене не конче гребе. Не, ти глянь, який джентльмен. Я навіть так себе чую, що мені доведеться трохи прикрити пащеку при ньому, не?

— Мені і Арчібальду, як завжди, Мікі, — сказав Самад. — Я лишаю сина, щоб він вибрав собі теж. Ми йдем до більярду.

— Ага, ага, — відповів Мікі, не намагаючись навіть відірвати очі від Маджідових чорних зіниць.

— Ну й костюмчик, — промурмотів Дензел, задумливо пестячи білу тканину. — Це те, що англійці носили у нас вдома на Ямайці — пра, Кларенс?

Кларенс повільно хитнув на згоду, пускаючи слину від задоволення.

— Ну, заберіть лапи, ви, двоє, — забурчав Мікі, відлякуючи їх. — Я принесу вам, окей? Я тут хочу поговорити з Маджідом. Пацан росте, і йому треба їсти. Ну, так що я можу тобі запропонувати, Маджіде? — Мікі перегнувся через стійку, як надто вгодлива дівчинка-продавець. — Яечня? Гриби? Боби? Тост?

— Я думаю, — відповів Маджід, повільно оглядаючи запилене настінне меню, нашкрябане крейдою, а потім із сяючим обличчям повертаючись до Мікі, — я б хотів сендвіч з беконом. Так, саме так. Я б хотів соковитий, але добре просмажений, сендвіч з беконом і кетчупом. З чорним хлібом.

О, боротьба, що відтворилася на обличчі Мікі в той момент! О, думки гаргулій! Це був тяжкий вибір між

найсоліднішим клієнтом, який коли-небудь переступав поріг пабу, і найсвятішим, найзаповітнішим правилом «Більярдного клубу О'Коннела». ЖОДНОЇ СВИНИНИ.

Ліве око Мікі засмикалося.

— Не хочеш чудову тарілочку омлету? Я роблю пречудові омлети, правда, Джонні?

— Я б збрехав, якби сказав, що ні, — додав Джонні від свого столика, хоч омлет у його тарілці був сірий і драглистий, — я би був просто жахливим брехуном, клянусь своєю мамою.

Маджід зморщив носа і похитав головою.

— Добре — як щодо грибів і бобів? Омлет з картопляними чіпсами? Ніхто не смажить картоплю краще на всій Фінчлі Роуд. Давай, синок, — благав він у відчай. — Ти ж мусульманин, хіба не? Ти ж не хочеш розбити серце своєму батькові, коли він побачить сендвіч з беконом?

— Серце мого батька не розіб'ється від сендвіча з беконом. Швидше, воно розіб'ється від надміру холестерину, який назбирався в організмі батька за ті п'ятнадцять років, що він харчується у вашому закладі. Хотів би я знати, — рівним голосом продовжив Маджід, — чи можна порушити справу, порушити юридично, ви мене розумієте, проти суб'єктів сфери громадського харчування, які не вказують відсоток шкідливих жирів у їхній їжі і не забезпечують належного попередження про шкоду здоров'ю. Хотів би я знати.

Все це було сказано солодким, мелодійним голосом, без жодного натяку на загрозу. Бідний Мікі не дібрав, як це все сприймати.

— Ну, так, звісно, — нервово відреагував Мікі, — гіпотетично це цікаве питання. Дуже цікаве.

— Так, я думаю.

— Так, точно так і є.

Мікі замовк і цілу хвилину витирав гарячу плитку, чого з ним не ставалося от уже десять років.

— От. Можеш дивитися туди, як у дзеркало. Ну, і про що ми?

— Сендвіч з беконом.

На слово «бекон» кілька вух потягнулося в їхній бік.

— Ти б не міг говорити трохи тихіше...

— Сендвіч з беконом, — прошепотів Маджід.

— Бекон. Добре. Ну, мені треба забігти до сусідів, бо в мене наразі немає бекону... але ти сідай там зі своїм татом, а я тобі принесу. Буде трохи більше коштувати. Додаткові зусилля, розумієш. Але не хвилюйся, я його принесу. І скажи Арчі, хай не хвилюється, якщо в нього зараз нема грошей. Талон підійде.

— Ви дуже люб'язні, Майкле. Візьміть, — Маджід витягнув з кишені і подав Мікі папір, згорнений учетверо.

— О, ну нахер, ще одна листівка? Просто плюнути нахер немає де — ти вже пробач мою французьку — в Північному Лондоні від цих листівок. Мій брат Абдул-Колін просто завалив мене ними. Але, раз це вже ти... ну, давай сюди.

— Це не листівка, — сказав Маджід, беручи свій ніж і виделку з таці. — Це запрошення на ланч.

— Що? — здивувався Мікі (в мові таблоїда, якого він щодня читав, *ланч* означав багато камер, дорогих кичонь з суперцицьками і червоні килими). — Та невже?

Маджід простягнув йому запрошення:

— Ви там почувете і побачите неймовірні речі.

— А, — сказав Мікі, розчарований високою ціною на картці, — я читав про цього пацана і його мишу.

Він читав про цього пацана і його мишу в тому самому таблоїді; стаття була чимось на зразок вставки між цицьками та іншими цицьками: **ОДИН ПАЦАН І ЙОГО МИША.**

— Це мені трохи заскладно, сперечатися з Богом і таке інше. Я, між іншим, не науковець, розумієш. Не для моєї голови.

— О, я так не думаю. На це можна подивитися з перспективи вашого особистого інтересу. Наприклад, візьмімо вашу шкіру.

— Я б не проти її комусь віддати, — дружелюбно пожартував Мікі, — вона вже мене нахрін дістала.

Маджід не посміхнувся.

— Ви страждаєте на серйозні ендокринні порушення. Я маю на увазі — це не просте підліткове акне, спричинене надмірною секрецією шкірного сала, але стан, зумовлений гормональними порушеннями. Ваша родина теж страждає на це, я припускаю?

— Е-е... ну так, буває. Всі мої брати. І мій син, Абдул-Джінні. Всі, засранці, в крапочку.

— Але ви б не хотіли, щоб ваш син передав це у спадок своїм синам?

— Єсно, що ні. Мене це конкретно напружало в школі. І мені це досі болить, Маджіде. Але я не бачу, як цього можна уникнути, чесно тобі скажу. Це триває вже навіть не десять років.

— Але, розумієте, — сказав Маджід (і яким експертом він був у питаннях особистого інтересу!), — цього таки можна уникнути. Це стане просто, і можна буде позбутися багатьох таких проблем. Це те, про що ми будемо говорити на ланчі.

— Ну, гм, якщо так є, то я приєднуюсь. Я думав, це просто якась нахрін мутантна миша чи що, розумієш. Але якщо вже буде йтися про це...

— Тридцять перше грудня, — підкреслив Маджід, вже прямуючи до свого батька. — Було дуже приємно з вами познайомитися.

— Ти там довго пробув, — зауважив Арчі, коли Маджід підійшов до їх столика.

— Ти що — Гангом плив? — роздратовано спитав Самад, посуваючись, щоб дати йому місце.

— Пробачте мені, будь ласка. Я просто розмовляв із

вашим другом, Майклом. Дуже славний хлопака. О, поки я не забув, Арчібальде, він сказав, що ви можете заплатити талоном цього вечора.

Арчі мало не вдавився зубочисткою, яку гриз.

— Що він сказав? Ти не *переплутав*?

— Не переплутав. Отже, Абба, почнемо?

— Нема що починати, — гиркнув Самад, не дивлячись йому в очі. — Я думаю, ми вже по самі вуха в чортівщині. І кажу тобі, що я тут не зі своєї волі, а тому, що твоя матір просила мене це зробити, і я маю більше поваги до цієї бідної жінки, ніж ти і твій брат разом взяті.

Маджід криво, але м'яко посміхнувся:

— Я думав, що ти тут, бо Амма побила тебе в садку.

Самад зсунув брови:

— О, так, висміюй мене, мій власний сину. Ти ніколи не читав Коран? Ти не знаєш обов'язків сина щодо батька? Я роблюся *хворий* від тебе, Маджід Мубтасім.

— Ой, Семмі, старий, — сказав Арчі, заправляючи свою миску кетчупом і намагаючись пом'якшити напруження. — Припини.

— Ні, я не припиню! Цей хлопець — ніж у моєму серці.

— Чи в іншому органі?

— Арчібальде, не втручайся.

Арчі перемкнувся на сільничку з перцівницею, намагаючись пересипати вміст однієї в іншу.

— Ти маєш рацію, Семе.

— Я маю повідомлення для тебе, я його перекажу, і на тому скінчимо. Маджід, твоя мати хоче, щоб ти зустрівся з Міллатом. Жінка Чалфен це влаштує. Це їхня думка, що ви обоє маєте поговорити.

— А яка твоя думка, Абба?

— Ти не хочеш знати моєї думки.

— Навпаки, Абба, я б залюбки її вислухав.

— Дуже просто. Я думаю, це помилка. Я думаю, ви обоє зробите один одному тільки гірше. Я думаю, вам

краще роз'їхатися на два різні краї землі. Я думаю, що це мені за мої гріхи даровано два сини, більш ненормальні, ніж містер Каїн і містер Авель.

— Я безумовно хотів би з ним зустрітися, Абба. Якщо він захоче зустрітися зі мною.

— Мабуть, він хоче, принаймні, так мені сказали. Я не знаю. Я з ним не розмовляю, так само, як не розмовляю з тобою. Я надто зараз зайнятий своїми пошуками миру Господнього.

— М-м-м... — сказав Арчібальд, кусаючи свою зубочистку з голоду і нервів, бо Маджід його однозначно дратував. — Я піду подивлюсь, може, нам уже зготували хавку чи шо. Ага, я сходжу. Що ти замовляв, Мадж?

— Сендвіч з беконом, будь ласка, Арчібальде.

— З бек... Гм... добре. Принесу.

Самад вмить став червоним, як помідори у Мікі:

— То ти собі надумав насміхатися з мене, чи як? На моїх очах ти демонструєш мені, який ти кафір? Ну ж бо, давай! Жуй свою свинину в батька на очах! Ти ж такий чортівний розумник, так? Містер Розумні Штани. Містер Англієць-в-білих-штанах із закопленою губою і великими білими зубами. Ти все знаєш, навіть те, як уникнути власного судного дня.

— Не такий я вже й розумний, Абба.

— Ні, ні, зовсім ні. Ти навіть вполовину не такий розумний, як думаєш. Я не знаю, навіщо це роблю, я хочу тебе попередити: ти на шляху прямого протистояння зі своїм братом, Маджіде. Я почув, як Шіва говорив у ресторані. І є ще інші: Мо Гусейн-Ішмаель, брат Мікі, Абдул-Колін, і його син, Абдул-Джиммі, — це тільки кілька, а їх значно більше, і вони всі групуються проти тебе. Міллат з ними. Твій Маркус Чалфен замісив багато злості, і вже є такі, як оці зелені метелики, — і вони прагнуть дії. І вони божевільні якраз настільки, щоб втілити це все в життя. Божевільні настільки, щоб почати війну. Таких небагато.

Решта просто підуть за ними, щойно війну буде оголошено. Але ці люди хочуть спровокувати війну. Вони підуть першими і першими вистрілять. І твій брат — один із них.

Весь цей час, поки Самадове обличчя змінювалося від виразу обурення до відчаю, майже істеричної гримаси, Маджід залишався спокійним, і його обличчя не промовляло абсолютно нічого.

— Тобі мову відняло? Новини тебе здивували?

— Чому б тобі не поговорити із ними, Абба? — запропонував Маджід після паузи. — Багато хто з них поважає тебе. Ти — важлива людина у спільноті. Поговори із ними.

— Бо я проти цього так само, як і вони. Попри все їхнє божевілля. Маркус Чалфен не має права. Не має права чинити так, як чинить. Це не його справа. Це Божа справа. Якщо ти втручаєшся в організм, в саму природу організму, навіть, якщо це просто миша, ти втручаєшся у справи Бога — у творіння! Ти думаєш, що чудо Божого творіння можна вдосконалити. Не можна. Маркус Чалфен припускає. Він хоче, щоб йому поклонялись, коли єдина істота на землі, варта поклоніння — це Аллах. І ти помиляєшся, допомагаючи йому. Навіть його власний син відрікся від нього. І таким же чином я повинен, — сказав Самад, не спроможний подолати драматичного актора в собі, — відректися від тебе.

— А тепер картопля, боби, яйця, гриби — тобі, Семе, тримай, старий, — сказав Арчібальд, підходячи до столу і простягаючи Самаду тарілку. — І один омлет із грибами для мене...

— І один сендвіч з беконом, — додав Мікі, який таки зламав п'ятнадцять років традиції і переступив через себе, — для юного професора.

— Він не буде цього їсти за одним зі мною столом.

— Ой, Семе, не треба, — обережно вставив Арчі, — дай малому спокій.

— Я сказав, він *не* буде цього їсти за одним зі мною столом.

Мікі пошкрябав чоло:

— Щоб мене пофарбували, а ми стаємо фундаменталістами на старість, га?

— Я сказав...

— Як хочеш, Абба, — мовив Маджід із своєю посмішкою всепрощення, від якої хотілося вилізти на стіну. Він узяв в Мікі тарілку і пересів за столик Дензела і Кларенса.

Дензел привітав його кривою посмішкою:

— Кларенс, дивись ось-о! Юний принц у білому. Він прийшов осьо грати в доміно. Я так-осьо дивлюсь йому в очі, і бачу, що він буде грати в доміно. Він експерт.

— Можна вас запитати? — звернувся Маджід.

— Давай, пацан.

— Ви думаєте, я повинен зустрітися зі своїм братом?

— Гмм. Я тут сказати не мо, — відповів Дензел після роздумів над п'ятіркою доміно, яку, врешті, виклав на стіл.

— Я думаю, ти тут осьо виглядаєш на молодика, який сам собі може подумати, — обережно сказав Кларенс.

— Справді?

Маджід повернувся до свого попереднього столика, де батько з усіх сил намагався його ігнорувати, а Арчі бавився зі своїм омлетом.

— Арчібальде, я повинен зустрітися зі своїм братом чи ні?

Арчі винувато подивився на Самада і знову втупився у свою тарілку.

— Арчібальде! Це дуже важливе для мене питання. Так повинен я чи ні?

— Давай, — гірко сказав Самад. — Скажи йому. Якщо йому більше подобаються поради двох старих дурнів

і чоловіка, якого він другий раз в житті бачить, аніж поради його власного батька, то хай має. Ну? Повинен він?

Арчі скоцюрбився:

— Ну... Я не... я думаю, це не мені казати... я думаю, якщо він того хоче... але, знову ж таки, якщо ти не думаєш...

Самад вгатив кулаком в Арчібальдові гриби так сильно, що омлет розлетівся довкола і розляпався підлогою.

— Ну, вроди рішення, Арчібальде. Хоч одного разу у своєму жалюгідному житті виріши.

— Ннну... якщо герб, то так, — видихнув Арчі, полізши до кишені за монеткою, — а якщо фішка, то не. Готові?

Монетка злетіла в повітря, як і будь-яка монетка в нормальному світі, блискаючи світлим боком і заворожуючи людське око. Але раптом, в якийсь момент триумфального польоту, траєкторія вигнулася, лінія заламалась і Арчібальд зрозумів, що монетка не повертається йому в руку, а летить кудись поза нього, далеко поза нього. Він повернувся разом з усіма і побачив, як монетка летить до пінбольного автомата і вцілює просто у його щілину. В ту ж мить ціла машинерія засвітилася; кулька вистрілила і почала свій хаотичний рух по лабіринту вертушок, відбивачок, трубочок і дзвіночків, аж поки, сама по собі, без того, щоб її хтось направляв, впала просто у дірку.

— Ну нахрін, — сказав Арчі, поперхнувшись, — щоб отак?

*

Нейтральне місце. Щоб сьогодні знайти таке, треба, щоб добре поталанило, може, навіть більше, ніж з Арчиним пінболом. Невідомо, скільки лайна треба було відшкрябати від минулого, щоб отримати чистий аркуш. Расу. Землю. Власність. Віру. Крадіжки. Кров. І ще кров і знову кров. І не тільки місце мало бути нейтральним.

Але й посланець, який мав довести до місця, і посланець, котрий послав посланця. У Північному Лондоні ані таких місць, ані таких людей не залишилося. Але Джойс доклала усіх можливих зусиль. Найперше, вона вибралася до Клари. В Клариному навчальному закладі, університетському корпусі з червоної цегли на південному заході біля Темзи, була аудиторія, де вона готувалася до занять по п'ятницях. Один добрий викладач позичав їй ключа. Завжди вільна між третьою і шостою. Середині: дошка, кілька парт, кілька стільців, дві лампи, проектор, шафа з каталогом, комп'ютер. Жодній із цих речей не було більше, ніж дванадцять років, Клара могла запрягнутися. Сам університет мав лише дванадцять років. Збудований на вільному шматку землі — жодних індійських цвинтарів, жодних римських віадуків, жодних уламків космічних кораблів і руїн давніх храмів. Просто шмат землі. Нейтральне місце. Клара дала ключ Джойс, а Джойс дала його Айрі.

— Але чому я? Я до цього не маю діла.

— В тому й справа, люба моя. Я надто маю до цього діло. А ти — ідеальна. Бо ти його знаєш, але ти його не *знаєш*, — загадково прорекла Джойс. Вона простягнула Айрі своє довге зимове пальто, рукавички і Маркусову шапку з помпоном, — і тому, що ти його любиш, хоч він тебе — ні.

— Ага, дякую, Джойс. Дякую, що нагадала.

— Любов — причина, Айрі.

— Ні, Джойс, любов не є нахрін ніякою причиною, — Айрі стояла на порозі дому Чалфенів, спостерігаючи за власним, матеріалізованим на морозі, подихом. — Це просто слово на п'ять букв, яке добре рекламує страхування і шампуні-кондиціонери. Тут, бляха, дуже холодно. Будеш мені винна.

— Усі всім винні, — погодилася Джойс і зачинила двері.

Айрі вийшла на вулицю, яку знала, як свої п'ять пальців, і пішла шляхом, ходженим мільйон разів. Якби її тоді хтось запитав, що таке пам'ять, яке *найточніше визначення* пам'яті, вона б відповіла: це вулиця, на якій ти вперше стрибнув у купу жовтого листа. І зараз вона якраз йшла такою вулицею. З кожним рипучим кроком набігали спогади про інші рипучі кроки. Її пронизували знайомі запахи: мокра деревина, і ринь навколо насаджень, і запах вологого листа. Вона відчула зворушення. Незважаючи на рішення стати дантистом, вона ще не втратила поезії у душі, і тому з нею ще траплялися дивацькі прустіанські миті, нашарування на нашаруваннях, хоча переважно вона переживала це в дантистських термінах. Її тягнуло — так буває з чутливим зубом або із «фантомним» зубом, де немає нерва, її *тягнуло*, коли вона йшла повз гараж, де вони з Міллатом, по тринадцять років кожне, виклали п'ятдесят пенні, вкрадених із банки з-під варення з Ікболового серванта, і відчайдушно намагалися купити цигарку. Її пройняв біль (як під час серйозного зміщення, коли один зуб тисне на інший), коли вона проходила парк, де вони дітьми каталися на велосипеді, де викурили свій перший косячок, де він одного разу поцілував її в бурю. Айрі хотілося віддатись цим спогадам: вивалитися в них, підсолодити їх ще більше, розтягнути їх, особливо поцілунок. Але вона тримала в руці холодний ключ, і життя, що її оточувало, було дивніше за фантазію, кумедніше за фантазію, жорстокіше за фантазію, і з такими наслідками, яких не має жодна фантазія. Вона *не хотіла* встрявати в довгу історію цього життя, але вона *вже* встряла, і вона відчувала, як її волочать за волосся до розв'язки, просто вулицею: «Кебаби Маліка», «У містера Чонга», «У Раджі», «Пекарня Малковича» — вона могла перелічувати, заплющивши очі; потім вниз, до закаканого голубами моста, і на довгу широку дорогу, що впадає в Гладстон Парк, як у зелений

океан. В таких спогадах можна втопитися, але вона намагалася вільно плавати в них. Вона перескочила парканчик навколо дому Ікболів, як робила мільйон разів, і подзвонила у двері. Минулий час. Майбутній доконаний.

Нагорі, у своїй спальні, Міллат уже п'ятнадцять хвилин ламав голову над письмовими інструкціями Брата Гіфана щодо акту поклоніння (листівка: «Правильне обоженнявання»): САЙДА: поклоніння. В сайді пальці зімкнені, вказують в напрямку кібли на одній лінії з вухами, голова між долонями. Фард вимагає покласти голову на щось чисте: камінь, землю, дерево, тканину, і кажуть (мудрі люди), що ваджіб вимагає покласти носа теж. Неприпустимо класти на землю тільки ніс, без поважної на те причини. Класти тільки чоло на землю — це макрух. У сайді ти повинен проказати «Субхана раббійял-ала» принаймні тричі. Шії кажуть, що краще класти голову на цеглину із карбальської глини. Фард і ваджіб вимагають класти обидві ноги, або принаймні хоч пальці обидвох ніг на землю. Якщо впродовж сайди чоло, ніс або ступні на коротку мить відірвуться від землі, нічого страшного не відбудеться. Суннат вимагає, щоб в сайді пальці ніг були зігнуті і повернуті в бік кібли. В Радд-уль-мукхарі написано, що ті, хто...

Він дістався тільки до цього, і залишалося ще три сторінки. На спині виступив холодний піт від самих намагань згадати, що таке халал чи хараам, фард чи суннат, макрухтахіма (суворо заборонений) чи макрух-танзіні (теж заборонений, але не так суворо). Розгублений, він здер із себе футболку, перев'язав свій красивий торс багатьма поясами, став перед дзеркалом і почав практикувати інший, звичний і знайомий до дрібниць ритуал:

— *Ти на мене дивишся? На мене дивишся?*

— *Ну, а на кого нахрін ще ти можеш так витріщатись, га?*

— Тут більше нікого нема.

— Ти на мене дивишся?

Він був якраз у самому розпалі, витягуючи з кишені уявні пістолети і ножі, коли зайшла Айрі.

— Так, — сказала Айрі, поки він здіютило стояв перед нею, — я дивлюся на тебе.

Швидко і тихо вона пояснила йому про нейтральне місце, про аудиторію, дату і час. Вона доклала до цього власне прохання про компроміс, мир і обережність (так роблять усі!), а тоді підійшла ближче і поклала холодний ключ у його теплу долоню. Майже без жодного значення вона торкнулася його грудей. Просто до того місця, де, між тугих поясів, що стягували шкіру, билось його серце — так сильно, аж можна було почути вухами. І позаяк Айрі бракувало досвіду у цій сфері, вона поплутала пульсування стисненої крові із пульсуванням прихованої пристрасті. А для Міллата сплигло вже багато часу, відколи його хтось торкався або він торкався когось. І на додачу до цього дотик пам'яті, дотик десяти років нерозділеної любові, дотик довгої, довгої історії — і результат не забарився.

За мить були задіяні їхні руки, задіяні ноги, губи, і вони покотилися підлогою, сплівшись тілами (і вже більше сплестися було неможливо), кохаючись на молитовному килимку. Але потім так само раптово і гарячково, як почалося, все скінчилося; вони відпустили одне одного, жажнувшись кожне зі своїх причин, Айрі відскочила за двері, гола, знічена і засоромлена, боячись побачити, як він про це шкодуватиме; а Міллат схопив молитовний килимок і поклав його у напрямку Каби, так, щоб килимок лежав рівно на підлозі, не на книжках і не на черевиках, його пальці були зімкнені і вказували на кіблу, в одній лінії із вухами, лоб і ніс торкалися підлоги, обидві ноги твердо на землі, але пальці не зігнуті, він простягнувся в бік Каби, але не заради Каби, але тільки заради

Аллаха та'ала. Він стежив, щоб нічого не забути, поки Айрі, схлипуючи, вдягнулася за дверми і пішла геть. Він пильнував, аби нічого не забути, бо він вірив, що за ним стежить велика небесна камера. Він пильнував, бо так вимагав фард, а «той, хто хоче змінити ритуал поклоніння — невірний» (листівка: «Пряма дорога»). Уникай нерозважності, тощо тощо тощо. Айрі, розпашіла, йшла від дому Ікболів просто до Чалфенів, з помстою на думці. Але помсти не Міллатові. Радше, помсти за Міллата, бо вона завжди його захищала, була його чорно-білим лицарем. Бачите, Міллат її не кохав. І вона думала, що він не кохав її, бо не міг. Вона думала, він був такий поламаний, що не міг взагалі нікого більше кохати. І вона хотіла знайти того, хто поламав його так сильно, так жахливо; вона хотіла знайти того, хто зробив так, що Міллат не може її покохати.

Дивні речі відбуваються у сучасному світі. Можна почути, як дівчата в туалетах нічних клубів кажуть одна одній: «Ага, він узяв і згріб. Він мене *не любив*. Він просто не вмів любити. Він був надто затраханний, щоб *полюбити* мене». Ну, і як це сталося? Що в цьому безлюбовному столітті переконує нас, що ми, незважаючи ні на що, варті любові як люди, як вид? Що змушує нас думати, що той, хто нас не любить, — поламаний, неповноцінний, *хворий*? І особливо, якщо він замінить нас на Бога, на заплакану Мадонну чи на лице Христа у вінку — ми назвемо його ненормальним. Обманутим. Відсталим. Ми такі переконані у власній божественності і в божественності свого кохання, що не здатні собі уявити, що може бути ще щось, більш варте любові, ніж ми, більш варте поклоніння. Вітальні листівки весь час нагадують нам, що кожен заслуговує бути коханим. Ні. Кожен заслуговує пити чисту воду. Але не бути коханим весь час.

Міллат не любив Айрі, і Айрі була певна, що є хтось, кого можна у цьому звинуватити. В її мозку годинник

почав відлічувати хвилини. Де причина? В Міллатовому відчутті невідповідності. Де причина Міллатового відчуття невідповідності? В Маджіді. Він був народжений другим через Маджіда. Він був меншим сином через Маджіда.

Джойс відчинила двері, і Айрі ввірвалася вгору по сходах, злобно надумавши бодай один раз зробити Маджіда другим сином, цього разу із запізненням на двадцять п'ять хвилин. Вона схопила його, поцілувала його і кохалася з ним зле і обурено, без слів і любові. Вона катуляла його, чіплялась у його волосся, запускала йому нігті у спину, і, коли він кінчив, вона втішено зауважила, що це сталося з тихим стогоном, наче він щось втратив із своєї глибини. Але вона помилилася, думаючи, що це перемога. Він зітхав тому, що знав, де вона була, і чому вона там була, і це його засмутило. Довгий час вони лежали разом, оголені, і з кожною хвилиною у кімнаті залишалось дедалі менше осіннього світла.

— Мені здається, — врешті сказав Маджід, коли місяць став світлішим за сонце, — що ти спробувала кохати чоловіка так, якби він був островом, біля якого розбився твій корабель, і ти позначила землю X. Але сьогодні запізно позначати острови.

Тоді він поцілував її в чоло, наче хрестячи, і вона розплакалася, як дитя.

*

15-00. 5 листопада, 1992. У порожній аудиторії (нарешті), після восьми років розлуки, брати зустрілися, щоб виявити, що їхні гени, ці провісники майбутнього, привели до різних наслідків. Міллат вражений різницею. Ніс, лінія щелеп, очі, волосся. Його брат для нього чужинець, і він так йому й каже.

— Тільки тому, що ти хочеш, аби я був тобі чужинцем, — відповідає Маджід, хитро поглядаючи на нього.

Але Міллат не здатний задумуватись над загадками, він за один раз ставить і відповідає на питання:

— То ти в цьому, ага?

Маджід стенає плечима.

— Це не я почав, і не мені закінчувати, брате, але так, я буду допомагати, чим зможу. Це велика справа.

— Це гидота (листівка: «Святість Творіння»).

Міллат витягує з-під парти стілець і сідає задом наперед, як краб, що втрапив у пастку — його руки і ноги звисають обабіч.

— Я бачу це радше як виправлення помилок Творця.

— Творець не робить помилок.

— То ти наполягатимеш?

— Ти нахер правий.

— Я теж продовжуватиму.

— Ну, то на тому і порішили, так? Все вже є. ХВІ зробить все, щоб спинити тебе і таких, як ти. І це нахрін кінець вам.

Але попри те, як розумів справу Міллат, це було не кіно, і цьому нахрін кінця не було, точно так само, як нахрін не було початку. Брати почали сваритися. В якийсь момент все розпеклося настільки, що вони порвали саму ідею — нейтральне місце; натомість вони напхали кімнату історією — минулим, теперішнім і майбутнім (бо є вже така штука) — вони взяли чистий аркуш і заляпали його смердючим лайном, як діти, які щойно обкакались. Вони напхали цю нейтральну кімнату самими собою. Всім, що лише могли згадати, ранніми спогадами, кожним дискутованим принципом, кожною ворожою вірою.

Міллат порозставляв стільці, щоб продемонструвати Сонячну систему, описану в Корані задовго до західної науки (листівка: «Коран і Космос»); Маджід намалював на

одній з дощок схему плацу Панде і можливі траєкторії куль, а на другій дошці діаграму, що зображала обмежений ензим, який акуратно прокладає собі шлях через послідовність нуклеотидів; Міллат використав комп'ютер як телевизор, а губку для дошки — як фотографію Маджіда з козлом, а потім мертвоотно повісив руку і зобразив їхнього батька і цілий натовп тіток і дядьків, які приходили того року для нечистого обряду поклоніння фотографії; Маджід задіяв проектор, щоб краще освітити статтю, яку він написав, ведучи свого брата пункт за пунктом по аргументах і доводячи необхідність генетично модифікованих організмів; Міллат замінив один каталог, який зневажав, іншим — що невинно стояв собі в аудиторії, і уявно наповнив його листуванням між вченим євреєм і невірющим мусульманином; Маджід зсунув три стільці і запалив дві переносні лампи, і вже два брати сиділи в машині і тремтіли, притулившись один до одного, а за кілька хвилин паперовий літачок розлучив їх назавжди.

І так тривало і тривало.

Як завжди в емігрантів — у них є історія; і так вони пхають вперед. Вони використовують те, що можуть, і тоді, коли можуть.

*

Ми часто уявляємо собі іммігрантів такими собі мандрівниками без батьківщини, без коренів, здатними змінювати свій напрям у будь-який момент і використати свої ресурси для будь-якої справи. Нам розповідали про чудесні можливості містера Шмутерса, легкість на підйом містера Банайджі, які припливли в Дувр чи Кале і ступили на свою нову землю як люди без пам'яті, без жодного багажу, щасливі і вдоволені, і готові залишити свою відмінність в порту, і взятися до роботи, і злитися з єдністю цієї зеленої і милої вільної землі для вільних.

Що б не пропонувала їм дорога, вони приймають, і якщо дорога веде в глухий кут, що ж, так вже є: містер Шмутерс і містер Банайджі радісно змінять напрям, прокладаючи собі шлях через Щасливу Мультикультурну Країну. Ну, й добре для них. Але Маджіду і Міллату це не вдалося. Вони вийшли з нейтральної аудиторії такими, якими туди зайшли: пригнічені, навантажені, не здатні змінити курс чи бодай якимось відхилитись від своїх окремішніх, небезпечних траєкторій. Здавалось, не було жодного результату. Цинік міг би сказати, що вони взагалі не зрушили з місця, наче живий приклад Зенонових парадоксів — як і Мангал Панде, як і Самад Ікбол. Два брати, які втрапили в часову пастку. Два брати, які надто вільно поведуться з датами, особами, днями і годинами, бо немає, немає і ніколи не було жодної *тривалості*. Насправді ніщо не рухається. Ніщо не змінюється. Вони біжать без руху. Парадокс Зенона.

Але яка була справа Зенону (кожен має свою справу), в чому полягав його *кут зору*? Низка дослідників стверджує, що його парадокси були частиною ширшої *духовної* програми. Щоб

А. спочатку встановити множинність, *Багато*, як ілюзію, і

Б. таким чином довести безшовне, аморфне ціле. Єдину, неподільну *Єдність*.

Бо якщо ви невтомно ділите реальність на частини, як це робили брати в тій аудиторії, то в результаті ви отримуєте жажливий парадокс. Ви не рухаєтесь, немає жодного прогресу.

Але множинність — не ілюзія. Як і швидкість, з якою рухаються ті-хто-варяться-у-власному-соку. Парадокси парадоксами, але вони рухаються, біжать — так, як біг Ахілл. І вони ковтнуть тих, хто заперече, так само легко, як Ахілл змусив черепаха їсти пилюку. Так, Зенон мав свою зацікавленість. Він хотів єдності, але світ навколо

був множинний. А проте цей парадокс був чарівний. Чим більше зусиль докладає Ахіллес, щоб упіймати черепаха, тим очевидніше черепаха доводить свою перевагу. І так само, чим більше брати рватимуться до майбутнього, тим більше вони наштовхуватимуться на своє минуле, на місце, в якому вони щойно побували. Бо це другий закон емігрантського життя: емігранти не можуть позбутися своєї історії, як людина не може позбутися своєї тіні.

18. Кінець Історії *versus* Остання Людина

— Роззирніться навколо себе! Що ви бачите? Який результат так званої *демократії*, так званої *свободи*, так званого вільного *волевиявлення*? Пригнічення, страсти, *вбивства*. Брати мої, ви бачите це по національному телебаченню кожного дня, кожного вечора, кожної *ночі*! Хаос, безлад, *розгубленість*. Вони не мають сорому, і вони не присоромлені, вони навіть *свідомості* не мають! Вони навіть не намагаються приховати, прикрити, *збридитись*! Вони знають, як і ми: весь світ став з ніг на голову! Усюди чоловіки заплутались в розпутності, проміскуїтеті, *похитливості*, зловмисництві, зіпсутості і *задоволеннях*. Весь світ уражений тяжкою хворобою, яка називається *курф* — невизнання єдиності Творця — і світ відмовляється визнати всеблагість Бога. І сьогодні, 1 грудня 1992 року, я свідчу, що немає нічого вартіснішого поклоніння, ніж єдиний *Творець*, жодна особа *Його* не замінить. Сьогодні ми мусимо знати, що той, кого веде Творець, той не *зіб'ється на манівці*, і кого Він *відкинув* з праведного шляху, той не повернеться на цей шлях сам, аж поки Творець не захоче цього, і не *проведе* його, і не освітить його шлях *світлом*. Я прочитаю вам свою третю лекцію, яку я назвав «Ідеологічна війна», і це якраз і означає — я поясню для тих, хто не зрозумів —

війна отаких речей... таких ідеологій проти братів ХВІ... ідеологія — це щось на зразок *промивання мізків*... нас заражають доктринами, обдурюють і промивають нам мізки, брати мої! Тож я спробую висвітлити, пояснити і *детально викласти*...

Ніхто в залі не звертав уваги, але брат Ібрагім ад-Дін Шукраллах не був талановитим промовцем, якщо вже чесно. Навіть якщо взяти до уваги тільки те, що він вживав по три слова там, де достатньо було одного, а також завжди наголошував на останньому з трьох, з карибськими інтонаціями, навіть якщо ігнорувати це, як усі й намагалися, він все ж був фізично відразливим. Він мав натяк на маленьку борідку, якусь зібгану поставу, набір напружених, недоречних жестів і затуманений погляд Сідні Пуат'є, які аж ніяк не надихали коритися йому і поважати його. І він був малим на зріст. З цього приводу Міллат чувся так, ніби його опустили. Зал відчутно розчарувався, коли, після свого нещирого вступного слова, брат Гіфан запросив до зали коротуна брата Ібрагіма ад-Дін Шукраллаха. Не те, щоб всі вважали, що алім ісламу має бути великим, як башта, і не те, щоб мали необережність думати, що Аллах створив брата Ібрагіма ад-Дін Шукраллаха такого ж зросту, як Сам, у своїй святій всемогутності. Однак люди не могли позбутися враження, коли Гіфан незграбно нагнув мікрофон, а брат Ібрагім незграбно витягнувся, щоб дістати до нього, що цей промовець виглядає на замученого вихідця з третього світу: метр двадцять з капелюхом.

Іншою вадою брата Ібрагіма ад-Дін Шукраллаха, і напевно, найбільшою, була його любов до тавтологій. Хоча він пообіцяв пояснити, висвітлити і детально викласти, лінгвістично його слухачі опинялися у становищі пса, який ганяється за власним хвостом: «Ми маємо багато типів війни... я назву кілька. Хімічна війна — це війна, коли люди вбивають одне одного хімічно на війні. Це може

бути страшною війною. Фізична війна! Це війна за допомогою фізичної зброї, на якій люди вбивають одне одного фізично. Є ще біологічна війна, у якій чоловіки, знаючи, що вони є носіями ВІЛ, їдуть в інші країни і поширюють там хворобу серед жінок легкої поведінки, і таким чином започатковують біологічну війну. Психологічна війна — це найбільш люта війна, війна, на якій вас намагаються знищити психологічно. Це називається психологічною війною. Але ідеологічна війна! Це шостий тип війни, який є найгіршим...»

Попри те, брат Ібрагім був засновником ХВІ, визначною людиною з потужною репутацією. Уроджений Монті Клайд Бенджамін, Барбадос, 1960, син двох голодранців — пресвітеріанських маніяків, він навернувся в іслам після «видіння», що відвідало його у чотирнадцять років. У вісімнадцять він покинув розкішну зеленю своєї домівки і подався в пустелю навколо Ріада, в Ісламський університет Аль-Імама Мухаммеда ібн Сауда. Там він п'ять років вивчав арабську, позбувся багатьох ілюзій щодо ісламської клерикальної верхівки і вперше виявив свою зневагу до тих, кого називав «релігійними секуляристами», цих ідіотів, що намагалися відділити політику від релігії. Він вважав, що багато сучасних політичних течій цілком відповідають ісламу і, більше того, їх можна віднайти в Корані, якщо прискіпливіше його почитати. Він написав про це кілька памфлетів, єдиним результатом яких було його повне несприйняття в Ріаді. Ібрагіма почали вважати заколотником, і його життя було «незліченно, незмірно і невимовно» zagrożеним. Тож 1984 року, бажаючи продовжити свої студії, брат Ібрагім перебрався до Англії, зачинився у гаражі своєї тітки в Бірмінгемі і просидів там п'ять наступних років, маючи при собі тільки Коран і ілюзію Нескінченної Благості. Він приймав їжу через дірку для кицьки і туди ж виставляв своє лайно і сечу, які збирав у коробку з-під бісквіту

«Коронація», регулярно відтискався і качав прес, щоб не охляти. «Селлі Оак репортер» регулярно друкувала замітки про нього, називаючи його Гуру з Гаража (з огляду на велику мусульманську аудиторію в Бірмінгемі, це назвисько було таки більш популярним, ніж Ідіот під Замком) і розважалася тим, що брала інтерв'ю з його ошалілою від цього всього тіткою, Карлен Бенджамін, рєвною парафіянкою Церкви Ісуса Христа Святих Останніх Днів.

Ці статті, жорстокі, насмішкуваті і образливі, написані таким собі Норманом Геншеллом, тепер стали класикою і поширювалися членами ХВІ по всій Англії як приклади (якщо потрібні були приклади) небезпечних, анти-ХВІстських випадів преси, що розпочалися ще на цій зародковій стадії їхнього руху. Зауважте — радили членам ХВІ — зауважте, що публікація Геншеллових статей ні з того ні з сього обривається в травні 1987, того місяця, як братові Ібрагіму ад-Діну Шукраллаху вдалося повернути свою тітку Карлін через дірку для кицьки за допомогою самої тільки правди, яка йшла від самого пророка Мухаммеда (мир Йому!). Зауважте, як Геншеллові не вдалося навіть задокументувати ті черги людей, що збиралися почути брата Ібрагіма ад-Діна Шукраллаха, і тягнулись три квартали від центру Селлі Оак, від дірки для кицьки до залів бінго! Зверніть увагу, що Геншелл не пише про 637 правил і законів, які Брат вилуштив з Корану за ці п'ять років (і виклав їх у порядку суворості, а потім покласифікував у групи за їх походженням і природою, наприклад: Про чистоту, особливо генітальну і оральну гігієни). Зверніть на це увагу, брати і сестри, і *подивуйтеся* силі слова. Подивуйтеся самовіддачі і самопошвяти молодих людей з Бірмінгема!

Їхній ентузіазм та готовність були такими неймовірними (екстраординарними, визначними, безпрецедентними), що перед тим самим моментом, коли Брат з'явився зі

своєї схованки і проголосив ідею ХВІ, вона народилася серед чорношкірої та азійської спільноти. Радикальний рух, де політика і релігія були двома боками однієї монети. Група, яка ситуативно витягувала потрібні їм постулати з гарвеїзму, американського цивільного права і міркувань Елай Мухаммеда, а проте залишалася в букві Корану. Хранителі вічного ісламу. До 1992 вони стали невеликим, але поширеним явищем, з відгалуженнями аж в Едінбурзі та Лендс Енді, із серцем в Селлі Оак і душею на Кілбурн Хай Роуд. ХВІ: екстремістська гілка, покликана до прямої, часто насильницької дії, відгалуження, на яке інші ісламісти дивилися, зсунувши брови; їх боялася і над ними насміхалася преса; вони зібралися сьогодні, напакувавши залу аж по самі вікна, їхні члени стояли на стільчиках і слухали промову свого засновника.

— Є три речі, — продовжував брат Ібрагім, зиркаючи в свої нотатки, — які колоніальна влада намагається вам вчинити, брати ХВІ. Найперше, вона намагається вбити вас духовно... о так, вони ні про що так не дбають, як про ваше духовне рабство. Вас надто багато, якщо ви виступите пліч-о-пліч! Але якщо вони заволодіють вашими душами, тоді...

— Гей, — прошепотів товстий чоловічок, — брате Міллат.

Це був Мухаммед Гусейн-Ішмаель, різник. Він, витираючи, як завжди, піт, прокладав свій шлях через натовп, щоб вмотитися біля Міллата. Вони були далекими родичами, і останнім часом Мо дедалі більше наближувався до внутрішніх кіл ХВІ (Гіфан, Міллат, Тірон, Шіва, Абдул-Колін та інші) за допомогою грошей, які він вкладав, і свого виразного інтересу в більш «активних» угрупованнях. Міллат, все ж, не зовсім довіряв його слинявій фізіології з патлатою гривкою і курячим диханням.

— Запізнився. Мені треба було закрити крамницю. Але я вже давно стою ззаду. Слухаю. Брат Ібрагім справляє враження, ммм?

— Ммм.

— Велике враження, — повторив Мо, змовницьки плескаючи Міллата. — Просто великий брат, — Мо Гусейн частково фінансував тур брата Ібрагіма по Англії, тож це було в його інтересах (або принаймні давало йому змогу легше розлучитися зі своїми двома штука-ми) — думати, що брат справляє враження. Мо недавно навернувся до ХВІ (двадцять років перед тим він був по-міркованим мусульманином), і його ентузіазм щодо групи був двояким. З одного боку, йому лестило, навіть дуже лестило, що його вважали успішним мусульманським бізнесменом, який може надавати кошти. У звичайних обставинах він би вказав їм на двері і послав би їх куди подалі, але правда полягала в тому, що Мо почувався не зовсім затишно, бо його довгонога ірландська дружина Шейла щойно кинула його заради трактирника; тож він почувався наче кастрованим, і коли ХВІ попросили Ардашіра про п'ять тисяч і одержали ці гроші, а Надір з конкурентного халалу дав три тисячі, Мо прийшов до ХВІ, весь із себе мачо, і виклав свої грошенята. Друга причина для навернення Мо була більш особистою. Насильство. Насильство і крадіжки. Вісімнадцять років Мо був господарем найбільш популярної м'ясної крамнички Північного Лондона, такої популярної, що, врешті, він викупив сусідню крамничку і влаштував там м'ясний та кондитерський відділи. І за той період, поки він тримав обидві крамнички, його регулярно били та обкрадали щонайменше тричі на рік. І це не беручи до уваги гахів по голові, ударів залізяками, копів по яйцях та інших речей, від яких не було багато крові. Мо навіть своїй дружині не телефонував у таких випадках, не те щоб поліції. Ні, причиною вступу до ХВІ було серйозне насильство. Мо п'ять разів порізали (Ах), він втратив три фаланги пальців (Аааай), мав переломи обох рук і обох ніг (Оооооо), йому підпалювали ступні

(Iiiiiiii), вибивали зуби копняками (ка-туууууф), і пневматична куля одного разу застрягла (пум) в його, на щастя, товстій і м'якій дупі. Баф! І Мо був непересічним чоловіком. Він мав щось таке. Побої не зламали його, не змусили стежити за кожним своїм словом і ходити згорбившись. Він був таким же, як і раніше. Але один у полі не воїн. Навколо не було нікого, хто б міг допомогти. Першого разу, коли йому полічили молотком ребра у січні 1970, він мав досить наївності, щоб заявити констеблеві, результатом чого став пізній візит поліціантів, які добряче його накопали. Відтоді насильство і грабунок стали невід'ємними частинами його існування, сумним видовищним спортом, за яким спостерігали мусульманські діди і молоді мамочки, котрі приходили до нього по своє курча, і швидко тюпали звідти, заціплені страхом, що вони стануть наступними жертвами. Насильство і грабунок. Нападники були старшокласниками, що приходили у сусідню крамничку купити собі солодоців (саме тому Мо ніколи не впускав до крамнички більш, як одного учня Гленард Оак за один раз; це, звісно, не допомагало, бо вони просто змінювали одне одного і лічили йому ребра по черзі), деградованими пияками, підлітками-бандюками, батьками підлітків-бандюків, фашистами загалом, неонацистами зокрема, любителями американського більярду, любителями дартсу, футболістами і просто натовпами секретарок у білих міні і на смертоносних підборах. Всі ці люди мали до нього свої претензії: він був пакі (спробуй поясни п'яному в пені ка-сиру сусіднього супермаркета, що ти з Бангладеш); він відводив половину своєї крамнички на те, щоб продавати гниле пакистанське м'ясо; він носив зачіску із гривкою; він слухав Елвіса (То ти любиш Елвіса? Любиш? Ей, пакі! Любиш?); він продавав цигарки за високою ціною; він жив далеко від свого дому (Чого ти не їдеш назад у свою країну? — А як я тоді продаватиму вам сигарети,

блін?); або просто у нього був не той вираз обличчя. Але всі ці люди мали одну спільну рису. Вони всі були білі. І ця річ вплинула на політичні погляди Мо більше, ніж усі партійні промови, з'їзди і петиції на світі. Це привело його в лоно своєї релігії швидше, ніж привело б об'явлення архангела Джебраїла. Остання крапля, якщо можна так сказати, додалася за місяць до вступу у ХВІ, коли біла «молодь» зв'язала Мо, відкопала, скинула у підвал, забрала всі його гроші і підпалила крамницю. Його покручені руки (результат багатьох переломів) врятували його від смерті у вогні. Але він стомився балансувати на межі смерті. Коли ХВІ дали Мо листівку, де йшлося про війну, що вже почалася, він подумав: ну нахер. Нарешті хтось заговорив так, як я думаю. Мо був на фронті цієї війни останні вісімнадцять років. І ХВІ, виглядало на те, розуміли, що цього не *достатньо* — що його діти в порядку, ходять до гарної школи, грають у теніс і мають бліду шкіру, що гарантує їм недоторканість впродовж усього життя. Це добре. Але цього *недостатньо*. Він хотів хоч трохи відігратися. За себе. Мо прагнув, щоб брат Ібрагім вийшов на сцену і порвав християнську культуру і західну мораль. Він бажав, щоб йому розтлумачили дегенеровану сутність цих людей. Він волів знати їхню історію, політику і причини. Він хотів побачити, як на долоні, їхнє мистецтво, і їхню науку, і їхні смаки. Але слів ніколи не буде *достатньо*; Мо вже чув так багато слів (Якщо ви можете написати доповідню... Можливо, ви докладно опишете нам, як виглядав нападник), і слова ніколи не дорівнювали дії. Він волів знати, чому ці люди лічили йому ребра. І він хотів піти і полічити ребра деяким із цих людей.

— Він справляє враження, Міллате, не? Справджує всі наші сподівання.

— Ага, — змуджено сказав Міллат. — Напевне. Але менше патякати, більше робити, якщо вже хоч знати, що я думаю. Всюди невірні.

Мо з ентузіазмом захитав головою:

— О, так, брате. Ми з тобою тут наче одна голова. І я чув, є ще дехто, — сказав Мо пошепки, майже торкаючись Міллатового вуха своїми товстими, пітними губами, — хто націлений на дію. Миттеву дію. Брат Гіфан мені сказав. Про 31 грудня. І брат Шіва, і брат Тірон...

— Ага, ага, я знаю, хто вони. Вони — саме серце ХВІ.

— І вони сказали, ти його особисто знаєш — цього цілого вченого. Ти у вигідній позиції. Я чув, ти його друг.

— Був, був його другом.

— Брат Гіфан казав, що ти маєш запрошення і що ти організуєш...

— Сиди тихо, — роздратовано сказав Міллат, — не всім це треба знати. Хочеш стати обраним, пильнуй, що говориш.

Міллат зміряв Мо поглядом. Одяг, який він на себе почепив, нагадував парашутистський костюм Елвіса 70-х. Величезне черево зручно спочивало на колінах.

Він різко запитав:

— Ти вже старий, не?

— Ти, малий засранець, просто грубіян. Я сильний, як бик.

— Ага, ну, сила нам якраз не потрібна, — сказав Міллат, постукуючи собі по скроні, — нам треба, щоб згори щось трохи було. Нам спершу треба зайти туди так, щоб нас ніхто не помітив, не? В перший вечір. Там буде натовп.

Мо витер носа рукавом:

— Я вмю бути непомітним.

— Ага. Це значить тримати пащеку на замку.

— І третє, — сказав брат Ібрагім ад-Дін Шукраллах, раптово підвищуючи голос і репетуючи в самий мікрофон, — так це те, що вони будуть намагатися втовкмачити вам, що людський інтелект, а не Аллах, — от хто всемогутній, безмежний, *всесильний*. Вони будуть втовкмачувати

вам, що ваш розум даний вам не для того, щоб звеличувати Творця, а для того, щоб звеличувати вас самих і врешті зрівняти вас з Богом і поставити над самим Творцем! І тепер ми з вами наближаємось до основної новини цього вечора. Найбільше зло невірних вже тут, у містечку Brent. Я вам скажу, і ви мені не повірите, брати, але тут, серед нас, є чоловік, який замахнувся на те, щоб виправити, змінити, *підладнати* те, що вже створене. Він збирається узяти тварину — тварину, яку створив Аллах, — і взяти її змінити. Створити нову тварину, яка не буде мати імені і буде просто гидотою. І коли він покінчить із цією маленькою твариною, мишкою, брати, коли він покінчить, він візьметься до овець, і котів, і *собак*. І хто у цій безправній спільноті спинить його, коли він одного дня забажає створити *людину*? Людину, народжену не з жінки, але із самого людського розуму! І він вам скаже, що це для медицини... але ХВІ не бореться з медициною. Ми інтелектуальна спільнота, і серед нас є багато лікарів, брати мої. Не дайтеся, щоб вас обдурили, розвели, *мали за дурнів*. Йдеться не про медицину. І моє питання до вас, брати ХВІ, хто пожертвує собою і зупинить його? Хто підніметься в ім'я Творця і покаже цим модернізаторам, що є ще закон Творця, і він, цей закон, вічний? Бо вони скажуть вам, ці модернізатори, циніки, *орієнталісти*, що більше немає вірувань, що наша історія, наша культура, *наш світ* скінчився. Так думає цей науковець. І саме тому він так впевнено поводить. Але скоро він зрозуміє, що таке насправді *останні дні*. Тож — хто покаже йому...

— Так, писок на замку, так, звісно, — сказав Мо Міллатові, дивлячись кудись в інший бік, як у шпигунських фільмах.

Міллат обвів поглядом залу і зловив погляд Гіфана, передав його Шіві, а той — Абдулу-Джиммі і Абдулу-Коліну, Тірону і решті кілбурнської банди, що стояла під стінами, наче стюарди. Гіфан ще раз виразно глянув на Міллата,

і потім повів очима до дверей. І всі тихцем почали пробиратися до виходу.

— Щось сталося? — прошепотів Мо, зауваживши, що чоловіки із зеленими стюардськими стрічками почали виходити з натовпу.

— Приступили до виконання обов'язків, — сказав Міллат.

*

«Окей, тож я думаю, тут головне підійти до справи з обох боків. Тому що, з одного боку, це прямі лабораторні тортури, і ми можемо на цьому зіграти, але основний наголос треба робити на антипатентних речах. Бо це справді той кут, з якого треба тиснути. Бо якщо ми поставимо на це, то у нас автоматично з'явиться багато поплічників — NCGA, OHNO тощо, і Кріспін уже з ними зв'язався. Оскільки, як ви знаєте, ми в цій галузі раніше не вели широкої діяльності, але це справді основний аргумент — я сподіваюсь, Кріспін нам розповість про це більше вже за хвилину, а зараз я просто хочу сказати про суспільну підтримку нашої справи. Я маю на увазі, зокрема, пресу, навіть таблоїди, що весь час кричать про справу... Люди погано сприймають ідею патенту на живі організми... я думаю, людям дуже неприємно таке чути, і ми, БЖПТ, можемо грати на цьому і зробити непогану кампанію разом, якщо...»

Ах, Джолі. Джолі, Джолі, Джолі. Джошуа знав, що він повинен слухати, але дивитися було незмірно *приємніше*. Дивитися на Джолі було такою *втіхою*. Як вона сиділа (на столі, коліна підтягнуті до грудей), як вона підглядала в свої нотатки (по-котенячому!), як повітря присвистувало між її зубами зі щербинкою, як вона увесь час заправляла біляве пасмо за вухо однією рукою і відбивала ритм по своєму гігантському «Мартінсу» другою. Якщо відкинути

її білявість, вона була дуже схожою на його матір в молодості: м'які англійські губи, задерикуватий носик, великі мигдалеві очі. Але обличчя, яке б гарне воно не було, просто прикрашало найрозкішніше на світі тіло. Видовжене в лініях, м'язисте у стегнах і м'яке в животі, з грудьми, які ніколи не знали бюстгальтера, однак були неймовірно звабливими, і задком, який був просто платонівським ідеалом англійського корабля, плаский, і разом з тим персиковий, широкий, і водночас принадливий. І на додачу вона була розумною. А ще — відданою своїй справі. А ще — вона терпіти не могла його батька. І ще — вона була на десять років старша за нього (що обіцяло Джошуа такий сексуальний досвід, про який він і секунду *подумати* не міг без того, щоб йому феноменально встав — як от зараз просто посеред зустрічі). І до того ж, вона була найпрекраснішою жінкою, яку коли-небудь зустрічав Джошуа. О, Джолі!

— На мою думку, ми мусимо донести до людей на-самперед те, що це вже прецедент. Розумієте — аргумент із серії «Що далі?» — так, я знаю, що Кенні має інший кут зору, він вважає, це надто просто для того, щоб впливати, — але я не погоджуюсь, і за хвилину ми за це проголосуємо. Гарзд, Кенні? Якщо дозволите... так? Так. Про що я говорила... Прецедент. Бо якщо ми можемо сказати, що певна група людей має права на тварину, тобто не на kota, для прикладу, а на *винахід* з якостями kota, то це дуже хитро і небезпечно врізає нам, захисникам тварин, поле діяльності і веде до справді страшних наслідків у майбутньому. Мммм... Я б хотіла запросити сюди Кріспіна, щоб він трохи більше розповів про це.

Ясен пень, основна проблема в тому, що Джолі була дружиною Кріспіна. І що вже зовсім ні в тин, ні в ворота, вони одружилися з коханням, абсолютним духовним зв'язком і спільними запальними політичними поглядами. Фан-нахер-тастично. Ще гірше те,

що для членів організації шлюб Кріспіна був космогонічним міфом, що пояснював, якими мають бути люди, звідки взялася група і як вона розвиватиметься в майбутньому. Хоча Джолі і Кріспін не підтримували ідею лідерства і, тим паче, культу особи, але це сталося саме по собі, їх *обожнювали*. І вони були неподільними. Коли Джошуа тільки приєднався до групи, він намагався винюхати чимбільше про цю пару, щоб прикинути свої шанси. Чи вони схильні вагатися? Чи їхня жорстка справа сварить їх між собою? Жодного шансу. Два старих члени, Кенні, психотичний колишній листоноша, тато якого, коли той був малим, убив у нього на очах його цуценя, і Падді, розчулений колекціонер ляльок і голубиний мрійник, розповіли йому після кількох кухлів у «Плямистому собаці» пригнічуючу байку.

— Всі приходять з бажанням трахнути Джолі, — співчутливо пояснив Кенні, — але це минеться. Ти розумієш потім, що найбільше, що ти можеш для неї зробити, так це повністю присвятити себе боротьбі. А потім ти розумієш іншу річ: цей цілий Кріспін — *жахливий піжон*...

— Ага, ага, про це докладніше.

Кенні міг і докладніше.

Здається, Джолі і Кріспін познайомилися і закохались в університеті Лідса взимку 1982-го, двоє студентів-радикалів, в обох на стіні висів Че Гевара, у серцях сидів темний ідеалізм і спільна любов до всього, що літає, бігає, плазує і рачкує по землі. Колись вони були активними членами різноманітних радикальних лівих угруповань, але політичні внутрішні чвари, підсиджування і безнастанний поділ віднадили їх від політики. Вони швидко втомилися від зусиль, витрачених на користь цих людсьок, які тим часом влаштовували свої бізнесові справи, зраджували поза очі, замінювали без попередження своїх представників, а потім ще й кидали звинувачення вам в обличчя. Натомість вони звернули свою увагу на наших

пива. Вони пили, як і всі у Віллесдені, в «Плямисто-му собаці», визначному місці Віллесдена, яке ще 1792 р. згадувалося як «пристойний публічний дім» («Віллесден в минулому», Лен Сноу), що потім став улюбленим курортом лондонців вікторіанської доби, які полюбляли провести деньок «в селі», а згодом — вокзалом для кінних автобусів; а ще пізніше — пивною для ірландських будівельників. На 1992 рік місце змінилося знову, і цього разу тут з'явилися незліченні емігранти з Австралії, які за останні п'ять років кидали свої шовкові пляжі і смагадкові моря і невідомо чого їхали на Північний Захід-2. Того полудня, коли Джошуа прийшов із Джолі і Кріспіном, австралійці розбушувалися. Після того, як люди поскаржилися на сморід від ворожок, що тримали свій бізнес уздовж дороги, епідемстанція прочесала кілька квартир і викрила шістнадцять австралійців, які незаконно захопили квартиру, видовбали в підлозі яму і смалили у ній свиню, намагаючись відтворити свої південноморські підземні печі-коптильні. Їх викинули на вулицю, і вони саме голосно нарікали на свою долю трактирнику, гігантському шотландцю, який не надто співчував цим клієнтам-антиподам («У вашому сраному Сіднеї шо є якийсь сраний дорожній знак, який каже вам нахрін їхати до Віллесдена?»). Слухаючи цю історію, Джошуа дібрав, що квартира зараз вільна, і повів Джолі та Кріспіна туди, а в його мозку вже заклацав годинник... *якщо мені вдасться поселити її десь поруч...*

Квартира розташовувалася у красивому, неремонтованому вікторіанському будинку, з маленьким балконом, садком на даху і великою діркою в підлозі. Він порадив їм залягти на місяць, а потім переїжджати сюди. Вони так і зробили, і Джошуа бачив їх тепер дедалі частіше. За місяць він пережив своє «навернення» як результат багатогодинних розмов із Джолі (годинних споглядань її грудей під цими блаженськими футболочками), і це було так,

ніби хтось узяв його маленьку, закриту до всього чалфеністську голову, запхав в обидва вуха по шашці динаміту і просто вирвав нахрін величезну діру у його свідомості. Йому стало ясно як день, що він кохав Джолі, що його батьки були просто мозолем на задниці, що він сам був мозолем на задниці, і що найбільша спільнота на землі — царство тварин — було завойоване, замордоване і знищене кожного дня, при повному знанні і підтримці усіх урядів усіх країн. Наскільки друге випливало з першого, було важко сказати, але він відмовився від чалфенізму, і йому більше не було цікаво розбирати речі на запчастини, щоб подивитися, як воно все тримається купи. Натомість він цілковито відмовився від м'яса, втік до Гластонбері, зробив собі татування, став пацаном, який може відміряти вісьмуху із заплющеними очима (так шо пішов *ти*, Міллате), і взагалі був пацан з яйцями... аж поки одного разу совість не вколола його. Він обмовився, що він син Маркуса Чалфена. І це перелякало Джолі (*і*, думав собі Джошуа, *зацікавило її* — переспати з ворогом і таке інше). Джошуа відіслали, і БЖПТ цілих два дні раділося: *Але ж він і є тим, проти чого ми... Ах, але ми можемо це використати...*

Процес затягнувся: голосування, підпункти, заперечення і умови, але врешті-решт результат не став чимось розумнішим за: *На чиему ти боці?* Джошуа відповів: *На вашому*, і Джолі прийняла його в обійми, притиснувши його голову до свого розкішного бюсту. Він був просунутий на зборах, йому довірили роль секретаря і взагалі зробили перлиною в короні: *навернений зі стану ворога*.

Цілих шість місяців Джошуа культивував свою огиду до батька, весь час бачився зі своїм великим коханням і будував довготривалі плани, як би повністю ввійти в довіру до знаменитого подружжя (йому все одно треба було будь-що залишитися; гостинність Джонсів вичерпувалась). Він загравав із Кріспіном, навмисне ігноруючи

німих братів. Джолі і Кріспін вдосконалили своє вегетаріанство до веганства, кинули коледж, одружилися і заснували БЖПТ в 1985 році. Кріспінова магнетична особистість і природний шарм Джолі привабили до них інших політичних неприкаяних, і невдовзі їхня комуна вже налічувала 25 людей (і десять котів, чотирнадцять собак, цілий садок диких кроликів, вівцю, двоє свиней і виводок лисиць), які жили і працювали в маленькій хатинці на самому краю Брікстона — за ними до обрію простягалися покинуті будиночки. Вони були першопрохідцями у всіх сенсах. Переробляли відходи ще до того, як це стало модним, розвели тропічну біосферу у своїй милій ванній кімнаті і присвятили себе виробленню органічної їжі. Політично вони були дуже обережними. Від самого початку їхньої екстремістський мандат був бездоганним. Вони були, наче Сталін для ліберальних демократів. Три роки БЖПТ тримали в страху експериментаторів над тваринами, мучителів і експлуататорів, надсилали погрози убивств працівникам косметичних компаній, вривалися в лабораторії, викрадали техніків і приковувались до ґрат лікарень. Вони знищували угіддя для лисячого спорту, знімали інкубатори, спалювали ферми, закидували пляшками з пальним продуктові крамниці і нападали на цирку. Їхні відомості були такими широкими (будь-яка тварина у дискомфорті будь-якого рівня), що вони були зайняті постійно, і життя членів БЖПТ було важким, небезпечним і весь час переривалося ув'язненнями. У всьому цьому любов Джолі і Кріспіна дедалі міцнішала і слугувала усім прикладом, ідеальним прикладом любові між активістами (Ага, ага, ага. Далі, будь-ласка). Потім, у 1987-му, Кріспіна посадили на три роки за участь у закладанні вибухівки під Велську лабораторію, коли вони випустили 40 котів, 350 кроликів і 1000 шурів з кліток. Перед тим, як його відвезли до Вормвуд Скрабс, Кріспін великодушно повідомив Джолі, що вона має його дозвіл у разі потреби сексуальної сатисфакції звертатися до

членів БЖПТ (І вона зверталася? — вихопилось у Джошуа. — Ага, трахни себе в сраку, — сумно сказав Кенні).

Поки Кріспін сидів у в'язниці, Джолі присвятила себе трансформації БЖПТ із маленької банди у потужну підпільну політичну силу. Вона перестала надавати такої ваги терористичним методам, і, після того, як прочитала Гая Деборда, зацікавилася ситуацізмом як політичною тактикою, яку розуміла як підсилене використання великих транспарантів, костюмів, відео і відразливих перформансів. Коли Кріспін вийшов із в'язниці, БЖПТ уже виростало в чотири рази, і міф самого Кріспіна (коханець, борець, повстанець, герой) виріс теж, підживлений Джолиною пристрасною інтерпретацією його життя і праці, а також продумано підібраною фотографією десь з 1980 р., де він був схожий на Ніка Дрейка. Але хоч його імідж був вигаданий, Кріспін, як виявилось, не втратив ні крихти свого бойового духу. Перше, що він зробив, вийшовши на свободу, то це організував втечу кільком сотням мишей, що одразу потрапило в пресу, хоч Кріспін делегував свою відповідальність за цей акт Кенні, якого посадили на чотири місяці суворого режиму («Найбільший момент мого життя»). А потім, 1991-го, Джолі переконала Кріспіна поїхати з нею до Каліфорнії і об'єднатися з іншими групами, які боролися проти патентування трансгенних організмів. Хоча судові зали виходили поза компетенцію Кріспіна («Кріспін — це піжон на фронті»), йому вдалося закрити судове засідання свідченням про неправдивий суд. Пара повернулася до Англії обнадіена, але із небезпечно малими залишками в кишені, і раптом побачила, що їх витурили з їхньої брікстонської хатинки і...

Ну, тут уже Джошуа міг і сам продовжити. Він зустрів їх за тиждень, коли ходив туди-сюди по Віллесден Хай Роад і шукав собі якусь нору. Вони виглядали розгубленими, і Джошуа, підбадьорений літнім сонечком і красою Джолі, заговорив з ними. Скінчилося все за гальбою

пива. Вони пили, як і всі у Віллесдені, в «Плямисто-му собаці», визначному місці Віллесдена, яке ще 1792 р. згадувалося як «пристойний публічний дім» («Віллесден в минулому», Лен Сноу), що потім став улюбленим курортом лондонців вікторіанської доби, які полюбили провести деньок «в селі», а згодом — вокзалом для кінних автобусів; а ще пізніше — пивною для ірландських будівельників. На 1992 рік місце змінилося знову, і цього разу тут з'явилися незліченні емігранти з Австралії, які за останні п'ять років кидали свої шовкові пляжі і смарагдові моря і невідомо чого їхали на Північний Захід-2. Того полудня, коли Джошуа прийшов із Джолі і Кріспіном, австралійці розбушувалися. Після того, як люди поскаржилися на сморід від ворожок, що тримали свій бізнес уздовж дороги, епідемстанція прочесала кілька квартир і викрила шістнадцять австралійців, які незаконно захопили квартиру, видовбали в підлозі яму і смалили у ній свиню, намагаючись відтворити свої південноморські підземні печі-коптильні. Їх викинули на вулицю, і вони саме голосно нарікали на свою долю трактирнику, гігантському шотландцю, який не надто співчував цим клієнтам-антиподам («У вашому сраному Сіднеї шо є якийсь сраний дорожній знак, який каже вам нахрін їхати до Віллесдена?»). Слухаючи цю історію, Джошуа дібрав, що квартира зараз вільна, і повів Джолі та Кріспіна туди, а в його мозку вже заклацав годинник... *якщо мені вдасться поселити її десь поруч...*

Квартира розташовувалася у красивому, неремонтованому вікторіанському будинку, з маленьким балконом, садком на даху і великою діркою в підлозі. Він порадив їм залягти на місяць, а потім переїжджати сюди. Вони так і зробили, і Джошуа бачив їх тепер дедалі частіше. За місяць він пережив своє «навернення» як результат багатогодинних розмов із Джолі (годинних споглядань її грудей під цими благовісними футболочками), і це було так,

ніби хтось узяв його маленьку, закриту до всього чалфеністську голову, запхав в обидва вуха по шашці динаміту і просто вирвав нахрін величезну діру у його свідомості. Йому стало ясно як день, що він кохав Джолі, що його батьки були просто мозолем на задниці, що він сам був мозолем на задниці, і що найбільша спільнота на землі — царство тварин — було завойоване, замордоване і знищене кожного дня, при повному знанні і підтримці усіх урядів усіх країн. Наскільки друге впливало з першого, було важко сказати, але він відмовився від чалфенізму, і йому більше не було цікаво розбирати речі на запчастини, щоб подивитися, як воно все тримається купи. Натомість він цілковито відмовився від м'яса, втік до Гластонбері, зробив собі татування, став пацаном, який може відміряти вісьмуху із заплющеними очима (так що пішов *ти*, Міллате), і взагалі був пацан з яйцями... аж поки одного разу совість не вколола його. Він обмовився, що він син Маркуса Чалфена. І це перелякало Джолі (*і*, думав собі Джошуа, *зацікавило її* — переспати з ворогом і таке інше). Джошуа відіслали, і БЖПТ цілих два дні раділося: *Але ж він і є тим, проти чого ми... Ах, але ми можемо це використати...*

Процес затягнувся: голосування, підпункти, заперечення і умови, але врешті-решт результат не став чимось розумнішим за: *На чиєму ти боці?* Джошуа відповів: *На вашому*, і Джолі прийняла його в обійми, притиснувши його голову до свого розкішного бюсту. Він був просунутий на зборах, йому довірили роль секретаря і взагалі зробили перлиною в короні: *навернений зі стану ворога*.

Цілих шість місяців Джошуа культивував свою огиду до батька, весь час бачився зі своїм великим коханням і будував довготривалі плани, як би повністю ввійти в довіру до знаменитого подружжя (йому все одно треба було будь-що залишитися; гостинність Джонсів вичерпувалась). Він загравав із Кріспіном, навмисне ігноруючи

Кріспінові підозри. Джошуа грав його кращого друга, робив за нього усю брудну роботу (ксерокопіювання, плакати, листівки), спав у нього на підлозі, святкував йому річницю його шлюбу і подарував йому на день народження саморобну гітару. І весь цей час він його до нестями ненавидів, бажаючи його дружину так, як ніхто досі не бажав нічию дружину, і мріяв про його падіння з такими зеленими задрощами, що сам Яго почервонів би.

Всі ці речі затуляли для Джошуа факт, що БЖПТ тим часом готувало падіння його батькові. Він погодився із принципом того дня, коли повернувся Маджід, і його обурення було найсильнішим, а сама ідея бачилася туманно — просто голосна балачка для того, щоб вербувати нових членів. Тепер до 31-го залишалось три тижні, а Джошуа досі не спитав себе у жоден раціональний спосіб, чалфеністський спосіб, до чого це все може призвести. У нього навіть найменшого уявлення не було, що може статися — остаточного рішення не існувало; і зараз, коли вони сперечалися за це рішення, сидючи, схрестивши ноги навколо ями, тепер, коли йому би прислухатися до цих фундаментальних рішень, він згубив нитку своєї уваги десь у Джолиному вирізі футболки, десь у вигинах і атлетичних лініях її торсу, в її тугих штанах, у її...

— Джош, старий, можеш мені нагадати, про що я казав кілька хвилин тому, якщо ти записував?

— Га?

Кріспін нетерпляче і голосно зітхнув. Джолі підсунулася ближче і поцілувала Кріспіна у вухо. *Йопт.*

— Кілька хвилин тому. Після того, що Джолі казала про стратегію протесту, ми перейшли до важливої частини. Я хочу почути, що Падді казав кілька хвилин тому про покарати версус відпустити.

Джошуа подивився на свій абсолютно чистий зошит, і сховав ним свою спадаючу ерекцію.

— Ммм... Здається, я це прогавив.

— У, це, блін, було насправді *важливо*, Джош. Ти мушиш встигати. Тобто, якого дідька тут розводити теревені...

Йопт. Йопт. Йопт.

— Він робить все, що може, — втрутилася Джолі, посуваючись вдруге, цього разу, щоб скуйовдити єврейського чуба Джошуа. — Це, мабуть, заважко для Джоші, так? Я маю на увазі, це ж дуже *особисте* для нього. Вона завжди називала його Джоші в такий спосіб. Джоші і Джолі. Джолі і Джоші.

Кріспін спохмурнів.

— Ну, знаєш, я *багато разів* казав: якщо Джошуа не хоче брати участь у цій справі — через особисті *симпатії*, якщо він хоче *вийти*, то...

— Я не хочу виходити, — відрубав Джош, стримуючи агресію. — Я не збираюсь *вислизати* з-під відповідальності.

— І тому Джоші — наш герой, — сказала Джолі з широченною посмішкою на підтримку. — Згадаєш мої слова, він буде наш останній воїн.

Ах, Джолі!

— Ну добре. Йдемо далі. Тепер записуй, добре? Добре. Падді, можеш повторити те, що ти казав, щоб усі зрозуміли, бо я думаю, що твої слова ідеально підсумовують основне рішення, яке ми зараз маємо зробити.

Падді копірсався у своїх нотатках:

— Нну, ннну... нууу, питання в тому, які в нас основні цілі. Якщо ми хочемо покарати порушників і навчити людей... ну, тоді треба один підхід — прямий напад на, ннну, конкретну людину, — сказав Падді, нервово зиркаючи на Джошуа. — Але якщо ми зацікавлені у самій тварині, що, я думаю, є правильним, тоді це питання антипропаганди, і якщо це не допоможе, тоді силового звільнення тварини.

— Правильно, — трохи завагавшись, сказав Кріспін, не певний, що вся його славна роль мусить зводитися до звільнення одної-єдиної миші. — Але, зрозуміла річ, в цьому випадку миша є символом, тобто, щоб було зрозуміло, цей пацан має їх набагато більше у своїй лабораторії — тож тут йдеться про ширшу картину. Нам потрібен хтось, хто ввірветься туди...

— Нннну, ннннуу... ннну, я думаю, це помилка, наприклад, ОХНО. Бо вони взяли одну тварину як символ... і, для мене, це абсолютно суперечить меті БЖПТ. Якби це була людина, яку на шість років засадили у скляну колбу, то вона б не була символом, правда? І я не знаю, як вам, але мені немає різниці між мишами і людьми, знаєте, особисто мені.

Збори схвально замурамотіли, бо це був сентимент, на який вони звикли схвально мурамотіти.

Кріспін скипів.

— Добре, очевидно, що я не мав цього на увазі, Падді. Я просто сказав, що тут картина ширша, точно так само, як обирати між життям однієї людини і життям багатьох людей, ясно?

— Необхідно внести ясність! — сказав Джош, піднімаючи руку і користуючись нагодою виставити Кріспіна дурнем. Кріспін люто зиркнув на нього.

— Так, Джоші, — солодко сказала Джолі, — говори.

— Там просто-напросто немає більше ніяких мишей. Тобто там ще є багато мишей, але жодної, подібної до цієї, нема. Це неймовірно дорогий процес. Він не може дозволити собі багато. Тим більше, преса весь час під'юджує його, що, якщо Миша Майбутнього раптом помре на виставці, то йому треба просто тихенько підмінити її іншою. Тому він затявся у своїй самовпевненості. Він хоче довести цілому світу, що його розрахунки правильні. Він зробив одну мишу і позначив її баркодом. Немає інших мишей.

Джолі засвітилася і нахилилась помасажувати плечі Джошуа.

— Правильно, так, ну, я думаю, ти маєш рацію. Значить, Падді, я так зрозуміла твої слова — йдеться про те, чи ми звертаємо увагу на Маркуса Чалфена, чи звільняємо мишу перед камерами світової преси.

— Треба внести ясність!

— Так, Джоше, що?

— Ну, Кріспін, це не просто тваринка, яких ви тоннами звільняєте. Це нічого не вирішить. Миша вже пошкоджена. Маша приречена на страждання власними генами. Наче бомба сповільненої дії. Якщо ви її випустите, вона просто помре у страшних болях десь інде.

— Треба внести ясність!

— Так, Падді, говори.

— Ну, ннну... хіба би ви не допомогли політв'язню втекти з тюрми тільки через те, що він невиліковно хворий?

Голови членів БЖПТ разом захитали на знак згоди.

— Так, Падді, так, правильно говориш. Я вважаю, Джошуа помиляється, і Падді показав нам наш вибір. Це той вибір, до якого ми вже підходили багато разів, і мусили приймати інші рішення в інших обставинах. В минулому, як ви пам'ятаєте, ми мстилися порушникам. Ми робили списки і призначали покарання. Тепер же я знаю, що за останні роки ми відійшли від старих тактик, але, я думаю, навіть Джолі погодиться, що це наше найбільше, найфундаментальніше з усіх випробувань. Ми маємо справу із дуже недобрими особами. Крім того, з іншого боку, ми вже організували широкомасштабні протести і звільнення тисяч тварин, ув'язнених цією владою. Але цього разу у нас не буде ні часу, ні можливості застосувати обидві стратегії. Це дуже людне місце і — ну, ми вже там були. Як каже Падді, я думаю, вибір 31 грудня досить чіткий. Між мишею і людиною. Ніхто не заперечує, якщо я поставлю це на голосування? Джошуа?

Джошуа підклав під себе долоні, щоб стати вищим і щоб Джолі було легше масажувати йому спину:

— Ні, жодних проблем, — сказав він.

20 грудня рівно опівночі у будинку Джонсів задзвонив телефон. Айрі кинулася у нічній сорочці вниз і взяла трубку.

— *Еррррммммм*. Я б хотів, щоб ти сама запам'ятала день і час, які я обрав, щоб подзвонити тобі.

— Шо? Еее... шо? Це Раян? Слухайте, Раян, я не хочу здатися невічливою, але вже глибока ніч, не? Ви щось хотіли чи...

— Айрі, мала, це ти?

— Твоя бобця по телефону. Вона хотіла б теж із тобою поговорити.

— Айрі, — схвильовано сказала Гортенз, — гувори гучніше, я ніч не чую.

— Айрі, я повторю: ти запам'ятала *день і час* нашого дзвінка?

— Шо? Слухайте, я не можу... я з ніг падаю... це не може почекати до...

— Двадцятого, Айрі. В НОЛЬ годин. Двійки і нулі...

— Ти слухаєш, моя маленька? Містер Топпс ся старає сказати щось дуже важ-ли-ве.

— Бабцю, ти хочеш, щоб говорили всі на купу... ти мене витягуєш з ліжка... я, бачиш, просто *труп*.

— Двійки і нулі, міс Джонс. Що вказує на рік 2000. І, скажи мені, якого місяця я тобі дзвоню?

— Раян, у грудні. Це що — справді...

— Дванадцятого місяця, Айрі. Що відповідає дванадцятьом колінам племені ізраїльського. Кожне з яких мало в собі дванадцять тисяч. Коліно Юди — дванадцять тисяч. Коліно Рубена — дванадцять тисяч. Коліно Гада...

— Раян, Раян... я знаю все це.

— Є певні дні, коли Господь кличе нас до дії — певні попереджувальні дні, призначені нам дні...

— Коли ми мусимо рятувати загублені душі. Наперед їм всьо розказати.

— Ми попереджоемо тебе, Айрі.

Гортенз почала схлипувати:

— Ми тільки намагаємося пупередити тебе, кохане.

— Окей. Супер. Я вже попереджена. Тепер всім на до-
браніч.

— Це ще не кінець нашого попередження, — урочисто сказав Раян. — Це тільки перша його частина. Є ще інші.

— І не кажіть — ще одинадцять частин.

— О! — Гортенз впустила трубку, але закричала так го-
лосно, що все одно було чути. — Її вже відвідав Гусподь!
Вона знала ще до того, як їй сказали!

— Слухайте, Раян. Ви можете якось підсумувати
одинадцять попереджень в одне — або просто скажіть
мені одне найважливіше? Інакше — пробачте, але я прос-
то піду назад в ліжку.

Цілу хвилину у трубці було тихо. Потім:

— Еееерррмм. Добре. Не плутайся із цим чоловіком.

— О, Айрі! Прошу тебе, послухай си пана Топпса! Про-
шу, послухай си!

— З яким чоловіком?

— О, міс Джонс. Будь ласка, не треба вдавати, що ти
не знаєш про свій страшний гріх. Відкрий душу свою. До-
зволь Господу, дозволь мені видобути цей гріх із тебе і звіль-
нити тебе від...

— Слухайте, я нахрін ДУЖЕ стомилась. З яким чоло-
віком?

— З науковцем Чалфеном. З чоловіком, якого ти називаєш другом, коли істинно він ворог усього людства.

— Маркус? Я з ним нічого не маю. Я просто відпові-
даю на його телефонні дзвінки і сортую його документи.

— І так ти стаєш секретьаркою диявола, — сказав Раян, від чого Гортенз ще голосніше розплакалася, — так ти низько падаєш.

— Раян, слухайте мене, я на це все не маю часу. Маркус Чалфен просто намагається знайти відповідь на таку херню, як *рак*. Окей? Я не знаю, де ви берете свою інформацію, але я вас можу запевнити, що він ніяка не інкарнація диявола.

— Тільки удин з його мазунчиків! — запротестувала Гортенз. — Тільки удин з його жовніврів.

— Заспокойтесь, місіс Бе. Я боюсь, ваша онука вже втрачена для нас. Як я й думав, щойно вона покинула нас, як одразу приєдналася до темних сил.

— Та пішов ти нахрін, Раян, я не біснувата, Ба...

— І не гувори до мене, дитятко, і не гувори. Я гірко, гірко ружчарована.

— Отже, побачимо тебе 31 грудня, міс Джонс.

— Припиніть називати мене міс Джонс, Раяне. 31-го що?

— 31 грудня. Ця подія забезпечить платформу для послання Свідків. Там буде світова преса. І будемо ми. Ми маємо намір...

— Ми їх усіх пупередимо, — перебила Гортенз. — І ми си все файно спланували, бачиш? Ми будем співати гимни із пані Добсон з акордеоном, бо туди фортеп'яна не затягнеш. І ми будемо гулодувати, поки той чортовий чоловік не перестане си втручати у твуріння Бога, і...

— Голодування? Ба, ти як зранку не поїси, то робишся така злюча, шо торба. Ти ж без хавки в житті більше трьох годин не сиділа. А тобі вісімдесят п'ять.

— Ти забуваєш, що я си народила в буротьбі. Я вмю виживати. Трохи часу без їжі мене не лякає.

— І ви їй це дозволите, так, Раяне? Їй вісімдесят п'ять, Раяне. *Вісімдесят п'ять*. Їй не можна голодувати.

— Я тубі кажу, Айрі, — сказала Гортенз, голосно і чітко, — я хочу це зробити. Мені не зашкодить трохи часу без їжі. Бог дає правицею своєю, а лівицею відбирає.

Айрі почула, як Раян поклав слухавку, пішов у кімнату Гортенз, помалу відібрав у неї слухавку і став переконувати її йти спати. Айрі чула, як її баба співала, поки він вів її у хол, повторюючи одну й ту ж фразу, ні до кого не звертаючись, та ще й на якусь незнайому мелодію: *Бог правицею дає нам, а лівицею нам забирає.*

«Але переважно, — подумалося Айрі, — він просто нічний злодій. Забирає. Нахер забирає.»

*

Маджід пишався тим, що бачив кожную стадію роботи. Він бачив, як модифікувались гени, бачив, як вводився вірус. Бачив штучне запліднення. І він бачив народження, що так відрізнялося від його власного. Тільки одна миша. Жодної конкуренції в родовому каналі, жодних перших і других, жодних врятованих і загублених. Жодних вибриків удачі. Жодних випадковостей. Ні. У вас батьків нюх і мамина любов до сиру. Жодних загадок, які належить розгадати. Жодних сумнівів, коли ж прийде смерть. Втеч від хвороб, від болю. Жодних питань: «І хто ж цим всім керує?» Жодних двозначностей. Жодної непевної долі. Жодних питань про дорогу, про зелені луки, бо, куди б не подорожувала ця миша, її життя буде таким самим. Вона не подорожуватиме часом (Час — сука, Маджід тепер це добре знав. Час — та ще сука), бо її майбутнє дорівнює її теперішньому, а теперішнє — минулому. Китайська коробочка для миші. Жодного іншого шляху, жодних втрачених можливостей, рівнозначних варіантів. Жодних вгадай-із-другої-спроби, жодних а-що-якби, жодних а-могло-би-бути-і-так. Тільки певність. Певність у найчистішому прояві. І що, думав Маджід, коли видовище

скінчилося, коли маска і рукавиці були зняті, а білий халат повішений на гачок — що і є Божество, якщо не це?

19. Кінцевий пункт

Четвер, 31 грудня 1992 року

Так виголошував заголовок газети. Так репетували гуляки, витанцьовуючи вечірніми вулицями з пронизливим свистом і Юніон Джеками, підігріваючи настрій перед самою подією; накликаючи ніч (бо була щойно п'ята година), щоб Англія вже скоріше занурилася у вечір-ку, яка буває раз на рік; щоб люди трахали одне одного, блювали одне на одного, облизували, мацали і насаджували одне одного на кілки; аби стояли на підніжках поїздів, притримуючи двері для друзів; сварилися з інфляційними відмовами чорних водіїв таксі, стрибали у воду і гралися з вогнем, і все це в тьмяному, непевному світлі вуличних ліхтарів. Цієї ночі Англія припиняла казати *будь-ласкадякуюбудь-ласкапробчатебудь-ласкаойцея?* І почала казати *будь-ласкатрахнименепішовнахрінтрахнутийвихрінок* (цього просто так не скажеш; акцент не той; ми прозвучимо по-дурному). Цієї ночі Англія спускається до своїх основ. Це новорічна ніч. Але Джошуа в це ніяк не міг повірити. Куди подівся час? Він втік у щілину між ніг Джолі, втік у таємні кишені її вух, сховався у теплому, сплутаному волоссі під її пахвами. І наслідки того, що він

¹ У народі так називають прапор Сполученого Королівства (прим. пер.).

мав зараз зробити, цього найважливішого дня в його житті, цієї критичної ситуації (ще три місяці тому він би все проаналізував, розділив, зважив і розставив по полчках із чалфеністською силою), ці наслідки тепер теж зникали у її тьмяних щілинах. Він не приймав жодних рішень цього новорічного вечора, жодних обмізкованих рішень. Він чувся бездумним, як молодик, що набрався у пабі і тепер шукає собі пригод на голову; він чувся, як малюк, що сидить на татових плечах і думає, що очолює сімейну вечірку. І він був не між гуляк на вулиці — він був тут, усередині, тримаючи курс на центр міста, зрізаючи шлях до інституту Перре, як націлена ракета. Він був тут, у напханому нервовими членами БЖПТ мікроавтобусі, що торохтів із Віллесдена на Трафальгарську площу, і впіввуха слухав Кенні, що саме викрикував ім'я його батька для Кріспіна, який сидів за кермом.

— «Коли доктор Маркус Чалфен цього вечора виставить свою Мишу Майбутнього на публічні оглядини, він започаткує новий розділ у нашому генетичному майбутньому».

Кріспін закинув голову і голосно вигукнув:

— Ага!

— Ага, точно, як не так, — продовжив Кенні, намагаючись одночасно читати і висміювати те, що читає, — гм, дякую за об'єктивний репортаж. Гмм.. де я читав?... ага: «Але навіть важливіше, що він відкриває традиційно засекречену, рідкісну і складну галузь науки невтаємниченому глядачеві. Позаяк інститут Перре відчиняє свої двері для відвідувачів на сім років, доктор Чалфен обіцяє загальнонаціональну подію, що буде «абсолютно не схожою на Британський Фестиваль» 1951 р., ані на Виставку Британської імперії 1924 р., бо ця виставка у жоден спосіб не заангажована політично...»

— Ага! — чмихнув Кріспін знову, цього разу обертаючись через плече до членів БЖПТ, так що мікроавтобус

БЖПТ (власне, це не був мікроавтобус БЖПТ, бо машина була позичена в одного соцробітника, який просто дико любив тварин, і на обох боках красувалися жовті десятидюймові написи: «Служба з питань сім'ї Кензал Райз») мало не збив зграйку дівач на підборах, що тюпали тротуаром. — Не заангажована політично? Він що — нахрін звиздить?

— Дивись на дорогу, любий, — сказала Джолі, посилаючи йому повітряний поцілунок. — Нам треба принаймні намагатися доїхати туди цілими. Ммм... тут ліворуч... по Еджвар Роуд.

— Вихрінок, — сказав Кріспін, — який же він *вихрінок*.

— На 1999 рік, — читав далі Кенні, — коли, за прогнозами експертів, процес рекомбінації ДНК буде завершений, близько 15 мільйонів людей відвідають виставку з Мишею Майбутнього, і набагато більше людей по всьому світі стежитимуть за процесом з преси. Тоді доктор Чалфен пожинатиме плоди успіху своєї освітньої місії і закине етичний м'яч у людську сітку.

— Дай мені, нахрін, відро, — попросив Кріспін так, наче збирався блювати. — Що в інших газетах?

Падді взяв «Біблію середньої Англії» і показав Кріспіну у дзеркало бокового бачення. Заголовок: Мишоманія.

— О, вони додають наліпку «Миша Майбутнього», — сказав Падді, потискуючи плечима і причіпляючи наліпку собі на берет. — Незле придумали, скажу вам.

— Таблоїди грають на здивуванні, — зауважила Мінні. Мінні була новонаверненою: сімнадцятирічна грубіянка із тьмяно-білявими дредами і проколотими сосками, у яку Джошуа був вирішив закохатися. Він навіть якийсь час намагався втілити свій задум у життя, але так і не зміг; він не спромігся полишити свій маленький, жалюгідний, психотичний світ «Джолі» і перебраться на іншу планету. Мінні, до її честі, зауважила такі зміни і одразу накиннула оком на Кріспіна. На ній було немислимо мало

одягу, як тільки можна було, зважаючи на зимову погоду, і вона користала із кожної нагоди втрутитися своїми задерикуватими, прикрашеними пірсингом сосками у приватний простір Кріспіна, що робила і зараз, перегнувшись через сидіння і показуючи йому газетку. Кріспін одночасно здійснив невдалу спробу обігнути кільце на Марбл Арч, примудритися не тикнути ліктем Мінні у груди і зирнути в газетку.

— Не роздивився. Що це?

— Це Чалфенова голова із мишачими вухами, козячим тулубом і свинячою сракою. І він жере з корита, де на одному кінці написано «Генна інженерія», а на другому — «Громадські гроші». Підпис: Чалфен жуе.

— Гарно. Кожна крапля додає до загальної справи.

Кріспін виїхав на кільце ще раз і тепер втрапив у потрібний поворот. Мінні перегнулася через нього і покла-ла газетку на панель приладів.

— Бог ти мій, та він нахрін ще більше чалфеністський, ніж завжди!

Джошуа гірко пошкодував, що розповів Кріспіну про цю маленьку особливість своєї сім'ї — звичку називати себе дієсловами, іменниками і прикметниками. Тоді це було до місця — всі розсміялися і повірили, що він на їхньому боці. Але Джошуа ніколи не мав відчуття, що зрадив свого батька — вага його вчинку не пригнічувала його, аж доки він не почув, як Кріспін глумиться над чалфенізмом.

— Ти ж глянь, як він чалфенює в кориті. Використовуй все і всіх, це по-чалфенівськи, не, Джош?

Джошуа застогнав і повернувся до Кріспіна спиною, обличчям до вікна, за яким простягався морозний Гайд Парк.

— Це класичне фото, тут, бачиш? Те, що вони використали для голови. Я його знаю; воно було зроблене, коли він свідчив у суді в Каліфорнії. Погляд повної зверхності. Дуже чальфеністський!

Джошуа прикусив язика. НЕ ВСТРЯГАЙ. НЕ ВСТРЯГАЙ, І ТИ ЗАВОЮЄШ Ї ПРИХИЛЬНІСТЬ.

— Припини, Крісп, — твердо сказала Джолі, торкаючись волосся Джошуа. — Просто думай про те, що ми маємо зробити. Йому цього *не треба* сьогодні.

БІНГО.

— Ага, добре...

Кріспін натис на газ.

— Мінні, ти перевірила, щоб у всіх було все потрібне? Шоломи і таке інше?

— Ага, всьо чьотко. Це прикольно.

— Добре, — Кріспін витягнув маленьку срібну коробочку з речами, потрібними для косячка, і пошпури в її у бік Джолі, боляче вдаривши Джошуа по коліну.

— Зроби нам одненький, кохана.

ЙОПТ.

Джолі підняла коробочку з підлоги. Вона скручувала косячок у Джошуа на колінах, витягнута шия, груди так низько, що скоро впадуть Джошуа в долоні.

— Нервуєшся? — спитала вона його, піднімаючи голову, щоб оцінити косячок.

— Про що — нервуюсь?

— Про сьогоднішній вечір. Я маю на увазі, твій непростий вибір.

— Вибір? — невпевнено пробурмотів Джошуа, щиро бажаючи бути зараз там, між людей, які весело святкують, і не мусять робити ніякого вибіру.

— Боже, я просто захоплююсь тобою. Я знаю, БЖПТ радикальна організація... І знаєш, навіть зараз деякі речі, які ми робимо, даються мені... *важко*. Але ми говоримо про мій найтвердіший принцип у житті, розумієш? Тобто Кріспін і БЖПТ... це все моє життя.

О, ЧУДОВО, подумав Джошуа, О, ФАНТАСТИКА.

— І я досі до всрачки нервую щодо сьогоднішнього вечора.

Джолі припала косячок і вдихнула. Коли мікроавтобус звернув за Парламент, вона простягнула цигарку Джошуа:

— Це як хтось казав: якби мені довелося вибирати між тим, щоб зрадити свого друга і зрадити свою країну, то я сподіваюся, мені б вистачило сили зрадити свою країну. Вибір між обов'язком і принципом, розумієш? Бачиш, я не така розірвана. Я не знаю, чи могла б я зробити це, якби так сталося зі мною. Тобто, якби це був мій *батько*. Моя прив'язаність — тварини, і Кріспінова теж. Тож нема ніякого конфлікту. Нам це легко. Але ти, *ти* Джоші, зробив найекстремальніший вибір з усіх нас... і ти так спокійно виглядаєш. Тобто — я захоплююсь тобою... і я думаю, Кріспін теж тобою *захоплюється*, бо, знаєш, він був не до кінця певен щодо...

Джолі продовжувала балакати, і Джошуа продовжував хитати головою у потрібному місці, але жорстка тайська трава, яку він курих, витягнула з-поміж її слів одне — *спокійний* — і поставила біля нього знак питання. *Чому ти такий спокійний, Джоші?* Ти от-от вляпаєшся у повнелайно — *чому ти такий спокійний?*

Позаяк він собі уявляв, то він і виглядав зовні спокійним, неприродно спокійним, його адреналін вступав в обернений зв'язок з настроєм новорічного натовпу і з неспокійними нервами БЖПТівської компанії; і, на додачу, відчуття себе падлюкою... все було так, ніби він йшов глибоко під водою, важкою водою, а на березі бавилися діти. Але то був не стільки спокій, скільки інертність. І він ніяк не міг зрозуміти, поки автобус їхав по Вайтхолл, чи це була правильна реакція — дати світові омивати його і дозволити подіям розвиватися так, як вони розвивалися — чи, навпаки, він би мав бути таким, як люди назовні, репетувати, танцювати, битися, трахатися... як треба вчинити, щоб бути більш — як звучить ця жажлива тавтологія двадцятого століття?

Передбачливим. Більш передбачливим перед обличчям майбутнього.

Але тут він затагнувся косячком міцніше і потрапив у дитинство, коли йому було дванадцять; рання дитина, яка кожного дня підривалася зранку, думаючи, що через дванадцять годин оголосять початок ядерного апокаліпсису, старий запліснявілий сценарій кінця світу. Тоді він багато думав про екстремні рішення, про майбутнє і його дедлайни. Навіть у такому ранньому віці його вразило те, що навряд би він провів свої останні дванадцять годин, трахаючи Еліс — п'ятнадцятирічну няньку із сусіднього будинку, розказуючи людям, що він їх любить, навертаючись в ортодоксальний юдаїзм і роблячи купу речей, про які мріяв, але на які ніколи не зважувався. Йому здавалося більш імовірним, що він повернеться до своєї кімнати, сяде тихенько в куточку і тихо доскладає свій замок Лего. А що ще робити? Який інший вибір буде менш сумнівним? Бо вибір потребує часу, повноти часу, час — горизонтальна вісь моральності — ти робиш вибір, а потім чекаєш наслідків. І це приємне марення, марення про відсутність часу (ЛИШИЛОСЯ 12 ГОДИН, ЛИШИЛОСЯ 12 ГОДИН), це момент, в якому наслідків немає, і будь-які вчинки дозволені («Я божеволюю — я просто божеволюю від цього!» — закричав хтось на вулиці). Але дванадцятирічний Джош був надто невротичним, надто анальним, надто чалфеністським, щоб насолоджуватися цим, хоча б просто насолоджуватися думкою про це. Натомість він думав про інше: а якщо кінець світу не прийде, а якщо я трахну Еліс Родвел і вона *завагітніє*, а якщо...

Так було й тепер. Завжди боятися наслідків. Завжди жахлива інертність. Те, що він збирався зробити своєму батькові, було таким великим, таким *колосальним*, що наслідки були непередбачуваними — він не міг уявити

собі мить одразу після того, як це станеться. Тільки чорнота. Ніщо. Щось на зразок кінця світу. І кінець світу, та хай навіть кінець року завжди викликав у Джоша дивне відчуття.

Кожне 31 грудня — це апокаліпсис у мініатюрі. Ти трахаєшся, де хочеш, ти приколюєшся, коли хочеш, ти перебивляєш, кого ти хочеш, — натовп великий; телевизор розривається від доброго і поганого за минулий рік; несамовиті останні поцілунки; 10, 9, 8!

Джошуа дивився на Вайтхол, а на ньому щасливі люди проводили свою генеральну репетицію. Вони були впевнені, що лихого не станеться, а якщо і станеться, вони зможуть дати собі раду. Але це світ тобі стається, подумав Джошуа, а не ти світу. Ти нічого не можеш вдіяти. Перший раз у житті він так подумав. Маркус Чалфен думав прямо протилежне. Як у горіховій шкаралупі, подумав він, я потрапив сюди з Вестмінстера, дивлюсь на Біг Бен, як стрілки добігають години, коли я зруйную дім свого батька. І так ми усі. Між Сциллою і Харибдою. Між молотом і ковадлом.

*

*Четвер, 31 грудня 1992, Новий рік
 Проблеми на Бейкер-стріт
 Не ходять потяги на Джубілі Лайн із Бейкер-стріт
 Пасажирам рекомендується пересідати на Метрополітан Лайн на Фінчлі Роуд
 Або пересідати на Бейкер Стріт на Бакерлоо
 Альтернативних автобусних маршрутів не буде
 Останній потяг 02.00
 Персонал Лондонського метрополітену бажає вам безпечного і щасливого Нового року!
 Менеджер станції Віллесден Грін, Річард Далі*

Брати Міллат, Гіфан, Тірон, Мо Гусейн-Ішмаель, Шіва, Абдул-Колін та Абдул-Джінмі стояли, як барани перед новими воротами, посеред станції, а новорічний натовп танцював навколо.

— Супер, — сказав Міллат. — Ну, і що тепер робити?

— Ти читати не вмєєш? — спитав Абдул-Джінмі.

— Ми зробимо те, що там написано, брати, — сказав Абдул-Колін, обрїзаючи будь-які сварки своїм глибоким, заспокійливим баритоном. — Ми пересїдемо на Фінчлі Роуд. З волї Аллаха.

Міллат справді не мїг прочитати того, що там написано: він обкурився. Був другий день Рамадану, і кожен нерв його тїла лїчив хвилини до кінця робочого дня і пішов додому. Але все ж в його мозку залишався якийсь один трудоголік, який товк і товк одну думку: *Навіщо? Навіщо ти обкурився, Міллате? Навіщо?* Добре питання.

Вчора в полудень він знайшов у шухляді замотану в целофан вісьмушку, яку колись не піднялася рука викинути, і викурич її всю. Чаєтину він викурич просто з вікна своєї спальні. Потім пішов у Гладстон Парк і викурич ще трохи. Більшу частину він викурич на стоянці Віллєденської бібліотеки. А скінчив на гуртожитській кухні такого собі Воррена Чепмена, південноафриканського скейтбордиста, з яким вони колись давно тусувались. І в результаті він зараз був у повному ступорі, він стояв з усіма тут на платформі, а був у такому ступорі, що чув не тільки звуки, а й звуки у звуках, і навіть звуки звуків у звуках. Він чув тупїт мишки, що бігла десь уздовж шпал, на якомусь вищому рівні гармонуючи зі скрипом рейок і спорадичними вдихами старої жінки десь за двадцять футів. Навіть коли на платформу вїжджав поїзд, Міллат все ще чув ці звуки. І потім, є такий рівень накуреності, Міллат знав про це, такий супер-пупер рівень накуреності, коли ти досягаєш майже дзен-ясності і виходиш

на тамтой бік почуттів з таким ясним розумом, ніби ніколи не запалював першої цигарки. О, як Міллат цього хотів. Він хотів лише, щоб учорашньої трави вистачило на таке. Але її не вистачило.

— Ти нормально, брат Міллат? — спитав Абдул-Колін стурбовано, коли відкрилися двері вагона. — Ти аж позеленів.

— Нормально, нормально, — відповів Міллат і прибрив нормального вигляду, бо травка все-таки — не бухло; як би хріново тобі не було, все ж, добре напружившись, можна зібрати кишки докупи. Щоб довести це самому собі, він помалу, але впевненим кроком пройшов через увесь вагон і сів у самому кінці рядка братів, між Шівою і якимись перезбудженими австралійцями, що їхали на іподром.

Шіва, на відміну від Абдула-Джіммі, добре знав, звідки у кого ноги ростуть, і відрізнув би Міллатову побрехеньку на відстані п'ятдесяти ярдів.

— Міллате, старий, — тихо сказав він, впевнений, що інші його не чують через шум коліс. — Що ти з собою робиш?

Міллат подивився просто перед себе і сказав своєму відображенню у дзеркалі:

— Я готуюсь.

— Отак себе заплутуючи? — засичав Шіва. Він підглянув у ксерокопію сури 52, яку підзабув. — Ти здурів? Тяжко це запам'ятати, якщо ти десь на планеті Марс.

Міллат хитнувся і повернувся до Шіви несподівано різко:

— Я не до *того* готуюсь. Я готуюсь до дії. Бо ніхто більше цього не зробить. Ми втрачимо одну людину, і всі ви зрадите справу. Ви дезертири. Але я витримаю.

Шіва замовк. Міллат натякав на нещодавній «арешт» брата Ібрагіма ад-Діна Шукраллаха за сфабрикованими звинуваченнями в ухиленні від податків і цивільних

правопорушеннях. Ніхто не сприйняв це всерйоз, але всі розуміли, що це попередження від метрополітальної поліції про те, що вона пильно стежить за ХВІ. У світлі цього арешту Шіва був першим, хто відмовився від плану А, і одразу за ним це зробили Абдул-Джамі і Гусейн-Ішмаель, який, попри своє бажання вилити на когось — хоч на когось — свою агресію, мав крамничку і мусив про неї думати. Цілий тиждень брати люто сперечалися (Міллат обстоював план А), але 26 числа Абдул-Колін, Тірон і, нарешті, Гіфан вирішили, що план А не відповідає таки довгостроковим інтересам ХВІ. Вони не могли потрапити у в'язницю, якщо вони не певні, що ХВІ має достойних лідерів їм на заміну. Тож план А відмінили. Нашвидкуруч був викроєний план Б. План Б передбачав, що сім представників ХВІ вишикуються в центрі Маркусової прес-конференції і цитуватимуть 52 суру, «Гора», спочатку арабською (це зробить сам Абдул-Колін), а потім — англійською. Міллата нудило від плану Б.

— І що це таке? Ви збираєтесь *читати* йому? Це — кара?

Що сталося з помстою? Що сталося з карою, з джихадом?

— Ти вважаєш, — спокійно спитав Абдул-Колін, — що слова Аллаха, даного пророку Мухаммеду — *Салла Аллах Аллахі Ва Салам* — не достатньо?

Ну, ні. І хоч Міллатові блювати хотілось, він мусив поступитися. Намісце питань честі, жертви, обов'язку, життєвих питань, які довго леліялися клановими розборками і заради яких Міллат, власне, і долучився до ХВІ — на їхнє місце було поставлене питання перекладу. Усі погодились, що жоден переклад Корану не може бути достовірним Божим словом, але водночас усі визнали, що план Б чимало втратить, якщо брати будуть цитувати нікому не зрозумілою мовою. Тож питання полягало в тому, який переклад і чому. Чи це мав бути один із не вартих

довіри, але чітких перекладів орієнталістів: Палмера (1880), Белла (1937—1939), Арберрі (1955), Давуда (1956)? Ексцентричний, але поетичний переклад Дж. М. Родвела (1861)? Переклад старого улюбленця, пристрасно відданого наверненого з англікан Махаммеда Мармадука Пікхола (1930)? Чи переклад когось з арабських братів, прозаїчного Шакіра чи вибухового Юсуфа Алі? Цілих п'ять днів вони сперечалися. Коли Міллат зайшов до Кілбурн Хол увечері, це коло нібито фанатичних фундаменталістів більше нагадувало засідання «Лондонського книжкового огляду».

— Але Девуд важкий! — пристрасно сперечався брат Гіфан, — я вас відсилаю до 52:44: «Навіть, якби вони побачили, що частина неба впала на землю, вони б сказали: — Це ніщо інше, ніж скупчення хмар!» Скупчення хмар? Це ж вам не рок-концерт. У Родвела принаймні якось поетичніше, більш подібне на природну арабську: «А побачать вони, як падає півнеба, то скажуть лиш: це затверділа хмара». Півнеба, затверділа — ефект значно більший, не?

І тут, несміливо, Мо Гусейн-Ішмаель:

— Я просто різник, маю собі крамничку на розі. Я не можу шось особливо тут робити висновки. Але мені дуже подобається оця остання фраза; це Родвел... е... здається, так, Родвел. 52: 49: «І, як сутінок впаде: слав його, коли засяють зорі». Сутінок впаде. Як на мене, це мила фраза. Звучить, як балада Елвіса. Набагато краще, ніж отут, у Пікхола: «І вночі також співай йому славу, і коли зірки зйдуть — теж». Коли сутінок впаде — набагато приємніше.

— І це те, заради чого ми всі тут зібралися? — зарепетував Міллат. — Це для цього ми прийшли до ХВІ? Щоб сидіти і нічого не робити? Не відривати задниці від стільців і гратися словами?

Але план Б був ухвалений, і ось вони бігли через Фінчлі Роуд на Трафальгарську площу, щоб втілити його. І тому

Міллат був обкурений. Щоб стало духу зробити щось, крім слів.

— Я твердий, — сказав Міллат Шіві на вухо, розмазуючи слова. — Ми тут саме для цього. Щоб бути твердими. Тому я прийшов у ХВІ. А ти чого сюди прийшов?

Ну, насправді Шіва прийшов у ХВІ з трьох причин. По-перше, бо його вже замучила ця фігня — бути єдиним індусом у ресторані, де працюють самі бенгальські мусульмани. По-друге, начальник внутрішньої охорони у ХВІ перекреслював другого офіціанта в «Палаці». І по-третє, це його вивищувало в очах жінок. Не жінок ХВІ, які, хоч і вродливі, були екстремально цнотливими, але інших жінок, які раніше були у відчаї від його непередбачуваності, а тепер були вражені його новим аскетизмом. Вони обожнювали бороду, терлись сосками об капелюха і говорили Шіві, що в 38 він, нарешті, перестав бути хлопчиком. Жінок приваблювало те, що він їх відкидав, і чим більше він їм відмовляв, тим більший успіх мав. Звісно, довго Шіва протриматися не міг, і тепер у нього було стільки кицюнь, як ніколи до того. Врешті, Шіва знав, що правди тут не особливо потребують, тому відповів:

— Бо це мій обов'язок.

— Тоді ми з тобою на одній хвилі, брате Шіва, — сказав Міллат і спробував поплескати його по коліні, але схибив. — Питання в чому: ти його виконаєш?

— Сорі, старий, — зауважив Шіва, забираючи Міллатову руку звідти, куди вона впала: з-поміж своїх ніг. — Але, як зважити на твій стан, питання в тому, чи виконаєш його ти.

Оце було питання. Міллат був не зовсім певний, що він зробить щось чи не зробить з того, що буде правильним, і глупим, і добрим, і нікудишнім.

— Мілл, ми затвердили план Б, — наполягав Шіва, спостерігаючи хмарку сумніву на Міллатовому обличчі. —

Давай просто виконаємо план Б, окей? Немає жодного сенсу, щоб створювати собі проблеми. *Старий*. Ти такий самий, як твій тато. Класичний Ікбол. Просто *не можеш* дати собі спокій. Не можеш дати воді текти собі, чи як там нахрін кажуть.

Міллат відвернувся від Шіви і подивився на свої черевики. Спочатку він мав більше впевненості, уявивши собі подорож як холодну пряму стрілу на Джубілі Лайн: Вілледен Грін → Чарінг Кросс, жодних пересадок, не так, як оце туди-сюди між станціями; просто пряма лінія на Трафальгар, а потім ескалатором вгору на площу, і обличчя в обличчя із ворогом свого пра-пра-прадіда, Генрі Гейвлоком на його загибеному голубами п'єдесталі. Це надавало йому мужності. Він увійде в інститут Перре з помстою і переосмисленням у серці, і зі славою, і він, і він, і він...

— Здається, — сказав Міллат, — я зараз буду блювати.

— Бейкер-стріт! — вигукнув Абдул-Джіммі. І з непомітною допомогою Шіви Міллат вийшов з вагона і попрямував до потяга на пересадку.

За двадцять хвилин Бейкерлоо Лайн вивела їх на крижану площу. На горизонті — Біг Бен. На площі — Нельсон. Гейвлок. Напір. Георг IV. Далі — Національна галерея і Св. Мартін. Всі статуї дивляться на годинник.

— Вони обожнюють свої фальшиві ікони в цій країні, — сказав Абдул-Колін зі своєю дивною сумішшю серйозності та іронії, зовсім не зворушений новорічним натовпом, який плювався, танцював і звивався навколо ліхтарів. — От хто мені пояснить, якого дідька англійці будують свої статуї спиною до своєї культури, а обличчям до часу? — він зробив паузу, щоб змерзлі брати ХВІ могли подумати над риторичним питанням.

— Бо вони дивляться у майбутнє, щоб забути своє минуле. Інколи мені їх майже шкода, знаєте, — продовжив він, обернувшись і обвівши оком сп'янілий натовп.

— В них немає віри, в цих англійців. Вони вірять в те, що створено людиною, але що створено людиною, людиною і поруйнується. Подивіться на їхню імперію. Це все, що вони мають. Карл II Стріт і Саус Африка Хауз, і купа дурнувятих статуй на конях. Сонце встає і сідає раз на дванадцять годин. І це все, що у них залишилось.

— Мені нахрін холодно, — пожалівся Абдул-Джиммі, плескаючи руками в рукавичках (його драгувала дядькова патетика). — Давайте рухатись, — запропонував він, коли на нього налетіла вагітна, як гора, англійка, мокра від фонтанів, — геть з цього чортового бедламу. Це на Чандос Стріт.

— Брате, — сказав Абдул-Колін Міллату, який стояв трохи осторонь. — Ти готовий?

— Дайте мені одну секунду, — слабо відмахнувся той. — Не хвилюйтесь, я потраплю.

Було дві речі, які він хотів побачити перед тим, як піти. Перша — це лавочка, особлива лавочка он там, під стіною. Він довго йшов, спотикаючись, намагаючись не зіткнутися із танцюючим натовпом (стільки гашишу в мізках; вага перекочувалася з ноги на ногу); але він дійшов. Сів. І там було нашкрябано:

І К БО Л

П'ятидюдюмові букви, між однією ніжкою лавочки та іншою. ІКБОЛ. Надпис нечіткий, і колір якийсь іржавий, але слово було. Історія цього надпису була давня.

Кілька місяців по своєму приїзді в Англію його батько сидів на цій лавочці і втамовував кров із пальця, небережно врізаного в ресторані одним зі старших офіціантів. Спочатку Самад не відчув цього — це була його мертва рука. Тож він просто замотав палець у серветку,

щоб спинити кров, і продовжував працювати. Але серветка промокла від крові, і палець відлякував клієнтів, тож Ардашір відіслав його додому. Самад забрав свого пальця з ресторану і пішов на театральну площу, а потім на Сан Мартін Лейн. Дійшовши до площі, він сполоснув палець у фонтані і спостерігав, як червона кров падає у синю воду. Але люди вже почали звертати на нього увагу. Тож він вирішив сісти на лавку і затиснути палець при корені, аж поки не спиниться кров. Але кров текла. За якийсь час йому набридло тримати палець вгору, і він дозволив йому звисати, наче халальному м'ясу, сподіваючись, що це пришвидшить кровотечу. А потім, поки він сидів, звисивши голову між колінами і поклавши палець на тротуар, його осінила примітивна ідея. Повільно, краплю за краплею, він вивів на лавці своєю кров'ю: ІК-БОЛ. А потім, щоб утривалити надпис, вишкрябав його кишеньковим ножиком.

— Великий сором захлинув мене, коли я закінчив, — розповідав він своїм синам роками пізніше. — Я втік від свого сорому в ніч; намагався втекти від себе самого. Я розумів, що ця країна мене пригнічувала... але це було щось інше. Я вчепився в огорожу на Піккаділі, упав на коліна і молився, плакав і молився, збиваючи вуличних музикантів з ритму. Бо я знав, що це означало. Я знав, що я *волив написати своє ім'я на світі*. Я *насмівся*. Наче англійці, які називали вулиці в Кералі на честь своїх коханок, наче американці, які вивісили свій прапор на Місяці. Це було попередження від Аллаха. Він казав мені: *Ікболе, ти стаєш таким, як вони*. Ось що це означало.

Не-а, подумав Міллат, коли вперше почув цю історію, не означало. Це просто-напросто означало: *ти — ніщо*. І зараз, дивлячись на надпис, Міллат нічого не відчував, крім зневаги. Все своє життя він мріяв про Хресного Батька, а все, що він мав, — то це Самада. Винуватого, зламаного, дурного однорукого офіціанта —

чоловіка, який вісімнадцять років прожив у дивній країні і не лишив жодного сліду, окрім цього. *Це просто означало, що ти — ніщо*, подумав Міллат, і, змагаючись з позовами до блювоти, рушив до Гейвлока, щоб подивитися йому в кам'яні очі. *Це означає — ти ніщо, а він — хтось*. От і все. Саме тому Панде звисав із дерева, а Гейвлок сидів у шезлонгу тоді в Делі. Панде був ніким, а Гейвлок — кимось. І нема потреби копатися в книжках і дискутувати. «Ти не бачиш, Абба? — шепотів Міллат. — *Отак. Це довга, довга історія про нас і про них. Так воно було. Але не більше того*».

І Міллат прийшов сюди, щоб завершити це. Помститися. Розвернути історію. Йому подобалося думати, що його погляди — це вже погляди нового покоління. Якщо Маркус Чалфен збирається написати своє ім'я на світі, то Міллат напише його БІЛЬШИМИ ЛІТЕРАМИ. І в майбутніх книжках з історії його ім'я буде написано правильно. Як і дати, і години. Там, де Панде оступився, Міллат ступить твердою ногою. Там, де Панде обрав А, Міллат вибере Б.

Так, Міллат обкурився. І може здатися абсурдним, що один Ікбол вірить, що хлібні крихти, які лишив інший Ікбол кілька поколінь тому, ще не здув вітер. Але насправді не важить, у що ми віримо. Бо це не спинить людину, яка вірить, що її нинішнім життям керує її попереднє життя, чи цигана, який присягається королевою таро. І не можна змінити істеричну жінку, котра винуватиме у цьому свою матір, або самотнього дивака, який глупої ночі сидить на розкладачці на вершечку гори і чекає на зелених чоловічків. Між дивних візерунків, що замінили нам віру у могутність зірок, Міллат — не такий уже рідкісний випадок. Він вірить, що одного разу прийняте рішення — повертається. Він вірить, що ми живемо по колу. Він простий, чистої води фаталіст. Що йде по колу, повертається по колу.

— Дінь, дінь, — сказав Міллат, плескаючи Гейвлока по нозі перед тим, як рушити в бік Чандос Стріт. — Другий раунд.

*

31 грудня 1992

Знання помножує скорботу

Еккл., 1:18

Коли Раяна Топпса попросили укласти календар ламбевтівської Зали Царства «Думки на день» на 1992 рік, він доклав усіх зусиль, щоб не повторити помилок своїх попередників. Надто часто його попередники, зауважив Раян, обираючи цитату для тупих, секулярних днів, хибували на сентиментальність, і, наприклад, на День Валентина 1991 року у календарі були слова: «Страху немає в любові, але досконала любов проганяє страх», І Іоанн 4:18, наче Іоанн, коли писав, думав про жалюгідне почуття, яке змушує людей посилати одне одному сердечка з пап'є-маше і дешевих плюшевих ведмедиків, а не про любов Ісуса Христа, що ніколи не проминає. Раян обрав абсолютно протилежний підхід. У переддень Нового року, наприклад, коли усі з ніг падали, загадуючи бажання на дванадцятую годину, підсумовуючи старий рік і плануючи новий, він вважав за необхідне надавати всім по голові, щоб повернути їх на землю. Він хотів нагадати, що світ жорсткий і безсенсовний, вся людська метушня абсолютно беззмістовна, і жоден прогрес не має значення, якщо тільки це не прогрес во ім'я слави Господньої і квитка в той кращий, інший світ. Уклавши календар ще минулого року і вже порядно забувши, які цитати він тоді обрав, Раян приємно здивувався, коли віддер сторіночку 30 числа і глянув на товсту білу сторінку 31-го — яке ж ефективно було його нагадування. Жодне міркування так не пасувало

до дня, що наближався. Жодне попередження не було таким актуальним. Він відірвав його від календаря, запхав у свої тугі шкіряні штани і сказав місіс Бе сідати в коляску.

— *Сміливець, що витрима горе з бідюю*, — співала місіс Бе, поки вони мчали по Ламбет Брідж, прямуючи до Трафальгурської площі, — *дай йому сили йти за Тобою!*

Раян посигналив цілу хвилину, поки обігнав мікроавтобус із жінками Царства, аби не налякати їх. У голові він швидко перебрав усі речі, що поклав до автобуса: пісенники, інструменти, плакати, брошури «Вартової вежі». Все є, і в порядку. У них насправді не було квитків, але вони протестуватимуть надворі, на холоді, приймаючи муки, як справжні християни. Хвала Господу! Який великий день! Всі знаки були добрими. Раянові навіть наснився був Маркус Чалфен у вигляді нечистого, і вони зіткнулися з ним ніс до носа. Раян сказав: «Я і ти — між нами війна. І переможець може бути тільки один». Потім він процитував щось із Писання (він не пам'ятав, що саме, але це було щось з Об'явлення), він повторював цитату знову і знову, аж поки диявол/Маркус не став маліти, поки в нього не вирости вуха і довгий роздвоєний хвіст, і врешті він утік — малесенька диявольська мишка. Як у видінні — так воно станеться й насправді. Раян буде нездоланий, незворушний, абсолютно твердий, і зрештою грішник покається.

Так Раян підходив до всіх теологічних, практичних і особистих конфліктів. Він не рухався ані на дюйм. А втім, це завжди було його коником; він мав моноінтелект, здатність триматися єдиної ідеї із феноменальною твердістю, і для застосування цього не було кращого місця, ніж Церква свідків Єгови. Раян мислив чорно-білим. Проблеми становили його колишні пристрасті — мотоцикли і поп-музика — вони завжди мали відтінки сірого (хоча,

* Тут Гортенз цитує Дж. Баньяна «Шлях пілігрима».

мабуть, найближчі до Свідків речі у світському житті — це хлопчики, які надсилають листи у «Нью м'юзік експрес» і пишуть статті у «Скутерс тудей»). Вічно важкі питання — чи треба розводити свою пристрасть до «Кінкс» симпатією до «Смол фейсес», або хто кращий виробник мотоциклетних моторів — Італія чи Німеччина? Це життя тепер здавалося йому таким чужим, що він майже забув, коли жив ним сам. Він жалів тих, хто зараз стогнав під тягарем таких сумнівів і дилем. Він жалів парламент, поки він і місіс Бе проїжджали його будівлю; він жалів його, бо закони, які тут приймали, були минущими, тоді як його закони — вічними...

— *Нема такої сили, щоб рішення змінила — паломника мого, —* заливалась місіс Бе. — *А той, хто відмовляє, про зло розповідає... себе лиш проклинає; а він — сильніш стає.*

Він смакував. Він смакував те, що стояв навпроти диявола і казав:

— Ти — сам: доведи мені. Давай, доведи.

Він знав, що не потребує доказів, як мусульмани чи євреї. Тільки віра. І ніяка раціональність не може змагатися з вірою. У «Зоряних війнах» (по секрету — улюбленому фільмі Раяна. Добро! Зло! Сила! Так *просто*. Так *правдиво*) — насправді підсумок архаїчних міфів і найчистіших алегорій життя (як його розумів Раян), а потім — віра, незаплямована, неосвічена віра — ось де наймогутніший меч, щоб херити зло. Ну, давай, доведи. Він це робив кожної неділі на порозі, а тепер зробить це Маркусу Чалфену. *Доведи мені, що ти правий. Доведи мені, що ти більш правий, ніж Господь.* Нема таких доказів на цій землі. Бо Раян не вірив і не дбав ні про що земне.

— Ми вже майже там?

Раян стиснув делікатну руку місіс Бе і газонув по Стренду, а потім повернув за Національну галерею.

— Він переможе горе, гігантів він поборе, добро нести-
ме всюди — мій пілігрим!

Гарно сказано, місіс Бе! Право нести слово! Хто не надимається, а все ж успадковує землю! Право бути правим, вчити інших, бути у всіх часах, о, Господь уповноважив тебе на це, право йти в незвідані землі і чужі країни, і нести слово неосвіченим, і знати, що ти говориш саму правду. Право завжди бути *правим*. Наскільки краще, ніж право, яке колись він цінував над усе: право на свободу, свободу самовираження, сексуальну свободу, право палити траву, право гудіти, право розганяти мотоцикл шістдесят п'ять кілометрів на годину на трасі і без шолома. Наскільки краще, ніж все це разом узяте, думав Раян. Він користався правом таким рідкісним, як на цей недопалок століття, що воно було вже корисною копалиною. Основа основ усіх прав. Право бути хорошим хлопцем.

*

Дата: 31 грудня 1992

Лондонський автобусний транспорт

Маршрут 98

З: Віллесден Лейн

До: Трафальгарська площа

Час: 17:35

Тариф: дорослий 0,70 фунта

Зберігайте квиток на випадок контролю

Гги, подумав Арчі, вони щось не те роблять, що завжди. Не те, щоб вони робили гірше. Вони просто роблять це зовсім інакше. Стільки інформації. Як тільки ти віддираєш квиток, одразу відчуваєш себе напханим, приколотим якимись всевидючими набивачами опудал, вмерзлим у кригу часу, *впійманим*. Раніше так не було, подумав Арчібальд. Багато років тому у нього був двоюрідний брат Білл, який працював на 32-му маршруті по

Оксфорд Стріт. Хороший пацан. Посміхався і для всіх знаходив добре слово. Він відривав квіточки від цієї гігантської старомодної машини (куди вони поділися? Де їх мазуче чорнило?); ніхто не передавав ніякі гроші, *отак*, Арчі. Був Білл, який завжди тобі допоможе. Як би там не було, ці квітки, старого зразка, на них не вказувалося, куди ти *прямуєш*, і тим паче — звідки. На них, якщо пам'ять йому не зраджувала, не було навіть дати, і тим більше — ніякого часу. Тепер, звісно, все інакше. Вся ця інформація. Арчі не розумів, навіщо це. Він поклав руку Самадові на плече. Самад сидів просто перед ним, на передньому сидінні другого поверху. Самад обернувся, подивився на квіток, який йому показував Арчі, послухав його запитання і насмішливо глянув йому в очі.

— А що *саме* ти хочеш знати?

Він очевидно дратувався. Сьогодні всі трохи драгувалися. В першій половині дня всі пересварилися. Ніна заявила, що вони повинні піти і подивитися на цю мишу, подивитися, що там робить Айрі і що там робить Маджід, врешті-решт вони мають підтримувати свою родину, що б вони про ту мишу собі не думали, стільки праці вкладено, і молодь потребує моральної підтримки від батьків, і вона піде туди, навіть якщо вони не підуть, і це буде просто жалюгідно, якщо родина відвернеться від свого великого дня... ну, і так далі. А потім всіх зашкалило. Айрі розплакалася («А з Айрі що не так? Вона весь час плакала цими днями»), Клара звинуватила Ніну в емоційному шантажі, Алсана сказала, що вона піде, якщо Самад піде, а Самад сказав, що він святкував Новий рік в «О'Коннелі» вісімнадцять років, і цей рік не стане винятком. Арчі, у свою чергу, сказав, що хай його відтрахують, якщо він терпітиме все це цілий вечір — він краще посидить собі десь на самотині. Всі вони витріщились

на нього, щойно він це сказав. Вони ж не знали, що він просто користав із віщої поради, яку отримав у листі напередодні:

28 грудня 1992

Мій любий Арчібальде,

Про цю пору року кажуть «спокійна»... Кажуть, але у своєму вікні я бачу тільки безлад. Просто зараз шість котів, жадібні на територію, гризуться за мій садок. Вони не задовільнилися тим, що восени розмітили всю територію сечею — о ні! — зима розпалила в них велику рішучість... і тепер до справи пішли кігті, і в повітрі літає пух... коти так репетують, що я не можу спати ночами! І я весь час думаю, що мій власний кіт, Габріель, правильно зробив, обравши собі місце згори на сараї і відмовившись від своїх територіальних амбіцій в обмін на спокійне життя.

Але зрештою Алсана поклала край цим розмовам. Арчі та всі інші підуть — хочуть вони цього чи ні. І вони не хотіли. Тож зараз вони займали півавтобуса, щоб розсістися чимдалі одне від одного: Клара — за Алсаною, яка сиділа за Арчі, котрий сидів за Самадом, що сидів через прохід від Ніни. Айрі сиділа біля Арчі, але тільки тому, що більше не було вільних місць.

— Я просто намагався сказати... знаєш, — почав Арчі, пробуючи розбити лід мовчанки, відколи вони виїхали з Віллесдена, — це цікаво, скільки інформації вони тепер напихають в автобусний квиток. Порівняно із тим, як було колись. Я от подумав — а нащо? Це досить цікаво.

— Скажу тобі чесно, Арчібальд, — скривився Самад. — Мені це нітрохи не цікаво. Мені це смертельно нудно.

— А, так, — погодився Арчі. — Ти маєш рацію.

Автобус повернув так різко, що, здавалось, найменший рух перекине його.

— Мммм.... то ти не знаєш, нащо...

— Ні, Джонс. У мене не було близьких друзів в автопарках, тим паче таких, що посвячені в таємницю історичних рішень, які щодня приймаються в Лондон Транспорт. Але якщо вже хочеш знати моє скромне припущення, то я собі уявляю, що це частина велетенського урядового процесу з відстежування кожного руху такого собі Арчібальда Джонса, щоб знати, де він є і що він робить щодня і щомиті...

— Господи Ісусе, — злісно врубала Ніна. — Та чо ти вічно так кусаєшся?

— Перепрошую. Я не знав, що говорю ще й з тобою, Ніно.

— Він просто спитався тебе, а ти роздмухав з цього ціле лайно. Слухай, ти його дрючиш уже півстоліття. Невже не досить? Чого б тобі не лишити його в спокої?

— Ніна Беґам, я тобі присягаюся, якщо ти мені видаси бодай ще одну інструкцію сьогодні, я особисто відірву твій язик при самому корені і буду носити його замість метелика.

— Та розслабся ти, Семе, — сказав Арчі, почуваячись незручно від того, що через нього здійнялась така буча. — Я просто...

— Ти, ану не залякуй мені племінницю, — проспівала Алсана з іншого кута автобуса. — Ти б їй язик вирвав тільки за те, що зараз тобі хочеться їсти свої боби з картоплею («Ах!» — подумав Арчі з тугою). Боби з картоплею! — замість того, щоб піти подивитись на власного сина, який вже чогось досягнув і...

— Щось я не пам'ятаю, щоб *ти* так уже тішилась із його досягнень, — вставила своїх п'ять копійок Клара. —

Знаєш, ти дуже вигідно влаштувалась, Алсі, забуваєш те, що трапилось дві хвилини тому.

— І це — від жінки, яка живе з Арчібальдом Джонсом! — вдавився Самад. — Дозволю собі вам нагадати, що люди, які живуть у скляних будинках...

— Ні, Самаде, — запротестувала Клара. — Навіть не починай їхати на мене. Це ти був найбільше проти цього всього, але ти ж ніколи не буваєш твердим до кінця у своїх рішеннях, хіба не правда? Вічно ти зі своїм Панде. Принаймні Арчі... — Клара запнулась, не звикла до того, щоб захищати свого чоловіка і не певна, який епітет підібрати. — Принаймні він, раз вирішивши, тримається свого рішення. Принаймні Арчі *послідовний*.

— О, тааак, — в'їдливо вставила Алсана. — Так само, як каменяка послідовна, так само, як моя баба послідовна, раз її вже закопали в землю...

— О, та заткайся, — сказала Айрі.

Алсана на мить замовкла, але потім шок відпустив її язик:

— Айрі Джонс — ти що, кажеш мені?..

— Так, я кажу тобі, — підтвердила Айрі, почервонівши, як буряк, — насправді. Заткайся. Заткайся, Алсано. І всі ви заткайтесь. Все? Просто за-ткай-тесь. Якщо ви не зауважили, то в цьому автобусі є ще інші люди, хіба ні? І, вірте мені чи ні, не всі на цій землі хочуть слухати те, що ви несете. Тож заткайтесь. Давайте спробуйте. Помовчіть. Ах, — вона підняла руки, наче торкалась мовчанки. — Хіба це не варто того? Ви не знали, що в інших сім'ях воно так? Вони говорять *тихо*. Спитайте кого-небудь із цих пасажирів. Вони вам скажуть. У них є сім'ї. І *інколи в сім'ях весь час тихо*. Хтось може назвати такі сім'ї пригніченими, або емоційно застиглими, або як завгодно, але ви розумієте, про що я?

Ікболи з Джонсами, вражені тишею, що запала в автобусі (навіть галасливі дівчата Рагга, які їхали

в Брікстонський танцювальний клуб на новорічну вечірку, замовкли), не спромоглися на відповідь.

— Я кажу, от *повезло хрінюкам. Повезло, повезло хрінюкам.*

— Айрі Джонс! — закричала Клара. — Стули писка!

Але спинити Айрі було не так просто.

— Яке мирне існування. Яким гарним мусить бути їхнє життя. Вони відчиняють двері — і все, що їх там чекає, так це ванна або диванчик. Просто нейтральне місце. А зовсім не жажіття із теперішніх кімнат, і колишніх кімнат, і того, що в них було сказано роками раніше, і всіх сраних історій, розкиданих по всій хаті. Вони не повторюють кожного дня своїх старих помилок. Вони не слухають весь час того самого старого лайна. Вони не грають публічних сцен обурення в автобусах. Правду кажу, ці люди просто собі живуть. Я вам кажу. Найбільші травми в їхньому житті — це зміна лінолеуму. Сплата рахунків. Ремонт дверей. Їх не гребе, що роблять їхні діти по життю, аби лише вони були *живі-здорові. Щасливі*. І кожен день не є нахрін великою битвою між тим, чим вони є, і тим, чим вони мають бути, чим вони були і чим вони будуть. Давай-те, спитайте їх. Вони вам скажуть. Нема мечетей. Може, маленька церква. Нема великих гріхів. Повне прощення. Нема горищ. Нема лайна на горищах. Нема скелетів у шафах. Нема пра-прадідів. Даю двадцять фунтів, що в цьому автобусі ніхто, крім Самада, не знає розмірів ноги свого пра-прадіда. А знаєте, чому вони цього не знають? *Бо це нахрін нікому не треба*. Як вони це сприймають, це — *минуле*. Отак воно в інших сім'ях. Вони не плазують перед своїми бажаннями. Вони не носяться, смакуючи те, що вони жажливо поламані. Вони не витрачають свого часу на те, щоб ще більш ускладнити собі життя. Вони просто *живуть собі*. Щасливі засранці. Щасливі вихрінки.

Гігантська хвиля адреналіну, породжена цим особливим вибухом, залила тіло Айрі, пришвидшила серцебиття

і залоскотала нерви її ненародженої дитини, адже Айрі була на восьмому тижні вагітності, і вона це знала. Чого вона не знала і чого ніколи не дізнається (вона зрозуміла тієї миті, коли блакитні смужечки поволі матеріалізувалися на домашньому тесті, наче лик Мадонни на зрізаному кабачку в руках італійської домогосподарки), то це те, хто був батьком її дитини. Жоден тест на світі не скаже їй цього. Таке ж жорстке чорне волосся. Такі ж мерехтливі очі. Така ж звичка жувати кінчик олівця. Такий самий розмір ноги. Така ж ДНК. Вона не знала, кого обрало її тіло, який вибір воно зробило у цих перегонах гамет, між порятованим і загубленим. І вона не знала навіть, чи вибір був таким уже важливим. Бо який би з братів не був батьком, батьками були обоє. Вона ніколи не дізнається.

Спочатку ця новина видалася Айрі неймовірно сумною; інстинктивно вона була чутливою до біологічних фактів, додаючи до них власний помилковий силогізм: якщо це не чиясь дитина, то може бути так, що це нічия дитина? Вона пригадувала детально розроблені картографи, що розгорталися із науково-фантастичних книжок Джошуа, його Фантастичних Пригод. Так виглядала її дитина. Ідеально спланована штучка, а втім, без реальних координат. Карта уявного батьківства. Але потім, після сліз і переживання цього в голові, вона подумала: ну і що, знаєш? Ну і що. Воно так завжди, може, не зовсім так, але *встряваєш* так. Так було з Ікболами. Так із Джонсами. А як вона хотіла ще?

Так вона себе заспокоювала, поклавши руку на своє жваве серце і глибоко дихаючи, поки автобус під'їжджав до площі, і голуби злетіли колом угору. Вона скаже одному з них, а іншому — ні; вона сама вирішить, котрий із них; і вирішить це сьогодні.

— Все в порядку, любя? — спитав Арчі після довгої мовчанки, і поклав свою велику рожеву руку, всю

в родимках, як у чайнках, їй на коліно. — Забагато на себе взяла.

— Нормально, тату. Все окей.

Арчі посміхнувся їй і заправив її пасмо, яке вибилося, за вухо.

— Тато.

— Так?

— Ця штука про автобусні квитки.

— Ага?

— Це може бути тому, що багато хто платить менше, ніж треба. За останні п'ять років автобусні компанії мали дедалі більше збитків. Бачиш — написано: «Зберігайте на випадок контролю». Тобто вони можуть потім перевірити. Тут є всі деталі, тож уже не можна відмазатися.

А колись, подумав Арчі, невже люди менше обманювали? Чи були вони чеснішими, чи не зачиняли дверей, чи залишали своїх дітей у сусідів, платили за соціальні дзвінки, правильно розраховувались у крамниці? Смішна штука — коли ти у цій країні старієш, люди весь час питають тебе про такі речі. Вони хочуть почути, що колись це була мила, зелена земля. Вони *потребують* цього. Арчі стало цікаво, чи його дочка потребує цього. Вона якось смішно на нього дивилася. Кутики її губ опущені, а очі майже благали. Але що він міг їй сказати? Новий рік приходить і відходить, але скільки не розв'язуєш проблем, все одно існують погані хлопці. Завжди є купа поганих хлопців.

— Коли я була дитиною, — м'яко сказала Айрі, тиснувши на дзвіночок для зупинки, — я любила думати, що це маленькі алібі. Автобусні квиточки. Тобто: дивись, на них вказані час, дата, місце. І якби я опинилася в суді і мені довелось б захищатися і доводити, що мене не було там, де вони думають, я була, і що я не робила того, що вони думають, я робила, я викладу квиток.

Арчі мовчав, і Айрі подумала, що розмова скінчилася, тому вона здивувалась, коли вони продерлися крізь святковий натовп і купи безцільних туристів, і вже йшли сходами інституту Перре, її батько раптом сказав:

— Ну, а я ніколи про це не думав. Я це запам'ятаю. Бо ніколи ж не знаєш — га? Тобто хіба знаєш? Ну. Це гарна думка. Треба їх підбирати на вулиці, я думаю. І складати в банку. Алібі на всі випадки життя.

*

Всі ці люди йдуть до однієї й тієї ж зали. Пункт призначення. Велика зала, одна з багатьох в інституті Перре; зала, відділена від експозиції, і все ж названа Залою експозицій; корпоративне приміщення, чиста дошка; біле/хромоване/чисте/просто (коротко — дизайн), створене для зібрань людей, які потребують нейтрального місця наприкінці двадцятого століття; віртуального-місця, де їхні бізнесові справи (чи то ребрендинг, чи жіноча білизна, чи ребрендинг жіночої білизни) могли вирішуватися у порожнечі, неперервній відсутності; логічне завершення століть, в яких простір був переповнений і кривавий. Цей простір згорнутий, стерилізований, оновлюваний кожного дня нігерійською прибиральницею із пирососом і стережений містером Де Вінтером, польським сторожем (він себе так називає, його посада — начальник охорони цінностей); він охороняє це місце, розгулюючи по його межах із плеєром, що грає йому польські народні мелодії; ви можете побачити його, ви можете побачити *це* через гігантське вікно, якщо проходитемете повз — цілі акри захищеної порожнечі зі значками ціни за кожен квадратний фут із цих квадратних футів простору, простору, простору, довшого за свою ширину і висоту, яка вмістила б три рости Арчі та ще пів-Алсани. І сьогодні ввечері тут стоять

(завтра не стоятимуть) два величезних стенди, блищать з обох боків зали, наче шпалери, і на них написано: НАУКОВА КОМІСІЯ «МІЛЛЕНІАЛ» всіма можливими шрифтами — від навмисно архаїчних («вікінг») до модернових («Імпакт»), щоб читач одразу відчув тисячолітню історію надпису (в короткому варіанті), і все це в різноманітних відтінках сірого, блідо-голубого і темно-зеленого, бо ці три кольори (каже дослідження) асоціюються людьми із «наукою і технологіями» (червоні та пурпурові — з мистецтвом, а темно-синій — з якістю та/або вигідною покупкою), бо, на щастя, після років корпоративної синестезії (сіль-і-оцет-синій, сир-і-цибуля-зелена) люди врешті знайшли відповіді на питання, як організувати простір, або запускати ребрендинг зали/меблів/Британії (коротко: нова Британська зала, простір для Британії, Британськість, простір Британії, Британський промисловий простір, культурний простір, простір). Вони знають, як відповідати, якщо їх питають, які почуття викликає у них матове/хромоване; і вони знають, що таке національна ідентичність? Символи? Живопис? Карти? Музика? Кондиціонери? Усміхнені чорношкірі діти, чи усміхнені китайські діти, чи (відзначити потрібне)? Світова музика? Кучері чи гладке волосся? Плитка чи ламінат? Рослини? Водопровід?

Вони знають, що вони хочуть, особливо ті, хто прожив це століття, змінюючи простір на простір, як містер Де Вінтер (уроджений Войцех), зі зміненням ім'ям, після ребрендингу, відповідь на будь-яке питання: нічого нічого простір будь ласка тільки простір нічого будь ласка нічого простір.

20. Про мишей і пам'ять

Просто як в телевізорі! І це був найвищий комплімент, який Арчі міг присвоїти події реального життя. Крім «просто як в телевізорі, тільки ще краще!» Все таке сучасне. Так забацано, що дихнуть тут страшно, не те що пукнути. Ці крісла — пластикові, але без ніжок, скручені, як буква S; вони наче працювали вже самим тим, що були так вигнуті; і вони грали між собою — близько двохсот стільців у десять рядів; і вони зміїлись навколо вашого тіла, коли ви сідали в них — м'які, але надійні! Зручні! Сучасні! І ти не можеш не захоплюватися, коли складаєшся отак, думав Арчі, сідаючи в таке крісло. Просто чудово.

Інша річ, яка робила все це таким, як по телевізору, тільки кращим, то це зала, повна людей, яких він знав. Із самого заду сидів Міллат (засранець), з Абдулом-Джیمмі і Абдулом-Коліном; Джош Чалфен ближче до середини, а Маджід — він сидів у першому ряду поруч із жінкою Чалфен (Алсана на неї не дивилася, але Арчі їй помахав, бо було неввічливо не привітатися), і перед ними всіма (біля самого Арчі — Арчі вибрав собі найвигідніше місце) сидів Маркус — за довгим-довгим столом, просто як по телевізору, з купою мікрофонів, цілим чортовим натовпом мікрофонів, величезні чорні черева злючих-кусючих бджіл. Маркус сидить між чотирма іншими пацанами, три з них його віку, а четвертий — зовсім старий пацан,

висушений якийсь, справжній сухар, якщо це правильне слово. І вони всі до одного в окулярах — точно так, як показують науковців по телеку. Але — без білих халатів. Всі неформальні: футболки, шалики, мокасини. Трохи розчаровує...

Ну, Арчі бачив немало цих прес-конференційних штук (батьки схлипують, зникають діти, або, навпаки, це був сценарій усиновлення з-за кордону, плачуть діти, зникають батьки), але це було в сто разів краще, бо по центру стола було щось досить цікаве (чого зазвичай по телевізору не показують, там показують людей, які схлипують): миша. Звичайна собі миша: сіро-бура, сама по собі, але дуже активна, вона носилася колами у своєму скляному ящику завбільшки з телевізор, із дірочками для повітря. Арчі розхвилювався, коли вперше її побачив (сім років у скляному ящику!), але виявилось, що ящик — тимчасова річ, просто для фотографів. Айрі пояснила, що в інституті для миші є така велика штуковина, з трубками і багатьма рівнями, так що миші не буде надто нудно, і її потім туди перенесуть. Значить, так воно і є. Вона просто брехуха — ця миша. Вона виглядає так, наче весь час корчить гримаси. І ти забуваєш, які миші чутливі. І як за ними — точно — важко доглядати. Саме тому він не купив мишу Айрі, коли та була маленькою. Золоті рибки чистіші — і пам'ять у них коротша. Наскільки Арчі знав, усе, що мало довшу пам'ять, обов'язково ображалось, а тваринка, яка ображається (тоді ти мене не погодував, тоді ти мене запхав у ванну з мильною водою), — це не те, що тепер треба людям.

— А, от ти де, — сказав Абдул-Мікі, плюхаючись у крісло біля Арчі, зраджуючи своєму принципу не поважати стільчики без ніжок. — Ти не хочеш тримати гробаного злючого гризуна в ручках.

Арчі посміхається. Мікі — пацан, з яким приємно подивитися футбол, або крикет, або, якщо бачиш бійку на вулиці, то хочеш, щоб Мікі опинився поруч,

бо Мікі — коментатор по життю. Такий собі філософ. Він трохи фрустрований щодня, бо переважно не має можливості проявити усю свою якість. Але звільніть його від фартуха і плити — і він себе покаже. В Арчі завжди був час для Мікі. Багато часу.

— Коли вони збираються ото почати? — спитав він Арчі. — Сидять собі у вус не дують, не? Ми ж не можемо дивитися на кляту мишу вночі, не? Я тут про те, що, якщо тут назбиралася купа людей на Новий рік, то вони хочуть хоч *щось* подібне на розвагу.

— Ага, нуу, — промимрив Арчі, не заперечуючи, але не особливо погоджуючись. — Я думаю, їм тре переглянути свої нотатки і... це ж не просто тобі встати і щось лягнути, пра? Тобто це не так, якби вони мали тут всіх весь час розважати, ну, пра? Це *Наука*. — Арчі говорить «*Наука*» так само, як він каже «*Сучасний*», наче хтось йому позичив ці слова і наказав їх не розбити. — *Наука*, — повторив Арчі більш твердо, — це тобі не собачий хвіст.

Мікі хитає головою, а тим часом думає над постановкою питання, намагаючись вирішити, яка вага в Арчиного контраргументу «*Наука*», з усіма її конотаціями експертизи, і високого польоту, і оплотів думки, яких ні Арчі, ні Мікі ніколи не бачили (відповідь: жодної ваги), і наскільки він має поважати це слово з огляду на його конотації (відповідь: та пішло воно. Університет життя, не?), і скільки секунд він має зачекати, перед тим, як усе це порвати нафіг (відповідь: три).

— Навпаки, Арчібальде, нахрін навпаки. Який це в біса аргумент. Просто загальна помилка, от що воно таке. *Наука* нічим не відрізняється від усього іншого, чи не так? Тобто, коли ти в цьому колупаєшся. Наприкінці дня людям має бути приємно і цікаво, розумієш, про що я?..

Арчі кивнув. Він розумів, про що казав Мікі. (Дехто — наприклад, Самад — вважав, що не можна довіряти

людям, які надуживають фразою «наприкінці дня» — футболні менеджери, брокери нерухомості, різні продавці — але Арчі так не думав. Обережне вживання цієї фрази завжди створювало враження, що його співрозмовник потрапляє в саму ціль, до самого підґрунтя.)

— А якщо ти думаєш, що є якась гръобана різниця між цим місцем і моєю кафешкою, — продовжував Мікі наче з напханим ротом, не підвищуючи голосу над шепотінням, — то ти, певне, смієшся. Всьо воно таке саме, якщо подумати. Всьо воно про клієнта. *Exempli naхrіn gratia*: якого б лисого я написав «Качка в апельсинах» в меню, якщо ніхто її ніколи не замовить. Я тобі скажу, нема ні найменшої потреби витратити стільки грошей на всякі розумні ідеї, якщо вони нікому не дадуть користі. *Ото подумай над цим*, — сказав Мікі, стукаючи собі пальцем по скроні, і Арчі скористався з поради, як тільки міг.

— Але це не означає, що не треба йому нахрін давати жодного шансу, — продовжив Мікі, розпалившись. — Цим новим ідеям треба дати шанс. Бо інакше ти просто буржуй, Арч. Тепер оце, наприкінці дня, ти знаєш, що я тут тобі завжди був двигуном прогресу. Хто, як не я, придумав Жуй-і-Репетуй два роки тому.

Арчі глибокодумно кивнув. Жуй-і-Репетуй був свого роду знахідкою.

— Отаке зараз і тут відбувається. Треба дати їм шанс. От що я сказав Абдулу-Коліну і своєму Джіммі. Я сказав: перед тим, як ти втопиш собаку, подивись, може, він на що знадобиться. І от вони туто сидять, — Абдул-Мікі обернувся і жваво заморгав до своїх сина і брата, а вони відповіли йому тим самим. — Їм, може, і не подобається те, що вони тут чують, есна справа, але ти ж не можеш від них цього вимагати, не? Принаймні, вони прийшли *відкриті*. Ну, а я сам, а я тут за порадою Маджіда Ікбола — я йому довіряю, я довіряю його судженням. Але, як я вже сказав,

поживем — побачимо. Ми живемо і нахрін вчимося, Арчібальде, — сказав Мікі не для того, щоб когось образити, просто слово «нахрін» пестило йому вуха; він не міг його не казати; це як наповнювач — як боби або горох, — ми живемо і нахрін вчимося. І я тобі скажу, якщо щось із того, що я тут сьодні почую, переконає мене, що Джіммі може здихатися отих-о болячок на морді, то, вважай, вони мене завербували, Арч. Я тобі кажу. Я нахрін поняття зеленого не маю, що має ця миша до діла із шкірою старого Юсуфа, але я тобі кажу, я своє життя віддам цьому малому Ікболу. Я йому просто вірю. В сто разів кращій, як його братан, — лукаво додав Мікі, зовсім тихо, бо ззаду сидів Самад. — В сто разів. Я тобі про що — ну про що він нахрін думає, га? Якби я був на його місці, я б знав, котрого вислати нафіг.

Арчі потис плечима:

— Це було складне рішення.

Мікі склав на грудях руки і прокашлявся:

— Та не таке вже складне, дружбан. Ти робиш або *правильно*, або *неправильно*. І коли ти це раптом зрозумієш, то життя стає нахрін набагато легшим. Послухай мене — побачиш.

Арчі послухав Мікі із вдячністю, додавши його слова до скарбнички перлів, що йому дарувало це століття: *Ти робиш або правильно, або неправильно. Золотий вік талонів минув. Щиріше не скажеш. Герб чи п'ятак?*

*

— ...і ця робота — *першопрохідна*, вона *варта* суспільних грошей і суспільної уваги, і значення цієї роботи перекреслює — для раціональних людей — контраргументи. Що нам потрібно...

Що нам *потрібно*, думає Джошуа, — то це місця ближче до сцени. Довбаний план Кріспіна. Кріспін замовив

місця якраз посередині, щоб БЖПТ могли злитися з на-товпом і витягнути шоломи в останній момент, але це очевидно була тупа ідея, розрахована на прохід між двома половинками зали, а проходу якраз не було. Тепер вони мусили предиратися до бокових проходів, як терористи, які шукають свої місця в кінотеатрі і цим сповільнюють усю справу, тоді як швидкість і шок — це саме те, що *потрібно*. Яке видовище. Цілий план просто опускає Джоша. Такий продуманий і абсурдний, весь задуманий для слави Кріспіна. Кріспіну дісталось вискочити покричати, Кріспін махатиме зброєю, Кріспін втне такі собі ефектні драматичні штучки а-ля Джек Ніколсон. ФАНТАСТИКА. Все, що має сказати Джош: *Тату, будь ласка. Віддай їм те, що вони хочуть*, хоч, він собі думає, в нього буде нагода поімпровізувати: *Тату, будь ласка, я такий нахрін молодий. Я хочу жити. Віддай їм те, що вони хочуть, заради Христа. Це ж просто миша... Я твій син*, а потім, можливо, втратити свідомість на фальшивий постріл із пістолета, якщо батько вагатиметься. Весь план настільки тримається на сирі, що сир мусить бути принаймні правдивим французьким «камамбером». План спрацює (сказав Кріспін), такі штуки завжди спрацьовують. Але, провівши стільки часу у царстві тварин, Кріспін став схожим на Мауглі: він не розумів людських мотивацій. І він знав про психологію борсуків більше, ніж про можливий хід думок Чалфена. Тож дивлячись на Маркуса там, вгорі, з його чудовою мишею, як той святкує велике досягнення свого життя, а можливо, навіть всього покоління, Джошуа не міг позбутися думки, що, можливо, він і БЖПТ припустилися *радикальної* помилки. Що вони все переплутали. Що вони недооцінили силу чалфенізму і його визначний внесок у Раціональне. Бо дуже навіть можливо, що його батько так просто і бездумно не кине, як простолюд, свою справу, щоб урятувати людину, яку любить. Дуже навіть можливо, що любов там

вирішувати не буде. І сама ця думка змушувала Джошуа посміхнутися.

*

— ...і я хочу подякувати вам усім, особливо моїй сім'ї і друзям, які пожертвували Новорічним вечором... хочу подякувати вам усім за те, що ви тут, коли ми представляємо те, що, я думаю — ви всі погодитесь, є дивовижним проектом, не тільки для мене та інших науковців, а й значно ширше...

Маркус почав, і Міллат зауважив, як брати ХВІ переглянулися. Вони вступають через десять хвилин. Від сили п'ятнадцять. Вони орієнтуються по Абдулу-Коліну. Ідуть за інструкціями. Міллат, натомість, не йде за інструкціями, принаймні, не за тими, які передаються з уст в уста чи пишуться на папері. Його імператив записаний у генах, і холодна сталь у його кишені — це відповідь на виклик, кинутий давно. Він має Панде в жилах. І в його крові вирує повстання.

Щодо втілення в життя, то тут не так уже й складно: два телефонних дзвінки старим знайомим зі зграї, мовчазна угода, трохи грошей ХВІ, поїздка в Брікстон і гей от він, в його руці, важчий, ніж він сподівався, але, незважаючи на це, дуже навіть нічо. Він майже впізнав його. Ефект нагадав йому вибух маленької бомби в автомобілі, який він бачив багато років тому, в ірландському кварталі Кілбурна. Йому було тільки дев'ять, і він ішов із Самадом. Але там, де Самад був вражений, по-справжньому вражений, Міллат навіть оком не змигнув. Для Міллата це було таке знайоме. Його таким не здивуєш. Бо немає страшних речей, так само, як немає речей священних. Усе це буденно. Все це показують по телевізору: постійна тема, яку пишуть, випускають і режисують інші люди.

Звісно, зараз, коли він тут, коли він обкурений і *переляканий*, і все не здається таким уже й безхмарним, і пра-

ва кишеня його курточки виглядає так, ніби хтось поклав туди мультяшне коваadlo, — тепер він зрозумів величезну різницю між телевізором і життям, і це його просто вбило: наслідки. Але навіть думаючи так, він звертається до фільмів у пошуках підказки (бо він не такий, як Самад чи Мангал Панде; він не був на війні і не мав жодних аналогій і подробиць), і йому доводилося згадувати Пачіно в першому «Хрещеному батькові», який застряг у туалеті ресторану (як Панде застряг у бараці), і на мить уявив собі, що означає вискочити з чоловічого туалету і розмазати двох пацанів за картатим столиком. І Міллат пам'ятає. Він пам'ятає, як перекручував цей епізод на початок і дивився у сповільненому режимі незлічену кількість разів за ці роки. І він пам'ятає, що скільки б не сповільнювати секунду роздумів Пачіно, скільки б не перегравати момент сумніву, який з'являється на його обличчі, Пачіно ніколи не зробить нічого іншого — тільки те, що збирався зробити.

*

— ...І якщо врахувати значення цієї технології для людини... яка, я вірю, стане в один ряд з іншими відкриттями цього століття у галузі фізики: відносністю, квантовою механікою... якщо врахувати той вибір, який вона нам дасть... не вибір між синіми і карими очима, але вибір між очима сліпими і зрячими...

Та Айрі тепер розуміє, що є речі, щоб побачити які — недостатньо просто зрячих людських очей, і навіть чудодійна лінза, бінокль або телескоп тут не допоможуть. Вона знає, вона перевірила. Вона дивилася то на одного, то на іншого, на одного і знову на іншого — стільки разів, що вони перестали бути схожими на людські обличчя взагалі, просто коричневі полотна з дивними прорізами — як коли повторюєш слово надто часто, воно втрачає

своє значення. Маджід і Міллат. Міллат і Маджід. Маджлат. Мілладжід.

Вона просила своє ненароджене дитя дати їй якийсь знак, але дарма. В думках наспівувався один з псалмів Гортенз: *Боже — Ти Бог мій, я шукаю від рання Тебе, душа моя прагне до Тебе*. Але цей псалом вимагає надто багато. Він вимагає, щоб вона повернулася назад, назад, назад до коренів, до засадничого моменту, коли яйце-клітина зустрілася із сперматозоїдом — а так рано історія не може бути простежена. Айрина дитина ніколи не буде визначеною з точністю, і про неї не можна буде говорити з певністю. Деякі секрети залишаються такими назавжди. У мріях Айрі бачила час, недалекий час, коли корені вже не матимуть значення, бо вони не можуть, бо вони не повинні, бо вони надто довгі, і надто болючі, і поховані надто глибоко. Вона чекає цього часу.

*

— *Сміливець, що витрима горе з бідюю...*

Вже кілька хвилин, попри Маркусовий голос і клацання камер, інший звук (Міллат уже чув його), тихий спів, линув залю. Маркус з усіх сил намагається ігнорувати його і продовжувати, але звук, навпаки, наростає. Маркус спиняється між словами, щоб роздивитися, звідки співають, хоч очевидно, що співають не в залі.

— *Довірся йому, йди за Господом...*

— О Боже, — шепоче Клара, нахилиючись до вуха свого чоловіка. — Це Гортенз. Це *Гортенз*. Арчі, вийди на вулицю і владнай це. *Будь ласка*. Тобі найпростіше вийти звідси.

Але Арчі всерйоз насолоджується. Сидіти між промовою Маркуса і коментарями Мікі — це як дивитися два телевізори одночасно. Дуже інформативно.

— Попроси Айрі.

— Я не можу. Вона надто далеко сидить. Арчі, — простогнала вона, спускаючись у небезпечні інтонації, — ти не можеш їм дозволити шпівати під чаш виштупу.

— Семе, — каже Арчі пошепки. — Сходи туди. Ти ж зовсім не хочеш *тут* сидіти. Сходи. Ти знаєш Гортенз. Попроси її стишити звук. Просто я тут хочу послухати до кінця. *Дуже інформативно.*

— Із задоволенням, — сичить Самад, різко встаючи з крісла і навіть не вибачаючись, коли наступає Ніні на палець. — Можете не тримати для мене місце.

Маркус, який уже на чверть описав наступні сім років життя миши, відривається від своїх нотаток, щоб з'ясувати, хто його перебиває, і мовчки дивиться на фігуру Самада, який виходить із зали.

— Здається, хтось уже зрозумів, що в цієї історії нема гепі-енду.

Аудиторія тихо сміється і замовкає. Мікі тицяє Арчі під ребра:

— Ну бачиш, тут трохи більше, ніж здається на перший погляд, — каже він, — трохи гумору, і вже жвавіше. На хлопський розум, не? Не всі нахрін вчилися в Оксбриджі. Дехто з нас вчився в...

— Університеті життя, — погодився Арчі, бо вони вчилися там разом — тільки на різних курсах. — Не спечаюсь.

*

Надворі: Самадова рішучість, така сильна, коли двєрі щойно хряпнули в нього за спиною, слабшає, коли він підходить до десятох погрозливого вигляду свідків Єгови: розлючені, вони стоять просто на сходах і б'ють у бубни так енергійно, наче хочуть вибити з них щось відмінне від ритму. Вони голосно співають. П'ять охоронців уже зазнали поразки, і навіть сам Раян Топпс не зовсім зручно

почувається з приводу свого співочого Франкенштейнового монстра і стоїть трохи віддалік на тротуарі, роздає «Вартову вежу» натовпу, що поспішає в Сохо.

— А мені буде знижка? — спитала якась п'янька дівчина, розглядаючи кітчеву картинку Неба на обкладинці брошурки, яку вона взяла до купи новорічних флаєрів з нічних клубів. — Там є дрес-код?

З поганим передчуттям Самад торкається згорбленого плеча Гортенз. Він видобуває весь словник, який знадобиться індійцю, що вирішив звернутися до старої ямайки (якщоможедебудьласка пробачтеможлиобудьласкапробачте — це все вивчаєш на автобусних зупинках), але барабани б'ють, казу дзвенить, цимбали витріскують. Жінки далі тупцяють на морозі у своїх рипучих туфельках. І Гортенз Бовден, надто стара, щоб тупати, сидить на стільчику-розкладачці, рішуче обводячи оком людей, що танцюють на Трафальгарській площі. Між колінами вона затисла транспарант, на якому написано:

Час-бо близький (Об'яв., 1:3)

— Місіс Бовден? — каже Самад, підходячи під час паузи між двома віршами. — Я — Самад Ікбол. Друг Арчі-бальда Джонса.

Оскільки Гортенз не виказує жодного знаку впізнання, Самад вважає за потрібне копати глибше в надра їх заплутаних стосунків.

— Моя дружина — добра подруга вашої доньки; племінниця моєї дружини — теж. Сини товаришують з вашою...

Гортенз прицмакує губами:

— Я знаю, хто ти такий, чуловіче. Ти знаєш мене, я знаю тебе. Але зараз тут осьо є тільки два види людей на цілому світі.

— Ми просто хотіли поцікавитися, — перебив її Са-

мад, запідозривши проповідь і поспішаючи перервати її на самому початку, — чи не могли б ви трохи притихшити галас, якщо тільки...

Але Гортенз уже не слухала, вона заплющила очі, підвела голову і наготувалася свідчити в староямайський спосіб:

— Два види людей: ті, що співають отуту Господу, і ті, що зрікаються його на лихо своїм душам.

Вона обернулася. Встала. Вона підняла свій транспарант і люто потрясла ним у напрямку п'яних орд, які тусували туди-сюди по Трафальгарській площі, а потім якийсь журналіст-цинік попросив її повторити жест для фотографії, якою він збирався заповнити пусту наразі шосту сторінку.

— Трохи вище транспарант, люба, — попросив він, піднімаючи фотоапарат, ставши на одне коліно в снігу, — давайте, розісліться, отак. Суперово.

Свідки-жінки підвищили голос, посилаючи свою пісню небесам: «Боже — Ти Бог мій, я шукаю зрання тебе, — співала Гортенз, — душа моя прагне до Тебе, тужить тіло моє за Тобою в країні пустельній і вимученій без води...» Самад дивиться на все це і раптом, із здивуванням, зауважує, що зовсім не хоче змушувати її замовкнути. Частково тому, що втомлений. Частково тому, що старий. Але в основному тому, що він зробив би те саме, хай в ім'я іншого бога. Він знає, що таке прагнути. Знає, що таке посуха. Він зазнав спраги, якої зазнаєш у чужій землі — страшної, невагомної — спраги, що триває все життя.

Щиріше не скажеш, думає він, щиріше не скажеш.

*

Всередині:

— Але я все ще чекаю, що він скаже щось мудрого про мою шкіру. Він ще про це не казав, пра, Арч?

— Нє, не казав. Я думаю, йому тре багато чого ще ска-

зати. Революційно все це.

— Ага, так і є... Але ти платиш — і маєш отримати товар.

— Ти ж не платив за свій квиток — не?

— Не. Я — не. Але я все одно *хочу чогось*. Принцип той самий — не? Ой-ой, ану заткайся на секунду... Мені здалося, я почув: *шкіра* — якраз перед...

Мікі таки почув «шкіра». Папіломи на шкірі, очевидно. На цілих п'ять хвилин. Арчі з того не зрозумів ні слова. Але в кінці Мікі виглядав задоволеним, наче він дізнався все, що йому було треба.

— Ммммм, оце те, за чим я сюди прийшов, Арч. Дуже цікаво. Великий медичний прорив. Чортові чарівники, ці лікарі.

— ...і в цьому, — казав Маркус, — він основоположний і обов'язковий. Він не тільки був прикладом особисто, але він уможливив основну частину цієї роботи, особливо своєю доповіддю, яку я почув у...

О, це гарно. Згадав про старого. І, можете не сумніватись, той аж сяє від задоволення. Мало не розплачеться. Не дочув свого імені. Втім, це гарно — не присвоювати всю славу собі. Але, звісно, не треба перебільшувати. Маркус каже це так, ніби все зробив старий.

— Ну нахер, — каже Мікі, думаючи точно те саме, — як підлизується, не? Я думав, тут Чалфен — Головний Пацан.

— Може, вони покривають одне одного в чомусь? — припустив Арчі.

— ...працювати над цим, в умовах відсутності фінансування, під постійною загрозою, що робота так і залишиться у сфері наукової фантастики. Тільки із самої цієї причини він був моїм добрим генієм, якщо так можна сказати, що стояв за дослідницькою групою, і був, як завжди, моїм Учителем, як і всі ці двадцять років...

— Знаєш, хто мій Учитель? — запитує Мікі. — Мухаммед Алі. Без питань. Цільний розум, цільний дух, цільне тіло. Супер пацан. Мудрий боєць. І коли він сказав,

що він — найбільша величина, він сказав не просто «найбільша величина».

Арчі перепитує:

— Не?

— Не, старий, — мовить Мікі урочисто. — Він сказав «найбільша величина усіх часів». Минулого, теперішнього, майбутнього. О, він був пацан з яйцями, Алі. Однозначно, мій Учитель.

Учитель... думає Арчі. Для нього учителем завжди був Самад. Ясна справа, Мікі про це не скажеш. Звучить по-дурному. Звучить дивно. Але це правда. Завжди Сем-мі. В горі і в радості. Навіть якби настав кінець світу. Ніколи не приймав рішення без Самада ось уже сорок років. Старий добрий Сем. Сем-пацан.

— тож, якщо хтось заслуговує на левову частку визнання за це диво, яке ви зараз бачите, так це доктор Марк-П'єр Перре. Визначна людина і великий...

Будь-який момент відбувається двічі: всередині і ззовні, і це дві окремі історії. Арчі пізнає ім'я, слабо, десь глибоко всередині, але поки до нього доходить, він крутиться на стільчику, виглядаючи, чи не повертається Самад. Самада нема. Натомість він бачить Міллата, який смішно виглядає. Виглядає відверто смішно. Швидше дивацько, ніж кумедно. Він легенько гойдається на своєму стільчику, і Арчі не може впіймати його все-кльово-старий-погляду, бо він прикутий до чогось, і, продовжуючи лінію Міллатового погляду, Арчі теж дивиться на дивну річ: старий чоловік плаче від гордощів. Червоними сльозами. Сльозами, які Арчі впізнає.

Але перше їх пізнає Самад; капітан Самад Мія, який щойно зайшов через безшумні сучасні двері; капітан Самад Мія, який затримується на хвилю в дверях, розглядає старого через свої окуляри для читання, і розуміє, що його найкращий на світі друг бреше йому ось уже п'ятдесят років. Що наріжний камінь їхньої дружби —

ніякий не камінь, а мильні бульбашки. І це говорить про Арчібальда Джонса більше, ніж він про нього знав. Він розуміє все миттєво, як розумієш розв'язку поганого індійського мюзиклу. А потім, не без зловтішної усмішки, він усвідомлює основне — правду: *одна-єдина випадковість протримала нас, старих хлопів, разом от уже сорок років.* Це історія, яка поклала край усім історіям. Подарунок, що продовжує дарувати себе.

— Арчібальде! — він повертається від доктора до свого лейтенанта і вибухає коротким, голосним, істеричним сміхом; він почувається, як наречена, що дивиться на свого судженого і впізнає його якраз по тому, як вирішальна мить змінила між ними все. — Ти — дволикий засраний брехун, тварюка, міза-мата, бгаїн-чуте, шора-байча, сіют-морані, хараам-ядда...

Самад вдався до бенгальської говірки, колоритно населеної брехунами, трахальниками власних сестер, свинячими синами і дочками, людьми, які давали власним матерям оральну насолоду...

Але ще до цього, принаймні одночасно з цим, поки аудиторія здивовано дивиться на старого коричневого чоловіка, який дивною мовою лається на старого білого чоловіка, Арчі зауважує, що в залі щось відбувається, починається якийсь рух, непомітний рух (індійські пацани ззаду, хлопці, які сиділи поряд із Джошем, Айрі дивиться з Міллата на Маджіда, з Маджіда на Міллата, наче третейський суддя), і бачить, що Міллат дістанеться туди першим; і Міллат дістається першим, як Панде; і Арчі бачив таке по телевізору і насправді, він знає, що це означає, він стоїть. Він починає рухатися.

Тож коли пістолет витягнуто з кишені, Арчі вже там, він там без жодної монетки, яка б його врятувала, він там ще до того, як Самад спинить його, він там без алібі, він там між рішенням Міллата Ікбола і його ціллю, як мить між думкою і словом, як півсекунди спогаду або жалю.

*

В якийсь момент вони зупинилися в темряві, і Арчі штовхнув Доктора вперед, змусив його стояти просто перед собою, там, де його було добре видно.

— Стій там, — сказав Арчі, коли доктор необережно ступив у місячну пляму. — Стій нахрін там.

Арчі хотів бачити зло, чисте зло; мить великого впізнавання, він потребував бачити це — і тільки тоді він міг продовжити свій задум. Але доктор горбився і взагалі виглядав дуже слабким. Його обличчя було перемазане світло-червоною кров'ю, так наче справу вже зроблено. Арчі ніколи не бачив, щоб хтось був такий переможений і зламаний. І це позбавило Арчі рішучості. Йому хотілося сказати: «Ти виглядаєш так, як я почуваюся», бо цей чоловік був втіленням його власного головного болю та алкогольної нудоти, що піднімалася зі шлунка, — і все це стояло якраз навпроти нього. Але обидва мовчали; вони просто стояли один навпроти одного, дивлячись навзаєм ув очі через дуло пістолета. В Арчі з'явилося кумедне відчуття, що він може згорнути цього чоловіка замість убивати його. Згорнути і покласти його до кишені.

— Слухай, мені шкода, — відчайдушно сказав Арчі після тридцяти довгих секунд мовчанки. — Війна закінчилась. Я проти тебе не маю нічого особистого... але мій друг, Сем... ну, я трохи вляпався. Отакі справи.

Доктор закліпав і, здавалось, намагався контролювати своє дихання. Губами, червоними від власної крові, він вимовив:

— Поки ми йшли, ти сказав... я можу молити...?

Тримаючи руки за головою, доктор спробував впасти на коліна, але Арчі замотав головою і застогнав:

— Я знаю, що я сказав... але нема... просто краще, якщо я, — продовжував він сумно, імітуючи, що натискає

на гашетку і пістолет віддає йому в руку. — Ти так не думаєш? Тобто простіше... щоб ти повернувся.

Доктор відкрив рота, наче збирався щось сказати, але Арчі знову затряс головою:

— Я ніколи цього не робив, і трохи... той, ну, чесно... і потім, я багато випив... і це не помагає... ти там патякаєш, і я ніяк не вирішу, що робити, то...

Арчі підняв руки, поки вони не стали навпроти докторового лоба, закрив очі і підніс гашетку.

Голос доктора підстрибнув на октаву:

— Цигарку?

І з цього моменту все пішло криво. Як пішло криво у Панде. Треба було застрелити пацана — і по всьому. Мабуть. А замість того він розплющив очі і побачив свою жертву, яка тремтячими пальцями витягувала цигарки і пачку сірників з кишені куртки — людина.

— Можна — будь ласка? Перед тим, як...

Арчі випустив усе повітря, яке затримав у легенях, щоб убити людину, через ніздрі.

— Не можу відмовити в останньому проханні, — сказав Арчі, — можу тобі підкурити.

Доктор хитнув, Арчі запалив сірника, і доктор нахилився, щоб припалити.

— Ну, давай, — сказав Арчі за якусь мить: він ніколи не вмів зупинити марну суперечку, — якщо маєш, що сказати, то кажи. Я не хочу тут стирчати всю ніч.

— Мені можна говорити? Ми будемо говорити?

— Я не сказав, що ми будемо говорити, — відрубав Арчі. Бо це була така тактика, як у фільмах про фашистів (і Арчі добре знав, він провів перші чотири роки війни, дивлячись мерехтливі фільми про фашистів в «Одеоні»), вони намагаються заговорити зуби і втекти. — Я сказав, ти можеш говорити, а потім я тебе вб'ю.

— О так, звісно.

Доктор обтер обличчя рукавом і подивився на хлопця з інтересом, не певний, що той говорить всерйоз. Але хлопець виглядав серйозним.

— Ну, тоді... Якщо я можу так сказати, — рот доктора залишився відкритим, в очікуванні на те, що Арчі назве своє ім'я, але Арчі не назвав. — Лейтенанте... якщо можна так сказати, лейтенанте, я бачу, ви стоїте перед... перед... моральною дилемою.

Арчі не знав, що таке дилема. Слово нагадувало поля, ліси і Вельс, щось між динями і оленями. Розгублений, він сказав те, що завжди казав у таких випадках:

— Ага, какао!

— Е-е.. Так, *так*, — продовжував доктор Каліка, уже спокійніше; його ще не застрелили, а вже збігла ціла хвилина. — Мені здається, ти перед *вибором*. З одного боку... я не вірю, що ти хочеш мене вбити...

Арчі згорбився:

— Дивись, сонце моє.

— А з іншого, ти пообіцяв своєму перезбудженому другу, що ти це зробиш. Але це *більше*, ніж просто якась обіцянка.

Тремтячі пальці доктора обтрусили попіл із цигарки, і попіл падав, як сивий сніг, на його черевики.

— З одного боку, ти маєш обов'язок перед... перед... перед своєю країною, і перед тим, у що ти віриш. З іншого боку, я — *людина*. Я говорю з тобою. Я дихаю і стікаю кров'ю, як і ти. І ти не знаєш, напевне, хто я є. Ти лише чув про мене. Тож я розумію, що в тебе проблема.

— В мене нема проблем. Це *в тебе* проблеми, сонце моє.

— І все ж, хоч я тобі не друг, ти відповідальний за мене, бо я людина. Здається, ти втрапив між два обов'язки. Я думаю, ти зараз у пікантній ситуації.

Арчі підійшов ближче і тицьнув пістолетом докторові у чоло:

— Все сказав?

Доктор спробував сказати «так», але почав заїкатися.

— Ну і добре.

— Чекай! *Будь ласка*. Ти знаєш Сартра?

Арчі зітхнув, розлючений.

— Ні, ні, ні, у нас нема спільних друзів — я це знаю, бо в мене тільки один друг, і його звати Ікбол. Слухай, я збираюсь тебе убити. Мені шкода, але...

— Не друг. Філософ. Сартр. Месьє Ж. П.

— Хто? — перепитав Арчі з підозрою. — Звучить, як француз.

— Він і є француз. Великий француз. Я з ним зустрічався в сорок першому, коли мене кинули у в'язницю. Але коли я з ним говорив, то він поставив проблему — приблизно так, як зараз, я думаю, переживаєш її ти.

— Говори, — поволі сказав Арчі. Факт полягав у тому, що він шукав допомоги.

— Проблема, — продовжував доктор Каліка, намагаючись контролювати свою гіпервентиляцію і пітніючи так, що в ямках під шиєю вже зібралось дві калюжки, — молодого французького студента, який мав доглядати за своєю хворою матір'ю в Парижі, але водночас повинен їхати до Англії помагати «Вільній Франції» боротися з націонал-соціалістами. Тож пам'ятаючи, що є багато видів поняття «повинен» — ми повинні давати милостиню, наприклад, але не завжди це робимо; в ідеалі повинні, але насправді це не так уже потрібно — тож пам'ятаючи про це, що ми маємо робити?

Арчі криво посміхнувся:

— Це нахрін дурне питання. *Подумай над цим*, — він відвів цівку від чола доктора і постукав нею собі по скроні, — наприкінці дня він зробить те, що йому більше треба. Або він любить свою країну, або свою стару маму.

— Але що якщо він переймається і тим, і іншим — однаково сильно? Я маю на увазі — країною і «старою мамою». Якщо він зобов'язаний і там, і там?

Арчі це не вразило:

— Ну, тоді він все одно зробить щось одне і заб'є на інше.

— Француз погоджується з тобою, — сказав доктор, вичавивши із себе посмішку. — Якщо жоден імператив не може бути зігнорований, то треба обрати будь-який, і, як ти кажеш, забити. Людина сама себе творить, врешті-решт. І сама відповідає за те, що вона робить.

— Правильно кажеш. Значить, кінчай балачки.

Арчі розставив ноги, випрямився, готовий до віддачі пістолета, — і націлився.

— Але — але — подумай — будь ласка, друже — спробуй подумати, — доктор упав на коліна, здійнявши купу пилу, що злетів і опав, як зітхання.

— Встань, — хапнув повітря Арчі, насмерть переляканий потоками крові з очей, рукою на своїй нозі і губами на своєму черевіку. — Прошу тебе, не треба...

Але доктор вчепився Арчі в коліна:

— Подумай — може статися будь-що... я ще можу вправдатися у твоїх очах... або ти можеш помилятися — твоє рішення може повернутися до тебе, як повернулося Едіпове, жакливе і спотворене! Ти ж не знаєш точно!

Арчі вхопив доктора за кістляву руку, підняв його на ноги і зарепетував:

— Слухай, дядьку. Ти мене засмучуєш. Я тобі не ворожка нахрін. Я не знаю, може, завтра взагалі буде кінець світу. Але мені треба зробити це *вже*. Сем на мене чекає. Будь ласка, — сказав Арчі, бо його рука тремтіла, а вся його рішучість давно наживала п'ятами, — *будь ласка*, замовкни. Я не ворожка.

Але доктор знову впав, як маріонетка з обрізаними ниточками.

— Ні... ні... ми не ворожки. Я ніколи не подумав би, що моє життя увірветься від дитячої руки... Коринтяни I, розділ тринадцять, вірш вісім: «Хоч пророцтва й існують, — та припиняються, хоч мови існують, — замовкнуть, хоч існує знання, — та скасується. Бо ми знаємо частинно, і пророкуємо частинно, коли ж довершене настане, тоді зупиниться те, що частинне». Але коли воно настане? Я особисто стомився вже чекати. Жахлива річ — не мати досконалого, людського досконалого, коли до нього так мало лишилося, — доктор піднявся і спробував торкнутися Арчі, але Арчі позадкував. — Якби ми тільки були достатньо сміливі, щоб робити вибір, як його потрібно робити... між тим, що варто зберегти, і тим, що не варто... Це злочин — хотіти...

— Будь ласка, *будь ласка*, — сказав Арчі, червоніючи від того, що плаче, не такими червоними сльозами, як доктор, але великими, прозорими і солоними. — Стій там. Будь ласка, замовкни. *Будь ласка*.

— А далі я думаю про німецького збоченця, Фрідріха. Уяви собі світ без початку і кінця, хлопчику, — він виплюнув це останнє слово, «хлопчику», і воно було злодієм, який переломив баланс сил між ними, викравши рештки рішучості Арчі і розвіявши її по вітрі. — Уяви, якщо *можеш*, що явища відбуваються повторювано, нескінченно, так, як вони завжди були...

— Стій там, де ти нахрін е!

— Уяви, що ця війна закінчується і закінчується — мільйони разів...

— Ні, дякую, — сказав Арчі, давлячись шмаркотинням. — Воно й так паскудно — один раз.

— Це не серйозна пропозиція. Це тест. Тільки ті, хто має достатньо сили і достатньо пристосовані до життя, щоб його стверджувати, — навіть якщо воно буде весь час повторюватися — мають те, що потрібно, аби перетривати найдовшу темряву. Я можу собі уявити,

що речі, які я зробив, весь час повторюються. Я один із сильних. Але ти — ні...

— Будь ласка, замовкни, *будь ласка*, хай я зможу....

— Рішення, яке ти приймаєш, Арчі, — сказав доктор Каліка, зраджуючи знання інформації, що мав від самого початку — ім'я хлопця, яке він припас, щоб видати у момент, коли воно матиме найбільший вплив, — ти можеш уявити, що воно повторюватиметься раз за разом — і так цілу вічність? Можеш?

— У мене є монетка! — закричав Арчі, зарепетував із радістю, бо він щойно про це згадав. — У мене є монетка!

Доктор Каліка розгубився.

— Га! В мене є монетка, ти, засранцю. Га! В задницю тебе.

Тоді ще один крок. Він витягує руки, долонями доверху, невинно.

— Стій там. Стій там, де ти є. Отак. От що ми зробимо. Досить балаканини. Я покладу пістолет отут... помалу... тут.

Арчі присів і поклав пістолет на землю, приблизно посередині між ними двома.

— Тепер ти можеш мені довіряти. Я дотримаю слова. А тепер я кидаю монетку. Якщо п'ятірка, я тебе вб'ю.

— Але... — заперечив доктор Каліка, і чи не вперше Арчі побачив щось на зразок справжнього страху в його очах, такий страх, який, власне, не давав самому Арчі говорити.

— А якщо герб — не вб'ю. Ні, я не хочу це обговорювати. Я не особливо добре думаю, коли вже заходить про таке. Це найкраще, що я можу запропонувати. Добре, почали.

Монетка злетіла в повітря і зблиснула, як злітають в повітря і зблискують всі нормальні монетки у нормальному світі, відбиваючи світло і повертаючись темним

боком ритмічно — заворожуючи людський погляд. Потім, в якийсь момент, тріумфальна лінія польоту загнуплася, дуга стала неправильною, і Арчібальд зрозумів, що монетка не летить йому в руки, а летить поза нього, добряче поза нього, і він обернувся, і провів її поглядом, як вона впала в болото. Він саме нагнувся, щоб знайти її, коли пролунав постріл, і його праве стегно пронизав, як блискавка, біль. Він подивився вниз. Кров. Куля пройшла навиліт, минувши кістку, але лишивши попіл. Біль був нестерпний і разом із тим якийсь далекий. Арчі повернувся і побачив доктора Каліку, зігнутого, пістолет безсило звисав у його руці.

— Хрінюк, ну нашо ти це зробив? — розлючено заволав Арчі, легко і сильно вихоплюючи пістолет із докторової руки. — Це герб. Бачиш? Це герб. Дивись. Це був герб.

*

Значить, ось Арчі, ось траєкторія кулі, і зараз станеться щось незвичайне, навіть за мірками телебачення: він врятує життя тому ж самому чоловікові двічі, і другого разу теж без жодних на те причин. І це напружна справа, рятувати чуваків. Ціла зала дивиться із жахом, як Арчі приймає кулю в ногу, просто в стегно, мелодраматично крутиться навколо своєї осі і падає просто на скляну коробку з мишею. Всюди — друзки скла. Яке видовище. Якби це було по телевізору, зараз би заграв сакофон; йшли б титри.

Але спочатку — треба догравати гру. Бо що б ти не думав про гру, її треба догравати, бо навіть, як у день незалежності Індії чи Ямайки, коли підписувалися мирні угоди і завантажувалися кораблі, кінець просто означав початок нової, набагато довшої історії. Так само фокус-група, що вибирала для цієї зали колір побілки, ковrolін, розмір літери на плакатах, висоту стола,

без сумніву, відзначила б пункт «дограти цю залу до кінця»... І звісно, демократія в тому й полягає, що всі давали різні свідчення, що то був Маджід, чи Міллат, різнорідні записи, відеозапис застиглої жертви і двох родин, і така заплутана судова справа, що суддя врешті забив на все і присудив по чотириста годин суспільних робіт обом близнятам, які вони відпрацювали, звісно, садівниками в новому проекті Джойс — у величезному мілленіальному парку на берегах Темзи...

І чи може бути так, що молода професійна жінка-фотограф, від вісімнадцяти до тридцяти двох, через сім років від цих подій зробить фотографію Айрі, Джошуа і Гортенз, які сидять на узбережжі Карибського моря (бо врешті, Айрі і Джошуа стануть коханцями; не можна так довго ховатися від долі), поки Айрина безбатькова дівчинка пише повні любові листи Поганому Дядечку Міллату і Хорошому Дядечку Маджиду і почуватється вільною, як Пінокіо, лялька, якій відрізали батьківські ниточки? І чи може бути так, що кримінальні елементи і підстаркуваті відвідувачі захочуть зробити ставки на переможця у грі в блекджек між Алсаною і Самадом, Арчі і Кларою в «О'Коннелі», 31 грудня 1999 року, того історичного вечора, коли Абдул-Мікі нарешті відчинить двері свого закладу для жінок?

Але звісно, розповідати ці та інші казки означало б творити міф, хитру побрехеньку, мовляв, минуле завжди тяжке, а майбутнє ідеальне. А Арчі знає, що це не так. Так ніколи не було.

Було б цікаво зробити опитування (що би ви вирішили?), щоб дослідити теперішнє і поділити аудиторію на дві групи: на тих, хто зараз дивиться на чоловіка, що, стікаючи кров'ю, розпластався на столі, і тих, хто проводить поглядом маленького бурого втікача. Арчі, разом із другою групою, дивився вслід миші. Він дивився, як миша на хвилику завмерла із самовпевненим виразом, наче вона

нічого іншого їй не чекала. Він дивився, як вона втікала, перестрибнувши через його руку. Він дивився, як вона мчала по столу, поміж руками тих, хто намагався її зловити. Він дивився, як вона стрибнула зі столу і зникла у вентиляційній шахті. *Тікай, синку!* — подумав Арчі.

Післямова

Молода досвідченість Зеді Сміт

Входження в англомовну прозу молоді письменниці Зеді Сміт можна назвати відкриттям початку XXI сторіччя. У 2000 році, на момент виходу її першого і найвідомішого роману «Білі зуби», авторці виповнилося лише 25 років. Та цей роман, фактично, став літературною сенсацією ще за декілька років до виходу в світ, а видавництва мало не змагалися за право публікації. Цілком виправдано: згодом книга стала світовим бестселером, здобула численні літературні премії та нагороди, була екранізована (як телесеріал), перекладена кількома десятками мов, серед яких тепер і українська. Наступні два романи Зеді Сміт — «Торговець автографами» (*The Autograph Man*, 2002) і «Про красу» (*On Beauty*, 2005) — хоч і не повторили такого феноменального успіху, однак теж були відзначені багатьма літературними нагородами, а «Про красу» навіть потрапив до короткого списку номінантів на Букерівську премію. Молода випускниця Кембріджу швидко опинилася у центрі літературознавчої та світської уваги, і хоча в Англії вона майже не дає інтерв'ю, пояснюючи це бажанням жити звичайним життям та вільно їздити у метро, як і кожна людина, популярність її не спадає. У 2007 році журнал *Vogue* вніс Зеді Сміт у коло найгламурніших жінок світу, а в іншому рейтингу її назвали серед 100 найвпливовіших осіб 2006 року.

авторка ставить до своїх персонажів і до найсерйозніших проблем. Головні персонажі роману можуть дивувати, вражати інших — а найперше самих себе — своєю впертістю і несподіваністю. Проте впадає в око вроджена доброта персонажів Сміт — риса, якої завжди потребує сучасне місто, на Сході чи Заході. І у цьому важко не погодитися з молодю авторкою, хай навіть це часом навіює атмосферу наївної ностальгії.

Сьогодні романи Зеді Сміт порівнюють із текстами таких видатних авторів, як Салман Рушді, Ханіф Курейші, Мартін Еміс, Арундгаті Рой. Паралелі між Сміт та Рушді з'являються завдяки їхньому обопільному інтересу до деконстрування західних міфів про расові стереотипи, увагу до історії кризь призму сімейних стосунків, до проблеми ідентичності у мультикультурному світі, долі вихідців із незахідного світу колишніх колоній. Зеді Сміт продовжує ламати усталені стереотипи про те, як почуються, поводяться або розмовляють мігранти, відсуваючи звичні вимоги політкоректності на другий план.

Водночас З. Сміт небагато подорожувала за межами Англії, і тяжіє все ж до художнього аналізу стану ширшої, екзистенційної відокремленості, — стану, коли почуття самотності не обов'язково зумовлені переїздом до іншої країни. Характерною рисою прози Зеді Сміт, що відрізняє її від текстів того ж Рушді, є рівна міра уваги, з якою авторка стежить за життям і британців, і колишніх мігрантів. І такі людські почуття та стани, як, скажімо, депресія, брак впевненості в собі, навіть романтична світова скорбота, набувають стереоскопічного висвітлення — завдяки тому, що паралельно переживаються персонажами різного етнічного походження.

Зеді Сміт утверджує загалом ідеалістичний проект, наголошуючи, що є спільноти, які нормально уживаються. У наш час не втрачає актуальності її намір показати людей, які докладають зусиль, щоби зрозуміти одне одного, незважаючи на культурні розбіжності. У романі «Про красу» Зеді Сміт взагалі доходить радикального висновку, що ілюзію особистісної ідентичності створює культура. Просто З. Сміт

не вважає питання етнічної чи культурної ідентичності визначальними для людини, натомість нагадує, що всі люди є по-своєму біженцями — і відповідний офіційний статус їм для цього не конче потрібен.

Зміст

<i>Подяки</i>	9
<i>Арчі 1974, 1945</i>	11
1. Дивовижний другий шлюб Арчі Джонса	13
2. Зубні проблеми	41
3. Дві сім'ї	63
4. Троє на підході	88
5. Глибинні зв'язки Альфреда Арчібальда Джонса та Самада Мія Ікбола	107
<i>Самад 1984, 1857</i>	153
6. Спокуси Самада Ікбола	155
7. Моляри	193
8. Мітозис	216
9. Бунт!	245
10. Коріння Мангала Панде	282
<i>Айрі 1990, 1907</i>	303
11. Неправильне виховання Айрі Джонс	305
12. Ікла: найгостріші зуби	354
13. Корені Гортенз Бовден	406
14. Англійськіші за англійців	415
15. Чалфенізм versus бовденізм	432
<i>Маджід, Міллат і Маркус 1992, 1999</i>	467
16. Повернення Маджіда Магфуза Муршеда Мубтасіма Ікбола	469
17. Критичні розмови і тактики одинадцяти годин	494
18. Кінець Історії versus Остання Людина	526
19. Кінцевий пункт	553
20. Про мишей і пам'ять	583
<i>Післямова. Дмитро Мазін</i>	609

Літературно-художнє видання

Зеді Сміт БІЛІ ЗУБИ

Переклад з англійської *Нани Куликової та Ростислава Семківа*

Відповідальний за випуск *Ростислав Семків*

Літературні редактори *Віра Балдинюк, Валентина Раманюк*

Макет і верстка *Володимира Вадясова*

Художнє оформлення *Миколи Леоновича*

Коректор *Валентина Раманюк*

Випусковий редактор *Ольга Радамська*

Підписано до друку 30.01.2009

Формат 84x108 1/32

Друк офсетний. Гарнітура Minion pro

Наклад 1000 прим.

Зам. 9-169.

Видавництво «Смолоскип»

04071, Київ, вул. Межигірська, 21

Тел. і факс (044) 425-23-93

E-mail: mbf@smoloskyp.org.ua

www.smoloskyp.org.ua

Державний реєстраційний номер 2348 від 21.11.2005

Видруковано у ВАТ «Поліграфкнига» корпоративне підприємство

ДАК «Укрвидавполіграфія»

03057, м. Київ, вул. Довженка, 3

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.

ДК № 3089 від 23.01.2008 р.

C50 Сміт З. Білі зуби: Роман / Пер. з англ. Н. Куликової, Р. Семківа;
післям. Д. Мазіна. – К.: Смолоскип, 2009. – 616 с.

ISBN 978-966-8499-85-2 (укр.)

ISBN 0-241-13997-x (англ.)

Чи думали ще півстоліття тому поважні британські громадяни, традиційно п'ючи вечірній чай об одній і тій самій годині, що невдовзі сусідні з ними будинки заповнять численні емігранти з Індії, Пакистану та Карибських островів? Чи могли вони передбачити, що їхні діти бігатимуть на побачення з хлопчиками-мусульманами та темношкірими дівчатками з Ямайки? Різноманіття колоніальних культур заповнило серце колишньої імперії – Лондон змінився раз і назавжди.

Роман «Білі зуби» молодій британської авторки Зеді Сміт саме про цю зміну: нові го-лоси, звичаї, нові історії врываються в життя старої столиці. Та попри всю глибину та інтелектуалізм, це просто цікавий і дотепний роман, місцями сповнений гострою іронією та добротним британським гумором. Сучасний Лондон не такий, яким ми знаємо його з підручників англійської мови, – він такий, як у романі Зеді Сміт.

ББК 84.4 ВЕЛ

«Перший вибухоне-
безпечний роман
Зеді Сміт опові-
дає, як ми всі –
хто з Карибів, хто
з Індійського суб-
континенту, з три-
надцятого місця
бозна-коли забутої
олімпійської вело-
гонки – опинилися
тут, а також про
те, яким виявилось
оте “тут”. Вражаю-
че переконливий
дебют: кумедний та
серйозний водно-
час, до того ж,
присмачений вираз-
но індивідуальною
манерою письма
авторки. “Білі
зуби” приносили
насолоду, а часом
просто вражали.
Вони таки
добряче
кусаються».

Салман Гусні